

Birla Central Library

PILANI (Jaipur State)

Class No :- 581 C

Book No :- A 216 RG

Accession No :- 15 317

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Published under the authority of
the Government of His Highness
the Maharaja Gaekwad of Baroda

General Editor:

B. BHATTACHARYYA, M. A., Ph. D.

NO. XLVI

श्रीमद्भिनन्दविरचितं

रामचरितम् ।

**RAMACARITA
OF
ABHINANDA**

Critically edited with an introduction

BY

K. S. RĀMASWĀMĪ ŚĀSTRI ŚIROMANI,
S'rauta Pandit, Oriental Institute, Baroda.

1930

ORIENTAL INSTITUTE
BARODA

Printed by R. R. Bakhale, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's
Home, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay.

AND

Published on behalf of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad
of Baroda by Benoytosh Bhattacharyya at the Oriental Institute, Baroda.

Price Rs. 7-8-O.

PREFACE.

The *Rāmacarita* composed by the Bengal author Abhinanda in the mediæval period is now presented to the public for the first time in original Sanskrit as No. XLVI of the *Gaekwad's Oriental Series*. The object of the publication of this poem is two-fold: first, to enrich the classical Sanskrit literature with a famous, popular and masterly production of a well-known poet; and secondly, to show the extraordinary patronage extended by the Buddhist kings of the Pāla dynasty of Bengal towards the orthodox Hindu poets. One *Rāmacarita* by Sandhyākaranandin, with Rāmapāla a later king of the Pāla dynasty as the hero of the poem, is already well-known, and this is the second *Rāmacarita* composed by Abhinanda the court-poet of king Devapāla alias Hārvarṣa Yuvarāja. The value of the publication of Abhinanda's work cannot be overrated because of a large number of references to the author and the extensive quotations from the *Rāmacarita* in the later Alāṅkāra works right from the times of Mahima, Mammata and Bhoja to comparatively recent times.

The edition of the *Rāmacarita* is based on the following five MSS:—

1. A. A transcript prepared from a Ms. copy preserved in the Government Oriental MSS. Library, Madras. The Madras copy also is a transcript, prepared from a Ms. in Oriya script obtained on loan from M. R. Ry. Harihararājaguru of Chochinajagannāthapuram, in the Ganjam District Madras. This Ms. contains Sargas 1-40 by Abhinanda, the 40th Sarga being incomplete. The Ms. contains many good readings and is in a good condition.
2. B. A Ms. obtained by the Curator of the Madras MSS. Library from Bombay. The readings of this MS. were found noted down in the transcript A. The Bombay Ms contained Sargas 1-36 only as stated by the said Curator in one of his letters.
3. C. A Ms. preserved in the Library of the Oriental Institute, Baroda. This Ms. contains as usual Sargas 1-36, but it has, in addition, another recension of the last four Sargas (37-40) attributed to one Bhimakavi. It abounds in

many errors and omissions, especially in the last four Sargas.

4. D. A Ms. obtained on loan from the Bikaner Palace Library. This Ms. also contains Sargas 1-36 as in B, and is fairly correct and well preserved.
5. E. A transcript prepared from a Ms. preserved in the Jain Bhandars at Patan. This copy was discovered in the office of the Translation Branch of the Vidyādhikāri office at Baroda and presented to the Oriental Institute by the translation assistant Mr. Manjulal Majumdar, M.A., LL.B., when 10 formes were already printed. It contained only the first 28 Sargas. It was practically useless for collation purposes as the readings were similar to C from which obviously the transcript was prepared.

Our grateful acknowledgments are due in the first instance to Sir Manubhai N. Mehta, Kt., c.s.i., Prime Minister of the Bikaner State for taking an interest in this work and for helping us materially by granting a loan of the Bikaner Palace Library Ms. of the *Rāmacarita*, which we had no chance of obtaining otherwise. We are also much indebted to the Curator of the Government Oriental MSS Library, Madras for kindly supplying a transcript collated with the Bombay Ms. of the work; and to Mr. M. A. Joshi of the Oriental Institute for the help rendered to us in collation and in the preparation of the press-copy and the index appended to this volume.

Baroda
The 6th September 1929. }

K. S. RAMASWAMI SASTRI.

INTRODUCTION.

— : * : —

I. THE AUTHOR.

Abhinanda, the author of this lengthy but charming piece of composition in the form of a Mahākāvya entitled the *Rāmacarita* was known to the later writers under several names showing his popularity in the learned circles. He was known as Abhinanda, Abhinandana, Gaudābhīnanda, Śatānanda, Āryāvilāsa and Vilāsa. As this author possessed rare gifts of composition and a vigorous style he became famous as a poet even in his life-time, and consequently the later writers looked upon him as a poet equal in merits to Kālidāsa, Bāṇa and Vākpatirāja. They showed their respects to him by quoting his verses in their compositions, and classed him amongst the best poets of India. The later works referring to Abhinanda may be divided in three distinct classes :

- I. Anthologies.
- II. Creative poems and Alāṅkāra works.
- III. Scholastic works and stray compositions.

I

The compilers of the following Anthologies quote profusely from the works of Abhinanda to whom they occasionally attribute the names of Abhinandana and Gaudābhīnanda.

1. *Kavīndravacanasamuccaya* is a Sanskrit Anthology edited¹ by the celebrated Orientalist Dr. F. W. Thomas in 1912. The edition is based on one single Ms. of the work discovered by Mahāmahopādhyāya Pandit Hara-prasāda Śāstrī from Nepal. Both the discoverer and the editor of the work are of opinion that the nature and the writing of the Ms. cannot warrant any date later than 1200 A. D.² In this work no less than five verses are quoted from the works of Abhinanda, though none can be traced in the *Rāmacarita*, the present work.

2. *Saduktikarnāmṛta* is another Anthology, only a fraction of which has up till now been published³ by the late Mm. Rāmāvatāra Śarmā Śāhityācārya of Patna. Śridharadāsa its author was the son of Vaṭudāsa a contemporary of King Lakṣmaṇasena of the Sena Dynasty of Bengal and, therefore, belonged to the twelfth century. As the work was compiled in Bengal most of the verses quoted therein were the compositions of authors who flourished in

1. No. 1309. *Bibliotheca Indica*, New Series.
2. P. 5. The introduction of the *Kavīndravacana-Samuccaya*.
3. No. 1343. *Bibliotheca Indica*, New Series.

Bengal. Quite a large number of verses (numbering 22) is quoted in this anthology under the name of Abhinanda, though out of a total of 22, only two¹ are traceable in the *Rāmacarita*.

3. *Sāktimuktāvalī* is the third work of this kind compiled by Ārohaka Bhagadatta Jalhana who was a contemporary of King Kṛṣṇa (1247 A. D.) of Deccan, the grandson of king Siṅghana² (1210 A. D.). In this work three verses are attributed to Abhinandana, and at least two among them are found in the present work³.

4. Another anthology which mentions Abhinanda and his verses, is the Śārṅgadhara-*Paddhati*. This work was compiled by Śārṅgadhara, the grandson of Rāghavadeva who was one of the preceptors of King Hammira of the Chauhan Dynasty who ruled over the country called Śākambhari. Probably he is the hero of the *Hammira-mahākāvya* of Nayacandra Śūri where his date of ascension to the throne is mentioned as Vikrama Samvat 1339 i. e. 1283 A. D. The time of the compilation of this anthology, therefore, may fall in the first half of the 14th. century. At least four verses here are attributed to Abhinanda or Gātikābhīnanda by Śārṅgadhara but none among them can be traced in the *Rāmacarita*. Besides the above, there are several other anthologies such as the *Padyāvalī* and the *Subhāṣitahārāvalī* where Abhinanda is referred to⁴. These references lose much of their value as they generally do not quote from original authors but reproduce the same verses found in earlier anthologies.

From the extensive quotations from Abhinanda found in the four earliest anthologies it is obvious that Abhinanda was famous throughout India at the time of their composition, because their authors belonged to the different parts of the country such as, Bengal, the Deccan and the Central India. These references also lead us to conclude that there were some other works and stray verses composed by Abhinanda from which the compilers of the anthologies quoted the verses attributed to Abhinanda but not traceable in the *Rāmacarita*⁵.

1. दिक्षरागमूखसान्निधापित्, etc.

Saduktikarṇamṛta II, 748. *Rāmacarita* 2, 84.

मुर्मा जांबवनोऽभिवाद्य चरणे S. K. v. 100. R. C. 15, 67.

2. P. VII. Bhandarkar's Report during the years 1887—1891.

3. एकिकेव निजबृन्दमध्यगा. S. M. 141 a. R. C. 2, 99.

लोचनेन क्रम्युदं स्म पीयते. S. M. 141 a. R. C. 2, 98.

4. P. 21. Introduction of the *Kavīndravacana-Samuccaya*.

5. Some may even postulate another poet of the same name, as the author is sometimes mentioned as Abhinandana and Gaudābhīnanda. This matter will be discussed more fully in the sequel.

II.

Besides the anthologies, Abhinanda is also mentioned in some early Kāvya and Alāṅkāra works where the author is praised for his singular abilities of a high class poet, famous even in his own days. The *Udayasundari Kathā*, a Champa Kāvya by Soddhala may be regarded as the earliest among them. This work has been published in the *Gaekwad's Oriental Series* as No. XI and the date of Soddhala has been fixed there as the first half of the 11th century. Soddhala in this work mentions Abhinanda in several places¹ and characterises him as one of the best poets and as equal in many respects to the well-known authors like Kālidāsa, Bāna and Vākpatirāja.²

The *Kirtikaumudi* of Someśvaradeva is the next work which mentions Abhinanda and describes his merits in the most flattering terms. This Someśvaradeva was a family priest of kings Bhīmadeva and Lavaṇaprasāda and was patronised by the two ministers Vastupāla and Tejahpāla. He composed two works, namely, the *Kirtikaumudi* and the *Surathotsava*, both of which have been published. The editor is of opinion that the author flourished in the middle of the 13th century³ A. D. While stating the poetical attainments of Yaśovīra, Someśvara compares the compositions of Māgha, Abhinanda and Kālidāsa⁴ and characterises them to be far inferior to those of Yaśovīra, without, however, realizing the absurdity of his remarks.

Among the authors of Alāṅkāra works Kṣemendra mentions one Abhinanda in his *Suryatālaka* and mentions Abhinanda's fondness for Anustubh metre in his compositions.⁵ Regarding the time of Kṣemendra it may be remembered that he was a pupil of Abhinavagupta who flourished in cir. 1000 A. D.

III.

Ujjvaladatta in his *Uṇādisātravṛtti* in several instances quotes some of the verses of Abhinanda to support the validity of his derivation of words, and mentions him by name. In this work there are no less than four slokas

1. pp. 3, 1; 27, 4; 154, 14; 157, 4.

2. वागीश्वरं हृन्त मञ्जेऽभिनन्द-मर्येश्वरं वाक्पतिराजमीडे ।
रसेश्वरं स्तोमि च कालिदासं बाणन्तु सर्वेश्वरमाननोऽस्मि ॥ P. 157-4.

3. See page IX of the introduction of the *Kirti-Kaumudi*.

4. न माषः इलाध्यते कैश्चिभाभिनन्दोऽभिनन्द्यते ।

निष्ठकलः कालिदासोऽपि यशोवरिस्य संनिधिः ॥ *Kirti-Kaumudi* p. 3.

5. अनुष्टुप्ततनासक्ता साभिनन्दस्य नदिनी ।

विद्यापरस्य वदने गुलिकेद प्रभावभूः ॥ *Suryatālaka-Kāvyamālā* 2nd गुच्छक p. 53,

attributed to Abhinanda¹ out of which three are actually traced in the *Rāmacarita*.

Sarvānanda, the Vandyaghatiya and a Bengali commentator on the *Amarakośa*, whose work has been published in the *Trivandrum Sanskrit Series*, as No. 38 has also referred to this Abhinanda twice² in his work, and quotes two verses which are traceable in the present work³. Sarvānanda flourished in the middle of the 12th century and belonged to a Banerjee family of Bengal⁴.

Rāyamukuta is another Bengali author who has referred to Abhinanda in his commentary on the *Amarakośa*. Three verses are quoted by him under the name of Abhinanda and one of them at least is found in the *Rāmacarita*.⁵ In this connection we need not point out that Ujjvaladatta and Rāyamukuta belonged to the middle of the 13th and the 15th centuries respectively.

Further, there are many stray poetical compositions in the anthologies in which many excellent poets including Abhinanda are eulogized. In the *Śaktimuktāvalī* and the *S'ārṅgadhara-Paddhati*, for instance, there is a verse referring to Amara, Acala, Abhinanda and Kālidāsa⁶. Here it is said that there are only four persons who can be considered as poets; all others who attempted to direct their skill at poetry behaved like the (imitating) monkeys. This may be taken as an exaggerated statement because there is little truth in it. Very little is indeed known about the first two poets Amara and Acala, but the skill of Abhinanda in selecting apt and simple words in his composition as represented in the *Rāmacarita* verily proves the correctness of the author's contention.

By these references in later works it is obvious that Abhinanda commanded wide popularity in the five centuries from the 11th, to the 15th., during which the *Rāmacarita* was regarded as a repository of excellent sayings which were quoted profusely by later writers.

1. नेटीं विन्द्यस्याद्रेमजत जटायोः प्रथमजः: *Uṇādīvṛtti*.—Anfrecht's edi. 1-2
तटीमव्येः पद्मयामभजत जटायोः प्रथमजः ॥ *Rāmacarita* 13. 86.
2. आवर्तमाना वटशो विवापि रजनाविव । *Uṇādīvṛtti* 1-48. *Rāmacarita* 10. 2.
समादधे काञ्चिमकञ्चयत्कचात् । *Uṇādīvṛtti* 1V. 117. *Rāmacarita* 18-85.
3. pp. 28, 45.
4. Chap. 16, 6! ; 28, 103.
5. See the introduction of the T.S.S. edition.
6. साधुविनं काकलिभिः कूलीनाः । *Rāyamakuta* ad. 1. 1. 7. 2. *Rāmacarita* 23, 23
कविरमरः कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च ।
अन्ये कवयः कपयः चापलमात्रं परं वृथाते ॥

Śārṅga-176. Śakti-muktāvalī. Bhandarkar, op. cit. p. XIII,

It has already been pointed out that Abhinanda has been mentioned in later works by several names, and it is, therefore, His namesake. It is necessary to discuss whether all these names refer to one person or several others as well. In the anthologies some verses are attributed to one Abhinandana, some to Gauda Abhinanda besides the Abhinanda of the *Rāmacarita*. Besides these, there are two other works entitled the *Kādambarikathāsāra*¹ and the *Yogardśīsthāsāra*² said to be of Abhinanda's authorship. It is also possible that there were other works composed by Abhinanda, as can be inferred from the verses attributed to him in the early anthologies but not traceable in the *Rāmacarita*.

Some³ scholars think that the two poems, *Kādambarikathāsāra* and the *Rāmacarita* were composed by two different authors with the same name but belonging to two different families. The author of the *Kādambarikathāsāra* characterises himself as the son of Jayantabhaṭṭa, grandson of Kalyāṇasvāmin, who was the son of Śaktisvāmin. The grandfather of Śaktisvāmin was Śakti who originally belonged to Gauda or Bengal but migrated later to the village known as Dārvābhīṣāra in Kashmir and permanently resided in that country after getting himself married there.⁴ Among the forefathers of Abhinanda, Jayantabhaṭṭa and Śaktisvāmin are known to us as historical persons, the former as the author of the *Nyāyamañjari* and the latter as the minister of King Lalitaditya Muktaḍa of the Karkoṭaka dynasty of Kashmir. The author of the *Rāmacarita*, on the other hand, does not give many details about his pedigree except to mention that he was the son of Śitānanda.⁵ With regard to the identity of Śitānanda or his native country nothing definite is up till now known.

On the strength of these materials we have to consider the observations of Dr. Bühler made so early as 1873 in the second volume of the *Indian Antiquary*, to establish the identity of these two authors as premature and unreliable. It is, however, to be pointed out that the later writers equally quoted a large number of verses from both the works referred to above without making any distinction whatsoever. Abhinavagupta and Kṣemendra refer to the *Kādambarikathāsāra* in their *Dhvanilocana*⁶ and *Suryatitilaka*.⁷ The

1. Published in the N. S. Press Kavyamala No. 11.
2. Published in the N. S. Press in Sam. 1944 with the Ātmasukha's Commentary.
3. Dr. F. W. Thomas, Aufrecht, and the editor of the *Kādambari-Kathāsāra* in the N. S. Press.
4. *Vide* the initial 12 verses of the *Kādambari-Kathāsāra*.
5. नथा तूर्णं कदेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः ।
हारवर्षप्रसवेन शातानन्देयथाप्युभुः ॥ R. C. p. 39.
6. 3rd Udyota.
7. 1-10.

information supplied by Ksemendra regarding the fondness of Abhinanda for the Anustubh metre is equally applicable to both the authors.

Bhojadeva quoted many verses from both the *Kādambarikathāsāra* and the *Rāmacarita*. About 50 slokas of the *Rāmacarita* are found quoted in his *Sṛṅgrāprakṛtī* and the *Sarasvatikanthābharaṇa* and only a few verses are to be found from the other work. But Soddhala, Ujjvaladatta and Rāyamukuta quote verses under the name of Abhinanda only from the *Rāmacarita* and not from the *Kādambarikathāsāra*. We can be sure, therefore, that these works of two Abhinandas were well-known to the later writers, though they do not produce sufficient evidence to disprove their identity.

It is thus necessary to examine whether the two authors represent one and the same person or they are entirely different. There are at least four reasons which favour the identification. These are as follows :—

1. Ksemendra informs us that the Anustubh is the favourite metre of Abhinanda. But it is used by both of them very often in their works. Excepting some verses in the end of every chapter the whole of the *Kādambarikathāsāra* is composed in the same metre. Similarly, in the *Rāmacarita* we find at least 9 chapters written in that metre.

2. The fact that one is quoted as Gauda Abhinanda cannot be regarded as the surest indication to distinguish the one from the other Abhinanda, because both the authors can be styled as Gaudas as they really belonged to that country. It has already been shown that the forefathers of Abhinanda of the *Kādambarikathāsāra* really belonged to the Gauda country though they afterwards made Kashmir their home. The surname Gauda as given to this Abhinanda is therefore quite appropriate. Abhinanda of the *Rāmacarita* on the other hand, also belonged to Gauda or Bengal, because he stayed in the court of a Bengali King as will be shown in the sequel. It is, therefore, obvious that the surname Gauda is also quite appropriate in the case of the author of the *Rāmacarita* also. It is, however, difficult with the present materials to say whether he originally belonged to the Gauda country or not.

3. It is generally expected that the two authors should show two different styles of writing if they are different. On the basis of the style as can be met with in these two works, identity of the two authors cannot be shaken, because the style in both is equally simple, charming, expressive and clear. But the *Rāmacarita* may be considered as more descriptive and original than the other. This also does not go against the identity because to a close observer this appears to be simply the result of mature thinking and style, as, obviously, because of its incompleteness the *Rāmacarita* may be regarded as the last and the most mature work of the author.

4. The dates of these two authors also strengthen the proposed identification. Both of them are equally quoted by the authors belonging to a period from 1000 A. D. to 1400 A. D. and, therefore, both the authors may be ascribed to a period not later than 1000 A.D.

The four points mentioned above may, indeed, favour the contention that the two Abhinandas represent one and the same author. But there are yet two very weighty reasons which entirely disprove their identity. These are stated below :—

(1) Abhinanda mentions in the beginning of the seventh chapter of the *Rāmacarita* that he is the son of Śatānanda, but the Abhinanda of the *Kādambarikathásāra* calls himself the son of Jayantabhatta. This discrepancy is such that it can sufficiently throw overboard the suggestion that the two authors are the same.

(2) It is also difficult to believe that Abhinanda of the *Kādambarikathásāra* who is so proud of his pedigree, would be entirely silent in the *Rāmacarita* and would introduce his father as a mere non-entity, and with a different name as Śatānanda.

On the strength of these grounds the identity of the two authors cannot be established, though, obviously, there are many points common to them, which may be accounted for by their being connected with the same country which is Bengal.

It has already been said that the author of the *Rāmacarita*, is the son of one Śatānanda, whose identity has been for many years a puzzling problem. Dr. F. W. Thomas has suggested that he may be the same Śatānanda who is well-known in the *Alaṅkāra* literature by his other name Rudrata¹. Rudrata himself in one of his *Bandhas* suggests his name as Śatānanda and his father's name as Vāmukabhatta². It is generally held that Rudrata, as his name suggests, was a Kashmirian writer. If this view is correct we have to consider Abhinanda as a second Kashmirian poet of that name who had come over to Bengal and was subsequently patronized by a king of that country because of his poetic skill.

There was, however, another Śatānanda who was himself a poet and probably belonged to Bengal. He may also quite conceivably represent Śatānanda the father of Abhinanda the author of the *Rāmacarita*. Two anthologies compiled in Bengal, namely, the *Saduktikarnāmṛta* and the *Kavīndravacanasamuccaya*, quote quite a large number of verses under the name of one Śatānanda.

1. Introduction of the *Kavīndravaca -Samuccaya*. p. 20.
2. PP. 52, 53 of the *Kāvyaalaṅkāra*.

There are two more points which lead us to conclude that this Śatānanda was a Bengali and was different from Rudrata-Śatānanda of Kashmir. Firstly, none of the eighteen verses quoted under the name of Śatānanda in the anthologies¹ is to be found in the *Kārvīḍlāṅkhāra* of Rudrata. Secondly, the anthologies which originated only in Bengal and quoted the Bengali authors in general refer to Śatānanda, whose works are no longer extant. It can thus be suggested that the father of Abhinanda may quite conceivably represent the poet Śatānanda of Bengal and not his namesake the author of the *Kārvīḍlāṅkhāra*. The fact that most of his verses in the Bengal anthologies are either followed or preceded by the verses of Abhinanda lends an additional support to this view.

Abhinanda is also known by his other names Āryāvilāsa and Vilāsa.

There are two verses in the *Rāmacarita* where Abhinanda His other names. calls himself by these two names². Though these two verses do not form part of the text yet they must be taken as the compositions of the author as will be shown in the sequel. Very probably Abhinanda was a worshipper of Āryā or Devī, as his name Āryāvilāsa suggests, just like the name Kālidāsa. This idea is again confirmed when we consider the 16th chapter of the *Rāmacarita* where many verses are found in the praise of the Devī (though a lengthy panegyric is not warranted by the context), on the same line as that of the Tāntriks of early ages. Moreover this name Āryāvilāsa is not altogether unknown to us. The anthologies knew one Āryāvilāsa, under whose name many verses are quoted in the *Saduktikārṇamṛta*. Thus Āryāvilāsa appears to have flourished probably in Bengal before the time of the compilation of this anthology which is a product of Bengal. The two fasciculi of the work which have been issued by the Asiatic Society contain a verse of Āryāvilāsa which may be considered as of value in this connection. In this verse³, Viṣṇu is praised as being one half of the highest God while the other half has been represented by the form of S'iva. It is remarkable that in the *Rāmacarita* the same idea has been twice

1. See Introduction of the *Kavīndravacana Samuccaya* p. 109.

2. श्रीथर्मपालकुलकैरवकाननेन्दू राजा विलासकृतिपद्मजिनीविवस्थान् ।

सर्वाभिरामगुणपवरथवज्जेकनीडद्रुमो विजयते युषराजदेषः ॥ p. 253.

अयति जगन्ति भ्रमन्ति कीर्त्या सह हारवर्षनृपशाशिनः ।

शिरासि कृता कृतविद्यैः कृतिरियमार्याविलासस्य ॥ p. 331.

3. धात्रा सौहृदसीमविस्मितमुखं भेदप्रमापासनात्सानन्दं मुनिभिस्तनिवृति सुरैरेकत्र सेवासुखात् ।

पर्वत्या स्वपदापकृष्टिकृतिलभ्रमङ्गमालेकितः पांयाद्वा भगवांश्राचरणर्हंहार्घहारि हरिः ॥

आर्याविलासस्य । Fas. 1. p. 45.

expressed through the mouths of Jāmbavān and Mandodari¹. The idea expressed in those two places is that the original form of God is composed of the two halves known separately as Śiva and Viṣṇu. This sameness of expression also confirms the contention that Āryāvilāsa was only another name of Abhinanda—the author of the present work.

Bengal must have been the place of our author's residence and of birth. One of the reasons for considering him as a Bengali His native place. is that his verses are quoted extensively by the authors who flourished in Bengal. Further, he praises the goddess Devī or S'akti on the lines of the Tāntriks of Bengal in the 16th chapter of the *Rāmacarita* which also confirms that the author was a Bengali because Bengal was in the mediaeval times the home of Tāntrism both Buddhist and Hindu². But the question of fixing his native place largely depends on the circumstance that the author was patronized most lavishly by Devapāla alias Hāravarṣa, one of the kings of the Pāla Dynasty as will be shown in the sequel. S'atānanda the father of Abhinanda also probably belonged to Bengal as he is quoted only in those anthologies which were composed in that country. But it cannot for a moment be denied that Abhinanda's fame was not confined only to Bengal; but on the contrary he was well-known in the whole of India as is evident from a large number of quotations and references in the works of eminent writers such as Mahimabhaṭṭa and Mammata of Kashmir, Bhoja of Dhara, Soddhala and others of Deccan and Guzarat.

The plot of the *Rāmacarita* itself shows that our author is quite a pious Hindu and believer in the Paurāṇika form of religion. The His sect. descriptions of several incarnations of Viṣṇu, the birth of Brahmā from his navel, and the begging of Śiva inspite of his friendship with Kubera the Lord of Wealth, also makes the author a firm believer in the Paurāṇika religion. He was not even a sectarian: because he believes that Śiva and Viṣṇu represent the two halves of the same God who

1. धूर्वं विनाऽपुनेदानीमर्थेनार्थंनुगोखरः । दिवि सीदति शून्यायां धात्रैकसुहृदा धृतः ॥ 9. 52.
अर्थं पुंसः पुराणस्य देवै हरिहरावुभौ । एकं तत्र प्रपञ्चस्य प्रदेषः कस्तवापेर ॥ 24, 112.

2. In this connection it may be pointed out that only one among the five MSS on which the present edition is based gives the panegyric of the Devī. Thus there is room for doubting its authenticity and considering the portion as an interpolation. But Sarvānanda Vandyaghaṭiya of 1159 A.D. in his commentary on the *Amarakośa* quotes one of these verses under the name of Abhinanda. This shows that the panegyric is a genuine composition of Abhinanda.

is one, thus suggesting that it is not wise to worship one and hate the other. Probably he realised the baneful effects of sectarian schisms and wanted to unify the two contending parties. Further, from his work it appears that he was a strict follower of the *Ātmavāda* of the *Upanisads* as explained by the *Advaita* school of philosophy². He believed in the *Vivarta*³ of Brahman as the root cause of the universe which though seen outwardly, is thoroughly unreal, and stated that *Avidyā*⁴ is the chief cause for considering the phenomenal world as real though it is really not so. He also advocated that the *Dvaita* was not correct and that the goal of man is to identify the *Jīva* with the Brahman⁵, and that he should visualize nothing except Brahman in the whole universe. Sometimes also he gave prominence to Karma though he really believed in the *Karmasannyāsa*⁶ as advocated in the *Bhagavadgītā*. There is, however, a great similarity between the Buddhist philosophy of *Madhyamaka* and *Yogācāra* and the Hindu *Advaita*ism as recorded in this work⁷, but we experience no difficulty in calling our author a Hindu and not a Buddhist. In the 9th. and the 31st chapters of the present work the author opens up his mind on philosophical conceptions through the agency of *Vāṇaras* and *Vibhīṣaṇa*.

Regarding the king who extended his patronage to Abhinanda the text of the *Rāmacarita* has very little to say. But His Patron. most of the 36 cantos which are undoubtedly Abhinanda's own contain, besides the subject matter of the poem, certain additional verses written obviously in praise of his patron king and to describe as well the merits of his own composition.

The nature and the style of the verses are such as to preclude the possibility of their being regarded as interpolations or copyist's additions. On the contrary, the style of the verses and the intimate connection between Abhinanda and his patron as expressed in them, lead us to hold that they were surely composed by the author himself. All manuscripts coming from

1. अर्द्धं पुंसः पुराणस्य देवौ हरिहराद्युमोऽ। एकं तत्र प्रपञ्चस्य प्रद्वेषः कर्तव्यपेर् ॥
यो हरिः स हरो देवः यो हरः स पितामहः । नामच्चयविभिन्नेयमेकैव विदशब्र्यी ॥
य एतां वैति स ब्रुधः यो नमस्यन्ति सोऽनवः । योऽभ्यस्यन्ति स तत्रैव लीयन्ते लीनविक्रियः ॥ 24, 112-113, 114.
2. तत्त्वमेकं यदामेति जगदेतत्प्रत्यक्षते । ततोन्यः कर्सत्वामीतो यस्तात् विषयः शुचाम् ॥ 31, 115.
3. बालान्प्रति विष्वर्णोऽयं ब्रह्मणः सकलं जगत् । अविवर्तिनमानन्दमार्थिताः कृतिनः पुनः ॥ 31, 116.
4. अविद्यायोनयो भावाः सर्वेऽमी ब्रुद्ददा इव । 31-108. अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयं नात्ति सत्यमिहाप्वति ॥ 31, 99.
5. लमाधाय लक्षणं पद्य प्रत्यगात्मानमात्मनि । 31, 124. मज्ज मज्जसि किं द्वैतग्रहक्षारान्धिवीचिषु । 31, 113.
6. सखे सन्नयस्य कर्माणि ब्रह्मणः प्रणयी भव । नेष्यते यदि संसारचक्रवर्त्तमथमः ॥ 31-136
7. See 31, 100—105.

different parts of India made use of in collating the text contain the additional verses in question, with slight changes in their arrangement. In these verses Abhinanda mentions as his patron one Hāravarsa and Yuvarāja of the Pāla Dynasty, about whom we know practically next to nothing, very probably because the chronology and the succession list of the kings of the Pāla Dynasty are far from being of a definite character. A clue can, however be obtained from at least seven verses¹ recorded in the *Rāmacarita* about the character, position and the identity of king Hāravarsa.

These verses show that the patron of Abhinanda was Hāravarsa also known as Yuvarāja who belonged to the Pāla Dynasty. It is not at all difficult to imagine that this Pāla Dynasty refers to the famous Pāla Dynasty of Bengal history, even though the surname Pāla may be found occasionally in the names of the other kings of different dynasties, such as, Mahendrapāla of the Gurjara Pratihāra Dynasty. Sir V. A. Smith, is, however, of opinion that the word Pālānvaya refers to the famous Pāla Dynasty of Bengal alone².

One may raise the question as to how the rulers of the Pāla Dynasty of Bengal with a definite partiality to the Buddhist creed could patronize a Hindu poet like Abhinanda. The rulers of the Pāla Dynasty usually call themselves as “Paramasangata” in their inscriptions³ and they are the accredited benefactors of purely Buddhist monasteries such as Nalanda, Vikramāśila and Odantapuri. It is, therefore, an anomaly to think of a Pāla king being the patron of a Hindu poet. The answer to this is not far to seek. The testimony of Mahāmahopādhyāya Haraprasād Śāstri, the editor of the *Rāmacarita* of Sandhyākara Nandin, is that the Pālas were tolerant to Hindu religion though they actually

1. एते निकामरसिकस्य जयान्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीनलेन्द्रोः ।
गैद्वदशांककिरणोऽकरदुर्लिपाः सुष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः I, VII.
पालान्वयाम्बुजवैकविरोचनाय तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।
कोटिप्रदानवृत्तिनोज्जवलकीर्तिमूर्तिः येनामरत्वपदवीं गंगितोऽभिनन्दः ॥ III, VIII, XIV, XXXVI.
नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् । स्वकोशः कविकोशानामाविर्भावाय संसृतः ॥ V, VIII,
X, XII.
इयामःसितासितनिरायतपक्षमलाक्षः क्षामोदरः कटिनकान्तभुजान्तरालः ।
सर्वाङ्गपल्लवित्यौवनलाञ्छनश्रीः श्रीहारवर्ष इव कुत्र पातिः पृथिव्या ॥ VI.
येनाद्य रामचरितं चरिताङ्गुलेन स्वेनाधरीकृतमतीव महीतलेऽस्मिन् ।
तेनैव पालकुलचन्द्रमसा तदित्यमुत्थापिन्तं जगति पश्यत चित्तमेतत् ॥ X
दीपः सतां स खलु पालकुलप्रदीपः श्रीहारवर्ष इति येन कविप्रियेण ।
सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रानिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवाक्प्रसोऽभिनन्दे ॥ XI
सुट्टपिषुलगात्रः शत्रुकीटानकारी सततमुपचितार्या सन्निविष्टो दशायाम् ।
जगदमलमुदस्तशेषदोषान्धकारं जनयति युवराजः पालवंशप्रदीपः ॥ XXVI
2. *Vide : Early history of India*, P. 413.
3. *Vide E. I. Vol. IV. P. 249 and I. A. Vol XXI. P. 258.*

professed Buddhism¹. The grant made by Dharmapāla² to a Viṣṇu temple and the Davapāla's grant³ to a Brahmin of the Aśvalāyana Śākhā and the Aupamanyava Gotra, also go to show that the Pālas were tolerant towards the Hindu religion.

It is well-known that there are two lists of the Pāla kings; one comes from the Tibetan sources while the other is reconstructed with the help of inscriptional evidence. According to the Tibetan list the reign of Gopāla begins from 660 A.D. He is followed by 18 kings one after another and the last in that chain reigned in the year 1139 A.D.⁴. The inscriptional evidence, on the other hand, does not agree with the Tibetan account either with regard to the names of the kings or the duration of their reign. Sir V. A. Smith, R. D. Banerjee and Mm. H. P. Sastri and in fact, all who possess a scientific bent of mind are inclined to take the inscriptional evidence as more reliable than the information afforded by the Tibetan authorities. According to the Khalimpur and the Monghyr grants of Dharmapāla and Devapāla respectively, the first king of the Pāla Dynasty is Gopāla, the second is his son Dharmapāla while the third is Devapāla his grandson. Dharmapāla was a contemporary of king Indrāyudha who was ruling in Kanauj in 783 A. D.⁵ Relying on this piece of evidence we can place the reign of Gopāla in the first half of the 8th century, and that of Dharmapāla in the second half of the same century. The Pāla Dynasty continued upto the end of the 12th century, and, thereafter, was reduced to insignificance on the rise of the Sena kings and at the advent of the Muhammadans. The long chain of Pāla kings was noted for fondness of literature and their patronage towards the great poets and philosophers of the time belonging to the different religious sects. But amongst the known kings of the Pāla Dynasty no one is known to have borne the title of Hāravarsa the patron of our poet Abhinanda the author of the *Rāmacarita*. The title of Yuvarāja was, however, given to some of the Pāla Princes⁶ but this appears to signify nothing else than a mere heir-apparent to the throne. But from what we can gather from the account of Abhinanda, Hāravarsa the Yuvarāja seems to have been a ruling prince, and not a mere heir-apparent. This is also confirmed by the authority of Soddhala the author of the *Udayasundarikathā*. In this work,⁷

1. See Introduction to the *Rāmacarita* of Sandhyākara Nandin. M. A. S. B.
2. Vide E. I. Vol. IV. 3. I. A. Vol. XXI. p. 258.
4. Vide, M. M. S. C. Vidyābhūṣana's *History of Indian Logic*. p. 517.
5. Vide P. 50 *Pālas of Bengal* M. A. S. B. Vol. 5.
6. Vide E. I. Vol. IV p. 249 and I. A. Vol. XXI p. 258.
7. No. XI, G. O. Series.

it is mentioned that Yuvarāja the patron of the poet Abhinanda was a ruling prince¹.

Soddhala flourished in the court of the three royal brothers Cchittarāja, Nāgārjuna and Muniminiirāja of Koṅkaṇa² and from the inscription dated 1026 A. D.³ of Cchittarāja we can assign him to the early part of the 11th. century. That Hāravarsa the Yuvarāja was a ruling prince can also be ascertained from at least seven passages taken at random from the *Rāmacarita* of Abhinanda :—

1. नमो नृपतिचन्द्राय पृथ्वीपालाय येन सा ।
विकालमलिना दिशु दर्शिता कविपद्धतिः ॥ IV.
2. एषोऽस्यहं निजकवस्सु विरादिदानां निस्सावसः कविसहस्रसमागमेऽपि ।
श्रीहारवर्षनरलोकपतेः पुरस्तद्विस्तारेविष्णुवनमालिविचारितेषु ॥ X.
3. यथा कवाऽपि कलया यस्य तस्य सुभाषितैः ।
गृहते हारवर्षस्य मनोऽय नृपतेः परम् ॥ XIII.
4. नाथ्यंमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
येनानिशं लालितकोमलकाव्यमूर्तेः मृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥ XVII. XX.
5. आचन्द्रसूर्ये निदध्ये जगत्सु व्यासस्य यद्गजनमेजयेन ।
एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥ XVIII XXI.
6. हालेनोत्तमपूजया कविवृषा श्रीपालितो लालितः ।
व्यातिं कामपि कालिदासकृतयो नीताः शकारातिना ।
श्रीहर्षो विततार गदयकव्ये बाणाय वाणीफलं
सयस्सत्क्रिययाऽभिनन्दमपि च श्रीहारवर्षोऽग्रहीत् ॥ XXXIII.
7. शकभूपरिपोरनन्तरं कवयः कुल पवित्रसङ्कथाः ।
युवराज इवायमीक्षितो नृपतिः काव्यकलाकुतूहली ॥ XXII.

These passages show that Hāravarsa, the Yuvarāja was a ruling prince who patronized Abhinanda in the capacity of a sovereign. In the present work this prince is also said to be extraordinarily powerful in battlefields and is described to have carried his victorious arms into the territories of his contemporaries and extirpated all his enemies. This fact may be proved by the following verses, contained in the *Ramacarita*.

पते तैकसुभगस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दो ।
यान्सप्रतापमुवनेऽपि सदाऽभिन्नस्य रात्रौ द्विवा च रिषुराजरमा रमन्ते ॥ VII.
सुदर्ढिपुलगात्रः शत्रुकीटान्तकारी etc. XXVI.

1. सृष्टं तदत्र युवराजनरेभ्वरेण युद्धकरं किमपि येन गिरः धियदन् ।
प्रत्यायनं स्फुटमकारि निजे कवीन्द्रमेकासने समुपवेशयताऽभिनन्दम् ॥

Udayasundari Katha p. 2-3.

2. See introduction of the *Udayasundari Katha*.
3. Vida I. A. part. V. p. 277.

ते मेघमुक्तमपि न स्तुवते सुधांशु तेषां मनो न रमते मकरवज्रेऽपि ।

सर्वारिवरिविजयप्रसूतप्रशास्ति: श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥ XXVI
प्रतिवृपसुरमौलिरत्नराजीशचिरप्रसवांपर्वताद्विपूजः ।

कृतसदस्थानुतिर्महाकवीदैः जयर्ति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥ XXIX
निर्मत्सरः कविरपि प्रभुरथवामः कान्तोऽप्यरुद्धसुभगत्वमदप्रभीलः ।

अत्युग्रशौर्यरभसोऽयकठेखादी पृथ्वीपतिर्जयति विक्रमशीलजन्मा ॥ XXIX
त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा त्रिलोकी को विक्रमस्य कणिकामपि संसहेत ।
शास्त्राणि कानि सुवृद्धन्यपि हारवर्षक्षोणीपतेरतिपुष्टयातिभागुणस्य ॥ XXXI.

Now let us take up the question of the time of Abhinanda and Hāravarsa and make an attempt to identify the latter. The His date and the probable identification of his patron. testimony of Soddhala, as has been shown already, leads us to believe that Abhinanda and his patron king Yuvarāja were already famous in 1000 A. D. He actually compares Abhinanda with such famous authors as Bāṇa and Kālidāsa who preceded him¹. On the other hand, on the authority of Abhinanda, we have to assign Hāravarsa to a period later than that of Dharmapāla the second king of the Pāla Dynasty². As Dharmapāla ruled upto the first quarter of the 9th. century, this fixes the earliest limit for the time of Abhinanda and Hāravarsa, while the latest limit of their time is fixed by Soddhala (circa 1000 A. D.). During this time we find only four names of kings in the Pāla Dynasty renowned for their valour and patronage to Sanskrit learning. These are : 1 Devapāla, 2 Vigrahapāla, 3 Nārāyanapāla and 4 Mahipāla I. Two Yuvarājas also make their appearance during this period, namely, Tribhuvanapāla, first son of Dharmapāla and Rājyapāla, son of Devapāla. These two latter were undoubtedly heirs-apparent but history does not tell whether they ever got an opportunity to rule.

Regarding Abhinanda, it has already been pointed out that he is referred to by Soddhala the author of the *Udayasundarikathā* who flourished early in the 11th. century. Bhojadeva in his *Sarasvatikanthabharaya* and *S'ringāraprakāśa* quotes extensively from the *Rāmacarita*; so also Mahima and Mammatabhāṭṭa in their works, the *Vyaktiviveka* and the *Kāvya-prakāśa*. On the strength of these quotations one may be tempted to hold that Abhinanda was the Court-poet of Mahipāla I, mentioned above who flourished between 972-1030 A. D. But this can be disproved by the fact that Soddhala in his chronology of famous poets of ancient India beginning from Vālmīki down to his own time places Abhinanda

1. *Udayasundari Kathā* pp. 2, 3, 157.

2. श्रीधर्मपालकुलैकरवकानन्दू राजा विलासकृतिपद्माजिनीविवस्वान् ।

सर्वाभिरामगुणपत्रस्थव्रजैकनीडद्वमो विजयते युवराजदेवः ॥ *Rāmacarita* p. 253.

before Rājaśekhara¹. Rājaśekhara was a teacher of king Mahendrapāla of Kanauj and, therefore, must have flourished in the beginning of the 10th century.² If Abhinanda is regarded, under the circumstances, as a contemporary of Mahīpāla there will remain hardly any margin for his composition becoming famous so as to be classed with that of Vālmīki, Kālidāsa, Bāṇa and others. According to Sodhala, therefore, Abhinanda must have flourished in the court of king Hāravarṣa-Yuvarāja before the 10th century. In this way it is possible to shorten the outer limit for the time of Abhinanda as 900 A. D. Between 800 and 900 A. D., in the Pāla Dynasty of Bengal there were only two kings famous for their literary activities and renowned for their valour. These two are Dharmapāla and his son Devapāla, the two most famous and powerful kings of the Pāla Dynasty. From the verses cited before³, we find ample evidence of high esteem in which king Dharmapāla was held in the eyes of Abhinanda.

1. आसीदसीमस्फुरितोरुधामा वात्मीकिरप्रथतमो मुनीनाम् ।
 * * * * * *
 वंशः कवीनामुदियाय तस्मान्मूर्खा धृतो भूमिभृतां गणेन ।
 * * * * * *
 यस्मिन्नभूद्यमवः कवीनां व्यासो मुनिर्यस्य गुणविजेतुः ।
 * * * * * *
 कविर्गुणाद्यः स च येन सृष्टा बृहत्कथा प्रतिकरी जनानाम् ।
 * * * * * *
 स कविदालेष्यकरः कवित्वे प्रसिद्धनामा भुवि भर्तृमेष्ठः ।
 * * * * * *
 त्यातः कृती सोऽपि च कालिदासः शुद्धा सुधास्वादुमती च यस्य ।
 * * * * * *
 वाणः कवीनामिह चक्रवर्ती चकास्ति यस्योज्ज्वलवर्णशोभा ।
 * * * * * *
 मान्यो जगत्यां भवभूतिरार्यः सारस्वते वर्त्मनि सार्थवाहः ।
 * * * * * *
 सामन्तजन्माऽपि कवीश्वराणां महत्मो वाक्पतिराजस्त्रूरः ।
 * * * * * *

वन्यः स विद्वानभिनन्दनामा विसंभपातं वचसोऽधिदेव्याः
 समर्पिता यस्य खलु स्वकीयकोशाधिकारेषु सुवर्णमुद्रा ॥

यायावरः प्राङ्गवो गुणश्चैराशंसितः सूरिसमाजवर्यैः pp. 153, 154

2. *Vide Smith. Early History of India*, P. 394.

3. श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्द्र राजा etc. and also,

वन्यः सुतः स खलु रामपराक्रमस्य येनाद्य रामचरितार्पितसम्मदेन ।

सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवाकप्रसरोऽभिनन्दे ॥

Ramacarita p. 72.

There are other striking verses in the *Rāmacarita* in which mention has been made of the father of his patron king Hāravarsa¹. Here Hāravarsa is described as the son of Vikramasīla. Who this Vikramasīla is, is again a formidable question. Or is it a mere epithet? Be that as it may, the word Vikramasīla very forcibly reminds us of the famous Vikramasīla monastery of the Buddhists which was founded by Dharmapāla². Is it then very impossible to identify this Vikramasīla with king Dharmapāla the founder of the Vikramasīla monastery? On the contrary, this seems to be quite likely as it is confirmed by the colophon of the *Sragdhārāstotrātiḥkā*³ noticed by late S. C. Vidyābbūṣanā. Dharmapāla had two sons in Tribhuvanapāla and Devapāla. In the Khalimpur Grant Tribhuvanapāla is mentioned as Yuvarāja but in the Monghyr Grant Devapāla succeeds his father. In the second half of the 9th century Devapāla attained great fame and popularity as a ruler.

Looking to the mass of evidence given above we have no other alternative than to identify Hāravarsa or Yuvarāja the patron king of Abhinanda with Devapāla son of Dharmapāla otherwise known as Vikramasīla.

Another confirmatory evidence in support of the proposed identification is obtained by comparing a statement in the Monghyr Grant of Devapāla with another made by Abhinanda in his *Rāmacarita*. In the Monghyr Grant⁴ we find the following remarkable verse describing Devapāla :—

यः पूर्वे बलिना कृतः कृतयुगे येनागमद्वार्गवद्वेतायां प्रहृतः विश्वप्रणथेना कर्णेन यो द्वापरे ।
विच्छिन्नः कलिना शकीद्रीपि गते कालेन लोकान्तरं येन त्यागपथः स एव हि पुनः विस्पष्टमुभीलितः ॥

Here Devapāla is warmly praised for reviving the path of liberality which was opened up by Bali in the Kṛtayuga and continued by Bhārgava in Tretā, Karṇa in Dvāpara and Śakadvīt Vikramāditya in the Kali age but was obliterated after the death of the last named king.

The same idea is expressed in several stanzas in the *Rāmacarita* describing Hāravarsa's liberality :—

1. न त्यागशक्तिमधिगच्छति कस्त्विदर्थी नास्त्येव विक्रमगुणस्य समः सप्तनः ।
अर्था विश्वन्ति पथि यस्य धियश्च शास्त्रमेकः स विस्मयकः परचक्रमामः ॥ XXV.

1. किमिन्दुना चन्दनवारिणा वा किमब्जकन्दरभिनन्दवत्सलः ।

विच्छिन्नतामान्तरापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥ pp. 39, 63, 80.
पृथ्वीपतिर्जयति विक्रमशीलजन्मा p. 262.

2. See Smith op. cit. P. 414.

3. इति श्रीमद्विक्रमशीलदेवमहाविहारीयराजगुप्तपितृभिषुश्रीजिनरक्षितकृता बालार्कस्तुतीकासमाप्ता ॥

P. 519. *History of Indian Logic*

4. *Vide Indian Antiquary*, Vol. XXI, P. 258.

2. कवीनां किं दत्तैरुपपशुभिरन्यैवरसे परं पृथ्वीपालः क्षणमपि स कर्णो वितरतु ।
अनात्म तत्त्वद्वैरपि मुखिपुलार्थव्ययाभिया प्रतिष्ठां येनोच्चैः जगति गमितं रामचरितम् ॥ III.
3. तस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोल्लासिनः शोभते
इलाध्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।
रुद्धा सर्वदिशो मनोरथपथातीतदर्दिभिः पुस्तकैः
सत्काव्याभिरतेन रामचरितं येन प्रतिश्रापितम् ॥ XXVIII.
4. त्यागस्य पात्राभियमल्पतरा त्रिलोकी etc.
5. एकः स पालतिलकश्चिरमस्तु सप्राद् कोटिव्ययो न गणितः प्रतिपाठकालम् ।
येनास्य रामचरितस्य समं सदस्यैरेकैकसूक्तिपरिभावनगद्वेन ॥ XXIV

These verses are so remarkably similar that on the strength of this alone the identity of Devapāla and Hāravarsa may be established.

The question may be raised as to how a king of the Pāla Dynasty instead of bearing a name ending in Pāla should prefer to be called by the name of Hāravarsa which appears to be quite foreign to the Pāla tradition. The reason for this is not difficult to discover. It is well-known that Dharmapāla married a Rāstrakūṭa princess known by the name of Raṇṇadevi.¹ The Rāstrakūṭa princes were very fond of adopting names ending in "Varsa" and it is very probable that king Devapāla during his stay in his maternal uncle's household was known by the name of Hāravarsa while his elder brother Tribhuvanapāla was Yuvarāja in the court of his father Dharmapāla.

II. THE POEM.

Bhāmaha and Daṇḍin, two early writers on poetical science have defined the nature of the Mahākāvya or the classical poem in their Mahākāvya. respective treatises². These definitions are drawn from the general characteristics of well-known poems of Kālidāsa, Bhāravi, Pravarasena and many others, who had previously composed lengthy classical poems. Other famous poems of the authors such as Māgha, Ratnākara, Bilhaṇa and Mañkhaka also come under the same category. It is generally believed that the poems which are composed in accordance with the rules laid down in the Alāñkāra Śāstria are slightly inferior to the early poems on which the rules of definition were based. There is, of course, some truth in this assertion as the later poets were somewhat handicapped by the rules in making use of their free thinking, which is essential in all forms of creative poetry. The higher class of poets, therefore, do not always conform

1. *Indian Antiquary* Vol. XXI. P. 257.

2. *Kāvyālañkāra*, I, 19-21.

Kāvyādars'a, I, 14-19.

to the rules, but in their composition they bring into play their fertile imagination, and skill in expression of emotion which may be appreciated by the public.

To the latter class belongs our poet Abhinanda, the author of the *Rāmacarita*, though he has not been so uncharitable as to go against the rules laid down by critics altogether. On the contrary, on many occasions he follows the definition without sacrificing his independence as a poet and, therefore, the *Rāmacarita* may justly be termed as a *Mahākāvya*.

The very beginning of the *Rāmacarita* marks out Abhinanda as an independent thinker, and no respector of lifeless conventions. He introduces his hero, Rāma not as a child, but as a grown up man in a state of great mental anxiety awaiting the arrival of Sugrīva whom he thought to be an ungrateful friend and, who was to be sent to Laṅkā in search of his sweetheart at the close of the rainy season. This beginning, to say the least, is extremely dramatic : and bespeaks the poet's great originality in the handling of his subject, because this is a situation which fires the imagination of the reader and he is immediately drawn towards the poem and his interests are well kindled. This shows moreover the poet's fondness for the *Vipralambha Śringāra*.

According to Dāṇḍin's definition of a *Mahākāvya*, the *Rāmacarita* begins with the *Vastunirdeśa* instead of the two others *Āśis* and *Namaskriyā*. Besides this, the descriptions of the city, ocean, mountain, seasons, rise of the sun and the moon etc., are all to be met with in this poem in their appropriate places as required by the definition, and thus the poem deserves to be called a full-fledged *Mahākāvya*. The poems of Bhāravī, Māgħa and others have the *Ankas* as Śrī, Laksmitī, etc., at the end of each chapter indicating that the cantos are of their own composition. The *Rāmacarita* does not, however, contain any *Anka* of this kind ; the practice obtained here is to insert the word 'Abhinanda' itself either in the form of a verb or noun in each canto especially when he becomes much enthusiastic over his fluency of expression and the excellent arrangement of his words, and forgets himself.

From very ancient times there is a keen controversy amongst the critics of Sanskrit literature regarding the comparative Style. merits of the two styles : Vaidarbhi and Gaudi. Some differentiate these two from one another and consider the Vaidarbhi as superior, while others do not recognise this difference and consider them to be on the same level. Bhāmaha, one of the earliest writers on Rhetorics refers to this controversy as already existing in his time and associates himself with the latter view.¹ But Dāṇḍin in his *Kāvyaśāstra*

1. *Kāvyaśāstra* 1, 34-33,

mentions the two as separate and distinct styles and shows, by illustrations of his own, the inferiority of the Gaudī style to that of the Vaidarbhi.¹ The other writers in this field who came later, strictly followed the view of Dāṇḍin though they, in the course of time, added some more styles in addition to the two originally mentioned. Ten Gunas are enumerated by Dāṇḍin, as the life of the Vaidarbhi style and he states that a style which is generally devoid of many Gunas is adopted by the Gaudas. According to Dāṇḍin, the Gaudas are always fond of using in their compositions the compound words, heavy letters, unnecessary repetition of words and exaggerated descriptions. We have already shown that Abhinanda belonged to the Gauda country, and it is very likely that we should expect in his composition a style which is denounced by Dandin as inferior to the Vaidarbhi.

But contrary to our expectations as also contrary to the definition of Dāṇḍin the Rāmacarita is found to be written in a very simple, charming and bold style, which is in exact conformity to the Vaidarbhi style as defined by Dāṇḍin. Though, occasionally, some long compounds are met with in the Rāmacarita they do not lose, however, the Prasāda, Mādhurya, Saukumārya, and Audārya which are stated to be the life of the Vaidarbhi style.

Another special feature of Abhinanda's composition is that the arrangement of words is extremely melodious and quite appropriate to the context. The author cared more for the simplicity of expression than the various kinds of Alāṅkāras. This fact is well observed by Soddhala who states that Abhinanda is a master of Śabda (word), Vākpati Rāja and Kālidāsa are respectively of Artha and Rasa, while Bāṇa is the master of all the qualities necessary for a poet². In general description, the style of writing and the presentation of the subject the Rāmacarita resembles more the Buddhacarita and the Saundarananda of A'svaghosa among the classical poems than the other poems of Bhāravi, Māgha and Kālidāsa. The author excells other poets in conversational language which is so forcible, easy and direct, as to make it appear that Sanskrit was a spoken language in his days. This remarkable quality on the part of the poet is responsible for a large number of lengthy conversations introduced in the body of the book by the author.

The general plot of the poem is the same as that found in the Rāmāyaṇa of Vālmīki. The Rāmacarita begins from the middle of the story which corresponds to the middle of the plot from the Kiskindhākāṇḍa, and ends with the Yuddhakāṇḍa. Though the descriptions closely follow the story of Rāmāyaṇa there are many instances where the author deliberately differs from the original story in order to add artistic beauty to

1. I. 40—102.

2. वागीश्वरं हन्त भजेऽभिनन्द्यमर्थेश्वरं वाक्पतिराजमीडे ।

रसेश्वरं नौमि च कालिदासं वाणन्तु सर्वेश्वरमानतोऽस्मि ॥ Udayasundarikathā. P. 157.

the poem, and to glorify the hero to a far greater extent than was anticipated by Vālmīki himself. Some examples will fully bear out the above statement.

In the *Rāmacarita* Sugrīva himself comes to help Rāma with his army after a great deal of delay so as to tax Rāma's patience to the utmost limit. Lakṣmana is not sent out to Kiśkindhā to fetch him as is the case in the *Rāmāyana*. In both the stories we find Sugrīva fully devoted to Rāma who respects him both as a friend and a king and is very kind to him. But in the *Rāmacarita* Rāma refuses to have his help in finding out the whereabouts of Sītā in case he is not willing to serve him, and asks him to return to Kiśkindhā with his army.

In the *Rāmāyana* Rāma's position is so precarious that it cannot be by any means saved except through the help of Sugrīva, though in the *Rāmacarita* Rāma treats him more or less as a servant. In the *Rāmacarita* while sending Hanumān to Laṅkā, Rāma sends with him as tokens a ring, the Nūpura and the Stanottariya and asks him to remember his pedigree beginning from Dilipa to Daśaratha as described by Kālidāsa in his *Raghuvamśa* in order to communicate it to Sītā. But *Rāmāyana* states only the ring as the token and not the others.

In the *Rāmacarita* the party that goes in search of Sītā to the South recognises Rāma as the incarnation of Viṣṇu himself and, accordingly, recite a panegyric in his honour. This is not found in the *Rāmāyana*. In the *Rāmacarita* Āṅgada etc., the chiefs of the army first send other members of the army in search of Sītā and when they return without success they themselves go out in search. While searching in the forests of the Vindhya mountain, they feel thirsty and they are surprised to find a demon sleeping in the entrance of a cave where they wanted to enter to quench their thirst. In the original *Rāmāyana* this portion of the story is entirely different.

When, however, they enter the cave Hanumān is taken by surprise by a female monkey—prostitute making indecent proposals to him which he scornfully refused. Thereupon, she appears again, this time in the form of a beautiful lady and entreats him again, but Hanumān remains adamant. Meanwhile Svayamprabhā the mistress of the cave appears before him and the other lady disappears. This episode is an entirely new introduction in the *Rāmacarita*.

The reason given by Svayamprabhā for her permanent residence in the cave is also different from what appears in the *Rāmāyana*. She states here that Maya the owner of the cave brought Hemā her friend to this cave and lived together as husband and wife. Later on, it so happened that Hemā was obliged to go up to heaven to visit her father there; Indra the lord of heaven finding this opportunity caught hold of her and did not allow her to go

to Maya again. As Hemā really loved Maya she sent her companion Svayamprabhā to inform Maya of her condition. When Svayamprabhā reached the cave she found him dead and learnt that the separation from Hemā was the cause of his death. Svayamprabhā had no heart to communicate this news to Hemā lest she also might die on hearing this news. She resolved, therefore, to stay in the self-same cave till her death and to perform the penance in that lonely dwelling.

According to the *Rāmāyaṇa*, Maya is a carpenter of demons and is much attached to Hemā a dancing girl of Indra. Indra becomes annoyed and kills him for this crime. Brahmā thereupon presents Hemā the *fiancée* of Maya—a cave full of wealth and belonging to Maya. Svayamprabhā stays in that cave for the simple reason that she was a companion of Hemā.

Aṅgada is mentioned in the *Rāmacarita* as very loyal to Sugrīva though Tāra his grand father advised him not to show any respect to him after reminding him of the old enmity between Vāli and Sugrīva. But the *Rāmāyaṇa* represents him otherwise; it is stated in the *Rāmāyaṇa* that owing to the influence of Hanumān, Aṅgada did not venture to betray Sugrīva completely.

Aṅgada is represented in the *Rāmacarita* as quite able to cross the sea and to return back after finding out the residence of Sītā in case others are not prepared to do so. Jāmbavān pleads here in favour of Hanumān and asks Aṅgada not to interfere in the matter as he was the Commander-in-chief. But in the *Rāmāyaṇa* Aṅgada though a chief, is represented to express his inability to cross over to Laṅkā. While crossing the sea Hanumān meets Saramā first, and then the Mandara mountain. But in the *Rāmāyaṇa* Mandāra precedes Saramā.

After the departure of Vibhīṣaṇa from Laṅkā in order to join Rāma, Mandodari in the *Rāmacarita* gives a long lecture to Rāvana on political affairs. This is not met with in the *Rāmāyaṇa*.

In the *Rāmacarita* Vibhīṣaṇa consults one of his brothers, Kubera, on the matter of joining Rāma's army, and does so on his advice. But in the *Rāmāyaṇa* the case is otherwise. The *Rāmacarita* represents Vibhīṣaṇa encouraging and explaining to Sugrīva a number of high philosophical doctrines when the latter was weeping for the loss of Rāma and his army due to the serpent noose (Nāgapāśa) of Indrajit. But in the *Rāmāyaṇa* the condition is different; here we find Sugrīva also encouraging Vibhīṣaṇa who was weeping for the loss of the kingdom over the same situation.

The *Rāmacarita* mentions the different colours of the four creepers that are to be brought to give back life to the whole army devastated and killed by the Brahmāstra of Indrajit. Mṛtasañjivini is white, Śandhanī is golden

in colour; Śalyanirhāriṇī is black and Savarnakṛt is of Babhru colour. This is not mentioned in the *Rāmāyaṇa*.

It is not very difficult to discover why the author of the *Rāmacarita* deliberately changed, distorted, elaborated or shortened the original story contained in the *Rāmāyaṇa*. This he did, not in a spirit of defiance but with the most laudable object, namely, to improve upon the story of the *Rāmāyaṇa* and to add an artistic touch to the portions which were quite bland in the original *Rāmāyaṇa*, as also to show the characters of the different persons dealt with in the poem in their appropriate settings.

It is very likely that the original work of Abhinanda ended abruptly with the 36th chapter of the *Rāmacarita*, and that the two

Incomplete in recensions of the last four cantos printed here as supplements to the 36th chapter. ments to the poem were composed by some other poets in later times. The Ms. materials obtained from the different parts of India for the purpose of collation also confirms this belief as most of them contain only the first 36 cantos of the work.

The MSS. A and C, however, contain, besides the first 36 sargas, two versions of the last four cantos, (37-40) one attributed to the author Abhinanda and the other to Bhīmakavi. It is probable that Abhinanda did not compose the last four sargas and we are led to this belief owing to the following circumstances: Firstly, our suspicion is roused by the fact of the work having two recensions for the last portion, one composed by Bhīmakavi who asserts that the *Rāmacarita* was left incomplete by the author and that it was his turn to complete the poem. Secondly, in both the supplements there is a complete absence of the verses composed in the praise either of the poet or of the patron king Hāravarsa, though they frequently make their appearance in the earlier sargas. Thirdly, there are two verses at the end of the 36th chapter which also indicate that Abhinanda had closed his poem with the 36th canto. In the first verse it is stated that this work of Āryāvilāsa (Abhinanda) which is respected by the learned persons should become supreme and famous throughout the country along with the glory of king Hāravarsa. The second verse is actually a benedictory stanza which is often to be observed at the end of a work of this kind. In this verse the author suggests the remainder of the story while saluting and paying his homage to the army of monkeys and God Śiva whom he characterizes as ultimately responsible for the violent death of Rāvaṇa.

Under the circumstances, it is quite plain that the first supplement to the *Rāmacarita* comprising sargas 37 to 40 were composed by some other author though the colophons show the author First Supple- as Abhinanda himself. The abrupt difference of style ment. noticeable in this supplement from that of the previous cantos, and the omission of supplement in several MSS also prove that the

supplement was not from the pen of Abhinanda himself. As the edition of this portion is based on one single Ms the text is not free from numerous imperfections. The 40th sarga in this supplement is, however, praiseworthy this being the best amongst the last four sargas though unfortunately it is incomplete.

The second supplement is attributed to one Bhîmakavi in the colophons of all the four Sargas and the verse occurring at the end of Second Supple- every chapter praising the poet's own style also proves the ment. same fact. This Bhîmakavi belonged to the Kâyastha family and was the son of one Mahamî Sri Devapâla¹. No Ms excepting the one belonging to the MSS collection of the Oriental Institute, Baroda, contains this version of this supplement. It is possible, therefore, that the author Bhîma may have quite conceivably belonged to Gujarat. Though the original place of the Kâyastha community is Bengal and North India, the members of that community must have migrated to Gujarat as early as the 10th. century; and this is proved by the fact that the other Kâyastha poet Soddhala, the author of the *Udayasundarîkathâ*, who flourished in the courts of Koñkana kings was born in Gujarat. This supplement has used a much inferior style as compared to the original poem of Abhinanda or even the first supplement referred to before, though the author seems to be ever too proud of his style as evidenced by his declarations in the last verse at the end of all the four cantos contained in the supplement.

विषयानुक्रमणिका ॥

सर्गः ।

विषयः ।

- I. रामलक्ष्मणसंवादः ।
- II. सन्ध्यातमङ्गनदोदयादीनां वर्णनम् ।
- III. मन्त्रविनिश्चयः । प्रातसन्ध्यावर्णनम् ।
- IV. बनस्थर्लाविभातसश्रीकातारामचित्तोत्साहसीतास्मरणैक्यमन्यूपीडितलक्ष्मणाभिसान्त्वनशकुनप्राशस्त्य-
सैन्यसुश्रीवाभिगमादीनां वर्णनम् ॥
- V. रामसुश्रीवसंवादः ।
- VI. सुश्रीवक्तप्रकृष्टयूथप्रधानवर्णनम् ।
- VII. प्रतिदिशं लवङ्गयूथसंप्रेषणम् ।
- VIII. हनुमत्याभिज्ञानार्पणम् । दिलौपान्वयवर्णनम् ।
- IX. कपीनां स्वैरालापवर्णनम् ।
- X. विलदर्शनम् ।
- XI. दुर्दमाङ्गदयुद्धम् । दुर्दमस्याङ्गदेन हननम् ।
- XII. मयमायाविप्रलभ्मः । स्वयंप्रभादर्शनम् ।
- XIII. विलाक्षिर्गमः । सम्पार्तेदर्शनम् ।
- XIV. संपातिकृतसूर्यरथवर्णनम् । तथा तक्षतसीतास्थाननिवेदनम् ।
- XV. अङ्गदेन समुद्रलङ्घने वानराणां शक्तिप्रश्नः । वारिधिलङ्घनायाङ्गदे स्वयं प्रवृत्ते जाप्तवता तर्त्रिषेधपुरस्सं
हनुमतः प्रोत्साहनम् ।
- XVI. हनुमता समुद्रलङ्घनम् । हनुमकृतसरमापराजयः । तक्षतसरमास्तुतिः ।
- XVII. लङ्घवर्णनम् । हनुमतः सुवेलशूक्रस्थितिः ॥
- XVIII. सायङ्गालनिशारम्भनदोदयादीनां वर्णनम् । दशाननापानकेलिवर्णनम् ।
- XIX. सीताम्बेषणम् । हनुमता कारास्थेदेवाङ्गनाप्रलापश्चवणम् । अशोकवनस्थसीतादर्शनम् । तस्या वर्णनम् ।
सीताराषणसंवादः ।
- XX. हनुमता सीतायै रामसन्देशनिवेदनपूर्वकमभिज्ञानार्पणम् । अशोकवनभज्ञनम् । हनुमद्वहणम् ।
- XXI. रावणसभावर्णनम् । हनुमद्विनक्षुब्धराक्षसस्थितिः । रावणहनुमत्सञ्चापः ।
- XXII. लङ्घदाहः ।
- XXIII. रावणचिन्ता । इन्द्रजिदादिभिः तस्य प्रोत्साहनम् । विभीषणकृतसन्ध्युपदेशः । तद्विवासनम् ।
- XXIV. रावणान्तःपुरिष्ठतिर्वर्णनम् । मन्दोदरीकृतरावणोपदेशः ।
- XXV. युद्धार्थं वानरसेनानिर्गमः । समुद्रवर्णनम् ।
- XXVI. चन्द्रोदये रामस्य विरहव्यथा । विभीषणसमागमः । सेतुनिर्मितिः । समुद्रलङ्घनम् ।

सर्गः ।

चिष्यः ।

XXVII. शुक्सारणाभ्यां रावणाय रामसेनप्रशंसनम् । सीतायै मिथ्यारामाशीरोदर्शनम् । रावणेन सेनापतीनां निमन्त्रणम् । रावणस्य जनन्या मात्यवता च कृत उपदेशः । चतुर्षु द्वारेषु प्रहस्तादीनां नियोजनम् । तथा रामेणापि नीलादीनां तत्रैव नियोगः । दौत्येनाङ्गदप्रेषणम् ।

XXVIII. अङ्गदरावणसंवादः ।

XXIX. वानरराक्षसयुद्धवर्णनम् ।

XXX. नागपाशबन्धनम् ।

XXXI. इन्द्रजित्कृतविभीषणादिनिन्दा । सुधीवेण पतितौ रामलक्ष्मणौ विलोक्य विलपनम् । विभीषणेन युक्त्या तत्त्वोपदेशेन च तत्समाधासनम् । गृहडेन नागपाशविमोचनम् ।

XXXII. धूमाक्षाकम्पनवज्रदश्प्रहस्तप्रसुखमहायोश्ववधः ।

XXXIII. अमायैर्युद्धाद्विरमोपदेशः । रावणेन तदवगणनेन स्वयं युद्धोपकमः । लक्षणस्य शक्त्या भेदनम् । रामेण रावणपराजयः ।

XXXIV. कुम्भकर्णवधः ।

XXXV. राजकुमारत्वतुश्चाकदनम् । इन्द्रजिता मायाविष्टेन सर्वेषां हननम् । सुषेणजांववद्विभीषणप्रेरित-हनुमता समाहौषधिवलेन सर्वेषां पुनरुज्जीवनम् ।

XXXVI. कुम्भनिकुम्भवधः ।

परिशिष्टम् । १ ।

XXXVII. इन्द्रजित्निधनम् ।

XXXVIII. रावणस्य सीताहननोदयमः । मन्दोदर्थी तस्य निरोधः । सपत्नीकस्य रावणस्य शोकप्रलापः । रावणेन सैन्यसाम्राहकरणम् ।

XXXIX. रामरावणयुद्धवर्णनम् । मातलिनेन्द्रथानयनम् । रावणवधः ।

XL. सैन्येन रामेण सीतासमीपगमनम् । सीताचारित्रपरीक्षणम् । दैवैः समागत्य सीताचारित्रशुद्धिकथनम् ।

परिशिष्टम् । २ ।

XXXVII. मकराक्षवधः ।

XXXVIII. इन्द्रजियुद्धवर्णनम् ।

XXXIX. इन्द्रजिद्वधः ।

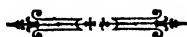
XL. रावणवधः । रामराज्याभिषेचनम् ।

अभिनन्दविरचितम्

रामचरितम् ॥

प्रथमः सर्गः ।

अथ माल्यवतः प्रस्थे काकुत्स्थस्य वियोगिनः ।
दुर्निवाराश्रुसंवेगो जगाम जलदागमः ॥ १ ॥

शशाम वृष्टिर्मेघानामुत्सङ्घे तस्य भूभृतः ।
विरराम न रामस्य धारासन्ततिरश्रुणः ॥ २ ॥

इतस्ततः परिणति भेजे बहिणकूजितम् ।
हा प्रिये राजपुत्रीति न रामपरिदेवितम् ॥ ३ ॥

काष्ठ्यभिख्या विरजसोः सूर्याचन्द्रमसोरभूत् ।
दाशरथ्योस्तथैवासीदयोगोपहता रुचिः ॥ ४ ॥

निर्मलेन्दु नभो रेजे विकचाब्जं बभौ सरः ।
परं पर्यश्रुवदनौ मम्लतु भ्रातरावुभौ ॥ ५ ॥

स्मर्तव्यकलिकाजालं जज्ञे कुटजकाननम् ।
आसीत्तथैव तु मनो रामस्योत्कलिकाकुलम् ॥ ६ ॥

प्रपेदे पुनरुद्देदः शुचिनां कच्छकेतकैः ।
उपक्रियायाः सदृशं नारेभे रविसूनुना ॥ ७ ॥

आकृष्टमालतीगन्धः सिषेवे राघवं मरुत् ।
आनीतमैथिलीवार्तस्तमार्तं न तु मारुतिः ॥ ८ ॥

रामाय पूरापगमव्यक्तोद्देशाश्रकाशिरे ।
 आस्तेऽस्मासु न सीतेति शंसन्त्य इव निम्नगाः ॥ ९ ॥
 यदाद्रिविरहो^१ रामः प्रापितः प्राणसंशयम् ।
 नूनं तेनानुतापेन जग्मुर्जलदराजयः ॥ १० ॥
 चौमुक्तमेघावरणा सवितकोन्मुखं मुहुः ।
 यथाचे सारसरूपैर्विचारमिव राघवम् ॥ ११ ॥
 दिशो ददृशिरे तेन स्तेनं तं परिमार्गता ।
 मार्गदानापराधिन्यो गता दूरं भयादिव ॥ १२ ॥
 तेंस्याकृतिविशेषस्य विशेषात्कष्टमीदृशम् ।
 कच्छाः काशच्छलादूहुरितीव पलितागमम् ॥ १३ ॥
 पश्यन्त्या इव कष्टां तामवस्थां मैथिलीपतेः ।
 शुष्कपङ्कच्यव्याजाद्विद्रे हृदयं भुवः ॥ १४ ॥
 वृष्टिविच्छेदजातेन तानवेनासमाप्तिना ।
 प्रपेदिरे जलधरास्तस्य सब्रह्मचारिताम् ॥ १५ ॥
 ययौ विरहसंवर्तः पश्चिनीराजहंसयोः ।
 अपारदुःख्वार्णवयोर्न सीतारामभद्रयोः ॥ १६ ॥
 शान्तनिर्झरझात्कारधाराः शिखरिणो वभुः ।
 रामस्य विशदालापशुश्रूषानेभृता इव ॥ १७ ॥
 तस्य चकुञ्चपत्कारं व्यतीतसमया अपि ।
 स्मिताभँमुकुलोद्भेदाः कदम्बवनराजयः ॥ १८ ॥
 अदृश्यन्त पुरस्तेन खेलाः खञ्जनपङ्क्तयः ।
 अस्मर्यन्त च निश्चस्य प्रियानयनविभ्रमाः ॥ १९ ॥
 अब्रवीदथ कालङ्गस्तत्कालप्रतिपत्तये ।
 प्रणम्य लक्ष्मणो रामं रामाविरहनिस्सहम् ॥ २० ॥

१. A. अस्त्य । २. C. हि । ३. C. हे । ४. Bc. खु । ५. A. अ । ६. A. सा । ७. A. स्मृताद्वि
 B. स्मिताद्वि । ८. A. न ।

जातं विभातमग्नं पश्य प्रावृणिशा गता ।

उत्साहकमलस्यायं विकासावसरस्तव ॥ २१ ॥

उच्छ्रयं तीरतरवो रवेर्जमभीष्वः ।

मदं गोपतयो गृह्णन्त्यभियोगं जिगीष्वः ॥ २२ ॥

प्रसीद दीयतां कर्णः कूजद्दिः कुररैरमी ।

प्रार्थयन्तीव सञ्चारं तदाः कर्दमदुर्गताः ॥ २३ ॥

भुवि भास्वदभीषूणा^१ त्वदिष्वूणाश्च शत्रुषु ।

अयं संपतितुं कालः सैं दुष्कालोऽतिवाहितः ॥ २४ ॥

सुदूरोत्तरपर्यन्तास्तीर्यन्ते सद्भक्तमैरिव ।

अनल्पगाधाः सरितः तरुभिः पूरपातितैः ॥ २५ ॥

आविष्कृतविशुद्धिभ्यां नद्यः सुमहिला इव ।

कुलाभ्यामिव कुलाभ्यामापत्स्वपि चकासति ॥ २६ ॥

जलजानां सुमनसां वयसां जलसेविनाम् ।

अद्य प्रतिजलाधारं सामन्यमवलोक्यते ॥ २७ ॥

युयुत्सारभसोत्खातसरित्खातकरोधसः ।

ककुञ्जन्तो मदकलाः कलयन्ति जगन्त्यथः ॥ २८ ॥

विश्वेश कुरु विश्वासमावर्तन्ते न ते घनाः ।

अमी श्यामलयन्त्याशाः शुकाः शालिवनोन्मुखाः ॥ २९ ॥

मृगाः सम्प्रति शालेयं सम्पैर्वं सम्पतन्त्यमी ।

साकेतमधितिष्ठन्तमर्थिनैरस्त्वामिवोन्मुखाः ॥ ३० ॥

कार्यदिग्गृह्यतां काऽपि किमार्य स्थीयते वृथा ।

एवमेवायमस्माकमिष्ठोऽपि किमुपैष्यति ॥ ३१ ॥

विजयाय भवासीनो मर्यपितवपुर्भरः ।

मूर्च्छानुर्वलनव्यस्तः प्रस्तरस्त्यज्यतामयम् ॥ ३२ ॥

१. A C. सम्पातम् । २. B. शूणाम् । ३. C. शु । ४. B C. मि । ५. C. सद्भ्यशः । ६. A. न्तिवन्दि । ७. A. वो । ८. A. न्तव । ९. A. व ।

प्रतीष्टोप्त्यकासालदलाग्रजलविन्दवः ।
 सार्यन्ता क्षणमुद्धूय स्थगितांसतटा जटाः ॥ ३३ ॥
 मुहूर्ते क्रियतामार्य कपोलविरही करः ।
 व्युषितो वल्कलग्रन्थिरसांदुन्मोच्यतामयम् ॥ ३४ ॥
 इतो वितत्य दीयन्तामिषवः क्लिन्नयन्त्रणैः
 निर्मुक्ताद्र्द्वंजरचैलमादत्तामायतं धनुः ॥ ३५ ॥
 इतोऽवतीर्यतां प्रस्थादस्वास्यामिदमुज्ज्यताम् ।
 जहीषुभिर्दशग्रीवं दशादिग्वेघशोधितैः ॥ ३६ ॥
 ऋजुरादीयतां पन्थाः कार्यकन्था गरीयसी ।
 उत्सार्यतामिदं दूरं तमः किंकार्यतामयम् ॥ ३७ ॥
 आर्यायाः शिवमेवास्ति शत्रुनिंहत एव ते ।
 अलं दत्त्वाऽवसादाय बैलोक्यशरणं वपुः ॥ ३८ ॥
 राक्षसापशदः कोऽसौ त्वयि सज्यशरासने ।
 अनेन तेर्द्वसादेन दूरमारोपितः पुनः ॥ ३९ ॥
 अश्रुवैगैः प्रमीलाभिर्विलापैरखिलः स ते ।
 आमृष्टदेहयात्रस्य मासः प्रौष्ठपदो गतः ॥ ४० ॥
 क्रियतामधुनोत्साहशिचन्त्यतां निधनं द्विषः ।
 कः स्वबाहुसहायानां महतामात्मनिग्रहः ॥ ४१ ॥
 भद्रं भाद्रपदच्छेदच्छिक्षाभ्राजिनरज्जवे ।
 तुभ्यं पुरुषनार्गार्य निर्विघ्नतरसेऽधुना ॥ ४२ ॥
 प्रसीद कुरु भूयोऽपि देहंयात्रां यथा तथा ।
 अनुल्लङ्घितविज्ञमिर्लक्ष्मणोऽवरजेषु ते ॥ ४३ ॥
 अगाधं धैर्यमार्यस्य त्रिषु लोकेषु गीयते ।
 जनमात्रोचितः कोयमाकल्पकंपरिग्रहः ॥ ४४ ॥

१. A. तिष्ठे । २. A. रक्षा । ३. B. पञ्चिणः । ४. C. द्वे । ५. B. विषा । ६. C. तव । ७. A. B. अष्ट । ८. A. था । ९. A. लोक । १०. A. इलक ।

अरोपशमितोदग्नजामदग्न्याग्निंतेजसंः ।
प्रतीच्छति शरासारं तवार्य रुषितस्य कः ॥ ४५ ॥

स्वकृत्यभारसन्ध्यासी यावदित्यं विषीदसि ।
तावदन्तकदंष्ट्राणामरातिरतिथिर्न ते ॥ ४६ ॥

आततायी स विज्ञातो जीवत्यार्येति च श्रुतम् ।
प्राप्तो यात्रासहः कालः कालस्तेपस्य को गुणः ॥ ४७ ॥

न ज्ञायते परं व्यक्तमर्मार्याविनः पदम् ।
तन्मार्गणश्च सुहृदा सुग्रीवेण प्रतिश्रुतम् ॥ ४८ ॥

दिङ्गुखाहूतविख्यातकपियूथः कपीश्वरः ।
क्षणान्धूनमसावार्यपादमैमूले पतिष्यति ॥ ४९ ॥

शालिपिङ्गमहीपृष्ठस्पर्धयेव भविष्यति ।
रहस्विहरिसङ्कातसंपातकपिलं नभः ॥ ५० ॥

तेषामारोर्धरुचिरैरचिरान्मुखमण्डलैः ।
द्रेष्यते तरुणादित्यशतच्छर्वमिवाम्बरम् ॥ ५१ ॥

अहो दीपिरहो कान्तिरहो शीलमहो बलम् ।
अहो शक्तिरहो भक्तिरहो प्रज्ञा हनूमतः ॥ ५२ ॥

प्रगल्भेनाप्रमत्तेन तेनाभ्यन्तरमन्त्रिणा ।
नूनमस्मल्कुते स्वतुं सुग्रीवाय न दीयते ॥ ५३ ॥

स च प्रत्युपकाराय त्वरयत्यर्नमादृतः ।
ध्रुवं बुद्धिवेद्योवृद्धः सचिवो जाम्बवानपि ॥ ५४ ॥

तदेवं हेतुना केन वानरेन्द्रो विलम्बते ।
नासौ कृतज्ञस्य भवेद्गुणवद्वृत्यसङ्ग्रहः ॥ ५५ ॥

आगन्तव्यं ध्रुवं तेन मार्गिताऽर्थ्या प्रवृत्तिना ।
प्रपञ्चप्रकृत्यानामत्युष्णो^{३०} हि समुद्घमः ॥ ५६ ॥

१. A. शाधरि । २. A. स्त्र । ३. B. न्तरेन्द्रमसावार्य । ४. B. मरो । ५. A. भ । ६. C. च्छत्र ।
७. A. कीर्ति । ८. A. वमारुतिः । ९. B. एवंबुद्धिव । १०. B. सुतुक्षेत्रो ।

त्वत्प्रसादामसंभोगसुखसंमीलितेन वा ।
 न तेनामूर्ददृशिरे दिशः प्रोष्ठितकालिकाः ॥ ५७ ॥

कियचिरं पुनरसौ तस्य न श्रुतिमेष्यति ।
 क्रीडातटाकहंसानां निनादो^१ मदमूर्छितः ॥ ५८ ॥

उक्तेः किमय भूयोभिरव्य श्वो वाऽजगमिष्यति ।
 पर्युत्सुकिंतकिञ्चिन्धः सत्यसन्धो हरीश्वरः ॥ ५९ ॥

व्यतिरेकेऽपि यत्कार्यं तदप्यार्यं प्रधार्यताम् ।
 गृह्णतां कार्यसिद्धैर्स्तद्विलम्बतिरस्तुता ॥ ६० ॥

यस्तथोपकृतः पूर्वमार्येणाऽप्यकृतेऽधुना ।
 स शीतलः स्यादथवा परचित्तानि वेत्ति कः ॥ ६१ ॥

स प्रतिश्रुतमर्थं नः स्फीतो विस्मृतवानिव ।
 गत्वाऽग्नु स्मार्यतामार्यं कार्यतस्य का क्षमा ॥ ६२ ॥

तमहं बोधयिष्यामि दण्डगर्भाभिरुक्तिभिः ।
 साम संमीलयत्येव सुखसक्तोऽप्मादिनः ॥ ६३ ॥

प्रसीद जीयतां मोहः कोऽहमित्यवधीयताम् ।
 द्रुतमुच्चीर्ण एवास्ते व्यसनाबिधः कियानयम् ॥ ६४ ॥

स्फूर्तैरिति सौमित्रेः प्रीतः पीयूषवर्षिभिः ।
 तपन्तर्वेदनावेगं जिगायेव रघूद्रहः ॥ ६५ ॥

उन्मीलयामास दृशौ दिशः किञ्चिदलोकते ।
 उन्नाम च तल्पान्तान्मोचयन्पक्ष्मला जटाः ॥ ६६ ॥

सत्वरप्रद्वसौमित्रिचीरोत्सारितरेणुनि ।
 शुचिनि क्वचिदासन्ने निषसाद शिलातळे ॥ ६७ ॥

उपविष्टस्तदा रामो न रेजे सीतया विना ।
 ध्वजो निर्वैजयन्तीकः पौरन्दर इवोच्छ्रूतः ॥ ६८ ॥

१. B. नदो । २. B. प्रल्युत्सुकि । ३. A. संसिद्धि । ४. A. सुसा । ५. A. द्विलोकयन् । ६. B. स ।

अनूपविष्टमनुजं दनुजारिमिवाद्रिजित् ।
प्रत्यभाषत वात्सल्यगद्दानि पदानि सः ॥ ६९ ॥

एवेहि प्रियसंलाप ह्लादयाङ्गितेन माम् ।
रुद्धं रुद्धमुपैत्यश्रु त्वामपीक्षे न लक्षण ॥ ७० ॥

हा वत्स भवतोऽपीयमवस्थाऽङ्गेषु वर्तते ।
घ्रियतां रामहतकः क्लेशयन्नेकबान्धवम् ॥ ७१ ॥

नास्ति वत्स चिकित्साऽस्य व्याधेविधुरजन्मनः ।
यस्य यापनया क्षीणमिदन्ते सान्त्वनामृतम् ॥ ७२ ॥

नैकदुर्वारघोराधिघट्टानाचलिता अपि ।
तवाश्वासनया वत्स न गच्छन्ति ममासवः ॥ ७३ ॥

पितुर्नः प्रियमित्रस्य लूनपक्षस्य मईषा ।
संस्पर्न्नोत्सहे वत्स मर्मच्छेदं जटायुषः ॥ ७४ ॥

तातस्य तातमित्रस्य वत्सवत्सलयोस्तयोः ।
अहमेवं गतः पापो निधनाय निमिच्चताम् ॥ ७५ ॥

प्रियापहारजः शाम्येत्सम्यगुन्मूलिते रिपौ ।
मन्युदेहावधिरयं तातमित्रविपत्तिभूः ॥ ७६ ॥

नभस्तलात्खगपतौ पतति छिअपक्षतौ ।
कोऽपरस्तां मम सुहन्मा भैषीरित्यभाषत ॥ ७७ ॥

स्याद्वत्स रामहतकात्कीवः कः पुरुषोऽपरः ।
एकपत्नीमनुगतामरातेयों न रक्षति ॥ ७८ ॥

तया तेषु तपस्विन्या सीदतोरावयोरपि ।
दण्डकारण्यकषेषु मुखं नैं विधुरीकृतम् ॥ ७९ ॥

विदेहराजस्य सुता स्तुषा दशरथस्य सा ।
हतरामस्य जायेति भ्रमर्ति स्म वने वने ॥ ८० ॥

स्वमप्यपुष्णता कायमपि जायामरक्षता ।
 मया समः श्रुतः कोऽपि जातः क्लीबो रघोः कुले ॥ ८१ ॥
 त्वं केवलं न सुभ्राता तथा विलपता मुहुः ।
 तिर्थश्चोऽपि मयाऽमुर्खिन्वने लक्ष्मण रोदिताः ॥ ८२ ॥
 दिक्षु सच्छ्रद्धेयासु मम घोराधिसाक्षिणाम् ।
 अवहार्त्तिरनिभान्नगानामश्रुनिम्नगाः ॥ ८३ ॥
 आरादाकर्णितस्तिर्ग्रन्थनवाब्दनिनदैरपि ।
 मत्कारुण्यादरण्येऽपि नानृत्यत कलापिभिः ॥ ८४ ॥
 सत्यमेष्यति सुग्रीवः सत्यं जीवति जानकी ।
 त्वद्वचो न विपर्येति भ्रातर्ब्रह्म पुनःपुनः ॥ ८५ ॥
 त्वद्वाक्यशीकरैरेभिर्निरुद्धनहिरुद्धमः ।
 ममान्तर्लेदि मर्माणि सीताविरहमुरुः ॥ ८६ ॥
 तस्मादपि दहस्युच्चरयं मामपरः शिखी ।
 यद्वनौकसि निर्वरे मुक्तो वालिनि मार्गणः ॥ ८७ ॥
 गुर्वां पुनश्च लैज्जेयमुत्तमणैरिवाधुना ।
 मार्गितव्यो यदस्माभिः पुवगः प्रत्युपक्रियाम् ॥ ८८ ॥
 नास्ति प्रत्युपकाराशा तत्र नश्चपले कपौँ ।
 येनातिलघुनोत्तुङ्गो लाङ्गृतः सत्यपादपः ॥ ८९ ॥
 उच्चिष्ठ वत्स गच्छावँः साधयामोऽन्यतोऽधुना ।
 नवैश्वर्यसुखव्यगः सुग्रीवो नागमिष्यति ॥ ९० ॥
 तपस्वी रमतामेवं चिराहौरैः समागतः ।
 स पीडयमानः प्रणयाद्विरेसः किं करिष्यति ॥ ९१ ॥
 किञ्च वत्स दशासाम्याज्ञाताः स्मः^{१०} सुहृदः पुरा ।
 तस्याधुना तु विस्तीर्णविभवान्धस्य के वयम् ॥ ९२ ॥

१. A. मया । २. A. मुहुस्तस्मि । ३. A. पुरश्चले । ४. B.C. पशौ । ५. C. नातु । ६. A. आगच्छ ।
 ७. B. म । ८. A. बोय । ९. B. योवि । १०. A. स्म ।

गृहीतसाधुवर्त्मापि सद्यः सम्पाप्य सम्पदम् ।
पतति स्वलितोऽतीवै प्रमत्तः प्रहते पथि ॥ ९३ ॥

स वत्स विरलो जन्तुर्विष्टकालप्रतिश्रुतम् ।
सद्यः सम्पन्नदो^१ यस्य न विलुप्ति चेतसि ॥ ९४ ॥

अस्तुं साधुरसाधुर्वा न विचार्यः स मेऽधुना ।
वत्स नोत्सहते चेतस्तत्र दोऽधुमुषप्रियाम् ॥ ९५ ॥

असावनागतः श्रेयानागच्छन्वत्स वार्यताम् ।
प्रवेशयन्ति सुहृदं न धीराः स्वार्थसङ्कटे ॥ ९६ ॥

कर्तव्योपकृतिः सद्विर्यत्र तत्र विपद्धते ।
अविमृश्य कृतोऽस्पाभिः स पुनः कृपणः पणः ॥ ९७ ॥

किं क्षिप्तमचलप्रान्तादन्तःसुप्रशिवाशतम् ।
निर्देश्यपुरुषेणव कङ्कालं दुन्दुर्भेम्या ॥ ९८ ॥

कस्यार्थस्य कृते विद्धाः सप्त सालास्तपस्त्विनः ।
स मा प्रत्येतु वैधेयः किं न साधितमन्यतः ॥ ९९ ॥

अक्षात्रं क्षत्रिययुवा को नु राम इव क्षिपेत् ।
विशिखं वालिनि व्यग्रे सुग्रीवस्य पशोः कृते ॥ १०० ॥

न परित्यज्यते मार्गस्तावन्निर्वच्यकर्दमः ।
यावत्पिहितकष्टार्य कार्यायात्मा न दीयते ॥ १०१ ॥

इष्वैकया मया विद्धो वालिशेन वलीमुखः ।
अनुद्धाराः शरास्तेन रोपिता मयि वाञ्छयाः ॥ १०२ ॥

अनवासविपत्याः स्मरिष्यामि कियन्ति वा ।
वत्स कालोचितं शाधि न रामः किञ्चिदीक्षते ॥ १०३ ॥

अवलम्बस्व मां भ्रातः सीतास्मरणनिस्सहम् ।
दूरं पुनः प्रभवता मनो मोहेन लुप्यते ॥ १०४ ॥

^१ B.C. थीं च । ^२ A. न्मसी । ^३ A. द्विति । ^४ B. वे । ^५ C. स्यहित । ^६ A. काष्ठाया ।

सनाथोभयपार्श्वस्य त्वया वत्स तया च मे ।
वनेषु च संतः कष्टमजनिष्ट न किञ्चन ॥ १०५ ॥

हा भीरु हा प्रियतमे हा मद्विरहकातरे ।
कासीत्यर्थोक्तिनिसंज्ञो जगाम स महीतलम् ॥ १०६ ॥

मातः कैकयि तुष्टासि भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ।
वदन्नित्यपतत्तस्य लक्ष्मणश्वरणाब्जयोः ॥ १०७ ॥

ततस्तौ साश्रुनयनौ मृगैर्विधुरवीक्षितौ ।
निपेततुर्दिव इव ऋषौ विधुरवी क्षितौ ॥ १०८ ॥

इति निपतितयोस्तयोर्द्वयोः
दशरथनन्दनयोर्महीतले ।
दशभिरपि दिग्ङ्नामुखै
रथृतिवशादिव तत्यजे रुचिः ॥ १०९ ॥

एते^१ निकामरसिकस्य जयन्ति पादाः
श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्द्रोः ।
यद्वादशार्ककिरणोत्करदुर्निवारः
सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासैः ॥ ११० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये
रामलक्ष्मणसंवादो नाम
प्रथमः सर्गः समाप्तः ।

^१ A. वस । ^२ A. के । ^३ C. reads this 'Sloka after the Colophon and adds:—

चेतः केतकगर्भपत्रविशदं वाचः सुधाबंधवः
कीर्तिः कार्तिकमासमांसलशिज्योत्स्नावदातदुतिः ।
आश्वर्ये क्षितिरक्षणक्षणविघौ श्रीवस्तुपालस्य
मल्कण्ठत्वं चरितैरपास्तुरितैलोकेषु भेजे भुजः ॥

द्वितीयः सर्गः

तामनीक्षितचरीमधीरतामात्मनोऽथै विनियम्य लक्षणः ।
सान्त्वनार्थमिति वाचमब्रवीत्तीत्रमनुरयमूढमग्रजम् ॥ १ ॥

कार्यमार्य परिशिष्टमुच्यतां मुच्यतामिदमयोगजं तमः ।
राजतूद्यमदिवाकरोदयस्मेरमाशु मुखपङ्कजं तव ॥ २ ॥

आसितुं समय एष नावयोर्मोहमित्यमवलम्बितुं न च ।
उत्सहस्र ननु हृष्टतां चिरादिष्वधीनमधुनाऽभिकाङ्गितम् ॥ ३ ॥

केवलं पलभुजो न तस्य नस्तस्करस्य निलयेऽस्ति निश्चयः ।
अभ्युपैतु रविनन्दनः क्षणादन्धकारमिदमन्यपैष्यति ॥ ४ ॥

औरसानापि सुतानरीनिव घन्ति कारणवशान्महीभुजः ।
निग्रहादनुजविद्विषः कपेः किं पृथग्जन इवानुतम्यसे ॥ ५ ॥

क्रीडतां मृगवनेषु धन्विनां जीवेकोटिकदनेऽपि का क्षतिः ।
खिद्वसे^१ किमनिशं प्रयोजनादेकवानरवधः कुतः कुतः ॥ ६ ॥

तस्य च प्रवयसो जटायुषः स्वर्गिणः किमधुनाऽनुशोच्यते ।
येन जर्जरकलेवरव्ययात्क्रीतमिन्दुकिरणोज्जवलं यशः ॥ ७ ॥

एतदेकर्मतिवाद्यतामहः श्वो न स प्लवगराद् प्रतीक्ष्यते ।
तत्पसीद परितो विचीयतामात्मनैव सनगार्णवाऽवनिः ॥ ८ ॥

तंत्कबन्धशबरीहनूमतामावयोरजनि सङ्गतं यथा ।
इष्टशंसि वनशैलपान्थयोः किं तथाऽन्यदपि नापतेत्पुनः ॥ ९ ॥

यत्र यत्र तव सिद्धिरग्रतः कः करिष्यति न ते समीहितम् ।
उज्जवले कृतविदां न केवलं तेन वर्त्मनि दुरात्मना स्थितम् ॥ १० ॥

^१ C. त. । २ C. नाऽथ । ३ B. स्त । ४ A. रूक्ष । ५ A. ते । ६ A. कमेतद् । ७ A. समी ।
८ B. नि । ९ A. य ।

संभवत्यभिमरः पुरेऽथवा तस्य तीव्रमयशः किमुच्यते ।
 दुःखमुत्खनति कण्टकावलीरङ्गंसन्धिषु नवः किलेश्वरः ॥ ११ ॥

सैंप्रति प्रथममार्यं गृह्यतां तत्पृत्तिमुपलब्धुमुद्यमः ।
 मर्षणीयपरिलम्बदूषणः सोऽधुनाप्यकपटो घटेत चेत् ॥ १२ ॥

मुञ्च मोहमवतीर्यतामितः सेव्यतामियमनाविला नदी ।
 एष गच्छति जवाज्जपारुणो वारुणीमरुणसारथिर्दिशम् ॥ १३ ॥

उनिमील रघुनन्दनश्चिरात्तन्निशम्य वचनं चमल्कृतः ।
 अप्ययोगविधुरा न शेरते संमुखीनविधयस्तथाविधाः ॥ १४ ॥

मुक्तमोहमवलोक्य लक्ष्मणस्तं मृगाङ्कमिव मेघनिर्गतम् ।
 आददेऽथ शशिकान्तभूधरस्यन्दविन्दुशिशिरां सरस्वतीम् ॥ १५ ॥

एष पश्य पतितो नभस्तलादस्तशैलगहनेषु नश्यति ।
 सन्ध्यया चरमदिक्प्रगल्भया भग्नसान्द्रकरपञ्चरः स्वगः ॥ १६ ॥

शक्यमर्चितुमनुच्चपाणिभिः पाशपाणिनगरीनिवासिभिः ।
 सातुरोथ इव दूरवन्धुरो वन्धुजीवकुमुपारुणो रविः ॥ १७ ॥

एष मुक्तकरपाटवो रविर्नाट्यत्यनुगुणत्वमप्ताँ ।
 आपदि प्रकृतिरुज्जिता वरं नाश्रयस्य विसद्विविचेष्टितम् ॥ १८ ॥

विम्बमूलरुचिरा रवेरमी रेचयन्ति गगनं गभस्तयः ।
 पूरयन्ति च महीं महीरुहामायताः प्रतिशरीरयष्टयः ॥ १९ ॥

अग्रतः शिररेशाखिसंहतेश्छाययोपचितयाऽपसारितः ।
 पृष्ठोऽतिंनिभृतं महीभृतामातपः कटकमाशु नोज्ज्ञति ॥ २० ॥

स्वीकरोति शनकैरनोकहच्छायमद्रिशिरवरस्थलीरपि ।
 हीयते निजवपुष्यपि क्रमादातपस्य ममता तपस्विनः ॥ २१ ॥

अप्पतेर्दिशि विचेष्टते रविर्व्याकुलाः शकुनयः स्वनन्त्यमी ।
 ध्वान्तर्द्विषिष्ठदर्शनादिने दुर्निवारनिधने निमीलति ॥ २२ ॥

कीर्यते कृतरवैः स्वग्रहजैरेष तलुतटचैत्यपादपः ।
सायमध्यनिकटे निर्गलः सज्जनालय इव प्रवासिभिः ॥ २३ ॥

यान्ति खिञ्चजनसेव्यतामपी सौम्य सोर्मिशुचिवालुकाचयाः ।
प्रान्तंसुप्रकलहंसपङ्क्षयः स्वैरनीरमरुतो नदीतटाः ॥ २४ ॥

धिक् तटान्तवसतीनिसतच्छदान् पश्यतः कमलपैण्डवैशसम् ।
स्तौमि तं दिवसमार्य केवलं योऽस्तमेति सममञ्जबनधुना ॥ २५ ॥

दन्तमूलनिहितैकसलुकीपलुवोऽलसविलोकितानुगः ।
एष मुक्तगिरिकन्द्रश्चनैर्वारि वारणपतिः प्रतिष्ठते ॥ २६ ॥

शीलयन्ति करिणः स्ववासितावारि सैरिभसमूहरेचितम् ।
मालतीवनविकासवासिता वान्ति पल्वलतटान्तवायवः ॥ २७ ॥

सन्त्यजन्ति मसृणं सरस्सरित्तल्मूलसलिलानि सैरिभाः ।
संभजन्ति सहसा भयेंद्रुतैरीक्षिताः कुररसारसैरिभाः ॥ २८ ॥

संमुखीनघनपत्रवन्धनात्पश्य पङ्कजवनादनार्तम् ।
पीतकोशमकरन्दसञ्चयाः सञ्चरन्ति मधुपाः कुमुदतीम् ॥ २९ ॥

नोपनीतमुखमुद्रमम्बुजं मुक्तमुद्रमर्थं नैव कैरवम् ।
एतदीक्षितपरस्परं पुनः पत्रियुग्ममपर्निद्रवैशसम् ॥ ३० ॥

रोधसः पुलिनमविजनीं ततः तामतीत्य भजते कुमुदतीम् ।
तत्र तस्म इव गाहते पयः सायमार्द्वविरहो विहङ्गमः ॥ ३१ ॥

संखीकृतं न नलिनैर्निमीलितं न स्फुटं कुमुदकुड्मलस्मितम् ।
एतदीक्षितपरस्परं परं मूढमम्भसि विहङ्गमद्रव्यम् ॥

व्योम्नि कीर्ण इव काञ्चनद्रवः सन्ध्ययैष रविरश्मिन्नया ।
सान्द्रतां दधति काञ्चनद्रवस्तोक्षेचकतमस्तिच्छदाः ॥ ३२ ॥

जर्जरं त्यजति वासरपुवं न प्रसारयति यन्थरान्करान् ।
एत्यद्युभवलम्ब्य केवलं व्योमवारिनिधिशेषंमंगुमान् ॥ ३३ ॥

१ A. सोर्मिसौम्य । २ B. प्रीत । ३ B. ख । ४ Bc. omit this s'loka. । ५ Bc. भयदूति ।
६ BC. ग । ७ B. धु । ८ C. ख । ९ A. त्त । १० B. C. omit this s'loka. । ११ A. पार ।

श्रावितागममिव द्विजारवैर्धान्तमोमिति जगत्पतीच्छति ।
 त्रातुमृष्मरहितः क्षमोऽधुना न स्वमण्डलमपि प्रभाकरः ॥ ३४ ॥

इश्यतामुदयति स्म याद्वशस्ताद्वशस्तरणिरस्तमीयते ।
 उत्सवव्यसनयोः प्रभुविधिर्विक्रियासु महतामनीश्वरः ॥ ३५ ॥

स्फीतमब्जकुलमीक्ष्यतामितस्तल्लमुल्लसिंतहंससारसम् ।
 निश्चलान्त्तपरिमण्डलोदकप्रान्तमन्थरमृणांलकण्टकम् ॥ ३६ ॥

शीलयन्त्यचलमेवलास्वमी शीतलासु रुखो निरुद्यमाः ।
 पूर्वशष्पकबलानुवर्तिनः स्तोकचञ्चलमुखाः सुखासिकाम् ॥ ३७ ॥

दीघितीः परिचिताः परित्यजत्यबिजनीरपि च नानुरुद्यते ।
 सन्ध्यया वरुणदिग्बधूमनुप्रापितः कमपि रागमंशुमान् ॥ ३८ ॥

यौ रक्षीन्दुरहितापि निर्मला भूरद्वक्षसलिलापि शीतला ।
 अन्तरालमवलम्ब्य शोभते वासरक्षणदयोः क्षणं जगत् ॥ ३९ ॥

निर्झरोऽथमियमापगा सरः पल्वलं च विमलं विभात्यदः ।
 यत्र चित्तमिह पर्युपास्यतां तत्र तत्रभवती पितृप्रसूः ॥ ४० ॥

इत्युभौ व्यवहितान्तरव्ययौ तौ समाप्य समयोचितं विधिम् ।
 सत्कृतिं^१ दधतुरानने मिथः प्रार्थनां^२ किमपि रामलक्ष्मणौ ॥ ४१ ॥

यत्र वाति न कुमुदतीमरुत्कौमुदी वत न यत्र वीक्ष्यते ।
 तं निरूपितसमैन्तमञ्जसा भेजतुः परिसरं रघूद्वहौ ॥ ४२ ॥

दृष्टिपाणितलर्पातशोधितामुदृतस्थगितकण्टकावद्याम् ।
 अस्तृणान्नवतृणेन मेदिनीं रामभद्रशयनाय लक्ष्मणः ॥ ४३ ॥

निर्जिनेज सहसा सुषुप्ततः पादपद्मयुगमग्रजन्मनः ।
 स्वांशुकोदृतजलं कराब्जयोः कौशलाच्च समवाहयत्पुनः ॥ ४४ ॥

अधर्वंजरितराजलक्षणं लक्ष्मणश्वरणमग्रजन्मनः ।
 आपमर्श चिरमर्शैर्वर्तयन् केवलोपकरणेन पाणिना ॥ ४५ ॥

१ A. मल्लि । २ B. लिकाष्ठि. ३ A. ण. । ४ B. ष्व । ५ A. तम् । ६ BC. नात् । ७ A. मन्त्र ।
 ८ BC. पावि । ९ A. सां । १० C. र्धि । ११ C. मुहुर् ।

स्वैरमग्रकरजैविवृत्य च व्याकुलां सप्तनयज्जटाटवीप् ।
 अङ्गदेशमनयद्विधूय च स्प्लतरातिसृतमश्वलं त्वचः ॥ ४६ ॥

पार्थ्योरुपदधे महेषुधी आददे शिरसि पूजितं धनुः ।
 उन्ममार्ज ध्रुतसंहतेन च स्वाश्वलेन पुनरुक्तमास्तरम् ॥ ४७ ॥

इत्यजस्तमनुजात्मसेवया जीयमानवनवासयातनः ।
 स्वप्तुकाम इव सालसेन्द्रियः संविवेश रघुनन्दनः क्षणम् ॥ ४८ ॥

मालितोन्मिषितलोचनः शनैर्जागरुकमवलोक्य सोऽनुजम् ।
 उच्चवामकरपङ्कजोदरन्यस्तमौलिरवदन्मितं^१ वचः ॥ ४९ ॥

गच्छ वत्स शयनीयमात्मनः क्लिश्यसे कृशतरः कियच्चिरम् ।
 निद्रया विशदतां व्रज क्षणं न क्षमः प्रतिनिशीथजागरः ॥ ५० ॥

प्रातरस्ति बहु कृत्यमावयोर्भ्रातरात्मनि किमस्यतत्परः ।
 चिन्त्यताप्युषसि तस्य सङ्गतिः शीतलस्य कपिचक्रवर्तिनः ॥ ५१ ॥

आस्पदाधिगमगर्वितोऽस्तु वाँप्यस्तुवाऽनुदितभूतिविक्रियः ।
 आवयोः समयबद्धयोः पुनः निश्चयार्थमधिगम्य एव सः ॥ ५२ ॥

तद्विभातु रजनी सुँखेन ते यास्यतः प्लवगराजमन्दिरम् ।
 पक्षयोर्यदनुरुपमुक्तयोस्तत्तदैव च समर्थयिष्यते ॥ ५३ ॥

ऊचिवानिति बभूव निर्वचाः कुड्मलीकृतविलोचनोत्पलः ।
 अध्यशेत चरणाम्बुजानिकं तस्य जोषमनयो जघन्यजः ॥ ५४ ॥

तत्र तत्र च शयानयोश्चिरादीरयेर्विगतसाध्वसा इव ।
 उद्धर्तैदुरुलूकहुङ्कैरन्यकारजययोषणां द्रुमाः ॥ ५५ ॥

व्याततोऽुदशनापि मुच्यसे न त्वमर्कचिरसंस्तुताऽधुना ।
 इत्यरिष्टरुपुकूजितैस्तमो द्यां ब्रुवाणमिव दूरमुद्ययौ ॥ ५६ ॥

केवलं शकुनयो न नीडगाः शारिविनोऽपि शयिताः समन्ततः ।
 जाङ्गिरे तिमिरतस्करावलीलुप्यमानविभवाश्च भूभृतः ॥ ५७ ॥

^१ A. ति । २ A. त्रिव्यं । ३ A. सोऽस । ४ A. मु । ५ A. तु ।

न स्थली न पुलिनं न सिन्धवो नाचला न तरवश्चकाशिरे ।
दूषितद्वितयवादमुद्भावेकमेव तिमिरं विभूतिमत् ॥ ५८ ॥

तत्र मुग्धपृष्ठस्तमोघने पार्वगामपि मृगीमहारयत् ।
प्राप कोक्युवतिर्यद्वच्छया पत्युराधितरलस्य सङ्गमम् ॥ ५९ ॥

वृद्धमङ्ग्लमनयच्छुभ्रमाच्चुम्बति स्म दयितेति यूथपम् ।
स्त्रीयमप्युदितसंशयः शनैरङ्ग्नमङ्ग्नमशद्वलीमुखः ॥ ६० ॥

सर्वतः परिगतेव पर्वतैराचितेव तरुभिन्नरन्तरम् ।
आलुतेव सलिलैरितस्ततः शङ्खयते स्म चिरसंस्तुताऽपि भूः ॥ ६१ ॥

दिक्षु दक्षमवनावनाकुलं खेजिखेलमटवीषु भीषणम् ।
मत्तमद्रिषु दरीषु दुर्जयं प्रादुरास विष्मे समं तमः ॥ ६२ ॥

भेजुरैक्यमिव तुल्यवैशसाः सायमेव मलिनैर्मुखैर्दिशः ।
गृह्यमाणशिरवरा तपश्चयैर्याः पपात वसुधासखीतले ॥ ६३ ॥

प्रत्यभान्न पुरतो न पृष्ठतः पार्वयोश्च विशदं न किञ्चन ।
व्यानशे भुवनमङ्गनाचलप्रस्थपङ्गक्तिनिविडं निशात्मः ॥ ६४ ॥

न द्वितीयमनुभूयते स्म वस्त्वन्तिकादपि तमस्तिरस्कृतम् ।
केवलात्मविषयं तदाऽभवज्ञानमुल्लैपरिवासिनामिव ॥ ६५ ॥

दूरमित्रितपरस्पराङ्गकैरप्ययोगजनितज्वरैरिव ।
दुर्लभाननविलोकनामृतैर्दृयते स्म मिथुनैर्मिथो भृशम् ॥ ६६ ॥

सोऽतिशीतहिमशीकरो मरन्नूनमुलमुक्तयानवाकिरत् ।
यन्चुक्तज भृशमार्तिकाहलं चक्रवाक्युवतिस्तपस्वनी ॥ ६७ ॥

उच्चचार न वनस्थलीष्वसौ मर्मरः पतितपत्रनिस्वनः ।
नाँविरास करिकृष्टसल्लक्ष्मीभङ्गयोनिरसकृच्छटकृतिः ॥ ६८ ॥

तस्थुरास्थितमनुष्यमूर्तयो यामिका इव विदूरतोऽद्यः ।
प्रह्लादविटपाग्रपाणयस्तौ परीत्य तरवः सिषेविरे ॥ ६९ ॥

द्राङ्किदाघमनुदद्रजोऽधुनौदिश्लथां वृहतिकामसारयत् ।
 प्रत्यपद्यत वनानिलस्तयेरेकसन्निहितयामिकव्रतम् ॥ ७० ॥

सानुजस्य तमसि प्रमीलतस्तस्य भाविममताहृता इव ।
 उज्ज्वलायतविषाणम्मूचिताश्वक्रिरे परिकरं मतङ्गंजाः ॥ ७१ ॥

दीपकृत्यमकरोदुपानिके निष्प्रकम्परुचिरोषधीगणः ।
 तेनुरदिवनमध्यसुप्तयोर्मङ्गलानि वनदेवतास्तयोः ॥ ७२ ॥

एहि जानकि भुजान्तरं खरः प्रस्तरोऽयमसि किं पराङ्गमुखी ।
 मत्कपोलमुपधाय सुप्यतामप्रसक्तिरियती कदा नु ते ॥ ७३ ॥

क्षिप्तमंशुकामिदं मयोरासि श्रीयतां तव निराननेः स्तनः ।
 नीविनोदिनि करे कुरु क्षमामायताक्षि नुदसीव किं पुनः ॥ ७४ ॥

सुसैवाक्यमिति मैथिलीपतेमैथिलीविरहदूयमानया ॥
 दिक्सरखीनिवहवारितास्या शुश्रुते वसुधयोपसन्नया ॥ ७५ ॥

मद्विभेति विरही रघूद्वहो मद्विना च न जगत्प्रमोदते ।
 तत्करोमि किमितीव चिन्तयन्नोज्जगाम सहसा निशाकरः ॥ ७६ ॥

न स्म भाति किमपि स्फुटं पुरः किञ्चिदीरितकरेण केवलम् ।
 दृश्यते स्म दिवि दूरवर्तिना तर्ज्यमानमिव केनचित्तमः ॥ ७७ ॥

जायते स्म घनमालतीगुणश्रेणिगर्भकबरीमनोहरम् ।
 मेघवाहनदिग्ङ्नामुखे मुग्धचन्द्रकरकर्बुरं तमः ॥ ७८ ॥

सानुरागमुपगृहमग्रिमैरंशुभिः शशभृतो दवीयसः ।
 उन्ननाम नमुचिदिषो दिशि स्सत्सन्तमसभारमम्बरम् ॥ ७९ ॥

उज्ज्वलाग्रकिरणप्रवेशकप्रोक्तसत्वरसमागमोऽपि सन् ।
 प्रेक्ष्यते स्म जनितोत्सुकश्चिराद्योमरङ्गमुखसंमुखः शशी ॥ ८० ॥

औदयेन शशिनो गभस्तिना भिन्नशेषतिमिरं व्यराजत ।
 मृज्यमानमिव शक्रदिङ्गुर्वं कुङ्कमेन मृगनाभियोगिना ॥ ८१ ॥

१ A. नावि । २ A. स्तरः । ३ A. सि ।

तं बभार न विधुः नवोदयं किन्तु कुङ्गमविलेपनारुणम् ।
एकमुत्सुकवशात्पयोधरं व्याचकार हरिदिग्विलासिनी ॥ ८२ ॥

आत्तजैत्रनिजपुष्पधन्वनो मन्मथस्य भ्रवनानि जेष्यतः ।
उन्ननाम पुरतः शशिच्छलात्पूर्णरूपमैकलशः पयोनिधेः ॥ ८३ ॥

दिक् सरागमुखसन्निधापितस्फीतचन्द्रचषका शतक्रतोः ।
क्षीबभावमिव विभ्रती वर्भौ विश्वथाच्छतिमिरांशुकोच्चया ॥ ८४ ॥

नन्दयन् भ्रवनमुन्मुखं चिरान्मन्दयन् स्मरविरुद्धमुद्यमम् ।
क्रन्दयन्विरहिणो विहङ्गमान् सान्द्रयन्मदमिन्दुरुदययौ ॥ ८५ ॥

लोचनालिनिवहैकपङ्गजं चित्तहंसशयनीयसैकतम् ।
उज्जगाम रतिकेलिमन्दिरं यामिनीयुवतिजीवितं शशी ॥ ८६ ॥

अँलिलिङ्गः रजनीमहासयन्द्विमानमुकुलां कुमुदतीम् ।
अग्रहीदुद्वधुकरान्करैर्द्या प्रसादमनयत्सर्वं शशी ॥ ८७ ॥

आददे वियदलाञ्छनव्रतं लाञ्छनं निजमगृहदंशुभिः ।
प्राहिणोदपस्तुसु कौमुदीं दिक्षु दक्षतनयापरिग्रही^१ ॥ ८८ ॥

व्याख्य दूरमथ निर्मलं वियद्रीतपङ्गमिव पङ्गजाकरम् ।
रेजुरग्रकिरणाः क्षपापतेः पूतकोकनदकन्दकोमलाः ॥ ८९ ॥

खे कुमुदु भ्रवि च क्षपापतेः पेतुरुदृढ़निचया मरीचयः ।
यत्र तत्र कुहराणि कानिचित्कम्पमानमविशन्निशातमः ॥ ९० ॥

क्षिपिन्दुरुचिभिर्व्यर्थलम्बत व्यम्बकस्य शिखिनश्च दिङ्गुरवे ।
तत्र तु अपनुवन्धनिस्सहं कान्दशीकमिव निष्ठितं तमः ॥ ९१ ॥

कन्दराणि च महामहीभृतां कोटराणि च जरन्महीरुद्दाम् ।
अध्युवास कमलोदराणि च ध्वान्तमध्वगवधुमुखानि च ॥ ९२ ॥

स्वीचकार करकोटिलालनार्लम्बितोदुतिमेखलां दिवम् ।
रागमङ्गमतिसंस्तवाद्रतां देवराजदिशमिन्दुरत्यजत् ॥ ९३ ॥

१ A. स्वर्णपूर्ण । २. C. reads this s'loka as 89th । ३. A. हः । ४. C. पि । ५. A. स्व ।
६. C. न्द्रकङ्गमि व्य । ७. A. कठोरम् । ८. B. ल ।

आततान गगनाङ्गणाधिकैर्मेदिनीमगृतवर्षिभिर्विधुः ।
विप्रयुक्तजनधूमकेतुभिः केतकाग्रशुचिभिर्मरीचिभिः ॥ ९४ ॥

संइकुचन्द्रिभिरापताधिके साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृतम् ।
उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्टिं पुनः ॥ ९५ ॥

उच्चखान रुषमुच्चमण्डलः खण्डनामगमयद्विषयात्म् ।
मानपङ्क्षमपनीय कामिनीः कान्तहस्तमनयन्निशापतिः ॥ ९६ ॥

व्यक्तवर्तमविल्वाहिनीवनग्रामगुल्मगहनाद्रिभेदया ।
सौम्यताधिकविशेषयाऽजनि ज्योत्स्नया दिवसनिस्पृहो जनः ॥ ९७ ॥

पीयते स्म कुमुदं न लोचनैश्चन्द्रिका तपति रोहितच्छदम् ।
प्रादुरास परमुत्पिवन्नालिः सौरभं निरवलम्बमभ्युनि ॥ ९८ ॥

एकिकेव निजबृन्दमध्यगाऽप्युच्चुकूज समया सितच्छदी॑ ।
दन्तभूलमसकुच संशयादापमर्श करिणः करेणुका ॥ ९९ ॥

केतकीषु कदलीषु वालुकास्वस्मसु स्फुटितकैरवेऽम्भसि ।
लम्भितेव लहरीपरम्परामुल्लास शशिकान्तिवाहिनी ॥ १०० ॥

प्राप्तमूक्ष्मघनपल्लवान्तरैश्चित्रिताः शशिकरैरितस्ततः ।
विभ्रति स्म तरुमूलशायिनः शम्वराः पृष्ठतयूथविभ्रमम् ॥ १०१ ॥

कृच्छ्रूलव्यनगशृङ्गसन्धयो दत्तमन्मथजयाभिसन्धयः ।
मैथिलीतरवधूदुरासदं राघवाङ्गमविशन् शशित्विषः ॥ १०२ ॥

जागर्षि काश्मरि निषीदसि कोविदार
कुत्रासि वत्स कृतमाल तमाल पश्य ।
किं वर्तते रघुपतेरिति सत्वराभि-
रुक्तं द्रुमौघमवलोक्य वनस्थलीभिः ॥ १०३ ॥

अन्योन्यदूरपरिषक्तोविशालसान्द्र-
शाखाशतैस्तरुभिरन्तर्यांवभूवे ।
उञ्ज्ञतघोरविरहज्वररलङ्घितस्य
चन्द्रातपः स खलु दाशरथेरपश्यः ॥ १०४ ॥

१. A. सल्कुचन्द्रि २. C. व ३. B.C. दि ४ A. दा ५. A. रव्य ६. A. रुत.

कुमुदवनमहेतु त्यक्तानिदं तदासीत्
 गगनमुद्वितानैर्धिगृथैव मफुल्लम् ।
 अजनि जगदधीशस्यायृहीतेस्तदानीं
 विधुरपि विधवस्त्रीयौवनोद्देदशोच्यः ॥ १०५ ॥

व्वसिति जनकपुत्री सत्वरो भानुपुत्रः
 कपिपतिरुपसन्नं सुभभातं तवेति ।
 जगुरिव रघुनाथायार्धबुद्धाः स्वनन्तो
 मधुरमपररात्रे पत्रिँणः केऽपि केऽपि ॥ १०६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये
 सन्ध्यात्मश्नन्दोदयवर्णनो नाम
 द्वितीयः सर्गः समाप्तः ।

कैवीनां किं दर्तैर्नपशुभिरन्यैरवसरे
 परं पृथ्वीपालः क्षणमपि स कर्णो वितरतु ।
 अनात्मं तत्त्वज्ञैरपि सुविपुलार्थव्ययभिया
 प्रतिष्ठां येनोच्चैर्जगति गमितं रामचरितम् ॥

१. A. पक्षः । २. C. क्षि. ।

३. C. reads here—

पालान्वयाम्बुजवैकविरोचनाय
 तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।
 कोटिप्रदानघटितोज्ज्वलकीर्तिमूर्तिः
 येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥

अथ तृतीयः सर्गः ।

—○○○○—

अथ प्रबुद्धः प्रथमं विबुद्धमासीनमादाय तदंग्रियुग्मम् ।
 प्रकामनिद्राभिगमाभिरामो रामः सुमित्रासुतमित्युवाच ॥

किमित्थमेव क्षपितो निशीथः कच्चिन्मुहूर्तार्थमसि प्रसुपः ।
 अस्मिन्नप्रसादावसरे धियां च प्रतिष्ठितश्चेतसि कस्तवार्थः ॥

वनौकसस्तस्य नवेश्वरस्य भावावबोधाय पुनर्विमृश्य ।
 यत्प्राप्तकालं तदुदाहराशु प्रस्थानकालोऽयमतिप्रशस्तः ॥ ३ ॥

स्वैर्कार्यलाभस्तिमितः कपिश्चेन्न कश्चिदर्थोऽनुसृतेन तेन ।
 रिपाकुपेतं वरमर्थिभावाद्विकारसन्देहसहे न मित्रे ॥ ४ ॥

कार्यान्तराशारंहितेन तेन व्यक्तं खलेनाद्य वयं निरस्ताः ।
 दत्तः प्रदीर्घाग्रहणाभिधानो येनायमारादपि नोर्धचन्द्रः ॥ ५ ॥

रुद्धस्तपस्वी स कथं न कैश्चिन्न्योहान्वकूपे निपतन्मदान्धः ।
 किं देशकास्तेऽपि हनूमदाद्याः सद्यः पदं प्राप्य समं विपन्नाः ॥ ६ ॥

रिष्टं न दृष्टं पवमानमूनोः न चाशिमूनोर्न च वालिमूनोः ।
 सर्वेऽपि किं कारणमेकदैव प्रमीतकल्पाँः कपिदारकास्ते ॥ ७ ॥

स दुर्निवारो हरिरिद्य शेतामास्वादितैश्वर्यमधुर्मदेन ।
 कथं पुनर्जागरकाल एव सुप्रस्तदः सा इति मे वितर्कः ॥ ८ ॥

देवात्प्रसृतेन हिमेतरांशोर्जस्वलैस्तैस्सरिवभिर्वृतेन ।
 उदारदेहद्वितिनाऽस्मदर्थे निरन्वयं तेन तमः प्रपन्नम् ॥ ९ ॥

अहो महन्मोहजमन्धकारं येनाद्य मध्येसभमुद्दुरेण ।
 उत्सार्य तान्मन्त्रिमणिप्रदीपान् पुवङ्गराजः प्रसर्वं गृहीतः ॥

लोभस्य मोहस्य मनोभवस्य मदस्य चातिप्रसरो न रुद्धः ।
 रुद्धः परं पूर्णमनोरथेन तेनाद्य नः^३ प्रत्युपकारवेगः ॥ ११ ॥

सम्राट्पदस्थस्य पदादपेताः संप्रीतये संप्रति मास्म भूमः ।
 दृष्टान्तसारा अपि तस्य भीरोः किं भीतये वत्स वयं न भूताः ॥ १२ ॥

स्थाने निरस्तः सुधियाङ्गजेन स तेन मायामस्तुणो दुरात्मा ।
 मया मदान्धेन पुरुर्वृथैव क्रोष्टा मृगेन्द्रस्य पदेऽभिषिक्तः ॥ १३ ॥

निर्वेशनिर्यातनशाळ्यैनिद्रां नीचेषु दण्डः परुषो निहन्ति ।
 तथापि दाक्षिण्यविलम्बितव्यमिदं धनुस्तं प्रति मामकीनम् ॥ १४ ॥

यावन्न विश्राम्यति वेगजन्मा दिक्षु ध्वनिर्वालिभिदः शरस्य ।
 तावत्पुनस्तङ्कः इह त्रिलोक्यामाक्रान्तकिञ्चिन्धमुपक्रमेत ॥ १५ ॥

अस्मासु नावेदयति स्म गर्वात्कुर्वीत शेषारिवयं भुजाभ्याम् ।
 विधाय सौराज्यमसावुपेयादित्यर्थिता पश्यति नैं प्रमाणम् ॥ १६ ॥

तदेष मे निर्मलसर्गसर्गः षड्गुरुद्धो रिपुवत्स हेयः ।
 नासौ निषिद्धस्तव यानपक्षो मया बत प्रागसमाहितेन ॥ १७ ॥

असंशयं स प्रतिद्वारपालीसंभ्रमावेदितसञ्चिकर्षम् ।
 त्वां प्रत्यर्म्मयां हृदयेन धास्यत्युपस्थितान्तःपुरविप्रयोगः ॥ १८ ॥

तद्रक्षमार्केस्तरुणार्कतात्रं त्वत्प्रीतिवाक्यैरकृतप्रमोदम् ।
 भविष्यति प्रत्युपकारभारनिर्वाहचिन्तागमसान्धकारम् ॥ १९ ॥

स्मरिष्यति त्वां न स वोध्यमानोऽप्यालोकयिष्यत्यथवा न पृष्ठः ।
 प्रत्येषि कान्ताजनमध्यवर्तीं स चिन्तयाऽस्मद्दत्याऽधुनाऽस्ते ॥ २० ॥

आवां यदैवाद्रिटे निविष्टौ स कालिकां वीक्ष्य पुरीं प्रविष्टः ।
 आमृष्टमासीच्चपलेन तेन सौहार्दमस्मद्विषयं तदैव ॥ २१ ॥

अहस्स्वमीषु क्षण एव नासीदासीन्न सन्देशहरोऽनुरूपः ।
 इत्यादि स व्यक्तपलीकमेव त्वत्प्रीत्युपालम्भपदेषु वक्ता ॥ २२ ॥

१. A व्योः २. B C मुना ३. B साध्य ४. A नः ५. A वै ६. A त्वयम्य ७. A वद्य
 ८. B न ह ९. A किञ्चित्,

कुतावहेलः प्रणयप्रसन्नं निरुत्तरः सत्वरकार्यवादम् ।
 प्रेक्षिष्यते रोषलवानुरक्तं वलीमुखः शुष्कमुखो मुखंते ॥ २३ ॥

तस्यागमाद्यः सहसा भविष्यत्यर्थस्य तस्याभवनं ममास्तु ।
 वाधिष्यते वालिवधातिरिक्तस्तद्वेमयात्रानुशयः सदाऽनौ ॥ २४ ॥

स प्राक्तनो नूनमन्तर्थभाजा नीतस्तलं तेन हितैषिवर्गः ।
 उत्थापितैर्दूरमसाविदानां दिवानिशं दीव्यति दुर्विद्यर्थः ॥ २५ ॥

अक्षा मृगाक्ष्यो मृगाया मधूनि प्रेक्षात्र तस्याद्य हरन्ति कालम् ।
 न प्राञ्जुवन्ति क्षणमासवाचः सदाद्वताश्चारणचादुवादौः ॥ २६ ॥

वदन्ति भीताः सचिवा न किञ्चित्किञ्चिन्तयाऽस्मद्दत्या विद्यनाम् ।
 स्वयं न सम्पत्यनुसन्दधाति पूर्वापरं कामपरः स राजा ॥ २७ ॥

न मूरयो न स्थविरा न धीराः पुरःस्थिताः प्राञ्जिनकर्तां प्रयान्ति ।
 सन्तिंष्टुते संसादि संशयानः पृष्ठोपविष्टासु विलासिनीषु ॥ २८ ॥

इत्थंगते तत्र गतस्य केन मन्युस्तवोदीर्णरयो निवार्यः ।
 विचायमाणो न गुणाय नः स्यादसौ कर्णीनां कदनानुबन्धः ॥ २९ ॥

प्रपञ्चशार्थस्य हठोपनामादानेष्यमाणस्य गुणं न वीक्षे ।
 तथाविधा हि द्विष्टर्ता स्तवेन कर्षन्ति कर्णो परमनिकस्थाः ॥ ३० ॥

सृष्टो न चेद्विक्रिया क्यापि नोपस्थितः कार्यवशादिँदानीम् ।
 एतु स्वयं न क्रियते वृथैव स त्वद्वलात्कारनिरुद्धशोभः ॥ ३१ ॥

यथावयोस्तातजटायुषोक्तमुक्तं कवन्धेन यथा च तेन ।
 तथोपयास्यत्यचिरादवश्यमाहूतचक्रो हरिचक्रवर्ती ॥ ३२ ॥

यत्सत्यमादित्यसमुद्भवत्वादुद्भूतिमेष्यन्ति गुणास्तदीयाः ।
 तुलाग्रसंपांतंविलम्बदोषे तस्मिन्विसंवादमहं न शङ्के ॥ ३३ ॥

विरोपतप्रस्य विदेशवासादाजग्नुषस्तस्य निजाधिवासम् ।
 इयन्त्यहान्युत्सुकवन्धुवर्गसंवर्गणव्यग्रतयैव यान्ति ॥ ३४ ॥

१. B द । २ A. तथा ३. A. त्वैद्वारिकसङ्क्षयस्य । ४. A. ता भाजनतां ५. A. सन्त ६. ष ।
 ७. A. त । ८. A. किंकि ९. A. तथा स एष्य १० A. संज्ञा.

स नूनमायास्यति वानरेन्द्रः सन्देशकार्पण्यमसम्मतं मे^१ ।
सर्वस्वभूतं विसृजन्ति वत्स कार्यातिपातेऽपि नै धैर्यमार्याः ॥ ३५ ॥

व्यतीतिविघ्नः सुहृदर्थनिघ्नो न शीतलः स्थास्यति किं गतेन ।
स त्वर्यमाणस्त्वरमाण एव धैर्यस्य नः पारमवास्यतीव ॥ ३६ ॥

धिगस्तु मां तं प्रति विप्रतीपमाशङ्कितं तद्भु येन यद्वा ।
स्वकार्यदोलासु जनोऽल्पभाग्यः प्राङ्गनश्चिनोति व्यतिरेकमेव ॥ ३७ ॥

इत्थं न मां प्रत्युपपत्तिमेति तत्राद्यपक्षद्वितयेऽपि यात्रा ।
वरं विसोढानि कियन्त्यपीह सङ्ख्यातकालाभ्यधिकान्यहानि ॥ ३८ ॥

स्वालोचितं वक्तु भवानिदानीमोमित्यनुष्टुप्यमसंशयं यत् ।
बाल्यात्प्रभृत्येव तत्रोत्तरा धीर्न पूर्वपक्षेऽभिनिवेशमेति ॥ ३९ ॥

इति प्रसन्नां गिरमग्रजस्य श्रुत्वा चिराद्वीतविषादपङ्कः ।
मुखश्रियैवोऽञ्जलयाऽभिनन्दनिर्दं सुमित्रातनयो जगाद् ॥ ४० ॥

समर्थितं साधु समस्तमेव कृती कपिः किं बहुनोदितेन ।
प्रव्यक्त्यप्यतैददोषटष्ठ्या यृहीतमार्येण न यत्तदागः ॥ ४१ ॥

तस्योर्जितेनातिरवेरवश्यं नैवेक्षतेऽन्तःकरणं ममापि ।
अयं पुनरस्तेन कुतो^२ न जानाम्यतिक्रमः कालकुतो न दृष्टः ॥ ४२ ॥

विसर्जिता वा पुनरागमाय समाप्तन्त्यद्य न ते नलाद्याः ।
समाहरस्युद्यतवित्तवर्षो वर्षान्तरेभ्यः प्रवरान् हरीन्वा ॥ ४३ ॥

अष्टादशद्वीपकपीन्द्रमौलिपौलानसौ वालिवधप्रलीनान् ।
नैकाभ्युपायोपहितानिदानीमुत प्रतीच्छत्यतिसत्क्रियामिः ॥ ४४ ॥

अप्राप्तसन्तोषमसंविभक्तसंभुक्तर्सवस्वमँनुप्लवेषु ।
अथादिशत्यर्पितसारकोशः प्रकामणाथेयपरिग्रहाय ॥ ४५ ॥

अथोर्स भीतातुरवालवृद्धान्द्रदोपसेवी सनिभं नियुज्ञे ।
यथायथं सद्गनि पद्मसङ्ख्यासमेतशास्वामृगयूथनाथः ॥ ४६ ॥

१. B ते २. A हि ३. A मेतद्य ४. A कर्थं ५. B मौ ६. A क्तं ७. B वर्थं ८. A हो.

तदित्थमुत्थानसमाकुलत्वान् त्वर्यमाणोऽपि स द्रूषणाय ।
आर्येण तत्राप्यसमागतस्य छायाच्युतिः कैवं निरूपिता मे ॥ ४७ ॥

ज्ञेयोऽस्ति नः पूर्वमेरुदन्तः ततस्तदन्ताय विधेयमस्ति ।
इत्याकुलत्वान्म तावदार्यं कार्योपतस्मिः क्षमते न धैर्यम् ॥ ४८ ॥

अनर्थिभावादुपचारवादादाकारगुप्तेश्च परीभवन्ति ।
यथातथार्थप्रतिपादनेन प्रयान्ति मित्राणि निरन्तरत्वम् ॥ ४९ ॥

मिथः प्रसौदस्वलनादुपाधेरूपैति सख्यं खलयोः खिलत्वम् ।
गृह्णाति सत्पूरुषयोर्न दोषमौदार्यसंवादकृता तु मैत्री ॥ ५० ॥

निर्यन्त्रणं यत्र न वर्तितव्यं न मोदितव्यं प्रणयातिवादे ।
विशङ्कितान्योन्यभयं विद्वरान्मस्क्रियामर्हति सौहृदं तत् ॥ ५१ ॥

विस्तव्यमाज्ञापय किं करोमि कथं घटेत मृवगाधिराजः ।
यत्किञ्चिदादिश्य निभेन किं मां निषेधसि क्लेशमिवेक्षमाणः ॥ ५२ ॥

स्थितोऽस्मि तावद्विनमेतदेष्यत्यन्येन्दुराज्ञां तत्र न प्रतीक्षे ।
आर्योऽनुरोधान् युनक्ति यत्र तत्राहमभ्वानियमात्स्वतन्तः ॥ ५३ ॥

तदेष निष्क्रम्य तथा करोमि तत्पूर्वसङ्गः मृवगो यथाऽशु ।
तं वैरिसंहारयहोपकारमार्याय निर्यात्तेयितुं यतेत ॥ ५४ ॥

धिक् तं धनुष्पाणिमनुप्लवं मां मुधा मनःपर्युषितावलेपम् ।
अन्वीक्षिते यस्य ममावसादादार्यः सहायान्तरमन्तरदः ॥ ५५ ॥

धिक् शाततां सन्ततपर्वतां धिक् धिक् पातवेगञ्च ममाशुगानाम् ।
अलश्वितोऽवेशमपि द्विपन्तं निहत्य नायान्ति हि यत्क्षणेन ॥ ५६ ॥

खरादिरक्षः कदनेषु दीर्घममी परिज्ञातरसाः किमन्यत् ।
असुरभुजां भोक्तुमस्वत्वरन्तां भूयोऽपि भूचन्द्र तत्वार्थचन्द्राः ॥ ५७ ॥

आताटकासंज्ञपनात्पपन्नस्त्वयैष वर्णाश्रमरक्षणाय ।
समाप्त्यतां शेषनिर्वर्द्धेन क्षपाचरणां निधनाधिकारः ॥ ५८ ॥

१. B. ये. २. B. क्षतिः के ३. B. मा । ४ B जे ५. B वाह ६. A य

उद्धर्त्य घोरायुधवृन्दविष्टम्भनुष्टितामोपक्षरव्यवेन ।
स राक्षसे भ्योऽम्बरगोचरे भ्यस्त्रातस्त्वयैकेन मखो महर्षेः ॥ ५९ ॥

तं कालकल्यं कियता श्रमेण तथाऽवधीर्मर्गसुधं विराघम् ।
आसन्महर्ताः कति चै धनतस्ते सैन्यं जनस्थानपतेः स्वरस्य ॥ ६० ॥

आसीत्कुरप्रस्य कियान्विलम्बः कूरेषु तेषु त्रिशिरशिरस्सु ।
कतीष्वो दूषणदेहयात्रानिवारणार्थं च रणे विमुच्छाः ॥ ६१ ॥

कस्यावलम्बादकरोत्परासुं मारीचपुष्क्रावचमायमार्यः ।
ज्ञाता च दिक् संज्ञपितस्त्वयैव क्षपाचरसणामधिपश्च सोऽपि ॥ ६२ ॥

इत्यप्रपञ्चोदितकारणानि मिथस्तयोस्तथ्यगुणग्रहाणि ।

नेदः स्तुवाना इव सूनृतानि खगाः कुलायेषु कृतैकमत्याः ॥ ६३ ॥

आरोप्य सन्ध्यां दिशि वज्रपाणः पर्यस्य चन्द्रं ककुभि प्रतीच्याम् ।
उत्सङ्गितोऽुभ्यकरा खगानामादाय निद्रां रजनी जगाम ॥ ६४ ॥

कविश्च जीवश्च सुतश्च भूमेः स दक्षिणाशातिलको मुनिश्च ।
आसन्नमूर्यांशुभयद्रुतस्य क्षणं रक्ष्य भर्गणस्य पृष्ठम् ॥ ६५ ॥

दिग्दर्शयामास मुखं संरागं न यावदैन्द्री गणकेव मत्ता ।

तावह्विजेशोऽङ्गमियाय सिन्धोः सन्ध्यासुराशीकरसेकशङ्खी ॥ ६६ ॥

विसर्जितोऽः क्षणमिन्दरासीदासीदूपान्तेष्वपि नान्धकारम् ।

भृशं दिशीन्द्रस्य राज सन्ध्यां सिन्दुरिणीष ग्रहराजमुद्रा ॥ ६७ ॥

उच्चेतुमुच्चैरुद्गुडमलानि व्याकुर्वती रागमतिप्रगाढम् ।

शास्त्रामिवालम्ब्य दिशं भग्नोः सन्ध्या वियद्धरुहमारुरोह ॥ ६८ ॥

^{१९} शेषोऽुपुष्पस्तवकोच्चयाय सञ्जातरागातिशयेव सन्ध्या ।

अप्युचकैः पूर्वमहीत्रमूर्धि स्थित्वा वियहसहमास्रोह ॥ ६९ ॥ (तदेवेदम्)

विसृज्य पाण्डुच्छदनौघतुल्यं तारागणं व्योमतस्तदानीम् ।

बभार सन्ध्यारुचिमञ्जरीणां जालानि बालाधरकोषलमि ॥ ७० ॥

१. Bc द्वयः २. A शीर ३. A नि ४. A अभूत् Bc द्वयः ५. यवर्यः ६. Bc जना ७. A गुदस्त्रं काव्यश्च ८. Bc खस्य ९०. A सन्ध्याविरासीद्विशि वज्रपाणेः ११. Comits this Sloka
१२. A दिक्षाख्या.

उत्सारितेवा श्रकरे षुकुम्भाज्जम्भारियुग्माधिकृतैर्महस्तिः ।
तत्त्वन् सन्ध्येति समुद्घसन्ती नभोऽङ्गणं रङ्गविकारधूलिः ॥ ७१ ॥

संविच्चयस्तत्त्वविग्राहशुभ्राः सांसारिके राग इवाधिरूढे ।
शर्नैश्चनैर्मर्लानरुचो ममज्जुस्ताराः प्रसर्पत्यरुणे चिरेण^३ ॥ ७२ ॥

कैः शिक्षिता वर्तयितुं तदासीदुन्मीलितं तूलिकयेव चिन्म् ।
तरङ्गवत्तुङ्गशरद्वनालीविसंस्थुले व्योमनि बालसन्ध्या ॥ ७३ ॥

प्रत्युमपात्रं दिशि देव भर्तुरभ्यैकवण्डान्वतरङ्गमालम् ।
बभौ विसर्पत्पयसीव तैलं न भस्तले बालपतङ्गतेजः ॥ ७४ ॥

प्रसन्निनिर्वृद्धेसुधामयूरवं खमुण्ठरक्षमावपि रक्तिमूहे ।
भरं प्रतीच्छन्ति महोदयानां पात्राणि पर्यायवशंवदानि^४ ॥ ७५ ॥

तापिञ्छकल्पः ककुभि प्रतीच्यामाच्छादयामास मृगो मृगाङ्गम् ।
दूराधिरूढं जनमापदीन प्रकाशमानोऽतिशयादवर्णः ॥ ७६ ॥

प्रदीपसन्ध्यायि नदद्विजौघं निरंशुर्कृष्वस्तपराङ्गमुखेन्दु ।
वियद्विलुपोदुकुलं तदाऽभूच्चकान्तराक्रान्तपुरोपमेयम् ॥ ७७ ॥

मिथः कृतालोकमहोत्सवानां कृतारवः सारसदम्पतीनाम् ।
न बालभानोः किरणादभैषीच्छदीषु नीहारमयोऽन्धकारः ॥ ७८ ॥

ततार सन्तीर्य हिमान्धकारं तता रसन्ती सरितः खगाली ।
रक्तारविन्दस्य रजोभिरादैरक्ता रविं वारिणि वीक्षमाणा ॥ ७९ ॥

स्मरव्ययक्तान्तवलंतुलिन्दीसर्वाङ्गं संवाहकलाविदग्धः ।
विलम्ब्य कोशेषु कुदेशयानां ससार कासारतरङ्गवातः ॥ ८० ॥

अतीत्य शैत्यं^० तटवालुकानां कोणासु सस्नुर्मनयो नदीषु ।
अपामपूर्यन्त च नैर्शरीणां कुटा गिरिग्रामकुटुम्बिनीभिः ॥ ८१ ॥

जातप्रकाशासु वहिःस्थलीषु प्रकामचारोत्सवजागरूकः ।
इभो^३ भुवि प्रस्त्रलद्यग्रहस्तः सप्तमार्शैसोहरकुञ्जशय्याम् ॥ ८२ ॥

१. A. चार । २. Ac भेरेण । ३. Bc दनाकुलं । ४. A. त्य । ५. A तिनिर्गु ६. A खे प्रचण्ड ७. Bc नामः ८. A. रुद्रा ९. B. विय । १०. B. शीतं । ११. Bc तो ।

समेत्य जृम्भानुपदं स्वयूध्यैः मिथः क्षणं लीढतुषारलेपाः ।
 प्रतस्थिरे दिग्बलयं विलोक्य यथायथं कच्छभूवः कुरङ्गाः ॥ ८३ ॥
 अदृश्यतारात्तरलैः स्थलीषु वनचेराणां पृतना कुरङ्गैः ।
 पपौ रवेः सञ्जुलितोग्रभासं भुजङ्गमौघः श्रितनाकुरन्त्रैः ॥ ८४ ॥
 स्थलं कुरङ्गीनयनैरनिद्रैरुन्मुक्तमुद्वैर्जलजैर्जलं च ।
 विलोलतारैस्तरलद्विरेफेस्वाह भेदं न मिथस्तदानीम् ॥ ८५ ॥
 जृम्भाभराद्विसङ्गतानां मुद्राविलम्बेन दलावलीनाम् ।
 निर्विश्य निशेषमलिः परागमगादवद्धः कुमुदाकरेभ्यः ॥ ८६ ॥
 विवेशः गर्तं गतमुत्तमोहिस्त्रैः पदं सन्ततैमुत्तमो हि ।
 आसीन्महः सम्पदि तुङ्गतायां नभो न कैश्चिद्ददितुं गतायाम् ॥ ८७ ॥
 नैससङ्गयमालम्ब्यत कैवेषु यैः शान्तिमद्दिः शनकै रवेषु ।
 सौजन्यमंभोजगृहे समेतश्चिराद्विरेफैर्जगृहे समे तैः ॥ ८८ ॥
 रेजेऽरविन्दैररविन्दवन्योः सन्दर्शने दर्शितर्हष्वेगैः ।
 विधोर्विपेहे विरहः कथंचिन्द्रावलम्बात्कुमुदाकरेण ॥ ८९ ॥
 ऊहे जलैराहितकोपरागः क्षोभादलीनां नलिनीपरागः ।
 व्यसर्जयद्व्यां विवृतापरागः शशी चिरादध्युषितापरागः ॥ ९० ॥
 यथा विलुमोडुकदम्बकायां वालार्कपादैर्दिवि दीप्यते स्म ।
 तथैव सुसाखिलकैरवायां रक्तारविन्दैरभितः सरस्याम् ॥ ९१ ॥
 मुखेन भाति स्म सहस्रपत्रं मित्रोदयालोकविकस्वरेण ।
 मञ्जुस्वनानामलिमार्गणानां स्वयंग्रहायेव विमुद्रकोशम् ॥ ९२ ॥
 श्लथेन केचिद्दिविशुर्गवेन तलेन केचिद्विलसंहतीनाम् ।
 मधूत्सुकानां मधुपत्रजानामब्जेषु न द्वारविनिश्चयोऽभूत् ॥ ९३ ॥
 लुलोठ धूलीषु पपौ मधुनि पक्ष्माणि लीढानि पुनर्लिलेह ।
 आगन्तवे स्तोकमपि द्विरेफः स्थितो ददौ नान्तरमब्जमर्ध्ये ॥ ९४ ॥

१. A शाः । २. C omits this sloka । ३. A ङ । ४. A संहत्य । ५. C झानि । ६. Bc कोरो ।

भेजे विनिद्रां नलिनीं न कूलाक्ष शीलयामास नर्वाकभासम् ।

*प्रियां प्रतीयाय तथैव मूढां खगः स्वबोधागमसाभ्यसूयः ॥ ९५ ॥

बहूनसौ पत्ररथस्तपस्त्री चकार चादूनुपकण्ठलीनः ।

दृशं प्रभीलापगमात्कषायामून्मीलयामास चिरेण चक्री ॥ ९६ ॥

पारं तुषारक्षणसान्धकारमपि स्परार्तित्वरितः पतत्री ।

श्रुतप्रियाहानरवः प्रतस्थे सीमन्तयन्नब्जवनं विनिद्रम् ॥ ९७ ॥

जगाम भञ्जन्कमलानि कोकः कोकीपरिष्वङ्गमनोरथोत्कः ।

साऽप्युत्सुका तत्क्षणमाजगाम विलोक्यन्ती वनमुत्पलानाम् ॥ ९८ ॥

कुर्वाणयोः सरसि पद्मवनावनद्वे भिन्नाऽव्वनोर्वितथमेव गतागतानि ।

संवादिदिक्षपतितयोः पततोः कथंचित् द्वन्द्वं चिरादृटितमर्घपथे वभूव ॥ ९९ ॥

व्यस्मर्यतामृतमरीचिकराभितापः प्रातः पतत्रिमिथुनैस्तपनं विलोक्य ।

जात्यैव शीतलमथोर्णमलं न किञ्चित् चित्रा गतिर्जगति जन्तुदशावशेन ॥ १०० ॥

कर्तव्यनिर्णयविरुद्धमनःप्रसादशंसिस्मितेन मुखचन्द्रमसा विराजन् ।

रामः प्रभातपवनाहितवीचिकम्पां पम्पामियाय सरसीं सह लक्ष्मणेन ॥ १०१ ॥

पार्वस्थावरजसैःसंभ्रमोपनीतप्रत्यग्रस्फुटितविलोहितारविन्दः ।

सुस्नातः कृतविधिरञ्जसोपतस्थे काकुत्स्थः कनकरसावदातमर्कम् ॥ १०२ ॥

तौ दीर्घं विधिवदुपास्य पूर्वसन्ध्यां पूष्णीषत्प्रकटितरश्मिवर्वरीके ।

आसातां राहितमहीरुहोपकण्ठावुद्देश्यस्तिमितजटावनौ वनान्ते ॥ १०३ ॥

इत्यभिनन्दकविकृतौ रामचरिते महाकाव्ये मन्त्रविनिश्चयपूर्वकप्रातस्सन्ध्यावर्णनो—

नाम तृतीयः सर्गः समाप्तः ॥

१ C omits this line and B reads this line ‘तथैव चकाहयुवा जुघूणे दीर्घप्रियामोहमहोर्मि भीतः’ here २ B मथवो ३ Bc भव. ४. B उकुद्ध A ड्डेष्ट ।

नमो मृपतिचम्भाय पृभ्यीपाखय येन सा ।
विकालमिला दिक्षु दर्शिता कलिपद्धतिः ॥

चतुर्थः सर्गः ।

—३५—

तयोरथाश्यानविशुद्धचीरयोर्मुजान्तसत्ताम्बुजीजमालयोः^१
निवद्धनिर्वेशंजटाकलापयोरभूद्विशिष्टा रुचिरस्युतांशयोः ॥ १ ॥

तयोः कवोण्णाचलयाहिमीजलं मिशाजलस्तस्मिन्दतवर्ष्यालुम् ।
अनुक्रमव्यक्तसमस्तदिङ्गुरवं मुखं दिनस्य स्यृहणीष्टां ययौ ॥ २ ॥

प्रकाशरोचिनिचयो निरोचनः सरोजगन्धोपनयी च माहतः ।
स्वपुन्नदोषादिव जातसाध्यवसौ पुरस्तयोस्तेष्टुरात्मगो गुणम् ॥ ३ ॥

स्वनैरच्चुत्रासविचित्रकाङ्क्षिः वित्कर्दोलाङ्कुलचिचयोस्तयोः ।
उपान्तकुञ्जेषु कपिङ्गलादयः शशंसुराशंसितसिद्धिमण्डजाः ॥ ४ ॥

पुरङ्ग्न्यूथाधिपतेरवेक्षया सलक्ष्मणे सीदति मैथिलीपतौ ।
सदस्यतां गन्तुमिवान्तिकं ययुः कुरङ्गकाशादुतरङ्गरिङ्गिणः ॥ ५ ॥

पदैर्मनोहारिभिरग्रजन्मनो विनोदहेतोरवधानचोदितः ।
निवेदयामास वनस्थलीभुवां विभातलक्ष्मीमिति लक्ष्मणः क्षणम् ॥ ६ ॥

प्रभालबोलासिमुखर्वैन केवलं चिरन्तनैरभ्युपपन्नसौहृदः ।
असावहंपूर्विकथा नवैरपि प्रसीष्टपादः सविता सरोलहैः ॥ ७ ॥

विदीर्घविश्रामितसालसाङ्गर्थयो निजासनिक्षिसनिमीलितानमाः ।
इमाः स्थलीसीमानि बालमातपं पिबन्ति पम्पाकलहंसपङ्गयः ॥ ८ ॥

इतः शनैर्लोककशाबकावलीमुखाग्रपीतादतिरिक्तमातपम् ।
विकीर्णमुक्ताकफलंजालनिर्मलं तुषारमाचामति शर्षकोटिषु ॥ ९ ॥

इतः सुदैर्मनिचितानि षट्पदैः मुतोदराणि क्षणदोदंविन्दुभिः ।
विभर्त्यनिर्वृद्धभराणि बन्धनैर्निजप्रसूनानि तलेन मालती ॥ १० ॥

१. A. जैपान्तजातप्रकृताभिस्तपयोः । २. A. निर्वर्ष. ३. A C २४, B नो. ५. A शास्त्र ६. A न्द्र ।
५. B C कण ८. A दर्म ९. B इ ।

अयं विभातश्चयवन्वभ्युतश्चकास्ति पिण्डीतग्रोस्करः पुरः ।
 रथिश्चप्रेरणया गतो अहीं विमानमार्गादिव तारकागणः ॥ ११ ॥

इतश्च निक्षानिष्ठता कुमुदतीमतीत्य रक्ताभ्युजिनी विराजते ।
 स्फुर्णाप्सूनालिभिन विश्रेती विभातसम्यां नभसश्चयुतामिव ॥ १२ ॥

यथेयमहः स्फृग्णीयता मुखे यथाभिरामेयमनोकहस्यली ।
 प्रसम्भन्तःकरणं यथाऽद्य मे यथा च शंसन्ति निमित्तमण्डजाः ॥ १३ ॥

यथाऽयमावाति सरोजिनीमहद्विष्णुकपुष्पाङ्गलयो यथा नगाः ।
 तथाऽवगच्छाभ्यधिकारमापदामवासपर्यन्तमिवार्य सम्प्रति ॥ १४ ॥

प्रसीद कैश्चिद्विवर्तैर्म पूर्यते चतुर्दशोऽयं वनघोसवत्सरः ।
 इयं हि नः संमुखसम्पदीक्षणकुर्येव सन्दीप्य विपद्यियासति ॥ १५ ॥

विजीयतामाधिरूपस्थितोऽवधिर्विनोदमन्तःकरणस्य चिन्तय ।
 शुभेयमद्रैरुपकण्ठभूरिह प्रतीक्ष्यतामार्य वलीमुखेश्वरः ॥ १६ ॥

अथादरालोकितकाननान्तरी रघूद्रहः स्फीत इव व्यराजत ।
 अनुपुवस्याभिसमीक्ष्य जल्यतश्चरन्ति हि छन्दमधीश्वरा अपि ॥ १७ ॥

जगाद सौमित्रिमुदीक्ष्य शान्तिकाद्विलोकमानः सं वनस्थलीरिमाः ।
 चिरान्मय प्रागीव वत्स लक्ष्मण क्षणः कियानप्यर्यमव्यथो गतः ॥ १८ ॥

पुराविभातं कलशोऽवाश्रमाद्यथाऽवयोः पञ्चवटीं प्रयासयतोः^१
 चिरस्य तामावसतोरनन्तयं यथा च तद्रत्स हिमागमे पुनः ॥ १९ ॥

चिरान्मनोहारि तथेदमद्य मे विभातमाभाति विनैव कारणम् ।
 प्रकामविश्रामसरोजमीहृशोरसौ न पार्ष्वे जनकेश्वरात्मजा ॥ २० ॥

निरूप्यतां शीतलमातपः पदुः किमन्यदहः प्रहरोऽतिवर्तते ।
 उपस्थितोऽद्यापि न स पुवङ्गमः किमङ्ग नः सम्प्रति कृत्यमुच्यताम् ॥ २१ ॥

इदं किमनैव दिनं समाप्यतामथोदयमः कोऽप्यधुनैव शृशताम् ।
 प्रतिष्ठतां तावृदुपान्तिकं भवानुत क्षणं तावदसौ प्रतीक्ष्यताम् ॥ २२ ॥

१. C नस्य २. A यियासयतोः । ३. A जिनी ४. A वात.

अयं रवेः सूनुरयं सदागतेरयं च पौत्रः शतयज्वनोऽङ्गदः ।
मनोरथस्तानिति मे समीपयत्यपत्यभावोपनतान्दिवौकसः ॥ २३ ॥

न तेऽथवा विस्पृतसर्वसंस्तवाः समागमिष्यन्ति मनोरथो वृथा ।
गृहण काञ्चिद्विशमग्रतः पुनः विचेतुमेतां जगतीं यतेवहि ॥ २४ ॥

न किञ्चिदस्याप्यथवा फलं विधेरवीक्षमाणा पतिदेवरावृभौ ।
नृशंसरक्षःपरिपाटितर्जिता न वर्तते नूनमसौ तपस्विनी ॥ २५ ॥

ध्रुवं द्विषद्वाग्निषवेगविह्वला मुखैव कालं हरतोरिहावयोः ।
गता दिवं दिग्धहतेव शंबरी^१ निराशमाशावलयं विलोक्य सा ॥ २६ ॥

अंसशयं तामगृहीतसान्त्वनां धुतोपजापामुण्डोगानिःस्पृहाम् ।
कदर्थयन्मर्मसु मत्परायणाममारयन्निष्करुणो निशाचरः ॥ २७ ॥

अगादतिक्रम्य दिनानि जानकी परं न रामः कठिनो विदीर्यते ।
क्याऽश्याऽऽश्वासनया च कस्य वा कृशोदरी कालमियन्तमस्त्यसौ ॥ २८ ॥

कथं वैताध्यक्षसरोषदेशितामपश्यदुत्रस्तकुरङ्गलोचना ।
विशीर्णवन्दीजनपञ्चराञ्चितामरातिकाराभवनाधिवासिंताम् ॥ २९ ॥

किमेष्यतौस्याः सदृशं निकेतयोरिहाहृता र्यङ्गुवि दण्डकावने ।
इतोऽपि यस्याक्षमया विधे^२ पुनस्त्वयाऽतिदूरं गमिता तपस्विनी ॥ ३० ॥

अभूदभिज्ञा तव तत्र लक्ष्मण स्फुर्तं न मे वाष्पभरात्तदीक्षितम् ।
सपारिहार्यं पतदासमम्बरादुकूलरत्नं पुवगाधिषेन यत् ॥ ३१ ॥

पुनः पुनर्वत्स कथं स पृथ्यतां सुहृत्तमस्तस्य च तेऽनुयायिनः ।
इतो भवद्विर्गग्ने कियच्चिरं श्रुतः स नारीपरिदेवितःवनिः ॥ ३२ ॥

ध्रुवं तदैव कचिदुद्विलापया तयाऽनवासन्निदशानुकम्पया ।
महीमभिप्रेक्ष्य दुरात्मनो रथादनाथया पातितमात्मनो वपुः ॥ ३३ ॥

किमम्बरे किं शुवि किं पयोनिधौ किमद्रिमूर्ध्नि कचिदुच्छ्रिताश्मनि ।
न वेग्नि कुत्र प्रतिपात्य सा तनुं निजास्पदं कारणमानुषी गता ॥ ३४ ॥

१. B रव । २. B गवहतेव शर्वरी । ३. C धृ ४. C नी ५. B मैक्ष ६. B द्वृताप ७. A यमया विधे
८. B द.

कियच्चिरं त्यक्ष्यति मानुषी न सा नभःस्थलाक्रान्तिभयोत्प्रुतानमून् ।
असहगाढ्यहरोधवेदनाविराविणी रावणवाहुपञ्चरे ॥ ३५ ॥

विचेष्टमानात्कुचमण्डलान्तिके पतत्रिमात्रात्त्रासति स्म या तथा ।
कथं जगत्कम्पकरस्य रक्षसः सहेत संवादमियन्तमद्य सा ॥ ३६ ॥

यथा न येषामनुषङ्गपातिनी कथा मिताऽप्यस्त्रभुजाममृष्यत ।
शठेन तस्याः कथमद्य कल्पितास्त एव दैवेन सहाधिवासिनः ॥ ३७ ॥

क्षणं प्रिये मन्युरयं निवार्यतां निहत्य निशेषमिदं द्विषत्कुलम् ।
अयं विलुम्पामि विलोचनाम्भसः पथः समस्तानपि ते कपोलयोः ॥ ३८ ॥

गिरिः सुनिर्वर्णित एष माल्यवान् निविश्यतां मानिनि सानुनि कचित् ।
इमामपूर्वोज्ज्वलमाल्यमण्डलीनिवेशरम्यां कवरीं करोमि ते ॥ ३९ ॥

निषीद मूर्धना भुजमूर्धिन मामके करोऽयमुष्णं विनिवारयिष्यति ।
अयं निदायः कणवान्कपोलयोः तमालपत्रं तव तन्वि लुम्पति ॥ ४० ॥

तनूदका मार्गनदीयमग्रतः प्रसीद लीलालसमेव यास्यति ।
जडत्वसंभावनया मनाकु पुनः तवेदमभ्युन्नमयामि नूपुरम् ॥ ४१ ॥

इदं घनश्यामपतृणोलपाचितं नदीतद्युक्षतलं तलोदरि ।
इतो निषीदैँ श्लथयामि ते शनैः श्रमाम्बुसन्दृष्टमिदं स्तनांशुकम् ॥ ४२ ॥

विशेषकस्थानमर्यं विशेषवान् मनश्शिलापङ्कलवोऽधिरोहतु ।
ब्रजन्तु वालाग्रनिबन्धसत्क्रियामपूनि पम्पावनचम्पेकानि च ॥ ४३ ॥

असौ परिक्लेशसहो न ते करः किमात्पनोत्तंसयसीदमुत्पलम् ।
ममैष पाणिः स्तनयोस्तवानयोः नवाब्जधूलिं विनिकीर्य धावति ॥ ४४ ॥

वतंसकाब्जात्क्रिमालिर्न वारितो हतो न किञ्चल्ककणः किमीक्षणात् ।
किमुदृतं न श्लथमंशुकं मर्या यदेष रुद्रस्मितचन्द्रिकोऽधरः ॥ ४५ ॥

इदं लतावेशम् विविक्तमप्त्र ते करोमि पादौ यदि तन्वि ताम्यासि ।
रुणत्सिं किं प्राणसमेषु योषितां रहस्यशस्तां गुणगौरि गौरवम् ॥ ४६ ॥

१. Bc स । २. B पीय । ३. A होपसीद ४. A मिदं ५. B पङ्कजा ६. B ल्ला । C शुचा ।

कथं न सीतामुषितोऽस्मि लक्ष्मण क्षपाचरः पश्य पुलस्त्यपासनैः ।
 अयं ममाविद्विलोलभूषणान्गृहान्गृहीत्वा गगनेन धावति ॥ ४७ ॥
 धनुर्धनुव्योम्नि कथं न किञ्चन व्यलीकैमेवाद्य मयेदमीक्षितम् ।
 हतोऽस्मि हा वत्स दबीयसी पुनः कृता हि मोहापगमेन मैथिली ॥ ४८ ॥
 स्मितार्द्विम्बाधरयुद्धमुन्नसं मैनशिशलाविन्दुविशेषकोज्ज्वलम् ।
 प्रदीर्घद्वक्षपत्रमदीर्घसङ्क्षयं कथं धरिष्ये तदनुस्मरन्युखम् ॥ ४९ ॥
 इति ब्रुवन्नश्रुपृष्ठत्कदम्बकं कदम्बपुष्पप्रतिमं मुमोच्च सः ।
 ररक्ष धैर्यं न विरुद्धवेदनो घनाग्रिमालः शिखरीव काननम् ॥ ५० ॥
 न लक्ष्मणोऽपीक्षितरामवैशसः शशाक रोद्धुं रथमश्रुणस्तदा ।
 वभूवतुर्भिन्नघनाघनोदरौ नभोनभस्याविव तौ समागतौ ॥ ५१ ॥
 गुणा न यूयं नियतिर्गरीयेसी यदेष देवश्चिरमश्रुभाजनम् ।
 प्रसीद कैकेयि मनोरथाधिकं विलोक्यार्यस्य दशाविपर्ययम् ॥ ५२ ॥
 सहाश्रु मुञ्चन्नतुगच्छसि प्रभुं प्रयासि मृद्ग्रन् विषमाणि नाग्रतः ।
 अमूनशक्तोऽपि विभर्षि लक्ष्मण क शिक्षितं क्षुद्रसहायचेष्टितम् ॥ ५३ ॥
 समेहि शत्रुघ्न समं सहोदरावहं भवांश्चोभयतः समाहितौ ।
 निमग्रमापज्जलधौ रघूद्वहं प्रतूर्णमुद्धतुमिमं यतेवहि ॥ ५४ ॥
 विमार्गताशास्त्वरया हरीश्वराः सुदूरमुत्सर्पतु वः स्फुटं यशः ।
 व्रज प्रतिज्ञाम्बुधिपारमञ्जसा किमार्य सुग्रीव मुधा विलम्बसे ॥ ५५ ॥
 गृहाद्विवासो वनवासयातनापराभवोऽयं दयितापहारजः ।
 विपज्जलौघैः श्लथसेतुसन्निभः कियद्विरायें न विशीर्यतामयम् ॥ ५६ ॥
 सरिदरिद्राति शरत्समागमे महासरः शुप्यति घर्मसम्पदि ।
 स एति कालो न परं विलुप्यते यदैतदार्यस्य विलोचनोदकम् ॥ ५७ ॥
 प्रियस्य सूनोर्न विलोकसे दशमनाकुले कोसलराजनन्दिनि ।
 असौ वनेऽस्मिन्बहुकष्टसङ्कटे विवास्य पुत्रं दिवि सुस्थितः पिता ॥ ५८ ॥

न यान्ति रत्नाकरसम्मुखापगांसमानवेगाः प्रतिरोद्धुमपदः ।
उदीरयन्तीह विशिष्टमुद्दैम् गुणायसंवर्धरसोद्धुरा इव ॥ ५९ ॥

इहैव चित्रा गुणवर्हिणः स्फुरन्त्युदीक्ष्यते रन्त्रैमहैव नाष्टपि ।
इहैव दुर्वारमिदं कथं पुनः महाविपद्वयालवधूकदम्बकम् ॥ ६० ॥

इतो महत्कष्टमिदं दुनोति मामभी यदार्याकरशष्ठलालिताः ।
परीत्य रून्धन्ति तथैव नौ मुहुः सहागताः पञ्चवटीकुरङ्गकाः ॥ ६१ ॥

न यान्त्यसे भूरि वलीमुखेश्वर प्रसीद सर्व्युः प्रथमोपकारिणः ।
सहायभावो निभृतक्षपाचरपृत्तिमात्रोपनयाद्विधीयताम् ॥ ६२ ॥

उपेत्य वा यूमनन्तरं दिशो दशाननत्रासमपास्य शंसत ।
पृत्तिमिष्टमधिदेवतामुखैः स यातु निद्रामलसो वलीमुखः ॥ ६३ ॥

महाव्ययो यान्ति निदाघतहृतां वजन्ति वल्मीकनिहीनतां नगाः ।
भजन्ति चिन्तामणयश्च लोष्टतां जगत्यभाग्येन जनेन याचिताः ॥ ६४ ॥

अकारणं सत्यमकारणं तपो जगत्त्रयव्यापि यशोऽप्यकारणम् ।
अकारणं रूपमकारणं गुणाः पुराणमेकं नृषु कर्म कारणम् ॥ ६५ ॥

ज्वलन्ति वारीणि तपन्ति रात्रैयो रवेन्ते कुर्वन्त्यवलोकमंशवः ।
वहन्ति नः कर्मविपाकचोदिताः फलद्वूपा अप्यवक्षेशिनां व्रतम् ॥ ६६ ॥

इदं जनन्या भरतस्य मूत्रितं भवेदुत्त स्वन्तमनर्थनाटकम् ।
दशार्णवं घोरमिमं रघूद्रहस्तरेदथ प्राप्तहरीश्वरप्रसुवः ॥ ६७ ॥

ईतीरितान्तर्गतमन्युमश्रुणः सृजन्तमच्छब्दरयास्तररङ्गिणीः ।
ददर्श रामोऽनुजसंझमन्तिकादर्पणस्थं प्रतिबिर्म्बमात्मनः ॥ ६८ ॥

अथोदकङ्गिन्नतलेन पाणिना ममार्ज सास्ते नयने कनीयसः ।
जगाद चेदं वचनं स सान्त्वयन्कर्थंचिदाकुञ्जितवेदनारयः ॥ ६९ ॥

त्वयाऽपि चेलुक्ष्मण धैर्यमुज्जितं ममावलम्बं वत कः प्रदास्यति ।
प्रसीद निर्वाहय दीनमग्रजं न शोकसिन्धौ तव मज्जनक्षणः ॥ ७० ॥

१. A गः । २. A य । ३. A ह । ४. चन्द्र । ५. A दहन्ति चन्द्रि । ६. A द्व । ७. A reads for
this line इति स्फुरैश्चित्तबाधमाधिभिः त्रुतोपकर्ण तटिनीभिरश्रुणः । ८. BC द्वे ह । ९. B उवाच चैनं

तथा न तस्या मृगशावचक्षुषः प्रवृत्तिलोपेन ममाधिरेष्टे ।
 घनाश्रुमार्गोपैहताननद्युतेः यथैकवन्धोरवलोकनेन ते ॥ ७१ ॥

अयं कुप्सु प्रहिणोति यूथपान् प्लवङ्गराजः प्रतिभोपनामिनः ।
 प्रसीद निस्संशयमेष नन्दतु प्रजात्रीजीवितवार्तया भवान् ॥ ७२ ॥

विभातसन्ध्येव कपीन्द्रवाहिनी भिनतु किञ्चित्पुरतो घनं तपः ।
 ततस्तवाक्तोग्रकरैरिवाशुगैः ममावलोकः प्रसभं करिष्यते ॥ ७३ ॥

प्रमृज्यतामश्रु दृशोः प्रदृश्यतामिषोर्विशुद्धिः करयुग्मयोगिनः ।
 रयो रुषामद्य चिरं निरुद्ध्यतां^३ सुहृद्विलम्बान्तरितो रणोत्सवः ॥ ७४ ॥

उदीर्णकोपातपमेतदन्तिकाद्विलोक्य वालार्कनिभं तवाननम् ।
 विलीयतां रात्रिरिव द्विषामसौ विसर्जिताहडृतिचन्द्रिका चमूः ॥ ७५ ॥

शृणोतु संवर्तकमेघमण्डलीपरस्परास्फालननादमेदुरम् ।
 स्ववीर्यर्गमस्तुतिवेगविह्लला तवास्त्रविस्फारमरातिवाहिनी ॥ ७६ ॥

जहीहि वाष्ठं विशदोऽस्मि लक्ष्मण क्षणाद्यस्योऽप्युपयास्यतीव सः ।
 निमित्तपुष्णाणि वदन्त्यमूनि नौ मनोरथानामविलम्बितं फलम् ॥ ७७ ॥

स्फुरन्नसञ्च्यस्य ममैष चक्षुषः पुटः स्फुटं दर्शयति प्रियागमम् ।
 अयं चिराचान्द्रमसेन वर्त्मना वहविंयोगान्तमिवाह मारुतः ॥ ७८ ॥

दिगङ्गनानां गगनाङ्गणस्य च प्रसादसंवादि यथाऽद्य मे मनः ।
 तथाऽवगच्छामि गता इव क्षयं दशाविसंवाददुरन्तवासराः ॥ ७९ ॥

अयं वहत्याहृतपुष्पसौरभो वनानिलः प्राणसमाङ्गशीतलः ।
 असौ सुहृत्केलिविवादकोमलः करोति रुदोऽपि न खेदमातपः ॥ ८० ॥

इयं रसत्यर्द्धं शिवाऽशिवाकृतिव्यनक्ति वामेन वयस्यसङ्कमम् ।
 ललत्ययं लक्ष्मण दक्षिणेन मे शुभानि शंसन्पृष्ठतः प्रियासखः ॥ ८१ ॥

तताग्रपक्षो मम पक्षसम्पदं चकास्ति चाषः पुरतो वदन्निव ।
 अयं च नः सिद्धमिवाभिकांक्षितं क्षमारुहि क्षीरिणि वक्ति वायसः ॥ ८२ ॥

१. C. गेंप्र । २. A. तः ३. B. न रुद्धते । ४. B. तापं । ५. BC न ६. A. चिरस्याहि । ७. A. पश्य ।

हरन्त्यमी कुड्मलशालिनो नगाः समृद्धकल्पा इव नो मनोरथाः ।
 स्थिताः पुरः स्यष्टमूः फलानतप्रतानिनीपङ्किनिभाश्च सिद्धयः ॥ ८३ ॥

इति ब्रुवाणस्य गिरं जगद्गुरोरुदारघण्टादिघनप्रभेदभूः ।
 ध्वनिर्दीर्घायानवधानलक्षितश्चकार तारल्यकमन्तरात्मनैः ॥ ८४ ॥

विभक्तसामन्तसमूहलाञ्छनस्ततश्चिराञ्छेदतरङ्गमूर्च्छितः ।
 प्रकृष्टतृप्तिक्योनिस्त्रद्भौ^१ विजृम्भतादिग्रहगौरवो रवः ॥ ८५ ॥

विविच्यते स्म प्रतप्रतिस्वनः स्वनोऽवनद्वप्रभवः पृथग्विधः ।
 ध्वनिर्भृशं व्यक्तिमियाय काम्बवः क्रमेण वेणोरपि शुश्रुवे रवः ॥ ८६ ॥

तिरोऽभवज्जर्जरझट्टरीरवैः महीभृतां निर्झरझात्क्रियारवः ।
 मृगवजानां विनतान विद्रवं सविभ्रमो डिडिमदुम्बिंडम्बरः ॥ ८७ ॥

प्रवालशङ्खस्तनिते समन्ततः शकुन्तिकोलाहलमस्तमैयत ।
 मतङ्गजानामवलेपगर्जितं ममज्ज मन्द्रे मणिजन्मनि ध्वनौ ॥ ८८ ॥

ममौ मयूरीमदनादमांसलो न मर्दलानां ध्वनिरदिकुक्षिषु ।
 न कुकुभौघकणितोर्मयः श्रियं हुड्कहिकालहरीषु लेभिरे ॥ ८९ ॥

सगोपुखकाणतरङ्गसंहतिश्चिरं निनादोऽनुननाद पाणवः ।
 स्थलीषु निर्घुष्टतलासु पार्णिभिश्चकाशिरे केऽपि न पादपाणवः ॥ ९० ॥

चचाल वाचालमहीधरा मही वितेनिरे खं हृदपङ्करेणवः ।
 जहुस्तरूणां भयलोलट्टयः करार्थकृष्टं विटपं करेणवः ॥ ९१ ॥

बभुर्धजाः सांशुकरत्नपल्लवाः ककुप्सु कल्पोपपददुचौरवः ।
 सहोदभूद्भानुगभस्तिभिन्नया मुखोद्भवो मौलिद्वप्तुचा रवः ॥ ९२ ॥

विविक्तचित्रांशुकचिह्नपालयः प्रकाशवालव्यजनव्रजश्रियः ।
 शिरिच्छदच्छत्रकचन्द्रकप्रभावितानचित्राः ककुभश्चकाशिरे ॥ ९३ ॥

समं विशश्राम विप्रक्तवीवधा पुरः परिस्कन्दवलीपुखवालिः ।
 चिरान्मद्भावमियाय वाहिनीनिवेशजन्मा तुम्लो मुखारवः ॥ ९४ ॥

१ A. वैः सुइशगोऽसुहर् । २. A. यत्रै । ३. A. नन्यरज्जर्जरैरवैः । ४. A. दीर्घमलुम्ब । ५ C. दुक्षा

क्षणं विथः केलिरयं निवार्यता॒ निष्ठूलतमेष च तूर्यडम्बरः ।

अयं स देवो विनयादुपास्यतामिति श्रुताऽसीत्कपिगजघोषणा ॥ १५ ॥

ततश्च तौ पूर्णमनोरथाविव प्रसस्तुः प्रस्तवणस्थलीभू ।

प्रवङ्गःराजःवजिनीविनिश्चयाम्भिः समुद्भूतसभाजनत्वरौ ॥ १६ ॥

गतस्य तस्याथ सहानुजन्मना नवोलपच्छमतलां वनस्थलीभू ।

वभूव सेवादरदूरवन्धुरः पुरो हनूमान्प्रभुकार्यकोविदः ॥ १७ ॥

गीर्भिः समुद्भूसितसंब्रमगदामिः

संभाष्य तं विरचिताङ्गलिमाङ्गनेयम् ।

रामः प्रमोदतरलः सुहृदस्तदानी—

मध्युद्भाय सहसाऽनुजमादिदेश ॥ १८ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामवरिते महाकाव्ये वनस्थलीविभातसश्रीकता-

रामचित्तोत्साहसीतास्मरणवैकृत्यमन्यूत्पीडितलक्ष्मणाभि-

सान्त्वनशकुनप्राशस्त्यससैन्यसुग्रीवाभिगमवर्णने नाम

चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

तथा तूर्णं कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः
हारबृष्प्रसादेन शातानन्देर्यथाऽधुना ॥

नैमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
स्वकोशः कविकोशानामाविभावाय संभृतः ॥

^३किमिन्दुना चन्दनवारिणापि किं किमब्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः ।
विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥

अथ पञ्चमः सर्गः ।

अथाञ्जनेयाहितसौषुप्तोऽपि सन्कपिश्चकम्ये स विलोक्य लक्ष्मणम् ।
समागमे धामविशेषशालिनां न साध्वसं रोदुमलं महानपि ॥ १ ॥

सगौरवस्त्रेहरसार्दभारतीनिवारितानेभ्युपपत्तिचाटुना ।
स तेन लक्ष्मीभरदूरबन्धुरो हरीश्वरः सज्जघटे महात्मना ॥ २ ॥

ततः प्रतस्थे रघुनाथसन्निधिं सहामुनाऽग्रेसरगान्धवैहनिः ।
प्रधानयूथानुगतः एवज्ञराट् भयत्रपार्षवलात्क्रियाकुलः ॥ ३ ॥

ननाम सौमित्रिनिषिद्धसाध्वसः स रामभद्राय सहानुयायिभिः ।
असौ समानीतसमस्तवान्धवस्तवार्गतो दास इति ब्रुवन्पुरः ॥ ४ ॥

अर्यं महाराज न राजते क्रमस्तवेत्यवस्थोचितया सपर्यया ।
पुरः प्रतीयेष चिरादुपस्थितं प्रियातिथिर्दीशरथिः सुहृत्तमम् ॥ ५ ॥

कृतानतीनुत्तमयूथपानसौ गृहीतनाम्नः पवमानसूनुना ।
दर्दश्च हर्षश्चुजडेन चक्षुषा मनुष्यदेहान्तरितो जनादेनः ॥ ६ ॥

नवाम्बुवाहच्छाविरग्नेनमतिशङ्खावामृगसिंहसंहतिः ।
पुरस्फुरद्वालपतङ्गदीधितेरुवाह शोभामुदयाचलस्य सः ॥ ७ ॥

ततस्ततस्ते परिणाहशालिनीः शिलाः शिलाभेदचयोत्तरच्छदाः ।
रघुपत्रीरत्रिपताकदेशिताः समं समध्यासत भूथपोत्तमाः ॥ ८ ॥

१. A reads this only. २. B reads this only. ३. C reads this only. ४ A त्व ।

५. A मार्ग ६ ५ A प्र । ७ BC प्राध्यनयं । ८ B शाब ।

स्मितेन वाचाऽभिनयैरभिज्ञया दशाऽनुरूपासनदेशनेन च ।
 ज्ञागित्यनैषीद्वहुमानपात्रतां पृथक् पृथग्यूथपतीन्जगत्पतिः ॥ ९ ॥
 अहं सुदृष्टो मम दत्तमासनं ममापि नामात्महं सभाजितः ।
 इति प्रसादाज्जहुषुर्जगद्वुरोः पूवज्ञवेषस्थगिता दिवौकसः ॥ १० ॥
 अथोपविष्टेषु कपिष्वनुक्रमात्पराक्रमाकूर्तविशेषशांसिषु ।
 समृद्धसामग्र्यमनोरथाच्चिरादुवाच सुग्रीवमुदीक्ष्य राघवः ॥ ११ ॥
 सखे महाराज दिवाकरात्मज त्यज त्रपामुक्तमयाननाम्बुजम् ।
 ध्रुवं न सुमोऽसि निशीथिनीमपि पूवज्ञयोधानियतः समाहरन् ॥ १२ ॥
 वलोदयेनैव महर्थिनाऽमुना ककुप्सु सौराज्यमुदीरितं तव ।
 अनेन सर्वाङ्गसमर्पणेन च न्यवेदि सौहार्दमपि स्फुटं मयि ॥ १३ ॥
 न संशयः सञ्चरिते तवास्ति नः परीक्षितोऽसि प्रथमे समागमे ।
 भवादृशानां नच धींविपर्ययस्तथापि हार्दादनुयोगमर्हसि ॥ १४ ॥
 अवेक्ष्य कच्चिन्निजमण्डलं भवान् प्रकामसंप्राप्तशमः समागतः ।
 कृताऽथ गृहस्पतश्चक्षुषा भृशं त्वयाऽरिमध्यस्थसुहृदिचारणौ ॥ १५ ॥
 प्रतिष्ठिता श्रीविंपुलेयमद्य ते दृतोऽसि मौलैर्यदुपेत्य यूथपैः ।
 विशेषितस्वामिगुणेन वालिनि त्वया कृताः कच्चिद्मी निरुत्सुकाः ॥ १६ ॥
 अलम्भि कच्चिद्युवराजसत्क्रियामसौ परित्याजितभीतिरङ्गदः ।
 तथैव तिष्ठस्यथिकाहितादरो मते चतुर्णामथ पूर्वमन्त्रिणाम् ॥ १७ ॥
 शृणोषि कच्चिद्वचनं विपश्चितामयोद्धतानां तुतिभिर्न तुष्यसि ।
 प्रवर्तसे कर्मसु चोदनावशात्प्रभुस्तवेच्छारभसो न कुत्रचित् ॥ १८ ॥
 असौ विशेषात्परिवृंहितो दृष्टः सुरक्षितेयं क्षरतीहितानि गौः ।
 प्रसाधयन्काननगोचरवजानुपैषि कच्चिज्जगदेकगोपताम् ॥ १९ ॥
 पुरस्कृतपाङ्कुलीनदेशकः कुलोचितैर्गच्छसि कच्चिदध्वभिः ।
 न कच्चिदाच्छिन्नविवेकरश्मिर्भिर्दुरिन्द्रियाश्वैर्विषमेषु पात्यसे ॥ २० ॥
 समर्तनानाविधमूक्षममूलभूर्भवदुमोऽयं बहुभेदजालकः ।
 विविच्य कच्चिद्विरितालिङ्गमं त्वया त्रिवर्गप्रसवं विचीयते ॥ २१ ॥

१. A न्त । २. A हू । ३. B दुर्धी । ४. Bc णात् । ५. A ये । ६. A त्व ७. Ac प्रपर्वे ।

सुमीतिमित्रं तव कच्चिदाहृतं द्विषां न षणामपि कच्चिदाश्रयः ।
समाप्य कच्चित्पञ्चश्रमान्विधीनिवगाहसेऽच्छामूषपभोगवाहिनीम् ॥ २२ ॥

विशन्ति कच्चित्तिभृतं विभूतयो भवन्तपम्भोनिधिमापगा इव ।
त्वदेकतुङ्गात्प्रभवत्युमागुरोस्तिमार्गास्त्रोत इवापलं यशः ॥ २३ ॥

उपेत्य कच्चित्तिपात्रिच्छसि प्रयच्छसीच्छाधिकमर्थिवत्सलः ।
समृद्धसस्यासु निरुद्धसंपुवः प्रजासु गृह्णासि बलिं विलम्बवान् ॥ २४ ॥

प्रमाणमूलं जननी न वासेतः फलं महत्क्षेत्रकृतो न रक्षितुः ।
न मृग्यते कच्चिदनागसः छलं^१ कणो गुणस्याथ विविच्य गृहते ॥ २५ ॥

गुरुस्तदात्वात्तव कच्चिदायतिः स्वकारणादैर्घ्यति मित्रकारणम् ।
त्वरामभीष्टां दिशति प्रतिश्रुतं श्रुतं सुदृष्टादपि चाँतिरिच्यते ॥ २६ ॥

हृतोऽसि कच्चिद्दिविभिर्न केलिभिः गुणैर्गतो दीमिमलं न भूषणैः ।
स्तुतः प्रतिद्विन्दिकुर्लैर्न वन्दिभिर्दीपोपनीतः प्रथुतां न सम्पदा ॥ २७ ॥

तवावरोधः ककुँभः प्रसाधिताः परिच्छदः कच्चिदनुचरं तरः ।
श्रुतं सुहृद्वित्तमनित्वरं यशः पराक्रमः शास्त्रमहड्कुतिश्चमूः ॥ २८ ॥

घली विलुम्पत्यवलं न कुत्रचिन्न पुत्र इत्युच्चलितो विषहते ।
समेत्य कच्चिदनदेवतागणैः त्वर्मीक्षसेऽक्षान्मृगपक्षिणामपि ॥ २९ ॥

स्वपन्ति कच्चिद्गृहिणो निर्गलाश्चरन्त्यरण्ये रुवो निरीतयः ।
न जातु निर्भर्त्सतदीर्घजीवितः सुताय दत्ते जनको जलाञ्जलिम् ॥ ३० ॥

ऋगोविताचारकुठारखण्डतप्ररूढपापक्षुषप्रूपर्वसु ।
प्रसद्य कच्चिज्जगदन्यं पालितं त्वयैकनेत्रा कृतकालवर्तमसु ॥ ३१ ॥

परं प्रसूनस्य हिनस्ति सौरभं न मारुतः कम्पयति प्रतानिनीः ।
वनानलः शुष्कपलाशलेलिहो न कच्चिदाश्लिष्यति बालपल्लवान् ॥ ३२ ॥

संतस्तस्तावदसौ न पित्सति इलथोऽपि कच्चिद्दिरिनिम्नगातटः ।
न यावदस्य स्वलद्वोषसन्धिधौ सुखप्रसुता पृष्ठती विवृद्ध्यते ॥ ३३ ॥

१. C D नजनी न वासवः । २. A दिवागसः खलः । ३. A है B र्षे । ४ Bc वा । ५. A नतः ।
६. A भूः । ७. A भिः । ८. A त्रुत ९. Bc य ।

करोति कच्चिन् वृथा जलव्ययं वृषा कृषिं पालयति प्रजापिव ।
 चलन्त्यनुत्खाय कुलायपादपानथापगाः पर्वतपीडिता अपि ॥ ३४ ॥

रुणदि कच्चित्कमसुपरोहिते स्वसीम्नि शारीरि वलमानमातपम् ।
 पतत्रिणः स्तोकजलस्य कारणात्किरत्यकालेषि वलाहकः कणान् ॥ ३५ ॥

न जात्वहिः सन्धिहितानिलाशनो विषव्यलीकाद्विलगभमुज्जति ।
 सदासु कच्चिद्दुलस्य मृष्यते करोपमर्दं कलभस्य केसरी ॥ ३६ ॥

अभीतिविश्वासवलाद्विलम्बितं वनान्तरे कच्चिदुपेत्यै वत्सला ।
 मुहूर्तनिभिसनिजस्तनन्थया थिनोति विन्नं पृष्टतार्भकं वृक्षी ॥ ३७ ॥

समं विभक्तो विनयः सुबुद्धिषु क्रमात्तिरश्चामपि संस्क्रियाऽहिता ।
 गतेन कच्चित्प्रभुतामनुक्तमां त्वयाऽनुशिष्ट जरठाः कुठा अपि ॥ ३८ ॥

शिलाः कठोराः कुटिलास्तरङ्गिणीः समीरणं चातिचलं विलोकयन् ।
 विकल्पितुं वह्ववशेषलज्जितो जगद्रिनीयापि न कच्चिदीशिषे ॥ ३९ ॥

तवानुरोरेभिरुदग्रविग्रहैर्विजयते कोटिशिरोधरोऽप्यरिः ।
 दशास्यमात्रे^१ कृतभीरुविद्रवे किमद्भुतं रक्षसि तस्करे एुनः ॥ ४० ॥

विजित्य जम्भप्रभृतीन्महासुरान्पुरन्दरेणानुमता महीमनु ।
 अमी विभान्ति स्फुरितोदितर्द्ययः सुरप्रवीरा इव तेऽनुयायिनः ॥ ४१ ॥

रसेन कच्चित्वैरसेऽथ नः कृते कृतस्य निष्कासमुताभिलभ्यासि ।
 न कार्यमस्माकमवत्सलोऽसि चेदभिन्नभावस्य वर्यं सखे(?)तव ॥ ४२ ॥

यथा तथाऽस्मासु विचेष्टतां भवान्मनो न भावान्तरमेति नस्त्वायि ।
 न धित्सैति क्षेममर्पणेनैः तु प्रतिश्रुते वस्तुनि विघ्नयोजना ॥ ४३ ॥

इहास्व वा सम्प्रति गच्छ वा गृहानहं न कार्म प्रतिकूलकृत्तव ।
 दशाननासृक्तृपितैः पतिष्यते कुपसु वत्सस्य ममास्य चाशुगैः ॥ ४४ ॥

इति प्रसादद्रवसूक्तिवर्धिणो वर्वष तस्योपरि पुष्पतोयदः ।
 त्वरामभीक्षणं च रराण रोपयन्वनौकसां चेतसि देवदुन्दुभिः ॥ ४५ ॥

और्गर्जवर्षैः पिदये खमस्तुदैरकम्पतानन्दभरादिवावनिः ।
 विशुश्रुतेऽन्तर्हितासिद्धसङ्ख्यां जयेति जीवेति च वीप्सितं वचः ॥ ४६ ॥

ततः प्रफुल्लस्थलपद्मिनीनिभा सभोपतस्ये सहसा वनौकसाम् ।
तमीरितश्लाघ्यस्त्वं नरेश्वरं ग्रहेश्वरं यैतमिवाभिरामताम् ॥ ४७ ॥

जगाद् भावं वचसैवं जाम्बवानुवाह हर्षं पुलकेन केसरी ।
ततान तारस्तरलोऽतिसंध्रमं ननाम तृष्णीमथ वालिनन्दनः ॥ ४८ ॥

विलम्बदोषान्निजभर्तुराननं^३ विलज्जमानोऽनिलमूर्नुरैक्षेत ।
निशम्य तत्पूर्वमगर्वमूर्जितं ननन्दतुः सूनृतमश्विनन्दनौ ॥ ४९ ॥

सुवाक्सुधासारसमीरवीजिताः सुपेणमित्राः श्रममध्वं जहुः ।
सुखप्रमीलामुकुलीकृतेक्षणः क्षणं समाधिस्थ इवाभवन्नलः ॥ ५० ॥

शशाक रोदुं रभसो न संमदं मदादिवाघृणत गन्धमादनः ।
व्यक्तथत व्यक्तरदाग्रचन्द्रिकानिरुद्धनिष्कांशुचयोऽथ चन्दनः ॥ ५१ ॥

प्रतिक्रियारम्भरसोचकन्धरो रराज रम्भः कपिराजसंसदि ।
धुताञ्चितास्फोटितवालधिर्वलन्वभौ वहुव्याकृतराभसो रभः ॥ ५२ ॥

विचक्रमेऽर्थं क्रमकेगविक्रियाविकाशदत्तारिदरो दरीमुखः ।
तदावलेपस्मितकान्तिनिर्गमाददर्शं^४ संज्ञासद्वां न दुर्मुखः ॥ ५३ ॥

विदर्शितोत्पासल्लवे सुहृत्तमे किमुत्तरं संप्रति मन्थगस्य ते ।
इतीव जल्पन्वलितास्पेक्षणो रूपं रूप्यानवहृत् कपीश्वरे ॥ ५४ ॥

वचोमनःकायनिवेदितत्वरा परीत्य रामं शुशुभेऽथ सा सभा ।
दिनावलोकक्रमभिन्नकुडला सरोजिनी पादगतेव पर्वतम् ॥ ५५ ॥

अथेक्षितक्षेन्द्रसमीरनन्दनो हरीश्वरः प्रत्यवदन्नरेश्वरम् ।
निषेध्यन्तुद्वलयेन पाणिना मुहूर्तमुद्योगपरिपूत्रान्कपीन् ॥ ५६ ॥

न जातु जानन्त्यनुरोधशांलिनो भवादशा वक्तुममूरुतं वचः ।
यदेप दासोऽहमपि प्रमादवान्वयस्यसंभावनया सभाजितः ॥ ५७ ॥

निराशिषा निर्निलयेन मेदिनीमिमामटित्वा निभृतेन कुत्रचित् ।
तव प्रसादादनिमित्तसुप्रभोरिदं मयासं पदमात्पनश्चिरात् ॥ ५८ ॥

१. A जा । २. B C चानन्तरमेव । ३. B निलः C नलः । ४. B C न । ५. B C मै । ६. B C वि । ७. A ददर्श B द्वदर्शि । ८. A व्याहनिजा । ९. B वेश । १०. D पा ।

तदैव कालीकरणाय सन्ततेरकीर्तिभूतिर्पहती मयाजिता ।
 इहाचले वर्षभयाद्विहाय वां गतो यदैवौहमथित्वरः पुरीम् ॥ ५९ ॥
 इतः कृतज्ञे मयि मन्दिरं गते गतेऽतिभूमिं विरहेऽतिदारुणे ।
 वने विनोदान्तरवर्जिते गताः कथं नु देवस्य नभस्यवासराः ॥ ६० ॥
 तथा चतुमोऽकर्दर्थनावशादतिप्रस्तुं तव तानवं तनौ ।
 यथा निसगाद्वरयापि सम्पति त्विषा तिरोधातुमिदं न शक्यते ॥ ६१ ॥
 प्रमत्तमात्म्यभिरप्रतिष्ठितं धिगस्तु मां शत्रुमिमं सुहन्मुखम् ।
 निमित्तमाधेरधिकस्य तेऽधुना यदेष जांतोऽहमतीतसङ्करः ॥ ६२ ॥
 न बोधितः स्यामुपसृत्य चेदहं हनूपता जाम्बवता च बन्धुना ।
 तवैष मूलं महिमप्रमीलितस्ततः किमद्यापि भवेयमागतः ॥ ६३ ॥
 प्रसीद तेजः प्रतिहन्यते न मे नमन्ति मां पक्षिसरीसृणा अपि ।
 निपातितः शत्रुरूपाश्रिताः श्रियस्त्वयैव नीता मम दूरमीतयः ॥ ६४ ॥
 रुचेयमारैजाति यावती रवेरहं महीमद्य भुनजिम तावतीम् ।
 तथा समुन्तीर्णसप्तनतोयथेमर्माधुनाऽमी क इवाम्बुराशयः ॥ ६५ ॥
 यथातथाऽहं विहरामि निर्वृतो विमुक्तचिन्ताः सचिवाः स्वपन्त्यमी ।
 ममास्पदे रुद्धसमस्तचामरं तवैव जागर्ति जगत्पतर्यहः ॥ ६६ ॥
 प्रसीद कम्पः कचिदस्ति नाद्य मे भवत्पदैनुग्रहनिर्धुतापदः ।
 सप्तादिशादेशकरोऽहमागतः स मृग्यतां दिक्षु विदिक्षु राक्षसः ॥ ६७ ॥
 अमी विविच्य प्रवरा वनौकसो मयोपनीता नवखण्डवासिनः ।
 गताध्वनामारविरश्मिगोचराद्विचिन्तयैषामुपयोगसत्क्रियाम् ॥ ६८ ॥
 अमी च दुर्घोदतटान्तवासिनः सुर्धान्विवेलानिलयैः सहागताः ।
 प्रतीक्षमाणा नियमं तवासते यथाभिकामप्रसराः पुवङ्गमाः ॥ ६९ ॥
 अयं कुशद्वीपचरः पुवङ्गराट् निरङ्गुशः शङ्कसहस्रनायकः ।
 दशाननान्ताय मयोपमन्तिः पुरस्तवाज्ञाबहुमानमहति ॥ ७० ॥

१. BC मा यैश्वयातो । २. A या । ३. B ह्या C छ्या । ४. BC ल्हण । ५. B शप्रेकरोय ।
 ६ AB रा ।

समेतसङ्कल्प्यातिगशाकशाल्पलीनिवासिनानाविधयूथपाधिपः ।

असौ तवात्युच्चशिराः सुदुष्करं निदेशमाशंसति पुष्करेश्वरः ॥ ७१ ॥

अभी तवाज्ञावनमालभारिणः शिरोभिरभ्यर्चितमुच्चशेखरैः ।

निशीथनश्व्रसमानसङ्कल्प्यया समागताः प्रक्षसदोवलीमुखाः ॥ ७२ ॥

असाहुपदीपसदामनीकिनी वनौकसां माति न मेदिनीतले ।

अमृष्य चास्ताचलमेखलापतेः पताकिनीनां गगनेऽपि नान्तरम् ॥ ७३ ॥

कियन्नभः क्षमा कियती पयोधयः शिलोच्चया वा कलनास्पदं न नः ।

अभी इतीवोद्धतसङ्कल्प्यया पिथो वदन्त्यनीचैरुदयाचलौकसः ॥ ७४ ॥

कुटीयमल्पा शतपत्रसञ्चनः सहेत सम्पातमितस्ततो न मे ।

इतीव सम्पातिरयं विचिन्तयन् महावलो दिग्वलयं विलोकते ॥ ७५ ॥

अयं वयस्यः पनसोऽभ्यमूर्यति प्रतीक्षितवन्नियमाय मे मुहुः ।

अयं च रुद्धोऽपि धुनोति पवदः शिरश्वलत्केसरभारभासुरम् ॥ ७६ ॥

पतङ्गसंभावनयाऽयमुन्मुखः पतङ्गवीथीमृपभो जिगीषति ।

अनास्थयैवायमधो विलोकते शरावकल्या शरभो वसुन्धराम् ॥ ७७ ॥

अयं गवः पुङ्गवलोलवालधिः सलीलमुद्भूत्य गवाक्षमीक्षते ।

त्वया मग्या च द्वितयेन धूरियं न दुर्वहा भर्तुरिति ब्रुवन्निव ॥ ७८ ॥

असौ जिगीषारभसं प्रपोदवान् पताकिनीनां कुमुदोऽनुमोदते ।

अयं विशेषोपनतत्वरोत्सुको न विक्रियां गृहति गन्धमादनः ॥ ७९ ॥

अमूर्नुमासंभ्रमसंस्मृतेरिव स्परारिशैलाभिजनानगर्जतः ।

इसन्त्यमी दृद्धनिवारिता अपि स्मृतार्यसन्ध्याविधयः किशोरकाः ॥ ८० ॥

मुखेन मे प्रार्थयते गरीयसीमयं धुरं दम्य इवोन्मदोऽङ्गदः ।

अयं च किञ्चिद्विलिताञ्चिताननः स्मितेन शंसत्यवलेपमानिलिः ॥ ८१ ॥

विचित्रविक्रान्तिविर्कुञ्चितत्रिकस्त्रिकालविज्ञवलिरुद्धलोचनः ।

युवेव जातोत्कलिकः स्वविष्टरादुदेति हृष्यन्नयमार्यं जाम्बवान् ॥ ८२ ॥

सखीन् समाहृतुमिमानितो मया पुरीपवेशोऽनुमतस्वयोदितः ।
शठोऽप्युपेक्षेत तंथा किमन्यथा दिनानि मेघोदयदारुणानि ते ॥ ८३ ॥

प्रसीद् सौभ्यानन पद्मपद्मशः प्रयान्त्यमी दिग्विजयाय यूथपाः ।
निसर्गलोलाः कपयो नैं जातुचित्स्वैचिच्छसंवेगविधारणक्षमाः ॥ ८४ ॥

दृष्टं शृणोषि हरिभिस्तरसाऽन्य सीतां चिन्तामिमामतिभुवं सहसा द्यसीताम् ।
कीर्तिं श्रियं च न चिरात्पुनरेकपीनां साहायकेन तनुषे समरे कपीनाम् ॥ ८५ ॥

कालो मयाऽनघशरत्पदवीरसेन क्षिप्तः समेतवनगोचरवीरसेनः ।
प्राप्ताः प्लवङ्गपतयः सुतरां त्वरन्ते शाधि प्रसीद् किममी जनयन्त्वरन्ते ॥ ८६ ॥

इति तं वदन्तमवदत्प्रियं प्रभुः पथिं त्यजन्तु कपयः परिश्रमम् ।
भृशमेत एव सुधियः सुखोचिंताः परतः प्रमाणमिहैं कामकेलयः ॥ ८७ ॥

कटकं निवेश्य कटकेऽथ भूमृतः कतिभिश्चिदानिलिमुखैः सुहृत्तमैः ।
सहितश्रिरात्परिच्छार चाटुभिः शिखरस्थितं हरिपतिर्जगत्पतिम् ॥ ८८ ॥

अव्याजतां च विनयं च कृतज्ञतां च दाश्यं च धाम च धियं च तथाऽभिर्वीक्ष्य ।
तं समुखेऽपि सहस्रात्पुलकाङ्ग्यष्टिः तुष्टव तुष्टिरलस्तिलको रघूणाम् ॥ ८९ ॥

चिन्ताकुलेऽपि हृदि सप्रणयोपचारः सारंद्युतिर्वपुषि कष्टदशाकृशेऽपि ।
धन्योऽयमस्मदधिपः सुहृदेप यस्येत्यर्ककशस्तमनिशं कपयोऽभिदद्युः ॥ ९० ॥

निकटनिजविधिभ्यां सोऽनुपेने तदानींमवनिपतिसुताभ्यामादरेणाद्विकाय ।
स्वानिलयगतमात्रः सुप्रतीपागमाभिः कपिपतिरुपदाभिस्तावजसं सिषेवे ॥ ९१ ॥

अकृतविहगानीकोद्वेगो मृगैः सह सख्यवान् फलकुमुपयोरप्यादानं प्रति स्तिमितादरः ।
रघुतिलकयोरत्यासन्नश्चकार कुतूहलं विनयलिखितः स्कन्धावारः प्लवङ्गपतेरसाँ ॥ ९२ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये रामसुग्रीवसंवादो नाम
पञ्चमः सर्गः समाप्तः ॥

श्यामः सितासितनिरायतपश्चलाक्षः
क्षमोदरः कठिनकान्तभुजान्तरालः ।
सर्वाङ्गपद्मवितयौवनलाङ्गनश्रीः
श्रीहारवर्प इव कुत्र पतिः पृथिव्याः ॥

अथ षष्ठः सर्गः ।

अथ कृतदिवसैस्थितिः कपीशः कपिविनिवशविलोकनोन्मुखस्य ।
सविनयमुपर्पणक्षणद्वश्वरणसमीपमियाय राघवस्य ॥ १ ॥

प्रणयरम्भस्पूजितेन तेन प्रियमुहृदा सह लक्ष्मणानुयातः ।
बलसमुदयमीक्षितुं पुरस्तात्परिसरमुच्चशिलं जगाम रामः ॥ २ ॥

अथ सद्वशविलासदीपशोभं कपिकट्टकं विकटं तमीक्षमाणः ।
अरमत समकालमुक्तनिद्रं कमलवनं शरदीव राजहंसः ॥ ३ ॥

इति च विवृतविस्मयाय तस्मै तरणिसुतः श्रुतविक्रमावदानान् ।
अकथयदवलोकनानुयुक्तः पृथगभिधामभिधाय वानरेन्द्रान् ॥ ४ ॥

अयमतिवहुदीपसंविधानः शतवलिसृत्तरवेदितन्तपौलः ।
दशदशशतकोटियूथपेशः त्रिदशपतिप्रतिमः पुत्रङ्गवीरः ॥ ५ ॥

कतिपयगणगोचरानुदीचः चरति चमत्कृतकिन्नरोपगीतः ।
अग्यमलघुपराक्रमः प्रदेशानवनिभृतस्त्रिपुरारिपूजितस्य ॥ ६ ॥

अयमुपनतिरुद्धरुद्धकोपः कपिपतिरैलविलस्य मेदिनीग्रे ।
तरलयति समाधिनिश्चलानामुपकरणानि कुतूहली मुनीनार्म् ॥ ७ ॥

भृगुपतिशरवत्तर्मनैष तिर्यग्निरचितमूक्ष्मसुदीर्घदेहवन्धः ।
उपहितगुहमत्सरं महींग्रं मणिमिव सूत्रमतीत्य निष्प्रयाति ॥ ८ ॥

जनयति न भयं हयाननानामधिगतकिंपुरुषेष्वरोपहारः ।
हरिस्यमधिरूप्तं हेमकूटं हरति मनो हरिवर्षवासिनां च ॥ ९ ॥

१. A पृथुभुजान्तरकान्तिशाली । २. B दिवसकृत । ३. B धृ । ४. A तन्त्रचेद । ५. A नघ
६. A गणाना

अभिपतति सुमेरुचक्रवालं निषधतटादयमेकविक्रमेण ।
कृतकनकजलापगावगाहः फलमभिलष्यति चैष चैत्यजम्बाँः ॥ १० ॥

अपि मुहुर्मरौघसीमरुद्धः पवनमुखैश्चतरामणीयकस्य ।
अयमतिरभसप्रवेशहेतोश्चलयति भित्यचलानिलावृतस्य ॥ ११ ॥

तदिदिव तरलस्ततो विराजत्युपरि सुपार्वमहावटद्वमस्य ।
नवमिव जलवाहमंशुमाली नगमथ गच्छति लीलयैर्ण नीलम् ॥ १२ ॥

विथिविरचितरत्युपायरम्यं रमणकमुच्चमनोरथोऽनुभ्रय ।
क्षणमुपरि सिताचलस्य पश्यत्ययमुपविश्य हिरण्मयं च वर्षम् ॥ १३ ॥

निजमणिगृह्णदेहलीसमाख्याजितविपुलायतशृङ्गिशृङ्गमालः ।
विचरति कुरुकृतरेषु पश्यन्नयमचलौ शशिकान्तमूर्यकान्तौ ॥ १४ ॥

अथिवसति सकल्पशास्त्रिष्ठण्डा तटभुवमुत्तरसीमसागरस्य ।
मम भवति पुरश्च कार्यकाले स्मृतिसमकालमयं वलीमुखेन्द्रः ॥ १५ ॥

ज्वलदनलविकृष्टेहमगौरस्त्रिजगति विश्रुतविक्रमोऽयमुच्चैः ।
हरिपतिरचलेश्वरस्य भेरोः सदशशिराः शशुरोऽस्ति मे सुषेणः ॥ १६ ॥

अतिलघुपतनैरतिप्रगल्भैरतिविशदप्रतिभैरतिप्रभूतैः ।
अतिविततगुरुर्णगौरिवोग्रः प्रवगभट्टरयमावृतो विभाति ॥ १७ ॥

दिशमयमधितिष्ठति प्रतीचीमपर इवापरिश्चितिलः प्रचेताः ।
स्मृतिशमितमहाधिरोषधीभिः निजकरणीयमुपेत्य पृच्छयमानः ॥ १८ ॥

विहसितविरसागदोपयोगे गदमतिरुद्धमपि प्रवङ्गमोऽयम् ।
गमयति सहसा द्वैश्व दूरं तिपिरमिव प्रयाऽरविन्दवन्धुः ॥ १९ ॥

निहितहिमनिजावलोकपिण्डः समितिषु रोपयति क्षणाद्वाणानि ।
घटयति च पृथकृतैः प्रतीकैरयमभिमृश्य करोदरेण वीरान् ॥ २० ॥

त्यजति जगति केवलं न संप्रत्यसुरजयी भगवान् गदानुबन्धम् ।
स च परमचिकित्सितोग्रशूलो भुवनगुरुर्भिषजोऽस्य वीक्षितेन ॥ २१ ॥

१. B वृक्षाद् D चैत्यकालजड्घाः । २. B C रोधसा । ३. B चुत । ४. A व । ५. B गृहमनु ।
६. B C गौरवो ७. A प्रति ।

अयमपि च निवातनिश्चलाद्विस्तिमितमहाकपियूथपानुयातः ।
श्रुतसविधनिविष्टद्वाक्यो विनयनिधिर्विनतः शिरो धुनोति ॥ २२ ॥

अयमुदयगिरेः शिरोऽधिशेते चरति नदस्य तटेऽरुणोदकस्य ।
अभिपतति च शाल्मलीं मुहुस्तामहिंकुलशत्रुकुलायभूषिताग्राम् ॥ २३ ॥

सितजलमपरं ततोऽविष्मेष पुवगपतिः पतति प्रयोजनेन ।
स्थलकमलवनस्थितं नमस्यत्यथ भगवन्तमनन्तमादिदेवम् ॥ २४ ॥

दिग्गि दशशतनेत्रपालितायामयमरिवलानवलोक्य सन्निवेशान् ।
उपनमति हरिर्हरौ हयास्ये भगवति भद्रकदम्बगोचरे च ॥ २५ ॥

विनयचलितवालधिर्विलासस्मितमधुराँननमण्डलो बलानि ।
अयमपि च किमप्युदञ्चितभ्रूवदति विरिञ्चिसुतोऽथ केसरीति ॥ २६ ॥

शरदमलतले नभस्युद्गुनां ततिमिह यो मतियानवच्छिनति ।
कलयति स चमूपतेरमुष्य स्फुटमहसामनुजीविनामियत्ताम् ॥ २७ ॥

कुलभवनममुष्य भूभृतोऽष्टौ चरितचरं चतुरादिकूलमस्य ।
अभिनववयसा नवाप्यनेन क्षितिशक्लानि वलीयसा जितानि ॥ २८ ॥

उपरि चरति^१ गन्धमादनस्य श्रयति सुमेरुमर्त्यसौहृदेन ।
व्रजति कृतेकुतूहलः कुलाद्रीनयमितरानपि कार्यगौरवेण ॥ २९ ॥

परिणतिशिथिलोऽपि लङ्घतेऽर्धीनयमधुना मधुना समानवर्णः ।
करबदरनिभामिमामवैति क्षितिमुदितो मुदितो वलीमुखेन्द्रः ॥ ३० ॥

अयमनघनरावतार तारस्तरुणदिवाकरमण्डलोपमास्यः ।
प्रतपति पृतनाशिरोमणीनामुपरि महाद्विर्वनौकसामधीशः ॥ ३१ ॥

क्षितिमयमनुशोचति प्लुतार्धादधिगतसीमशिलोच्चयापरान्ताम् ।
करकलितरविर्विलङ्घितेन्दुर्दिवमभिनन्दति वर्धमानशेषाम् ॥ ३२ ॥

कृतवसतिरयं कपिः कुमार्यापवनिमनार्यजनां न याँत्यकार्यः ।
कतिचन मसृणोच्चकूटकोटीन् जनयति केलिगतागतेन शैलान् ॥ ३३ ॥

१. A B लि २. D हयस्ये ३. A विशेषा । ४. C D चरति च । ५. C गत । ६. A विपि
७. A नाशुशास्य C नां तयान्य ।

अयमुरुविधिभार भारतेऽस्मिन्नविलविशेषविचक्षणः क्षणेन ।
 अनुमलयमुदीक्ष्य सिन्धुवेलां विलैसति विन्दुसरस्तट्टुमेषु ॥ ३४ ॥

नतनगनिवहस्य पादमुच्चैः श्रगति सदाऽयमुमापितुः पवित्रम् ।
 सुरगजदशनौघमार्गनिर्यत्त्रिदशनदीसलिलारवश्रवोत्कः ॥ ३५ ॥

पिवति च नृपचन्द्रं चन्द्रभागामुरुपरभाग विगाहते वितस्ताम् ।
 विलसति पुलिनेष्वयं शतद्रोर्निवसति रोधसि देव देविकायाः ॥ ३६ ॥

परिचरति नरोपसेवितेति प्लवगवरो वदरीमयं वरेण्याम् ।
 अनुसरति सरस्वतीं च पुण्यां प्लवगगुंरुः कुरुजङ्गलस्थलीषु ॥ ३७ ॥

अविहितविकृतिर्मरोरतीत्य प्रतिदिनमुष्णतरङ्गिणीरपाराः ।
 परमयमवगाहतेऽम्बिकायाः पितुरातिशैत्यदुरासदां हिमानीम् ॥ ३८ ॥

हरिपतिरयमुत्तरापथश्रीपरिमलदोहद्वूरनिर्गतोऽपि ।
 मम सदनमुपैति सोपदानः प्रियतनयापतिगन्धगौरवेण ॥ ३९ ॥

अयमलसविवर्तितैकपाणिः प्रणयिमुखार्पितवीक्षणो गवाक्षः ।
 कपिसुभटसमाजमध्यवर्तीं वदति किमप्यवलेपदुर्बलास्थेः ॥ ४० ॥

पितृपतिपिशिताशपावकानामयमुपदानपरम्पराः प्रतीच्छन् ।
 निवसति सविलासमृक्षसादैः शिखरिणि दक्षिणदिग्विहारशीलः ॥ ४१ ॥

अविरतमपरान्तसिन्धुवेलामनुवलमानविलोचनोऽधिशेते ।
 अयमनिभृतवाहिनीविपर्दद्रुतमृगराजर्जतं प्रसद्य सद्यम् ॥ ४२ ॥

विचरति चुलुकोद्धताम्बुराशेः प्रसभमृपेरयमाश्रमदुमेषु ।
 प्रतिमलयस्त्रहं हसन् विकृष्य प्रणुदति पाणियुगेन पञ्चगौयान् ॥ ४३ ॥

तटशिखरगतस्तटान्तराग्रस्वलितकरालविशालपुच्छदण्डः ।
 कुहन्नै इव रुणद्धि ताम्रपर्णीप्रयमनिशस्फुटमौक्तिकप्रतानाम् ॥ ४४ ॥

विलसदुभयकुण्डलाश्मदीपस्फुटमुख एष दरीमुखश्वेकास्ति ।
 सदयहसितमुधपार्वतीयपुवगशिलाजतुसंप्रदानपूर्वः ॥ ४५ ॥

१. B निव । २. BC ष्योपचय ३. A हतविहितिर्गिरे । ४. BC स्यः । ५. A संज्ञे । ६. B जि ।
 ७. A र । ८. A प्रसारां । B कावदातां । ९. हरीदर । १०. A B C ग ।

अधिशयितसमस्तविन्यसानुर्वनमनुवेदि विचित्रचित्रलीलः ।
अयममृतमरीचिसंभवायाः कलकलमश्मसु वारिणः शृणोति ॥ ४६ ॥

अनुसरति खरातपेऽहि तापीमयमुभयान्तमहीरुहातपत्राम् ।
तरलयति परिष्ठुत्रो विदर्भा पुरमनघाभिंकलीलयाऽथ सायम् ॥ ४७ ॥

क्षतशतविषमीकृतोद्भट्टाक्षिभुवनिबुकोष्ठललाटशङ्कसङ्कः ।
कपिरकृपणमग्रतः प्रतीष्टप्रतिभट्टहेतिरर्थं च दुर्मुखवाख्यः ॥ ४८ ॥

निजबलयुवधिविलक्ष्यमाणप्रकटजरद्वणमण्डलोपशत्यः ।
सुखवलितसकटकाङ्गयष्टिश्चिरमधिशेत इवैष मीलिताक्षः ॥ ४९ ॥

गुरुगिरिश्चवराययुद्योग्यो जनितनिकामपरिश्रमोऽधिशेते ।
अयमचलनितम्बभिन्नवेण्णातटविपिनानि वनौकसामधीशः ॥ ५० ॥

दधिमुख इति मातुलो ममायं दधिधवलाननदीधितिप्रतानः ।
कथयति^३ निभृतो रणावदानं किणविषमेण भुजान्तरेण वीरः ॥ ५१ ॥

परिमलभरवाहिवाहिनीकः कुमुद इति प्रमनाः प्लवङ्गमोऽयम् ।
तव नृपतिहिमत्विषः पुरस्ताङ्गसति शुचिस्मितकान्तिना मुखेन ॥ ५२ ॥

पिशुनितसविशेषविक्रमोष्मा विरलितवानरवीरवृन्दवादः ।
अनुभवति वनान्तगन्धवाहं प्रियसुहृदेप च गन्धमादनो मे ॥ ५३ ॥

सुरशतनिलयोऽमुना सलीलं कृतपरिवेषविवृत्तिवन्धवेगः ।
प्रवहवशविसंस्थुलाय वेञ्चि सपृहयति नाम्बुरुहैकवन्धवेजः ॥ ५४ ॥

प्रलयघनगभीरकण्ठगर्जो गजनियुतद्रविणो गजाभिधानः ।
पुत्रगभटयुवा जवोत्तरत्वादयमुदिताग्रहेणः समीरणेऽपि ॥ ५५ ॥

मुहुरनिलविमानशंवरालीललनविसोढविशालपुच्छदण्डः ।
सह दिनपतिना कुतूहलित्वादयमपि देव दिवः प्रयाति पारम् ॥ ५६ ॥

अयमुपचरति प्रसादवर्षेः सदसि वलीमुखवृन्दपिन्दजानुः ।
निजबलखुरलीमयं च पश्यत्यपसृतसंमुखसैनिको रूपण्वान् ॥ ५७ ॥

कपिसुभट्टसमाजदत्कर्णः किमपि किमप्ययमीक्षिताखिलाशः ।
 हरिरिव हरिणोर्जितेन मैन्दः सह वदति द्विविदेन दर्पशाली ॥ ५८ ॥
 क्षितिधरमनयोर्महेन्द्रमेकः श्रयति सुविग्रहवन्य विन्ध्यमन्यः ।
 समविभवमिदं समेत्य कार्याद्विचरति वीरयुगं पुनर्जगन्ति ॥ ५९ ॥
 मम पनस्मैखास्तटीमिमां च प्रकटरुचोऽधिवसन्त्यमी वयस्याः ।
 हरति रुचमयं शनैर्विवस्वान् प्रतिशाचि संबलनक्षमीव यस्याः ॥ ६० ॥
 नवघनवलयैरिवाञ्जनाद्रिवहुलनिशीथ इवान्धकारपुञ्जैः ।
 अधिवसति वृत्तः सनांभियूथैस्तटमिममुखण्डक्षमृक्षराजः ॥ ६१ ॥
 जलनिधिमधु मेरुवीजकोशं कुलगिरिपत्रमनन्तभोगनालम् ।
 इदमवनिसरोरुहं समन्तादलिरिव यो रमते निषेवमाणः ॥ ६२ ॥
 विचरति लघुलघ्वलोकपारः परमविविक्तविभूतिमञ्जुतां यः ।
 प्रलयैश्चिनि यश्च कोटिकृत्वः स्मरति विलीनमिदं विधातुरण्डम् ॥ ६३ ॥
 त्रिदिवपितृवनस्थलीषु पश्यन्नमरपरेतसमाजवैकृतानि ।
 सह विचरति शम्भुनाऽनधो यः प्रलयनिशामुखसुसकिङ्गरेण ॥ ६४ ॥
 अपि भृशविवशत्रिकस्त्रिलोकीपसकृदुपैति विलोक्य योऽधुनाऽपि ।
 विमृशति पुनरात्मसंपरायं न परकृते कृतविक्रमः कुतोऽपि ॥ ६५ ॥
 प्रकटसिव निरीक्षते निगृहं भृशमुपरीव भुवश्वरत्यधोऽपि ।
 अनुभवति भवन्निभावुभौ यस्त्रिभुवनशत्रुसमाप्निकालकालौ ॥ ६६ ॥
 भ्रमति रविगमस्तिभिः सहोर्वा दिवमधिरोहति गाहतेऽहिलोकम् ।
 करतलकर्लिंताखिलप्रमेयो न मृगयतेऽधिगमार्थमागमं यः ॥ ६७ ॥
 अयमसुकर्कर्मविश्वकर्मा कटकमगाधबलो नलोऽधिशेते ।
 रमयति सहस्राऽवतारितोऽयं दिव इव येन पताकिनीनिवेशः ॥ ६८ ॥
 उपरि शिखरिणः पयः प्रतीच्छन्त्यवनिरणोरपि शीर्यते भरेण ।
 वितरति चतुरङ्गवाहिनीनां वियदवलम्बनमिच्छ्याऽशु यस्य ॥ ६९ ॥
 न दिवि न भुवि नाश्रतो न पश्चात् क्षणमवभाति विहन्ति सर्वतश्च ।
 रचयति किमपीन्द्रजालमुञ्जैः समितिषु यश्छलयोधनाँदरीणाम् ॥ ७० ॥

१. A कपिश २. B भिसरति चम्चरा । ३. BC अवधि । ४. BC पञ्च । ५. BC क्षमो । ६. B निहि
७. B D विनाम ।

अनुकृतनरलोकलीलनीलो नगतलवैर्तिचमूसहस्रपालः ।
 इह बहलनवाश्मभेदवल्लीकिसलयशालिनि शाद्वले निविष्टः ॥ ७१ ॥

स्फुरदनघविनीलभासि यस्य स्मितमिदमुज्ज्वलमानने^१ चकास्ति ।
 उदयशिखरिणस्तमालषण्डे शशिकिरणोत्थमिवाग्रशृङ्खभाजि ॥ ७२ ॥

घनमलिनमुखांशुजालधूमो विधुतकडारकचार्चिरुचकैर्यः ।
 ज्वलति रिपुचमूसमित्समिद्वो मृधमरवेदिषु योऽर्थं जातवेदाः ॥ ७३ ॥

सरभसमवसाव्य वृक्षराजीः सृजति महाजिषु यत्र शैलजालम् ।
 जगदुपलविभूतिरुद्धकृत्स्नक्षिंतिगर्भेनादिविभक्तिमीलतीव ॥ ७४ ॥

अमुमनु हनुमानयं निषीदत्यवसितसर्वमहागुणप्रकर्षः ।
 इतरतरुकुरञ्जनावसाम्यन्ववहृतिर्क्षेलितिरोहितानुभावः ॥ ७५ ॥

न वदति न विकत्थते न गर्जत्युपनयतीष्टपयं न वष्टि किंचित् ।
 विचरति विनयानतश्च शश्वत्कथयति विक्रममात्मनो न चापि^२ ॥ ७६ ॥

अयमरुणफलभ्रमाद्विभाते तपनमभिद्वति स्म जातमात्रः ।
 अपतदथ मरुत्पतेः प्रहारात्पथमतलाहतिपातिताभ्रनागः ॥ ७७ ॥

अनुपवनभिया मुहूर्तमार्तार्दजनि महाशनिविग्रहश्च तेन ।
 विवुधशतसभाजितोऽवर्तीर्णः क्षितिमयमिन्दपुराद्वलीमुखेन्द्रः ॥ ७८ ॥

दधदपि शिशुतामयं जितान्तःकरणतया परिणामवानिवास्ते ।
 स्तनकलशमपान्न जातु पीतत्रिंशवराष्ट्रतरञ्जनोऽञ्जनायाः ॥ ७९ ॥

विचरति परकारणेन कृत्स्नामयमणिमादिगुणेश्वरस्त्रिलोकीम् ।
 क्षणविततमहासमाधितल्पः स्वपिति समानाशिराः सदाशिवेन ॥ ८० ॥

अयमुभयमहापथान्तगामी जगति मतः क्रियया धिया च वीरः ।
 कथमपि न भिनति पश्ययोनेः कलैलसमाप्त्वैलत्कपालमण्डम् ॥ ८१ ॥

गुणगुणिसमवायसनिधिगामी गमयति वर्त्म द्वशोरणुनशेषान् ।
 परमयमनघः प्रविश्य दूरं चरति युतानयुतांश्च षट्पदार्थान् ॥ ८२ ॥

अविसमरमरातिहस्तमुक्ताः शिखरभृतोऽस्तमिह क्षणेन यान्ति ।
 जलमुच इव कालनान्त्रिं^३ रुद्रे निधनसमीरणवेगविप्रकीर्णाः ॥ ८३ ॥

१. B D सम वलवर्ग । २. A माननमण्डले । ३. A छिं । ४. B ध । ५. B म । ६. A स्वं प्रवहति
 Bम्य व्यवहित । ७. A नः कदापि । ८. B यांशुमानमुहूर्ता । ९. B स्वनेन । १०. A मातुञ्जि । ११. B द्वी ।
 १३. A लि । १३. A व १४. C रणामि ।

निपतति निकटे शैरः समीरः स्वलति नगेषु मनश्च विप्रियेषु ।

अयमहतगतिः परं त्रिलोक्यां कपिरुपमानतिरस्त्रियानभिज्ञः ॥ ८४ ॥

प्रतिहतिरहितस्य रूपवत्तामुपनयतः किरणस्य नायनस्य ।

अपि निपतति कापि कालमात्रा न हनुमतः पुनरिष्टवस्तुवार्ता^१ ॥ ८५ ॥

घटयति परिशुद्धबुद्धिमूचीनिपुणनिवेशितसूक्ष्मसिद्धिसूत्रः ।

अयमिह रहसि प्रकामगुर्वीं प्रवगवरः परकृत्यचीरकन्थाम् ॥ ८६ ॥

तारायास्तनयोऽयमार्यसदृशस्थामा कुमारोऽङ्गन्दः

प्रत्यङ्गाभरणाश्मराश्मिपटलीलिमास्वरप्राङ्गणः ।

आयानिर्गमशीतलेऽहनि गतः पर्यन्तभूमिं गिरे

राचर्या युवैयोग्यया विनयते संग्रामकण्ठलताम् ॥ ८७ ॥

कुल्योल्लङ्घनलाघवेन जलधीन् सप्ताप्यतिक्रामति

क्रामत्यंशुमतस्त्विषयामविषयप्रान्तावनीत्रस्थलीः ।

लाङूलाग्रविषक्तमेघशक्लः स्वर्दीर्घिकापद्मिनी-

किञ्चल्काचितकेसरः परिवहाद्वालोऽयमावर्तते ॥ ८८ ॥

सुग्रीवस्य स्तिमितनयनं पश्यतीक्ष्वाकुनाथे

यूथाध्यक्षानिति नियुतशः पद्मशः शङ्खशश्च ।

तद्व्यापारोचितमिव रविर्वारेंमाशूपनेष्य—

नापृच्छयाहः पद्मसि चरमस्याम्बुराशेर्मज्ज ॥ ८९ ॥

अङ्गदयमहीपालास्थानप्रणोदसमुद्धवो

भगवति चिरादश्रूत्यातः सरस्वति मृज्यताम् ।

नरपतियुवा पृथ्वीपालो निमज्जति संप्रति

त्वयि परमसौ शेषक्रीडारसे विरसायते ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सुग्रीववर्णितावदातप्रकृष्टयूथप्रधानवर्णनो

नाम षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥

^१ A स । ३ BC ताम् । ३. दो । ४ A इच्यायुध । ५ A द्वी । ६. C D omit this sloka.

ऐते निकामसरसस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दोः ।
यैद्वादशार्ककिरणोत्करदुर्निवारः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥
ऐते तवैकसुभगस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दो ।
यान् सप्रतापभुवनेऽपि सदाऽभिसृत्य रात्रौ दिवा च रिपुराजरमा रमन्ते ॥

अथ सप्तमः सर्गः ।

—७—

सह नवार्ककरैरिव यूथपैः कपिरसावपे द्युरतिल्वरः ।
जयसमाप्तिसमीक्षणपीडितो वृपतपस्विवरस्य पुरोऽभवत् ॥ १ ॥
तमहमग्रिकयोद्धुरवानरप्रसरवेगनिरोधसमाकुलम् ।
जय जयादिश किं क्रियतामिति त्वरितवाचमुवाच रघूद्वहः ॥ २ ॥
अयि सुखेन सखे रजनी गता सुखमिदं समुपेतमहम्मुखम् ।
क्षणमितः शृणु केलिसुखोचितान्कपिपतीन्प्रति यत्प्रतिभाति मे ॥ ३ ॥
स्मरति यो न शृहं निजमुन्मनाः त्रसति यथ न जातु निशाचरात् ।
युधि च यस्य रसोऽस्ति स तिष्ठतु व्रजतु यः परवानिव सीदति ॥ ४ ॥
प्रभुतया प्रणयेन च कार्यवान्कमपि न त्वरयामि निरुद्यमम् ।
अभिसरथ सुहृच्च स मन्मते भवति यः स्वयमापदि संक्रमः ॥ ५ ॥
अवसरोऽस्ति न मे वचनं प्रति प्रतिसद्क स्वयमेव समाचर ।
उपनतार्थविदः परिपृच्छ वा स्वसचिवान् विनतप्रभृतीनिमान् ॥ ६ ॥
उपदिशत्यधुनैष किमृक्षराद् किमय वक्ति समीरणनन्दनः ।
स्वरसतः क्व बलं नलनीलयोः शतवलिः किमिवाह महाबलः ॥ ७ ॥
दधिमुखः किमभीप्सति मातुलः कुलगुरुः किमु शास्ति च केसरी ।
स्फुरति चेतसि किं च कपीश्वर शशुरयोस्तव तारसुषेणयोः ॥ ८ ॥
क्व रभसः क्रमते रभरम्भयोः किमृष्टमः सरभश्च विधित्सति ।
अयमय त्रपयाऽवनतो युवा वहति कीदृशमिङ्गितमङ्गदः ॥ ९ ॥

१. A D omit this sloka २. B D read this sloka ३. B C येन ४. A मे मतो ।

विनयवारितवाग्ययविस्तराः स्फुरितमूचितविक्रमसंपदः ।
 किमपरेऽपि सुराधिपसन्निभास्तव चमूपतयः प्रतिजानते ॥ १० ॥
 कनकर्पवत्कूटकुतूहलं व्यपनयन्ति वपुर्गुणसंपदा ।
 अकलनीयतया च वदन्त्यमी कलितवारितलानिव तोयधीन् ॥ ११ ॥
 असयधामभृतः प्रभवन्त्यमी पृथगपि क्व न कर्यणि दुष्करे ।
 समुदितास्तु समस्तमिदं जगद्विजयिनो जनयन्त्यकुतोभयम् ॥ १२ ॥
 रणखलाक्रमणोचितमुच्यतां किमिव तत्प्रतिभीतिकरं तरः ।
 विहृतिवलग्नवेगमपीह कस्तव सखे विषेहत वनौकसाम् ॥ १३ ॥
 न तदिह त्रिशिखेन पिनाकिना न खगराजरथेन रथाङ्गिणा ।
 न पविना मरुतामधिपेन च त्वदनुगैर्युधि यत्क्रियते नखैः ॥ १४ ॥
 चलति मेरुरपानिधिस्चलत्यवनिरेति समाप्तिमसंशयम् ।
 प्रसरति प्रतिरुद्धर्यं ककुप्पतीनधिसमीकरनीकभरे तव ॥ १५ ॥
 अतिविदूरगतोऽपि गतागतक्षणनिरुद्धनखाशनिदोहदैः ।
 हरिभिरेव न चैष^३ न दृश्यते दशमुखो दशदिष्ट्युखपातिभिः ॥ १६ ॥
 सरभसार्थलिताश्च नभश्वरैर्नभासि दत्तपथास्तव यूथपाः ।
 अधिगतश्च शनैः पतिभिर्दिशां पिशुनितो निलयः पिशिताशिनः ॥ १७ ॥
 प्रचरति प्रमना दिशि यत्र यः पूवगराज स तत्र नियुज्यताम् ।
 अनभिगम्यतमाः पुनरुक्तस्थपुटगर्तगुहागहना भ्रुवः ॥ १८ ॥
 किमनिमित्तममी निपतन्ति वा सुवपुषो विषपाणि यतस्ततः ।
 न खलु विश्वसिमीक्षितवानपि श्वसिति राजसुतेति सखेऽधुना ॥ १९ ॥
 अनुचितामिह कामपि सा भ्रुवं गतघृणेन बलाद्विषिताऽरिणा ।
 ध्रुवमगाद्विलयं बलिनोद्भृता वनगजेन बलादिव पविनी ॥ २० ॥
 व्रज वलीमुखनाथ यथागतं नियतमद्य न जीवति जानकी ।
 विरहिता किरणैः कियतः क्षणानहनि चन्द्रकला न विलीयते ॥ २१ ॥
 अपि तुलाग्रवशाद्यदि जीवति पूवगराज तथा विषिनौकसाम् ।
 इयमसाविति पूर्वमवीक्षिता कथमिवाध्यवसानमुपैष्यति ॥ २२ ॥

अयि ममानिशलालनलालसे निवसनव्यवधानविषादिनि ।
 कथमतीतमनोरथवर्त्मभिर्विषहसे विषयैरधुनाऽन्तरम् ॥ २३ ॥

सह निकामनिवासमहोत्सवादजनि कौतुकमङ्गलधाम यत् ।
 मम तदेव तन्दूरि दारुणं वनमभूद्वतीमधुना विना ॥ २४ ॥

इयमियं दिवि दिक्षु च दृश्यते दिशति वाचमुपेत्य परं न मे ।
 नय सखे नयनातिथितामिमामहह केन पथाऽग्नु गता पुनः ॥ २५ ॥

अपहरन्ति न तापमपां कणाः स्पृशति र्मसु मुमुरवैन्मस्त् ।
 प्रुवगराज मम प्रियया विना किमतिकष्टमिव ज्वलितं जगत् ॥ २६ ॥

भ्रमति भूः पततीव नभस्तलं विलयमेति बलाद्वलयं दिशाम् ।
 मम पुरस्तमसा च तपोऽपहः प्रसभमेष वयस्य विलुप्यते ॥ २७ ॥

अभिमुखं सुमुखि क्षणमास्व मे चैलसि किं बत कोऽत्र विलोकते ।
 खरनखव्रणदष्टमिदं शनैः शिथिलयामि तव स्तनबन्धनम् ॥ २८ ॥

क्षणमिह क्षणकोपिनि सुप्यतामुपलवत्युपसिन्धुलतागृहे ।
 अयमैपैतु विराघवधश्रमः त्वदधिँकण्ठतटोऽसुखेन मे ॥ २९ ॥

अलमलं प्रुवगेश विशङ्कन्या तव सुहन्त्र खलु प्रलपत्ययम् ।
 इयमनुस्मृतिभूः क्षणमाकुलं हृदयमुत्कलिका तु करोति मे ॥ ३० ॥

स्पृश कपीश करेण जडेन मां विभृहि वत्स विगच्छति चेतना ।
 दहति मोहविरामविशृङ्खलो जनकराजसुताविरहानलः ॥ ३१ ॥

किमपि निष्कर्णस्मरसायकप्रहतिजर्जरिताङ्गकमद्य माम् ।
 विधुरयन्ति विधोरपि नूतनव्रणवितीर्णविषा इव रम्यः ॥ ३२ ॥

धनुरिदं परिगृह्य समार्गणं मयि वधाय विधोः सहसोत्थिते ।
 किमिदमार्यं तवापरमेतदित्यकरुणो बत मुहूर्ति लक्षणः ॥ ३३ ॥

जनयति क्रियमाणमसौहृदं प्रियसुहृत्सु निजार्तिनिगृहनम् ।
 इति मयाऽधिरवाग्विषयोप्यर्यं त्वयि कपीन्द्र कियानपि कीर्तिः ॥ ३४ ॥

१. A वा । २. A क्षणमास्व च मे पुर ३. B मु । ४ A उदति ५. B ल्पोप.

तदनुरूपमनन्तरमात्मनः कुरु यदिच्छसि पृच्छसि किं सखे ।
 उपनयत्यवलोकमहर्दिवं जगति केन तवाभिहितः पिता ॥ ३५ ॥

दिश निशाम्बुजदीनमुखाय मे दिनविभागविभामिव जानकीम् ।
 जहि च राक्षसकूटकृतं तमः तपनपुत्र पितुः सदृशं कुरु ॥ ३६ ॥

तदतिशान्तिजैङं जगतां प्रभोः पूवगराङ्गचनामृतमानतः ।
 पुलकितः श्रवणाञ्जलिना पौष्ण सह समीपगतैर्वनगोचरैः ॥ ३७ ॥

अथ विजित्य भुजिष्यजनोचितं ज्ञाटिति साध्वसमीशितुरग्रतः ।
 इदमवोचत वीक्ष्य स यूथपानभिजनोर्जितयोः सदृशं वचः ॥ ३८ ॥

रजनयो दिवसाश्च सदा सुखाः सुमुखतां मयि॑ दर्शयति त्वयि ।
 अवधिशैलतटीवलयावधिप्रस्तुतनिश्चलराज्यसुखस्य मे ॥ ३९ ॥

किमपि कोपि न पश्यति पृष्ठतस्तव कृते कपयः पुरतोमुखाः ।
 विनयरुद्धमनोरभसानिमान् किमधुना कृपणानिव मन्यसे ॥ ४० ॥

कृतसमस्तानियोगमनागसं गृहगता रमयन्ति समृद्धयः ।
 अकृतसुप्रभुसत्कृतिनिष्क्रियानवति न त्रिदिवोऽपि जिगीषतः ॥ ४१ ॥

सरभसादरवेगपुरस्कृताः कृतविदः कपिकुञ्जरयूथपाः ।
 अभिलषन्त्यहमग्रिकया तव प्रियशार्तैः प्रतिपूजयितुं मनः ॥ ४२ ॥

प्रथममद्रिर्जोरुणकेसरा मम पतन्तु ककुसु वलीमुखाः ।
 कनकभक्तिजुषोऽरिवरुथिनीष्वनुपदं तव देव शिलीमुखाः ॥ ४३ ॥

अरुणभिन्नमिवारुणसारथेरुदयिनस्तिमिरौघमभीशवः ।
 तव पतन्तु पुरोगहरिद्रुतं द्विष्मुदीर्णमहाघमभीशवः ॥ ४४ ॥

बत विचेतुमितो मनसा गताः प्रथममेव दिशः स्वरसादमी ।
 तव रहस्यनिदेशनिनीषया परमिहाश्मसु वर्षभिरासते ॥ ४५ ॥

प्रहिणु शंसितपूर्वरहःकथः प्रथितमात्पल्लामसु किंचन ।
 सुनिषुणं यदसावभिजानती भजति निश्चयमेषु नृपात्मजा ॥ ४६ ॥

किमपि सान्दिश वस्त्वतिसुन्दरं मनसि यद्विनिवेश्य मनस्त्वनी ।
 अपि कठोरदशाहतिनिस्सहा विषहतेऽरिकुलक्षयवासरान् ॥ ४७ ॥

निगमयेयुरमी च विद्रूतो रुचिरदेहस्त्रिप्रतिहारिताः ।
 इथमसौ रघुनाथवधूरिति स्फुटमदृष्टचरीमपि तां बुधाः ॥ ४८ ॥

अतिकृशामपि दीधितिशालिनीमलमभी सुधियः परिमार्गितुम् ।
 नृपसुतां परितः क्षणदाचरीः कनकधूलिमिवाखुक्रुता मृदः ॥ ४९ ॥

त्यज विकल्पमनन्तरमेव सा सुकृतिनस्तव गोचरमेष्यति ।
 अनुदयाय नहि व्यवधीयते सवितुरस्तगिरेः शिखरैः प्रभा ॥ ५० ॥

यदि स तेषु कलत्रमलिम्लुच्छरति कुक्षिषु मेरुमहागिरेः ।
 यदि सुरैर्विरलभ्रहतासु वा शिखरकोटिषु तिष्ठति शृङ्गिणः ॥ ५१ ॥

नगमतीत्य गतो यदि वारिधिं वसति वा वसुधारवैने यदि ।
 यदि च पादभूवं भयवानगाम्यणिमतः शरणं धरणीभृतः ॥ ५२ ॥

निपैतितो यदि माल्यवतस्तटीरटति नीलनितम्बतले यदि ।
 अधिवसत्यवर्धि परिपालयन्यदि सुपार्ष्महावटकोटरम् ॥ ५३ ॥

विपुलमूर्धिन महाजगतीरुहश्चलदलस्य तले यदि सीदति ।
 कुसुमितोच्चकदम्बतरुध्वजं भजति वा यदि संप्रति मन्दरम् ॥ ५४ ॥

गजगिरेर्यादि शीलयति स्थलीर्यदि निपीदति किम्पुरुषाचले ।
 यदि सुगन्धिनि निर्हतलाञ्छनो निभृतमस्ति पिशाचशिलोच्चये ॥ ५५ ॥

अधिगतो यदि जम्बुरसापगामुपगतो यदिवेष्टुतयानि च ।
 यदि महाहदरोधसि तिष्ठति व्यवहितः सुतरां यदि भद्रया ॥ ५६ ॥

यदि विकम्पमधावत कम्पवान् यदि सुकुञ्जनिकुञ्जगृहान् गतः ।
 यदि भयद्रुतभूतविलोकितस्तुलितपूर्वमियाय महीधरम् ॥ ५७ ॥

रमणकं निपुणोऽयदि सेवते यदि जगाम कुरुनथ चोत्तरान् ।
 अरुणसूतरुचामपि दुर्गमे नयति वा यदि कालमिलावृते ॥ ५८ ॥

यदि विजित्य जवात्पयसां निधीन सुरविहारतटीषु निविष्टवान् ।
 अतिगतार्कमयूखपथावधिर्यदि तमोघनभूमिषु मोदते ॥ ५९ ॥

यदि जगाम चिरादपरावतीमतिभयाद्यदि गन्धवतीं गतः ।
 विकटभोगिभुजार्गलगोपुरां पुरमगादथ भोगवतीं यदि ॥ ६० ॥

यदि विवेश रसातलमन्तिमं यदि गते नरकं नरकष्टकः ।
 विधुतसंमुखधूमचयो यदि क्षयहुताशनरुद्धमुपस्थितः ॥ ६१ ॥
 परिगतो यदि तिष्ठति वह्निना भजति मध्यमगाधमपां यदि ।
 प्रवहवेगमहापरिघे यदि ग्रहकदम्बकवर्त्मनि वर्तते ॥ ६२ ॥
 यदि विदेहपदं प्रतिपन्नवान् यदि गतः परमाणुसमानताम् ।
 यदि निर्वातपुरातनपञ्चरो जगति संचरते नवया पुरा ॥ ६३ ॥
 यदि निरुद्धभवश्यवेपथुः पथि रथस्य रवेरथ सीदति ।
 लुठति वा यदि विभ्रतिसारवानपगमम्य यृग्ं यृगलक्ष्मणि ॥ ६४ ॥
 क्षणविनीतपवित्रपरिच्छदो यदि पितृन् कुपितानुपसीदति ।
 यंदि विपाच्य कवाटपरम्पराः प्रविशति स्म मनुष्यगृहाणि वा ॥ ६५ ॥
 उदपतज्जनन्त्लोकमसौ यदि श्रयति वा यदि सत्यसदां सदः ।
 जनितचित्रशिखाप्तिचमत्कृतिश्वरति यद्युपरि ध्रुवयोरपि ॥ ६६ ॥
 यदि नमस्यति वित्तपमत्रपः श्रयति विश्रवसोऽङ्गन्यृष्टेर्यदि ।
 यदि सलज्जपुलस्त्यसमर्पितो वसति पीठतले परमेष्टिनः ॥ ६७ ॥
 यदि विभित्र्य कुटीपटलं विधेः द्रुतैमयुग्मदशं शरणं गतः ।
 तदपि तं विनिगृह्ण निर्वर्तते विवृतयोगबलोऽनिलनन्दनः ॥ ६८ ॥
 किमुदितर्वहुभिर्वहुविस्मया भुवनमाशु विचित्य समागताः ।
 जनकराजसुतादशकण्ठयोः स्फुटमुदन्तममी कथयन्ति ते ॥ ६९ ॥
 इति चतुर्दशलोकविपश्चितं प्रचयशिष्टसमस्तमनोगतम् ।
 अभिननन्दुरतीन्द्रियरहसः पुवगवीरगणाः पुवगेश्वरम् ॥ ७० ॥
 सदसि दाशरथ्येः स तदा वृतः कपिभिरुचशिरोभिरशोभत ।
 उदयसानुमतः कटकान्तरे रविरिवाम्बुजकाननमध्यगः ॥ ७१ ॥
 अवितथैरथ तैः सुहृदीरितैरुदितद्विश्वापत लक्ष्मणम् ।
 जयसि वत्स हतः क्षणदाचरो नृपसुताऽधिगतेति रघूद्वहः ॥ ७२ ॥
 कुरु यदाह महाहृदयः सुहृत्वरितमार्य विसर्जय वानरान् ।
 नयसि दूरमरेः किमकारणं निधनमित्यवद्भरतानुजः ॥ ७३ ॥

समुदिताः कपयश्च नलादयः प्रभुनियोगपुरस्कृतिलालसाः ।

वचसि तस्य सदस्यमनोहरे सरभसाः सहसाऽनुमतिं दध्यः ॥ ७४ ॥

रघुपतिः कपिषूपयमात्प्रभृत्यकथयन्मिथिलेन्द्रतनूजया ।

सह यदुक्तमनुष्ठितमीप्सितं जनसमक्षमुपांशु च मुण्डया ॥ ७५ ॥

समादिशत्सद्वशं प्रणयस्य यत्पणयिनीमनु तां विनयस्य यत् ।

अभिजनस्य नयस्य समुन्नर्तेगतवतोऽतिष्ठुवं विरहस्य च ॥ ७६ ॥

प्रभवति स्य वचोभिरुदारथीः कथयितुं न स दारवपुरुणान् ।

मुहुरनुस्मृतिलब्धविनिर्गमैरलभूत्पुनरुत्कलिकोर्मिभिः ॥ ७७ ॥

परिमलं प्रतिगात्रमकृत्रिमं मधुरमाथिविर्मदसहं महः ।

शिरासि रत्नमयत्नसमुज्जवलं विरजसी वसने मलनादपि ॥ ७८ ॥

चरणरागमयावकसंभृतं नयनकालिमभक्तिमकज्जलाम् ।

अधरसस्मितकोमलदीधितिं निजवधूतनुचिह्नमुवाच सः ॥ युगलम् ॥ ७९ ॥

स्मरति किञ्चिद्यं न तवायजः कथय लक्षणं तां प्रति लक्षणम् ।

हृदयमप्यवशं भ्रमतीव मे विभृहि मामिति संप्रभिमील च ॥ ८० ॥

प्रतिविधूय तंमः स्वयमेव तद्विशदतामगमच्च मनागसौ ।

प्रतिदिशं विसर्ज च संप्रभ्रमात् कपिपतिः कपिकुञ्जरयूथपान् ॥ ८१ ॥

रघुपतेः प्रथमं चरणाब्जयोस्तदनुजस्य ततस्तदनन्तरम् ।

रविसुतस्य निषेतुरधीशितुश्चित्तिपातरलास्तरुगोचराः ॥ ८२ ॥

सुमनसस्तव सन्त्वधिपा दिशां ग्रहगणोऽनुगुणः सकलोऽस्तु ते ।

अहृतकालमनाकलितक्लुमं निकट एव लभस्व मनीषितम् ॥ ८३ ॥

प्रकटय क्रियाऽशु निजान्तरं तरतु वीर यशस्तवं तोयधीन् ।

इति पृथक् प्रतिवानरमादराद्रमिवाशिषमादिगुरुददौ ॥ ८४ ॥

क्व स गमिष्यति संप्रति पापकृत्क्यदिदं त्रिजगद्विजयाय वः ।

क्व खलु मास्यति भाविभवद्यशो मितमिदं कनकाण्डकरण्डकम् ॥ ८५ ॥

द्रुतसमिद्धमनोरथशालिनः सुखमुपेतजगन्तुतिवन्धुराः ।

भूशतरं परिरम्भ सुहृत्प्रियः प्रियमुवाच कपीनिति लक्षणः ॥ युग्मकम् ॥ ८६ ॥

आयि समस्तमिदं हृदि रोपितं प्रियसखाः प्रभुरेष यदुक्तवान् ।
 स्मरत पृच्छत शेषमनाकुलाश्वलत सिध्यतु यत्र मनोरथः ॥ ८७ ॥
 कुरुत मार्गमनर्गलरंहसः कमपि तूर्णमिह व्यसनार्णवे ।
 ज्ञाटिति येन जगच्चितयप्रभोरवतरन्त्यरिनक्रमिदः शराः ॥ ८८ ॥
 मुकुलितां मिथिलेन्द्रसुताब्जिनीमपि सुदूरगतामधिगच्छतु ।
 अरितमश्च भवद्विरभीशुभिर्नुदतु संप्रति रामदिवाकरः ॥ ८९ ॥
 व्रजत साधयतारविगोचरादचिरमेवं समेत निरागसः ।
 चरणयोः शिरसा पतितानिति प्रवगराजपतिः प्रवगानशात् ॥ ९० ॥

इति प्रकटसुप्रभुत्रयमहाप्रसादोद्भुरा
 मणिध्वनिपुरस्तुतस्वकुलवृद्ध्यात्राशिषः ।
 दिशं दिशमधोक्षजद्विहिणशम्भुसंप्रेपिताः
 सुपर्वसुभदा इव प्रवगयूथपास्ते ययुः ॥ ९१ ॥
 इत्यभिनन्दकुतौ रामचरिते महाकाव्ये प्रतिदिशं प्रवज्ज्यूर्थंसंप्रेषणे
 नाम सप्तमः सर्गः समाप्तः

पैलान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।
कोटिप्रदानघटितोऽज्ञालकीर्तिमूर्तिः येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥

किमिन्दुना चन्दनवारिणापि किं किमञ्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः ।
विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥
किं शीधुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किं वा सितासहचरैः क्षितैश्च दुर्घैः ।
दुग्धाब्धिलब्धसुधयापि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुक्वेविचरन्ति वाचः ॥

नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
स्वकोशः कविकोशानामाविभावाय संभृतः ॥

अथाष्टमः सर्गः ।

युगपच्चालितेषु यूथपेषु क्षणमत्युन्मनसा रथूद्धेन ।
रुध्ये रहसि प्रदास्यताऽथ स्वमभिज्ञानविशेषमाङ्गनेयः ॥ १ ॥
अचलत्यपि तत्र कार्यसिद्धिं प्रति विश्वासमियाय मैथिलीशः ।
प्रमुखे हि मुहूर्तशीतलानां रुचिरन्यैवं करिष्यतामुदेति ॥ २ ॥
वितार च वानरे स तत्र प्रभुरव्याजभुजिष्यभावभाजि ।
दयितामनु दीर्घविप्रयोगज्वरं पीडावरणानि वाचिकानि ॥ ३ ॥
निजगाद् गुणान् पुनः प्रियायाः पुनराकल्पकनिस्सहो मुमोह ।
बुबुधे पुनरात्मनैव धीरः पुनरालोक्य दिशः ससर्ज बाष्पम् ॥ ४ ॥
कृतकृत्यमिवागतं पुरस्तात् परिरेखे रभसा तमीक्षणाभ्याम् ।
अनुयोक्तुमसावियेष वार्तामथ सस्पार समाहितः क्षणेन ॥ ५ ॥
अवदत्पुनरप्यपूर्ववच्च प्रियजायातनुगोचरानिवेषान् ।
विनयानतिपेशलो हनूमानपि शुश्राव विशेषदत्तकर्णः ॥ ६ ॥
अवगच्छ नवच्छदारुणेन च्युतलाक्षारसभक्तिनापि तीर्ता मे ।
अपि हासपराड्युखेन दूरं विहसन्तीमधेरेण विम्बशोभाम् ॥ ७ ॥

१ AC omit these two slokas. २ AB omit these two slokas. ३. A रै C रस्ये ४. BC ता ।

नयनोदक्षनिन्नगातिवेगान्मुहुरुत्सारितपाणिपल्लवे चै ।
 ललिताङ्गुलिमार्गमुद्रयाविष्कृतपत्रावलिविभ्रमां कपोले ॥ ८ ॥

पतदश्रुनदीतरङ्गमार्छिस्फुटपक्षमावलिमूलकालिमेन ।
 द्वितयेन दशोश्च दिक्षवभीक्षणं वितथालोकविलक्षतां गतेन ॥ ९ ॥

पिशिताशिविभीषिकानुबन्धादिव मूर्धाग्रगतेन जीवितेन ।
 विषमाकुलमौलिरुद्धभासा मणिरत्नेन च यत्नसूचितेन ॥ १० ॥

स्थिरसान्द्रकषायगन्धगर्भैरपरिच्छेद्यमधुव्रतोपगाँनैः ।
 चिकुरैविंधुरेऽपि दर्शयन्द्विः श्रियमभ्युग्रविलासमज्जनस्य ॥ ११ ॥

अपि पत्रविशेषशोभितानां कुचपृष्ठे च पतञ्चवत्रणानाम् ।
 अनुलेपविसर्जनोज्जवलाभिः किणराजीभिरतीव लज्जमानाम् ॥ १२ ॥

करपल्लवपर्वमूलमूर्छन्मणिमालावलयांशुजालकेन ।
 अनवस्थितवेष्टनातिवेगांशुजवल्लीयुगलेन चालसेन ॥ १३ ॥

अविलेपनदानसौरभेण स्थिरलावण्यनिगृहतानवेन ।
 वपुषा च यथाहिताभिरामस्थितिदुर्लक्ष्यविगाढवेदनेन ॥ अष्टमिः कुलकम् ॥ १४ ॥

इति कान्यपि लक्षणानि पत्याँः स कर्थंचिन्मदनाकुलो जगाद् ।
 अवगन्तुमलं वभूत शेषाण्यथ सामीरणिरिङ्गितोदितानि ॥ १५ ॥

निजदेहपरिच्छदावलोकक्षणमन्दाक्षनिरुद्धसंप्रदित्सः ।
 विततार स तत्र सूत्रतेन प्रभुरध्यक्षपराश्रये प्रसादम् ॥ १६ ॥

अभिलक्ष्यतमानि तस्य हस्ते निजवस्तुष्वथ कानिंचित्तदानीम् ।
 स विविच्य विचक्षणः क्षणेन प्रददौ प्रत्ययहेतवे प्रियायाः ॥ १७ ॥

व्यतरत्खरंकन्धरास्तलिप्तामिषुमुत्तससुवर्णंचित्रपुङ्गाम् ।
 अनुरक्तिमिवात्मनः सुदीर्घामसुतुल्यामनुदैवदूरनीताम् ॥ १८ ॥

हृदयं स्वमिवानिवार्यमीनध्वजवाणाध्वकृतान्तरालमन्तः ।
 विसर्जनविभूषणं च हैमं निजनामाङ्गमनामिकानिविष्टम् ॥ १९ ॥

१. A न २. BC प्रतता । ३. B मा । ४. B त्व । ५. A BC यज्ञविशेषरोपि ६. A तिवेङ्गितातिवेगा ।
 ७. BC जन्या । ८. BC देशः । ९. BC गुरु ।

तदनु प्रथमासप्यदत्त स्नपितं प्रत्यवलोकमश्रुपूरैः ।
मणिन्पुरमुद्धरात्मसुक्ष्मसितम्लापितनायकांशुजालम् ॥ २० ॥

कपिराजसमर्पितं च गादस्वपरिष्वङ्गतरङ्गितं दिदेश ।
अभिकामसुगन्धि सान्द्रसाद्रस्तनविच्छित्कलङ्कमुत्तरीयम् ॥ २१ ॥

स बहूक्तव्यविशेषचिह्नो निजचिह्नानि च कानिचित्पदाय ।
उपयुक्तमवोचदाङ्गनेयं प्रचयावर्जितसर्वपूर्ववृत्तः ॥ २२ ॥

इति तामभिलक्ष्य लक्षणौधैरनग्नामर्पितमद्विशेषचिह्नः ।
वद वीर वितर्कलोलचित्तापिदमग्रे विनयेन संनिपत्य ॥ २३ ॥

नरदेवि निरस्यतां वितर्कः पुवगः पावानिराख्यया हनूमान् ।
प्रहितः प्रभुसौहदादहं ते समवस्थाधिगमाय राघवेण ॥ २४ ॥

विपिनात्पिशिताशिना हतायां त्वयि सुग्रीव इति प्रियस्य तेऽभूत् ।
कपिरात्मसमोऽवलम्बयश्चिरहान्धस्य कवन्धशिष्टसारः ॥ २५ ॥

भुवि समसमुद्रमेवलायामभिषिक्तस्तव हेतुना स तेन ।
विनिहत्य बिडौजसस्तनूजं मनुजेन्द्रस्य सुतेन भानुपुत्रः ॥ २६ ॥

अतिरिक्तबलेन वालिनाऽसौ सहनीयक्रमलङ्घनापराधः ।
रिपुवत्परिभूय राज्यलोभादृदसौभ्रात्रगुणच्छिदाऽपविद्धः ॥ २७ ॥

प्रसभात्परिग्रहः स तेन क्रमविच्छिन्नसमस्तराज्यचिह्नः ।
विपिनाद्विपिनं व्रजन्मनस्वी न वियुक्तः सचिवैः परं चतुर्भिः ॥ २८ ॥

अकुतोभयमध्युवास दीर्घं गिरिमारात्पतितासुरेन्द्रकायम् ।
रुधिराहतिरुष्टसिद्धशापप्रतिरुद्धारिचमूकमृश्यमूकम् ॥ २९ ॥

हतहेपचमूरुणा शुभ्रूर्णोः पितृपित्राद्वयसः श्रुतान्वयेन ।
धुतयोजनवाहुवैकृतेन प्रभुणा ते समनन्तरं समेतः ॥ ३० ॥

कथमप्यनये तपस्विना ते नवमेयोदयदारुणान्यहानि ।
निहतारिममुं विसृज्य सद्यः शिखरे माल्यवतोऽतिवाहितानि ॥ ३१ ॥

स पुनः कृतवेदिनोपसेदै शरदि व्यक्तविशेषलाङ्गनायाम् ।
उपनीतसमस्तयूथपेन पुवगेन्द्रेण दिशां गवेषणाय ॥ ३२ ॥

प्रहितः प्रयुताधिपः प्रतीचीं प्रुवगग्रामशीरोमणिः सुषेणः ।
 विनतश्च नतश्च मन्त्रिणौ द्वौ दिशमिन्द्रस्य गतावसङ्ख्यसैन्यैः ॥ ३३ ॥
 प्रुवगग्नजिनीपतिश्च सीते शतपूर्वो बलिरभ्यगादुदीचीम् ।
 प्रभुमूरुरिमां दिशं प्रदिष्टः सह नीलप्रमुखैः प्रथानयोधैः ॥ ३४ ॥
 इति विक्रमशालिनः कपीन्द्रानपि संप्रेष्य सहस्रशः ककुप्सु ।
 अविक्षिकारिणि कारणं न जाने मयि नाथस्तव यद्विशेषितास्थः ॥ ३५ ॥
 विनियुज्य तव प्रवृत्तये मां मुदपुदामजवां जगाम रामः ।
 हतकल्पमपन्यत द्विषं च स्फुटनिर्जातनिगृहदुर्निवेशम् ॥ ३६ ॥
 मयि कृत्स्नमुदीरितं रहस्यं मयि लज्जा सहजोज्जिता च तेन ।
 मयि दूरमनुग्रहोऽभिनीतिः प्रभुमित्रेण समानदृष्टिनाइपि ॥ ३७ ॥
 कौथिताः प्रथितौजसश्च पूर्वे पितुरुक्तश्च मृगव्यर्तेः प्रमादः ।
 स्वकथाः कथिताश्च तेन कृत्स्ना मयि सन्देहनिवृत्तये भवत्याः ॥ ३८ ॥
 अवधेहि विदेहराजपुत्रि प्रुवगस्त्वदृहजोऽयमस्म्यमायः ।
 कथयामि चिरन्तनीः कथा वः शृणु सन्देशमनन्तरं च भर्तुः ॥ ३९ ॥
 अजनिष्ट कुलेऽरविन्दवन्धोः नृपतीन्दुर्बहुदक्षिणो दिलीपः ।
 न चकार समग्रमव्यराणां शतमेकेन महेन्द्रसौहृदायिः ॥ ४० ॥
 परिचर्य वसिष्ठकापथेनुं धनमन्त्यर्णविशुद्धये सुताख्यम् ।
 स वृपः सुचिरादथोपलेभे सुरभिक्षोभसमामिसंमुखीनम् ॥ ४१ ॥
 युयुधे शतमन्युना सहोचैः पितुरुचं हरताऽश्वमेधिकं यः ।
 अवहासधुतोग्रबाणवर्षः कुलिशस्फूर्जयुकोपितः कुमारः ॥ ४२ ॥
 मुमुचे नमुचेररिं स यस्मात् कृतशस्त्रात्कृपणोचितेन साम्ना ।
 युयुजेऽस्य पिता च तत्प्रसादादविलम्बेन फलेन सप्ततन्तोः ॥ ४३ ॥
 प्रवयाः प्रययौ दिवं दिलीपो रघुरुर्वी नवयौवनः प्रपेदे ।
 अतिदानरसादसावयष्ट क्रतुना विश्वजिता जिताखिलारिः ॥ ४४ ॥

मखनिष्ठितकृत्स्नसारकोशः कुशचीरावरणोऽर्थिनेऽन्तिमाय ।
स्मृतभीतनिधीश्वरातिसृष्टं वसु वाञ्छाधिकमाशु यो दिदेश ॥ ४५ ॥

अजयत्रक्रमशः शुभाः स भूमीरजहाङ्गमिभुजां पुनर्जिगीषाम् ।
अजनान्नि सुते निवेशितश्रीरजरं धाम जरागमे जगाम ॥ ४६ ॥

कुलदृद्धवसिष्ठवारिताश्रुः क्षणदूरीकृतमङ्गलोपचारः ।
सुतकृत्यमजः पितुवितेने विशद्व्रह्मपथोऽद्वितस्य तस्य ॥ ४७ ॥

स विजित्य चिरेण शोकवाधां विधुतव्युत्थितमण्डलान्तरेशः ।
सचिवार्पितशेषकार्यभारः सह चिक्रीड नवोदयेन्दुमत्या ॥ ४८ ॥

अंथं कारणमानुषी नभस्तः पवित्रेनोरसि नाकपुष्टदास्त्रा ।
परिमृष्टपुराकृतप्रमादा पदमात्मीयमियाय सा निमील्य ॥ ४९ ॥

प्रतिबोधमयान्यताङ्गिष्ठपद्मद्वयलैश्चाभिरसावसिकिनैकाभिः ।
अवहट्टिकृतिं न जातु कामप्यविपन्नेव जगाम दीर्घनिद्राम् ॥ ५० ॥

विललाप विमुक्तकण्ठमुच्चैर्न वसिष्ठस्य शशाम सान्त्ववादैः ।
सुतशैशवयापिताष्टवर्षः प्रियया खे समियाय सोऽवनीन्द्रः ॥ ५१ ॥

श्वशुरः शिशुरेव तेऽभिपित्तः सचिवैरश्रुमुखैरजं स्मरद्धिः ।
कुलसेवकदृद्धलालनाभिः स तु सस्मार परेतयोर्न पित्रोः ॥ ५२ ॥

क्षितिमेकरथेन सिन्धुनेमिं स नृपः पक्षिरथो युवा जिगाय ।
न तुतोष पशून्मखेषु निप्रब्रनघोऽन्याँन्मृगपक्षिणो जघान ॥ ५३ ॥

अथ वातमृगं मृगव्यशीलः स नृपः शान्तपुरोगमोऽनुवधन् ।
तुरगेण तरङ्गिणीमवापत्तमसां तापसनिर्मितावताराम् ॥ ५४ ॥

निचुलान्तरिते पयस्यथास्याः श्रुतसाडम्बरकुम्भपूरशब्दः ।
स्वनमूलभिदं ससर्जे सम्राँडुशिखं वारणवृहितभ्रमेण ॥ ५५ ॥

निशिताशुगदूरभिन्नमर्मा मुनिपुत्रः पितुस्वचैरुवाच ।
तमपश्यदुपस्थितस्स वेगादवनीशः पविनेव भिद्यमानः ॥ ५६ ॥

श्रथबाहुलतोपगृहकुम्भं तमयोद्वृत्तविलोचनं विलोक्य ।
 बत हा धिगिति ब्रुवन्व्यरोदीद्विपुरस्तत्रं तपस्विनीसमूहः ॥ ५७ ॥
 दुरुपक्रमघोरमर्मशल्यं कृतमङ्गे^१ काथितागसा नृपेण ।
 तनयं तमुपासदच्चिरेण प्रवयाः शूद्रमुनिर्वशा दरिद्रः ॥ ५८ ॥
 समुपस्थितजीवितान्तवाधः सुतभाण्डस्य वधश्रवादकाष्ठे ।
 व्रज पुत्रशुचाऽवसानमित्यं त्वमपीति क्षितिपं शशाप सोऽन्धः ॥ ५९ ॥
 मुनिशापतमोहतः स राजा निजदुश्चेष्टितसंभृतव्यलीकः ।
 करणीयसुतागमप्रयत्नः प्रविवेश स्वपुरीं चिरादयोध्याम् ॥ ६० ॥
 क्रषिरस्य सुतार्थमृष्यशृङ्गः क्रतुमारब्ध वनाञ्छलोपनीतः ।
 अयुनङ्गनृपतिर्निंगृहचेताश्रहभागद्वितयेन दारयुग्मम् ॥ ६१ ॥
 अथ कोसलकेक्याभिजाते सुमहिष्यौ निजभर्तुराशयज्ञे ।
 भर्गनीमिव चक्रतुः कृतार्थं करणीयप्रमृतांशभागभाजम् ॥ ६२ ॥
 अजनि प्रथमं तवोपयन्ता भरतः प्रादुरभूदनन्तरं च ।
 अथ लक्ष्मणमालयं गुणानामनुशत्रुघ्नमसूत मागधी च ॥ ६३ ॥
 युयुजे निजकारणानुसारात्यथमो दाशरथिः स लक्ष्मणेन ।
 भरतोऽपि तथैव कैक्यीजः सततं सर्वकनीयसा सिषेवे ॥ ६४ ॥
 मुमुदे^२ वृपतिः सुतैश्चतुर्भिः पुष्पार्थैरिव पुष्कलैरुपेतः ।
 अभवच्च भयप्रदः परेषां भुजदण्डैरिव सायुषैरुपेन्द्रः ॥ ६५ ॥
 निँजसंसदि लक्ष्मणद्वितीयं विततात्मक्रतुरक्षणाय रामम् ।
 कुशिकात्मभवेन स क्षितीशः कुशहस्तेन तपस्विना ययाचे ॥ ६६ ॥
 स भयङ्गनरताटकान्तकारी सह पार्वीनुचरेण लक्ष्मणेन ।
 कुसृतीरवधूय राक्षसानां मरवमध्युणमवर्तयन्महर्षेः ॥ ६७ ॥
 प्रददौ पृथुकद्याय तस्मै सुसमासे स्वविधौ विधौतपाणिः ।
 निजमप्रतिपक्षमस्त्रजालं निहतकव्यभुगाधिगाधिसूनुः ॥ ६८ ॥

१. A स्तीर C स्तीर । २. A ङ्गे । ३. B C द्वा । ४. A शृण्डे ५. C D द्वि-

अथ संभृतसंस्तरेण राजा जनकेनोपनिमन्त्रितः स ताभ्याम् ।
सममेव ययौ कुतूहलिभ्यां मिथिलामुक्तपिनाकिचापकल्पः ॥ ६९ ॥

दद्वशेऽनिमिषेण तैर्दशाशामुखसंपातिवनीयकप्रवेशः ।
परिवत्सैलगौतम्प्रतीष्टैर्जनकानामधिपस्य यज्ञवाटः ॥ ७० ॥

अथमिन्दुमुखस्तदिन्दुमौलेर्धनुरिच्छत्यवलोकितुं कुमारः ।
इति स क्षितिपस्तपोधनेन स्मितपूर्वं जगदे विधौ समाप्ते ॥ ७१ ॥

निमिजो नृपतिः कुमारभावात् सुकुमारं तपतीव मन्यमानः ।
उपथापैयति स्म सावहेलः स्वलितकूरथनुर्धरं धनुस्तत् ॥ ७२ ॥

स कृतप्रणिधिः कृतप्रणामः कृतवाणासनसंग्रहाधिरोपः ।
जनकेन संसदा शशंसे चिरनिर्विर्णितसौष्ठवः कुमारः ॥ ७३ ॥

स मार्जु गुणं गुणैः समग्रो गुणघातध्वनिना दिशो विभेद ।
मण्डे न विकर्षं धनुस्तद्वद्दोर्दण्डपरिष्ठितस्य तस्य ॥ ७४ ॥

जनकः कुशिकात्मजेन जोषं^५ सह संमन्य समृद्धशुल्कसंस्थः ।
प्रजिघाय पुरोधसं वरार्थं नृपतेः पञ्चिरथस्य राजधानीम् ॥ ७५ ॥

निरवर्तयदागतः सुतानां स चतुर्णामपि धर्मविद्वाहम् ।
हरणातिभरालसैरिर्भावैरथ संबन्धियद्वाहृहान् प्रतस्थे ॥ ७६ ॥

स विसृज्यं सुतामर्गर्भजां त्वां^६ नृपतिर्दत्तनिरायतानुयात्रः ।
क्षणमुन्मनसं व्यनोदयतस्वं प्रियजामातृचरित्रसंकथाभिः ॥ ७७ ॥

तमपत्यच्चतुष्टयैकपूज्यं पृथगत्यादरदीर्घरुद्धजन्यम् ।
अपरो नृपतिर्नुनाव गच्छन् परिप्रच्छ वधूटिकाश सरल्यम्^७ ॥ ७८ ॥

तमकाण्डमहाप्रचण्डतेजश्चकितप्रेषुभटौघदुःखदृष्टः ।
श्रुतचन्द्रकिरीटचापभङ्गो भृगुवीरः स्थिरमत्सरो रुरोध ॥ ७९ ॥

अभवक्षुपतिः पुरोर्भकाणामथ सर्वापणमन्वशात्सुमन्त्रः ।
कदलीव चिरं चमूथकम्पे न विचेलुः प्रमुदः परं कुमाराः ॥ ८० ॥

१. AC बद्ध २. A भी ३. BC र ४. A नृदु ५. A मालीढ ६. B तेन ७. BC मिथःस ।
८. A वा ९. BC विसर्ज १०. BC जातां ११. BC हम् ।

अगृहीतनरेश्वरार्घ्यपादः स निदध्यौ कुपितः कुठारपाणिः ।
अवहेलचलन्मुखारविन्दं प्रियमिन्दीवरलोचनं भवत्याः ॥ ८१ ॥

प्रणुदन्मधुपर्कपाणिरूचे नृपमुच्चैर्जमदग्निसंभवोऽग्निः ।
सहसोपर्खणद्वि किं भवान्मा भव शिष्यस्तनयं तवाद्य शास्मि ॥ ८२ ॥

सदसि स्फुटवादिनामजैषीज्जनकाथीशसुते स ते पुरोऽपि ।
जितकोपतयैव तीव्रकोपज्वरसंवेगाजितं यतिब्रुवं तम् ॥ ८३ ॥

शिवचापसमीकृतं स विष्णोर्धुराकृष्य भृगूद्वहोपनीतम् ।
विससर्ज मखार्जितेषु तस्य प्रदरं रक्षितपद्धतिः पदेषु ॥ ८४ ॥

स जगाम यथागतं चिरेण प्रशमं मूनुरुपेत्य रेणुकायाः ।
प्रविवेश पुरीं रघोश्च पौत्रः सह पुत्रैः पुनरात्तजन्मभिस्तैः ॥ ८५ ॥

अत उर्ध्वमहं न वेदि वृत्तं नृपतेरानिधनादसत्यभीरोः ।
अगुणं व्यवृणोन्न मध्यमायाः स जनन्या वत मर्यापि त्वदीशः ॥ ८६ ॥

प्रययौ वनमात्मना तृतीयस्तृणवत्यक्तनिजासनैः कुमारः ।
क्षितिपोऽस्तमियाय तस्य शोकात्कलितोऽन्धस्य तपस्विनः स शापः ॥ ८७ ॥

वयमप्यनुभूतवत्स्मरामः स पैदस्थो वत गच्छति स्म रामः ।
सहसैव वनान्तराणि चीरीमुखरक्तरजरत्तरूणि चीरी ॥ ८८ ॥

अभ्यैग्रसैकतविसृष्टरथोऽधिरुद्ध नावं निपादपतिनोपहितां गुहेन ।
अभ्युत्सुकामिव समाकुलवीचिभङ्गां गङ्गां विलम्बिपुनरागमनस्ततार ॥ ८९ ॥

लोकानुवर्तनदृष्टोजिज्ञतचित्रकूटः कूटप्रधानपिशिताशनसङ्गमानि ।
भेजे तपोधनशताभ्यसंप्रदानदीक्षाविनोदसुमनाः स महावनानि ॥ ९० ॥

उक्त्वेति पूर्वनिजदृतशतानि रामो मायाविशत्रुकपटान्तरशङ्कुर्णीं त्वाम् ।
आहोपयुक्तमधुनाऽनुपचारचारुचारित्रशालिनि मयाऽनिलिना मुखेन ॥ ९१ ॥

जानासि वीर्यमनये मम मार्गणानां वत्सस्य वेत्सि भुजसारमनुव्रतस्य ।
कालः प्रवृत्त्यनुदयादयमित्यतीतः सीते समापितरिपुरुद किं करोमि ॥ ९२ ॥

१ A. प्रखले । २. B. श्रय । ३. A. य ४. B. त्यु । ५. C. प्रत्यु । ६. B. क्षय ७. A. भक्त्ये ।

किं दुर्गमर्गलभिदां हरिपुङ्कवानां किं द्रूरमिन्दुमुखि रामशिलीमुखानाम् ।
दैवं प्रसन्नमिव देवि कुरुष्व रक्षां रक्षांसि कानि कुपितस्य च लक्ष्मणस्य ॥ ९३ ॥

सद्यान्यसद्यविरहे रिपुतज्जितानि तावत्तनूदरि निधाय मनस्समाधौ ।
यावत्पृथ्वेऽबलमध्यगयोर्न पश्यस्यत्यूर्जितानि पतिदेवरयोरद्वैरे ॥ ९४ ॥

इत्यादिकानि सुवहूनि रघूद्वेन सन्दिश्य मारुतसुतः स्वमनोगतानि ।
पर्युत्सुकेन पुनरुक्तकृतप्रभूतप्रस्थानमङ्गलविधिः स विसृज्यते स्म ॥ ९५ ॥

तमसकृदुपहूतप्राञ्जलिं जीव भूयः स्मृतिमुपदिश येनापैति^१ देव्या विरक्तः ।
प्रणयिनमिति रामः काममुक्त्वा^२ञ्जनेयं कथमपि विससर्जान्वर्जितस्तदुण्डौघैः ॥ ९६ ॥

अनयदनिलमूनुन्यस्तकार्यातिभारः पुरि विरलंभटायां प्रेषितामात्यद्वद्धैः ।
विमनसमयं रामं भोदयन् संकथाभिः कतिपयपरिवारो वासरान्वानरेन्द्रः ॥ ९७ ॥

इत्यमिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये हनूमदभिज्ञानार्पणदिलीपा-
न्वयवर्णनो नामाष्टमः सर्गः समाप्तः ॥

वैन्यः सुतः स खलु रामपराक्रमस्य येनाद्य रामचरितार्पितसंमदेन ।
 सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवाक्यसरोऽभिनन्दे ॥
 तेथा पूर्वं कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः ।
 हारवर्षप्रसादेन शातानन्देर्यथाऽधुना ॥
 ३किं शीधुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किंवा सितासहचैः क्वथितैश्च दुर्घैः ।
 दुर्घान्धिलब्धसुधयाऽपि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

अथ नवमः सर्गः ।

अथ प्रतीक्षमाणेन सन्देशादानलम्बितः ।
 युयुजे युवराजेन मार्गार्थं मार्गवाहनिः ॥ १ ॥
 तत्राङ्गदकुमारेण कुमारब्रह्मचारिणे ।
 ऋक्षराजद्वितीयेन तेने हनुमतेऽहणा ॥ २ ॥
 अगात्परिगतस्ताभ्यां कामपि श्रियमङ्गदः ।
 नयविक्रमयोर्मध्ये निरत्यय इवोदयः ॥ ३ ॥
 तस्थुर्विन्द्यगिरिप्रस्थे तेऽथ पर्युत्सुकास्त्रयः ।
 रामाङ्गपद्मरजसामापोदस्मरणान्मिथः ॥ ४ ॥
 मासावधिप्रवासास्ते निन्युस्तत्रैव तदिनम् ।
 दूरमुक्तेतरकथाः कथया मैथिलीपतेः ॥ ५ ॥
 न सन्तुतोष हनुमानाङ्गदो न च जाम्बवान् ।
 गुणान् गुणनिधेस्तस्य ब्रुवनाकर्णयस्तुवन् ॥ ६ ॥
 ब्रूत हे जाम्बवन्मिथाः पृष्ठस्त्वं मान्य मारुते ।
 कोऽयमस्मद्भुवमिमामवतीर्णोऽतिमानुषः ॥ ७ ॥
 कुमार कुरु विश्वासमर्यं स परमः पुमान् ।
 विश्वार्थमुत्थितोऽभोधेर्गम्भीरागमगोचरः ॥ ८ ॥
 अनादिनिधनः श्रीमानयं श्रीवत्सलाङ्गनः ।
 पुरुषः पुरुषार्थानां प्रदाता सुप्रसादितः ॥ ९ ॥

१. B C D omit this sloka. २. A C omit this sloka ३. A B D omit this sloka. ४. A सो ।

अयं निहन्त्यकुपितः सूजत्ययमनुत्सुकः ।
 उदास्ते चायमश्रान्तः स्वपित्ययमतन्द्रितः ॥ १० ॥

अयमभ्यासवैराग्यवेगनिष्ठापैनिर्मलः ।
 स्फुरत्यानन्दकलमः^१ पुण्यभाजा मनःखले ॥ ११ ॥

धावद्विरयमत्युष्णैः प्राप्यते न कवचिद्विद्विः ।
 सद्विः निर्वापितैस्त्वन्तः समन्तादनुभूयते ॥ १२ ॥

विद्यावासी विलिखितक्षित्यादिवहलत्वचः ।
 अयं जगत्तरोः सारः शिष्यतेऽन्तश्चिदत्युष्णैः ॥ १३ ॥

अयं व्युत्क्रान्तनिस्सारसंसारमृगतृष्णिकैः ।
 आनन्दसिन्धुर्विततो वीतरागैर्विगाहते ॥ १४ ॥

कवचिद्वाल इवोळ्डीलः कवचिन्मत्त इवालसः ।
 कवचित्प्रलीनप्रकृतिः प्रकृतिस्थः पुमानयम् ॥ १५ ॥

कालत्रयोर्भिविजयी विक्रान्तभ्रुवनत्रयः ।
 अयं त्रयीमयो देवस्त्रैगुण्यगहनातिगः ॥ १६ ॥

असंख्यचरणो दोषमेकमप्यनुदीरयन् ।
 जयत्यज्ञैरर्यं षड्भिर्वेदात्मा पुरुषोऽङ्गुतः ॥ १७ ॥

अयं त्राता चतुर्बाहुरथं स्तष्टा चतुर्मुखः ।
 अयमेव महादेवः संहर्ता च त्रिलोचनः ॥ १८ ॥

अयं ब्रह्मर्घयः पूर्वे^२ सर्वे सिद्धगणा अयम् ।
 अयं विश्वभरादीनि भूतानि भुवनप्रभुः ॥ १९ ॥

अजोऽयं जायते योगी जागरुकः स्वपित्ययम् ।
 अयं विभर्ति भगवानरूपो विश्वरूपताम् ॥ २० ॥

अयं स्वपिति मध्येऽबिधि गृहीतचरणः श्रिया ।
 दत्तप्रदीर्घावसरो विधूतभरया भ्रवा ॥ २१ ॥

जयत्यपारे पयासि पर्यङ्कितभुजङ्गमे ।
 अस्य विस्त्रब्धशयितं प्रभाप्रलयपर्वणि ॥ २२ ॥

१. A व । २. B C मल । ३. A रुद्ध B C अद्विष्ट । ४. B C दित्यणः । ५. A B सत्त्वे ।

अस्य नाभीसरसिजे जायतेऽन्तःसदामिव ।
भिन्नः स्वर्नैमधुलिहां ब्रह्मणोऽव्ययनध्वनिः ॥ २३ ॥

प्रतिग्रलयनिद्रान्तमस्य प्रथमसंग्रुतः ।
नाभीसरोजे भवति स्वर्यंभूः सौखसुस्तिकः ॥ २४ ॥

मध्येनिद्रमयं लीलामधुरो मधुरोषितः ।
तदसुच्चायमन्धोधिमकरोन्मकरोत्सवम् ॥ २५ ॥

अनेनार्थविबुद्धेन शश्योपान्तंगतस्तुदन् ।
निहत्य नुनुदे दूरं कीटवत्कैटभासुरः ॥ २६ ॥

विभ्रता भासुरमुरो मुरोऽनेन महासुरः ।
क्रूरमुष्टिप्रहरणैः रणोत्कः क्रीडया हतः ॥ २७ ॥

अवग्रहातपेनेव स्थलीपृष्ठे नदा नवाः ।
शुष्यन्ति सद्यः संख्येऽस्य शङ्खावानेन दानवाः ॥ २८ ॥

विजयो विक्रमेणेव प्रकाश इव तेजसा ।
प्रज्ञोत्कर्षः श्रुतेनेव सुपर्णेनायमृशते ॥ २९ ॥

अमुं विभर्ति पततां पाताऽलमहिलालसः ।
दैत्यानवश्चयदयं पातालमहिलालसः ॥ ३० ॥

कालनेमितमो घोरमयमुज्ज्वलविक्रमः ।
कालनेमितमो घोरमनुष्णांशुरिव॑हरत् ॥ ३१ ॥

क्षणं व्याकृत्य काठिन्यं मरुद्यतिकरादयम् ।
मेघोपल इव स्वच्छो गच्छति द्रवतां पुनः ॥ ३२ ॥

आगतामागतां निद्रां मुहुरस्य महोदधौ ।
मुण्णन्त्यनाथा मरुतः प्रत्युत्पन्नमहाभयाः ॥ ३३ ॥

जागर्ति योगनिद्रालुर्यावदिव्विमङ्गलम्बरः ।
अयं नियमलोमव्यलोकार्तिलोकभावनः ॥ ३४ ॥

१. A जयस्थनः । २. B C व्यामध्य । ३. C D तोद्धा । ४. A B मपसेतुमि । ५ A पुण्ण ।
B मुण्ण । D मुण्णस्यमाप्य । ६ A B C उम्ब्र ।

प्रतीष्टकेशकलोलः क्षाम्यतीव क्षणादयम् ।
 सासारिकसमापत्तिवशेन वशिनां वरः ॥ ३५ ॥
 संसरत्येष न परं देवो देवर्थियोनिषु ।
 अङ्गीकृतजगत्कार्यस्तिर्यक्त्वमपि गच्छति ॥ ३६ ॥
 मत्रा महति मीनेन तिमीनेन जलेऽमुना ।
 सदयं पस्युशे बालशैवालनिचिता त्रयी ॥ ३७ ॥
 अनेन कूर्माकृतिना विभ्रतोर्वामकारणम् ।
 जगत्यनर्थ्यतां नीतः प्रपनोद्धहनश्रमः ॥ ३८ ॥
 अस्यैकार्णवकासारक्रीडाक्रोडस्य मेदिनी ।
 दंष्ट्रशिरसि दृष्टऽसीत्कलहारकलिकोपमा ॥ ३९ ॥
 वरेण्यः स हिरण्याक्षः येनातिर्थ्यमुपेयुषः ।
 चक्रेऽस्यादिवराहस्य स्वेन कायकसेरुणा ॥ ४० ॥
 वहिः स्फुरत्पीवरदोर्वरदोऽयं विराजते ।
 विभ्राणः स्फुटमुद्गेगामुद्गेगापगमान्महीम् ॥ ४१ ॥
 नमोऽस्मै मन्त्रघोषाय घृतपङ्कनिषादिने ।
 दक्षिणानुचरीचाढुहृष्टाय क्रतुपोत्रिणे ॥ ४२ ॥
 यं दूरमैथयद्वेधाः द्वेधा तमकरोन्नत्वैः ।
 दैत्यं द्रवन्मरुन्मेषेषम् मर्त्यमृगाधिपः ॥ ४३ ॥
 अनेन स प्रतिहतत्रिपुरारिपरव्यथः ।
 नखाग्रच्छेत्रतां नीतो हिरण्यकशिषुदुमः ॥ ४४ ॥
 आत्तावरजभावेन वैरोचनिभयानतः ।
 अनेनोन्नमितो भूयः सुदूरं दिवि देवराट् ॥ ४५ ॥
 जयत्यस्य घनश्यामो धर्मनिष्पन्दनिर्वरः ।
 दक्षिणः पादशश्वरी स स्वर्गशश्वरातिगः ॥ ४६ ॥
 पाँच्यतां प्राप्समस्येति गौरवादृष्टपभव्यजः ।
 वहत्यद्वापि शिरसा वारि ब्रह्मकमण्डलोः ॥ ४७ ॥

चिःसप्तकृत्वः क्षितिपक्षतजाभिषु पञ्जता ।
 जितो जनकशोकामिर्जमदग्निश्चाभ्युना ॥ ४८ ॥
 राम इत्युज्ज्वलैज्वालाचक्रवालः शिखी शमम् ।
 अनीयत गंभीरेण सोऽभ्युना रामवारिणा ॥ ४९ ॥
 राजा दशरथो धन्यः सुतो यस्य स्वभूरयम् ।
 धन्यः स दशकण्ठोऽपि भिक्षाभिन्येत योऽभ्युना ॥ ५० ॥
 हा स्वर्गमभ्युना शून्यं हा पातालमिमं विना ।
 अस्यागमादयं लोको मध्यमः श्रेष्ठतां गतः ॥ ५१ ॥
 ध्रुवं विनाऽभ्युनेदानीपर्यनार्थेन्दुशेखरः ।
 दिवि सीदति शून्यायां धात्रैकसुहृदा धृतः ॥ ५२ ॥
 वियोगस्यैकसुभ्रातुः सा नूनमवलम्बते ।
 पौलोमीपतिमप्यच्च पौलस्त्यनिकृतेः स्मृतिः ॥ ५३ ॥
 दक्षान्तरे स्वे च पुरे शून्यशश्ये^३ च सागरे ।
 उत्कण्ठां विवृणोत्यस्य ताक्ष्यो मोर्वर्गतागतैः ॥ ५४ ॥
 नूनमुण्णं न तपाऽपि^३ श्वसित्युच्चस्तनेऽभ्युना ।
 न्यस्तामुरसि रक्षन्ती वनमालां सुताऽभ्युयेः ॥ ५५ ॥
 स यथास्तीर्णशेषाहिर्मन्ये नदनदीपतिः ।
 अस्योच्चलहरीग्रीवो मुहुर्मार्गमुदीक्षते ॥ ५६ ॥
 राम इत्यवतीर्णोऽयमर्णवान्तःशयः पुमान् ।
 स च नक्तंचरपतिद्वितीयो दितिसंभवः ॥ ५७ ॥
 अस्येदानीं निषङ्गस्थशरकेसरसंहतेः ।
 वर्यं मनुजसिंहस्य कपयः करजाङ्कुराः ॥ ५८ ॥
 आस्तामसावविवृतस्वशौर्यविभवो विष्वुः ।
 भवद्विरेव द्वरस्यैः दशास्योऽयं विशस्यताम् ॥ ५९ ॥
 शूयं सुकृतिनस्तासान्नाता यदुपसेदिवान् ।
 संभावयति साहाय्यं प्रणयेन जगत्सु वः ॥ ६० ॥

१C. त्युदुर. २.A. दन्तारे चेतपुरे शून्यमन्ये । B. दन्तान्तरे पुरेषोष शून्यशश्ये । ३. A. न्तः । C सि ।
 D तथा त्यन्त वियोगर्ति:

यत्प्रथमवधेरर्वाक्कृतार्थाः परिवर्तितुम् ।
विशेषज्ञः प्रभुरसौ विशेषाद्वः प्रसीदतु ॥ ६१ ॥

प्रत्यावजन्ति जविनो न यावद्विनतादयः ।
तावत्प्रतीच्छ तारेय पारितोषिकमीशितुः ॥ ६२ ॥

आस्तां त्वद्योग्यतोद्वीवः^१ सुग्रीवः सुतरामसौ ।
स च दाशरथिर्यातु त्वग्यैरस इवाद्रताम् ॥ ६३ ॥

श्रुतोऽयमृक्षराजस्य राजपुत्र मनोरथः ।
तत्वरस्व निबध्नन्तु त्वयि वृद्धाशिषः फलम् ॥ ६४ ॥

निगृहीतेन्द्रियग्रामा रामं जानन्ति योगिनः ।
वयंत्ववरमेवास्य रूपं रूपयितुं क्षमाः ॥ ६५ ॥

चक्रे चक्रे हुतारातिरथिष्ठानं कुलेऽधुना ।
रघोरघोच्छेदकरो भगवानिति शुश्रुम ॥ ६६ ॥

नपोऽस्मै जितमेतेन कोऽप्ययं चिरमेधताम् ।
शुद्धामस्य कृतप्रैष्यः प्रसादान् प्रवगेश्वरः ॥ ६७ ॥

औदार्यमार्य हनुमन् क्व तादृशमुदीक्ष्यते ।
पुनर्ब्रातरि तस्यैव सौमित्रौ यदि लक्ष्मणे ॥ ६८ ॥

किं गुणानां समग्राणामुदग्रायाः किमाकृतेः ।
आभिजात्यस्य किमथो किमिन्द्रियजयस्य वा ॥ ६९ ॥

किं वैष्णवस्य महसः किमुत्कर्षस्य धन्वनि ।
तस्येतनरस्येव सहशः स दशाक्रमः ॥ ७० ॥

क्षिक्षाति साधुचरितानसाधूननुरूप्यते ।
अनुरूपं न जानाति युवराज विधिर्जडः ॥ ७१ ॥

स विष्टपत्रयगुरुर्गीरिन्द्रतनयापतिः ।
सख्योपनतयक्षेशो भिक्षामटति शङ्करः ॥ ७२ ॥

सेव्यमानः श्रिया सोऽपि स्वाधीनसुखसाधनः ।
निद्रायते निधौ वारामुरगस्तरे हरिः ॥ ७३ ॥

^१ D दुःखमद्वीव ।

असौ जगद्गीजपुटः परमेष्ठी परात्परः ।
 प्रासो बत शिरच्छेदमब्रह्मण्यमुदाहरन् ॥ ७४ ॥

ज्वलित्वा तूलवत्तच्च ययौ मन्युशतार्जितम् ।
 दुर्वारशिखिसंकाशे दुर्वाससि वृषष्वसु ॥ ७५ ॥

विमुक्तान्यविनोदस्य वियत्यनवलम्बने ।
 केनात्मनो निमित्तेन रवेदीर्घाध्वनीनता ॥ ७६ ॥

औषधीनामधिपतिः सोमो राजा सुधामयः ।
 गत्वा नभोन्तमायाति कथंचिद्यापितक्षयः ॥ ७७ ॥

पीतः सोऽमृतवत्पूष्णो दन्तपातपराभवः ।
 भृगुणोद्ग्रियमाणेऽक्षिण न विकूणितमाननम् ॥ ७८ ॥

रुज्जा गृहीतचरणस्तरणेरात्मसंभवः ।
 शृणोति नारकाक्रन्दन्वेदनावान्महानिशि ॥ ७९ ॥

स्वर्भोगैपचितस्वाङ्गमङ्गैस्तीत्रतपःकृशैः ।
 ऊर्हमहर्षयः स्कन्धैर्गतं नहुषमिन्द्रताम् ॥ ८० ॥

सौदासेन वसिष्ठस्य ब्रह्मर्थेनृपरक्षसा ।
 ते च दीर्घं विलपतः शतं विशासिताः सुताः ॥ ८१ ॥

तनूजराजीववनं राजर्थेः सगरस्य च ।
 पातालमूले कपिलप्रालेयेन कथीकृतम् ॥ ८२ ॥

पात्रभूताः प्रतीच्छन्ति सन्त एव महाभरम् ।
 नियत्या निपतन्तीनामापदां संपदामिव ॥ ८३ ॥

नोत्कृष्णन्ते निहीनेषु विपदः संपदोऽथवा ।
 उपेता या महत्स्वेव ताः प्रकर्षं विवृष्टते ॥ ८४ ॥

अपि स्यात्तात्सुग्रीवः प्रणुद्व विधिसंकटम् ।
 तस्योपनेता कामानां त्वन्मुखैः सखिसत्तमैः ॥ ८५ ॥

प्रसीद स्वामितनय स्वश्रेयसमतः परम् ।
 त्वयैवमनुरक्तेन कस्तस्यार्थो न सेत्स्यति ॥ ८६ ॥

१ B झोणो, २ D रक्षो, ३ A D संभो.

स्तोताऽनुवादी सुलभो भृत्यः प्रत्यक्षपेशलः ।
हितैषी दुर्लभस्त्वाद्वपरोक्षं अधिकसंभ्रमः ॥ ८७ ॥

ऋक्षराज पुनः शाधि किं नः संप्रति सांप्रतम् ।
वार्ता पूर्वविशृष्टानां काऽपि नास्ति वनौकसाम् ॥ ८८ ॥

किंस्वद्वीयसो देशानादेशाभ्यधिकानगताः ।
विस्मृतस्वामिसत्काराः स्थिता वा यत्र तत्र ते ॥ ८९ ॥

इतस्ततश्चरन्त्येव यूथपोत्तमयूथपाः ।
ते नूनमकृतार्थत्वान्बोत्सहन्ते निवर्तितुम् ॥ ९० ॥

अद्यैव सायमथवा शोभूते भूतवादिनः ।
द्रष्टव्यान्द्रश्यसि पुरो वीर वानरपुङ्गवान् ॥ ९१ ॥

ते दीर्घाध्वश्रमक्षामाः सान्त्वनीयास्त्वयाऽधिकम् ।
तुष्णन्त्यसाध्याद्वृत्येषु प्रभवः कुणितेष्वपि ॥ ९२ ॥

ते बाह्यकरणप्रायाश्चरन्त्यन्तिक एव वा ।
दूरं पुनरुपेतोसि मनसैव हनूमता ॥ ९३ ॥

आसक्तस्त्वयि भारोऽयं मास्तौ च महावले ।
हस्तमात्रं दिशन्तो वाप्नुयास्यन्ति माहशाः ॥ ९४ ॥

सर्वे वयं चलिष्यामः केवलं क्लेशभागिनः ।
एकः परमिमं प्रैषं पारयिष्यति मास्तिः ॥ ९५ ॥

कियच्छेषमहः पश्य हरिवीर हरत्ययम् ।
विन्द्यः सन्ध्यातपच्छेदविच्छिन्नघनमेखलः ॥ ९६ ॥

अयं निर्गच्छति करी कन्दरादभिनर्मदम् ।
ददानः समभिमार्गं रातपान्ते पुनर्मदम् ॥ ९७ ॥

वहन्त्यमी वनोत्सङ्गसरः पर्यन्तमास्तुः ।
आकृष्टाद्रवियोगात्मेकप्रियतमास्तुः ॥ ९८ ॥

सूचयन्ति श्वपाकानां पाकधूमलता नवाः ।
इतश्च पल्लीरुद्देल्लत्तमोविरलतानवाः ॥ ९९ ॥

१ B. तुष्णन्ति भव्या । २ A. उक्त ।

वदन्ति वर्त्म वाराहमिमाः पङ्कच्छटालयः ।
मज्जतामुद्भजन्त्येते कुञ्जराणां कटालयः ॥ १०० ॥

आपृच्छ्य गच्छन्ति वधूः सारसा नैदतीरतः ।
क्षणं विवृत्य पश्यन्ति चक्राङ्गा नदतीरतः ॥ १०१ ॥

स्नानगन्थाः किरातीनामितोऽमी नलदोरवः ।
दात्पूहानामितश्चायं मदनानलदो रवः ॥ १०२ ॥

गच्छन्त्यमी सिन्धुतटीखुव्यादिनलवातपाः ।
गुहाभ्यो निर्गताः कुच्छान्मुनयो जलवातपाः ॥ १०३ ॥

साध्वसं जनयत्येष गिरिर्गम्भीरपादपः ।
निद्रान्ते नैर्झरीः सिंहः परं निर्भारपादपः ॥ १०४ ॥

नूनमेष्यत्तमोदोषादपास्य रविरम्बरम् ।
यात्ययं मुक्तसर्वाशः पाशिनः शिविरं वरम् ॥ १०५ ॥

जगत्क्रामन्ति निर्विघ्ना विस्तब्धं ध्वान्तराजयः ।
परिवृत्य सहस्रांशोर्नेदानीमन्तरा जयः ॥ १०६ ॥

करोति लोलानलिनो नलिनोदरमध्यगान् ।
वायुः सकैरवामोदो वामो दोषामुखोऽद्वः ॥ १०७ ॥

इति बहुरसैः स्वैरालापैरुपेतमुदामिव
प्रश्नविरहिणां तेषां तुल्यत्वरातरलात्मनाम् ।
प्रहितपृतनासापेक्षाणां कथं कथमप्यसौ
निभृतविहगे विन्ध्योत्सङ्गे जगाम निशीथिनी ॥ १०८ ॥

किमिन्दुना चन्दनवारिणा च वा किमज्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः ।
विचिन्त्यतामातुरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥

इत्यभिनन्दकविकृतौ रामचरिते महाकाव्ये स्वैरालापवर्णनो नाम
नवमः सर्गः समाप्तः ।

एषोऽस्यहं निजवचसु चिरादिदानीं निस्साध्वसः कविसहस्रसमागमेऽपि ।
 श्रीहारवर्षनरलोकपते पुरस्ताद्रिस्तारिविष्णुवनमालिविचारितेषु ॥
 तिं क्षी शीधुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किंवा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
 दुग्धाद्विलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव यत्राभिनन्दसुकवेविचरन्ति वाचः ॥
 नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
 स्वकोशः कविकोशानामाविर्भावाय संभूतः ॥

अथ दशमः सर्गः ॥

—३४—

तैरथादृश्यत पुरः परिच्छदपरम्परा ।
 वत ब्रुवाणा मौनेन प्रभूणामकृतार्थताम् ॥ १ ॥
 निर्विकासा निरामोदा सा तैः सेनासरेजिनी ।
 आवर्तमाना दद्वये दिवाऽपि रजनाविव ॥ २ ॥
 एककशः कृशैरङ्गैरुपेयैरपरिच्छदाः ।
 ते शाखामृगसामन्ताः समन्तान्मुषिता इव ॥ ३ ॥
 न भेजुरुच्छ्रयं पुच्छाः पिञ्छोला न च सस्वनुः ।
 आगता अपि कृच्छ्रेण जङ्गिरे वानरेश्वराः ॥ ४ ॥
 ततस्ततोऽद्रिविषमाद्रिशेषमलिनैर्मुखैः ।
 मोघश्रमाः समाजग्मुः गोलाङ्गूलवलीमुखाः ॥ ५ ॥
 दूरतोऽध्वश्रमक्षामाः कपयः कृपणैर्मुखैः ।
 स्वरङ्ग्रावितनामानो नेमुर्नेतारमङ्गदम् ॥ ६ ॥
 जग्मुर्जाम्बवतो मूलं मौलिभिर्दूरवन्धुरैः ।
 कुण्ठप्रैषाः प्रभुसुतं नापश्यन् सहसा परे ॥ ७ ॥
 विविक्तासीनामितरे मितरोचितादिङ्गमुखाः ।
 परीयुरङ्गुतनयं तनयं मातरिश्वनः ॥ ८ ॥
 निषेदुरपरे पश्चान्नापरे जग्मुरन्तिकम् ।
 नात्मानं ज्ञापयामासुरन्ये संनिहिता अपि ॥ ९ ॥

१. AC omit this २. A B D omit these two slokas ३. BC रापेतु । ४. C स्वैरं

तत्पूर्वप्रतिसंभाषारुद्भुद्विहेठकः ।
 कथंचिन्द्रमहुङ्कारस्तारस्तारेयमभ्यगात् ॥ १० ॥
 अलब्ध्वा मैथिलीवार्तामदृष्टा रावणालयम् ।
 आगतः स्वागतं क्वापि नलो नाचष्ट लज्जया ॥ ११ ॥
 निरूप्य सरितां पारं शरभः समुपाययौ ।
 आजगाम गिरीणां च गत्वाऽन्तं गन्धमादनः ॥ १२ ॥
 नीलः प्रत्यङ्गमुदामकेतकीरेणुरुषितः ।
 उदन्वस्त्वच्छसञ्चारमसूचयदनक्षरम् ॥ १३ ॥
 आययौ सहकटकादनेकानीकनायकः ।
 विगाह विद्वतद्वारा दरीर्द्विरं दरीमुखः ॥ १४ ॥
 सुवीक्षितघनद्रोणीवृक्षादक्षवतो गिरेः ।
 आससाद् सर्वैलक्षो गवाक्षानुपदं गवः ॥ १५ ॥
 विलोक्य वृषभाकारमृषभः शैलमाययौ ।
 आजगाम गजो गत्वा कुञ्जरं कपिकुञ्जरः ॥ १६ ॥
 प्रापद्वन्धश्रमो विन्ध्यान्मैन्दो मन्दमुखश्युतिः ।
 द्विविदो दर्दुरप्रस्थादकृतार्थः समाययौ ॥ १७ ॥
 पृच्छथमानोऽथ पनसः प्रकटाध्वपरिश्रमः ।
 आचष्ट हृष्टं न मया किञ्चिदित्यश्चिताननः ॥ १८ ॥
 प्रहृत्तिचन्द्रिकालोपमुद्रिते कुमुदानने ।
 न विचेरुः सभावाप्यां सभ्यलोचनपद्मदाः ॥ १९ ॥
 अन्तस्तत्रैव सुप्ताप धूम्रो धूसरकेसरः ।
 अम्बृकृतैर्जाम्बवतः सिक्त्वा कर्णपकारणम् ॥ २० ॥
 हति प्रेषणवैयर्थ्यविलक्षान्वालिनन्दनः ।
 पुनः प्रैषप्रदानेन पुत्रगान् प्रोदसाहयत् ॥ २१ ॥
 स्वागतं वः क्षणमिह श्रममुत्सृज्य गम्यताम् ।
 स्मरत स्मरतस्य रघुनाथस्य तां दशाम् ॥ २२ ॥

अदृष्टान् पश्यतोऽदेशान् विषादः क्षणमुज्ज्यताम् ।
कः कृती सकृदारम्भान्विर्विन्धि फलमश्रुते ॥ २३ ॥

उपरुद्धोऽहमत्यर्थं कुलपुत्राः कृमेन वः ।
किन्त्वसौ कोपनः स्वामी न तुष्यति फलाद्वते ॥ २४ ॥

श्रमः सिद्धयवसानोऽयं तद्यतद्वमकातराः ।
गच्छन्ति क्लेशयीरुणा दूरादूरं मनोरथाः ॥ २५ ॥

उद्यमाश्च जिगीषूणां पुष्पोद्भेदाश्च शारिनाम् ।
अग्रतो हि क्रियाभाजः फलभाजस्तु पृष्ठतः ॥ २६ ॥

पितृव्यक्थितोऽदेशां दिशमेतां पुनः पुनः ।
प्रयातैः सुप्रभोस्तस्य रामस्यैतत्प्रयोजनम् ॥ २७ ॥

पुनन्ति पश्यन्तमपि प्रत्यङ्गं भवतामपी ।
रामार्थघटनारम्भश्रमोत्थाः स्वेदविन्दवः ॥ २८ ॥

प्रत्यूचुरथं निर्जित्य कण्ठकम्पं कपीश्वराः ।
प्रश्वासनमृद्भूतसाध्वसाः स्वामिनः सुतम् ॥ २९ ॥

भर्तृदारक भक्तानामेकमागः क्षमस्व नः ।
पुनरादिश विस्तब्धं क्व यामः करवाम किम् ॥ ३० ॥

उग्रदण्डभृतो राहाः सुग्रीवान्न तथा भयम् ।
देवे दयावति यथा मन्दाक्षं नो रघूद्रहे ॥ ३१ ॥

ग्रामगोष्ठसभारामा रामार्थे सुविचारिताः ।
हृक्षाम्बुगिरिदुर्गेषु मार्गितो रजनीचरः ॥ ३२ ॥

सोऽसकृद्दुग्मभीरुहागहनकाननः ।
करामलकसंकाशः कृतो विन्द्यमहागिरिः ॥ ३३ ॥

असावितसततः स्थूलशिलाशकलघर्घरः ।
आकर्णितः सोमसुतास्त्रोतःकलकलारवः ॥ ३४ ॥

ते च तस्यास्तलस्तस्तव्याधीगुञ्जागणोऽज्ज्वलाः ।
कुञ्जा वालकरञ्जानां कूलयोरवलोकिताः ॥ ३५ ॥

भीमानिर्जरैनिधोषदूरोत्कण्ठशिखावलाः ।
अभीक्षणमीक्षितास्तथ मेकलाचलमेखलाः ॥ ३६ ॥

घनवंशीवनश्यामाः स्त्रिघशाद्वलभूमयः ।
ते दृश्यदृष्टो दृष्टाश्रिरं वेणुमतीतटाः ॥ ३७ ॥

असौ गतः श्रुतिपथं तत्र तापीतटे पुनः ।
आर्तानघवधूकण्ठकरुणः कुररीरवः ॥ ३८ ॥

असावस्पाभिरवैद्यग्रावाग्रेक्षणगोचरैः ।
प्रस्थिभाङ्गितलैर्दूराद्मभीरा सरिदीक्षिता ॥ ३९ ॥

तीर्णा मही महाभाग तीर्णा चर्मण्वती नदी ।
उद्देशास्ते च निर्बन्धान्विर्बन्ध्याया निरूपिताः ॥ ४० ॥

रूपिता साऽपि यत्नेन रत्नाकरविलासिनी ।
कान्तास्त्रिलैखगश्रेणीनिक्वाणा कङ्कणावती ॥ ४१ ॥

विशेषज्ञ विशेषेण विचिता वीचिमालिनी ।
वेलानिलघनाश्लेषतरला मुरला नदी ॥ ४२ ॥

शीलिताः स्वैरक्षुद्गोलवेलापवनवीजिताः ।
ताथ तारेय कावेरीकूलतालीवनालयः ॥ ४३ ॥

उद्भर्भुक्तियुवतिस्वैरस्वीकृतसैकता ।
दृष्टाऽपगा शुक्तिमती मुक्तांशुपटलोज्ज्वला ॥ ४४ ॥

तमःकोपितनिश्चासनायकाक्रान्तरोधसि ।
ताम्रपर्णी तथाऽस्पाभिर्नाथ नीता निशीथिनी ॥ ४५ ॥

क्रान्ताः सन्ततमाकन्दमुकुलोषितकोकिलाः ।
केरलाः स्वलदासन्नमलयोपत्यकानिलाँः ॥ ४६ ॥

रक्षोभुजङ्गः सोऽन्विष्टश्रिरं चन्दनशास्त्रिषु ।
राजपादपराजीषु राजपुत्री च मार्गिता ॥ ४७ ॥

कक्कोलीतरवस्तुज्ञा लवज्ञाश्च विलङ्घिताः ।
 क्षुण्णश्च वनमेलानां वेलायां दक्षिणोदयेः ॥ ४८ ॥
 चैत्यषष्ठेषु पाण्ड्यानां नीतं दिनमपिण्डितैः ।
 क्षपा च क्षणिताऽस्माभिर्विपिने वानवासिके ॥ ४९ ॥
 कलहा रीतयस्ताश्च यत्रोदामाश्चकासति ।
 कलहारीतकण्ठानां द्वन्द्वानामयिरोहताम् ॥ ५० ॥
 यत्र ता निष्कुटभृवः स्फुटन्मारीचकोरकाः ।
 राजन्ते द्राविडीदन्तज्योत्स्नापीतचकोरकाः ॥ ५१ ॥
 अपाद्यतवधूहारमैरीचिरुचिराजिर्हः ।
 सोऽपि चोलाजनपदः प्रविश्य सुविचारितः ॥ ५२ ॥
 स्थानान्तराणि दृष्टानि प्रतिष्ठाननिवासिनाम् ।
 सूर्याकाराँः प्रविष्टाः स्मस्तच्च सूर्याकरं ईरम् ॥ ५३ ॥
 दृष्टोऽन्तः कुन्त्यवन्तीनां कुन्तलाः सुविलोकिताः ।
 प्रत्येकश्च तुरुक्काणां विचित्रा वृक्षवाटिकाः ॥ ५४ ॥
 व्याहृताश्चाटवो लाटैर्विराटैर्वलितं भिया ।
 आन्त्रैरुक्तानि रन्ध्राणि न काञ्छयैः किञ्चिदीरितम् ॥ ५५ ॥
 गेहगर्भा विदर्भाणामाकोणान्तं विचारिताः ।
 उपरुद्धानि भोजानामजिराणि यृहाणि च ॥ ५६ ॥
 शीर्णा अपि दशार्णानां पर्णशाला विलोकिताः ।
 प्रत्यद्वलभीचैत्यं दत्ता द्वदरदेष्वपि ॥ ५७ ॥
 सुदृष्टौ लवणाम्भोधेस्ततः पूर्वपरौ तटौ ।
 भ्रान्तं च शम्भोरभ्यर्णे गोकर्णसदनौकसः ॥ ५८ ॥
 सारार्थस्पर्शनौदार्यरुद्धरोषणधार्मिकैः ।
 तदव्यलीकमस्माभिः स्वामिसद्व निभालितम् ॥ ५९ ॥

१. B C यात्रोद्याने । २. B रि । ३. B C मोहनी । ४. B C न्ति द । ५. A स । ६. A भिः ।
 ७. B र । ८. A रं च । B खेषु । ९. A लोभा । १०. A ग्वरदेषु च ।

उद्वीक्ष्य वीक्षितचरीं वेलां वैलक्ष्यचञ्चलाः ।
प्रस्तुताः स्मः पराहृत्य श्रीपूर्वं पर्वतं प्रति ॥ ६० ॥

क्षुण्णः कपिकिशोरेन्द्रं महेन्द्रः पुनरप्यसौ ।
काननं तच्च कालिङ्गं तत्पूर्वमिव वीक्षितम् ॥ ६१ ॥

स वृथाऽस्माभिरुद्धामधारानीरनिरागसि ।
लम्पाकंकटके पापः कापेयादवलोकितः ॥ ६२ ॥

अनुगोदं गतामोदा गताः स्मस्तदनन्तरम् ।
विग्लुप्तानि विप्रादैराश्रमाणि निशाचरैः ॥ ६३ ॥

वदन्त इव वृत्तान्तमाद्रीर्द्वैथिलीगतम् ।
चरिताश्चिरमस्माभिरुद्देशा दण्डकावने ॥ ६४ ॥

आहारं देहि वैदेहि क्व युवां रामलक्ष्मणौ ।
दण्डकारप्यकीरणामित्युत्कण्ठागिरः श्रुताः ॥ ६५ ॥

अनाददानाः कबलं मुहुर्वलितकन्धराः ।
उत्कण्ठिता इवात्यर्थं दृष्टाः पञ्चवटीमृगाः ॥ ६६ ॥

सौमित्रिणा शूर्पणखा यत्राक्रम्य विरूपिता ।
स देशः सूचितोऽस्मासु पङ्कजेष्वस्तदङ्गकैः^३ ॥ ६७ ॥

तदीक्षितं जनस्थानं यत्र ते दूषणादयः ।
रामेणैकाकिना बाणैः कौणपाः कुणपीकृताः ॥ ६८ ॥

दारानुदारचरितो यत्र विन्यस्य लक्ष्मणे ।
गतः कनकसारङ्गनिग्रहाय रघूद्वाहः ॥ ६९ ॥

गता गैत्वरमारीचमायाजालादयीरताम् ।
जानकी यातुधानेन यतो नीता च तेन सा ॥ ७० ॥

तानुभौ भ्रातरौ यत्र वश्चितौ संबूबतुः ।
देशः स दारुणोऽस्माभिरम्बवैरवलोकितः ॥ ७१ ॥

१. B C रम्याङ्क । २. B C यत्राप्लुता । ३. A रसू दैः । ४. B C स ।

व नीतेति न जानीमो जानीमो रक्षसा हताम् ।
तामर्थं रघुनाथस्य मैथिलीं कपियूथपाः ॥ ७२ ॥

सोऽपि नो विदितो दस्युर्दशास्यस्तस्य केवलम् ।
बहुमायावलम्बस्य निलये नास्ति निश्चयः ॥ ७३ ॥

इतः काष्ठ्यायसस्तस्य पातितः स्यन्दनोऽम्बरात् ।
चण्डचञ्चुपुटाग्रेण गृध्रेन्द्रेण जटायुषा ॥ ७४ ॥

सा दशा रामभद्रस्य तद्रक्षोऽग्न्यापि जीवति ।
धिह्नो मिथ्यातपःक्षामान् स्वस्ति वः साध्यतामितः ॥ ७५ ॥

वयमुक्ता मुनिवरैर्मन्युगद्दया गिरा ।
इति गोदावरीकच्छे पृच्छन्तो रामवत्सलैः ॥ ७६ ॥

न पीता वातगण्डूषास्त्वपः कोष्णा न शीलिताः ।
सा शीर्णपर्णार्धमयी स्मृताऽप्यासीन्न पारणा ॥ ७७ ॥

नाकर्णितैः खगो मार्गान्नामृष्टैः पृष्ठैः लिहन् ।
न सारिता लतोन्मार्गचलद्वयालोलपल्वा ॥ ७८ ॥

उद्धद्दो न जटाभारश्चीरमार्दं न पीडितम् ।
समाहृतोटजाग्रे च न त्वगातपर्मर्मरा ॥ ७९ ॥

अस्मदाभाषणोऽन्नूतरामोत्कर्षैर्महर्षिभिः ।
यथावस्थतनिष्पन्दैः शेषमामृष्टमाहिकम् ॥ ८० ॥

तापसीनां समाजेषु तत्र तत्राश्रमान्तरे ।
कथा पुराणी सीतायाः श्रुताऽस्माभिरुदश्रुषु ॥ ८१ ॥

शून्यपर्णचतुःशालं विशालचितिसंकुलम् ।
स्वर्णिणः शरभङ्गस्य प्रविष्टाः स्पस्तपोवनम् ॥ ८२ ॥

अकृत्वा रामसंभाषा यदगान्मेघवाहनः ।
तत्कारणविदौ दृष्टाः प्रतिवेश्य तपस्विनः ॥ ८३ ॥

वाञ्छिश्रणात्स चास्माभिः सुतीक्ष्णः सुमहामुनिः ।
कृतः प्रवातहैमन्तक्षपान्तर्भूतंदुर्दिनः ॥ ८४ ॥

रुद्धा मुनिभिराख्यातशात्कर्णिकर्यैर्वयम् ।
पञ्चाप्सरसि मज्जन्तः सरस्युन्मुरजारवे ॥ ८५ ॥

पुनः प्रस्तवणस्यादेः परिष्टत्य निरुपिताः ।
पादाः प्रपातसलिलक्षोदालीदूरशीतलाः ॥ ८६ ॥

कूजत्कारण्डवकुला वकुलाचितरोधसः ।
दृष्टः पम्पाप्रभृतयो भूत्योऽथ जलाशयाः ॥ ८७ ॥

चिरादप्यशकल्लोलकल्लोलरवशीतलान् ।
मोक्षं नस्तौन्न राजीवराजीवलयिनो मनः ॥ ८८ ॥

शतकृत्वः शिखरिणः शतकृत्वः सरित्तयाः ।
शतकृत्वश्च ताः साक्षात्कृताः कान्तारभूमयः ॥ ८९ ॥

अन्विष्टा सुसंसिहासु गुहासु जनकात्मजा ।
करिकङ्कालकृटेषु पिशिताशी गवेषितः ॥ ९० ॥

सकीलकाः शर्करिलाः करालकुशकोटयः ।
ता निष्कारणमस्माभिर्लघुभिर्लघ्निता भुवः ॥ ९१ ॥

बिलानि प्रतिवल्मीकमवगाढानि भोगिनाम् ।
विचितानि विहङ्गनां नीडानि प्रतिशाखि च ॥ ९२ ॥

पृथक्कृताः पत्रपुटाः पाटितानि फलानि च ।
कुदम्पलानां हठाद्विन्नं निर्वन्धनिविडं मुखम् ॥ ९३ ॥

ग्रन्थिपल्लवयोः सन्धावन्तर्वन्धनपुष्पयोः ।
मध्ये स मार्गितोऽस्माभिर्मायावी सारवँकयोः ॥ ९४ ॥

तेषु तेषु विगाढोरःप्रेरणप्राप्तवर्त्पसु ।
आत्माऽस्माभिर्निराशङ्कैः संकटेषु प्रवेशितः ॥ ९५ ॥

प्राप्तानि विप्रकृष्टानि सूक्ष्माण्यधिगतानि च ।
दृष्टा मिथः पदार्थानां सन्धयः समवायिनाम् ॥ ९६ ॥

न कस्यामपि काष्ठायामस्माभिरवलोकिता ।
महिषीक्ष्वाकुचन्द्रस्य चन्द्रिकेव कुहूनिशि ॥ ९७ ॥

वार्ताऽपि न श्रुता काचित् तस्य च क्रूरक्षसः ।
वृथैव भ्रान्तमस्माभिर्वारि विश्रुतविक्रमैः ॥ ९८ ॥

न किञ्चित्ते कृतं प्रष्टुश्वल वालिसुत स्वयम् ।
धूमः समुलसत्येव शिखी जाङ्घमपोहति ॥ ९९ ॥

आराच्चायस्व वा पृष्ठं तथा भूयो यतेमहि ।
आनृण्यं त्वत्प्रसादेषु यथा नः स्यात्कियस्वपि ॥ १०० ॥

इत्युदीरितभूतार्थोनुदारचरितान् कंपीन् ।
उद्यमान्तरदत्ताङ्गननङ्गनः पुनरब्रवीत् ॥ १०१ ॥

दृष्टदृष्ट्यपर्यन्ताः कोयमात्मन्यनादरः ।
इतोऽधिकमनुष्टातुमलमेकपदेन कः ॥ १०२ ॥

श्लाघ्याः कस्य न ते यूर्यं यैर्यं दक्षिणापथः ।
साद्रेसिन्धुपरिक्षेपः क्षुण्णः कतिपयैः क्षणैः ॥ १०३ ॥

न दूरमिष्वो यान्ति सखलन्ति मरुतोऽद्रिषु ।
मनो विरमति श्रान्तं को युष्माननुधावति ॥ १०४ ॥

विश्राम्यत परिश्रान्ताः प्रसरामोऽधुना वयम् ।
अस्य कार्यस्य पर्यन्तः पर्यायादवसीयताम् ॥ १०५ ॥

अथार्याः कार्यसौरस्यात् श्रमोऽयं चेन्न वृश्वते ।
तदायाते समं सर्वे यथाशक्ति यतेमहि ॥ १०६ ॥

क्षुण्णायां दिशि युष्माभिने जिगीषाऽधिकाऽस्ति नः ।
परमन्त्यन्धवाऽन्धत्वादुज्ज्ञार्थमयमुद्यमः ॥ १०७ ॥

१. B D कापि तस्यास्तस्यच २. A B द्वा ३. C त ४. D भ्या ५. A मः ।

अरोचत समस्तेभ्यो वालिपुत्रस्य तद्वचः ।
वृन्दे तत्र ध्रुवा सिद्धिर्मिथो यत्रैकवाक्यता ॥ १०८ ॥

ते विनिश्चित्य सुचिरं वानरेन्द्रास्तरस्विनः ।
प्रतस्थिरे यूथवराः प्रातः पत्ररथा इव ॥ १०९ ॥
तत्तद्विचिक्युर्विन्ध्याद्रेवानरेन्द्रा वनान्तरम् ।
यत्र यत्र कुतः पूर्वं नेदीयस्त्वादनादरः ॥ ११० ॥

विचित्य विन्ध्यमस्तिलं लेभिरे हरयः श्रमम् ।
असूच्यत न स कापि रामरामामलिम्लुचः ॥ १११ ॥

अथापतन्नपर्यन्तं ज्वलन्तं गिरिजङ्गलम् ।
मूर्तिपन्तमिवायातमयोगं रामसीतयोः ॥ ११२ ॥

विचिन्वन्तश्चिरतरं यत्र श्रान्ता वनौकसः ।
लतामपि लघुच्छायां नासेदुर्मैथिलीं कुतः ॥ ११३ ॥

ग्रावाणो रावणकूरास्तैराक्रान्ताः पदे पदे ।
आसादिता पुनः क्वापि न सीताशीतला सरित् ॥ ११४ ॥

समन्तादुदभूज्यन्त केवलं वालुकासु ते ।
शुष्काननाः शुष्कनदीः खनन्तोऽम्बु न लेभिरे ॥ ११५ ॥

गिरिष्वमार्गन् प्रवगास्तृद्वेगोचलितासवः ।
सञ्चयस्तसीताविचयाः प्रपातसलिलसुतिम् ॥ ११६ ॥

इतस्ततः सिकतिलाः स्थलीस्तेजस्तरङ्गिणीः ।
ते निषेतुः पयोमोहात् पिपासार्तास्तपस्विनः ॥ ११७ ॥

अथ स्तिमितपक्षाग्रामुन्नमन्तीमदूरतः ।
ददृशुः सारसश्रेणीमासन्नजलशंसिनीम् ॥ ११८ ॥

प्रस्नग्धशाद्वलश्यामं सीमान्तमलभन्त च ।
सिद्धयेवार्पितमुत्सङ्घमनुवन्धप्रसन्नया ॥ ११९ ॥

स्मृताञ्जनेयसंबन्धो नूनमासीच्चदाऽनिलः ।

यदकस्मादतीवार्द्धः कपीन् प्रत्येकमाष्टशत् ॥ १२० ॥

तत्रापश्यन्न सरसीर्न सरः सरितं न च ।

विचिन्वन्तो विलस्यैव द्वारमारादमृचयन् ॥ १२१ ॥

कलं क्वणन्त्यः कलहंसमालाः कुर्वन्ति येनाशु गतागतानि ।

यतस्युशीतः शनकैरुपैति पातालमूलाभिजनो नभस्वान् ॥ १२२ ॥

किमेतदित्यूढवितर्कदोलो वलीमुखेन्द्रः स महेन्द्रनसा ।

तन्निश्चयाय प्रजियाय शीघ्रं निवेश्य कुत्रापि कपीन् पुरोगान् ॥ १२३ ॥

येनाय रामचरितं चरिताङ्गुतेन स्वेनाधरीकृतमतीव महीतलेऽस्मिन् ।

तेनैव पालकुलचन्द्रमसा तदित्यमुत्थापितं जगति पश्यत चित्रमेतत् ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये बिलदर्शनो नाम

दशमः सर्गः समाप्तः ॥

‘किं शीधुभिर्भवतु फाणितशकराद्यैः

किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुर्घैः ।

दुर्घान्धिलुध्यमुष्ययाऽपि न किञ्चिदेव

यत्राभिनन्दमुक्तवेः प्रसरन्ति वाचः ॥

तस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोह्लासिनः शोभते

श्लाघ्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।

रुध्वा सर्वदिशो मनोरथपथातीतर्दिभिः पुस्तकैः

सत्काव्याभिरतेन रामचरितं येन प्रतिष्ठापितम् ॥

१. C ले । २. D न्दैः समि ३. D कपिप्रवीरान् ४. A only reads this । ५. C Reads these two slokas ।

अथैकादशः सर्गः ।

—४७५—

ते निषेतुः समं सर्वे मौर्वीमुक्ता इवेषवः ।
एकलक्ष्ये विलद्वारि वेगव्याकुलकेसराः ॥ १ ॥

अजिग्रन्थ संकीर्णं तत्रामोदममानुषम् ।
अशृण्वन्शं शयानस्य निश्वासानिलनिस्वनान्^१ ॥ २ ॥

अपसम्मुर्भयात्पादैमुखैः ससुः कुतूहलात् ।
विलाग्रद्वारपर्यन्तबलयस्था बलीमुखाः ॥ ३ ॥

ते दूराद्वशुर्दीर्मिं प्रत्युपविकटाश्मनः ।
महाधनपरीतस्य पर्यङ्गस्येव शङ्किन्ताः ॥ ४ ॥

तत्परीयुर्महातलं सविकल्पा बलीमुखाः ।
आचिक्षिपुः शिरःस्थानादुत्तरीयमनन्तरम् ॥ ५ ॥

दूरमीयुथं द्वृष्टैव मुखमुज्ज्वलकुण्डलम् ।
निद्रानिर्मीलितस्यापि स्मेरस्येव सुरद्विषः ॥ ६ ॥

तस्यापतन् शनैः मूर्धि मुद्रामक्षणोरमोचयन् ।
नेशुर्नासाविवरैयोरविशन् श्मशुकाननम् ॥ ७ ॥

मन्द्रध्वनि माणिमिव स्वरं तुन्दमवादयन् ।
ददुर्निकुट्टनैः वक्षस्यक्षुण्ण इव कुट्टिमे ॥ ८ ॥

उच्चयं मोचयामासुरुच्चर्वनुर्नेष्कनायकम् ।
वभञ्जुर्मुजयोर्जेष्मङ्गस्थाः कङ्गणावलिम् ॥ ९ ॥

तूर्ली धूलीभिरकिरन्तुपधानमपाटयन् ।
प्रच्छदाश्वलमाकृष्य मुहुः पादावमार्जयन् ॥ १० ॥

१. B रवनिवलान् D मिव निश्वलान् । २. A समं । C शैरः । ३. A सुविर । ४. B C आ॒ ५. B C कं ।

छित्वा शतसरं हारं हत्वा पादेन शेखरम् ।
उच्चैरसित्वा श्रवसोरश्रयन् शरणं दिशः ॥ ११ ॥

तेनापनिद्रः क्षोभेण करगृष्टरुणेक्षणः ।
उदियायायुधी क्रोधः कोऽप्यसौ कायवानिवं ॥ १२ ॥

दहशुस्तस्य दूरस्थाः कपयः कायसौष्ठुवम् ।
सोऽपि तान्वीक्ष्य काक्षण क्षणमुद्भूतवागभूत् ॥ १३ ॥

कपिकीटाः कुतो यूयमागताः कालनोदिताः ।
खिलीकृतं मयोद्वेशं निश्चलाकं शयालुना ॥ १४ ॥

क्षान्तं प्रमादकापेयमिदं वः प्रतिगम्यताम् ।
अथावलेपः स्फुरति क्रियतामायुधग्रहः ॥ १५ ॥

इति वाचि प्रगल्भायां तस्य ते जातसाध्वसाः ।
परस्परस्य पश्यन्तः प्रत्यपव्यन्त नोत्तरम् ॥ १६ ॥

प्रत्युद्योतहतोद्योताः स्वद्योता इव ते दिवा ।
अध्वान्तचकिताः पेतुर्गुल्मस्य महतरंतले ॥ १७ ॥

ऊचुः सेनापतिं नाथ विलमस्पाभिरीक्षितम् ।
दूरादेव च दुर्वारद्वारपूरुषभीषितैः ॥ १८ ॥

सर्वे वयमधो नीतास्तेनात्युद्भूतया गिरा ।
गिरयः सागरेणेव महाप्रलयवेलया ॥ १९ ॥

स रक्षति विलं वीरं व्यक्तं नक्तश्चरेश्वरः ।
किं भूयसाऽस्त्यसन्देहं तत्रैव जनकात्मजा ॥ २० ॥

विप्रचित्तिप्रभृतिषु प्रकृष्टो दनुजेषु वा ।
स निद्र्या विनयते तत्रेन्द्रविजयश्रमम् ॥ २१ ॥

१. BC खरं २. AB यकुवा योधः कोऽप्ययं कोपवानिव । ३. A मुद्भूतवान । ४. CD न । ५. CD स्थ । ६. CD तदूरदेव ।

योऽस्तु सोऽस्तु मतेऽस्माकमतिविस्मयकारणम् ।
स्तोतव्यो विलवास्तव्यः सोऽवलेपकलो युवा ॥ २२ ॥

के वर्यं वायुपुत्राद्यैरप्यमीभिस्तवानुगौः ।
अजिते दुर्गमं तस्मिन्वालिपुत्र विलोदरम् ॥ २३ ॥

तानथाश्वास्य चकितानालोच्य सह मन्त्रिभिः ।
चचाल वालितनयः प्रतिमङ्गुकूतूहली ॥ २४ ॥

ततः प्रतिभट्टायेष्वश्रवणानन्तरोत्थिताः ।
जग्नुविंग्रहाकूतमनीकस्था वलीमुखाः ॥ २५ ॥

येऽपि प्रत्याययुर्भग्नास्तेऽपि तत्रोहुरुद्धतिम् ।
किमप्युन्मीलति स्थाम प्रभोः शूरस्य संनिधौ ॥ २६ ॥

तेन शौर्यरसेनासीदनाश्वानपि मूर्छता ।
प्रकामपीतसंभुक्तसंकाशो वालिनन्दनः ॥ २७ ॥

जगाम सिद्धौपधतामसावारभटीरसः ।
सद्यश्चिकित्सितासाध्यपूर्वगाध्वश्रमज्वरः ॥ २८ ॥

चेलुरुन्मूलितासन्नदुमशैलायुधोद्धताः ।
प्रत्येकमरिसंहारमाशंसन्तः प्लवङ्गमाः ॥ २९ ॥

तेऽभिजग्नुस्तम्भेशं यत्रोत्सार्य कर्णीनसौ ।
पुनर्भेजे विलद्वारि विस्त्रब्धप्रवलायितम् ॥ ३० ॥

अभिवीक्ष्य विलद्वारि वानरास्तं महौजसम् ।
चक्रः किलकिलाशब्दं ववल्गुश्च वलोत्कटाः ॥ ३१ ॥

अलक्ष्यत विलद्वारि घोरे घोराकृतिः स तैः ।
सपरूढो यमस्येव जिर्यासोर्यात्तमाननम् ॥ ३२ ॥

१. BC चुरुद्धतम् । २. B परिश्रमः । ३. A घोरघोराकृतिः सतैः ।

कपयः प्रतिवोधाय महाकायस्य तस्य ते ।
चक्रुः लीनाः कलकलं मशका इव कर्णयोः ॥ ३३ ॥

बुवुधे विवुधोन्मार्थी समनव्यन्त यूथपाः ।
जहास प्रत्यभिज्ञाय तानसौ पुनरागतान् ॥ ३४ ॥

प्रच्छाङ्गदमालोक्य कोऽर्यं तस्यैष वालिनः ।
दैवोषादनार्येण हतो येनार्यदुन्दुभिः ॥ ३५ ॥

किर्त्यमिममुद्देशं वह्नपायमुपागतः ।
कच्चिन्मार्गति सुग्रीवमादेशादेष वालिनः ॥ ३६ ॥

हत्वा वा वालिसुग्रीवावयमद्योत्थितो युवा ।
अनर्जितां स्वप्रवर्जिगीषति महीमिमाम् ॥ ३७ ॥

इत्युवाच स तावृक्षेषुवगान् प्रमना इव ।
समृद्धसाहसरसंप्रातराशमनोरथः ॥ ३८ ॥

स्वं स्वं वदत विज्ञानमितो भवत संभृताः ।
सर्वानेव कुलारातीन् दोशशाली दैलयामि वः ॥ ३९ ॥

अयमुन्मौलिरथवा शरणं रणवैर्जितः ।
प्रणम्य यातु चरणौ रणौत्सुक्योत्थितस्य मे ॥ ४० ॥

संनाहकृतवेगैस्तैः संनाहं भ्रमयन्वली ।
दितिभूश्वस्मे दर्पादिति भूरि वदन्वसौ ॥ ४१ ॥

केचित्तमाक्रान्तविलं विलङ्घितपुरस्सराः ।
जघ्नुः पुनर्ज्ञास्तरुणास्तरुणार्कनिभाननाः ॥ ४२ ॥

अन्येऽवर्णन् शिलाजालं लाजालङ्घितपेशलम् ।
असौ यदूहे शिरसा रसादिव महासुरः ॥ ४३ ॥

स्फुरन्महोङ्गासहसा सहसा तनुखद्युतिः ।
रजनीवै रविच्छायान् विच्छायानकरोत्कर्पीन् ॥ ४४ ॥

ते चोपसस्तुः शनकैरनीकस्य मुखानि ये ।
 ते चक्रवर्णमाश्लेषं ये वक्षांसि भुजाश्च ये ॥ ४५ ॥
 नर्त नभिताग्राद्विः स्कन्धयोर्गन्धमादनः ।
 ववलगोन्नतलाङ्गूलः शरभः शिरसि क्षणम् ॥ ४६ ॥
 लम्बमानो वभौ कण्ठान्निष्कम्पो निष्कवन्नलः ।
 लग्नो मुक्तागुणे गाढं नीलो नायकतां ययौ ॥ ४७ ॥
 तिरथकार केयूरं कुमुदः क्रान्तकूर्परः ।
 कृष्णः शुशुभे तिष्ठन्नवष्टभ्य शिरोमणिम् ॥ ४८ ॥
 वीरौ च मैन्दद्विविदौ व्यधत्ता मणिवन्धयोः ।
 जात्यजाम्बूनदच्छेदरुचा रुचकविभ्रमम् ॥ ४९ ॥
 प्रावेशयद्वीमपुखः शूले नासान्तरालयोः ।
 चिक्षेप चक्षुषोः पांसुमंसारूढो दरीपुखः ॥ ५० ॥
 दन्तैर्दन्तच्छदपुरुं पाटयामास दुर्मुखः ।
 शब्दोत्तरां च मुखरः केशान्ते कर्तरां दधौ ॥ ५१ ॥
 पनसस्तुटिशश्चक्रे कटीमाक्रम्य कङ्गटम् ।
 इन्द्रजानुश जानुस्थश्रीग्रन्थमोचयत् ॥ ५२ ॥
 इत्यभीक्षणं क्षपयतः कपीनुच्चावचानसौ ।
 प्रतिप्रतीकमधुनान्महोस इव मक्षिकाः ॥ ५३ ॥
 विजित्य मूर्च्छामुत्पुच्छाः कपयो भूरजश्चिताः
 कुद्धास्तं पुनराजग्मुः जमुर्विप्रकृताः पुनः ॥ ५४ ॥
 ऊचुश्च ते वालिसुतं वर्यं भग्नाः स्वर्यं भवान् ।
 गत्वा मन्त्रबलेनाशु विलाघालमपोहताम् ॥ ५५ ॥
 छिन्नाः सटाः शिरः पिष्टयुरः पृष्ठं च पोथितम् ।
 मुक्ताः स्मो गृतसंकल्पाः ते निमीलितचक्षुषः ॥ ५६ ॥

करेणादाय लाङूलं तेन व्योमाङ्गणे वयम् ।
भ्रामयित्वोज्जिता भूमौ वमन्तः शोणितं मुखैः ॥ ५७ ॥

उच्चचाल तदाकर्ण्य कुपितः किञ्चिदङ्गदः ।
तं जाम्बवद्वायुसुतावपीशं नानुजग्मतुः ॥ ५८ ॥

एककः प्रार्थयामास महत्तद्भूतमङ्गदः ।
प्रवेशयन्ति सन्देहं न बहून्वाहुशालिनः ॥ ५९ ॥

तस्य तन्मत्सरान्धोऽपि दैत्यस्तुष्टाव सौष्ठुवम् ।
करोति गुणसंवादो वलेन हि वशंवदम् ॥ ६० ॥

ऊचे सेनापरिक्षिप्तः सोऽवलिप्तिमिदं वचः ।
अनेकनायकन्यासविकटाङ्गदमङ्गदम् ॥ ६१ ॥

यत्सत्यं वालिनः सूनुरनुक्तोऽपि प्रतीयसे ।
प्रसूयतेऽपकृष्टोऽपि नामृगेन्द्रं मृगाधिपः ॥ ६२ ॥

इदं त्वसदृशं वाल यद्वालिपिकिङ्करः ।
दुर्गत्यर्थीव गृह्णासि बहुदुर्गामिमां दिर्घम् ॥ ६३ ॥

शत्रुसन्ततिपक्षेऽपि किं वयं न गवेषिताः ।
कस्तेऽभद्रालिविश्वासः पितृव्ये पितृविद्विषि ॥ ६४ ॥

क्व नु सद्वत्सलः श्रीमान् क्व नु विद्वाननास्तिकः ।
क्व नु शक्तः क्षमाशीलः क्व नु कुल्यप्रियः प्रभुः ॥ ६५ ॥

आपृच्छ्य तौ चीरभूतौ चिरव्युषितमत्सरः ।
विस्वव्यं त्वयि दुष्प्राज्ञ स प्राज्ञः प्रहरिष्यति ॥ ६६ ॥

अद्यापि चेचेतयसि पितुः स्मरसि चोन्मनाः ।
आपन्नगृह्णान्मज नः त्यज दायाददासताम् ॥ ६७ ॥

किं ते किञ्चन्धया कार्यमनार्यकपिजुष्ट्या ।
चिरमास्व मपाश्वासाद्विलऽस्मिन्वालिनोऽधिकः ॥ ६८ ॥

१. A वयेषान्नाभि । २. A मृदा ३. A शिव ४. BC शाम । D महीम् । ५. BC मम स्त्रवा ।

तं राजपुत्रापशदं कथं च वहुमन्यसे ।
पार्थकेण पिधाय स्वं पितुस्ते निजघान यः ॥ ६९ ॥

मा ग्रहीस्तस्य नामापि हृतभार्यस्य रक्षसा ।
संभृतात्मजिगीषस्य यस्यास्था वानरेष्वपि ॥ ७० ॥

तस्य पित्रा निरस्तस्य को ददाति प्रतिश्रयम् ।
ऋते रविसुताज्ञालमादेकोदरवधौषिणः ॥ ७१ ॥

राघवो वालिनः शत्रुः पौलस्त्यो वालिनः सुहृत् ।
कथं ते वालिपुत्रस्य वृत्तिर्विसद्वशी तयोः ॥ ७२ ॥

हिंतारोचकिभिर्मुण्डैः परिविष्टस्य तेऽधुना ।
आत्मशत्रोरिव व्याधिर्न व्यामोहो विरंस्येति ॥ ७३ ॥

अद्यापि पुवसे वाल बहिरेव रणोदयेः ।
अभिषेणयसि प्रष्टैः क्रोष्टुर्भिर्यन्मृगाधिपम् ॥ ७४ ॥

दैत्योऽहं दुर्दमो नाम दुन्दुभेः सदृशः सुतः ।
श्रुतः सुभट्टगोष्ठीषु पुवङ्गमशिंशो न ते ॥ ७५ ॥

मयानुरोधेन मया विलेऽनन्यज्ञनाविले ।
कालोऽयमरिसत्कालो नीयते वचनीयते ॥ ७६ ॥

ससैन्येन त्वया सार्थं मम निद्रासुखन्छिदा ।
स यास्यतीन्द्रः सोपेन्द्रो निद्रामद्य निरायताम् ॥ ७७ ॥

ममोद्ग्रोधितकण्डूतेस्त्वयैकाहतिनाशिना ।
निकामनिकपस्तम्भो भविष्यति भुजस्य कः ॥ ७८ ॥

तिष्ठ प्रहर सारं ते कलयामि किशोरक ।
बिभेषि चेन्निवर्तस्व क्लीवे कारुणिका वयम् ॥ ७९ ॥

तपुवाचाङ्गदः क्रुद्धः क्रमः केनातिवर्त्यते ।
अनुधावस्व पितरं करोमि सदृशं पितुः ॥ ८० ॥

इत्युत्पुत्य विलोक्याशाः पुनः स तमभाषत ।
यत्सत्यमनुकम्पा नस्त्वय्यनाथे विलौकासि ॥ ८१ ॥

शयालो विलमुत्सृज्य शेषान्यत्र यथासुखम् ।
स्वभायितसमे कोपः कोऽस्माकं त्वद्विक्त्थने ॥ ८२ ॥

अथासावास्थितद्वारो वानरेन्द्रगणेश्वरः ।
प्रजज्वालार्धचन्द्रेण लब्धेनासुरतोयधेः ॥ ८३ ॥

प्रतलैर्मुष्टिभिलोष्टुपैरस्मभिरद्रिभिः ।
प्रजहे च यथाक्रोधं प्रहारक्रमकोविदः ॥ ८४ ॥

तदाशृं क्षणमन्दाक्षनिद्रावलनवञ्चनैः ।
विजिये वालिपुत्रस्य दैत्योऽद्विमदुर्दिनम् ॥ ८५ ॥

स चकार महावीरः सामीरेरपि विस्मयम् ।
गिरिवृष्टौ विशिष्टायामविशिष्टेन वर्षणा ॥ ८६ ॥

नगैरङ्गदमुक्तैस्तैस्तस्य लोमापि न क्षतम् ।
प्रतियातप्रतीपैस्तु स्वैव निष्पिपिषे चमूः ॥ ८७ ॥

विसदण्डानिवादाय हस्ताभ्यां स महातरून् ।
पश्यत्पु कपिसिंहेषु वभञ्जासुरकुञ्जरः ॥ ८८ ॥

अपादशिखरं विन्ध्यमदुमं दण्डकावनम् ।
स्थलीरलोष्टपाषाणाशक्रे वितथमङ्गदः ॥ ८९ ॥

कूरं मुसलमुच्यम्य दर्पात्स्मेरस्तमत्रवीत् ।
दैत्यो धुतसमस्तास्त्रमपि धाम दुरासदम् ॥ ९० ॥

हेलावहतगीर्वाणभटास्थिकणगर्भिणीम् ।
ईक्षमाणोऽपि जयैसि त्वमस्य मुखमेखलाम् ॥ ९१ ॥

इति ब्रुवाणस्य जवादाक्षिसेनाक्षुनोऽद्वली ।
तेनैव मुसलेनास्य मुखोल्खलमङ्गदः ॥ ९२ ॥

स तेनाच्छिन्नपुसलो मुषणीमंसुरोऽग्रहीत् ।
मुषण्ड्यां मुषितायां च मुद्रां घोरमाददे ॥ ९३ ॥

त्रस्तेषु दिवि देवेषु भुवि शाखामृगेषु च ।
मुष्ण्याऽभिनद्वालिसुतस्तस्य मुद्रमुद्यतम् ॥ ९४ ॥

कराभ्यामभिनत्वज्ञमङ्गिभ्रभ्यामहरददाम् ।
दूरमावेष्टयामास लाङ्गूलेन च लाङ्गूलम् ॥ ९५ ॥

कक्षयोरक्षिपत्याशं प्रासमास्येन चाददे ।
तस्य निशेषयामास हसन्नेवायुधानि सः ॥ ९६ ॥

तं प्रत्युग्रायुधग्रामविप्रलोपव्यलीकैः ।
दैत्यो दुर्वारानियतिनियुद्धाय न्यमन्त्रयत् ॥ ९७ ॥

ततः परिकरन्यासक्षणव्यग्रौ विरेजतुः ।
मुष्टिपीडनपिष्ठादिच्छुरितोःस्थलायुभौ ॥ ९८ ॥

मल्लायुत्पुलवक्त्रायौ तौ कृताग्रभुजग्रहौ ।
क्रीडयेव न्ययुध्येतामकूरैः करणैः क्षणम् ॥ ९९ ॥

अथाब्दाविव गर्जन्तावाघूर्णन्तौ नदाविर्व ।
श्वुञ्चोविव नभस्वन्तावर्चिप्मन्ताविवोद्धरौ ॥ १०० ॥

बद्धवैराविव व्यालौ कुञ्जौ मदकलाविव ।
भिन्नवजाविव वृषौ सिंहावेकगुहाविव ॥ १०१ ॥

त्वराभिलिषितौ कान्तौ दन्तादन्ति कचाकचि ।
मिथः सूचीगतिं प्राप्य सूक्ष्मसन्धी समीयतुः ॥ १०२ ॥

तयोः संभेदपृथुभिः पार्णिघातैर्मुहुर्मही ।
चकम्पे च विद्रे च ननाद च ननाम च ॥ १०३ ॥

अवाग्वालिसुतः किसिंवद्वर्चं दैत्यः स्विदुत्सुतः ।
पार्वत्योः पुरतः पश्चादुभौ स्वित्पुर्सतः समम् ॥ १०४ ॥

हा हा हताः स्मः सर्वेऽपि मैव भोः कपिभिर्जितम् ।
मा स्म वलगत यूथेशाः संशयस्थावुभाविमौ ॥ १०५ ॥

वात्येयं केवला नोमौ शब्दमात्रमिदं न तौ ।
न दैत्यो न च तारेयो रेणुरेकैव राजते^१ ॥ १०६ ॥

चतुष्पाणि चतुष्पादमंसलग्नाननद्वयम् ।
ताभ्यामन्यदिदं भूतं वत निर्मितमङ्गुतम् ॥ १०७ ॥
इत्यन्योन्यमुपाख्यातिरिक्तुल्लैलोचनाः ।
कपयश्चिन्तयामासुः पश्यन्तः प्रधनं तयोः ॥ १०८ ॥

युयुधाते महायोधौ तावद्वृच्चरौ चिरम् ।
श्वेतपर्वणि संरब्धौ रुद्रवैवस्वताविव ॥ १०९ ॥

युगप्जग्मतुमोहं युगप्जग्मतुर्महीम् ।
उज्जग्मतुश्च युगपत्तौ मिथः सुहृदाविव ॥ ११० ॥

मुहुर्वान्तसफेनास्तौ तौ विस्वस्तशिरोधरौ ।
जग्मतुर्जीवसन्देहं वालिदुन्दुभिनन्दनौ ॥ १११ ॥

अत्यशेताङ्गदं दैत्यस्त्वर्चो करणयोग्यया ।
तिरश्चकार तारेयस्तरसैवाङ्गुतेन तम् ॥ ११२ ॥

तुष्टुवे सुरसंघातैः कपिभिश्च कपीश्वरः ।
अव्याजवाहुद्रविणस्तेनैवैकेन दानवः ॥ ११३ ॥

प्रविष्टेऽङ्गददोःपाशं दैत्यो निष्क्रान्तलोचनः ।
मुमोच सार्धमसुभिर्नादं नाकिभयङ्गरम् ॥ ११४ ॥

तमुद्घर्म्यं महाकायं दर्शयित्वा दिवौकसाम् ।
महावलो वालिसुतश्चिक्षेप लवणाम्बुधौ ॥ ११५ ॥

१. B C वैष्ठेचकी । २. D मसमग्रा । ३. B C लव । ४. B C D रङ्गदैत्यः । ५. A रः । ६. B C D दस्य

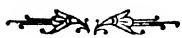
दुन्दुभयो दिवि दध्वनुरुचै
 रुचभुजाः कपयश्च ववल्लुः ।
 सिद्धनिकायकराब्जविमुक्तं
 माल्यमथाङ्गदमूर्धिने पपात ॥ ११६ ॥

दीपः सतां स खलु पालकुलप्रदीपः
 श्रीहारवर्ष इति येन कविप्रियेण ।
 सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे
 निष्ठापितः पिशुनवाकप्रसरोऽभिनन्दे ॥
 इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये
 एकादशः सर्गः समाप्तः ॥

किं शीघ्रभिर्भवतु फाणितशक्तरात्रैः
 किंवा सितासहरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
 दुग्धाभिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव
 यताभिनन्दसुकवेविचरन्ति वाचः ॥

१. BCD omit this sloka. २. BC Read this after colophon.

द्वादशः सर्गः ॥

रुचिराहवकर्मतोषितत्रिदशप्रेरितमाल्यमण्डितः ।
 प्रविवेश सह पुवङ्गमैर्विलपातालमनगलोऽङ्गदः ॥ १ ॥
 अभयं वचसाऽङ्गदो ददाववलम्बं वपुषाऽङ्गनासुतः ।
 बलमृक्षपतिश्च सान्त्वनैः पुवगानां गहने निमज्जताम् ॥ २ ॥
 स्ववलतां चलतां विघूर्णतां गलतां गाढमधिन्दतां मिथः ।
 विलगर्भतमस्यभूच्चिरं पुवगानां तैलयानविप्लवः ॥ ३ ॥
 अनुदन्तनुजीविनः प्रभूनथ वालाः स्थविरानलङ्घयन् ।
 गुरुवोऽन्तसदामयोऽभवन्नवकृष्टाः प्रवरान् प्रचिक्षिषुः ॥ ४ ॥
 नल जीवसि जीवं जाम्बवन्नलमाध्वासय वालिनन्दन ।
 गव गच्छ गवाक्ष देशय द्विविद ध्यायसि मैन्द का गतिः ॥ ५ ॥
 प्रसभं चलैतीव कः खलो गलहस्तं बत को ददाति मे ।
 युवराज इवायमीयते वलवान् कश्च विलङ्घय वालधिम् ॥ ६ ॥
 चल चन्दन गन्धमादन क भवानन्ध इवानुधावति ।
 गज गर्जसि किंनु सांप्रतं निषेध क्वासि निषेध संप्लवम् ॥ ७ ॥
 किमयं सुमहान् भुजङ्गमः किमु लाङ्गलमिदं हनूमतः ।
 विटपः स्विदयं सकण्टकः किमथासीदति कौमुदः करः ॥ ८ ॥
 लिखतीव नखेन कस्त्रिकं मम कण्ठयति कश्च सकिथनिँ ।
 गवयस्य निगूढनर्मणो नियतं पाणिरयं भविष्यति ॥ ९ ॥
 मम मार्गति कोनु वक्षसि प्रणयिन्या इव निख्नपः स्तनौ ।
 अयमाननसंमुखश्च कश्चपलश्चुम्बितुमिच्छतीव माम् ॥ १० ॥
 अवगाहुमलं तलं न ते न च निर्गन्तुमलं विलान्तः ।
 इति केवलमाकुलां गिरं हरिवीराः परितोऽभ्युदीरयन् ॥ ११ ॥

अथ चिन्तयतामनारतं रविवंशाभ्युदयं वनौकसाम् ।
अजनिष्ट शनैः शनैस्तमः तदुष्टस्तर्जनयेव जर्जरम् ॥ १२ ॥

अवजित्य निरङ्कुशं ततः तिमिरं द्रूमुपेत्य विस्मिताः ।
दद्युर्मणिदीपिकान्तरे परिवृत्तं हरयश्चराचरम् ॥ १३ ॥

बहु तत्तदपूर्वमङ्गुतं सहसाऽसाद्य वनौकसामसौ ।
चकितेव चलद्विलोचना परिचिक्षेप चमूश्चमूपतिम् ॥ १४ ॥

विनिवेशितवाहिनीपतिः पतति स्मानिलिरग्रतो दिशः ।
अविलोकितनिर्गमां भुवं न हितैषी नयति प्रभुं पुरः ॥ १५ ॥

चतुरन्तचलद्विलोचनो रुचिरे तत्र रसातलान्तरे ।
सं विलोकयति सम केवलं ललिताभोगमनेकमङ्गुतम् ॥ १६ ॥

तरवस्तरुणच्छदा इति प्रतिपन्नाः प्रथमं हनूमता ।
गरुडोपलरस्मिराजयः शिखरालाः स्फुटमन्तिके वभुः ॥ १७ ॥

पवनाङ्गभुवा तरङ्गिणी ददृशे वीतमैला विद्वरतः ।
स्फटिकालिरुदंशुरन्तिकादभवत्त्रृतरलस्य तस्य सा ॥ १८ ॥

सुसमे विषमत्वमग्रहीत्पाथि नानाश्ममयूखमोहितः ।
विषमे समवुद्धिरेस्वलदद्युतिसन्तानतिरोहितावटे ॥ १९ ॥

मणिभित्तिषु तेन वेश्मनामभिघातस्तरलास्वलभ्यत ।
अपि मुक्तमहाशुमञ्चरीनिचितं द्वारमदर्शी नाग्रतः ॥ २० ॥

विदितं न जलं न च स्थलं कलितं नान्तरमुच्चनीचयोः ।
मणिकुट्टिमभूमिषु भ्रमः प्रतस्तत्र वभूव माल्लतः ॥ २१ ॥

भ्रमति स्म समन्ततः परं निरचैषीनिषुणं न किञ्चन ।
प्रतिवस्तुविरुद्धसंशयः स तदात्मन्यपि शङ्कितोऽभवत् ॥ २२ ॥

बहुमोहतरङ्गमालिनीमभितस्तत्र निकामशीतले ।
अममाप न संपतन्मुहुमृगतृष्णां मृगवाहनन्दनः ॥ २३ ॥

जलपङ्करजोऽनिलातपव्यसनं नाष्पि तत्र सोऽन्वभूत् ।
समकालमृतुनलोकयंत्पुनरुद्दिनमनोऽन्नलाज्जनान् ॥ २४ ॥

विविनक्ति पुरो न वासरं विवरे तत्र विभावरीं न च ।
स तयोर्व्यतिमूर्छितं पुनः कलयामास ललामं केवलम् ॥ २५ ॥

दशकण्ठभयादिवागतं जगतः सारमशेषमैक्षत ।
तपनेन्दुरुचामसंचरे विवैरे तत्र समीरनन्दनः ॥ २६ ॥

हरिचापर्शतं मनोहरं परितः कीर्णमपश्यदानिलिः ।
निष्टृहीतकुतूहलोऽन्तिकात्परिपस्पर्शं न पाणिनाऽपि सः ॥ २७ ॥

मणिपीठमुखैः परिच्छदैरुपतस्थे भवनाङ्गनागतः ।
उपचारसमेतपाणिभिः परिवत्रे च स पुस्तंपुत्रकैः ॥ २८ ॥

उपसंजगृहे महीरहरभितः प्रह्लपलाशपाणिभिः ।
चक्रे च लताभिरादरान्निजपुष्पाङ्गलिभिः स पादयोः ॥ २९ ॥

मुकुलैः सशलादुभिश्चितं नतमुत्पाकभरारुणैः फलैः ।
अलिकोकिलकीरसंकुलं स ययौ चूतवनं वनालयः ॥ ३० ॥

उदडीयत कीरपङ्किभिः सह पाकश्लथवन्धनैः फलैः ।
अलिभिः सह दुद्रुवे च तैः स्तबकैस्तनिकषा कृतस्मितैः ॥ ३१ ॥

उपमन्त्रयति स्म माधवी मधुरैर्भृङ्गरूतैर्विदूरतः ।
परिहासवती हनूमते निकटस्थाय न दर्शनं ददौ ॥ ३२ ॥

स ककुप्सु कषायशीतलं मुहुरायोदमजिघदानिलिः ।
अशृणोन्मणितानि चालिनां नलिनैमैक्षत नान्तिकादपि ॥ ३३ ॥

झटिति पुवगाग्रणीरपां मणिसोपानमपश्यदाशयम् ।
सह यत्र विचित्रकेलयो मणिमीनैर्मणिपत्रिणां गणाः ॥ ३४ ॥

युगपल्कुमुदारविन्दयोर्मकरन्दप्रृतभृङ्गबृन्दयोः ।
अतिहासमसावशङ्कृत स्फुटदुर्वर्णसुवर्णकोशयोः ॥ ३५ ॥

१ CD सूच । २ D कलां न । ३ A शिवि । ४ ABC परिचाय । ५ A कलस ।

निकषा नवचूतंचम्पकौ बकुलस्कन्धनिविष्टपल्लवा ।
उपतीरमतिष्ठृत स्फुटं कनकाशोकलता हनूमते ॥ ३६ ॥

अपि तामतिरक्तिशालिनीमलिपिद्वजभग्नजालकाम् ।
परिहृत्य कपिर्ययौ जवादभिजातः प्रमदामिवासतीम् ॥ ३७ ॥

लब्धीमभिनीतिविक्रियालब्धीलापथ न स्म पश्यति ।
महिलामवलोक्य मौहिनीमहिलालामिव मन्यते हि सः ॥ ३८ ॥

ब्रुवता पुनरुक्तमग्रतो मधुगन्धिस्तवकाननेन सः ।
धृतमत्तविवर्णकेलिना वकुलेनाकुलतामनीयत ॥ ३९ ॥

विततर्द्रजोभुजाहितप्रसभालिङ्गनकेलिभिः कपिः ।
मुमुचे मुचुकुन्दयष्टिभिः न स दूरेण विसर्जयन्नपि ॥ ४० ॥

अपि पूर्वमजातसौहृदश्चिरसौहार्दवशाँदिवोद्गुरैः ।
रुषितोपि॑ स रुषितोऽभवन्नवराजीवरजःकदम्बकैः ॥ ४१ ॥

अटवीमटति स्म निष्कर्लः कलकण्ठीकलनादकोमलाम् ।
पठितव्यपराङ्गमुखो वदुः कठवल्लीकठिनां मठीमिव ॥ ४२ ॥

स्मितभिन्नमुखीं च सप्तलामलिकोलाहलिनीं च पाटलाम् ।
स जिगाय विगाढवासने विजितात्मा पमताऽस्मिते इव ॥ ४३ ॥

परिमाणलसत्फलामपि प्रययौ वाधकशङ्ख्या शनैः ।
अनवाप्य विपाकपाटलं निकटाद्विम्बमुदुम्बराटवीम् ॥ ४४ ॥

निरियाय निरङ्कुशा ततः फलहस्ता वनमालभारिणी ।
तमभि स्मरदूर्नाटिता विकटा वानरवारसुन्दरी ॥ ४५ ॥

पुतिभिर्लिताभिरग्रतः पुवगप्राग्रहरस्य तस्य सा ।
चलचम्पकचूतमेवला प्रवला केलिमनेकमैरयत् ॥ ४६ ॥

वितार फलानि संमुखं व्यलिखत्कूर्परमपितस्तनी ।
प्रसृतप्रणयेव साऽनिलेरलमक्षावलिमक्षिपत्करात् ॥ ४७ ॥

समवाहयदूरुमादरादथ निशङ्कमिवाङ्कन्मध्यगत् ।
उरसि स्वरसादलम्बयद्वनमालां च विलोलपल्लवाम् ॥ ४८ ॥

विचुचुम्ब वृहद्विद्वना मुखमप्राप्तर्दच्छदान्तरम् ।
अभिमृश्य हनूं शनैः शनैररथं प्रपच्छ किणस्य कारणम् ॥ ४९ ॥

सनिदाघजलेन पाणिना परियार्थे स्म विधूसराः सदाः ।
अलिखन्वशशालिना पुनर्निजगात्राणि करेण तस्य सा ॥ ५० ॥

न चुकोप न चाकुलोऽभवन्न च विशेषकर्त्तं नुनोद ताम् ।
स हि केवलमात्मवान् कपिश्चपलां चित्तगतिं न्यवारयत् ॥ ५१ ॥

कपियोधयुवानमित्यसौ तमवेत्यात्मसमासु निस्सृहम् ।
समपादिं समस्तहारिणा करणेन क्षणभावितर्थिना ॥ ५२ ॥

वपुरप्रतिसुन्दरं क्षणात् प्रतिपन्नप्रतिकर्म विभ्रती ।
वितान विदग्धकामिनीजनयोग्यासु कलासु कौशलम् ॥ ५३ ॥

विकसत्कलिकानुकारिणीमनु लीलां ललितैर्लतेव सा ।
विरराज विलासपल्लवैः प्लवगं तं प्रति निष्फलैरपि ॥ ५४ ॥

घनविभ्रमभङ्गमालिनी मदपूरप्लुतशीतसैकता ।
नगतुङ्गमनङ्गवाहिनी तमियाय स्वलितोत्सुकेव सा ॥ ५५ ॥

अभिलर्घ्य ययौ शनैः सभीरभिघातार्थमभीरिवाययौ ।
मदुर्भिर्वचनैस्तमुच्चयोः कुचयोरक्षमयत्कठोरताम् ॥ ५६ ॥

अवलम्ब्य लतां निरायतामथ सा संस्तवशालिनीव तम् ।
अवचेतुमयाचताग्रतः कलिकामुत्कलिकाबलाल्कृता ॥ ५७ ॥

तमसौ सहकारमञ्जरीमवमन्वानमिवादरार्पिताम् ।
अरुणाग्रदलैरताडयत्तरुणी स्तोकमशोकपल्लवैः ॥ ५८ ॥

स्फुटनाभितला तलोदरी तनुरच्छ्वासितनिर्मुखस्तनी ।
बलितैकविलोचना बभौ तमभि व्याजविजृम्भितोऽनुजा ॥ ५९ ॥

१ BD मुर । २ A परि । ३ BC चि । ४ BC रान् । ५ BC न् । ६ A मप्त । ७ AC हारि । ८ A मृश । ९ A चकि ।

तनुनि स्तनभारपीडिते तनुरोमावलिरम्यनाभिनि ।
उदरेऽपि ददौ न सुभ्रवः त्रिवलीभङ्गनि सङ्गिनीं दशम् ॥ ६० ॥

अथ सा हनुमत्यनामयं मयमाया मदनज्वरं^१ जगौ ।
कलपञ्चमकोकिलारवैः लवलीपाण्डुकपोलमण्डला ॥ ६१ ॥

अकृपे कृपणामकारणं रमणी तत्र जगाद सा गिरम् ।
हृषदीव दशं च नीरसे रसनिष्यन्दमयीमहारथत् ॥ ६२ ॥

निषसाद निशीथमल्लिकाशिथिलाश्रुस्तवकाचितस्तनी ।
तमनु क्रमशः कपोलयोरुपनीतोभयपाणिपलवा ॥ ६३ ॥

विषसाद विशेषविह्वला मुमुदे^२ मीलितलोचना मुहुः ।
किलिकिञ्चितकेलिपण्डिता किमकाण्डे न चकार तं प्रति ॥ ६४ ॥

उपसर्गजडे विडम्बनामगमस्तुद्गमितेन तत्र सा ।
रहसि क्षणमप्यचालयन्न च मोद्ग्रायितचेष्टितेन तम् ॥ ६५ ॥

न मुखेन तिरस्कुतेनदुना करपादेन न पङ्कजलिषा ।
न च काञ्चनकुम्भकान्तयोः कुचयोरर्धनिरुद्या रुचा ॥ ६६ ॥

स्तिभिताञ्छितपक्षमंमालयोर्न शलाकाङ्गनरेखया दशोः ।
श्वसिताहतिरिक्तरागयोर्न मधुच्छिष्टमृजाभिरोष्टयोः ॥ ६७ ॥

घनघर्षपयःकणावलीविषमोच्छासितभक्तिराजिभिः ।
पुलकाञ्छितयोः कपोलयोर्न च कालेयकपत्रवालिभिः ॥ ६८ ॥

न विचित्रपरागपांसुलैस्तिलकस्योपरि चूर्णकुन्तलैः ।
प्रकटाग्रुरुप्तकालिभिर्न च धम्मिलकमलिकागुणैः ॥ ६९ ॥

न गृहीतवधूतर्तैर्न कुचोत्तब्धशिरोभिरुन्नतैः ।
न विशेषगुरुरुभिर्गतैर्न मिषव्याकुलवाग्भिरागतैः ॥ ७० ॥

न गुणग्रहणैः ससौष्ठृवैर्न विशिष्टैरुपकण्ठचादुभिः ।
न विलङ्घनदोषमार्जनैर्न परिच्छेदनिरासंजलितैः ॥ ७१ ॥

न विलासंविवर्तनैभ्रुवोर्न विकीर्णालकवल्लिवेल्लनैः ।
न वतंसनिवेशकौशलैर्न कपोलातिथिकान्तिभिः स्मितैः ॥ ७२ ॥

न च दुर्बलधैर्यया द्वशा न च लज्जालवलिप्तया गिरा ।
न च मौग्ध्यनिरुद्धया मुदा न च निष्कारणरुद्धया रुषा ॥ ७३ ॥

न च संगुखतीव्रया त्विषा न च संभाषणजातया रुजा ।
न च सिद्धिविर्तकदोलया न च मिथ्याविरहप्रमीलया ॥ ७४ ॥

न च मोहविरामवेदनावलनव्याकुलयाऽङ्गसंस्थया ।
न च बालमृणालकन्दलीवलयादिप्रतिकारनिन्दया ॥ ७५ ॥

न च दुर्लभशीतलाङ्गकक्षणमैत्रीमभि दैन्यदीक्षया ।
न च निश्चलसङ्गभावनासुखसंप्राप्तिनिकामनिद्रया ॥ ७६ ॥

न च मन्युभिरुद्धुराश्रुभिः न च सञ्चयस्तवचोभिराधिभिः ।
न च वेष्युभिः पृथुस्तनी हनुमन्तं विनयादपातयत् ॥ ७७ ॥ कुलकम् ॥

इति कुण्ठसमस्तविभ्रमामपि दुर्वारविलोभनोद्यमाम् ।
शमशीतमनाः प्रमादिनीं प्रमदां तामवदत् पुष्वङ्गमः ॥ ७८ ॥

परवत्यपरिच्छदे कपौ कृपणेऽस्मिन्मयि कोऽयमादरः ।
मृगयस्व मृगेक्षणे कमप्यनुरूपं विसद्वङ् न शोभते ॥ ७९ ॥

अतिसृष्टसुखः सुखोचिते भवतीमेष नमामि दूरतः ।
गजगामिनि गम्यतामितो नियतिं नातिपतन्ति जन्तवः ॥ ८० ॥

ननु विश्वविलोभनक्षमे^१ सदृशं व्याकुरु शीलमाकृतेः ।
प्रथमाहितवैकृतोचितं चतुरे चापलमस्यतामितः ॥ ८१ ॥

अयमङ्गलिरङ्गनासुतः सुदति प्रदशिरा विसृज्यताम् ।
वपुषः परिवृत्तिसूचिता भवती कापि हि सिद्धयोगिनी ॥ ८२ ॥

गिरमित्यभिधाय तामसौ चलितो दिक्षु बभूव मोहवान् ।
हत्वेदमतर्किते^२ पुनः स्थितमात्मानमपश्यदाश्रमे ॥ ८३ ॥

१. A शाद । २. D दंशे ३. C D तृ । ४. A स । ५. A कनकतोः । ६. D घनवेदवितर्किते ।

अथ सिद्धवधूं स्वयंप्रभां प्रभवन्तीमभिशङ्क्य तत्र सा ।
कपिनागमपास्य तं ययौ करिणी केसरिणीभयादिव ॥ ८४ ॥

स्फटिकाश्मगृहादनन्तरं निरगात् कान्तकुशा तपस्विनी ।
ककुभः प्रभयाऽनुलिम्पती शशिलेखेव शरत्पयोधरात् ॥ ८५ ॥

अपि मुक्तसमस्तभूषणैरपि दीर्घवतयातनाकृशैः ।
झटिति प्रसभं प्रतिघती दृशमत्युग्रमहोभिरङ्गकैः ॥ ८६ ॥

अतिथीन्दुविलोकनोत्यया शमसिन्धोरिव वेलया दृशा ।
परितः परिषिञ्चती दिशो विशदौदार्यतुषारशीतया ॥ ८७ ॥

तपनांशुरुचस्तपस्विनी वदनस्योपरि चन्द्रचारुणः ।
दधती दृढवन्धनीर्जटाः शमनुन्मा इव रागवासनाः ॥ ८८ ॥

करकं च करेण विभ्रती भृतमाकण्ठमधञ्छिदामपाम् ।
करुणारसनिर्भरं पृथिङ्गजमात्मानमिव व्यवस्थितम् ॥ ८९ ॥

श्रियमपतिमां विवृष्टती वपुषः स्सतविभूषणाद्वतेः ।
विरतेऽह्नि विविक्तसैकता सरिदुड्हीनखगेव शारदी ॥ ९० ॥

स्तनबन्धवती नितम्बिनैः जपसंख्याम्बुजबीजमालिनी ।
पुनती नयनानि पश्यतां प्रशमश्रीरिव सा शरीरिणी ॥ ९१ ॥

किमुदुः स्वलितेयमम्बरादथ विद्येयपविद्ययेरिता ।
निभृतं निहिताऽथ नाकिभिर्विधुमुत्पीडचै सुधेयमुक्तमा ॥ ९२ ॥

किमियं करुणा शरीरिणी मुदितेयं यदि वाऽतिनिर्मला ।
पदमाप सुरापमुत्प्रितैरथ मैत्री मुनिभिर्निवेशिता ॥ ९३ ॥

किमुत स्मरखण्डिता रतिः किमुत श्रीरजितोरसश्चयुता ।
किमुतानघसुन्दरद्युर्तिर्दयिता दाशरथेरसावियम् ॥ ९४ ॥

किमधः शिवलिङ्गलङ्घनादभिषङ्गत् किमु कस्यचिन्मुनेः ।
इयमत्र विवर्तते विले विहतव्योमगतिः सुराङ्गना ॥ ९५ ॥

अधिवासधिया महीभृतां^१ यादि वाऽस्यैव बिलस्य देवता ।
 अथ सैव कुपाण्डिता पुनर्निजरूपं परिवृत्य निर्गता ॥ ९६ ॥
 इति विविधवितर्कचञ्चलं जलकुसुमादिमुखैः सभाजनैः ।
 अतिथिमतिविशिष्टमादरादमरवधूरभि तं जगाम सा ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये स्वयंप्रभादर्शने
 नाम द्वादशः सर्गः समाप्तः ॥

नैमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
 स्वकोशः कविकोशानामावि(र्भावाय संभृतः)^३ ॥
 ५५ किं शीधुभिर्भवतु फाणितशक्तरात्रैः
 किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुर्घैः ।
 दुर्घात्प्रियलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव
 यताभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

—१. A D सिविपन्मनोहता । २. A reads this only. ३. A शोषाणामा तागमसंपदः । ४ CD read this.

अथ त्रयोदशः सर्गः ॥

अवधूय वधूजनेचितामथ सा तस्महातपाख्यपाम् ।
अतिथि हनुमन्तमवीद्विलमग्नप्रतिभानपाटवम् ॥ १ ॥

इत आस्व विनीयतां क्रमः किमुदासीन इवार्य तिष्ठसि ।
ननु विश्वसिहि स्वमागतस्त्वमिदानीमिममाश्रमं हि मे ॥ २ ॥

त्यज मोहमहं स्वयंप्रभा रवितेजःप्रभवा नभश्वरी ।
शशिदीधितिसंभवाप्सरःकुलमैत्रीपरिपाटिशीतला ॥ ३ ॥

मदकेलिकला मदालसा मुकुला मेघवती मनोजवा ।
अहमिन्दुमती कलावतीत्यनयाः स्वर्गपतेः करेषवः ॥ ४ ॥

वयमप्सरसः परश्वताः शतमन्युप्रभृतीनुपास्महे ।
भ्रुतः सुकृतात्तुलाधृतादनुरोधाभ्यधिकेन चाढुना ॥ ५ ॥

द्वितयं द्वितीयिभिरस्यति त्रिदिवेशः क्षितिष्ठृगोचरम् ।
भृशमुद्रतमद्विरातपं तपसः सफूर्जयुपस्मदादिभिः ॥ ६ ॥

अपि संमुखसाध्वसद्गृह्णथनिस्सी(स्थे)मसु विग्रहेषु नः ।
अतिं तीव्रतपोबलानरीञ्जयमाशंसति पाकशासनः ॥ ७ ॥

चरणोष्ठसुरा लुठन्ति नक्षिदशाः सन्ति करोदरेषु नः ।
अभिसृत्य रणेषु नः कृते नरवीरास्तृणवत्यजन्त्यमून् ॥ ८ ॥

मयि देवगणा दयालवो मुनयो मर्यनुरोधगद्वदाः ।
कथयन्त्यतिथे गरीयसीं मयि गन्धर्वकुलानि बन्धुताम् ॥ ९ ॥

मम सर्व्यवशंवदोर्वशी मम रम्भेत्यसवो वहिश्वराः ।
सह मे सहजन्यया गौताः कुलविद्यागमकेलिवासराः ॥ १० ॥

लहरी लहरीषु नर्मणामैनवेषु प्रतिकर्मसूर्मिला ।
मदुपात्तवती विदग्धतां रसदिग्धेषु वचसु बुद्धुदा ॥ ११ ॥

अधीविद्यमतीद्वर्णनागुणपुण्येषु गणेषु नाकिनाम् ।
ख(स)पसूच्यत चित्रलेखया मम र्घेस्पृशि चोद्नालवे ॥ १२ ॥

सुरमार्गनदीनिमज्जनैः मयि विद्याधरकन्यकाजनैः^६ ।
गमितः सुगृहीतां मुहुः स महानम्बुनि तुम्बिडम्बरैः ॥ १३ ॥

ततजातिषु तुम्बुर्शुरुः गुरुकल्पः सुषिरेषु नारदैः ।
विततेषु विशेषहेतवो मम विश्वावसुपादपांसवः ॥ १४ ॥

युगपच्च युगेन वीणयोः श्रवणैकक्रतुना सुपर्वणाम् ।
प्रथिताऽहम्पैयुषां मुनेः स्वरपारायणपारगामिनः ॥ १५ ॥

श्रुतिषु श्रुतनाकनिम्नगासलिलौघक्रमपातनिस्वनः ।
गुरुरभ्वतरः फणीश्वरो मम गङ्गाधरकर्णभूषणः ॥ १६ ॥

महतीगुरुवो गणेश्वराः स्वरतानक्रमरीतिरंजिताः ।
मम खण्डकपालमूर्छनास्वमुच्चैन्मत्सर्वमीशितुः पुरः ॥ १७ ॥

सुरचैरण्चक्रवर्तिनां पुरतः सोऽप्यसुरैकमूदनः ।
श्रुतवानिव नारदस्तुतां मम गान्धारविशुद्धमूर्छनाम् ॥ १८ ॥

बहुपर्वसु पर्वतादयः सैंविवादाः पृथगात्मगौरवात् ।
मयि संप्रतिपत्तिमागमन् गमकग्रन्थिषु गीतिर्णिष्टिताः ॥ १९ ॥

उर्ध्वदिश्य पुरैः सरस्वतीं सदसि प्रहमहर्षिमण्डले ।
अर्थं मामुपसेदुषीमशाज्जगदर्विनवेदमात्मभूः ॥ २० ॥

सहजातविदग्धकैशिकीरसदिग्धैश्च लसाद्विरङ्गकैः ।
हरवामविभागभागिनी मम लास्यैकगुरुर्गिरेः सुता ॥ २१ ॥

गिरिशो गिरिजान्तवासिनीत्यधिकौत्सुक्यवलद्विलोचनः ।
गुणमस्तुत मे समं गणैः करणोद्भासितरङ्गमाङ्गिकम् ॥ २२ ॥

१. A ति । २. D न्दु । ३. B र्त । ४. B नो । ५. A ने । ६. A मेनाप्रसुखाभिरालिभिः ।
७. A विलं विडंबरः । BC निलुम्बिडंबराम् । ८. A कंबलः । ९. A सु । १०. गीत । ११. A सुव । १२.
BC चक्षु । १३. A वा । १४. B क । १५. B सूक्षि CD गीत । १६. BCD अ । १७. BCD ए । १८.
BCD थि । १९. A मगात्रिदशा । २०. A मि ।

अकरोदसकुल्पसादवानपि निर्वर्णितवारवासरः ।
मम वृत्यकलाविदग्धतां मधवा नेत्रसहस्रसाक्षिणीम् ॥ २३ ॥

परिगृह्य विशेषमस्तुवन्निषुणे पश्यति नाकिनां गणे ।
लयरीतिषु रेचकोचरं गुरवश्चित्ररथादयश्च ते ॥ २४ ॥

श्रुतवानसि कविद्वूर्जितं मयनामानमरि दिवौकसाम् ।
जुहुवे शरजातवेदसि त्रितयं यस्य पुरां पिनाकिना ॥ २५ ॥

परिगृह्य सर्वीं ममानंघामथ हेमां भुवनेष्वनास्पदः ।
अधिवस्तुमलसितं पैरः बिलमेतन्मतिमान्विनिर्ममे ॥ २६ ॥

न पुरत्रयमस्मरद्वसन्निह विज्ञानकलामये मयः ।
न च कैरपि सूचितोऽभवन्नियतिं नातिजगाम केवलम् ॥ २७ ॥

पितुरुत्सविनो निमन्त्रणाद्यदगात्तसुभगा सुरालयम् ।
अरुणव्यरसूचितां हि ताममरेन्द्रो निजवारसुन्दरीम् ॥ २८ ॥

प्रहिताऽस्मि मयप्रवृत्तये प्रियसख्याऽहमिहन्द्रमन्दिरात् ।
भवतेव मयापि निर्जनं बिलमेतत्परमेत्य वीक्षितम् ॥ २९ ॥

मयि दूरत एव शंसितं समकालोच्चलितार्तिकाहल्लैः ।
पुरोहतटाकवीरुधामाधिदेवैरधिवासिवैशसम् ॥ ३० ॥

किमवासप्तमीहितान्तरस्तमिदानीमवशिष्टविग्रहम् ।
अदहद्वगिति स्मरानलो हरवाणानलदग्धविष्टपम् ॥ ३१ ॥

किमगाद्विजयाय वज्जिणो निजमुत्सुज्य बिलं निर्गलः ।
क्षणमात्रसिरोहितास्तु ते मम न प्रष्टुमिति स्फुटं गताः ॥ ३२ ॥

इहै यामि लयं मयं चिरात्परिपश्याम्यथवा समागतम् ।
व्रतमात्तमिदं मयोच्चकैरिति हेमाकरुणोपेतप्रया ॥ ३३ ॥

धियतेऽद्य सर्वी मदाशया गतवत्यां मयि निर्मनोरथा ।
विषहेत वियोगवेदनां कथमेकान्तकृशा तपस्विनी ॥ ३४ ॥

वरमित्थमिदं गतं वयो वरमासो विरहः सलोहितैः ।
प्रतताश्रुमुखी मयेक्षिता सुचिरान्नत्वकृतार्थया सखी ॥ ३५ ॥

करुणैरुपरुध्यसे चिरं किमथ स्वात्पदशानिवेदनैः ।
वदतीव पथः कदर्थनामिदमार्यस्य सुखोचितं वपुः ॥ ३६ ॥

आतिथे परिगृह्णतामियं समवस्थासदृशी ममार्हणा ।
महतामनुरोधशालिता विषमस्थे हि जनेऽतिरिच्यते ॥ ३७ ॥

उपयुड्ङ्क्षव यथासुखं पयः फलमादत्स्व यदत्र वाञ्छसि ।
मम दृष्टिपथे मनोरथैरतिथीनामिह न व्यतीयते ॥ ३८ ॥

पदवीमृजुमादिशास्यहं श्रमसुत्सूज्य निवर्त्यतामितः ।
बहुमायमिदं विगाहते न जनैरर्जवशालिभिर्विलम् ॥ ३९ ॥

इति भूतपुदीर्य सा चिराद्विरामानिलिराददे वचः ।
स्थितदृष्टिर्वो हि शोभते शिखरी सङ्गलदोधशब्दभाक् ॥ ४० ॥

क्षणमस्त्वयमर्हणाक्रमः क्रमते नश्वरमं चमूपतिः ।
उपचारविशेषभाजनं स नमस्यो वयमस्य किङ्कराः ॥ ४१ ॥

उपर्मदविकल्पशान्तये कपिसङ्घातसमागमस्य च ।
स्फुटमेव जगाद कारणं प्रगुणे कीदृशमात्मगृहनम् ॥ ४२ ॥

अथ गोपतिपौत्रमङ्गन्दं पवमानाङ्गं जसनिधापितम् ।
कपिसैन्यसमग्रमग्रहीदुपचारैर्गुरुभिः स्वयंप्रभा ॥ ४३ ॥

अवलोक्य तु भुक्षितान् कपीन् कपिभोज्यान्नविशेषष्टृष्ट्ये ।
बिलकल्पतरूनचोदयत्यणिधानस्तिमितेन चेतसा ॥ ४४ ॥

अभजन् प्रथमं तपम्बुभिः पूवगश्चोत्रियसङ्गमाङ्गिष्ठाः ।
प्रतिकोटरकोटिनिष्ठतन्मणिवैसारिणवक्त्रवर्तमभिः ॥ ४५ ॥

पतितेषु निषेदुराहताँः पृतनाधीशमतेन तेऽनघाः ।
परिणामिषु पीठशोभया फलरत्नेषु विलक्षमारुहाम् ॥ ४६ ॥

रसवन्ति रसातलोद्भवाः चकर्भक्ष्यशतानि शारिनः ।
सह काश्चनमञ्जिकाशतैः मणिपात्रेषु निवेशितानि ते ॥ ४७ ॥

परिवेषयति स्म सादरं हरिवीरानथ भक्ष्यजातिभिः ।
समभोजयदङ्गदं चिरादनुभावस्तिमितं तपस्विनी ॥ ४८ ॥

उदिताधिकवीर्यपुष्टयो जहृष्टस्तक्षणविस्मृतश्रमाः ।
पुनरूढनवत्वसंपदः कपयस्तेन रसायनेन ते ॥ ४९ ॥

अभिकाममथांशितम्भवैर्विहितात्मस्थितयः पुवङ्गमाः ।
अभजन्त कशाहता इव स्मृतयात्रावधयश्च सत्क्रियाम् ॥ ५० ॥

बलवद्विनिवर्तितत्वरास्त्वरितक्षालितवक्त्रपाणयः ।
दद्दशुः कपयः स्वयंप्रभामथ मुञ्चेत्यशकन्न भाषितुम् ॥ ५१ ॥

इति तामवदत्स मारुतिर्भवति स्वस्ति तपोऽभिवर्धताम् ।
अयमत्युपचारलज्जितः परवानिच्छति गन्तुमङ्गदः ॥ ५२ ॥

रघुनाथवधूर्न चेक्षिता न स दृष्टे रजनीचराधमः ।
निजटृत्तिगवेषणाद्वैर्गमितोऽस्माभिरहैव सोऽवधिः ॥ ५३ ॥

अवलोक्य महीं महौजसो विनिष्टता विनतादयः स्फुटम् ।
अनिमित्तविलम्बिभिः प्रभौ॒ वत वाच्यं किमिवास्मदादिभिः ॥ ५४ ॥

वद वर्त्म विलोदरादितो वयमन्या इव दिग्भ्रमादयी ।
उपनीय यथापर्थस्थितीननघे तारय नश्चिरातिथीन् ॥ ५५ ॥

उपचाँरपरम्परामिमामसकृदक्तशतेन तावकीम् ।
कथयन्त्यचिरादसंशयं कपयः कारणमानुषे हरौ ॥ ५६ ॥

स करिष्यति लोकभावनस्तव निस्तारमितो महाविलात् ।
त्यज दानवगृहशतामिर्यां मरुतामप्सरसः परिग्रहः ॥ ५७ ॥

ध्रुवमय स विस्मृतो मयस्तव सख्या सुरसख्यपूतया ।
किमकारणपत्र सीदसि स्मर वामाक्षि विमानमात्मनः ॥ ५८ ॥

१ A अतागतैः । २ D बिलधिनिष्ठमै । ३ A तथाय । ४ C D का ।

क विलं क च साऽमरावती क स दैत्यापशदः क देवराट् ।
असहे समवेहि बन्धुभिर्विमतिर्येतु कथञ्चिदागता ॥ ५९ ॥

कथयामि सखीगतं रहः किमिदानीं त्वायि न क्षणादहम् ।
न रुणदि रघूद्वहस्य चेत्करणीयं प्रथमप्रतिश्रुतम् ॥ ६० ॥

वितत्रतनिस्सहे मया घटितोच्चैः सुचिरेण हेमया ।
त्रिदशानतिरूढदानवग्रहदूरीकृतसंमदानव ॥ ६१ ॥

बहुना किञ्चुदीरितेन वा रघुनाथः समुपैतु सीतया ।
त्वमपि स्वपदास्मिहृष्टया घटसे निष्फलतापसी तया ॥ ६२ ॥

नियतं न मुख्यानि वीक्षते तिसृणां तत्त्वविशारदो दिशाम् ।
ककुभं तु विलोकयत्यमूँ स वृथा संमितमत्पथः प्रभुः ॥ ६३ ॥

अधुनैव गतः श्रमोऽथवा पृतनेशः प्रकृतं करिष्यति ।
ऋजुनिर्गममार्गदेशनादिह नः स्याः परमोपकारिणी ॥ ६४ ॥

अथ मारुतस्मृत्युनृतप्रमनाः प्रत्यवदत्तपस्विनी ।
घनवन्धुवधूरिव श्रुतप्रथमाम्भोधरधीरनिस्वना ॥ ६५ ॥

इयमुक्तिरियं द्युतिस्तनोर्विनयश्चायमयं च विक्रमः ।
विवृणोति भवन्तमागतं कपिवेषात्कमपीह दिक्पतिम् ॥ ६६ ॥

अधिलक्षणतेयमाकृतेः प्रभुशक्तेश्च समग्रतेष्टर्षी ।
मम दृष्टचरी पुरन्दरे युवराजे भवताममुत्र च ॥ ६७ ॥

ध्रुवमाशु भवान्द्विरीदर्शर्जगदर्थः सुमहान् करिष्यते ।
दशकण्ठवधाय दण्डकां विधिनैवागमितो रघूद्वहः ॥ ६८ ॥

प्रयतध्वमकालहापनात् कपयः संज्ञेपनाय रक्षसः ।
स चिरादुपहासरोषितः प्रमथोऽस्तु लुवगाकृतिः कृती ॥ ६९ ॥

विरमन्तु विरूपलोचने वरैवृष्टिष्वविचारितार्थिनि ।
दशवक्तविलुप्संपदां परिवादाः सुरमर्त्यभोगिनाम् ॥ ७० ॥

विहरन्तु सहावरोथैरसदृक्प्रैषसहस्रपीडिताः ।
वरुणेन्द्रमुखाश्च संप्रति स्थिरदिक्पालपदा दिवौकसः ॥ ७१ ॥

मम ताश्च तिलोत्तमादयः प्रियसर्व्यः शिखरेषु भूभृताम् ।
कुलकेलिगृहेषु विस्मरन्त्वरिकारागृहवासवैशसम् ॥ ७२ ॥

असमाप्तविधेरसौ वर्धैः फलतुं क्षमातलचक्रवर्तिनः ।
त्रिजगत्स्यदीक्षिते चिरादनरण्यस्य निशाचराधिपे ॥ ७३ ॥

व्रजत द्रुतमिष्टसिद्धये शिवमध्वानमहं दिशामि वः ॥
तदकाण्डवशंवदं महः सवितुः शक्तरिपौर्दुनोति माम् ॥ ७४ ॥

हरिचन्द्रपथेन वः क्षणात् प्रगुणेनोद्गमयामि संहतान् ।
समयान्न विलोकनक्षमः स तु युष्माकमतो निमील्यताम् ॥ ७५ ॥

घटितेक्षणवर्त्मसंपुटामथ पश्चाद्वितीयमिवायतीर्म् ।
निरवाहयदन्धसंहतिं निमिषात्तामनिमेषलोचना ॥ ७६ ॥

उपनीय महीमवोचत पूवगान् पश्यर्त संप्रतीति सा ।
अगमच्च गमीरमाश्रमं सुपथा सिद्धतपस्विनी पुनः ॥ ७७ ॥

नगमुन्मिषितेक्षणाः क्षणात्ते ददृशुर्विन्ध्यमनन्तरं महेन्द्रम् ।
अथ राशिमपामपारमारात्पुनरारव्धमिवात्पनोऽधिकारम् ॥ ७८ ॥

सरसीः सरितश्च तेऽभिजग्मुः परिपेतुश्चिरसंस्तुतां महीं च ।
स वताप्सरसः स्वयंप्रभायाः सपादि स्वप्रसमः समागमोऽभूत् ॥ ७९ ॥

अभवन्धथ तामनुस्मरन्तो बहवो दुर्मनसः कपिप्रवीराः ।
अनुतापमिव प्रपेदिरेऽन्ये बिलपातालविनिर्गमग्रहेण ॥ ८० ॥

कतिभिश्चिदंपोदकृत्यगन्धैः सह संयन्ध्य पुनर्विलं विविक्षुः ।
शनकैरुपजप्तुमासपानी समियायात्मसुतासुतेन तारः ॥ ८१ ॥

नरकुञ्जरयोस्तयोरधीयन्नपि निर्जातपितृव्यविग्रकारः ।
अकरोन्मातिमानसावपथ्ये पथि मातामहदेशिते न चेतः ॥ ८२ ॥

१. BC च । २. A विधि ३. A भवतु ४. A शत्रुपुरे ५. A पूर्म ६. BC निवायतान् ।
७. BC धू । ८. D यात्यत ९. AD नृत्य १०. C चिद्ग्रि ।

अतिक्रान्तः कालः परिकलितमिष्टं न किमपि
प्रभोरग्रेऽस्पाभिः किमिव गदितव्यं प्रतिगतैः ।
इतो गन्तव्यं स्यात् किमपरमपारोऽयमुदधिः
मुद्घौब्रह्मदानामुचितमिह नः प्रायभज्जनम् ॥ ८३ ॥

भरं धिक्काराणामसुविरहभीर्विषहते
सहन्ते नावर्णं तनुमपि तनुत्यागरभसाः ।
इति प्रत्येकं ते विषुलवचसो वानरभटाः
तटे पत्युर्वारामनशनविधानेन विविशुः ॥ ८४ ॥

तथापि प्रत्याशास्तिमितनयनाः पुण्यविसरं
पुरः पुञ्जीभूतं निजमिव निमित्तैः पिशुनितम् ।
विहङ्गं विन्ध्याद्रेषुपरि हरयस्तेऽथ ददशुः
शरीरप्राभारस्थगितगगनाभोगमनधाः ॥ ८५ ॥

स नाञ्चा संपातिर्विहगपातिरिन्द्रप्रियसखः
स्वरांशोरुत्सङ्गदधिगतपतत्रव्यतिकरः ।
तदानीं दीर्घास्यो जडित इव नीडाद्रिनिकटां
तटीमब्धेः पञ्चामभजत जटायोः प्रथमजः ॥ ८६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये विलनिर्गमसंपातिदर्शनो नाम
त्रयोदशः सर्गः समाप्तः ॥

यैया क्याऽपि कलया यस्य तस्य सुभाषितैः ।
गृह्णते हारवर्षस्य मनोऽव्र नृपतेः परम् ॥
किं शीघ्रुभिर्भवतु फाणितशक्तरात्रैः
किंवा सुधासहचरैः कथितैश्च दुष्यैः ।
दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव
यताभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

अथ चतुर्दशः सर्गः ॥

—४३—

अप्राकृतविग्रहं विहङ्गं तं वीक्ष्य प्रमुदः प्लवङ्गन्मास्ते ।
श्रोष्यन्त इवेष्मितां प्रट्टत्ति प्रत्येकं प्रतिभाबलादवोचन ॥ १ ॥

विज्ञातनिशाचरभवत्तिः प्रत्यक्षीकृतमैथिलीरहस्यः ।
रामस्य किमेष पुण्यराशिर्वर्जुनं नः प्रियमादरादुपैति ॥ २ ॥

एष प्रसहोऽथ पार्वतीयः सामुद्रः प्रतुदोऽथ किं महीयान् ।
द्रीपान्तरविष्किरः कुमारीरूपाऽधक्रमनिस्सहोऽथवाऽयम् ॥ ३ ॥

भ्रष्टोऽथ नभस्तलादनूरुः पातालादुरगारिस्त्रदतो वा ।
आहोस्त्रिदुपैति नस्त्वरावानाहर्तु विहगाकृतिः कृतान्तः ॥ ४ ॥

धन्या वयमद्य रामहेतोभान्तोर्विवलयान्वयलीकभाजः ।
इच्छासमकालभेति खेलः कालश्वेत्कबलोत्सुकोऽयमस्मान् ॥ ५ ॥

किं प्रस्तवलतीव सन्नचञ्चुः किं वायं न खगः खमभ्युपैति ।
दन्तौ वा नियतं शठेन पक्षावस्यापि क्षणदाचरेण तेन ॥ ६ ॥

चक्रे शकलत्रयं जटायुदैवनैव दशास्यता गतेन ।
पञ्चत्वजुषोऽभवद्विजातेस्तस्यैवयं तु शतक्रतुस्तदानीम् ॥ ७ ॥

एकः स परं प्रपन्नधीरो धारावर्त्तनि येन चन्द्रहासे ।
गणितो रघुनाथपक्षपातादात्मीयः स महान् पक्षपातः ॥ ८ ॥

वाक्यं कटु तत्त्ववङ्गन्मासानां विश्रान्तं श्रवणपथे(श्रवणे) विहङ्गन्मस्य ।
क्रूरारवडम्बरानलार्चिर्मेघानामिव कन्द्रेऽचलस्य ॥ ९ ॥

एप्रच्छ ससंभ्रयः स पक्षी संपातिः समुपेत्य वानरेन्द्रान् ।
के यूथमुदीरितं ममेदं किं वत्सस्य जटायुषो भवद्विः ॥ १० ॥

उक्तप्रचयाः प्लवङ्गन्मास्ते संन्यस्ताः सिपिचुः शुचाऽभिभूतम् ।
हा भ्रातरिति प्रपन्नमूर्ढं पुच्छाग्रोपहितैः समुद्रतोयैः ॥ ११ ॥

सुभ्रातुरथ स्परन् जटायोः संपातिविललाप चेष्टमानः ।
चक्रन्दुरनन्तरं पुवङ्गाः संक्रामी प्रमुखे हि शोकवेगः ॥ १२ ॥

शून्ये सुचिरं रुदत्पु रोधस्यम्भोधेः समवेदनेषु तेषु ।
विन्ध्यादिरपि स्फुटं रुरोद द्रोणीषु प्रतिविम्बितार्तनादः ॥ १३ ॥

भिन्नः परिदेवितेन तेषां तेनारान्मकरालयोऽप्यरोदीत् ।
वेलाङ्गविकीर्णशीकराश्रुः स्थूलोर्मिस्वलनस्वनच्छलेन ॥ १४ ॥

आरादपि सत्वैरा न चेष्टक्रन्दुविंहगाः कुलायभाजः ।
तेनार्तरवेण तोयमध्यादुत्कर्णास्तिमयः समीपमीयुः ॥ १५ ॥

ऊचुः पुवगास्तमार्दवाचः शोच्यस्ते न स पुण्यकृत्कनीयान् ।
स्थाने हुतजीवितेन येन त्रैलोक्यं धवलीकृतं यशोभिः ॥ १६ ॥

संसारगतिः स्थितेयमार्य प्राज्ञोऽसौ विमृशत्यनित्यतां यः ।
क्रीणन्ति कलेवरैरनित्यर्थे नित्यानि यशांसि ते विदग्धाः ॥ १७ ॥

आश्र्वर्यनिधिः स शौर्यशाली श्लाघायाः परमास्पदं न कस्य ।
छिन्नेऽपि जगाम पक्षयुग्मे पक्षीन्द्रस्त्रिदिवस्य योऽतिथित्वम् ॥ १८ ॥

भ्राता तव गीयतेऽप्सरोभिः पीठार्थं शतयज्वनोऽधिरूढः ।
आर्द्रेण तदध्वनाऽऽशु यत्नः प्रस्थातुं प्रयतात्मनामयं नः ॥ १९ ॥

गच्छन्ति गतिं त एव शुक्रामकीवं परकारणेन याति ।
येषां तनुरित्यनादिमायामेघार्णीवितता विकल्पकाली ॥ २० ॥

कस्यात्र च रुद्यते गतः कः कायोऽयं परमाणवोऽनपायाः ।
संस्थानविशेषनाशजन्मा शोकथेन कदापि मोदितव्यम् ॥ २१ ॥

धीमाननुजः स ते जटायुनिर्बुद्धेरिव कस्तवैष मोहः ।
तुल्यप्रभयोः प्रदीपयोः स्यात् किं ध्वान्तप्रसवी कदाचिदेकः ॥ २२ ॥

नासौ सुमहात्मनामुदन्वानौपम्यं लभते भवद्विधानाम् ।
घैर्योदकशोषकृत् किमेवं सर्वेषो बत शोकबाडबानेः ॥ २३ ॥

१. A संव । २. A रे ३. BC भूमि ४. A मोह ।

एवं विवृतात्मधैर्यपारं नीराणां निधिरेष दूरपारः ।
व्यक्तं हसतीव चन्द्रगौरैरन्योन्यस्वलितैर्महोर्मिभिस्त्वाम् ॥ २४ ॥

उत्तिष्ठ कुलोचितं कुरुष्व स्वाजीवं भज वासरोऽल्पशेषः ।
वृद्धो विकलश्वयुतानुबन्धैः शोकर्तेः क इव त्वमायतायाः ॥ २५ ॥

एते वयमस्य ते शुजिष्या विस्तव्धं ननु शाधि यद्विधेयम् ।
रामो हि तवानुजे जटायुष्याधत्ते पितृगौरवं गुरुर्नः ॥ २६ ॥

स्त्रियानिति शोकवेगदीनो दाक्षिण्यक्षणनिर्जितप्रमीलः ।
संपतिरुवाच कम्पमानो निष्कम्पेचितभाषिणः कपीन्द्रान् ॥ २७ ॥

तातैः क्षिपताप्सु मामितोऽद्रेराद्यूने मयि यद्यनुग्रहोऽस्ति ।
एषोऽम्बु कनीयसे ददामि प्रीतोऽस्तु क्रमलङ्घनात्कृतान्तः ॥ २८ ॥

शौचानुपदं भवत्सु वत्साः ख्यातव्यं बहु मेऽस्ति निर्वृणुऽवम् ।
दृष्टः स मया समैथिलीकः पौलस्त्यो निपतन्नितस्त्रिकूटम् ॥ २९ ॥

इत्युक्तिनिमीलितं प्रवङ्गनाः प्रत्यङ्गः जगृहस्तमभ्युपेत्य ।
निन्युः सलिलं शनैर्विनीतास्तेनोष्णं व्यसता सहापि सस्तुः ॥ ३० ॥

चञ्चवैव कथंचिदक्षमत्वात्पक्षत्योस्तमपः प्रदाय गृहम् ।
प्रक्षिन्नगुरुच्छदं प्रवङ्गनः प्रोत्तस्युर्षुजपञ्चरे निधाय ॥ ३१ ॥

तस्युः क्षणमुत्थिताः समेत्य व्याचकुर्विशदा हरस्ये गाथाः ।
विन्द्याग्रचयातपे निषेदुर्गृह्येन्द्रं परिवार्य वानरेन्द्राः ॥ ३२ ॥

जित्वा स जितेन्द्रियः कथंचित्क्लोलं तमुदीर्णमात्मनैव ।
विश्राणितसुप्रवृत्तिलाभप्रत्याशानवदत्प्रवङ्गमेन्द्रान् ॥ ३३ ॥

वेगोऽयमनादिमोहजन्मा तत्वज्ञैरपि जीयते न वत्साः ।
गच्छन् पुनरेवमेव कालः शोकोर्मानुदितान्मृदूकरोति ॥ ३४ ॥

दत्तोऽयमुरस्युरः कवाटः वेदानीमसवो मम व्रजन्ति ।
धीरं शृणुत प्रवृत्तिमार्याः कार्याण्येव गुरुणि पण्डितानाम् ॥ ३५ ॥

आवां विहगन्वयावतारे तारेयप्रसुखाः प्रवङ्गन्वीराः ।
श्यैन्यापजनिष्वहि प्रवीरौ धीरौ दुष्पदनोधुरौ सुपर्णात् ॥ ३६ ॥

दक्षः स पिताऽऽवयोर्जनन्यास्तातस्य प्रभवश्च कश्यपो नौ ।
वृद्धप्रपितामहो मरीचिः सोऽस्माकं कमलोद्धवः कुलादिः ॥ ३७ ॥

पृष्ठं परिरक्षता मर्यैव प्रष्टल्वं भजता जटायुषैव ।
विस्तव्यमनीकिनीसमग्रान् सङ्कामेष्ववधीद्वृषा विपक्षान् ॥ ३८ ॥

दृष्टौ नवयौवनावलेपात् प्रेह्नन्तौ गगने मरुद्धिरावाम् ।
जन्मस्थितिषुजितावुमायाः प्राक् पक्षव्यसनागमादिवाद्री ॥ ३९ ॥

पक्षानिलदूरविदुताभिः स्कन्धाग्रेषु नभस्वतां चरन्तौ ।
वैमानिकपङ्गिभिर्विहायः पर्यन्तोपगताभिरीक्षितौ स्वः ॥ ४० ॥

क्षुणा घनसंहर्तिग्रहैघः प्रध्वरतो विधुतं ध्रुवद्रयं च ।
कोऽसौ शिशुतानिरङ्गशाभ्यामावाभ्यां न जितो नभस्तले यः ॥ ४१ ॥

वत्सेन मया च खं भजद्धथामन्योन्यस्य जिगीषया दवीयः ।
द्वेष्टयमुदग्रपर्वताऽसीदुद्धीजाम्बुजकर्णिकोपमा भूः ॥ ४२ ॥

अव्याहतिवर्धमानवेगप्रागलभ्यौ पितृगन्धगौरवेण ।
आवामुपसंग्रहाय पङ्गोः पातङ्गं रथमेकदोपसन्नौ ॥ ४३ ॥

तेऽथ प्रवहावरोधरोष्टैयावलगद्विकटाकृतेः पुरो मे ।
हेषाकुलमद्रवन्मुहूर्तं राहुत्रासतरङ्गिंतास्तुरङ्गाः ॥ ४४ ॥

उल्लङ्घय रवेरहं हयालीयालीनस्तरलस्य मूर्धिन केतोः ।
द्रुष्टं प्रचयं मरीचिवीचिच्छन्नानामभितः परिच्छदानाम् ॥ ४५ ॥

हैमः स रथो महाप्रमाणः तद्वयोर्मध्वजमूर्धिन कौरविन्दम् ।
ते योक्त्रफणाभृतो विनीतास्तत्पञ्चारमसङ्गमेकचक्रम् ॥ ४६ ॥

त्रय्याः स्फुटवैभवं तदोजस्तत्साक्ष्यं जगतः शुभाशुभेषु ।
द्वाराणि च तानि तानि सिद्धेः सोऽव्वा च प्रगुणो गुणातिगानाम् ॥ ४७ ॥

स द्वारि पुरन्दरावतारो दुर्वारासुरयोधरोधचण्डः ।
दण्डः सह माठरेण मुञ्चन् क्रौञ्चारिप्रभृतीन् सुरान् कथंचित् ॥ ४८ ॥

वहिः स च पिङ्गलः प्रजानां प्रत्यक्षीकृतपुण्यपापलेशः ।
पाणिस्थसमग्रलिप्युपायः कायस्थस्यै वहन्महाधिकारम् ॥ ४९ ॥

ते यामिकनाकिनः समन्तादन्तेषु क्षणदाचराश्च ते ते ।
पार्श्वे सैं कृती कविः स्तुवानः सोऽत्यर्थं सविधे बुधः प्रगल्भः ॥ ५० ॥

देवः स च कोऽपि दैषिनामा निर्विणो नुतिभिर्विनोद्यमानः ।
घोरे चतुराननोच्चमाङ्गच्छेदार्वणमहार्णवे निमग्नः ॥ ५१ ॥

मन्दो मनुरन्तकोऽश्विनौ द्वौ द्यौरेवं तपतीत्यपत्यजातम् ।
तच्चानघबाललीलमर्गे रुद्धानं प्रधनाय वालखिलयान् ॥ ५२ ॥

दास्यं दश ता दिशो भजन्त्यः साचिव्यं स च निर्वहनेहा ।
स्त्रैणं किमपि प्रदर्शयन्त्यौ ते चाराइयिते दिव्वापृथिव्यौ ॥ ५३ ॥

सा रोचनिकी दुक्खलपालिस्तन्माहारजनं महावितीनम् ।
तल्लाक्षिकमेकमातपत्रं माञ्जिष्ठे वरचामरे च ते द्वे ॥ ५४ ॥

सा लोहितचन्दनस्य भक्तिः सा रक्तप्रसवस्त्रजां च राजी^{१२} ।
सा चोत्किरतां किरीटकक्षाकेयूरेष्वरुणाश्मनां विभूतिः ॥ ५५ ॥

चाढुः स च कोऽपि किङ्गरीणां कोऽप्युच्चैः स च विस्तरः सैंतीनाम् ।
ओघः स च कोऽपि दीधितीनामाभोगः स च कोप्यलङ्घृतीनाम् ॥ ५६ ॥

रक्तोत्पैलगण्डलः स मौलिः तद्र्मोरसि ते च कुण्डले द्वे ।
आजानु विलोभनाय दृष्टेः स त्वष्टा लिखितः शरीरटङ्गः ॥ ५७ ॥

स्थूलायतनिनिमेषनेत्रं विम्बोष्टं निर्चितांशुविम्बमध्ये ।
तच्च स्मितसुन्दरं विराजद्वाकोशे वदनाब्जमन्तराब्जे ॥ ५८ ॥

१. BC छं । २. A लेप । C लेप ३. B स्स ४. A शु । ५. A गुहः । ६. A हि ७. B वैनतस्त ८. D मे । ९. A वः । १०. A भौव ११. BC मा । १२. D शिः । १३. B विक्षिः । १४. B शु । १५. A प । १६. BC वित ।

किं भूरिभिरीरितैः कपीन्द्राः सुव्यक्तं भगवान् मया स वृष्टः ।
वृष्टः स च तातैर्पूर्वजन्मा पूर्वाङ्गं प्रविभक्तिमद्धानः ॥ ५९ ॥

एषोऽहमहिद्विष्टस्तनूजः संपातिर्निपतामि पादयोस्ते ।
भ्राता मम लम्बितो जटायुस्तस्यापि प्रणतिं गृहाण गुर्वाम् ॥ ६० ॥

तस्मिन्निर्विति वादिनस्तदानीमंशूनां दहता कदम्बकेन ।
अव्याकृतसंभ्रमस्य पक्षावक्षेपं मम तूलवत् प्रपन्नौ ॥ ६१ ॥

श्रद्धारभसेन यावद्भूर्व्यं गन्तव्यायै मनः करोमि भूयः ।
तावन्निपताम्यथः पतत्रव्याघाताद्विहितस्य नास्ति विघ्नः ॥ ६२ ॥

हा हेत्यकरोऽहुर्गिरैव व्यग्रत्वादवधीर्य मामयासीत् ।
तेषां क्व सुतादिरात्मवर्गः स्वाम्यर्थः सुमहान् प्रतिश्रुतो यैः ॥ ६३ ॥

तापः खलदुष्प्रलापजन्मा सद्गोष्यामिव सान्त्वशीतलायाम् ।
सोऽग्निः प्रशशाम सोमवीर्यां निस्थान्नः पततो ममाङ्गकेषु ॥ ६४ ॥

यावच्च वैलामि लब्धसंज्ञः किं पश्यामि न वृश्यते जटायुः ।
निर्वाणवहिर्वृणेस्तदान्तः सन्दीपो मम तद्रियोगवहिः ॥ ६५ ॥

व्यक्तं न तदा मयाऽनुजस्य ज्ञाताऽसीद्वत काचन प्रदृत्तिः ।
तस्योष्णनिवारणाय पक्षौ विस्तार्योपरि दूरतः स्थितोऽहम् ॥ ६६ ॥

तेनावरजन्मना वियुक्तः पक्षाभ्याश्च विनाकृतस्तदानीम् ।
व्योम्नोऽनवलम्बनात् कुमाराः क्रूरेऽस्मिन् पतितोऽस्मि विन्ध्यमूर्धिन् ॥ ६७ ॥

रुद्रोऽस्मि गिराऽर्द्धयाऽदिशृङ्गान्मुञ्चन् स्वं मुनिना निशाकरेण ।
पक्षीन्द्र विश्वतामनेहा पक्षाभ्यां भवितासि चेत्समग्रः ॥ ६८ ॥

रामः पितुराङ्गयैतदेष्यत्यैक्ष्वाको वनमात्मना तृतीयः ।
स्वं धाम ततश्च यास्यति द्राक् तद्वारानपहृत्य राक्षसेन्द्रः ॥ ६९ ॥

रुयाताऽसि तयोर्द्वयोः प्रदृत्तिं प्राप्तेभ्योऽभिमुखं यदा कपिभ्यः ।
तर्हि द्वितयं पतत्रयोस्ते विध्वस्तं पुनरुद्रमिष्यतीति ॥ ७० ॥

तत्पत्ययरोपितायतास्थो दूरस्थानिह वः प्रतीक्षमाणः ।
उज्ज्ञामि न पर्वतप्रपातान्निष्पत्रं निरपत्रपः शरीरम् ॥ ७१ ॥

इत्युग्रविपाकमेकपाकः सुक्षेत्रप्रभवः सुपार्श्वनामा ।
दीपाकृतिसाहस्री^३ दिगन्तान् भ्रान्त्वा वर्तयतीह पर्वते माम् ॥ ७२ ॥

तस्यात्र कदाचिद्दहृत्यतीते पन्थानं विकलो विलोकमानः ।
सीतामपहृत्य यान्तमारादद्राक्षं दिवि रक्षसामधीशम् ॥ ७३ ॥

हा राम हरत्ययं हताशस्त्वज्जायां त्वयि दीप्यमान एव ।
किं मां तदसाधुवादरोषाद्वत्वा लक्ष्मण रक्षसे गतोऽसि ॥ ७४ ॥

रक्ष क्षणदाचराद्वृद्धूं स्वां स्वर्गिन्नुत्तरकोसलैकनाथ ।
कस्यापि गतौ वथाय दस्योदूरं द्वावपि शीतलौ सुतौ ते ॥ ७५ ॥

एहोहि स दद्यतां कुरङ्गः क्रूरेण क्षणदाचरेण नीये ।
उक्त्वा परुषाणि लक्ष्मणोऽपि^४ क्षिसः क्वाप्युपसृष्ट्या मयैव ॥ ७६ ॥

किं पश्यत यात लोकपालाः क्षमापालस्य वधूरियं विरौति ।
एतद्विकृताननौघभीमं भूतं^५ भोक्तुमुपैति मां गृहीत्वा ॥ ७७ ॥

आशीः फलिता न ते सुमित्रे सीतेयं रजनीचरेण लुप्ता ।
श्वश्रुप्रथमे तवापि तैस्तेस्वाताऽसीन वधूटिका तपोभिः ॥ ७८ ॥

रक्षोवदनान्न रक्षिताऽहं हा सीरध्वज तात किं त्वयाऽपि ।
पाशाः शिथिलीभवन्ति कालान्नोद्धादः श्वथते सुतेति बन्धः ॥ ७९ ॥

मातर्मिथिले न वीक्षिताऽसि त्वं देवि त्यजसीव मामयोध्ये ।
लब्धेऽवधिरसागरस्य पारे दूरं वैरिणि यत्पुनर्गतासि ॥ ८० ॥

गङ्गे सरयु प्रतीरयोर्वामुत्कण्ठा मम चित्त एव जीर्णा ।
पूर्णोऽवधिरन्यथाऽवतीर्णस्तीर्णोऽयं व्यसनार्णवो न तावत् ॥ ८१ ॥

इत्यायतमैथिलीविलापव्याक्षिसेन मया तदोन्मुखेन ।
त्राणार्थमवीक्षितात्मनोच्चैः खे दत्तानि कियन्तिचित्र प्लुतानि ॥ ८२ ॥

१. A त्व २. A स्व ३. ACD द्वसाहतिसाहस्रो ४, A का ५ BC यं । ६. A रक्षो ७. A सावे ८, BC व्या ।

किं वः कथयामि वानरेन्द्राः सीताक्रन्दतरङ्गंगदस्य ।
मुक्तजुपथः कथंचिदेव भ्रष्टश्चञ्चुपुटात्स मे दुरात्मा ॥ ८३ ॥

यावन्निपतामि निष्प्रयत्नः प्रस्थेऽस्मिन्नचलस्य रंहसोऽन्ते ।
तावत्स पुरीं सपुष्पकश्च प्रासोऽभूत्तरसा निशाचरेन्द्रः ॥ ८४ ॥

अन्वस्य न सामिषः सुपार्खः प्रासोऽभूच्छ्रमकर्शितः कुतोऽपि ।
उक्तः स मया बुझितेन क्वासीः शून्य किमाहृतं त्वया मे ॥ ८५ ॥

पङ्गोर्जरतः क्षुधातुरस्य त्वन्मार्गं मम पश्यतोऽनिमेषम् ।
को मे निर्कटस्त्वयेक्षितोऽभूद्यत्रासावहमव्य विस्मृतस्ते ॥ ८६ ॥

जानेऽवरजस्य न प्रवृत्तिं त्वन्माताऽन्तरितैषं पक्षसादः ।
त्वं चेद्भवसि श्लथः कथान्तं यातस्ते जनकोऽयमेकदिवकः ॥ ८७ ॥

इत्यूचिषि मश्यधेामुखोऽभूदुद्दीतिः शनकैर्जगाद् चैवम् ।
एकः करुणाहतस्य तात क्षन्तव्योऽव्यतनो ममापराधः ॥ ८८ ॥

दृष्टेऽत्र मया महेन्द्रशङ्गदात्तार्तप्रमदामिषो दशास्यः ।
लङ्घगमभि संपत्न् पुरीं स्वां सायाहे तरसाऽभिहन्यमानः^३ ॥ ८९ ॥

आहारकुते ततो द्वीयान् सोऽत्यर्थं जविना मयाऽनुवद्धः ।
मुक्तो मुखगोचराच्चं पश्चात्पापात्मा कृपणानि भाषमाणः ॥ ९० ॥

जाने पिशितं च कातराणां दुष्कालेऽपि न रोचते भवद्द्वयः ।
तेनाद्रिघृणाक्षितेन वैः स्यादित्यस्तः स मया विद्वर एव ॥ ९१ ॥

आदाय तमापतामि सद्यः क्षुद्रेगायदि वः स्थितिर्न गुर्वां ।
लङ्घेन्यमितो ममास्ति कृत्स्ना चञ्चवग्रे गहनं न किंचिदत्र ॥ ९२ ॥

इत्युक्तनिजापदानसारः साधूक्तः स मया निवारितश्च ।
आयासभयेन दुर्गभाजस्तस्येहोपनयोद्यमाय भूयः ॥ ९३ ॥

दृष्टे मम दारकेण दस्योस्तस्येत्यं निलयो वलीमुखेन्द्राः ।
गम्यः स च वः परं पुररेः द्वास्तस्य प्रमथस्य भाषितेन ॥ ९४ ॥

१. B निशेयम् । C दशेयम् । २. D वि । ३. ABC मसाभिगम्यमानः । ४. D यः । ५. ACD
रे च ६ A द्रेष्टेन । B प्यघृणाक्षितेन । ७. D व ।

अस्ति त्रिकुन्महीभूतोऽङ्के लङ्केन्ति त्रिजगद्विलक्षणा पूः ।
यामुत्तरदिक्पतेर्निकामं निर्मायोपनिनाय विश्वकर्मा ॥ ९५ ॥

आक्रम्य बलेन तामिदानीमध्यास्ते रजनीचरैकवीरः ।
लहंस्वमुखारविन्दराजीपूजावर्जितवालचन्द्रमौलिः ॥ ९६ ॥

रम्भाकपितुः कुबेरसूनोः शापान्मुक्तहठग्रहेण तेन ।
तत्रैव निवेशिताऽस्ति ताताः सीतेति ज्वलतः शिखाऽनलस्य ॥ ९७ ॥

शैलादित ईयते सुवेलं यः शारखात इव पुतेन शारखाम् ।
सोऽग्नैव मनोरथेन तुल्यं तामालोक्य निर्वर्तते कर्पीन्द्राः ॥ ९८ ॥

लङ्केन्यमयं क्षपाचरेशः सीतेयं सुदती सुदुःखमास्ते ।
अद्वाप्यहमग्रतो निरीक्षे लक्षणान्तरितानि योजनानाम् ॥ ९९ ॥

इत्युक्तिसमानकालमासीत् पक्षाभ्यां स खगाग्रणीः समग्रः ।
जाग्रत्यवर्धिं प्रतीक्षमाणाः सिद्धानां न विसंबद्धन्ति वाचः ॥ १०० ॥

तस्याभ्युदयेन तेन तेने कोप्युच्चैः प्रमदः प्लवङ्गमेषु ।
विश्रान्तमिवाथ मेनिरे ते दैवस्य प्रतिकूलताथिकारम् ॥ १०१ ॥

शुष्यद्वृद्देहकाण्डशेषः सोऽकस्मादुपजातपत्रजातः ।
पक्षीन्द्रमहातसुश्रिरेण व्याचके निजकामकुइमलानि ॥ १०२ ॥

आरोहत मामितः कुमारास्तत्राद्यैव नयामि वः क्षणेन ।
आस्ते तदयोगसद्भ्यर्थं वैदेहीति रघूद्रहस्य यत्र ॥ १०३ ॥

सर्वेऽपि शकुन्तराजकेतोस्तेजोभिश्छुरिताः स्थ रामनाम्नः ।
युष्मानहमुद्धामि तातास्तातस्य प्रलघूकरोमि भारम् ॥ १०४ ॥

आध्वं सुखमत्र वाऽहमेकः पर्यस्य क्षणदाचरान् क्षणेन ।
आदाय वधूमूपैमि युष्मास्वानृण्यं यदि मे भवत्यनेन ॥ १०५ ॥

दूरं मम न प्लवङ्गवीराः सञ्चदस्य चराचरेऽस्ति किञ्चित् ।
संपातिरहं पुर्ननवत्वं नीतो वः कपयः समागमेन ॥ १०६ ॥

भोः पश्यत संपत्तामि लङ्घनमातङ्कं जनयामि रावणस्य ।
सीतामुरस्तलेन रक्षन् पक्षाभ्यां विधुनोमि नैकषेयान् ॥ १०७ ॥

ब्रूत प्रियमाचरामि किं वः संवेगो मम संमदस्य तीव्रः ।
कालं हि हरन्त्यनभ्युपायाः संपूर्णस्य विलम्बते न कामः ॥ १०८ ॥

मान्यं तपथो निषिद्धसैन्यः सेनानीः स्वयमङ्गन्दो जगाद ।
पात्रं न तथाविधं तदीशो यत्रामात्यमुखेन किंचिदाह ॥ १०९ ॥

प्रह्वैः कपिभिर्वितीर्णकर्णः सोऽभ्यर्णे विरराज भाषमाणः ।
घर्षान्तविमूर्छदुच्चयाराशात्कारः शिखरीव कुञ्जरेन्द्रैः ॥ ११० ॥

उक्तो निलयः क्षपाचरस्य प्रत्यक्षेव कृता च राजपुत्री ।
आर्य प्रियमन्यदद्वि किं तैद्यन्न प्रागुपनापितं त्वया नः ॥ १११ ॥

पक्षोपगमो मुनेः प्रसादः किं तत्रोपकृतं पुवङ्गमैर्वः ।
सर्गो महतामयं हियन्ते निघानामणुनापि यद्गुणेन ॥ ११२ ॥

कर्तव्यमथ प्रियान्तरं चेदस्माकं पतदीश तत्पसीद ।
पश्यामि भवन्तमुत्पत्तनं लीलाभिर्विचरन्तमम्बरेऽस्मिन् ॥ ११३ ॥

पक्षीन्द्र कियानयं समुद्रः कथासावधुनोच्यते दशास्यः ।
आर्येण विधूतमन्धकारं कार्यान्तोऽधिगतश्च वानरेन्द्रैः ॥ ११४ ॥

जानाति भवानिमं पुरावित् कच्चिन्नः सचिवेषु जाम्बवन्तम् ।
येनाक्रियत त्रिविक्रमोऽसावुद्रिक्ताक्रमणेन साभ्यमूयः ॥ ११५ ॥

अद्याप्येयमेति भेस्मदिं दृष्टाऽऽशु त्रिदशौघञ्जुष्टसानुम् ।
कोऽस्योपगमे गिरिक्षिकूटो यं क्षुद्राः क्षणाचराः प्रयान्ति ॥ ११६ ॥

कच्चिन्मत एष वः कपीन्द्रः सामीरिः शतकोटिमृष्टकायः ।
रुषो यं उपैति विष्टपानां दृष्टाऽन्तं निमिषाच्चतुर्दशानाम् ॥ ११७ ॥

प्रत्येकममी महानुभावाः पर्याप्ता निधने दशाननस्य ।
कुर्वन्ति समस्तमीप्सितं वा गाम्भीर्यस्थगिताः पुवङ्गमेन्द्राः ॥ ११८ ॥

१. ABC ह २. AC दच्छ ३. A स्ति किंतदन्यद्य ४. B स्ताव ५. BC सृ ६. AD अम्
७. B मंस C मंत.

तद्वक्यमोमिति पुरन्दरसूनुमूनोः न्यूनातिरेकरहितं मुदितोऽनुमान्य ।
आश्लिष्य तुल्यवयसं भृशमृक्षराजमापृच्छ्य स प्रवगवर्गमगात्मकामम् ॥११९॥

इत्याभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये संपातिसमागमो
नाम चतुर्दशः सर्गः समाप्तः ॥

^१किं शीधुभिः भवतु फाणितशर्करायैः
किं वा सितासहचैः कथितैश्च दुर्घैः ।
दुर्घाबिधलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव
यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥
पालान्वयांवुजवनैकविरोचनाय
तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।
कोटिप्रदानघटितोज्जवलकीर्तिमूर्तिः
यैनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥

पञ्चदशः सर्गः ॥

—४३०—

विसृज्य तं निजकरणीयसंभवे कृतत्विं तमसि॑ विहङ्गमङ्गन्दः ।

अचूचुंदत्सदसि महाचमूपतीनिति द्रुतं लवणसमुद्रलङ्घने ॥ १ ॥

जितोऽम्बुधिर्जनकसुतेयमीक्षिता कथीकृतः स च परदारतस्करः ।

महोजसस्त्यजत विषादमागतो रघूद्वहे बहुमतिनिष्कर्यक्षणः ॥ २ ॥

पृथक् पृथक् कथयत वीर्यमात्मनो विपर्ययं वदति हि॑ मौनमद्य वः ।

विकत्थनं वितथमशोभनं विदुः यथा तथा रमयति भूतमीरितम् ॥ ३ ॥

त्वेमुद्रहन्त्रलघुधुर्रं धरातले तथोक्षितः खलु विषमे समुज्ज्वलः ।

समेऽपि किं मुखमधुना मलीमसं तवर्षमैं स्वलितगतेर्गडेरिव ॥ ४ ॥

अयं सखे शिखिसुत नील नीराधिः विधीयतां विधुतजलस्तवौजसा ।

विभासि किं वरुणभयादिव क्रमं पितुस्त्यजन्नसदृशभावशीतलः ॥ ५ ॥

स्वविक्रमप्रतिसद्गीक्ष्यतामयं सरित्यतिः शरभ तरङ्गमङ्गुरः ।

निरीक्ष्यते चकितचमूरुकातरं त्वयाऽसकृत्किमपगतस्थलीपर्यः ॥ ६ ॥

त्वमुच्यसे सुभट्कुलैकचन्द्रमाः त्वयि प्रभुद्विति च गन्धमादनैः ।

समुल्लसन्भरमिममुद्रहस्व भोः प्रपद्यसे किमनभिजातजिह्वताम् ॥ ७ ॥

त्वमुद्धतं व्रज गज दिग्गजेन्द्रवच्चिपः क्षरन्मदकपिशाः कपोलयोः ।

च्युतैक्षमावदनपटो निरङ्गुशः कुरु क्षपाचरं उरवीरविद्रवमैः ॥ ८ ॥

विलोक्यन्नरिक्कुभं न धूपितः कथं त्वमप्यवनिपतेर्वधूपितः ।

कव स क्रमः कपिवर तारं तावकः समस्त्वया संमेजनि सीदता वकः ॥ ९ ॥

नमोम्बुधी निषध निरत्ययाविमौ निरत्यया दिगियमगस्त्यशीलिर्त्वा ।

तवोत्कृधः क इव स राक्षसाधमः समाप्यैः व्यसनमिदं नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥

१. D सौ । २. BD ननु ३. A तनिकि । ४. A कथयति । ५. BD त । ६. BCD अवलघुरां ।

७. B भा । ८. BD स्त्र ९. ACD मस्तरित्यतिः । १०. D नः । ११. CB तं । १२. BCD व ।

१३. BC वाम् D दम् । १४. BCD जात । १५. CD लया यद । १६. BC ताः । १७. A प्यता ।

इहार्णवे समुदितशक्तिकाँसुदीर्वैशोलुसन्मुखमुकुलस्य मूर्छतु ।
 ककुसु ते कुमुद निकामजृम्भितं निर्मीलिते कपिकुलपञ्चकानने ॥ ११ ॥

सखे रभं श्लथरभसं किमीक्षसे कुरु स्थिरं परिकरमस्य लङ्घने^३ ।
 अयं नदन्वघनसंकुलोऽम्बुधिः भवादशां भवनमुखप्रपोपमः ॥ १२ ॥

विलङ्घ्यतां जलनिधिरेष लावणः प्रमध्यतां प्रियसख रम्भ रावणः ।
 प्रसाद्यतां प्रभुरभिजातवार्तया विलक्ष्यते वदनरुचा तवार्तया ॥ १३ ॥

नल स्थंलं जनय जलौघमञ्जसा सुखं चमूर्वजर्तु वनौकसामियम् ।
 नभोऽथवाऽवनिमिव संविधत्स्व नः परीयतां तव पितृनिर्मिता पुरी ॥ १४ ॥

किमादिग्रणा विलिखसि मैन्द मेदिनीसुदीरय द्विविद तदङ्गुतं तरः ।
 विलङ्घ्यतामयमुदधिः स्थितोऽग्रतः स्वगौरवस्तिमितसुषुप्तीलया ॥ १५ ॥

लघूलसङ्गहरितुषारतस्करैः तिरस्कृतश्रमसलिलेन वायुभिः ।
 अर्तीयतामयमयवेतरेण वामपां निर्धिदिमुखदुर्मुखो सुखम् ॥ १६ ॥

स्फुरन्मुखः शिखरितवभुवालधिः चलन्दुतं विधुतकडारकेसरः ।
 अमङ्गलं गव निगदन्वभस्तलात् पत शितेः सुत इव शत्रुमूर्धसु ॥ १७ ॥

प्रपद्यतामुपरि तरङ्गिणीपतेः क्षणं त्वया गवय गतागतश्रमः ।
 प्रसीदतु प्रुवगपतिः प्रकोपनः कुलं भयादभयद रक्ष्यतामिदम् ॥ १८ ॥

स जातवान् जितमिह तेन तस्य भोः सुजीवितं तमनयमेकमीढमहे ।
 यमग्रतः प्रकटितसञ्चसंपदं महापदि स्वलदवलम्बते कुलम् ॥ १९ ॥

जिते जगद्वसनसमाप्तिरम्बुधौ विरांधिते भयमतिभूरि भूमुजि ।
 विचार्यतामभिमतैसिद्ये बुधाः क एतयोरुचितविलङ्घनोऽस्तु नः ॥ २० ॥

विलङ्घ्यतामुदधिरस्य महौजसः स मृयतां दशवदनो दिशाऽनया ।
 समाप्यतां प्रभुकरणीयमायतं विलोक्यतां विरहकृशो वधूजनः ॥ २१ ॥

इहैव भोस्तरलशिखाकदम्बके वरं हुतं हुतभुजि वाडवे वैर्पः ।
 दृढकुर्धं परिवृद्धमुर्मुरं पुनः न तं भयान्तरगयो गता वरम् ॥ २२ ॥

१. A चयो । २. D रस । ३. BCD ग्रतोमुख । ४. D शानवनखगप्रभो । ५. CB भस्थ ।
- D तल ६. A ब्रजति BC धजतु । ७. D छ । ८. A भी ९. C वक्र । १०. D कि । ११. AD यमिति
१२. A वभेवद्व । १३. A वृत १४. A यम् ।

जयत्यदः प्रतिदिनमंशुमानियद्विलङ्घितुं त्रिभुवनमद्विणा हरेः ।
पुरीं प्रति त्रिदशरिपोः पयोनिधौ कियन्ति भोः शतमिह योजनानि वः ॥ २३ ॥

जितोऽस्त्यर्थं तिमिनिलयस्तरस्तिवना कियानयं जगदविक्षमाधरः ।
भविष्यति प्रतिहतिशङ्किनां पुनः स्ववेशमनोऽनिरमपि दूरमद्य वः ॥ २४ ॥

न मौल्तां कलयति नूतनः प्रभुः समादिशत्यसहशमेव निग्रहम् ।
मनोरथक्षतिकुपितोऽनुजीविनां न तातवद्वणयति निर्धृणः श्रमम् ॥ २५ ॥

त्यजन्त्यमून् कृतसुभयाङ्गनात्रता वरक्षियो न तु रमयन्ति कातरम् ।
न सेस्त्यति स्वलितमहमनोरथाः स्वगेहिनीघटनमनोरथोऽपि वैः ॥ २६ ॥

न दुर्गमं किमलसरुद्धरंहसां न दुर्जयं जगति किमुज्ज्ञैतौजसाम् ।
न दुष्करं किमिव सदाऽवसादिनां न दुर्लभं किमिव च दैववादिनाम् ॥ २७ ॥

न कोऽप्ययं जरठन्दः सुहृत्तमाः किमीक्ष्यते शृणुत रहस्यमस्य भोः ।
तिरोहितश्चरणतलाभ्यसा हरेरयं तदः सगरसुतौघदारितः ॥ २८ ॥

अयं हरेः कपिलहृतस्य कारणात् परक्षतैः सगरसुतैरखन्यत ॥
चिरादमुं हरशिरसस्तपोबलादपूर्वचिपथगया भगीरथः ॥ २९ ॥

सुरासुरैरयमहिनद्मन्दरभ्रमिळंमक्षतरभसैरमध्यत ।
अपुं गलत्तिमिकुलमङ्गलीविलैः मुनिः क्षणात् करगतमाचचाम च ॥ ३० ॥

भवद्विरप्यचकितमद्य लङ्घयतामयं पुरः प्रधिरिवै राशिरम्भसाम् ।
अविर्पुंवः प्रणयसहत्वमित्यदः स्थितिद्रयं सुविहितमस्य वेधसा ॥ ३१ ॥

महोदधौ मलयसुवेलयोस्तयोः पुरेऽथवा सुरपुराशिल्पिकलिपते ।
प्रसज्जैत प्रमदवनेषु मा स्म भोः स वः क्षणान् गणयति कोपनः प्रभुः ॥ ३२ ॥

स्वरंहसः कुरुत कपीश्वराः सद्वक् त्रपावशात् प्रविशत मा स्म वारिधिम् ।
वशंवदो विधिरनुरूपकर्मणां न शर्मणे शिखिनि पतङ्गःसाहसम् ॥ ३३ ॥

इति श्रुताधिपतिगिरः प्रवङ्गन्माः पृथक् पृथग्जगदुरशक्तिमात्मनः ।
तदाऽवदत् किमपि न तत्र केवलं वहिश्चिराभिसरतयाऽनिलिः स्थितः ॥ ३४ ॥

१. A स्व । २. A नि । ३. A ना । ४. A न । ५. A क्ष । ६. D न । ७. A थि ।
८. B C व । ९. A स्य । १०. B C म । ११. A हि । १२. D धिष्ण । C विक्ष । १३. A शत ।
१४. B C D वशेन । १५. C D B दंन । १६. A D श्व ।

ततोऽब्रवीद्विगलितवाहिनीबलः सुतं विधेः सुरपतिसूनुसंभवः ।
 अनक्षररस्फुरितविकासपाटवस्फुटीकृतक्रमसदृशातिविक्रैमः ॥ ३५ ॥

इहास्यतामतिशयितश्रमालसा वनौकसः क्षणमहमेव केवलः ।
 जयाम्यमुं जलनिधिमार्य कार्यवानैधित्वरस्ततमिव संकथारसम् ॥ ३६ ॥

न संभ्रमस्तिदशरिपौ दशानने न वारिधौ न विबुधधान्नि चोत्तैमे ।
 अयं तरस्तरलितविष्टपस्य भोः सुतो युवा सदृशबलोऽस्मि वालिनः ॥ ३७ ॥

अयं व्रजाम्युपरि महासरित्पतेः पतत्पतेरपि जनयामि विस्मयम् ।
 क्षुण्णंग्नि तं हतपिशितात्पतिं क्षणान्मरुत्पतिः सुतशिशुकेन मोदताम् ॥ ३८ ॥

स्थितः स्थिरे मलयमहेन्द्रयोर्द्वयोर्महीन्योः क्षणमितरस्य मूर्धनि ।
 पताम्यहो” त्रिशिरसमद्विमुद्धरन् दशार्थ्यहं दशशिरसः शिरोमणीन् ॥ ३९ ॥

निरुद्धयतां क्षणमितिसोत्सुकं मनो वनौकसा परिषदवेक्ष्यतामियम् ।
 उपैमि वः स्वजवसंख्यो निरीक्ष्य तां न रक्षसः पुरमिह यावदेवं भोः ॥ ४० ॥

पृष्ठकवज्जलनिधिलङ्घनोद्यतं चमूपतिं तमिति जगाद जाम्बवान् ।
 विलोकयन् प्रजविनमञ्जनासुतं स्वयं जराविगलितविक्रमोद्यमः ॥ ४१ ॥

जितोऽस्ति ते जलधिरयं तरङ्गन्वान् नमोऽङ्गनं तव कियदेतदङ्गन् ।
 न वर्तते परमियतः प्रयोजनान्महाप्रभोः स्वयमिह तीक्ष्णसाहसम् ॥ ४२ ॥

त्वमानिलिर्द्वयमिह नो जवोत्तरं विना पुनस्त्वदियमनायका चमूः ।
 अतोऽनघस्तुतिसमकालमुनिषद्विजस्थृतिर्धुरमितरो वहत्विमाम् ॥ ४३ ॥

ऋते स्तुतेरितरवलीमुखोपमः स्मरत्ययं न किमपि रूपमात्पनः ।
 लिखनवैस्तनुमनुदारथूसरामपसंस्तुतैः कृपण इवोपहस्यते ॥ ४४ ॥

इतस्ततः करचरणं विनिक्षिपन् कृपोचितः कपिशिशुरेष संप्रति ।
 भविर्याति स्फुरितकरालकेसरो हरिः क्षणादयमितिकामविग्रीहः ॥ ४५ ॥

जयत्वयं त्वदभिसरः सरित्पतिं तदुङ्गेवं भवत्तुं यशश्चमूपतेः ।
 परिश्रमः परिजनमक्षुते परं फलं विधेः परिवृद्धमेव धावति ॥ ४६ ॥

अयं महः किमपि किमप्ययं तरः किमप्ययं कपिशिशुवर्ष्ण दैवतम् ।
 कृतैस्गृहाधिकमुखमस्मदीशितुः किमप्ययं सुकृतमहातरोः फलम् ॥ ४७ ॥

१. B C D धिक । २. C वर्त्य । ३. A चात्र । ४. A व्य । ५. BC हं । ६. A दिशम्य । ७. A D न ।

८. A ष । ९. A अगो । B क्षपो । १०. A तरि । ११. A कमः । १२. BD दद्वत् । १३. A तवच । १४. B क्ष ।

अहर्दिवं द्रविणपरिक्षयप्रदैः प्रयोजनं किमिव तदाऽनुजीविभिः ।

पुरः स्पृशत्यललितेहतुसंभवोँ यदि श्रमः सुखसुकुमारमीश्वरम् ॥ ४८ ॥

अनन्तरं परमामिति प्रपन्नवाननुत्तरं द्रुहिणसुतस्य तद्वचः ।

प्रचक्रमेऽभिमुखयितुं पुरःस्थितं सुभाषितैरिति हनुमन्तमङ्ग्नः ॥ ४९ ॥

ध्रुवं वचः स्वलतिै महापतिष्ठयोरभिष्टुतौ तव कविजीवयोरपि ।

सहस्रितिप्रणयसमुद्धवा पुनः प्रगल्भता जनयति मे समुद्रमम् ॥ ५० ॥

तवोर्जितं यदि वदति स्वयं स्वभूः सरस्वती यदि तव वक्ति वैभवम् ।

अहं पुनः क इव पितृव्यक्तिङ्गरो दयाजडस्त्वमपिै न यत्र तत्र चेत् ॥ ५१ ॥

सुमेरुणा तलमिव साचलं क्षितेः बहुद्विपं वनमिव गन्धहस्तिना ।

ग्रहाकुलं वियदिव विश्वचक्षुषा सदस्त्वया सुभट चितं चकास्त्यदः ॥ ५२ ॥

न ते गतिः स्वलति मर्तिर्न मुद्दाति द्युतिस्तिरोभवति न जातु कुत्रचित् ।

महर्दिभिस्त्वमनिलतुष्ट्ये सुरैः कृतेऽणिमप्रभृतिमहागुणेश्वरः ॥ ५३ ॥

तवोपमा कमलभवेन योगतो निरॉकृतिं तव तरसा नयो गतः ।

त्वया परोपकृतिसुखावलम्बिना जितं जितं सुभट चमूवलंविना ॥ ५४ ॥

तव प्रसूः कृतपृष्ठदश्वरञ्जना सुराङ्गनासद्वशिवभूतिरञ्जना ।

त्वयेधितः खलु सुधया सुधाशनैः स्मरात्मनः प्रचरसि किं मुंधा शनैः ॥ ५५ ॥

कुरु स्थिरं परिकरमीयतामितः समाप्यतां नृपसुतकृत्यमायतम् ।

निराशिषः सह वपुषेदपागतं विपद्रतोद्धरणमहात्रतं तव ॥ ५६ ॥

त्वमङ्ग्नभूर्भुवनगुरोर्नभस्वतः तथा कृथास्त्वमभिर्भवं विवस्वतः ।

न तेै ततं गर्गनतलं तरस्वतः किमीक्षसे दुरधिगमं सरस्वतः ॥ ५७ ॥

स पूर्यतां नृपसुतराजहंसयोः मनोरथः कपिकुलपद्मिनीरवेै ।

इमा दिशो दशमुखकालिकाङ्गिनाः कुरुञ्जवला निजकर्जालनिर्गमैः^{११} ॥ ५८ ॥

जयाञ्जनातनय तनुष्व वैर्ष्यं तन्निहीनवल्किमवनतो विष्णीदैसि ।

विलोकयन्त्वशिथिलबाहुकन्दलीध्रुताङ्गना गगनसदस्तवोद्रमर्मैः ॥ ५९ ॥

१. D श्रमो । २. A लित ३. AD सि ४. Aस्तिरस्त्रिति ५. A यु ६. BCD तिभयं ७. AB वने ८. AB म ९. B CD पतेः । १०. A रुचि ११. CD मैलैः । १२. BCD कर्म १३. BCD मिववतातिसीद १४. CD वाग

नमोऽस्तु ते निधिरयमीक्ष्यतामपां प्रसीद भोः स्मर महिमानमात्मनः ।
तवाहितत्रिदशभयङ्करण्ठुतेः खगोचितं कियदिदमन्तरं दिवः ॥ ६० ॥

किमुच्यते बहुतरमेवमादिषु प्रयोजनेष्वनवरतं स दीक्षितः ।
विवक्षता किमपि रघूद्रहेन यस्तथा चिरं कपिवरसंसदीक्षितः ॥ ६१ ॥

इति स्तुतिप्रमुखमधीशितमुखाद्रचोमधु श्रवणपुटेन पीतवान् ।
अवर्धत स्वमहिमसंमदस्फुरत्प्रभागमस्थगितविभक्तिरानिलिः ॥ ६२ ॥

व्यजृम्भत व्यवहितभास्करातपं तदङ्गुतं भुवनभयङ्करं महः ।
द्रवन्मिथः किमपि किमप्यतर्कयच्चमल्कृतः सपादि सुर्पर्णां गणः ॥ ६३ ॥

लाङ्गूलेन गभस्तिमान्वलयितः प्रोतः शशी मौलिना
जीमूता विधुताः सटाभिरुडवो दंष्ट्राभिरासादिताः ।
उत्तीर्णोऽम्बुनिधिर्वैशव विशदैस्तेनाद्यहासोर्मिभिः
लङ्केशस्य विलङ्गियतो दिशि दिशि क्रूरः प्रतापानलः ॥ ६४ ॥

अर्धायोदचलच्चिविक्रमधिया जातभ्रमो जाम्बवान्
यत्सत्यं चकितोऽङ्गदः कथमपि स्थानात्परं नै च्युतः ।
जग्मुः क्षमामितरे तु मीलितदशस्तारादयो यूथपाः
तस्यात्युग्रमहः प्रतानपरिधौ देहव्युतेः मूर्छति ॥ ६५ ॥

देवौ गोदृष्टवाहनः सह गणैरव्यक्षतामभ्यगा—
द्वन्धर्वा जगुरप्सरः परिवृताः प्रास्थानिकं मङ्गलम् ।
पेतुः खान्मधुर्निर्भराः सुमनसः स्फीतो नदहुन्दुभि—
स्तस्य स्वस्त्ययनं चकार निकटीभूतः स्वयं पद्मभूः ॥ ६६ ॥

मूर्धना जाम्बवतोऽभिवाद्य चरणावां पृच्छ्य सेनापती—
नाश्वास्याश्रुमुखान्मुहुः प्रियसवान्प्रेष्यान्समादिश्य च ।
आरम्भं जगृहे महेन्द्रशिखरादम्भोनिर्वेलङ्गने
रहस्वी रघुनाथपादरजसामुच्चैः समरन्मारुतिः ॥ ६७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो—
त्साहितहनुमत्स्तुतिवर्णनो नाम पञ्चदशः सर्गः ।

१. ABC पदः स्फु । २. BC दुद्धवं ३ A त्पुर्नै । ४ D omits this sloka. ५. A श्लिष्य ।

६. BD आश्वास्य प्रमुखाश्रिजप्रियसखान्भृत्यान् समादेश्य च । A. नापृच्छ्याङ्गदमादरेण सुहृदः संमान्य संभाव्य च । ७. C D omit this.

अथ षोडशः सर्गः ॥

॥२४॥०॥८८॥८८॥

तं मुहूर्तधुतशृङ्गमगेन्द्रं गान्धवाहिरधिरुद्धा राज ।
हृष्टवानरगणोक्तजयाशीर्जीवितेशविजयीव महोक्षम् ॥ १ ॥

तेऽङ्गदद्विविदनीलनलाद्यास्तस्य तुङ्गिन्मतिरस्कृतमेरोः ।
विप्रकीर्णतपनीयकणाभाः पार्वतो ददृशिरे हस्तीराः ॥ २ ॥

संवभूव नगमूर्धनि तस्मिन् सोऽथ पूर्वकपृथूकृतकायः ।
जातशङ्गमकरोदभियास्यन् कुम्भयोनिमपि कुम्भकवीरः ॥ ३ ॥

उद्वाम परितः सलिलैघानुत्सर्ज शिखराणि ररास ।
आमगृन्माणिकवन्न विषेहे तस्य कुम्भकभरं स महेन्द्रः ॥ ४ ॥

लोलपुष्पविटपोल्लितानां तुल्यकालमलिनां स निनादः ।
निर्मज्ज गगनाङ्गणभाजां नीडदुःखरसितेषु खगानाम् ॥ ५ ॥

द्विभिरेव गतमाकुलमेणैर्गर्भभारैपस्त्रणासु मृगीषु ।
ज्या विलम्बविनैर्धनुरध्वन्यर्धरोपितमकारि किरातैः ॥ ६ ॥

तेन पुण्यघटितेन ततोऽद्वेः पीडितादघततिर्निभृतेव ।
निर्जगाम दृषदाचितकच्छादच्छभल्परिषद्विरसन्ती ॥ ७ ॥

लुप्तते स्म कृपणोचितचेष्टारम्भनिर्वृतिषु दन्तिषु दानम् ।
ते मृगाधिपतयः क्षणदुःस्थाः प्रस्थपादमपि मार्गितुमीयुः ॥ ८ ॥

अङ्गिनेष्वपि करङ्गविशेषस्तेषु चातिभयदेषु भयार्तम् ।
सानुसन्धिषु पपात विवुद्धक्षुब्धकेसरिषु कुञ्जरयूथम् ॥ ९ ॥

निर्यये निरवकाशितरन्त्रैरुन्मयूखमणिलाञ्छितचूडैः ।
कन्दरासु भुजगाशनकेकातङ्गलोलनयनैः कुलनागैः ॥ १० ॥

उन्नताब्धिलहरीगलहस्तक्षोभजातवहुलोक्लिकाभिः ।
आत्तसन्नतिषु निर्झरिणीभिस्तेषु नाग्रशिखरेष्वपि तस्ये ॥ ११ ॥

१. AD धृ । २. BD सूरक । ३. B पात । ४. D ध्यान । ५. B धनिकै । ६. D रेत्यार्थि ।
७. A षुः । ८. A ध्वभयार्थम् । ९. BC अत्रसङ्ग ।

प्रस्वलद्विरूपलैरूपरिष्ठान्निर्विषड्जं रयपिष्ठनिकुञ्जैः ।
 मूलकाननतलानि तदानीं गण्डशैलबहलौनि बभूवः ॥ १२ ॥
 स्वन्तमेतदिति सूनृतयोक्त्या सन्निरुद्य मिथुनानि मयूनाम् ।
 नाकसद्युवसंसदयासीदायतिं विषहते न यद्द्वच्छा ॥ १३ ॥
 स्थानभङ्गविकलैर्जलवाहैस्तत्यजे भृगुषु विग्रहभारः ।
 आगतादिव समाकुलभावान्न द्रुतं रुधिरे मरुताऽपि^३ ॥ १४ ॥
 ध्वस्तमग्रतरुपुष्टवितानं रुद्धमध्यमुखदम्पतिगीतम् ।
 नीलकण्ठनिवहस्य निषिद्धं तेन ताण्डवमकाण्डभयेन ॥ १५ ॥
 तत्क्षणं गगन एव निरुद्धक्षानतवाहनवलाहकपोताँः ।
 ईक्षितातिगहना ययुरुक्त्वा हा महेन्द्रमिति सिद्धकुमाराँः ॥ १६ ॥
 भेजुरुज्ज्ञातविचित्रशिलालीसंनिवेशविनिवेशविलासाः ।
 मन्त्र्याणाकुलपरस्परसर्व्यः प्रश्नपेशलगिरोऽप्सरसः खम् ॥ १७ ॥
 मेखलासु विकलासनबन्धैर्ब्रह्मणोऽविगमनादुपरम्य ।
 मृग्यते स्म मुनिभिः क्षणलौर्मूलमद्रिडमरस्य तदानीम् ॥ १८ ॥
 मारुतान्मृषिरे खररेगान्मेघनादमसहन्त महान्तम् ।
 तत्र चित्रलिखिता इव सेदुर्नारभन्त शरभा अपि किंचित् ॥ १९ ॥
 आपतसु तरुषु व्रततीषु व्याकुलासु विकलेषु मृगेषु ।
 स्वोष्मणः सद्वशमागतचित्तैश्चिन्त्यते स्म न किमप्यधिदेवैः ॥ २० ॥
 मां पिनष्टि कपिरङ्गुतरूपः कोऽप्ययं कैव वत केसरिणो^५ मे ।
 इत्यनाथ इव निर्झरयोर्षैः घर्घराक्षरमुवाच महेन्द्रः ॥ २१ ॥
 एष पश्य विपुलोर्मिरुदन्वानुन्नमन्त्यवनमन्ति महीत्रीः ।
 धारणेयमनिलात्मज विश्वध्वंसिनीत्युदचरद्रगनाद्रीः ॥ २२ ॥
 वेगवातविधुतप्रमुखाभ्रो बभ्रुकेसरकलापकरालः ।
 उत्पयात स चिरेण महेन्द्रान्मन्दरादिव शरस्त्रिपुरारेः ॥ २३ ॥

१. A शङ्क । २. D शीतचटुला । ३. BCD तोपि । ४. BCD हैः । ५. BD नैर्गतम् । ६. A इ । ७. BCD रैः । ८. A संघ्रमा । ९. A य । १० C शुब्रन ११. C लो । १२. BC न्द्राः ।

तेन रेचकसमुद्धसितेन त्यक्तवामनतनुर्दनुजारिः ।
स्मारितो हृदि सुरस्थविराणामप्रपेयविभवेन बभूव ॥ २४ ॥

सूनुभावसुलभादिव हार्दीतस्य वायुरनुकूलतमोऽभूत् ।
अञ्जनेव जननी तमजिघन्मूर्धि सुग्धशशिविम्बमुखी द्यौः ॥ २५ ॥

विक्रमेण सुहृदामभिकामं दिङ्गुखानि मुखदीधितिजालैः ।
पूरयन् पवनमूरुरियाय च्छाययाऽम्बुनिधिमम्बरमङ्गैः ॥ २६ ॥

उद्भटास्यरुचमुद्धयमुग्धप्रेयसीनियमरुद्धविमानाः ।
द्रूतस्तमनमन्नपरार्थव्यापृतं वियति सिद्धयुवानः ॥ २७ ॥

द्विनिरोधिनि दिग्नतरलिंगे चम्पकाग्रकपिशे कपियूनः ।
तस्य मूर्छति मुखद्युतिराशावाहि वहिरिव सन्दद्वशेऽर्कः ॥ २८ ॥

तं धुताग्रजलवाहैवित्रस्तोयराशिरनिलेन जडेन्न ।
अन्वर्वतेत सुदूरमुद्ग्रं कर्म कार्मणमिह प्रभुतायाः ॥ २९ ॥

दक्षिणेन स पथाऽम्बुधराणामम्बुधेरुपरि संचरमाणः ।
जिह्वगारिमृतस्य कृते तु प्रस्थितः सुरसभाँमिव रेजे ॥ ३० ॥

रंहसश्च महसश्च समार्धेस्तस्य चाधिकतया सं तदानीम् ।
उल्ललास पृष्ठदध्वविवस्वद्भूभृतैः विलसितानि विहस्यै ॥ ३१ ॥

छायया निजतनोः स तदानीमायतप्रगुणया लवणाब्धौ ।
मूत्रपातमिव पर्वतसेतोः भाविनः पवनमूरकार्णित् ॥ ३२ ॥

तस्य वीक्ष्य वपुरुन्नतवक्त्राः पञ्चवक्रमकरा विकरालम् ।
ईयुरानतिजुषस्तलमध्येरध्वनेभमकरप्रहतेन ॥ ३३ ॥

तं विलोक्य जलधेरुपरिष्ठादद्रयः कुलिशकर्कशकायम् ।
हेत्युदीर्य ददति स्म तदानीमात्मपक्षयुगलाय जलानि ॥ ३४ ॥

तन्मरीचिखचितो रुचेऽविधिः क्षौद्रराशिरिव पिङ्गंतरङ्गः ।
लावणोऽयमिति लिङ्गंविशेषैः कैश्चिदेव स तदाऽधिगतोऽभूत् ॥ ३५ ॥

१. A पुरस्थ । २. B रवि । ३. A न्तसु । ४. A म्ये D ध्ये । ५. BCD विवि । ६. BCD
विभूतः । ७. BCD पतगराडि । ८. BC धि । ९. B शु । १०. AD द्विश्वम् । ११. BD वहितस्सः ।

तं विलोक्य पथि कौन्यपि द्रुरं भेजिरेऽविजलवाहकुलानि ।
अव्रजत् क्षणमनीश्वरसूतस्तद्विशैव दिवसेशरथोऽपि ॥ ३६ ॥

बाढवः किमुदधेरुदितोऽयं लम्बितः किमयवाऽम्बरतोऽर्कः ।
इत्यतर्क्यत गुहाग्रेण्टाभिः स क्षणं मलयकिम्पुरुषीभिः ॥ ३७ ॥

सन्निरुष्टमुदधेरुपरिष्टात्स्य देहपरिणाहमपश्यन् ।
मन्दरस्थृतिभवेन भयेन व्याकुलाः सलिलजन्तुविशेषाः ॥ ३८ ॥

तं विलोक्य चकितान्निजशिष्यान् पृच्छतः कलशयोनिरुवाच ।
राक्षसेन्द्रमवगच्छत वत्साः केतुनोक्तविनिपातमनेन ॥ ३९ ॥

दुर्निरीक्ष्यमुखमण्डलदीप्तिव्याप्तदक्षिणदिग्नन्तरभागः ।
स्वर्गवासिभिरनागतमेव स्तूर्यते स्म स दहन्निव लङ्घनम् ॥ ४० ॥

इत्थमीक्षितगतिर्गनेऽस्मिन्वीक्ष्यतां प्रतिहतैः कथमेति ।
उत्सुकादिति सुराः सरमार्ख्यां मातरं तमुपरोद्दुमवोचन् ॥ ४१ ॥

साऽथ सादरनभश्वरसार्थप्रार्थिता पवनपुत्रमरुन्धत् ।
धावमानमभिवारिथि विन्ध्योपस्यकेव सुरसिन्धुजलौघम् ॥ ४२ ॥

तां वितर्ककणकूणितनेत्रः कौणपीति कलयन् कपिसिंहः ।
लङ्घनाय लघुयत्नमकार्पिंदुद्रमेन गगनावधिभाजा ॥ ४३ ॥

सा वितत्य वियदेव वितस्ये तस्थिवांसमवदत्तमिदं च ।
गच्छ गच्छ ननु वेत्सि समन्तादन्तरालमिदमीदशमेव ॥ ४४ ॥

देशितोऽयमहतस्तव येन द्वित्रिसिद्धपथिकोऽम्बरमार्गः ।
तस्य मार्गमसुनिर्गमहेतोः कर्तुमुद्यतमिदं मम शेख्नम् ॥ ४५ ॥

एति भूतपतिरेव कदापि स्थानमेतदुपनीतवैलिनः ।
अत्र वृत्रहणमप्यनपेक्षा मातरः कवलयन्ति भवान् कः ॥ ४६ ॥

नश्य नश्य कपिशावक दूरात् कोऽसि मामकमुदीक्षितुमास्यम् ।
जायते यदवलोक्य कृतान्तैः सोऽपि दुर्भरभयज्वरवेगः ॥ ४७ ॥

१. B C D म । २. B थगा । ३. B गदयमध्ये । ४. B C D धृ । ५. A भुवेव । ६. B C D श्रूय । ७. B C D श्रीक्षितप्रतिहतिः । ८. B ताःसुरसा । ९. D शा । १०. A लंतः । ११. A कपर्दी ।

शक्तिरस्मि जगदीशितुरुग्या संहरामि समयप्रतिपक्षम् ।
 उद्धरामि च भवार्णवमग्रानीक्षितेन पशुकानुपसन्नान् ॥ ४८ ॥

विप्रतीपमित एव वलेथा विप्रराडपि न गच्छति येन ।
 स्तेनैवद्वज्ञसि कस्त्वमयं नस्तेन रे पशुक सिद्धपथेन ॥ ४९ ॥

तामुवाच हनुमानुचिता ते वागियं वियति वीरदरिद्रे ।
 अञ्जनासुतसमक्षमिदानीं कः प्रमादिनि विक्तथनवादः ॥ ५० ॥

स्पर्धयाऽथ वृथे हरिवीरः सा तथाऽङ्गु पुनरुल्लसति स्म ।
 तद्वपुर्निचितसीम्नि यथाऽसौ मारुतिर्वियति नान्तरमाप ॥ ५१ ॥

गुलफदध्रतनुरानिलिरासीन्मातुरुग्रवपुषः सरमायाः ।
 प्रेक्ष्यते स्म पुनरुत्तिशाली तेजसा सुरगणेन स एव ॥ ५२ ॥

प्रेर्यते न महता महतीयं भिद्यतेऽणिमगुणेन कदाचित् ।
 इत्यधित्वरमनास्त्रसरेणोस्तुल्यतामगमदाशुगसूनुः ॥ ५३ ॥

व्यस्य वर्ष्म विकरालमथाराद्वानरं विहरमाणमणिम्ना ।
 सा तमूर्धवदना न विवेद व्युत्थितेव मतिरात्मरहस्यम् ॥ ५४ ॥

तां विभेद घनपीवरकायां वायुस्तुरणुभावगुणेन ।
 भित्तिमश्मघटितामतिभारौन्मुक्तसंहतिमिवाम्बुभिरिन्द्रः ॥ ५५ ॥

तद्वयतिक्रमसमुत्थितमागः स्वस्य मार्णुपगम्य तदानीम् ।
 एतदानिलिरनाकुलचेताः स्तोत्रमारभत संनतिपूर्वम् ॥ ५६ ॥

ओं नमोऽच्युतविरिञ्चिविदौजस्यम्बकादिसुरसङ्खनतायै ।
 तुभ्यमङ्गुतवपुर्ग्रहलीलाकिञ्चिविष्वजनघोरभयायै ॥ ५७ ॥

सर्वधर्ममयि सर्वनमस्ये सर्वशक्तिसमवायिशरीरे ।
 सर्वतोषिगुरुखि सर्वशस्ये सर्वभूतपतिपत्तिन नपस्ते ॥ ५८ ॥

१. BCD रेतिपक्षान् । २. D सूत । ३. A मतितापा DB मभितापा ४. A नृजुगे । D वृश्चु ।
५. BC DE read three lines more after this—एतदाह विहसन्हनुमांस्तामेष यामि भवतीं प्रणिपत्य । अग्रतो गतवतोऽस्य उरस्तात्पादुरास विरसं हि रसन्ती ॥ राक्षसी जनभयङ्कररूपा कापि पापधितेव दुराशा ।—and omit portion up to 91st sloka.

दुष्टदैत्यकुलमारि नमस्ते योगविभ्रमकुमारि नमस्ते ।
 चादुकारिमदनारि नमस्ते विष्टपैकवरनारि नमस्ते ॥ ५९ ॥

त्वां जगन्मतमहां महयामि त्वां जगत्कृतमहाबलिमीडे ।
 त्वां जगत्प्रसविनीं प्रणमामि त्वां जगत्स्यकरीमुपातिष्ठे ॥ ६० ॥

ब्राह्मि वैश्राविणि वैष्णवि रौद्रि स्कान्दि चान्द्रमसि चण्डि नमस्ते ।
 कस्तव प्रतिविशेषमवैति स्तूयसेऽत्र वरदेति न केन ॥ ६१ ॥

त्वं सृजस्यवसि संहरासि त्वं त्वं विभर्षि भुवनानि भवानि ।
 त्वं निमीलयसि बोधयसि त्वं त्वं विचित्रगतिरीशितुरच्छा ॥ ६२ ॥

विप्रकीर्णविकृतिः प्रकृतिस्त्वं त्वं विकल्पमलमोक्षशुचिश्चित् ।
 सिद्धिरष्टगुणपृथिविनी त्वं त्वं विशुद्धिरूपमानदरिद्रा ॥ ६३ ॥

त्वन्मयोऽयमणुसङ्गविकारः त्वन्मयोऽयमहमित्यभिमानः ।
 त्वन्मयं तदपि देवि दीवीयस्तत्वमोमिति पदप्रतिपादम् ॥ ६४ ॥

त्वं प्रसव्य विहतप्रसवेषोरर्धमर्थादिमधामधरस्य ।
 देवि दीप्तपुरुषोत्तमलीलः श्रीपतिः सकल एव स च त्वम् ॥ ६५ ॥

ते त्वैव परितः परिणद्धाः शक्तिभावततया लतयेव ।
 विभ्रतीदमवलत्वमुपेताः सद्व पद्मवसतेः शतमीशाः ॥ ६६ ॥

उद्यता हिमवतः शिखरीन्द्राच्च त्रिवर्गफलवल्लिरपर्णा ।
 त्वच नाकिनयनोत्सवकारी कन्दलः प्रभवति स्म विशाखः ॥ ६७ ॥

याजजूकवपुषो गिरिशस्य त्वं प्रतीच्छासि यथेच्छमुपेत्य ।
 तं तमग्यजुषमन्तपदोक्ता देवताऽनलमुखी मरवभागम् ॥ ६८ ॥

जग्रसे गजतनुर्दनुमूर्गादतानवपुषा वपुषा ते ।
 अब्जकोशमुदुना महिषः प्राक् चुक्षुदे स च रणे चरणेन ॥ ६९ ॥

स्मेरमुग्धमुखचन्द्रमसा वा दीर्घवक्रदशनावलिना वा ।
 येन तेन हृदि तिष्ठसि शम्भोरात्तमुक्तकरुणे करणेन ॥ ७० ॥

बुद्धिरूपिणि विरूपदशस्तकौशलं किमपि देवि ददासि ।
 येन दृष्टविपरीतविशेषः साध्यते स कथमप्यभिरूपैः ॥ ७१ ॥

दूरमस्वलितशक्तिशरीरा कारणेशमनुयासि तथा त्वम् ।
जातु मार्गति यथा परिपूर्णः साधनेषु न स देहपि स्वम् ॥ ७२ ॥

कः कदाऽप्यभिमतेन घटेत स्याः क्रियेति यदि न त्वमुपायः ।
अम्ब डिम्बमहरिष्यत केन त्वं नचेन्नियतिरित्यभविष्यः ॥ ७३ ॥

अस्तु चारभुवि भूरिभयायां चिह्नभीरहिमवाहिनि विश्वम् ।
पारमेति शिवशक्तिवरत्रानम्ब संभृतबलो विरलस्ते ॥ ७४ ॥

ग्राहसे त्वमतरङ्गसुधोदस्फीतशीतलरहस्यविभूतिः ।
वीतरागमलपङ्कविलेपैरम्ब संविदिति सूरिभिरन्तः ॥ ७५ ॥

ज्ञातिरित्यवितथा तव मूर्तिः ज्ञेयमित्यनुतपावरणं ते ।
त्वामतश्चिरनिमीलितनेत्राः कोटीं सुमनसोऽनुसरन्ति ॥ ७६ ॥

कोऽवगच्छति शिवे तव तत्त्वं यत्तव स्तवमलं विदधाति ।
एहि सर्वजनमातरकाण्डे समंदं मदनुरोधवशेन ॥ ७७ ॥

देवि देवकरणीयनिमित्तं यन्मयातिपतितस्तव कायः ।
तज्जगत्रयमहीयसि मातर्मर्षणीयमणुकस्य ममागः ॥ ७८ ॥

रामनामपिहितस्य हितैषी वानरोऽहमसुरान्तकरस्य ।
एष मार्गितुमुपैमि तनूजामम्बुर्धेजनकराजसुतेति ॥ ७९ ॥

देहि देवि गमनाय नियोगं यामि रामरमणीयनुसर्तुम् ।
योगिनि क्षिप समस्तमयोगं कर्तुमानतिमुपैमि पुनस्ते ॥ ८० ॥

राघवौ रविसुतो युवराजः सुनुरम्बुजभुवो नलनीलौ ।
ते गवप्रभृतयश्च वयस्यास्त्वां मया भगवति प्रणमन्ति ॥ ८१ ॥

सा तुतोष तुषितैः सह तस्य प्रज्ञया च विनयेन च तेन ।
तर्हि वाचमिति चाप्रतिरम्यां सौम्यभावमुपगम्य बभाषे ॥ ८२ ॥

एहि यामि पवनात्मज तुष्टा यच्चमिच्छासि ददामि तदाशु ।
गच्छ संप्रति सुखेन सुरस्ते सौष्ठवं हि विषमेऽपि सुदृष्टम् ॥ ८३ ॥

स्वस्ति तेऽस्तु निकषातनयानामेककः कदनमाशु कुरुष्व ।
दक्षिणां दिशमिमां चिरसुक्तापावसन्तु सुरसिद्धमुनीन्द्राः ॥ ८४ ॥

अत्र तेऽध्वनि विशुद्धषड्ध्वा सिद्धिमष्टतनुराशु तनोतु ।
विन्नवंशविपिनानि पुरस्तादुद्धरन् व्रजत च द्विरदास्यः ॥ ८५ ॥

इत्युर्दीर्यं सरमा विरराम प्रस्तुतामचलदानिलिराशाम् ।
 तस्य खेदमपहर्तुमथेमं पूर्वतोऽद्रिसुदियाय पयोधेः ॥ ८६ ॥
 अत्यगत्तमगमङ्गुलिकोट्या मासतिः प्रियगिरं परिरभ्य ।
 न प्रतिष्ठितसमुद्भवाराः शीतलत्वमुपयान्ति महान्तः ॥ ८७ ॥
 अग्रहीदथ समुद्रपिशाची सिंहिका हनुमतः प्रतिबिम्बम् ।
 संनिकृष्टनिधना शिशुमारीवामिषं मुखजुषो बडिशस्य ॥ ८८ ॥
 इन्द्रजालमतनिष्ठ महीयः सा पयोधिवसतिः पिशिताशी ।
 यद्विनाऽपि न भसि प्रतिबन्धाद्वन्धवाहसुतमाशु बबन्ध ॥ ८९ ॥
 संभ्रमन्निपुणदृष्टिरस्तात् पश्यति स्म कुपितः कपिवीरः ।
 तामपूर्वगगनाध्वगदेह्यासगर्धिविट्ठाननगर्ताम् ॥ ९० ॥
 अभ्यभाषत च तस्करि काऽसि क्रीडसीत्थमसुभिः किमिति स्वैः ।
 एष पुच्छवलयाचितकायामुत्वनत्यनिलमूनुरितस्त्वाम् ॥ ९१ ॥
 उब्रमध्य मुखमुख्यवणमुख्यावल्लिसंवालितचञ्चलजिह्वैम् ।
 साऽथ वायुसुतपुत्कटदंष्ट्रायन्त्रनिस्वैनितमिश्रेमुवाच ॥ ९२ ॥
 वानरस्य विदितेह न तेऽहं देहिनोऽनुदिनमाहरमाणा ।
 सिंहिकेति रजनीचरसिंही सिंहलावधिजलस्थलरक्षी ॥ ९३ ॥
 लावणेऽहमिह वारिणि रक्षश्चक्रवर्तिनियमान्निवसामि ।
 चक्षुषाऽनलरुचाऽम्बरमार्गं मार्गितव्यविबुधं विदधाना ॥ ९४ ॥
 दक्षिणादि शिखरान्मलयाद्रेरासुवेलमधने गगनेऽस्मिन् ।
 अस्ति मे पवनपुत्र निरोद्धुं तावकं जनकमप्यधिकारः ॥ ९५ ॥
 रक्ष्यतेऽम्बरपथोऽनिकलङ्घः क्वापयासि मम दक्षकलङ्घः ।
 द्रागिमं बत पिवामि रविं वः कस्त्वमत्र विर्धृतप्रतिबिम्बः ॥ ९६ ॥
 नाकसत्सु गिरिशात् पुवगर्ते न क्षिपामि कमिवाननगर्ते ।
 संमुखीनपथिकासपिबाऽहं भीषये तमपि काश्यपिवाहम् ॥ ९७ ॥
 आहरामि लवणार्णवलीनैवान्तरिक्षपथिकानविचारम् ।
 जीवशुल्कनिचयार्यं विदेहानप्यहं सुरगणानिह वेर्धि ॥ ९८ ॥

यानिमानमृतभानुवलक्षानीक्षसे कपिकुमारक रङ्गन् ।
तेऽस्त्रमांसविरहान्मरुतोऽस्तास्तृप्तया मलयमूर्धिन मर्यैव ॥ ९९ ॥

त्वामहं विभुमिवाद्य निगीर्य स्वधपिशाचजननीसमनार्मा ।
निर्विशामि सुहितप्रतताङ्गी निस्तरङ्गमिदप्मनुधितल्यम् ॥ १०० ॥

इत्युदीर्य वचनं तमुदीर्णद्वादशार्ककिरणाधिकभासम् ।
सा महाप्रलयकालदिनान्तव्यान्तराजिनिविडा निजगार ॥ १०१ ॥

हा कुमारकमकालविपन्नं हा मरुदणवरौघविसर्गम् ।
हा तमादिपुरुषं जननादिक्षेशखेदितमकारणमेव ॥ १०२ ॥

नन्दिकेश जगतामशुभेन स्फूर्जति स्म स तवापि न शापः ।
कस्तरिष्यति भयङ्गरमेवं वानरेषु जलराशिमिदानीम् ॥ १०३ ॥

कैकयि क्षयमुपैहि वृशंसे कोऽथवाल्पमनसस्तव दोषः ।
यूपरुद्वसुधोऽपि स शोच्यः स्त्रीजितो दशरथः क्षितिपालः ॥ १०४ ॥

नन्द पौत्रविजयेन पुलस्त्य कवापयाम कमलासन शाधि ।
त्र्यक्ष तुष्य स विगर्जतु मत्त्वस्त्वत्प्रसादरभसः पिशिताशः ॥ १०५ ॥

दत्त हस्तमृष्यस्त्रिदशानामंशुमान्निकृतिपांसुनिरुद्धः ।
इत्यवोचत नभश्चरलोकः कातरः कपिकुमारमपश्यन् ॥ १०६ ॥

तां विदार्य निरियाय हनूमानंशुमानिव घनाघनवीथीम् ।
अत्यदीपि च वृसिंह इवास्त्रिदिग्धपाणिशिखरो हरिसिंहः ॥ १०७ ॥

अन्तरीरितसमीरसुता सा पार्वयोरथ पृथक्पतिताभ्याम् ।
राक्षसी विकटवप्रनिभाभ्यां व्याप दूरमुदर्थिं द्विदलाभ्याम् ॥ १०८ ॥

तेन विस्मयमवाप सुरौघः कर्मणा दहनमूतसुतस्य ।
रावणस्य निधनं प्रति विश्वं व्यश्वसीत् प्रमुदितं च तदैव ॥ १०९ ॥

तां वागुरामिव दृढं दृढपीनवक्षाः संप्रेर्य वृक्षमृगयूथपतिर्बलेन ।
आसीदति स्म महते बतै विद्रवाय स्थानीयमिन्द्रपुरचारु दशाननस्य ॥ ११० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ समचरिते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो नाम घोडशः सर्गः समाप्तः ॥

१. B D नी सह । A नी हसमाना । २. A D छनातु समं न । ३. D वन ।

अथ सप्तदशः सर्गः ॥

तां गान्धवाहिर्गगनस्थ एव श्रुताधिकाभोगमयीमपश्यत् ।
 दूरोच्चलन्नाकवधूनिकारसांराविणीं रावणराजधानीम् ॥ १ ॥
 यां सिन्धुमध्ये दिशि दक्षिणस्यां चक्रेऽलकाभर्तुरमर्त्यशिल्पी ।
 सर्वात्मविज्ञानवसुव्ययेन विस्म्भलीलावसर्ति द्वितीयाम् ॥ २ ॥
 या लोलकल्लोलभुजस्य सिन्धोरुचानसुमस्य गिरौ त्रिकूटे ।
 ललास लीलोच्चसुवेलमूर्धिन मन्दोदीरीकोरसि रावणस्य ॥ ३ ॥
 सदा जयस्मेरैनिशाचरेन्द्रसंसर्गदोषादिव या विजित्य ।
 द्वाराननैः सागरघोषगम्भैः दशापि दिक्पालपुरीर्जहास ॥ ४ ॥
 या रत्नविन्यासविचित्रहेमप्राकारमालावलयेन रेजे ।
 सन्ध्याभ्रैराजीभिरिवोज्ज्वलाभिर्मध्ये कृता मूर्तिरशीतरस्मेः ॥ ५ ॥
 यस्यां लसदेवकुलोज्ज्वलायां बलिप्रयुक्तोऽपि स तुर्यघोषः ।
 सन्नाहसन्देशभियं ददानो दिवं द्रवदेवकुलां चकार ॥ ६ ॥
 वीभत्सकेलीरसचञ्चलानां विलासिनामुत्सवडम्बरेषु ।
 यत्रोपहासैकपदं वभूवुः ब्रह्मर्षयः स्वस्त्ययनोपपन्नाः ॥ ७ ॥
 यस्यां महावेश्मसु पद्मरागग्रावोत्करस्याजिरवेदिभाजः ।
 असुरभुजामाविरभूत्प्रभार्थिरस्त्रकृपयोराशिरस्वाम्बुराशिः ॥ ८ ॥
 तृणोद्रम्भैर्गर्सुदोपलानां प्रतोलिकावेश्मसु रश्मिजालैः ।
 यत्राजनि क्वापि सुधाशनानां सुधामहोत्साहकृतः प्रमोदः ॥ ९ ॥
 यस्यां क्वचित्केतकसूचिभासश्वकाशिरे चन्द्रशिलावलभ्यः ।
 विलोक्यमानाश्रिरविप्रलुमस्वकीत्यभिज्ञानरसादमत्येः ॥ १० ॥
 क्वचिच्च यस्यामसितोपलाद्वच्छलेन दूरोच्चलितोऽन्धकारः ।
 चक्षुर्गतं राक्षसदम्पतीनामालोकमर्कमिजनं जहार ॥ ११ ॥

१. BC वेलेव २. BCD स्वर्गायसस्मा । ३. A अमर्त्य । D अन्योन्य । ४. ABC तपोभिः
 ५. BC ल्पा D पला । ६. BCD हास्त्वाद । ७. BCD कर्मा ।

यस्यामकल्याणविधानकल्यः कल्याणकार्तस्वरमन्दिरेषु ।
प्रकामंभीरुनकुतोभयत्वाज्जहास देकान क्षणदाचरौघः ॥ १२ ॥

यस्यां जहुः सादरशक्रसान्त्वशीतेन सिन्धोर्लहीरवेण ।
दशास्यदुर्वाग्विष्वर्षदुःखं दिवौकसः संसरणस्थलीषु ॥ १३ ॥

यत्रासितः स्वद्युतिमोषदोषाद्भुवं निरस्तो रजनीचरीभिः ।
जगाम जम्बालकुलानुकारं रथ्यासु रत्नप्रकरोऽशुलोऽपि ॥ १४ ॥

विशुद्धगल्वर्कमहागृहेषु बहिर्मुखं यत्र महश्वकासे ।
आनीतमाकृष्य निशाचरेन्द्र्येशः सुराणामिव गन्तुकामम् ॥ १५ ॥

आलिङ्गनात्प्रागपि यत्र गाढात्पुवङ्गलाङ्गलहुताशनस्य ।
हैमैर्घ्यहाशोकवनैर्विनिद्रिदीपिरे दिव्यनितामुखानि ॥ १६ ॥

जवलन्महानायकचक्रवालास्ते ते परिस्कन्दगृहानितकेऽपि ।
भेजुर्बहिष्कारमपूर्वेरागाच्चिरोपिता यत्र परिच्छदौघाः ॥ १७ ॥

आयस्तवैदूर्यमयानि यस्यां प्रांशुप्रवालव्रततीवृत्तानि ।
शिरःप्रतिष्ठापितशातकुम्भकुम्भानि शाखास्त्रपि मन्दिराणि ॥ १८ ॥

रुचोऽधिका यत्रै चतुष्पथेषु रक्तोपलानुत्किरतोऽत्यधावन् ।
निरस्त्वास्त्रिपशितभ्रमेण रक्षांसि रत्नेषु निरुत्सुकानि ॥ १९ ॥

केलिक्रमायातकलाविवादनिर्विद्यविद्याधरमण्डलानि ।
यस्यां वसुः शौर्यगुणानुरागगम्यानि पर्यंप्रमदापुराणि ॥ २० ॥

चतुर्दशानां भुवनेश्वराणां महोपदाश्चिपुरव्यपेक्षाः ।
यत्र स्वसंपातनिरोधोषादशानद्वारसदः प्रवीराः ॥ २१ ॥

दुर्वारशूलाः सुलभार्धचन्द्राः तपस्विनः कृतिकरङ्गमात्राः ।
अशक्तयो यत्र शिवत्वमापुः वैलक्ष्यभस्मच्छुरिताः सुरोघाः ॥ २२ ॥

हिंसाधिकारं दध्वरन्तकस्य यत्राधिकारम्भजुषो दृशंसाः ।
शमाधिकारं कदनभकारं सदाधिकारं मरुतामपाये ॥ २३ ॥

१. CD माद २. AB तुलानि । ३. A लोपी, D लेपी । ४. ABC पर्यङ्क । ५. A मारास्कणोदिषि ।
६. A ती । ७. AD आवाधकान्य । ८. A रस । ९. BC संराव । १०. AD उष्णानि मन्ये ।

उपागताः पुण्यजनेश्वरेषु निरूपणायेव मिथो गुणानाम् ।
 चिह्नानि चारुणि विवत्रुरुचैर्यत्रत्वः स्वानि समानकालम् ॥ २४ ॥

शशिप्रभां रक्ष तमः क्षमस्व प्रसीद मुग्धासु कुमुदतीषु ।
 चकार यस्यामिति राक्षसेन्द्रात् प्रकम्पमानस्तपनस्तपस्वी ॥ २५ ॥

निश्चां यथा गच्छति कुम्भकर्णः कर्ण यथा गच्छति मेघनादः ।
 यथा दिशः पश्यति जम्बुमाली काली तथा यत्र सदा जगर्ज ॥ २६ ॥

अधिक्षपं सौधशिरस्तलेषु कुतूहलावर्जितविग्रहाणाम् ।
 अलम्बत च्छन्दचरः सुदूरं यत्रोपधानाय विधुर्वधूनाम् ॥ २७ ॥

क्रीडाधिकारश्रमसालसाङ्गीर्यस्यां वहिर्विथिजुषः सिषेवे ।
 स्वैरानिलोत्सङ्गसलीलनीर्वारां कण्ठर्वारवधूः पयोधिः ॥ २८ ॥

जितोज्जितानां जगतां शुभार्यं सभां सदा यत्र पुलस्त्यमित्राः ।
 द्वूरोच्चलहुर्लितप्रवीरामपि प्रणुन्नप्रणयाः परीयुः ॥ २९ ॥

यत्रोच्चवीचीचयच्चुम्बितेन्द्रोः सिन्धोः श्रियं कामपि तामपश्यन ।
 हर्म्यावलीनां प्रमदाः प्रदोषप्रसन्नमाकाशतलं भजन्त्ययः ॥ ३० ॥

यस्यां मनससङ्गमनोहरेषु प्रश्नेषु तस्यामपि दुर्दशायाम् ।
 अचेतना इत्यमराः प्रतीयुरनुत्तरास्तोरैणसालभञ्जीः ॥ ३१ ॥

ते ते जगद्रामजयप्रगल्भाः स्वमन्दिरेषु प्रमदासमक्षम् ॥
 यस्यामजयिन्त परं प्रसह रक्षोयुवानः कुसुमायुधेन ॥ ३२ ॥

चैलेषु वायोः प्रतियेषु वहेः ध्यानेषु धातुः कदनेषु मृत्योः ।
 रतेषु यस्यां मदनस्य चासीदहर्निंशं द्रागितिं संनिधानम् ॥ ३३ ॥

रहस्समेतैः क्षणदाचरेन्द्ररहस्समे रत्नरुचा निशीथे ।
 ददे बताङ्गाजयिसमं समन्ताददेवतासंचरणाय यस्याम् ॥ ३४ ॥

तामन्तरिक्षादवतीर्य दूरं पुरीपद्रादवलोकमानः ।
 सविस्मयश्चिन्तयति स्म तृणीमिति क्षणं स प्रतिभानशाली ॥ ३५ ॥

ममापरावत्यनुभूतपूर्वा पुरी न साडपि प्रतिगर्जतीमाम् ।
 ध्रुवं स निर्माणकरस्य दोषो दोषाचराणां वसतिर्यदेषा ॥ ३६ ॥

सौम्यः समन्तादयमम्बुधिश्चेदयं गिरिश्चेदनघः सुवेलः ।
अयं पुनः किं विहितः पुरोऽस्याः पतिः प्रतिज्ञातजगद्विलोपः ॥ ३७ ॥

मूर्तिः सुधांशोरिव लाङ्घनेन पटीरवल्लीव भुजङ्गमेनैः ।
लक्ष्मीरिवोत्कर्षवती मदेन पूर्वधितेयं दशकन्धरेण ॥ ३८ ॥

तामेकपत्नीं रघुनन्दनस्य निशाचरखीपरिष्टरीताम् ।
आसादयिष्यामि कथं पुरोऽस्मिन्विद्यामविद्यापिहितामिवाहम् ॥ ३९ ॥

किमित्थमेवावतरामि तुर्णमथार्णवाभ्यर्णवै भवामि ।
सुवेलशृङ्खेषु दिनस्य शेषं नयामि निर्वर्णितनिर्गमो वा ॥ ४० ॥

इमं ममाम्भोनिथिलङ्घनार्थमतिप्रवृद्धं न शरीरभारम् ।
जानेऽष्टदिङ्गागधृतां धराऽपि प्रतीच्छतीयं कियती पुनः पूः ॥ ४१ ॥

संक्षिसमेतहि करोमि देहं विदेहराजस्य सुतां चिनोमि ।
महान् बहिस्तिष्ठति संकटेषु क्षुद्रोऽधिगच्छत्यवकाशमाशु ॥ ४२ ॥

इत्थं पुरोऽस्मिन्निपताम्यहं चेनक्तंचराः किंस्वदिति द्रवन्ति ।
वीक्ष्य च्युतं मां गगनादकसमादार्या न विश्वासमुपैति साऽपि ॥ ४३ ॥

इदं श्रुतं राजकुलं पुरस्तादेतानि शुद्धान्तगृहणि नूनम् ।
अमूनि मन्ये गगनं लिखन्ति श्रीमन्ति सामन्तनिकेतनानि ॥ ४४ ॥

इमां किमहाय बलादरातेः सीतावशेषां नगरीं करोमि ।
किमुद्गृताधारमहीधमूलामादाय गच्छामि यथागतं वा ॥ ४५ ॥

अपि प्रदेशं जगतः सुगुमं सप्तार्चिषः स्रूत इव त्वरावान् ।
रामस्य द्रूतः पुरमेतदेष्यन्नणोरणीयानथवा भवामि ॥ ४६ ॥

रक्षोर्वेऽस्मिन्मनुजेन्द्रमूनोः सीतेति सन्देहमसूनुपेतान् ।
अहं यते मार्गितुमभ्युपायैसिद्धार्थवीजानि किरन् कराभ्याम् ॥ ४७ ॥

अहो चर्याः कीकसपर्वतानामहो घनाः शोणितनिर्जरिष्यः ।
अहो मनोज्ञान्यपि मन्दिराणि परीत्य घोरा कुणपाटवीयम् ॥ ४८ ॥

१. BCDE व्यालेन वल्ली मलयोद्दवेष । २. BD जनेऽथवाभ्यर्णवे । ३. A जाम् । ४. ABCE घ ।

५. A यः B यं । ६. A भर ।

यत्सत्यमन्तर्जनयन्ति कम्पमस्माद्शोऽपि प्रथमावतारे ।
 कोलाहलिन्यः क्षणदाचराणामिमा महामांसपणा विपण्यः ॥ ४९ ॥

ध्रुवं द्रवज्जीर्सविलोक्यमानान्याकल्पसान्द्राङ्गलवौन्यमूनि ।
 धाराह्वयोग्यापिशुनानि रक्षोवीरार्भकाणां खुरलीखलानि ॥ ५० ॥

किमस्तमैस्त्येव गतो विवस्वानिन्दोरकस्मादुदयः किमुच्चैः ।
 किमूष्मदारित्र्यमिदं कृशानोः किमत्र सन्तीव न तातपादाः ॥ ५१ ॥

अत्रेदमुच्चैः कदनं द्विजानां बन्दीरवः स्वर्गसदामिहायम् ।
 अत्रैष निन्दारभसः श्रुतीनामनागसीह वव पदे पतामि ॥ ५२ ॥

किमत्र पश्यामि किमत्र लीये किमत्र वाणीः करुणाः शृणोमि ।
 भूलं महस्योपलभे मुहूर्तं किमत्र वादित्रिनिवेदितस्य ॥ ५३ ॥

किमुत्सवानुत्सवंजातरङ्गनमन्दोच्चलद्वीतकलातरङ्गन् ।
 पश्यामि रक्षोविटमण्डलीनां कृत्वा तनुं निष्कुटखण्डलीनाम् ॥ ५४ ॥

यत्रैव तत्रैव पतामि तावदस्त्येव मे पावनमेनसोऽस्य ।
 द्रक्ष्यामि यत्तां जगदेकभर्तुः महानुभावां महिषीमिहैव ॥ ५५ ॥

संपूर्णकल्पेऽपि मनोरथेऽस्मिन्मनः प्रयच्छामि न संमदस्य ।
 प्रहर्षलोलस्य हि लांवसंज्ञाः पतत्रिणः पाणिगताः प्रर्यान्ति ॥ ५६ ॥

अयं चिरानन्दसि वालिपुत्र निर्वर्तसेऽद्याधिगतप्रवृत्तिः ।
 सैन्यं तवोन्मयमयोगपङ्कालङ्का करक्रोडगता ममेयम् ॥ ५७ ॥

समर्थितः कोऽस्मि रघूद्वहेन किं मे सुमित्रातनयोऽद्य वक्ति ।
 ध्रुवं ममैकस्य विलम्बदोषात्कर्पीश्वरः कुप्यति यूथपेभ्यः ॥ ५८ ॥

किं भूयसा वा मम चिन्तितेन तत्रैव तावदिवसं नयामि ।
 यत्र स्थितः स्पष्टचतुर्विभागां पुरीं करस्थामिव रूपयामि ॥ ५९ ॥

इत्यादि स व्योमनि संप्रधार्य कार्यं मनीषी मनसैव दीर्घम् ।
 सामान्यशाखामृगमात्रमासीदुत्रासनाभीर्नेगसानुमूर्ध्नि ॥ ६० ॥

१. BC D नसाकल्पसान्द्राप्रवणा । or नद्रश्ववणा २. A स । ३. BC D सन्ध्ये । ४ C. D. सुक ।
 ५. A B लोल ६. A. पत । ७. A क्वा । ८. A पाकमात्रस्तवास्तनाडी ।

त्रीणि त्रयीत्राणसंहः पुरस्ताल्लोहार्गलान्यैक्षत गोपुराणि ।
तत्रादराइत्तमहाकवाटं दृष्टोत्तरद्वारमसौ जहास ॥ ६१ ॥

स पुष्पकादीनि ककुप्तिभ्यो दशाननेन प्रसभं हृतानि ।
अपश्यदत्यञ्जुतकल्पनानि विमानरत्नानि च तानि तत्र ॥ ६२ ॥

सथो हृताः का अपि कातराङ्गीः तत्र क्रमात् का अपि निर्विशङ्गाः ।
सुराङ्गनाः का अपि सोऽभ्यपश्यत् कारासु कारुण्यविमुक्तकण्ठीः ॥ ६३ ॥

स तत्र तत्राशनिशक्तिशूलशस्त्रीगदामुद्ररखञ्जपाणीन् ।
ववलग वीक्ष्य प्रमनाः पुत्रञ्जः साङ्गामिकान्यामिकयातुधानान् ॥ ६४ ॥

तामीक्षमाणो नगरीमकस्मात्स विस्मयाद्विस्मयमाससाद् ।
यदेकतः कान्तपवित्रवेषान्विभीषणस्याभिसैरान्ददर्श ॥ ६५ ॥

अत्रापरा केयमिति ब्रुवाणो मखामिधृमावलिमीक्षते स्मै ।
तच्चस्पृशः क्वापि च सोऽभिलापानभीक्षणमाकर्ष्य शिरो दुधान ॥ ६६ ॥

शुश्राव शश्यागृहगङ्गरान्तःपुरातिरिक्तानि पुरि भ्रमन्ति ।
स कुम्भकर्णस्य जितार्णवोर्मिसंघटयोषाणि च घोरितानि ॥ ६७ ॥

दर्पः शरीरीव दशाननस्य तेन प्रथानप्रतिहारमूले ।
अदर्शि देवर्षिकदम्बकानां दिशन् गलेहस्तमथ प्रहस्तः ॥ ६८ ॥

महोदरेणादरदत्तपाणिर्विश्राणिताद्वा शुकसारणाभ्याम् ।
तेन भ्रमन्विभ्रमकेकराक्षो रक्षोयुवाऽदृश्यत जम्बुमाली ॥ ६९ ॥

श्यामः सुदंश्टेऽरुणवञ्जुलांससनिधिः समुद्राहितर्वर्षीकः ।
तस्याविरासीत् पुरतः प्रवीरः कुमारचूडामणिरक्षनामा ॥ ७० ॥

कथं कर्थंचिज्जितकोपवेगो नयप्रकोपं न कपिर्विषेहे ॥
चिकीर्षति स्म श्रुतभृतनाम्नो नरान्तकस्यान्तमसौ तदैव ॥ ७१ ॥

रोषानलः संप्रति मे घनादस्तदत्र हृव्यं भव मेघनाद् ।
इतीन्द्रजिदर्शनकोपितेन चक्रे रथश्वेतसि कोपि तेन ॥ ७२ ॥

सस्मार कार्यं विजहौ विकारं हरिप्रवीरः स तथैव तस्थौ ।
 विजेतुकामा हि परं पराध्याः स्वात्मानमेव प्रथमं जयन्ति ॥ ७३ ॥

शुश्राव तत्र स तदाऽभिमुखीनकार्यः पर्यन्तसंसरणदेशजुषां पशूनाम् ।
 सांराविणं निकटरावणमृत्युशंसि स्मेरो विरोदनविरावितरङ्गरौद्रम् ॥ ७४ ॥

वामेतरेक्षणपुटस्फुरितप्रहृष्टः शृण्वन्नदक्षिणशिवारसितानि वीरः ।
 तत्रैव सोऽधिगमनीयपुरच्यवस्थः तस्थौ प्रदोषसमयं समुदीक्षमाणः ॥ ७५ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सुवेलशृङ्खाधिष्ठानो नाम
 सप्तदशः सर्गः समाप्तः ॥

नांश्र्वयमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्पनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
 येनानिशं ललितकोमलकाव्यमूर्तिः (तेः) सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥

किं शीघ्रभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यः किं वा सितासहचरैः क्थितैश्च दुर्गम्हैः ।
 दुर्घाऽधियलभसुधयाऽपि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

अथाष्टादशः सर्गः ॥

अनन्तरं जम्बुकदिङ्गुरवातिथेस्तर्मः परिष्वङ्गसंहस्र्य भास्वतः ।
 नवाँस्त्रोणीर्लिलिहुर्निशाचरा विलोचनैर्मूलमयूरवमङ्गरीः ॥ १ ॥
 स्फुटत्विषा पश्चिमसन्ध्ययाऽपिंतप्रकामविम्बाधरमुद्रिकारुचिं ।
 ददौ हशा विशतिमंशुमल्याँदशाननश्चारुणि वारुणीमुखे ॥ २ ॥
 विलोक्य सन्ध्यातपलोहिनीर्दिशो दशाननः स्वं स्मरति स्म साहस्र् ।
 स येन चक्रे निजकन्धराटवीनिवेशितासिर्जगदस्तपाटलम् ॥ ३ ॥
 अनृत्यतेवाङ्गुतरौद्रमुच्चकैर्निशाचरेन्द्रं प्रति पश्चिमाशया ।
 प्रदीर्घसन्ध्यारसन्नांग्रोपितस्फुरत्पचण्डद्वुतिमण्डलाग्रया ॥ ४ ॥
 निवर्त्य पारादपरस्य वारिधेरनुव्रतं वाँसरमेकवान्धवम् ।
 विवेश गम्भीरमगारमप्पतेर्विनीतपादप्रसरः प्रभाकरः ॥ ५ ॥
 तथोङ्गसद्विधितजालडम्बरादलम्बि नारादपि यो विलोकितुम् ।
 स एव सायं नयनैरलङ्घयत त्विषां निधिः को नियतेरगोचरः ॥ ६ ॥
 पतङ्गविम्बं पतदम्बरोदराङ्गभार मूर्ध्ना चरमक्षमाधरः ।
 सुशिक्षिताः कर्तुमनुत्तमौजसां महान्त एवापदि पर्युषासनम् ॥ ७ ॥
 रराज लाक्षारसरक्तमम्बरं वभुः प्रवालाभरणा दिगङ्गन्नाः ।
 चकासिरे तत्क्षणमूर्मयोऽम्बुधेः पुनः प्रसरन्मधुकैर्भास्त्रजः ॥ ८ ॥
 विलम्बमानारुणभास्कराननो निमीलतोद्विमविकासिपुष्करः ।
 जगाम धीरं परिणामरम्यतामहःकरी रोधसि पश्चिमोदधेः ॥ ९ ॥
 ववन्ध मुद्रामलसा सरोजिनी कुमुदती कोशमदश्यन्निजम् ।
 समेत्य शिश्ये कलहंसमण्डली वितत्य चक्राङ्गयुगानि चुकुशुः ॥ १० ॥
 शनैः स्वनन्निश्चलकण्ठकन्दलाश्चलत्पतत्राद्वितयाग्रपाण्यः ।
 विचिन्नराजीरचना मनीषिणः सुखं खगाः खेन दिशः प्रतस्थिरे ॥ ११ ॥

१. D भी २. A म ३. A रा ४. B D चिः । ५. A या C D या ६. D अग्णा । ७. A जद्व । ८. BC श्व ९. B ल ।

शनैरनेहः करपत्रभिन्नयोर्भित्यः पृथक्स्सस्तमृणालभङ्ग्योः ।
 विहङ्ग्योः सङ्ग्मदत्तनीरयोर्भवान्तरप्रायमभूद्विनान्तरम् ॥ १२ ॥

असुङ्ग्नदीसांनिभसन्ध्यमुल्लसत्तमः कचश्रेणि घनोडुकीकसम् ।
 विचेतुष्येऽरभसानिशाचरैः समाप्तसङ्गाममिवाम्बराङ्ग्नम् ॥ १३ ॥

ययौ लयं मूर्ख्यपरस्य भूभृतः सुवेलसानौ हनुमानिवांशुमान् ।
 ततस्तिरस्कारमलम्बयद्विशो दशाननच्छन्दमिवोऽद्वृतं तमः ॥ १४ ॥

क्वचित् किरातीकचपाशमेचकं क्वचिच्च कक्षानलधूमभूसरम् ।
 क्वचित्तमालदुमखण्डसंनिभैऽनभोऽग्रहीत्क्वाप्युपमातिगं तमः ॥ १५ ॥

न पेतुरल्पेषु न भेजुरन्तरं विदूरवस्तुग्रहणोद्यमं जहुः ।
 क्रमेण घोणाग्रपापि स्वगोलकान्नं चक्षुषामीक्षितुं भैशतांशवः ॥ १६ ॥

क्वचित्प्रमूर्तं क्वचिदास्यौवनं क्वचित्प्रदृढं क्वचिदुद्धुरं तमः ।
 क्वचित्प्रहृष्टेष्ठजनीशतांशिषां कथंचिदासीदविशेषभाजनम् ॥ १७ ॥

अतीत्य नक्तंचरतस्करावलीं पुनर्दिनेशाय समर्पयिष्यता ।
 जगद्विशेषप्रचयः प्रथीयसि न्यथायि कार्लेन तपोनिचोलके ॥ १८ ॥

कुलाङ्गनाः सेदुरुपोदसाध्वसाः तदा सदीपेष्वपि धामसु ध्रुवम् ।
 जगाम संकेतमुवस्तमस्वतीरदृष्ट्योऽसंतीजनः ॥ १९ ॥

क्यापि लब्धं जनसंनिधौ रहः क्यापि निष्क्रान्तमभव्ययां सुखम् ।
 क्यापि तत्पूर्वमचुम्बि संभ्रमादुपास्थितो जारथियाऽस्त्वनः पतिः ॥ २० ॥

जनं न पप्रच्छ निषेधपण्डितं प्रमाणमिच्छामकरोत्प्रमादिनी ।
 विमार्गपात्त्वया तमश्चयं विवेश सूक्ष्मिमुखदुर्लभान्तरम् ॥ २१ ॥

तमःसर्वं विदधे विभूषणं निनाददोषेण तुनोद नूपुरम् ।
 प्रतीक्षितुं न स्फुटचन्द्रिकाभयादियेष दूतीमभिसारिकाजनः ॥ २२ ॥

अपि प्रियालोकनलोलयाऽन्यया निजौकसि ज्येष्ठभुजङ्गदुर्भगाः ।
 तमिस्तसन्तोषदरिद्रया धगित्यभीशवः प्रोद्धमिता निशापतेः ॥ २३ ॥

१. A B थाहःकरपात । २. B C D ष्टे । ३. A मिवावरं । B C चरत्त । ४. A मष्टितं । ५. A वांचुम्बितु । ६. A दीपेष्वसंतीजना । ७. A व । ८. B C र्थ । ९. B C यस्स । १०. D नव्य । ११. A नवार्ग,

चिरं प्रदीप्योपरतार्कपावकं^१ निशाम्बुसंभिन्नतमोमधीचयम् ।
अलंचकाराम्बरकच्छैमग्रतः प्रकामशुभ्रा शशिकान्तिकन्दली ॥ २४ ॥

सितारुणैरन्दुमहोभिरौदैयैः पयोभिरच्छैरिव यावकाविलैः ।
सिषेच सोच्छासमुखी शतक्रतोर्दिंगन्थकाराङ्गनदिग्धमम्बरम् ॥ २५ ॥

मुखेन पूर्वाद्रिललाटविस्फुरद्विधुप्रभा चन्दनपङ्क्खभक्तिर्ना ।
रराज सा रावणमोहकारिणी निशा वृषाभ्यासवैतीव कन्यका ॥ २६ ॥

अथ प्रथीयस्युदये महीभृति क्षणादकस्मांदपि^२ दूरमुद्ययौ ।
तुषारभानुः परिपूर्णकामिनीमुखोपमावासिमहामनोरथः ॥ २७ ॥

विधूदयेऽभूद्विसाँगमभ्रमः प्रकाशवेगात् खगयोर्वियोगिनोः ।
न्यवर्ति नीहारनिपातनामभिर्ज्वलद्विरङ्गारचयैस्तयोरसौ ॥ २८ ॥

त्रिनेत्रनेत्राप्रिविदाहवेदनाविनोदहेतोरिव सत्वरागतम् ।
दथानमन्तर्मदनं मृगच्छलालुलास पीयूषमयूखमण्डलम् ॥ २९ ॥

अराजदारुह दिवं दवीयसां शशीति जीवः स मनोभुवः स्फुटम् ।
चकार यः शम्भुललाटलोचनक्रुपेव निर्वाणमशेषनेत्रगम् ॥ ३० ॥

रराज सा चन्द्रमयूखमालिनी निशेति कालस्य गतिर्निरत्यया ।
विशुद्धवोधाभरणा मनीषिणः क्रियेव दार्श्मशान्तिशीतला ॥ ३१ ॥

सुभूषितां मूर्तिमिवोद्रतो गुणः श्रुतप्रदीपामिव संविदं शमः ।
विचित्रनक्षत्रविमानमालिनीमलंचकार क्षणादां क्षपाकंः ॥ ३२ ॥

मृणालकण्ठीष्विव मानसालयः सितैकपद्मः कुमुदाटवीष्विव ।
कथास्विवानन्दरहस्यैविस्तरो रराज तारासु तुषारदीधितिः ॥ ३३ ॥

स्मरास्थिभिः सृष्टमिवामृतोक्षितैः स्मरद्विषः शेखरमम्बराकृतेः ।
स्मराङ्गयाऽलोकत सादरं न कः स्मरायिसन्दीपनमिन्दुमण्डलम् ॥ ३४ ॥

ततोङ्गुपष्पं शशिपूर्णकुम्भवद्वृतान्थकारावकरं समन्ततः ।
उपेष्यतोऽर्कस्य कृते तु तत्क्षणात् कृतं त्रियामाङ्गनया नभोङ्गन्म् ॥ ३५ ॥

१. A नं । २. A क्ष । ३. A स्वै । ४. A वर्णकमस्तिराजिना । ५. A विभाषावसती ।
६. A संमानिति । ७. B दिवसंगम ८. A देहे ९. B C सुरलदीपा । १० A निशा ११. A सैकं

अपि क्षपायामभिलङ्घमुच्चकैः कुतोऽन्यकारः परितो मणिप्रभाः ।
पिपेष पिष्टं पुनरस्त्रभुग्यान्निषेदुषी वेश्मसु वालकौषुदी ॥ ३६ ॥

वभुर्विद्वादजिरेषु रेजिरे चिरं निषेदुर्निकटेषु वेश्मनाम् ।
ययुः क्रमाद्विधितिपल्लवा विधोः वधूविलासप्रतिकर्मसाक्षिताम् ॥ ३७ ॥

नरवेष्वमूर्छन् कुचयोश्वकाशिरे कपोलयोः पल्लविता इवाभवन् ।
स्मितेषु तेनुर्मृगशावचक्षुषां निशापतेः कामपि कान्तिमंशवः ॥ ३८ ॥

सखि स्वसः स्वामिनि पुर्वं पाहि नः किमुज्ज्ञसीमां जननीमैवत्सले ।
इति प्रद्विद्विं शशिना सहागमन्वियोगिनीवेश्मसु कातरा गिरः ॥ ३९ ॥

तथा सुधौतं वरयोषितां मनः सुधांशुना मानकषायरूषितम् ।
प्रियेषु तेष्वेव विनाऽनुनाथनैर्यथा पुनर्द्रागतिरागमग्रहीत् ॥ ४० ॥

प्रसीदतासीदत चन्द्रिकातपे चिरं मिथः संस्तुतं शीघ्रं सोत्पलम् ।
इति क्षपानाथनिदेशनादिव प्रियापराधान प्रमदा विसस्मरः ॥ ४१ ॥

न चन्दनं चन्द्रमरीचयो न ते न चन्द्रविम्बप्रतिमोज्ज्वलं पधु ।
मनोज्वलानामहरन् विना प्रियं च चन्द्रकान्तोपलचत्वराणि च ॥ ४२ ॥

चिरं तदा॒ध्यास्त मनोभवज्वराद्विपानपृष्ठं रजनीचरेश्वरः ।
मैघूनि चन्द्रातपसङ्घंशीतलान्यजस्तशोर्णुशीलयन्मुखैः ॥ ४३ ॥

मधुं क्षरेति द्विजराजमब्रवीन्मुखैरनङ्घञ्ज्वरधूसराधरैः ।
विचेतुमुच्चैरुपदंशकारणादियेष ताराः श्लृथकङ्कणैः करैः ॥ ४४ ॥

मुखैरतुष्यन्न तदात्मयोषितामियाय तृस्मिं न च शीतरोचिषा ।
विचिन्तयामास विरुद्धवेष्युः स मैथिलीवक्षसरोरुहश्रियम् ॥ ४५ ॥

अयं विश्वायः सुरसिद्धयोषितां निशाचरीणां निभृतोऽस्तु संचरः ।
उपेत्य जोरं त्रिजटाऽनुयुज्यतां किमाह सा संप्रति मुण्डमानुषी । ४६ ॥

वनानि पुष्णं सलिलानि मौक्तिकं विविक्तकण्टाः क्वणितं पतत्रिणः ।
तवाधुनोच्चैर्मलयाचलस्थली द्वुमद्रवेष्प्रसवणं प्रवर्तीम् ॥ ४७ ॥

समानय द्वन्द्वमिदं पतत्रिणोर्न रावणः पश्यति वैशसं निशि ।
दिशन्तु वापीकुमुदेषु चोत्सवं सरोजसाधारणमिन्दुरश्मयः ॥ ४८ ॥

तपस्स्वगौधेष्विव चन्द्रमःकरौः कैथं न कृष्णागरुदूपसिन्धुषु ।
अमी निमज्जन्तु सितालयाः क्षणं बहिर्विसर्पद्वन्तुङ्गवीचिषु ॥ ४९ ॥

सह प्रगाढप्रणयैः प्रशंसति प्रदोषलक्ष्मीं क्षणदाचरेश्वरः ।
जितं भवद्विः सुरसिद्धचारणाः प्रविश्यतां प्रस्तुतकौमुदीमहः ॥ ५० ॥

क्व दुर्घसिन्धुः क्व च तस्य वीचयः प्रविश्यतां द्वारामिदं सुराङ्गनाः ।
गृणीतं भोः सूर्यरथादनन्तरं कदापि वा वृष्टचरी न चन्द्रिका ॥ ५१ ॥

करोतु कृत्यं मणिदीपशास्त्रिनां गिरिः सुवेलः स्फुरदोषधीगणाः ।
तनोतु सान्द्रैर्निजवारिविन्दुभिर्वितानमम्भोनिधिरम्बरोदरे ॥ ५२ ॥

प्रविश्यतां पाणविकाः फणाभृतः स्मृताः स्थ वीणानिषुणा नभस्सदः ।
तवैष तण्डो समयः स्वताण्डवं प्रणेतुमुद्रायति नारदोऽग्रतः ॥ ५३ ॥

क्षणः कलानामयमेव नर्तकाः क्व ते निविष्टा भरतान्तवासिनः ।
पृथुस्तनीं चित्ररथश्च कांपयि स्वलास्यशिष्यामुषहृत्य मोदताम् ॥ ५४ ॥

कथावशः^१ किं समयं हरत्यसौ हठोपनीतः सुरनर्तकीजनः ।
सचास्तयत्नोऽभिनयेषु कोहलः क्षपाचरेन्द्रः संखलितं न मृष्यति ॥ ५५ ॥

स संप्रति स्वातिर्पाणिवेष्युस्तथोपथत्तां मुरजेषु मार्जनाम् ।
यथाऽम्बुद्धन्धुकुलं दिव्यक्षया तनोति नैत्रैव चन्द्रकैर्दिशः ॥ ५६ ॥

स्मरागमान्वाचयतु स्वयं पुरः स्वरेण सौम्यश्रुतिना सरस्वती ।
घनप्रयोगं सुरवन्दिसूनवः पठन्तु पौलस्त्यभुजार्जितं यशः ॥ ५७ ॥

इतस्तृष्णं संजनयन्तु शीलनान्व्रवां नवामासवनिन्नगाचयाः ।
इतश्च सन्तानैकं पुष्पसंस्तरः स्मरव्ययानन्तरमेव तन्यताम् ॥ ५८ ॥

इमे न रोहन्त्वैर्ह वल्लिपल्लवाः स्फुरन्त्वमी मारकता मरीचयः ॥
किमुत्सुकाः सर्पत सर्पयोषितो निषीदते दं भुवनं न वासुकेः ॥ ५९ ॥

१. A स्सगन्वे । २. A रान् ३. A ष्टु ४. B D द्रुत C द्वन् । ५. A हताः स्थ । ६. A दीप्य ७. A कशाः कशाः ८. A भि ९. A तल १०. B C श्वसन्ना ११. CB न्त्यहि.

इति प्रहस्तानुचरस्य कस्यचित्पकाशितोद्दामदशाननश्रियः ।
 चराचरैः शुश्रुतिरे भयागतैः गिरः प्रदोषोत्सवघोषणोद्धराः ॥ ६० ॥ कुलकम् ॥

मसारगल्वर्कमयेषु मूलतस्ततेषु तैस्तैश्चषकेषु किञ्चन्नैः ।
 दशाननाज्ञाचकिताः प्रचक्षुर्स्मर्मधूनि कल्पोपपदा महीरहः ॥ ६१ ॥

परीत्य चिन्तामणयोऽथ रावणं सुपर्वरूप्याः सुषुवुः सुराम्बुधीन् ।
 वितेनुरुच्चैरुपदंशर्पवतान् स्वसालकृतास्तापसहौमयेनवः ॥ ६२ ॥

परीयुरन्येऽप्यभिरामचाटवश्चराचराणामधिदेवतागणाः ।
 निजक्षणाँतिक्रमदण्डशङ्किनः स्मृतेः पुरस्तादिव राक्षसेश्वरम् ॥ ६३ ॥

सुराङ्गनाः सादरमभ्यभाषत व्यलोकत प्रश्रयवानिवासुरीः ।
 दधेऽनुकम्प्या मुनिकन्यकाजनैः निशाचरीर्निर्दयमालिङ्गः सः ॥ ६४ ॥

स यक्षरक्षः सुरसिद्धयोषितां वषुषु विश्वासविमुक्तनीविषु ।
 व्यनोदयद्विश्वथकाञ्चिदामसु स्मरज्वराकल्पकवेगवेदनाम् ॥ ६५ ॥

निर्पीय वक्त्राणि सुपर्वयोषितां पपात पातालवधूमुखालिषु ।
 समेत्य जग्ने जगतीपुरनिर्घमिः स निर्मुखैः पङ्किमुखः पयोधरैः ॥ ६६ ॥

अच्छुम्बदेन वधूमुखं बलादपश्यदन्येन मृगाङ्गुष्ठण्डलम् ।
 जगौ स गाथामपरेण मान्यर्थीं मधूनि वक्त्रैरितरशीलयत् ॥ ६७ ॥

निजादभैषीत् क्षणदाचरीणान्न पश्यतः पार्श्वत एव साहसी ।
 मुखैः प्रसन्नामपिवद्विभीषिकावशीकृतानां यदमर्त्ययोषिताम् ॥ ६८ ॥

ततान मुग्धासु विद्युथमानसो न मोहनाङ्गनि सुराङ्गनासु सः ।
 मनोरथानां निजमत्तकाशिनीष्वगच्छदन्तं जगदन्तलालसः ॥ ६९ ॥

पुनः स सम्मार विदेहभूपतेः सुतां सतीत्वग्रहदुर्लभागमाम् ।
 अवीक्षेमाणस्तदवासिकावरणं जगाम योषित्सु मुहूर्तशून्यताम् ॥ ७० ॥

अरक्षदांकारमलक्षितेङ्गिनः प्रियासु तासु प्रणयं ततान सः ।
 न वञ्चयन्ति स्वमुपेतसंपदः सुदुर्लभप्रार्थनया विचक्षणाः ॥ ७१ ॥

क्यापि सार्धं विधृते ससंभ्रमं क्यापि कर्षूरिणि रत्नभाजने ।
पपौ प्रशंसातरलैः स मौलिभिः क्यापि चास्वादितपूर्वमासवम् ॥ ७२ ॥

इदं तदक्षणां श्रुतिचोरमुत्पलं क वा युवत्यः स मुखोपमास्पदम् ।
शशीति प्रपञ्च भद्रोप्मविह्वलो विलोकमानश्रपकं च्युतासवम् ॥ ७३ ॥

तमाशु चन्द्रं चषकं प्रयच्छ मे तवोत्पलं क्रोडमिदं विदर्यताम् ।
ध्रुवं स पीतः सह शीधुनाऽथवा मयेति मत्तः प्रललापं रावणः ॥ ७४ ॥

किमिन्दुनेन्दीवरमप्रयोजनं मुखेषु नेत्रेषु च सत्सु वः प्रियाः ।
इति ब्रवीति स्म विलोकयन्नसौ मसारपारीषु निवेशितं मधु ॥ ७५ ॥

निशापतेरात्मवध्यमुखस्य च द्रयोः सकम्पं चषके चकासतोः ।
चिरात्करिष्यन्निव नीचनिग्रहं दशाननः संविद्ये निरूपणम् ॥ ७६ ॥

स पानमध्ये मणिर्मदलानकध्वनिष्वनुचालतरङ्गंचारुषु ।
ददर्श नित्यं निजवारयोषितामपूर्वलीलालयरीतिरेचकम् ॥ ७७ ॥

ममार्ज मत्तः स्वयमेव पुष्करं जगौ स्वयं गद्रदकण्ठसंहतिः ।
अदर्शयत्पाणिभिरक्रमेण च स्वयं स्वहस्ताभिनयान् पुरनिष्ठु ॥ ७८ ॥

अपन्यतेन्दुं निपतन्तमन्वरान्महीं भ्रमन्तीमिव रोद्गुद्ययौ ।
ततार मध्ये तरुणीकदम्बकं स पुष्पकस्योपरि कौमुदीनदीः ॥ ७९ ॥

तमूहुरङ्गैरलसैर्नेजाङ्गनाः तरङ्गन्वातास्तमपापवीजयन् ।
अपश्यदुत्थाय मनोरथस्थितामितस्ततः शून्यमनाः स मैथिलीम् ॥ ८० ॥

प्रसीद मन्दोदरि चन्द्रमानय प्रियस्य तापः प्रवलोऽयमव्य ते ।
इति प्रमीलापगमेषु दारुणं जगाद भूयः स मनोभवज्वरम् ॥ ८१ ॥

पुनः प्रसन्नां पुनरातपं विधोः पुनः स मुक्ताफलदामसंहतिम् ।
पुनः प्रसूनं मलयोद्धवं पुनः पुनः सिष्वे मृगशावलोचनाः ॥ ८२ ॥

तदङ्गनाचक्रमनङ्गलालसं मुखानि तस्यैकमहाविलासिनः ।
पपौ प्रसूनांनि मधुत्रीकुलं मधोरिवादौ नवचूतशाखिनः ॥ ८३ ॥

क्षताधरं सवणमेवलालतलं^३ धनार्धचन्द्रोच्छुसितोक्तस्तनम् ।
उपाचरचुल्यमसौ सवेदनं रतान्तचर्यानिपुणः प्रियाशतम् ॥ ८४ ॥

१. BC वद्वते २. BC सका ३. BC पदे । ४. BC तावि

समादधे काञ्चिमकुञ्चयत्कचान् कुचार्वैसिञ्चन्मलयोद्भवाम्भसा ।
 लिलेख सान्द्रव्रणयोर्विशेषकं कपोलयोर्बालकुरङ्गचक्षुषाम् ॥ ८५ ॥

अशाययत्कामपि दोषु दुर्लभां स वल्लभां वक्षसि कामपि व्यथात् ।
 पुनः पुनश्चुम्बितपाणिपल्लवामरोपयत्कामपि कण्ठकानने ॥ ८६ ॥

व्यलोक्यत्कामपि कर्कशस्तनीमभाषयत्कामपि कोमलस्वराम् ।
 त्रपावतीं कामपि पर्यहासयद्यवेशयत्कामपि सत्वरोत्थिताम् ॥ ८७ ॥

कयाऽप्युपालभ्यत मन्युगद्ददं कयाप्यसूयाकुटिलं व्यलोक्यत ।
 क्रुतापराधोऽपि कयाप्यमृष्यत स्फुर्टं कयापि प्रणयादभ्यत ॥ ८८ ॥

चकार कस्यामपि चाटुमुत्तमं जगाद् कस्यामपि कैतवं वहु ।
 ममार्जे कस्यामपि पूर्वखण्डनां ततान कस्यामपि मण्डनान्तरम् ॥ ८९ ॥

अयाच्नैकामधरौष्टपलुवं निनाय वक्षःस्थलमात्मनोऽपराम् ।
 अभीक्षणमन्यां कुचयोरयोजयन्निमीलिताक्षीं नखमार्गराजिभिः ॥ ९० ॥

करी करेणुष्विव सलुकीवने गवां पतिगोष्विव गोष्टचत्वरे ।
 शशीव तारासु तदा नभोङ्गणे विमानपृष्टे स वभां पुरन्धिषु ॥ ९१ ॥

मघवति परदारथद्येव प्रदीर्घामघवति मधुगोष्टीं तन्वतीत्थं दशास्ये ।
 रजनिचरसहस्रसूत्सवः पानशौण्डेरजनि चरति नीचैरात्मजे माश्तस्य ॥ ९२ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये दशाननापानैकेलि-
 वर्णनो नामाष्टादशः सर्गः समाप्तः ॥

आचन्द्रमूर्यं निदधे जगत्सु व्यासस्य यद्भजनमेजयेन ।
 एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥

त्वंस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोलासिनः शोभते
 क्षाण्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।

रुद्धाः सर्वदिशो मनोरथपथातीतद्विभिः पुस्तकैः
 सत्काव्याभिरतेन रामचरितं येन प्रतिष्ठापितम् ॥

१. D न्तुवाच २. A मङ्गुभाषिणी । ३. BC कांपुन ४. A दस्ये ५. D प्रदेषचन्द्रोदयमदपानसु-
 रतकीडा । ६. A only reads this ।

अथैकोनविंशः सर्गः ॥

तं केलिचश्वलविलासिजनं प्रदोषं नीत्वा सुवेलशिखरे पुवगप्रवीरः ।
लङ्कां शशाङ्ककरचुम्बितचन्द्रकान्तप्रासादपृष्ठसलिलस्नपितां विवेश ॥ १ ॥

तत्राणिमादिगुणसंश्रयणादशब्दलब्धान्तरश्चिरमगारपरम्परासु ।
साक्षमच्चकार चकितश्चषकोपधाँनाः पौरीः प्रियौघपरिरम्भसुखप्रसुप्ताः ॥ २ ॥

तासु श्लथोन्तरवरांशुकपल्लवासु प्रत्येकमीक्षणयुगं निपुणं निपात्य ।
तत्याज तत्क्षणजमाधिष्ठवीक्षणेन रामासु रामण्डिहितनुलक्षणानाम् ॥ ३ ॥

तासां प्रकामतनुकान्तिजलाचितानामुद्दिन्नपीनजघनोरसिजस्थलानाम् ।
हेलाविलङ्घितमहाविधरपि पुवङ्गः पारं ययौ न स पुरन्दिशरन्दीनाम् ॥ ४ ॥

भेजेऽर्धपीतमधुगर्भमसारपारीसंवाधपानवसुधामणिकुट्टिमेषु ।
रत्नप्रदीपशतनिर्मलदिक्षु रक्षःसामन्तसञ्जवैनसद्यसु संनिधानम् ॥ ५ ॥

एकत्र मत्तशयितोत्कटयातुधानसंवाहनार्तमलकाधिपयामिजातम् ।
तत्रापरत्र च कठोरकशानिपातनिष्पन्दपिन्दपुरवन्दिजनं ददर्श ॥ ६ ॥

अन्यत्र चाभिनवमाल्यचितं चचार च्छिन्नापविद्धमणिदामलवानुकीर्णम् ।
रङ्गाङ्गणं मणिमृदङ्गःसुखोपकण्ठनिद्राणपुण्यजनचारणचक्रवालम् ॥ ७ ॥

एकत्र पूर्वसुरवीरपरिग्रहाणामुद्गीवतां विधुतमृत्युभियां नुनाव ।
मिथ्याविषययविलक्षमुखं हनूमानन्यत्र चाहिमहिषीनिवहं शुशोच ॥ ८ ॥

दृष्टि निनिन्द नैमिताममितानुभावस्संविष्टैर्घृष्मियुनेषु निकेतनेषु ।
निर्वृत्तवारवनिताजनसीधुसन्नास्त्तर्त्रास्पृशन्निव चचार स चन्द्रशालाः ॥ ९ ॥

वीथीषु वेदिषु चयेषु चतुष्पथेषु रथ्यासु रत्नभवनेषु च वानरेन्द्रः ।
सुमं सुरासुरभिणाऽननपङ्कजेन स्वैर्णं तृणीकृतसुरस्य रिपोश्चिकाय ॥ १० ॥

स काष्यपश्यदसतीरसतां नियन्ता पर्यन्तकुर्जभवनादभिनिष्पतन्तीः ।
क्वापि प्रसाधनकसौरभमूचितानां संचारशब्दमशृणोदभिसारिकामाम् ॥ ११ ॥

१. B C D च स कम्पमानः । २. C E य । ३. B C D जामि E जाति । ४. B C D नि ।
५. B सर्वेषु । D सव्येष । ६. D सू । ७. A श्वकार । ८. D कान्त ।

व्याक्रोशनादपि कदु क्षणदाचरीणामाश्वासनं क्वचन निर्विविदे निशम्य ।
 शुश्राव कुत्रचन किं पुरुषाङ्गनानां गीतादपि श्रुतिसुखप्रदमातीनादम् ॥ १२ ॥
 विश्वाचिं विश्वसिहि किं निहतो दशास्यः सद्य घृताचि मरुतः किमुपेयिवांसैः ।
 रम्भे रमस्व रभसान्वलकूबरः किमुन्मील मेघवति किं मघवाञ्ज्रतो मे ॥ १३ ॥
 मेने निर्मील्य नयने नय वासराणि क्षमामङ्गिणा लिखसि किं सखि चित्रलेखे ।
 त्रासं मृदुकुरु तिलोत्तमिकेऽनुभूतः कुद्धो हिरण्यकशिषुः सदसि त्वयाङ्गपि ॥ १४ ॥
 चित्राङ्गदे चिकुरमाहर वेल्लतु भ्रूः ते विभ्रमाः क्व तत्र संप्रति चित्रसेने ।
 कृन्ताऽसि कान्तिमति चन्द्ररुचः प्रतीच्छ वत्से विलासवति वीत इवायर्माधिः ॥ १५ ॥
 जाँने सखि ज्वलति पूः सकलेयमद्य विद्युत्प्रभे परममित्यवधारयैतत् ।
 सीतेति मा वर्द्द कियच्चिरमेवमास्तां मध्येविशुष्कतृणराशि शिखिस्फुलिङ्गः ॥ १६ ॥
 सानूनि सानुमति सानिहितानि मेरोः किं रोदिषीन्दुमति नन्दसि मन्दरेऽद्रौ ।
 एषाऽधुनोदयसि भानुमति प्रसीद पक्वः स्वयं पतति विश्रवसः सुतोऽयम् ॥ १७ ॥
 कालस्तरङ्गवति मङ्गलमन्दकाणां मूर्छन्त्यनङ्गवति मन्मर्थवर्धमानाः ।
 अद्य प्रपञ्चयति चास्मति त्वदीयं वीणायुगं नुतिमयुग्मविलोचनस्य ॥ १८ ॥
 वीणावति त्वमुपवीणय राक्षसेन्द्रं कौमं कलावति कुरुष्व तदीयमाशु ।
 वैदरध्यवश्चित्तवलादिमहासुराया मायावति क तत्र कैतवकोविदत्वम् ॥ १९ ॥
 उत्ताम्यसि प्रततमद्य किमाविभातात् पुष्पावलि स्फुटसमृद्धफलास्तवाशाः ।
 क्रीडाधिरूद्धजलवाहकिशोरपत्रा पत्रावलि त्वमुपर्याहि दिवः प्रदेशान् ॥ २० ॥
 ईषद्विनन्तु हसितव्युतिरोष्टमुद्रामुनिद्रवालङ्गेतपत्रदलायताक्षि ।
 मोदस्वै नर्मरसपारणया मुहूर्ते नारायणप्रियसुते सुतरां कृशाऽसि ॥ २१ ॥
 पर्यश्रुलोचनदलं क्षुथकण्ठनालं पर्याकुलालकषडङ्गिकुलं किमेतत् ।
 अत्यार्ति मार्घ्यरजनावतिवाहितायां हेमे हिमाहतसरोजनिर्भं मुखं ते ॥ २२ ॥
 किं पुत्रि कामवति कातरतामुपैषि किं मातुलानि मदिरावति मुशसीत्थम् ।
 मातस्त्वमप्यथिकमद्य किमातनोषि निर्वैस्य दीर्घमलके कलपञ्चमोर्मार्न् ॥ २३ ॥

१ BC खंप्रमदार्ते । २. BD श्रावि । ३. A. मेपेतवाधाः । ४. BC तो मया ५. CD ते । ६. BC E चेतसि । ७. A कृशाकृजानोः । ८. A रक्षः C पत्युः । ९. A संगम १०. BC छन्दं ११. A मपयासि १२. E.नील १३. BCDE सौन्दर्ये । १४ A व्यन्तिमाप । BE न्यातिमाप १५. AD वि । १६. A त्यान् ।

आलम्ब्यतामिह स धैर्यतरुः प्रगाढं पौलस्त्वचण्डवचनानिलघूर्णितोऽपि ।
व्यावर्तते विकैलमुत्कलिकाकुलत्वात्तन्वी तवाङ्गलतिकेयमनङ्गलेवे ॥ २४ ॥

मञ्जुस्थले जयसि यासि मदालसे त्वमालि प्रसीद मुकुले कुशलं कुले नः ।
किं मञ्जुकेशि वदसीत्थमनर्गलेव मार्गनित रावणचराः पुरकिंवदन्तीः ॥ २५ ॥

तेन प्रसुमसकलक्षणदाचरेषु कारागृहेषु हरिणा हरिसुन्दरीणाम् ।
अन्योन्यमन्युभरवेगविनोदनानि लीनेन दूरमिति शुश्रुविरे वचासि ॥ २६ ॥

तासां तदैव शुचिसुनृतकृष्टचेताः काराविमोक्षविधये नं वृधः ससार ।
स्तोकावशेषितसमाप्तिमहोत्सवानांमासीद्वर्णः कथमपि प्रभुदेशनानाम् ॥ २७ ॥

तस्मिन् समाहृतसुरासुरसिद्धसाध्यस्त्रीरत्नसारनिचिते नगरे स वीरः ।
र्सर्वत्र जातजनकेन्द्रसुताभिमानश्चिह्नेषु विस्मरणसाध्वसवानिवासीत् ॥ २८ ॥

प्रत्यङ्गं प्रतिशृहं प्रतिशृक्षवाटि पॅर्यन्वियेष महिर्णि जगदीश्वरस्य ।
कुत्रापि तत्रभवतीं न पुनर्दर्दशं दर्शक्षपामुख इवेन्दुकलां कपीन्द्रः ॥ २९ ॥

सन्दर्भकलिपतममानुषेहेतिगर्भमत्यङ्गुतं तदथ पुष्पकमित्यपश्यत् ।
इपल्लसङ्घजदुकूलपटाश्वलाग्रसंभृज्यमानशशिविम्बतलं विमानम् ॥ ३० ॥

क्रीडाचलानुपवनानि समाः सरांसि प्रेक्षागृहाणि सुरचैत्यचयान् प्रतोलीः ।
शुद्धान्तसंजवनपाजिखलानि तस्मिन्निरुद्धाविमानमधिरुद्ध हरिश्चचार ॥ ३१ ॥

अलपीयसीमकलयद्रुणार्लयां तां नाकं निकृष्टमिव चेतासि निश्चिकाय ।
तं वीक्ष्य यक्षपातियानवरं हनूमानाकृष्टशोभमहिविष्टपमप्यमंस्त ॥ ३२ ॥

मोघं विहृत्य स ततोऽवतार वीरः रैरं पपात परितश्च पुनः पुरीं ताम् ।
निर्वेदिनामपारिनिश्चितदेशकालः सिध्यत्यलं न खलु दूरमनीषितोऽर्थः ॥ ३३ ॥

शाखापुराणि पुनरुक्तवराङ्गनौघसंबाधसौधशतरोपितसंशयानि ।
पर्यन्त्रमद्वितथेषव विचक्षणोऽपि सिद्धेनवाधकभयस्तिमितोऽङ्गमेति ॥ ३४ ॥

भूयश्चचार चयचत्वरमन्दिरेषु रत्नौघमग्रहणकीर्णमुदीक्षमाणः ।
साक्ष्येण राशसपेतर्विभैवस्य तेन तेषे स दीर्घप्रसमाप्तिनियोगरुद्धः ॥ ३५ ॥

१. A. जीतीवक । २. A स । ३. BC D समुखा ४. A यशः D द्वरा ५. A यातो ६. D लोकः ।
७. D स्थय ८. A न्मकरा ९. BC D ष्य । १०. BC D क्षे । ११. A वाञ्छि । BC वेन

सर्वतुकस्तवकशालितरूप्रवेकं सर्वाभिरामरूपण्डितपत्रिजातम् ।

सर्वस्वभूतमय तदशकन्धरस्य दूरादशोकवनमैक्षत गान्धवाहिः ॥ ३६ ॥

देवस्य दाशरथितां भजतः समीपं पादान्तिकं भगवतो मृगवाहनस्य ।

अध्यास्य चाङ्गमनघं न तथाऽङ्गनायाः प्राभञ्जनिस्तद्वलोक्य यथा जहर्षे ॥ ३७ ॥

लिङ्गं न किञ्चिदभिकाङ्गिक्षतवस्तुसिद्धयै शुद्धाशयः कलयति स्म कपिप्रवीरः ।

निसंसंशयं निवसतीह नृपात्मजेति तस्य प्रसवमनसः प्रतिभा तु जग्ने ॥ ३८ ॥

शाखासु पर्वसु दलेषु दलान्तरेषु स्कन्धेषु चेक्षितुमधः प्रहिताक्षिपातः ।

तत्रेतरप्रवगगन्धकप्रभेण वभ्राम स प्रतिमहीरुहमप्रमत्तः ॥ ३९ ॥

ग्रेस्तामिव त्विषमयोगमलच्छटाभिः श्लिष्टामिव श्रियमकार्यरसत्वराभिः ।

व्याप्तां विपद्धिरभिजातिमिवाँद्रेण क्रोडीकृतां मुदमिवाधिपरम्पराभिः ॥ ४० ॥

आङ्गिः सुधां व्यवहितामिव लावणीभिः मृद्धिश्चितामिव विदूरशिलाशलाकाम् ।

युण्याग्निदीवितिमिव स्थगितां समिर्ज्जिरिन्दोः कलामुङ्गहितामिव कालिकाभिः ॥ ४१ ॥

हेमाब्जिनां वलयितामिव यामिनीभिः छन्नामजन्यर्महिकाभिरिवार्कभासम् ।

धूलीभिरन्तरितशुद्धगुणामिव व्यां विद्यां विकल्पपटलीभिरिवार्तुविद्वाम् ॥ ४२ ॥

कीर्णमवर्णकणिकाभिरिव प्रसिद्धि मायाभिरन्ययनिशुद्धिमिवोपगृदाम् ।

लीढामिवोच्छुसितवृत्तिमनित्यताभिः नीतामिवान्तमनवस्थितिभिः प्रतिष्ठाम् ॥ ४३ ॥

निर्भर्त्सनाभिरिव सल्कुतिमात्तेक्षीर्णं मैत्रीमिवाधिगतसन्धिमपक्रियाभिः ।

ग्रस्तां^१ कथामिव कुपण्डितचोदनाभिः संभूय रुग्भरिव रुद्धरुचं चिकित्साम् ॥ ४४ ॥

ठिंच्चामिव श्रुतिमपस्मृतिसंहिताभिरुद्धितमिव कुयुक्तिभिरुक्तिमार्पाम् ।

श्रद्धामिव प्रतिहृतामपसंस्क्रियाभिरुद्धितां श्रुतिमिवोत्कलिकावलीभिः ॥ ४५ ॥

छायामिवोष्णलहरीभिरुपलुतां तामन्तर्हितां दवशिखाभिरिव द्रुमालिम् ।

इच्छामसिद्धिभिरिव प्रतिरुद्धवेगां प्राघुद्धिभिर्धयमिवार्थैरितां प्रतीचीम् ॥ ४६ ॥

ग्राहीभिरागलमिभीमिव रुद्धचेष्टां श्रीखण्ड्यैषिष्वरगीभिरिवोपजुष्टाम् ।

व्याघ्रीभिरेणागृहिणीमिव रुद्धमार्गं लोहार्गलाभिरिव सिंहवधूं सुगुसाम् ॥ ४७ ॥

१. A भीम वद २. BCD औ ३. A तिम ४. CD त ५. C वो ६. BCDE मरोभिः ७. A मपि ८. BC सन्तापजन्यम ९. A छन्नामनल्पमि १०. A नवद्याम् ११. CDE वनदां १२. BCD व १३. BC छ १४. D दिंशमिवाच १५. A दत्तवे १६. B एलाङ्ग C एकाङ्ग

लुमामिवाघततिभिः सुरयानवीर्थीं क्रान्तां शिरःस्तजमिवाङ्गिवरजःकणाभिः ।
तत्रागतेः परिगतां रजनीचरीभिः नारीं निरायतविपद्विभुरां ददर्श ॥ ४८ ॥

देहे द्वशोर्दशनवाससि पाणियुग्मे चूडामणौ चरणपद्मतले च तस्याः ।
सर्वाण्यभीक्षणगुणितानि स तान्यपश्यदिक्षाकुनाथकथितानि च लक्षणानि ॥ ४९ ॥

मूर्छान्तरोद्धुरविलोचनवारिपूरां पारं दुराधिजनितस्य गतान्तनिम्नः ।
तां सोऽवलम्बितसमीपतरैकशाखः सीतेयमित्यकथितामपि निश्चिकाय ॥ ५० ॥

स्थानेऽवसीदैसि रघूद्रह धिग्विधातरस्यास्त्वयेक्षितमलक्षणमङ्गकेषु ।
अद्यापि जीवसि दशानन है हनूमन् केयं तवाभिमुखवर्तिरिपोः प्रतीक्षा ॥ ५१ ॥

देवि क्षमस्व दिवसानयमेति रामः पश्याचिरात्पुरमिमां कपिभिः परीताम् ।
क्वासौ जगत्रयजयी रजनीचरेन्द्रः कुत्रेन्द्रजितव जितं पातिदेवराभ्याम् ॥ ५२ ॥

इत्यूचिवाच्चिभृतमेव स वातमूनुः गत्वा तयाऽध्युषितमूलमहीतलायाम् ।
भेजेऽग्निमन्थशेखरादथ शिशपायाः स्कन्धान्तरं विनयबन्धुरितेन मूर्धना ॥ ५३ ॥

अत्रान्तरे मदनवातविभृतनिद्रः स द्राघृतान्यरचनो रजनीचरेन्द्रः ।
दिव्याङ्गनाशतगृहीतमणिपदीपः प्रापत्तमेवं मदलोलपदः प्रदेशम् ॥ ५४ ॥

रेजे स राक्षसपतिस्तपनीयवद्द्वैः दोषु त्विपः शिरसि चाश्मभिरुत्किरञ्जिः ।
सानुष्वनुक्षणसमुल्लसदोषधीकं न्यक्कृत्य नक्तमचलाधिपतिं सुवेलम् ॥ ५५ ॥

आशाः सुदूरमभवन्निवासभाजो निर्हारिणा परिमलेन विलेपनानाम् ।
आसीनभः स्फुरितशक्तिधनुसहस्रं तस्याभितश्छुरितमाभरणप्रभाभिः ॥ ५६ ॥

दीर्घाक्षमुन्नसमरालशिरोरुहाग्रं विम्बाधरोष्टुपवहन्मुखमेकमेव ।
द्वान्वेव तत्क्षणमभीषणवेषधारी भेजे भुजौ मनुजलोकपुरान्धिसात्म्यौ ॥ ५७ ॥

सान्द्राः स्त्रजो मलयजोदकमच्छमेकं वासश्च वासवरिषुर्मुषेऽलसाङ्गः ।
संचिकिशे तुलितरुद्रनिकेतनाद्रिः भारेण तत्क्षणमसौ मणिभूषणानाम् ॥ ५८ ॥

कान्त्या परप्रहरदक्षमसौ तदानीं कन्दर्पमिन्दुसखमिन्दुमुखो जिगाय ।
सीतानुबन्धविषमज्वरवेगयोगादुदूसराच्छ्वरिचन्दनपङ्कलेपः ॥ ५९ ॥

१. A त्रैक । २. A वल्ल D हस्त ३. B विषी । ४. A किंवि । ५. BC D त्रे । ६. BC D मीक्षति तत्प्रतीक्ष । ७. BC D सत्त

आलम्बतासतटमुच्छ्रुतमङ्गनानां तासां तुतोष नतु चाद्यभिरन्यचेताः ।
आगच्छ तापसि भवामि तवेष दासः किं गच्छसीति विकलो वियदालिलङ्गः ॥६०॥

पप्रच्छ पृष्ठमपि गद्विकात्तकण्ठः शुश्राव नोक्तमपि शून्यमनाः स किञ्चित् ।
सस्मार न स्मृतमपि क्षणमात्मकृत्यं कुत्रौहमित्युपगतोऽपि न संविवेद ॥ ६१ ॥

पौष्णं कलापमनुद्वेष्टप्युरस्तः स्त्रस्तं मृणालवलयं न विवेद हस्तात् ।
हारं निनिन्द हरिचन्दनवारिधौतं शीतद्रवस्य शशिनः किरणान् जहास ॥ ६२ ॥

चस्त्रवाल नामसु ननाम न जातलज्जः सज्जो वभूव नच सांत्वयितुं कथंचित् ।
सेवागतासु निजकामवतीष्वकस्माद्वाक्षिण्यमात्रमपि रक्षितुमक्षमोऽभूत ॥ ६३ ॥

आत्ताभिरामसरसप्रसवोपदैभिर्भेजेऽन्तिकात् प्रमदकाननदेवताभिः ।
वेगोत्थिताभिरुपस्त्य निशाचरीभिः नेमे नराधिपसुतापरिराक्षिकाभिः ॥ ६४ ॥

चन्द्रातपानुभवगाढतराभिंतापः पापः पदानि कतिचित्कथमप्युपेत्य ।
अश्यास्त स त्रिजट्योपहृतं महार्हमासन्दिकामभिमुखं जनकात्मजायाः ॥ ६५ ॥

कर्म्पं नियम्य स जगत्त्रयकर्म्पकारी कारुण्यवानिव रथूद्धर्घर्मदारान् ।
व्यालोलरत्नवलयं सविलासमीपदुद्यम्य दोषमय दक्षिणमित्युवाच ॥ ६६ ॥

जागर्षि जानकि विधीदसि किं विशेषादद्यापि ताम्यसि न तद्विजहासि वाम्येम् ।
धिग्दैवमेवमपि नाम वशंवदस्य विश्वप्रभोर्मम पुरः परिशोषमेषि ॥ ६७ ॥

उन्मीलयेक्षणयुगं त्यज कष्टशश्यां सहं सरोजमुखि पृच्छति रावणस्त्वाम् ।
उत्तिष्ठ विश्वसिहि भावय मुञ्च शङ्कां लङ्कान्जनः सकल एष तले तवाद्य ॥ ६८ ॥

आमुञ्च काश्चनवतीर्मणिरत्नभूषाशुम्बन्तु रावणमुखानि तवाङ्गमङ्गम् ।
एष प्रदीर्घसरलालकराजिरास्तां न्यस्तोचितप्रतिविधानकलः कणोलः ॥ ६९ ॥

एतन्पनाग्वलतु लोचनमश्चतु भूरासीदतु स्मितसखो मुखमुक्तिलेशः ।
अश्यापितं कठिनतां हृदयं त्वदीयमेकानुबन्धिं किमनेन कुचद्रयेन ॥ ७० ॥

किं सीदसीत्थमधिगच्छ, मनीषितानि नष्टः स ते भृशमयोगदशाधिकारः ।
दुःखानि विस्मर दिशामुपदाः प्रतीच्छ प्राप्ताऽस्युद्ग्रसुखभागिनि भोगभूमिश्व ॥ ७१ ॥

यन्नास्ति धान्नि धनदस्य न वासवस्य नार्चिष्मतो न वरुणस्य न मारुतस्य ।
किं भूयसा पशुपतेरपि दुर्लभं यत् तल्लभ्यते सुमुखि मद्वनाङ्गणेषु ॥ ७२ ॥

पक्षः सितः सुमुखि गच्छति नेह निष्ठां मासो मधुनिंगडितोऽस्ति वनस्थलीषु ।
एतां च नक्तमपि रक्तसरोजराजिं बाले न वालरविदीर्घितयस्त्यजन्ति ॥ ७३ ॥

चक्रीन् पीडयति पङ्कजिनीन् वधनात्यन्तिर्भर्ति न मृगं मृगशावकासि ।
अत्रास्तमृच्छति न जातु मम प्रभावात् पर्वण्यपर्वणि च शीतसूचिः समग्रः ॥ ७४ ॥

ब्रूहि प्रकाममभितः किमुपाहरामि किं वा सृजामि विसृजामि किमग्रतस्ते ।
एकस्य खण्डपरशोर्मम चापरस्य प्रह्लो नियोगमनुधावति भूतसङ्घः ॥ ७५ ॥

त्वामर्चयन्तु चतुरन्तकुण्ठीनामेताः स्त्रियः सुतनुं मञ्जजवीर्यकृष्टाः ।
संसक्तराक्षसच्चमूडभरोत्सुताक्ष्याः शक्याः प्रशुत्वमवहासहतं कुरुष्व ॥ ७६ ॥

मुश्च क्षमातलमिदं माणिमश्चकेषु स्तीर्णोत्तरच्छदशतेषु सुखं शयीथाः ।
एतासु वा समभिरोचय चन्द्रशालास्वत्रापि तत्यजै नितम्बिनि दृक्षमूलम् ॥ ७७ ॥

एतेषु हेमैरजतस्फटिकाश्मगर्भवैद्यर्यविद्रुममयेषु निवेशनेर्षु ।
मात्रा महेन्द्रजयिनः परिचर्यमाणा मोदस्व मानुपवधूजनदुर्लभेषु ॥ ७८ ॥

अध्यास्व सौधैर्वलभीं निविदस्तनीमां^१ मुष्णन्तु जालमहतः सुरतश्रमं ते ।
यद्वाऽधिरोह माणिहर्म्यमिदं मदीयमालव्युमिच्छसि करेण यदीन्दुविम्बम् ॥ ७९ ॥

एतासु मे विकटवज्रशिलानिवद्धकूलासु रुक्मकदलीवनमालिकासु^२ ।
वापीषु पीनजघने रमतामितस्ते सोपानसुप्तमाणिपत्ररथासु चेतः ॥ ८० ॥

वैर्णीं विमुश्चतुं किमङ्गुणस्तवाद्यै^३ किं वा धुनातु शयनीयतलस्य धूलिम् ।
विस्तव्यमादिश भुजिष्य इव प्रपञ्चैः पौलस्त्य एष विपुलस्तनि किं करोतु ॥ ८१ ॥

अद्यापि चिन्तयसि किं तपभव्यमेव निर्मन्दिरः स गिरिकन्दरकाननेषु ।
दीर्घं विचित्यै भवतीमनवेक्षमाणो दिग्धार्तरोहितैँ इवास्तमितस्तपस्वी ॥ ८२ ॥

तं वर्तमानमपि कल्पय वृत्तमेव कच्चित्पुरीयमभितः सुभगे सुदृष्टा ।
अत्रास्ति शक्तिरनुजैकसखस्य तस्यै जित्वाऽर्णवं मम समीपमभिप्रयातुम् ॥ ८३ ॥

१. A कंन । २. BC स्तसणि । ३. A तत्त्व । B C तत्व । ४. B C D हे । ५. B रूल । ६. A ममालये । ७. A हैम । ८. A C D E नां । ९. B रोद्द । E C राढु । १०. BC नीषु । ११ A स्थाः । १२. AB तुलां प्रसन्नः । १३. ABC चेष्ट्य । १४. A तिरोहिष । १५. D जेतुम् ।

निसंशयं विहितजैत्रवपुर्गहेण तेनैव हेमहरिणे इतावूभौ तौ ।
 चेतः समर्थय विमुक्तसभाजनौ त्वमात्मानमद्य सुभगे ननु विद्धि लब्धम् ॥८४॥

किं तेन मैथिलि करिष्यसि तापसेन मामेकवीरमरविन्दमुखि श्रयेथाः ।
 दास्यामि वर्षमभिजित्य नृपानशेषान् पूज्याय भारतमहं जनकेश्वराय ॥ ८५ ॥

एताहं मामवनिषुत्रि भजैकनाथं रत्नाकरं शशधरप्रभवा नदीव ।
 तास्मिन्न राजसि निरोजासि पत्यंपात्रे मुक्तावली मृतशरीर इवावनद्वा ॥ ८६ ॥

म्लानाकृती मलिनचीरधरौ नरौ तौ नीराजनार्थमिव मे३ विहितौ विधात्रा ।
 उच्युक्तनैकरजनीचरयोधगुरुं प्राप्नावरण्यमनरण्यपदं प्रपित्मैः ॥ ८७ ॥

सार्थं मयाऽयं विहरेह गिरौ सुवेलै॒ वेलावनेऽथ मलयेऽयं यथाभिकामम् ।
 देवदुमस्तवकवद्भजयावतंसस्त्वां देवरो नमतु मैथिलि कुमभकर्णः ॥ ८८ ॥

तेनाथ नाथदुर्दाहरणातपेन सौम्याऽपि नाम परुषत्वमभिप्रपन्ना ।
 जज्वाल तीक्ष्णविशदाः सहसोद्दिरन्ती वागर्चिपस्तपनकान्ताशिलेव सीता ॥ ८९ ॥

आः पाप निश्चिप निशाचर गच्छ दूरं वीरोऽसि चेत् किमकृथाः परदारचौर्यम् ।
 तत्सर्मर्यतां कृष्णमुक्तमभूत्वया यत्संपातिपुत्रमुखगोचरतां गतेन ॥ ९० ॥

दण्डव्यमेतदचिरान्नगरं त्वदीयं त्वं च ध्रुवं निधनमेष्यसि सानुवन्धः ।
 सीतेति मै॒ दूष्मनसा भवताऽत्मनैव कृष्णाऽस्मि राक्षसकुलक्षयकालरात्रिः ॥ ९१ ॥

कारौकासि त्वमुषितश्चिरमेष्य यस्य निर्वापितो युधि स येन सहस्राहुः ।
 तस्यापि रे पुरभिदाऽस्विलमस्त्वेदमध्यापितस्य विजयी मम जीवनाथः ॥ ९२ ॥

इत्यन्तरं प्रकटेष्व कथं न वेत्सि यद्दर्जसीत्यमवलाजनमयवर्ती ।
 शिष्टाः खरादिषु न केचन किं ब्रवीमि॑ येभ्यः शृणोषि पुनरार्यसुतस्य धैर्यम् ॥९३॥

त्वन्मूर्धभिः क्षुरमुखाशुगपातवेगच्छब्रोद्रौपुनरुद्रतये पतञ्जिः ।
 इथं गताऽप्यवनिमीक्षितुमर्च्यमानामापाशंसितार्यसुतवाहुवला वलामि॑ ॥ ९४ ॥

१. AB भ्या । २. AB तुवु । ३. A तौ । ४. D युक्तं । ५. B C D पदमत्रामयि प्रविष्टे । ६. BC सुवेलैलै । ७. B C D E ताभिसूक्त । ८. A चेतु । ९. B योग । १०. BC षि । ११. BC वलनि ।

इति परुषुदीर्य राजपुत्री मरणवितीर्णमनाः पपात् भूमौ ।
 त्रिमुवनरिपुरुज्जगाम पीठात् ज्ञायिति विमोचितचन्द्रहासकोशः ॥ ९५ ॥

कृतकुलिशकडेरमुष्टिवन्धः कपिरुपकण्ठमियाय शिंशपाग्रात् ।
 नियातियमितसाहसो दशास्यः परमसिमुद्घमयाश्वकार दूरात् ॥ ९६ ॥

अलयलमसेनैषा भूमिर्वशे भुवनप्रभोः तत्र कतिपयैरेवाहोभिर्भविष्यति मानुषी ।
 इति निगदितः स्त्रीभिरस्वाभिर्जगाम यथागतं कपिरपि तरौ तत्रैवासीत्तथैव तिरोहितः ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सतीरावणसंवादो नाम
 एकोनविंशः सर्गः समाप्तः ॥

विंशः सर्गः ॥

—४३४—

संम्यग्युणग्रहपैवित्रधियां प्रभूणमेकः परं जयति संप्रति हारवर्षः ।
दोषं नवैत्वमवधूय दधे॑ प्रसव्य येनैष रामचरितं प्रति पक्षपातैः ॥

गमितेऽबलाभिरथ रावणे ततः शयितासु तासु रजनीचरीषु च ।
च्युतविघ्नभीतिरूपविश्य निस्सहा हृदयं बबन्ध मरणाय मैथिली ॥ १ ॥

लतिकाभिरात्तविटपाभिरन्तिकात् करगोचरे शिरसि शिंशपातरोः ।
घटयांचकार गलपाशमात्मनस्तरलं मनो हनुमतः प्रकुर्वती ॥ २ ॥

सचमल्कृतिर्द्रुतमपोचयत्कपिस्समुपेत्य पाशमणुतातिरोहितः ।
चकितेव चन्द्रवदना मुखे दिशां दिशती दृशौ वचनामित्युवाच सा ॥ ३ ॥
इममत्र यत्नमधुनाऽपि निस्तपास्त्रिदिवा निवारयथ किं वृथैव मे ।
उपनामितः प्रियतमस्य कर्हिचिन्न भवद्विरन्तिकचरोऽपि मारुतः ॥ ४ ॥

प्रहिणोतु नामरगणः स मारुतं प्रहितोऽस्ति मारुतिरयं प्रियेण ते ।
इति स ब्रुवन् कपिष्ठपः कृताङ्गलिर्जनकाधिगराजदुहितुः पुरोऽभवत् ॥ ५ ॥
अपि सत्यमाह कपिरेष पेशलः प्रियवार्तायाऽयमभिनन्दयिष्यति ।
कथमागतः कथमिह प्रविष्टवानिदमिन्द्रजालमथ मे मतिभ्रमः ॥ ६ ॥

परितः पयोनिधिरयं सुदुस्तरः क च निस्सहत्वपिशुनेयमाकृतिः ।
अविचिन्तनीयगतिरेष कोऽपि वा कपिरार्यपुत्रमुपसन्नवान् कथम् ॥ ७ ॥

घटितं किमप्यथ चिरात्पुराकृतैरियती कुतः शुभसमृद्धिरथ मे ।
इति चिन्तयाऽङ्गुलमनाः समादधे न तदा किमप्यवनिषालसंभवा ॥ ८ ॥

अवदद्विर्कृतरलां विलोक्य तामुपपादयन्निजसमागमश्रमम् ।
तदहार्यमूर्ध्नि रविसूनुरामयोः शिखिसाक्ष्यपावनमजर्यमानिलिः ॥ ९ ॥

अथ तां ततस्तत इति प्रजलितां पुनरब्रवीन्निधनमार्यवालिनः ।
क्षणवन्धुरां सपदि चाभ्यनन्दयत्कपिचकवर्तिसमवायसम्पदा ॥ १० ॥

१.D omits this sloka २. A ण पूर्त । ३.B C षालय । ४.AC धृतं । ५.A कथितं पृथिव्याम् ।

ककुभामुवाच विचयं तमुच्चकैः शनकैः स्वमाद्विविजयं न्यवेदयत् ।
हृदयेशवाचिकशतानि तानि च प्रणयादचीकथदभिज्ञया समम् ॥ ११ ॥

प्रियनामचिह्नमवलोक्य लोचनस्तवारिधौतमलमङ्गुलीयकम् ।
प्रमिमील दीर्घमनया महात्मनः पुवगस्य तस्य परिचर्ययोदगात् ॥ १२ ॥

शिरसि न्यधादुरासि दीर्घमादधे मुद्माप कण्ठमुपनीय कामपि ।
तदभीक्षणमीक्षणविचुम्बितं चिरादकरोत्कपोलतलयोस्तलोदरी ॥ १३ ॥

क गतोऽसि राम परिहाय मामितः स्मरसीव संप्रति न मामनागसम् ।
हृदयानि धिक् परिमृद्वनि योषितां कठिनाय सत्पुरुषचेतसे नमः ॥ १४ ॥

कुरुतामियं किमथ नाथ मैथिली शिथिलं कुलायमसवस्त्यजन्त्यमी ।
शरसंक्रमं घटय शीघ्रमम्बुधौ यदि मां निनीषसि निशाचरालयात् ॥ १५ ॥

पुवगेश किं प्रभुसुहृत्तमः स वो विशिखैर्वितत्य न पयोधिमागतः ।
किमिमां न वेत्ति नगरीमस्तुभ्युजः श्रुतवानितो नयति मामनन्तरम् ॥ १६ ॥

वद वीर सन्दिशति किं रघूद्रहः स च तस्य किं वदति लक्ष्मणोऽनुजः ।
कपयः क्षपाचरसमीकसत्वराः कति वारिधिं त्वमिव जेतुमीशते ॥ १७ ॥

कति मन्त्रिणः कति रहस्यरक्षिणः कति शिल्पिनः कति च विक्रमोद्धराः ।
कति कूटयुद्धजयिनः कति त्वया समरंहसश रघुनाथसौनिकाः ॥ १८ ॥

किमनेन कायविभवेन वारिधिर्विजितस्त्वयाऽथ परिवर्तिं वपुः ।
अणिमादयस्त्व वर्थं महागुणाः कतपर्य रामतपसः फलं भवान् ॥ १९ ॥

न जहामि देहमवशाऽपि संप्रति त्वदुपागमादधिगतावलम्बना ।
कियतश्चिरात्कथय सत्यमानिले नलिनाननौ नृपसुताविहैष्यतः ॥ २० ॥

त्रिजटेति राक्षसपतेरियं स्वसा मम सत्सखीव निरुणद्धि साहसम् ।
हनुमस्त्रिहापि सुकृतीं विभीषणस्त्वमिवार्यपुत्रचरितं प्रशंसति ॥ २१ ॥

त्वमिहैव दीर्घमवनीरुहि स्थितः श्रुतवानसि प्रलपितानि रक्षसः ।
तदलब्धयोरविरहज्वरावधेर्मम धैर्यमार्य तरलं त्वयेक्षितम् ॥ २२ ॥

इयमभ्युपैति परितः परिक्षयं न तथा वियोगदहनेन जानकी ।
हनुमन्तुदग्नयशसो यथेशितुः पिशिताश्वलङ्घनकलङ्घमन्युना ॥ २३ ॥

अधिवासकष्टमटवीषु तादृशं पिशिताशिनः परिभवोऽयमीद्वाः ।
 प्रगुणेन पश्यति न मे मनः शिवं यदि धैर्यमार्यसुतमत्र रक्षति ॥ २४ ॥

मम कारणात् पितृसरवस्य तस्य च श्रुतिमागतेन कृतवाब्रघूद्वहः ।
 किमुपाजिंतेन रजनीचराधमात् कदनेन पक्षपुटयोर्जटायुषः ॥ २५ ॥

विरसतिपशाच्चमुखरासभव्रजः खगराज रावणरथो वृथैव सः ।
 तव चण्डचञ्चुपुटकोटिताडनाज्ञैटिति त्रुटन्निपत्तितो नभस्तलात् ॥ २६ ॥

नियतिर्जयत्यसुमतां न पौरुषं प्रसभप्रहारकृतसिद्धसंमदैः ।
 मदभाग्यदेशितनिगूढंमर्मणा कृपणेन तेन यदकारि स व्यसुः ॥ २७ ॥

विहगेश पाहि सुहृदः स्नुषामिमां किमु मैं जहासि विरहात्पतत्रयोः ।
 अपरित्रम्भवरतलं विलोकयाम्यवलम्बतां क इव मां भवानिव ॥ २८ ॥

सुतरां सुदूरमपि तं पुरःस्थवत्पतिपनश्चरमवलोकयाम्यहम् ।
 नियतं मदपूर्वधिकमाधिनाऽमुनाँ हनुमन्न विन्दति शमं रघूद्वहः ॥ २९ ॥

इममुत्तरेदुदधिमुद्धरेदर्ति स भवद्विधैः सुसचिवैः समागतः ।
 पितुरस्य राक्षसहतस्य किं पुनः पवनात्मज प्रियतमः करिष्यति ॥ ३० ॥

कथमेवमादिभिरजस्तमाधिभिर्ध्रियतां धृतोर्त्सुकरयोऽपि राघवः ।
 अनिलैरनारतहतः कियचिरं न महीरहस्त्यजति मूलमात्मनः ॥ ३१ ॥

धिगुदारतां धिगनुरोधशालितामतिमानुषीं धनुषि धिक् च तां क्रियाम् ।
 उपमातिगां धिगर्थं रूपसंपदं स यदायते र्जनकदस्ति भाजनम् ॥ ३२ ॥

कपयः किमाहुरवलोक्य तं जनं तव च स्थितं मनासि मान्य किं पुनः ।
 प्रकटीकृतः स खलु कोपि लक्षणैर्व्यसनानि मानुषतनुस्तरिष्यति ॥ ३३ ॥

जगतीक्षितेह पवमानसंभव प्रियजीविताऽहमिव धिक्कृताऽङ्गःना ।
 दयितस्य दीर्घविरहेऽपि जीविता द्विषतः शृणोति गलगर्जितानि या ॥ ३४ ॥

मिथिलेशपुत्रि रघुनाथवल्लभे हतपर्थिवि क्षममिदं कथं नु ते ।
 अधिरोप्य चेतसि किमप्यसंभवं यदरेः पराभवशर्तैर्न पीड्यसे^{११} ॥ ३५ ॥

१. BC द्वित्रि । २. BCD तत्त्विति । ३. A द्विसंमतः E सम्मदा । ४. BCD संगमनिरु ।
 ५. BCDE मिमं ६. BCD सदस्य । ७. B. तामुहः । ८. A जयो । CIE जितो । ९. A गतु B गिव
 १०. BCDEF यशसापति । ११ A तेन पात्यर्त्से ।

गमिताश्चतुर्दश वनेषु ताः समाः समयः स्वगेहमुपगन्तुमद्य नः ।
हनुमन् व्रज त्वरितमानय प्रियं नयतु प्रसद्य निजगेहिनीं स माम् ॥ ३६ ॥

अवलम्बयैनमवशं निजाग्रजं व्रज गाढतां किमसि लक्षणं श्लथः ।
भरतस्य मातुरुपदेशदायिनी निकटं तवापि किमियाय मन्थरा ॥ ३७ ॥

महातमनास्थमबलाजने मनो मम कारणात् किमिति नाथ सीदसि ।
अधिरोपयामि न भवन्तमत्ययं दयितं यशो यदि निहन्यतामरिः ॥ ३८ ॥

इति मे रहस्यमिदमञ्जनासुत श्रवणान्तिकं प्रियतमस्य लम्भय ।
परिकुप्तीव पूर्वेण चेन्मनागनुनाथयैनम्पृष्ठ्य पादयोः ॥ ३९ ॥

अयमार्यपुत्रचरणाङ्गसन्निधावुपथीयतां मम शिरोमणिस्त्वया ।
स जनः सदैव निजासिद्धिसंशयी पूर्वोर्णे विश्वसितु वीक्ष्य मामिव ॥ ४० ॥

त्यज संशयं श्वसिति सा तव प्रिया हृदयं कठोरमिदमेनया कृतम् ।
इति भाषणाण इव तस्य पादयोरयमश्रु मोक्षयति महश्छलामणिः ॥ ४१ ॥

चरणौ कुरुप्व विवृणुष्व मूर्धजान् धनुराशुगांश्च निकटे निवेशय ।
विरहातुरस्य मम पत्युरत्ययं माणिरत्न यत्नपरमो निवारय ॥ ४२ ॥

जननीति साँ न परमेव कैकयी विधुरस्य हेतुरियतस्त्वानिशम् ।
दयिताद्याऽहमपि संप्रति 'प्रभोः द्विपतीव दुर्बशतमाहरामि ते ॥ ४३ ॥

इति रामभद्रसहर्घर्मचारिणीं^१ धरणीं गतां गिरमुदीर्य मूर्डया ।
उपचारसंभृतमुदूर्तयापनैः कपिरब्रवीन्मधुरशीतलं वचः ॥ ४४ ॥

त्यज देवि संशयमधीश्वरं प्रति त्वमिव त्वदेकहृदयः स ताम्यति ।
प्रतिकारयष्टिशिखवावलम्बनाद्वियते कथंचन परिस्खलन्नापि ॥ ४५ ॥

इयमेति मन्युकुपितेयमीक्षते हसीतीयमुल्लसति चेयमन्तिकात् ।
इति स ब्रुवन्नहसि रुठवेपर्युभवतीमयं भुवनमेव पश्यति ॥ ४६ ॥

कृपणं न लक्षणमपीक्षतेऽधुना नच वानरेन्द्रमपि सन्दिशत्यसौ ।
जयति प्रपन्नविधुरोचितवतो वत जानकीति परमक्षणत्रयम् ॥ ४७ ॥

१. BCDE सुचिरेण । २. A C D E मयमेव तद्रत्नम् । मिदमेतथा हतम् । ३. B ते । ४. BCD तोऽथ । ५. A कापि संप्रति । ६. BCDE चारिणी तदा । ७. A पुनः । D फितः ।

नलिनीष्वनिद्रनलिनासु निश्चसित्यलिनीषु मञ्जुमणितासु मुशति ।
रजनीषु चन्द्रधवलासु धावति स्फुटमत्र तत्रभवतीं विलोकयन् ॥ ४८ ॥

स परिस्खलन् परिसरेषु तेष्वपि प्रततानघप्रथमसस्यराजिषु ।
श्लृथमुष्टिकृष्टविशिखासनः शनैरनुजेन तेन रुदताऽवलम्ब्यते ॥ ४९ ॥

स विलोलबाहुयुगलः सखलत्पदो हृदि दत्तपाणिरनुजन्मना मुहुः ।
अवलोक्यते हरिणकैरुदश्रुभिस्तव कारणेन करुणां दशां गतः ॥ ५० ॥

घटमानबालघनकोमलाम्बराः प्रतिदिविजृम्भतकदम्बवायवः ।
अगमन्नगाग्रतरुषु त्वदीशितुः दिवसाः कथञ्चिदवशेषितासवः ॥ ५१ ॥

तव सुप्रदृत्यधिगमोद्यमामृतप्रतिरुद्धयोरमदनायिवेदनः ।
अधुना स चिन्तयति मन्त्रिभिः समं समरापदानमवैलम्बमात्पनः ॥ ५२ ॥

कमलासनप्रतिसमः स जाम्बवान् विनतो नतश्च कविजीवसंनिभौ ।
तव यान्ति भर्तुरपरे परश्शतां वितते वितर्कतपसि प्रदीपताम् ॥ ५३ ॥

सुरशिल्पसूनुरयुतस्य शिल्पिनामधिषो नलः कमलपत्रलोचने ।
शिखिनः सुतो नयति नील इत्यसौ नियुतं शतेन हतमुत्तमौजसाम् ॥ ५४ ॥

नवतिग्न्दीर्धितिकडारलोचनो नवतिप्रतीतपृतनापतीश्वरः ।
जयति च्छलप्रधनविभ्रमातुलः प्रतलायुधो दधिमुखश्च मातुलः ॥ ५५ ॥

शशुरः सुषेण इति चास्मदीशितुः गणनादरिद्ररणलालसानुगः ।
व्रणमाशु रोपयति भीषणं दशा निषधादिसर्वकुलशैलसानुगः ॥ ५६ ॥

रणदोहदोदृतमहामहीधराः शरभादयः प्रथमयूथपाश्च ते ।
हसितप्रभञ्जनजवास्तव प्रियं प्रणमन्ति शङ्कुङ्हेतपद्मसंख्यया ॥ ५७ ॥

प्रसरन्ति संप्रति परीत्य राघवं प्रथयन्त्यमी किमपि देवि लाघवम् ।
निधनं नयन्ति युधि पश्य रावणं समतीत्य सिन्धुमधुनैव लावणम् ॥ ५८ ॥

अहमङ्गिरेणुरपि काननौकसां न भवामि रामपरिपार्वतिनाम् ।
बहिरेवमादि विरलेशदर्शनः शनैर्निर्हीनकरणीयमारभे ॥ ५९ ॥

१. D शर्ष । २. BC वि । ३. BD विनिस्समं E पुनः सम । ४. B तमाकुल । ५. A पम्पमुखि ।

शिशुचापलाच्च रविमध्येषुषः कुलिशायुधेन कुलिशाहतिव्यसोः ।
अमृतोक्षितस्य ललतो ममाहृताः पवनाङ्गयेन महता महर्दयः ॥ ६० ॥

प्रतियामि रामगृहिणि क्षणादहं तमुदीक्षसे नियतमस्मदीश्वरम् ।
दशकन्धरान्धतमसच्छिदे चिरादुदितं समेत्य महसामिवोत्करम् ॥ ६१ ॥

मणिरुन्मयूखततिरेष तावकः प्रियवागहं च हरिवीरशाबकः ।
त्वदिनं^१ विनोदयति जातनिश्चयः सै रुचामुदीरितजयध्वनिश्च यः ॥ ६२ ॥

कथयामि संनिहितमेव किंनु तं समुपेतमौलकपिचक्रमङ्गदम् ।
दिशति द्विंशां कथमपि स्मृतिं गतो हृदि यो भयाख्यमनुपक्रमं गदम् ॥ ६३ ॥

प्रलघुष्वमीषु नगनिम्नगोदधिक्षितिलङ्घनादिषु निदेशवस्तुषु ।
अगणेयवीरहरिवाहिनीपतेरहमस्य हस्तविशिखो वलीमुखः ॥ ६४ ॥

नरदेवि देहि नियमं करोमि किं किमिमाः क्षिणामि विकृताः क्षणाचरीः ।
प्रकटीकृतात्मतनुरुत्खनामि किं निरविलानशोकवनिकातरूनिमान् ॥ ६५ ॥

प्रणिहन्मि कानपि किमस्पानहं कतिचित् पिनिष्ठि किमरेः शिरांसि वा ।
पुरमुद्धरामि किमिमां सपर्वतां प्रतियामि भूर्भिं भवतीं विधाय किम् ॥ ६६ ॥

न मपात्ययः कवचिदपीह कश्चन क्षितिपुन्रि विश्वसिहि देहि मे गिरम् ।
करवाणि रावणशिरोमणीनितः स्वपदोपर्मददलितप्रभाङ्गरान् ॥ ६७ ॥

मुदितेव राजतनया तपब्रवीद्वज साधयै पुकगराज या चिरम् ।
अभिकाङ्क्षितानि भवते महर्दयो ददतु युमार्गचलिताय देवताः ॥ ६८ ॥

न विरोदिमि श्वसिमि नोष्णमप्यहं न मुहुर्विरौमि न करोमि साहसम् ।
असुहेतवो हि मम संनिधापिताः सुतरां त्वयाऽर्थसुतपादपासवः ॥ ६९ ॥

कैपिराज गच्छ पुनरेहि राघवद्वितयेन तेन सह तीर्णतोयधिः ।
नय मां तथा सति यथेच्छमिच्छति प्रियमङ्गना हि कृतकृत्यमीक्षितुम् ॥ ७० ॥

कथयै प्रतिश्रुतमहार्जिकर्मणे मम लक्ष्मणाय पुनरुत्कमाशिषः ।
तव राज्ञि तत्र मदधीशवल्लभे न वहिर्भवन्ति वचनानि किञ्चुँ मै ॥ ७१ ॥

१ C स्विदिति । D त्वदितं । २ A स्व ३. B C D ४ व्रजवत्स तिष्ठ । ४. A विष ५. A ए

त्रज सिद्धये हतसमस्तशात्रवः करवै नमश्चिरविपत्कुशाऽत्र वः ।
नय तं जनं निजविधानेतीत्रता॒ स्मर मौ॑मयोगजनिताहैतीत्रताम् ॥ ७२ ॥

रजनी समाप्तिमियमेति मारुते रजनीचरा इत इतश्चरन्त्यमी ।
हृदयं मैमाधिगतमेव गम्यतां गहना पुरीयमवधीयतामिह ॥ ७३ ॥

शिखिनं प्रदीपमनु तं सतीमयं प्रणतिं प्रदक्षिणवतीं विधाय सः ।
प्रचचाल पादपशतप्रणोदनैः परिवोधयन् परिसरेषु रक्षणः ॥ ७४ ॥

पुनरुच्यते स्म परिवोधसंभवो निनदः कुलायकदनेन पक्षिणाम् ।
अभिधावतां तमनु रक्षसां रवैः पिदधे प्रभातपटुरानकस्वनः ॥ ७५ ॥

हृदि संनिधाप्य कुलदेवताशतं परिचिन्त्य मङ्गलशतं पुनः पुनः ।
प्रतिपन्नसाहस्रसाय सा सती शिवमाशशंस पवमानसूनवे ॥ ७६ ॥

स जगाम निर्गमनमार्गतोरणं कपिरुत्पिपेष च विमार्गतो रणम् ।
रजनीचरानातिचिरार्द्धवेरसावृद्धये ममज्ञा तदसृष्टैर्वे रसा ॥ ७७ ॥

सचिवात्मजानथ निनाय पञ्च तान् प्रधनप्रपञ्चकुशलान् स पञ्चताम् ।
रणभोज्यमूर्धिन मुमुदे॒ स निर्भरं कवलानिष्टत्त इव पञ्चमाधिकात् ॥ ७८ ॥

रुरुचे॑ घनक्षतजनिर्गमोज्जवलप्रतिपक्षशङ्खपदवीकदम्बकैः ।
स्तवकाविशेषविभवामिवोद्भवनिश्वलामशोकवनिकां वलीषुखः ॥ ७९ ॥

धूंतिरोपितत्रणशतः स तत्क्षणात् क्षणदाचराश्चिरमसृक् प्रचक्षरुः ।
किंमिवानयस्य गदिनो न भेषजं करजक्षतान्युदधयः प्रमादिनाम् ॥ ८० ॥

जगृहृदशापि दशकण्ठसैनिकाः क्षतजोद्भवेन ककुभस्तथाऽरुणाः ।
न तदा विवेद स यथा महामतिः परितः प्रवृद्धमपि सान्ध्यमातपम् ॥ ८१ ॥

फलमर्घपक्वमिव पाणिनाऽपिनट् प्रमुखागतं झटिति जम्बुमालिनम् ।
युवराजपक्षमवहेलयाऽवधीदवधिर्यथा विविधैव्यसंहतेः^{१३} ॥ ८२ ॥

प्रजहास वासवजितं विलोक्य स प्रववलग दूरवैलितोच्चवालधिः ।
अपरोऽस्त्यभीष्यशसां महौजसां न महोत्सवः प्रतिसमाहवाट्टे ॥ ८३ ॥

१. B C व्रशात्र D द्वशा । २ B C D धन ३. B C D न्ममवेवि ४. A हि । ५. B C D स ।
६. B C D सुतरांबूरुवर्थि । ७. A ग्र । ८. A सुमुदेन । ९. B C D जेऽथ । १०. B C काम् ।
११. A ध । १२. A यथा विवन । १३. B तिं १४. D च ।

प्रहरन्तमायुधविशेषवृष्टिभिस्तलमुष्टिदन्तनरवपुच्छसाधनः ।
तमुद्यशृङ्गमृष्टर्थः स दर्पवान् कपिरुच्यशृङ्गकुदः समासदत् ॥ ८४ ॥

तदपास्तनिष्फलनिजाक्षयोस्तयोर्घटनं नियुद्धकरणैरशोभत ।
प्रलयप्रभज्जनजवप्रविष्टयोः कनकाद्रिकजलमहीघयोस्ति ॥ ८५ ॥

अनथस्मिपात्य पवितेजसं शयं कपिरिन्द्रशत्रुमपि जीवसंशयम् ।
चरमं स तेन जग्नुहे चिरोषितक्षतजापगाभिमुखवीचिरोषितः ॥ ८६ ॥

पितुरग्रतस्तमुखसाहसो दधौ समितिर्पमज्जं सहसा हसोदधौ ।
स वहन्बभौ न विनयं वनालयः प्रथमोद्गतस्यै हि विडम्बनालयः ॥ ८७ ॥

मम बाल्य एव स गतः समक्षतां कुपितः प्रसन्नवदनश्च वासवः ।
अयमद्य चोक्तमशिरः पणार्जितत्रिजगत्प्रभुत्वरम्भसो दशाननः ॥ ८८ ॥

इयती कुतः सुरपतेरुदग्रता न च संपदां धनपतेरियान् भरः ।
स्फुरितं प्रचण्डमहसोऽपि नेहशं नच भीषणत्वमिदमन्तकस्य वा ॥ ८९ ॥

क्व सुखं मुहूर्तमपि सर्वशङ्कुनो नर्यन्त्रितस्य मरुतामधीशितुः ।
सुदृढैकदण्डविनिबद्धसंपदः परमस्य विश्वजयिनः सुजीवितम् ॥ ९० ॥

अयमाहिताद्रितनयाचमत्क्रियः पुरतो हरस्य हसितोज्जवलाधराम् ।
दहने घनास्त्रगुरुभिर्जहूमुखैः शुहवांचकार मुखराजिमात्मनः ॥ ९१ ॥

अयमेव भूमिनिहैतकंजानुना जनयन्निनादमयमस्वरोदरम् ।
भयविद्रुतप्रमथमुक्तकन्दरं गिरिमुज्जहार हरकेलिमन्दिरम् ॥ ९२ ॥

वरुणोऽयमस्ति निभृतोऽडिग्रसंनिधौवरुणोऽयमानमति भक्तिमानिव ।
मम तातमप्यनिशमादिशत्ययं ममताऽनलस्य विहताऽमुनोष्मणि ॥ ९३ ॥

तमसे नमः सरजसे यथोरयं निचयखिलोकविजयी विराजति ।
परमा विभूतिरिह चार्थकामयोरवशखिर्वाग्युगपूर्वराढैयम् (१) ॥ ९४ ॥

इति चेतसैव तमुदीक्ष्य मालुतिः स्तुतिपेशलामिव जगाद भारतीम् ।
अर्पेकर्तुमप्युपगता महाशयाः स्फुटपौरुषेषु न भजन्ति मत्सरम् ॥ ९५ ॥

१. A भे । २. A स्ववर्क । ३. A सत्त्व । ४. B D तिममार्ज ५. A यतस्य न । D द्व ।
६. C D च । ७. A भट्ट । ८. BC खाम् । ९. B D मितेन । १०. A यन्न । ११. A द्यम् D इसम
१२. D हियमया । १३. A योर , १४. A उ ।

विध्वस्तं विपिनमनेन तत्समस्तं ते नीताः प्रलयमनेन मन्त्रिपुत्राः ।
 अत्रान्तं ज्ञगिति जगाम जम्बुमाली दीप्तेऽप्याविह शलभत्वमाददेऽक्षः ॥ ९६ ॥
 ओघो मे शरसैरितामनेन तीर्णः तन्मोऽचैः फलितमिहासिकाननं मे ।
 वीरात्मा हृष्यमहरन्ममासिधेनूः लब्धं मे विवरमनेन बाहुयुद्धे ॥ ९७ ॥
 यत्सत्यं जयति समीरणं जवेन क्रुद्धोऽयं लघयति पावकं प्रभाभिः ।
 नैतस्य प्रतिसदशो मयाऽनुभूतः संप्राप्तः कथमपि मायया मयाऽयम् ॥ ९८ ॥
 सामान्यप्रवगधियं न तातपादाः कुर्वन्तु प्रकटविशेष एष कोऽपि ।
 इत्युक्त्वोपहितनिराकुलप्रवङ्गः स स्वस्यां भुवि निषसाद मेघनादः ॥ ९९ ॥

ईकः परं संप्रति सत्क्रियाभिः मनीपिषु व्याकुरुते विशेषम् ।
 निबन्धनिर्वाहपरिश्रमज्ञो महाकविश्रीयुवराजदेवः ॥
 किं शीधुभिर्भवतु फाणितश्चकराद्यैः किंवा सितासहचरैः कथितैऽच दुर्घ्यैः ।
 दुर्घाऽबिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव यत्वाभिनन्दसुकवेविचरन्ति वाचः ॥
 नाश्र्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
 येनानिशं ललितकोमलकाव्यमूर्तेः सुष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ।

इत्यभिनन्दकृतौ रामन्तरिते महाकाव्ये हनुमद्धहणो नाम
 विशतितमः सर्गः ॥

१. BCDE उच्चोऽविः सत्र । २. BC चो । D तेनो । ३. B C D स्ति ४. B C D ते । ५. A धाराला अ । ६. BC तु । ७. BCDE omit this sloka. ८. B C D read these two slokas.

अथैकविंशः सर्गः

वीरैमहार्दभरंणैर्मणिपीठनिषादिभिः
अवासपूजं^१ पुरतः पुरुहूतजयोद्घौरेः ॥ १ ॥

विद्रूरतः प्रतीहारमन्दादरनिवेदितैः ।
दिक्षालद्वृतनिवैरूपनीतमहोपदम् ॥ २ ॥

अलङ्घासनमादित्यैर्दत्यैः प्राप्तसभाजनम् ।
स्वैरोक्तशापं पितृभिर्मातृभिः स्तुतसाहसम् ॥ ३ ॥

अप्रवेशितकीनाशमसंभावितपावकम् ।
अनुदीक्षितनिष्क्रान्तसप्तविष्टपनायकम् ॥ ४ ॥

योगाभिचारमीर्मासामुखरब्रह्मराक्षसम् ॥
निष्कास्यमानकरुणामूकब्रह्मर्षिमण्डलम् ॥ ५ ॥

प्रकामासुङ्गभुजीवैक्षिजगत्क्षयदीक्षितैः ।
रक्षोयुवभिरक्षितं महाभैरवडम्बरम् ॥ ६ ॥

विलासहसितस्वर्गं लीलाजितरसातलम् ।
समवेत्पंहायोधभरवन्धुरितावनि^२ ॥ ७ ॥

कथा कैव नृशंसानामधिभित्ति लेंसत्करैः ।
रत्नैरपि^३ गर्लेहस्तं द्वारादेव ददे दृशाम् ॥ ८ ॥

निष्कनायकपादग्रविष्टाशनिलाञ्छनैः ।
उदीर्णपाकजित्पाकं प्रवीराणामुरःस्थलैः ॥ ९ ॥

आयस्तस्फटिकासन्दीविटङ्गरचिवीचिषु ।
आमौलिनायकान्मग्नप्रधानरजनीचरम् ॥ १० ॥

यथाश्रेणि निविष्टानां रक्षानां रसनालिभिः ।
प्रत्युक्तासिलतापालीपरिक्षेपपरम्परम् ॥ ११ ॥

१. BC जाँ । २. B भिः । ३. BC मण्डले । ४. BCD निम् । ५. A प्र । ६. A रेव । ७. A ददृ ।

सज्जालमिव कैश्याभिः सज्जालमिव बाहुभिः ।
 सज्जयोत्सनमिव दंष्ट्राभिः सविद्युदिव दृष्टिभिः ॥ १२ ॥

अत्यर्थितवलात्कारमतिसंस्तुतसाहसम् ।
 अतिशीलितपारुष्यमतिशिक्षितवैकृतम् ॥ १३ ॥

अनुभूतान्वयामोदं व्यतिरेकभयोजितम् ।
 उहामविक्रमगुणं प्रणुननययन्त्रणम् ॥ १४ ॥

उल्कागुरुखशताकीर्णं विद्युजिह्वशताचितम् ।
 दंष्ट्रालशतसंवाधं करालशतसंकुलम् ॥ १५ ॥

द्वरदन्तप्रभापीठं दंष्ट्रासङ्कटमन्तिकात् ।
 न केवलं प्रहरणैर्घोरमाभरणैरपि ॥ १६ ॥

यत्सत्यं रावणास्थानमालोक्य हनुमानपि ।
 तत्पूर्वातिथिभावाय साध्वसाय ददौ मनः ॥ १७ ॥

स्थितं विनीतमिव तं मेघनादोक्तविक्रमम् ।
 कर्पिं दद्वशुरुद्वीवा दशग्रीवैसभासदः ॥ १८ ॥

हनुमदर्शनशुब्धा सा रक्षःपरिषद्भौ ।
 संवर्तपवनावर्तधूर्णितेव घनावली ॥ १९ ॥

बहवस्तं सभाशूराः क्रीडाकपिमकल्पयन् ।
 अन्ये निश्चियुरन्यायविपाकं तमुपस्थितम् ॥ २० ॥

अश्रद्धयेव काक्षेण मकराक्षस्तमैक्षत ।
 वासवद्विषि विश्वासाद्मूराक्षो न व्यतर्क्यत् ॥ २१ ॥

कदनेन कुमाराणां शुकः शोकं समाविशत् ।
 सारणः कारणान्वेषी चिरं चिन्तापरोऽभवत् ॥ २२ ॥

सीताइरणपुष्पस्य फलबन्धः कियानपि ।
 जातोऽवमिति संचिन्त्य विषसाद् विभीषणः ॥ २३ ॥

१. D केशासिः । २. A रादत्प्रभावां । ३. BCD मालोक्याश्वकुरुद्वितक्षः । ४. B रक्षसः ।

इन्द्रजित्याशनिष्पन्दे कपिन्द्रे तत्र सीदति ।
निकुम्भो निधनारम्भमनायासमचिन्तयत् ॥ २४ ॥

विससर्ज विरूपाक्षः क्षोभमल्ये वनौकसि ।
शोणिताक्षस्तमक्षस्य तत्करे नेतुमध्वना ॥ २५ ॥

अपि तं मुक्तसंरक्षमपि रक्षः पुरस्कृतम् ।
अपि नम्रमपि प्रांशुः पिशाचो न व्यलङ्घयत् ॥ २६ ॥

केयमिन्द्रजितः श्लाघा सखे शाखामृगं प्रति ।
इत्यवादीन्महाकायमतिकायः समुल्लसन् ॥ २७ ॥

सुपार्खं पार्ख्वतोऽपृच्छन्यहापाश्वर्वे महावलः ।
अयं स वाली न भवेद्येन लङ्घेन्धरो जितः ॥ २८ ॥

अद्ययहं वानरमिमं नराणा सुहितो भवान् ।
इति सोत्पासमसकृद्धसो विघ्संमब्रवीत् ॥ २९ ॥

हस्तिकर्णहयग्रीवौ राक्षसौ राजवल्लभौ ।
युगपद्मासरभसावग्रतस्तममार्गताम् ॥ ३० ॥

अपूर्वः प्रातराशोऽयमद्य मे समुपस्थितः ।
ववल्ग विष्ट्राकूतिरितिवादी महोदरः ॥ ३१ ॥

किं न पिष्टः शतघ्नीभिः गुम्फणैः किं न सूदितः ।
इत्यवोचत्समुच्छुस्यै दशकण्ठसुहृच्छठः ॥ ३२ ॥

अभि तं कपिमार्तण्डमास्थानगगनोदरे ।
प्रजगर्ज घनाघोषोऽविद्युन्मालीं निशाचरः ॥ ३३ ॥

विचित्रवेषाकृतयस्तास्ताः कौणपञ्चातयः ।
ताभिस्ताभिर्कृतिभिर्दूरतस्तमतर्जयन् ॥ ३४ ॥

आहरन्परे तस्माद्विस्मयक्षणपतिताम् ।
स्ववीर्योप्मारुण्यां दृष्टि वज्रदंष्ट्रादयो भट्टाः ॥ ३५ ॥

विद्युजिह्वादयस्ते च तीक्ष्णास्तं हरिषुङ्गवम् ।
अपूर्वोत्सुक्यसंमुक्तपयार्याः पर्यवारयन् ॥ ३६ ॥

तत्क्षणोदप्लवङ्गास्याः स्वास्यभङ्गैर्व्यडम्बयन् ।
मायाविनः स्वलाङ्गूलैस्तल्लाङ्गूलमतर्जयन् ॥ ३७ ॥

गन्धमाद्राय रामस्य क्षुब्धाः पवननन्दने ।
विव्रुः क्रूरमाकारं ताटकायाः सनाभयः ॥ ३८ ॥

त्रिशिरःखरमारीचूषणस्मरणोद्देवम् ।
मन्युमैच्छन् कपौ तस्मिन्विमोक्तुं निकषासुताः ॥ ३९ ॥

आरुढव्रणवीभत्सुखी शूर्पणखीति सा ।
स्वसा राक्षसराजस्य वैरानलमदीपयत् ॥ ४० ॥

अनाश्रयो दृद्धिगिरामयं मे दुदितुः सुतः ।
तद्वच्छामीत्युवाचान्तः सशल्य इव माल्यवान् ॥ ४१ ॥

सहस्रमरुणाक्षाणामयुतं हरिचक्षुषाम् ।
कोटिस्तं कोटराक्षाणामीक्षाचंक्रे वलीमुखमैः ॥ ४२ ॥

रामदूतः कपिरयं रक्षोभिर्वत लुप्यते ।
किं नः सांप्रतमित्युचुरशक्ताः सुरचारणाः ॥ ४३ ॥

एधयित्वा तमाशीर्भिर्मुनयः शङ्कितात्ययाः ।
ययुस्त्वरितमालोक्य पौलस्त्यैः पुलहादयः ॥ ४४ ॥

वञ्चयित्वाऽनन्त्रेणां रावणस्य शनैः शनैः ।
ववलग वीणां विश्रम्य रणकेलिकलो मुनिः ॥ ४५ ॥

राक्षसेन्द्रनियोगेषु द्रष्टुकामाः कपेः क्रियाः ।
उपाविशन् पुनर्देवाः प्रहस्तोत्थापिताँ अपि ॥ ४६ ॥

तस्य साहायकं रुद्राः करिष्यन्त इवापदि ।
कारणान्तरमालम्ब्य व्यलम्बन्त सहाम्बिकाः ॥ ४७ ॥

लसद्विविधोष्णीषरत्नालीकिरणोत्करैः ।
वितानान्तरमातन्वन्निव चिन्पटीमयम् ॥ ४८ ॥

दंष्ट्रनिभादिन्दुकलाः कलयन्नसिंतैर्मुखैः ।
कुण्डलीकृतमार्तण्डमण्डलैरिव राहुभिः ॥ ४९ ॥

मुखैर्वलीपुखालोकसघृणैः संहरन्निव ।
रयं रुधामसदृशं दशभिर्दशनोज्जवलैः ॥ ५० ॥

स्वासिलूनपुनर्जातां यशःकुसुमवासिताम् ।
हारनिर्झरिणीं शुभ्रां विभ्राणः कन्दराटवीम् ॥ ५१ ॥

प्रसिद्धैः स्वभुजस्तम्भैर्विशत्याऽवहसन्निव ।
मणिस्तम्भानसंख्यातान् सभायां सर्वतोदिशम् ॥ ५२ ॥

तुङ्गैरङ्गदपर्युप्तवागमरीचिभिः ।
दीपर्दवज्वालमिव वाहवनं वहन् ॥ ५३ ॥

निष्कोपलच्छैविच्छन्नदिव्याख्यामवत्पत्तेना ।
वक्षःस्थलेन रूथानो यशःपूरं मरुत्पतेः ॥ ५४ ॥

समानामपि सिन्धूनां गत्वा पारमिवागतम् ।
निजं यशो हारनिभादिशालेनोरसोद्धृहन् ॥ ५५ ॥

हरिचन्दनविच्छित्तिमङ्गैः स्वेदद्रव्यां दधत् ।
कैलासादिव संक्रान्तां धातुपङ्क्तरङ्गिणीम् ॥ ५६ ॥

अन्तः सीतानुवन्धेन वहिः कश्मीरजन्मना ।
हृदयं हृदयोत्तीर्णो वहव्रागवलास्कृतम् ॥ ५७ ॥

आरुढो मणिपर्ढङ्गमातङ्गः इव सज्जनम् ।
नीलकौसुमभलक्ष्येण कामक्रोधाविवोद्धृहन् ॥ ५८ ॥

विशेषितावलेपेष्या दुर्निवाराघमाक्षिकः ।
दोधृयमानैरनिशं तैर्वलव्यजमैरपि ॥ ५९ ॥

विषवल्लीष्विव स्त्रीषु विषेक्तभुजपादपः ।
 दत्ताङ्गिः शीलशमयोरिवोर्ध्वं रत्नपीडयोः ॥ ६० ॥
 कूरोदारमहाकल्पे सुंभ्रातरि महोदरे ।
 भावमासञ्जयन् गाढं रूढो रागं इवांहसि ॥ ६१ ॥
 घनसर्वांगमोद्धारदीप्तिपूर्वविक्त्यनः ॥
 अत्युद्यतपस्सिद्धिरुद्धपापक्रियाफलः ॥ ६२ ॥
 विकार इव शोभावान् प्रमाद इव सिद्धिमान् ।
 प्रज्ञावानिव संमोहः कलहः सान्त्ववानिव ॥ ६३ ॥
 संभोगवानिव व्याधिरुद्गो धृतिमानिव ।
 आविकेक इव श्रीमानन्याय इव युक्तिमान् ॥ ६४ ॥
 क्षेमवानिव दुष्कालः प्रलयो लोकवानिव ।
 कीर्तिमानिव दुर्वादो निरयः स्वर्गवानिव ॥ ६५ ॥
 रत्नाकल्पविशेषस्तैस्तैरङ्गैऽश्च भीषणैः ।
 अक्षणां निर्वाणनिर्वेदावपर्यायं समर्पयन् ॥ ६६ ॥
 स्वैरमाकृष्य नेत्राणि वक्त्रेभ्यः सुरयोधिताम् ।
 पर्यवस्थाप्य कष्टेन मनः सीतासमुत्सुकम् ॥ ६७ ॥
 धैर्यवानिव संक्षेपं संनिरुद्ध्य सभासदाम् ।
 वन्तुमैच्छत्स्वयं रूढो रामदूतं दशाननः ॥ ६८ ॥ कुलकम्
 प्रागेवंपिदधुः कर्णौ कराभ्यां मुनयो निभात् ।
 सतीं सुदुर्निवारं हि दुरुक्तश्वणाऽद्यम् ॥ ६९ ॥
 विभीषणादयः सभ्याश्चिरमन्तश्चकम्पिरे ।
 सूक्तं समर्थयामासुर्न तस्य कदुभाषिणः ॥ ७० ॥
 स्वैरं प्रहस्तहस्ताग्रनिषेधनिभृताननाः ।
 लिखिता इव तत्कालं तस्थुक्षिदिवचारणाः ॥ ७१ ॥

१. B नि । २. BD वर्धे । ३. D स । A स्व । ४. A reads for this line विजुंभमाण-
 निकटाळ्कुभकर्णे कर्णीयसि । ५. B C D बाढं स्फुग्रे रोग इवागसि । ६. B C D मोहसर्वांगमाहारदीप्तिपूर्व ।
 ७. A भु । ८. B प D द । ९. BC षु । १०. BCD व ११. B CD भा ।

आभिमुख्यं प्रपञ्चेन पुरुषेनैकेन सोऽब्रवीत् ।
प्राश्नकैरिव पार्श्वस्थैरितरैर्मानमाददे ॥ ७२ ॥

कुतः कस्त्वं कथमिह प्रविष्टः केन हेतुना ।
वद वानर निशशङ्कमङ्के वत्सस्य वर्तसे ॥ ७३ ॥

आवर्जितः शक्रजयी त्वयाऽयं पुण्यवानसि ।
गच्छ मुक्तोऽसि दुष्टेऽपि मा पुनश्चापलं कृथाः ॥ ७४ ॥

किमभाङ्गीः क्षितिरुहान् किमक्षमवधीः शिशुम् ।
अनुयोगक्षमो नासि कपिजातेः परिपूर्वात् ॥ ७५ ॥

कच्चिद्वालिसगन्धस्त्वं साध्वभूम हतोऽसि यत् ।
सत्यं मानुषमात्रेण मित्रं तन्मे निपातितम् ॥ ७६ ॥

न जातु पुरुषो हन्ता निहन्त्री नियतिः परम् ।
यत्त्वमप्यवधीयोर्धं जम्बुमालिनमाहवे ॥ ७७ ॥

निशीथ एव किमितो न गतोऽसि यथागतम् ।
कामकारः कुमारेषु कोऽयं सर्वङ्गपर्स्तव ॥ ७८ ॥

अलीनां कोकिलानां च तन्मे साधारणं वनम् ।
तत्र कश्चिन्विशतो दोपेः शाखामृगस्य ते ॥ ७९ ॥

स्तेनवत् किं प्रविष्टेऽसि धाष्ठर्यमस्ति रणेषु चेत् ।
चरन्तीत्यं गृहच्छिद्राण्याखवो न वलीमुखाः ॥ ८० ॥

यदि त्वमर्थलोभेन प्रविष्टो नगरीमिमाम् ।
तन्मः प्रार्थय दीयन्ता काति ते रत्नकोटयः ॥ ८१ ॥

मर्तुमिच्छोः कपिञ्चिद्बा नूनं कस्यापि दिक्पतेः ।
प्रणिधिः प्राणवात्सलयाच्छब्दशरसि नः पुरीम् ॥ ८२ ॥

यत्सत्यं रामदूतस्त्वं लक्ष्यसे यदितः शनैः ।
वियार्गन्निव वैदेहीमशोकवनिकामगाः ॥ ८३ ॥

१. BC रानैः २. BD तिः ३. BD वा । ४. A शुक्रमारेषु कस्त ।

भूयिष्ठं त्वयि जिद्रामो वानरे नरसंगतिम् ।
कथय स्फुटमस्मासु निहवे दण्डमहसि ॥ ८४ ॥

तदैव दैवहतयोः तयोः श्लथमिव श्रुतम् ।
पणपूर्वकमस्माभिः सख्यं सुग्रीवरामयोः ॥ ८५ ॥

स्वीयानामिव मे धान्नामध्यक्षाश्चरचक्षुपः ।
चतुर्दशानामभितो विष्टपानां प्रवृत्तयः ॥ ८६ ॥

वधवन्धादयस्तास्ताः कारणैः कृपणस्य ते ।
पुनरुक्ता इवाभान्ति परिक्षिप्तस्य मञ्जौः ॥ ८७ ॥

कुम्भकर्णः किमत्राह किं ब्रवीति विभीषणः ।
किं चेतसि प्रहस्तस्य मेघनादः किमिच्छति ॥ ८८ ॥

भो भो भट्टाः स्फुटमयं विषमो वानरश्चरः ।
सदृशं क्रियतामस्मिन्नित्युक्त्वा गिरमारमत् ॥ ८९ ॥

ध्वनिः स तस्य गम्भीरः सभां संपूर्य निर्ययौ ।
त्रिलोकीमिव कल्यान्तमेदुरस्य पयोमुचः ॥ ९० ॥

प्रशशंसुर्दृशंसास्ते न परं तस्य तद्रचः ।
प्रकाशयन्तोऽनुगतिं दूरतस्त्रिदशा अपि ॥ ९१ ॥

अहो^१ भयं नाम महत्तदानीं मरुतोऽपि यत् ।
मारुतेरत्ययावेदि तद्वाक्यमुपतुष्टुवुः ॥ ९२ ॥

अयमार्यो महाराजै श्रूयतां तावदाह किम् ।
इति वाचि समस्तानामन्वयुड्क स तं पुनः ॥ ९३ ॥

प्रश्नेषु तस्य बहुषु कृत्वा किंचिदिव स्मितम् ।
अजातसंभ्रमो वाक्यं वानरः स्वैरमाददे ॥ ९४ ॥

प्रज्ञावानसि॒ पौलस्त्य त्वयेदं साधु तर्कितम् ।
कस्यापि दिक्षपतेनाहं रामस्याहं जगत्पतेः ॥ ९५ ॥

१. BC हो । २. D ह । ३. A जः ।

महेन्द्रस्य गिरेः शृङ्गात् प्लवङ्गे हनुमानहम् ।
उल्लङ्घिताभ्यिवैदेहीं त्वा चान्वेष्टुमिहागतः ॥ ९६ ॥

मन्तसुसेषु रक्षःसु विचित्य निखिलां पुरीम् ।
सा शोकविधुरा देवी वृष्टशोकवने मया ॥ ९७ ॥

स वृष्टस्तव दुष्टस्य तस्यामुपगमादरः ।
निर्भर्त्सनाविमनसो निर्गमश्च ततः पुनः ॥ ९८ ॥

देहत्यागोद्यतायां च तस्यां निष्पतिते त्वयि ।
मयोक्तो रामसन्देशः प्रतिसन्देशहारिणा ॥ ९९ ॥

रामसुग्रीवयोः सख्यं श्रुतवानासि रावण ।
उक्तस्त्वयि कथं नायमस्पादिग्विचर्यश्चरैः ॥ १०० ॥

वने विन्यस्यति पदं कियन्मात्रं शिरवी पुरा ।
स जायते पुनस्तावान्यावन्मात्रैमिदं नभः ॥ १०१ ॥

तेजस्त्विनो वितन्वन्ति प्रारम्भेषु न डम्बरम् ।
स्फुर्त्यतापाश्वरमं क्रममाणाश्वकासति ॥ १०२ ॥

उदायुधानि पुरतेः संपतन्ति पतङ्गवत् ।
रक्षांसि रजनावेव निहतानि मया तव ॥ १०३ ॥

नोक्तं त्वयेवं कृपणं तव रावण सैनिकैः ।
कथं तानवगच्छामि कुमाराँनतिकर्कशान् ॥ १०४ ॥

अपि निर्बन्धस्टेन मया समरमूर्धनि ।
विक्रमोत्कर्षवात्सल्यादयं ते शेषितः सुतः ॥ १०५ ॥

स्वयमुत्पत विस्तब्धं वीरान्वा पुनरादिश ।
पुरः प्रतिनिविष्टस्य यत् क्षमं तत्कुरुष्व मे ॥ १०६ ॥

ऊढोऽयमिन्द्रजित्याशस्तवापि बलमीक्षितुम् ।
दत्तमङ्गं प्रहर भोः प्रभुकृत्यं विलम्बते ॥ १०७ ॥

श्रुतमस्मद्वचः सभ्याः समृद्धं च कुतूहलम् ।
हन्तव्याः संपत्ति वयं किं नोक्तिष्ठुन्ति घातकाः ॥ १०८ ॥

कृतं न किञ्चिदक्षेण रजोऽस्तं जम्बुमालिना ।
इदं मे मेघनादेन ग्रीवार्या सूत्रमर्पितम् ॥ १०९ ॥

दर्शयिष्यामि युष्माकमपि प्रौढिं सभासदः ।
अङ्गन्दार्यं गतः पारमङ्गैरक्षतरोमाभिः ॥ ११० ॥

अस्तु रामोऽस्तु सौमित्रिरस्तु राजा रवेः सुतः ।
एकस्य तच्चमूरेर्णोर्बलं रावण पश्य मे ॥ १११ ॥

हितं वा शृणु मे वाक्यमोमिति त्यज्यतामियम् ।
जानकी जगदीशस्य रामस्य पत पादयोः ॥ ११२ ॥

सुन्यकं स्वयमन्धोऽसि देशका अपि ते द्विषः ।
यैरयं पात्यसे कूपेष्वनाथः शुचमर्हसि ॥ ११३ ॥

रामस्य रामजयिनः स्वस्यार्जुनजितस्य च ।
व्यक्तं पश्यान्तरं तावदारथेथास्तथा सति ॥ ११४ ॥

पुरुषः सदृशारम्भी फलैः पौलस्त्य युज्यते ।
किमद्रौ विन्दति पतन् प्रतिप्राताद्वेऽनिलः ॥ ११५ ॥

विद्वानसि दशग्रीवं रामे किमपराध्यसि ।
अचेतनोऽपि नमति पश्य स्त्रोतसि वेतसः ॥ ११६ ॥

तेजोदरिदं रजनावाक्रामति जगत्तमः ।
नेष्टे तद्वह्मात्रेऽपि दीपे शुभदशाजुषि ॥ ११७ ॥

वलत्यत्युच्चमासादै नद्योधैः सुमहानपि ।
प्रतिस्वलन्निहास्यासु त्वमपूर्वो जडाज्जडः ॥ ११८ ॥

त्वं हि पौलस्त्य विदितो वेदवानग्रिमानिति ।
कथं बत विम्प्रोऽसि परस्तीहरणागसि ॥ ११९ ॥

रामं मनुजशार्दूलं जिगीषन्न विलज्जसे ।
विजेता यस्य ते भस्मीभूतो मदनगर्दभः ॥ १२० ॥

अतिक्रान्तास्त्वयाऽन्धेन शीताः सद्गुरुशारिविनः ।
क्व दुर्नयातपक्षान्तो विश्रान्तिं लभसेऽधुना ॥ १२१ ॥

किं ते कृतं सुरगण्यैत्तान्मथनास्यहर्निशम् ।
अजितो रिपुरात्मैव तं मूढं न जिगीपसि ॥ १२२ ॥

नियतिं प्रतिपश्यद्विर्यापितोऽसि जिंतात्मभिः ।
तत्रैव तव दुर्बुद्धेर्जितबुद्धिरजायत ॥ १२३ ॥

जानौसि वालिनो वीर्यं तत्समस्तसुतोऽङ्गदः ।
अधिको वा युवत्वेन युवराजः स तेऽन्तकैः ॥ १२४ ॥
पार्णद्वुवं वारिनिधेवालिमूलनुरसौ वली ।
उन्मूलनाय भवतो मद्विलम्बादिहैष्यति ॥ १२५ ॥
नीलैस्तमनु सेनानीरानालिः प्रलयाय ते ।
कालाशिरिव संकुद्धः क्षणार्थादागामिष्यति ॥ १२६ ॥

इति वदति पुरस्ताद्वानरे नेतरीव त्रिभुवनरिपुर्हृष्टं रोपवेगाज्जहास ।
सद्वशनियमहेतोः पश्यतः स्वाधुधीयान् स बत हत हतेति व्यक्तमेवादिदेश ॥ १२७ ॥

जलमुच इव धारावारिभिर्वारणेन्द्रं नगमिव नदपूरास्तीरभाजन्तरङ्गैः ।
कपिवृषमभिजघ्न्युर्यातुधानास्तदानीमसिमुसलभुगुण्डिमुद्वरब्रह्मदण्डैः ॥ १२८ ॥

पटलमिव हिमानामहि मध्यस्थभानौ विद्वितमिव साधौ निष्पक्षम्ये खलानाम् ।
रजनिचरभटानामस्त्रजालं तदुच्चैः स्वयमवसितमासीन्मारुतौ वज्रकाये ॥ १२९ ॥

विकलसकलकाया मोघसर्वास्त्रमोक्षाः क्षतजनदपरीताः प्राणसंदेहभाजः ।
दहनसखसुतस्य स्पर्शमात्रेण रोम्णामवनिमवनिपेतुस्ते शतं यातुधानाः ॥ १३० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये
रावणसल्लापो नामैकविंशः सर्गः ॥

ॐ आचन्द्रसूर्यं निदधे जगत्सु व्यासस्य यद्वज्जनमेजयेन ।
एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥

१. BD य । २. D ज्ञाता । ३. A निकात् । ४. D दा C रो । ५. B C D E omit this sloka ६ AD पतिरङ्ग । ७. C omits this sloka.

द्वाविंशः सर्गः ॥

१६३

शैकभूपरिपोरनन्तरं कवयः कुत्र पवित्रसंकथाः ।
युवराज इवायमीक्षितो नृपतिः काव्यकलाकुतृहली ॥

तदादिना तेनै महाभट्टानामकाण्डभङ्गेन विघूर्णमानम् ।
अबोधयत्पङ्किमुखं हनूमान्निपातमिच्छन्निव तस्य रोद्धुम् ॥ १ ॥

जितास्तवामी सुभट्टाः पुरस्तान्मयैकशारवामृगशाबकेन ।
विरम्यतां रावण वैरवन्धाद्वरं विसोढाऽसि न यूथपानाम् ॥ २ ॥

भयादमी ते न वदन्त्यमात्या न रामदूतस्य भयं ममास्ति ।
अतो हितं कारणिकत्वदोषाद्वशानन त्वामनुशास्मि भूयः ॥ ३ ॥

विलोकितं वाहुवलं भट्टानां विलोकितं स्थाम कपेर्मयापि ।
विधेहि विद्वन्नधुनाऽनुरूपं किमध्वना गच्छसि शालभेन ॥ ४ ॥

अपि प्रयुक्तापकृतौ त्वयीत्यं न मे हृदि प्रत्यपकर्तुमिच्छा ।
प्रधावितानक्षमयाऽल्पसत्वानुदारसत्वाः क्षमया जयन्ति ॥ ५ ॥

प्रदीपेतज्जगदक्षमस्य क्षमस्य सर्वत्र मनः प्रसन्नम् ।
स भीतिवेगो यदुपेतमग्रे कहुस्वनः श्वा भषते महोक्षम् ॥ ६ ॥

अतो न मेऽस्ति त्वयि काप्यमूया शमस्य पृच्छ स्फुटमभ्युपायम् ।
न मादशाः शासति युष्मदादीनपि प्रहर्तुं प्रसूतानैपथ्यम् ॥ ७ ॥

रजोजुषः सत्यपराङ्मुखस्य स्वकन्धरालीकदनं कियते ।
तमुग्रपाकं मखदीक्षितस्य स्मरानरण्यस्य वर्धं नृपस्य ॥ ८ ॥

स्मर स्मरारिप्रमथस्य शापं वत पुवङ्गेषु जिजीविषा चेत् ।
तपः कुम्हत्यैव तवापकृष्टं तटीतरोः पत्रमिव स्ववन्त्या ॥ ९ ॥

गतः स कालस्तुलितो यदाद्रिस्त्वया जगद्रोहपरायणे ।
तवाद्य पापोष्माविलीनशक्तेस्तृणान्यपि व्याकृतगौरवाणि ॥ १० ॥

^१ A reads this. ^२ B D दिनान्ते । ^३ B D शुष्मप्रणया ।

न चेदिदं रावण वानरेण मयेत्थमाक्रम्य कटूच्यसे त्वम् ।
शृणोषि तच्च प्रणमद्द्विरास्यैः खगेन्द्रसंपातमिवोरगेन्द्रः ॥ ११ ॥

न सर्वदाऽऽशाः पिदधाति काली न सर्वदाऽऽपः क्षुथयन्ति सेतून् ।
न सर्वदार्कस्तपति क्षितिग्राम सर्वदाऽऽर्दहति द्रुमालीः ॥ १२ ॥

कृतं विलोकीकदनं कदापि त्वयैकवीरत्वमुपागतेन ।
निषीदं संप्रत्ययमन्तमेषि वयं कृतान्ताः कपयः शतं ते ॥ १३ ॥

रिषुः सखा वा भव नो दशास्य प्रतीच्छ रामस्य शिरोभिराङ्गम् ।
द्रविष्यति द्रोहपरेऽपि स त्वम्यपेतमात्सर्यमना महात्माँ ॥ १४ ॥

प्रहर्तुमिच्छाऽस्ति भटाः पुनश्चेत् समेत्य शस्त्रान्तरमाददीच्वम् ।
विघ्रय गच्छामि तदप्यर्खेदान्मरुतरूणामिव पाण्डुपत्रम् ॥ १५ ॥

तत्रैककस्य क्षणदाचरेन्द्र मयेह बाहुद्रविणं न दृष्टम् ।
विलोकयिष्यामि तदप्यदूरादयं पुरो दाशरथेभवामि ॥ १६ ॥

इति ब्रुवाणं पूर्वगं तमूचे निशाचेरन्द्रस्तपसे^३ न धृष्टः ।

अँनेन हेलोजिज्ञतहस्तहेतिप्रमाथमाँत्रेण विकत्थमानः ॥ १७ ॥

विलासिनीनामिव मोहनेषु विलोलधंमिलुकुरुष्टकानि ।
मयि व्यलुप्यन्त महाहवेषु कुकुप्तीनां परमायुधानि ॥ १८ ॥

कदाऽपि चक्रेण हरेरवासं न मर्म वर्मक्षतनेमिना मे ।
बहिर्वितिकान्त्यसहेन सारं कुतस्करेणेव महालयस्य ॥ १९ ॥

प्रदीपमालास्विव नश्यति स्म क्षणेन खद्योतकतामुपेत्य ।
असौ ममोषीषमणिप्रभासु सहस्रनेत्रस्य सहस्रधारः ॥ २० ॥

किमङ्गनानां भुजकन्दलीयं प्रसूनगर्भन्त्तददाम किं वा ।
विकल्प्य कठेष्विति जन्यमूर्धिन मयाऽनुभूतो वरुणस्य पाशः ॥ २१ ॥

व्यलीकमन्युष्विव कामिनीभिः श्लथोजिज्ञतसर्य स्मरदुर्बलाभिः ।
पतन्ममाङ्गेषु तुलामवाप मृणालकाण्डस्य यमस्य दण्डः ॥ २२ ॥

१. C प्रसी २. D ले हमात्मा ३. A स्ववशेन ४. B C स्त ५. D प ६. BCD महायु ।
७. A वामा ८. BC श्लाघ्योद ।

मिथोऽस्तपानोन्मदयक्षरक्षः समाकुलेषु प्रथनाङ्गणेषु ।
समापत्तत्वेचरहस्तमृक्ता गदाऽग्रजस्य स्त्रिगिरोत्तमाङ्गः ॥ २३ ॥

इतीदमुक्तवा तमसौ तदानीं तदुच्चरोक्तिश्रुतिनिर्वयपेक्षः ।
प्रदीपयामास भटान्वचोभिरूपोद्देतिव्यसनव्यलीकान् ॥ २४ ॥

श्रुतं वचोऽस्य क्षणदाचरेन्द्राः क्षतो न शङ्खैनिशितैरयं वः ।
विचिन्त्यतामाशु वधोऽस्य बुद्ध्या दुनोति जल्यन्मुखरः शिरासि ॥ २५ ॥

कपिब्रुवः कोऽप्ययमप्रियोक्तिरूपागतः स्वस्य वधं विमार्गन् ।
अनर्गलेनाननवर्त्मनाऽशु निवेश्यतां संप्रति जाठरामौ ॥ २६ ॥

निरायतास्वादमैनोरथान्तमुपैतु वास्मिन् रसनावली वः ।
प्रदत्त यद्वाँ दशनाङ्गुराणामनेन वल्लूरसुखं सखायैः ॥ २७ ॥

विबोध्यते किं बत कुस्भकर्णः त्वमेव रे कुँभम् कुरु प्रयत्नम् ।
अश्वातु वा देहशतं विधाय भवांच्छ्रुत्यमात्रं कृतं भयेन ॥ २८ ॥

ययौ यतेः कुम्भर्वस्य कुक्षौ जरामुरव्वाकृतिरिन्द्रशत्रुः ।
क एष कस्यापि नराधमस्य निदेशकारी बत वानरो वः ॥ २९ ॥

न रोचते वः कृपणः कपिश्चेदयं महामांसभुजोऽस्मदीयाः ।
उदीर्णनैर्घृण्यगुणाय तर्हि वितीर्यतां सर्वभुजेऽनलाय ॥ ३० ॥

वसादिकस्तेहविशेषादिग्यपिनद्धकार्पासिंकवाल्कफालः ।
विलोक्यतां वालविलग्नवहिरयं किमङ्गाय कपिः करोति ॥ ३१ ॥

इतीरिते तेन रदान्वितेने विलोकयामास मुखानि तेषाम् ।
भयेऽङ्गिन्तज्ञाः किल ते हताशाः हुताशमादाय तमभ्यगच्छन् ॥ ३२ ॥

पुरस्तथापीक्षिनुमास्यभासं न सेहिरे तस्य दशास्यदासाः ।
अदीपयन् पृष्ठजुषोऽशुकान्तं कर्थंचिदानीर्य ललामलग्नम् ॥ ३३ ॥

भयात्तदानीं किल सोऽतिमात्रं तथाऽणिमानं पूर्वगः प्रपेदे ।
प्रपुष्टुवे मोचितकण्ठपाशः यथा क्षणादङ्गणवेदिकायाम् ॥ ३४ ॥

१. A तत्वाद २. AC पद्या ३. AC मुखं सुखाय । ४. A चेत्कु । ५. ABD अशक्तुवन्देशासिं भवेऽस्मिन्लवं । ६. D चर ७. BCD चार्माधि ८. B ली ।

विभूय लाङ्गूलमथ स्फुलिङ्गैस्तदङ्गणं पिङ्गलदिग्बतेने ।
वबला विक्षिप्ससटाकलाप्ततस्ताटित्पुञ्ज इवाञ्जनेयः ॥ ३५ ॥

ततश्च मुक्त्वा कपिरदृहासं प्रदीपविस्फोटितपुच्छदण्डः ।
पपात पृष्ठेषु महागृहाणां गृहीतकालानलस्त्रलीलः ॥ ३६ ॥

सरेचकैः कुत्रचिदङ्गहारैश्चार चारीभिरिव क्वचिच्च ।
क्वचिच्च पुच्छान्तविदाहवेगाद्वियद्वितेने करणौरिलैग्नैः ॥ ३७ ॥

मुमूर्खुरेष प्रवगस्तपस्वी विचेष्टतेऽर्चिःपरिविष्टकायः ।
किमीक्षणेनेति विभीषणाद्याः कृपालत्रः कोपलकण्ठमूच्छः ॥ ३८ ॥

चचार चीरान्तविलोलमर्चिर्न तस्य लोमान्यपि पुच्छभाङ्गि ।
सुरार्थरुद्धो वहिरेव सोऽग्रिललन्यथालब्धविश्वस्मरोऽभूत् ॥ ३९ ॥

परतिय पौलस्त्यसभामियाय पुतैः प्रवङ्गः पटलानि धान्नाम् ।
जगाम सीताश्रवणोपशल्यं स दाहपर्यायमहानिनाँदः ॥ ४० ॥

स्थितं ददर्श स्वयमेव देवी कपिं तमन्तःपुरसौधपृष्ठे ।
विलोलपुच्छान्तविसारिणीभिः शिखाभिरग्नेः परिवेषवन्तम् ॥ ४१ ॥

हताऽस्मि हा दैव हुतोऽयमग्नौ न युक्तमग्ने भगवन् प्रसीद ।
वियोगदण्धामपि मा दहेमां विमुच्यतामार्यमुतस्य दूतः ॥ ४२ ॥

भवातिशीतः प्रवगे प्रियोक्तौ तपन्तु मामेव शिखास्त्वदीयाः ।
तपस्विनीयं प्रणमामि दूरादनातुरो गच्छतु वानरेन्द्रः ॥ ४३ ॥

अवन्तु गङ्गायमुनासरख्यो हुताशनव्यापदि वानरेन्द्रम् ।
तनोत्वमुष्मिन्नमृतस्य धाराः स धर्ममेघः स्वपितुः सनाभिः ॥ ४४ ॥

अमूँ तपो रक्षतु लक्ष्मणस्य तदार्जवं रक्षतु चार्यसूनोः ।
वलीमुखं रक्षतु संशयस्थममायमन्तःकरणं ममापि ॥ ४५ ॥

इतीरितेनेव पतित्रतायाः प्रवङ्गमस्याङ्गमवाधमानः ।
समन्तसंचारितचञ्चलार्चिः सोऽग्निर्दशग्रीवपुरीं परीये^१ ॥ ४६ ॥

१. A र २. BC नूनंयथालब्धपि ३. DB विरावः । ४. A श्र पितृः समाधिः । ५. A पुरीं परियेष शिखी सशाखाम् ।

मुखारवः प्रादुरभूत्पुरस्ताचिरोदधे येन समुद्रघोषः ।
 इतस्ततः प्रस्फुट्टर्ता मणीनां ममज सोऽपि ध्वनिषूक्तटेषु ॥ ४७ ॥

क्वचित्पताका इव कार्दमिक्यश्वकाशिरे धामसु धूमरेखाः ।
 शिखाचर्योङ्गोचकंराजिस्त्वैः क्वचिच्च माहारजनीव रेजे ॥ ४८ ॥

रुचि क्वचिद्विश्वथवेष्टनानां ततान धूमोर्मिचयः कचानाम् ।
 क्वचिच्च मूले विदधुः कृशानोः श्रियं शिखाः काञ्चनकर्तरीणाम् ॥ ४९ ॥

शिखी स लङ्घगहुतिलालितार्चिः न सिन्धुवेलावनमप्यहासीत् ।
 सुवेलमारुण्यं लिलेह नाकं शिखाभिराब्रह्मानिकेतमूलात् ॥ ५० ॥

तथा न पूर्वं त्रिपुरेन्धनोऽग्निर्गमस्तिजालैर्गगनं वितेने ।
 यथा स तर्हि क्षणदाचराणां पुरे प्रगल्भोच्चशिखो हुताशः ॥ ५१ ॥

अलङ्घयद्योम शिखावलीभिर्वलीनमेघावलिभिः स वह्निः ।
 अकाण्डसंजातयुगान्तशङ्कः सुरैः समाधिव्ययदृष्टमूलः ॥ ५२ ॥

फलद्विचित्रोपलदीमिरेखः शिखी स लङ्घगपुरदाहदक्षः ।
 खमानशे लोलशिखासहस्रः सहस्रमेरभिभूय भासम् ॥ ५३ ॥

सपुष्पभारैरिव कर्णिकारैर्मरुद्विकीर्णेऽरिव हेमशैलैः ।
 तदाऽभिलङ्कः युगपञ्जजृम्भे जगत्क्षयारम्भ इवाश्रयाशः ॥ ५४ ॥

क्वचिज्जपाभाः क्वचिद्बज्जभासः क्वचिच्च कुन्दद्युतयोऽग्न्यस्ते ।
 विवव्रुर्ब्रांलिहतामुपेताः सुरेषु वैचिच्चयमुपाश्रयाणाम् ॥ ५५ ॥

जलैर्जहासे विधुतैर्दिनीपे हतैः प्रतिघनाधिकं चुकोप ।
 स कोऽपि सामीरिललामलम्बी लिलेह लङ्घनमभितो हुताशः ॥ ५६ ॥

जलं जलं यावदुदीरयन्ति निशाचराः क्वापिच तावदासीत् ।
 समाप्तकृत्यस्य विभुत्वशंसी सितेतरो वातरथस्य पन्थाः ॥ ५७ ॥

अपि प्रदीपानि हिरण्ययत्वान्न भूमभूयं भवनानि भेजुः ।
 ययौ रसावैर्तविलम्बितार्चिर्लयं न लङ्घनपुरधूमकेतुः ॥ ५८ ॥

विजित्य पौलस्त्यभटावलेपं कपे: स्थितस्य स्फटिकालयेषु ।
 स्फुटानलार्चिःपटलीच्छलेन यशः प्रतापौष्ण्यमिवौष्ण्यमार्पं ॥ ५९ ॥

इतस्ततो दाहवशात्तथाऽसीदिभाष्वसांराविणमुज्जिहानम् ।

यथा वचस्वाणवनीपकानामसौ शृणोति स्म न वानरेन्द्रः ॥ ६० ॥

अभूत्तं शिखिनस्तदाऽन्यत् क्रिया न दाहादितराऽविरासीत् ।
गतव्यपेक्षा जगदुः प्रकाशं दशास्यदोषादपरं न पौराः ॥ ६१ ॥

तथा न रेजे पुटपावकैन्तः क्षपाचरौयः कुलमन्दिरेषु ।

यथा वहिस्तप्रभवासु मज्जन् विटङ्गरत्नद्रुतिनिर्मनगासु ॥ ६२ ॥

वितस्थिरे केवलमर्थहार्दान्विशाचरेन्द्राः सदनोदरेषु ।

ज्वलद्विरङ्गनर्निरगुः कथंचिन्न किंचिदादातुमलं वभूतुः ॥ ६३ ॥

जवेन केचिज्जृहुर्दिंगन्तान्ययुर्जवलन्तो जलराशिमन्ये ।

असग्भुजो निर्वरशीकरालान् सुवेलसानूनपरे परीयुः ॥ ६४ ॥

कपिः स दग्धो न विलोक्यतेऽनावदग्धमस्मन्नगरे न किंचित् ।

अयं बतोत्कीर्ण इवानिगोलाद्वलीमुखः क्रामति नः क्षयाय ॥ ६५ ॥

अयं मरुद्विरयं यमोऽयमयं कटुनो दुरितस्य पाकः ।

दहेदितोऽस्मान् सुतलेऽपि लीनानसंशयं दुस्सहदीमिजालः ॥ ६६ ॥

बत ज्वलत्येव तरङ्गमाली तिमिङ्गलानामपि डिम्बमुच्चैः ।

हतः शिखाभिर्घलयोऽपि नूनं पुरैव लङ्गतिलकः सुवेलः ॥ ६७ ॥

न बोधितः किं बत कुम्भकर्णः किमिन्द्रजिन्नोज्ञति वारिदास्त्रम् ।

क्ष स प्रहस्तः क्ष स पण्डितो वा विभीषणः शास्तु कुलस्य शान्तिम् ॥ ६८ ॥

इति ब्रुवाणा विधुरं विचेलुविचेलवीभत्सशरीरभाराः ।

इतस्तस्तत्र हुताशडिम्बे कुटुम्बनस्त्यक्तक्लत्रपुत्राः ॥ ६९ ॥

परस्य दाहश्रवणादसाधुः स्वदेहदाहेऽपि धृतिं ववन्ध ।

अमोदत व्यापदि तर्ककाणामपेतमाप्त्वेव र्धनं कदर्यः ॥ ७० ॥

अचिन्तयल्लाभसमं दरिद्रः समृद्धसाधारणमात्मदाहम् ।

समस्तदाहं^१ विमर्शं न स्वं जहर्ष विद्व्यसनेन मूरखः ॥ ७१ ॥

^१ B D दाही । C थसिद्विगात्य । ^२ C ना ^३ B AD चमेजे पुटपाकप्रत्यन्तः । ^४ A फ्लिरलशुति । BC छ्छवि । ^५ CD स्वस्त । ^६ D सेवचनम् । ^७ A नाशं ।

विद्विषमानौ युगपत्तदानीं पतिपियौ स्वालयपावकेन ।
अनुव्रजन्त्या तनुजीविताभ्यामभव्यया भव्यमिव व्यराजि ॥ ७२ ॥

पुरः पतीनामसतीजनेन तदाऽस्त्मगेहापदि संपदूहे ।
उपागमेन प्रतिवेशैयूनामदुष्टकण्ठग्रहणेन काऽपि ॥ ७३ ॥

अभीष्ट्याऽन्यः संह जोषमग्रेः शिखानिकुञ्जोदरमध्युवास ।
ववूं विद्यथामुपगूह गाढमथापरो मुरुरमध्यशेत ॥ ७४ ॥

विवेश वालः शिखिनोऽन्तरालमरालकेशीमवलम्बमानः ।
विवेद विव्वोकवर्तीं विच्छ्वन्युवा न विम्बाधरलग्रमैश्रिम् ॥ ७५ ॥

तथा न भीतं कुलवालिकाभिर्विशृङ्खलाभ्योऽग्निशिखावलीभ्यः ।
यथा तदोत्पिञ्जलदुर्निवार्गविडम्बेनाभ्यो विटप्पडलीभ्यः ॥ ७६ ॥

जहार जीवेशहृदि स्थितानां शिखीं सुखौघप्रभवं न शैत्यम् ।
न चापि विप्रोपितभर्तृकाणां ततान तापान्तरमङ्गनानाम् ॥ ७७ ॥

मपावलम्बस्व करं वरोरु प्रसीर्द जीवेश्वर निस्सर्ग्ये ।
इति ब्रुवन्वेश्मानि संप्रदीप्ते मिथोऽनुरागान्मिथुनं विपन्नम् ॥ ७८ ॥

द्रुतं द्रुतं दानवि धेहि पादौ महीयमचिःप्रतिविम्बतसा ।
तवापि किं स्वेच्छरि स्वे दमन्तः विशन्त्यमी निष्कृटवह्निकृताः ॥ ७९ ॥

स्णत्सिं किं मां कलहंसि मुख्ये मृताऽस्मि मातः स मृतोऽन्यपुष्टः ।
अयं विमुक्तोऽसि दिशन्त्वभीष्टां गृहण हारीत रुतं श्रुतं ते ॥ ८० ॥

कुमारि कीरं करयोः कुरुष्व त्वरस्व तन्वि स्तनभारधीरे ।
गताऽसि गन्धर्विं मृताऽसि मार्त्तिं पारितो रक्षितुमेणशावः ॥ ८१ ॥

कुलालिकां मार्गति मत्तैहंसी विसंकुरच्छेदमिदं किर्मिर्चिः ।
दशौ रुणदीव न पश्यसीदं निराकुलं राजकुलं प्रदीपम् ॥ ८२ ॥

न वेद्ययहं धीमति कोऽभ्युपायः प्रियंवदे जीवसि हा हताऽस्मि ।
विलिख्य भित्तावधुनैव गार्थामियं विपन्नेव सखी न वन्ति ॥ ८३ ॥

१. A प्रेपे २. B D श C शम । ३. B C D मन्त्रिचक्षणो न क्षणमग्रेदाहम् । ४. A जात-हास ५. D टाङ्ग । ६. C. त्वमेव । ७. BD read for this line—त्वमग्रतेनिस्सर कातराक्षिं त्वमेव जीवे-श्वर निस्पराग्रे । ८. BCD रोधा । ९. A न्त्यमीषां १० BC स्मिमन्येन । ११. B C D सुत्रि । १२. A दिशा । १३. B C र्थम् । १४. A शारवा ।

भवोत्थिता देवि दहत्युपान्ते स्वयं तवोपाश्रयमाश्रयाशः ।
धुनीहि धंमिष्टमलातमेतच्च्युतं वितानादिह दद्यमानात् ॥ ८४ ॥

अहं गमिष्यामि सहालयेन स्वमालयं गच्छत सांविदल्लाः ।
कुतोऽपि कुञ्ज व्रज यत्र जीवस्यशक्तिके किं न वाहिः स्थिताऽसि ॥ ८५ ॥

विमुच्च वालव्यजनं भुजङ्गः स्फुलिङ्गमाकर्पति मारुतोऽस्य ।
किमातपत्रेण तरङ्गः नूनमभी ममालातचयास्तपन्ति ॥ ८६ ॥

नमोऽस्तु ते चित्रमनोभवाय भवान्तरे कौतुकवेदि भूयाः ।
वव सालभञ्जि त्वमुदीक्षितव्या गतास्मि भव्या भवनं तवैतत् ॥ ८७ ॥

तपन्त्यमूरकशिलावलभ्यः प्रसीद वामोरु विमुच्च वाम्यम् ।
यथा भजेथाः शशिकान्तवीथीमदूरधारागृहशीक्षणेण ॥ ८८ ॥

अयं न हारः शिशिरोऽधुना मे धिनोति नेदं हरिचन्दनाम्भः ।
विलीनमङ्गेन्यु मूणालमालि स्फुटानलज्जालमिदं गृहं मे ॥ ८९ ॥

कुतस्त्यमोर्जः सहसेदमग्रेः वव भक्तिशाळयं वस्त्रणस्य चैतत् ।
किमेकदैवास्तमितं पुरेऽस्मिन्महो महाराजदशाननस्य ॥ ९० ॥

इति स्फुटार्चिर्भयचञ्चलानां वचः पृथक्काङुतरङ्गन्तारम् ।
भट्टैः परित्रातुमशकनुवद्धिर्विशुश्रुतेऽन्तःपुरसुन्दरीणाम् ॥ ९१ ॥

पुरमिति कृती कृत्वा स द्राक् प्रदीप्तशृङ्खान्तलि
स्वगतमनलं तं नीराणां निर्थाँ निरवापयत् ।

कपिरघिगतातङ्गः सीतासमीपमगात्पुनः
विदितसुमहाश्वर्यः पश्चाज्जगाम यथागतम् ॥ ९२ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये लङ्कादाहो नाम
द्वार्दशतितमः सर्गः ॥

ईति लेखयति स्म लेखकैनिजकर्माधिकवेतनाभृतैः ।
अभिनन्दनिवन्धगौरवाद्युवराजः शतकीं कथामिमाम् ॥

1. A व्यं 2. BD न चै । 3. A ल्यमूरकशिखा 4. BC वाष्पम् । 5. A गृहिणी । BC करशं
6. A स्वर्मर्चिः । 7. B C D विनिधापयत् । 8. AC omit this sloka

त्रयोविंशः सर्गः ॥

सीताशिषोऽन्ते^१ पुवगः क्षणेन पारं प्रयातेः प्रमनाः पयोधेः ।
 तत्पुच्छकेऽप्रभवश्चिरेण दाह्यैवसानं दहनो जगाम ॥ १ ॥
 भेजे न मूलं जनकात्मजायाः तत्याज देवालयदिग्विभागान् ।
 व्यावृत्य रक्षोभवनेषु भूयश्चके शिखी चर्वितचर्वणं सः ॥ २ ॥
 हैमैद्रवीभूर्यै गृहैवितस्थे तस्थे कथाभिः कुथसंहतीनाम् ।
 धौतत्वमासान्न परं विरेजुस्तत्राग्निशौचांशुकमण्डपौधाः ॥ ३ ॥
 निर्गत्य वेलागिरिकन्दराङ्कालङ्कालयाः स्वालयसंनिवेशान् ।
 अप्रत्यभिज्ञाधिगमाद्मार्गन्मार्गेण शुद्धान्तगृहस्थलीनाम् ॥ ४ ॥
 शीतातिभीतेरिव वर्जितायां तेनापि तीव्रद्युतिनाऽनलेन ।
 प्रालेयसंघातशिलासभायामन्वेषकैक्ष्यत राक्षसेन्द्रः ॥ ५ ॥
 श्रुत्वाऽपि लङ्कापुरवैशसं तत्त्वेदं न लङ्काधिपतिर्जगाम ।
 मूढो मरुन्नन्दनदेहदाहसन्देह एव प्रमुदं बबन्ध ॥ ६ ॥
 सम्मार पूज्यं मयमेति शङ्कां यस्याङ्गुते कर्मणि विश्वकर्मा ।
 जामातुरिच्छानुग इन्द्रजाली लङ्कां स पूर्वाभ्यधिकां चकार ॥ ७ ॥
 ताः संपदस्ता विशिखाः सशखास्ता योषितः पुण्यजनास्त एव ।
 तान्येव सज्जानि तदेव सर्वं दुस्स्वभुतुर्ल्यैः स बभूव दाहः ॥ ८ ॥
 दध्युः प्रवृद्धं व्यसनं तदेव तां नोत्तमाः संपदमध्यनन्दन् ।
 सर्वस्वयादाय गते हि शत्रौ बन्धुपैर्नीतैर्द्विणैवृणैव ॥ ९ ॥
 दृष्टे मयाऽसौ मलयस्थितेन स्वस्थः स्वधूर्थ्यैः सह मोदमानः ।
 जित्वा जवित्वात्पुनरबिधेष जाने तवाक्रामति राजथानीम् ॥ १० ॥
 वेलातटस्थेन मयाऽपि दृष्टे निर्वापयन्वालयिम्बुराशौ ।
 दृष्टः सुवेलाग्रजुषा मयापि सीतां स भूयः प्रणिषत्य गच्छन् ॥ ११ ॥

१ A ता सिष्वेते । २. AB पयात । ३. A हा ४. B C D हेमद्रवैर्भूष । ५. A D सी । ६. BC कल्पः । ७. BCD चक्षुः प्रणी ।

ज्वालावलिक्षिप्तवपुः प्रकाण्डश्चण्डो न स प्रैक्ष्यत भीरुभिस्तैः ।
वलगन्निवाग्रावनन्धः स दृष्टः कष्टान्मया कुञ्जतिरोहितेन ॥ १२ ॥

भूतं ब्रुवाणस्य न दूषणं चेजीवत्यसौ तुष्यसि किं मुर्घैव ।
तस्याद्र्ग्निपुच्छस्य पयः पृथग्निर्विरापितेयं परितः प्रतोली ॥ १३ ॥

प्रत्येकमित्यप्रियतापराधान् श्रद्धये वाक्यमसौ हितानाम् ।
आभासनिर्णीतकपिण्णाशैः प्रोत्साह्यमानः प्रखलैस्तुतोष ॥ १४ ॥

दग्धः कपिः संनिहितोऽरिदौत्याज्ञातेयमहाय पुनर्नवा पूः ।
पौलस्त्य विश्वस्तमिहाधुनाऽस्त्व स्वार्थीनतां सापि तवैति सीता ॥ १५ ॥

रक्षन्तु नक्तन्दिवमासुवेलादर्वाञ्चित्ति सिन्धोः सुभटास्तथानि ।
तिष्ठन्तु सद्यादिषु भूधरेषु पारेऽविद्य चाद्यप्रभृति स्पशास्ते ॥ १६ ॥

आरोप्यतां रावण सिंहिकायाः स्थानेऽधुना कापि निशाचरीपु ।
आदाय जीवं जलराशिमध्ये गच्छन्त्यविद्यं गगनाध्वनीनाः ॥ १७ ॥

प्रस्थाप्यतां प्रत्ययितश्च कथित प्रच्छन्नचारी नरयोः समीपम् ।
भेदः प्लवङ्गेषु च वालिष्टेष्वारभ्यतां मित्रसुतोऽङ्गदस्ते ॥ १८ ॥

द्वार्युचरस्यामपरं नियुद्धक्षव कूरप्लवङ्गप्रतरक्षमं वा ।
तत्रैव चोर्ध्वं सुभटाः शतद्वीरादाय तिष्ठन्त्ववधानवन्तः ॥ १९ ॥

कस्यास्ति शक्तिस्तव राजधानीमित्यं सुगुप्तां परितः प्रवेष्टम् ।
यश्च प्रमादात्पतितः प्लवङ्गः सोऽङ्गारतां प्राप्य तदैव शान्तः ॥ २० ॥

रामः स देवासुरगुणकेषु कोवा तपस्वी तव येन चिन्त्यः ।
अन्तर्बहिर्वा विहर प्रकामं कस्ते जगत्कम्पकरस्य कम्पः ॥ २१ ॥

इत्यादिकं राक्षसचारणानां चादूदितं कर्णपथं निनाय ।
नीचैरनूडुः सचिवास्तदैवं गर्भीकृतारिप्रणितप्रकाराः ॥ २२ ॥

आह स्म तानाशयविद्वास्यः साधुदितं काकैलिभिः कुलीनाः ।
स्वात्मासिलूनोदत्तमूर्धर्जालः पौलस्त्य एष द्विषदास्यमेति ॥ २३ ॥

हे शक्रजिज्जीव वदन्त्यभात्याः किं पुत्र तातप्रणयोचितं ते ।
तस्यारुणद्वैरुणवेगमन्तः क्रोधानलं द्रागिति मेघनादः ॥ २४ ॥

प्रपञ्च वात्सल्यजडस्तमेव कर्तव्यमर्थं कपियानैपक्षे ।
जगौ स मूर्धनी विनयानतेन जानन्त्यमी तात भुजास्तवैव ॥ २५ ॥

निस्संशयं तात गतः पुवङ्गः संग्रामकालः समुपस्थितोज्ञे ।
संपादिनी सत्वरमाविरस्तु रक्षोभट्ट्रेणिषु घोषणा ते ॥ २६ ॥

शक्तस्य युद्धादपरो न पक्षः शक्तिक्षये सन्धिमुपाश्रयन्ति ।
यानं प्रसुप्रदिव्यति प्रशस्तमुत्थानवत्यासनमामनन्ति ॥ २७ ॥

अत्रैव शत्रुं तमभिप्रतीच्छ पुच्छेषु निष्ठीङ्ग्य तुद पुवङ्गान् ।
चिन्त्यः परं तात स वीतशङ्गे लङ्गपुरीयिकपिरेक एव ॥ २८ ॥

संनहतामाहितलक्षणानां रक्षोभटानां क्रियतां विवेकः ।
चारप्रयोगोऽत्र गतार्थं एव द्रूतात्पतीता हरिशक्तिसंपत् ॥ २९ ॥

एतद्विं सायं यदि वा परेव्युः द्रूतानुयोगप्रमुदः पुवङ्गाः ।
रक्षोभटान्निर्भयमाहयेरन्नाक्रान्तलङ्गपरिखान्तरालाः ॥ ३० ॥

इत्थं गते कः पर्णवन्धकालः कैलासकोलाहलकारिणस्ते ।
आकस्मिकः सन्ततसाहस्रस्य नीतिग्रहो भीतिमिव व्रवीति ॥ ३१ ॥

अत्रैव निष्कम्पमहस्स्वमीषु ते तात विख्यातविलोलभावाः ।
त्वद्यातुधानेषु पतन्तु लङ्गदीषेषु दिग्भ्यः कपिकीटपूगाः ॥ ३२ ॥

हे मन्त्रिणः किं नुतिरेव शत्रोर्निन्दैव नेतुथ निजस्य नीतिः ।
मेरुपमं यन्मनुजं मनुध्वे रेणूपमं रावणमेकवीरम् ॥ ३३ ॥

वहिः पलालेषु पर्विनेषु नागेषु सिंहस्तपनस्तमस्सु ।
युष्मन्मते संप्रति नूनमूनस्तातश्च तेषु पुवगाधमेषु ॥ ३४ ॥

आर्या न कार्यस्य गतिं विजानाम्येतत्तु जानामि जगत्रयेऽपि ।
तातस्य कृष्णसिलतस्य लूतातन्तृपमानि द्विषतां बलानि ॥ ३५ ॥

यस्यान्वयः साहस्रेगभाजः तस्यैकशूरस्य शिरः सदोच्चम् ।
यस्य ध्रुवं तु व्यतिरेक एव क्लीबस्तले कस्य न सर्वदाऽसौ ॥ ३६ ॥

तादात्विकात्रस्यति कोऽप्यपायादामुष्मिकाब्रस्यति कोऽप्यशूरः ।
शूरः स तु त्रस्यति नैव तस्माल्लोकद्वयोत्थादपि तातवद्यः ॥ ३७ ॥

दैवं भयाद्रस्य सदाऽनुकूलं यस्य क्रियाः कामदुया भियैव ।
तस्येतिुः सर्वभयद्वन्नरस्य कोऽसौ पितुर्मे नृपशुर्वराकः ॥ ३८ ॥

शास्त्रादरः सूक्तरसात्पितुर्मे न स्वामिकामप्रतियन्त्रणाय ।
दास्यं पराज्ञानुविधानमाहुः सर्वस्य तिष्ठत्युपरि प्रभुत्वम् ॥ ३९ ॥

सैश्चिन्त्यतां मद्भजनिर्जितोऽपि स्वगेंकवीरः स परं दृष्टैव ।
कोऽसौ तपस्वी वत यस्य सोऽग्रे^१ सुग्रीवनामा वनकीटभेदः ॥ ४० ॥

पादाब्जयोर्यस्य भुजप्रतापादिन्द्रादयो दिक्पतयः पतन्ति ।
स प्राणिमात्रं प्रणमत्यमात्यास्तातः कथं जीवति मेघनादे ॥ ४१ ॥

श्रुत्वाऽथ धर्मान्तघनोपमस्य स्निग्धोर्जितं गर्जितमिन्द्रशत्रोः ।
तां राघवार्घ्यनिदाघतन्द्रां तत्याज रक्षोधिपदन्दशूकः ॥ ४२ ॥

अस्तूयत प्रस्तुतसङ्गरोत्कैरुत्कण्टकाभिस्तनुभिस्तदानीम् ।
योर्धर्महापार्थमहोदराद्यैस्तद्यौगपद्याद्युवराजवाक्यम् ॥ ४३ ॥

साधूक्तमादौ हि नयेन्प्रयोगः संग्रामकाले गतिरीद्वगेव ।
इत्यूचिवांसौ^२ शुकसारणौ च तं जिग्रत्मूर्धैनि मन्त्रद्वद्धौ ॥ ४४ ॥

स्वाराङ्गजितः संयतवात्सूनोरेकस्य ते राजति मेघनाद ।
इष्टार्थद्वष्टिप्रतिरुद्धवेणं भर्तुः पुरो गर्जितमूर्जितस्य ॥ ४५ ॥

कार्यत्वराभिः स्वैलितं न धैर्यं नैर्जित्यमस्तं विनयग्रहेण ।
क्षोभोद्भेनापि^३ गिरां प्रसादः प्रत्यक्षरं प्रागिव दर्शितस्ते ॥ ४६ ॥

जानासि तत्त्वं परमायुधानां जानासि विन्यासमनीकिनीनाम् ।
जानासि मायामरिषु प्रयोक्तुं जानासि जेतुं च रणे सप्त्नान्^४ ॥ ४७ ॥

१. BC वस्तु । २. A व ३ BCD स । ४. A कासौ दशग्रीवत्तलैकसां वः ५. BCD न द्वितः ।
६. BC सं । ७. BC द । ८. A पि । ९. BCD ल्प । १०. B CD नियमात्त्वमेव ।

स्तोकं वचः कर्म तवात्युदारं तौरं तवैकस्य यशः किमन्यत् ।
 भद्राणि पाणौ दशकन्धरस्य स्कन्धे धुरीत्यं भवतोपनीते ॥ ४८ ॥

श्लाघैपदानीति सरोमहर्षा हर्षप्रफुल्लस्य पितुः पुरस्तम् ।
 ऊचुः पिशाचप्रमुखाः सखायः किंचिन्न तूचे स विभीषणेन ॥ ४९ ॥

निर्गन्तुमिच्छन्तमसूययेव तं पूर्वजन्मा रजनीचरेन्द्रः ।
 वत्स व यासि त्वमपीप्सितं स्वं ब्रूहीति वीप्सागभसो रुरोध ॥ ५० ॥

किं सूनृतैः शक्रजितः शिशोर्मे मर्मस्वभिस्पृष्ट इवेक्ष्यसे त्वम् ।
 किं पश्यसीमाननुमोदमानान् जिह्वानानो मत्सरवानिवार्यान् ॥ ५१ ॥

इत्यागतस्य पूर्वगस्य मृत्योरुत्ताम्यसीत्यं मनसा किमुच्चैः ।
 जीवत्यसौ तुष्य वदन्ति केचिद्यातः स जित्वा जलर्थं तदैव ॥ ५२ ॥

किं कुम्भकर्णानुङ्ज संनिकृष्टे रामेऽनुकम्पातिशयस्तवारौ ।
 भ्रातर्यसूयातिभरो मरीत्यं प्रत्यर्थिनिर्ग्रन्थनदीक्षिते च ॥ ५३ ॥

बन्धुद्विषः शत्रुवशंवदस्य कस्तेऽधुना चेतसि वर्ततेऽर्थः ।
 इत्यादि चोलिङ्गितगृहभावं तं रोषगर्भैर्वचनैरपृच्छत् ॥ ५४ ॥

निश्चस्य दीर्घं कुलमात्पनस्तत्कालोरगाधातमुदश्रु फश्यन् ।
 तेनाग्रजस्य व्यसनानुबन्धस्थैर्येण धैर्यादपनीयमानः ॥ ५५ ॥

रामाभिधानस्य हरेरथीर्यन्नैसर्गिकेणानघतागुणेन ।
 सौदर्यदोषेण दशाननेऽपि शोकार्द्धमन्तःकरणं दधानः ॥ ५६ ॥

राजनिजेनैव गुणव्रजेन रक्षोगणस्याघवतः समाजे ।
 चारुत्रिषा चन्द्रकमण्डलेन केकीव काकोलकुलस्य मध्ये ॥ ५७ ॥

तस्यामतिक्षुद्रसभासरस्यामकूरदंष्ट्रावलिना मुखेन ।
 जग्राह वीरः स विविच्य शुद्धां वाणीं मृणालीमिव राजहंसः ॥ ५८ ॥

कैवार्यं संप्रत्यपराऽस्त्यपेक्षा जातं बुधानामिदपैकमत्यम् ।
 संवादिता नास्त्यबुधत्वंदोषादेकस्य मे तत्र न कापि हानिः ॥ ५९ ॥

सत्यं मिथः संप्रतिपन्नपक्षाः क्षुद्रः कुलद्रोहरतः सदाऽहम् ।
राजन् क्षमासिन्धुरसि क्षणार्थमप्यक्षतः संसदि ते यदस्मि ॥ ६० ॥

इत्थं गतंस्याखिलदोषभाजः स्वाजन्यमात्रादुदितेन किं मे ।
सूक्तैः शिशोरश्रुतपण्डितस्य तुष्य त्वमस्यैव समं सदस्यैः ॥ ६१ ॥

ईशः स विश्वस्य जितावजश्यौ येनात्र कामप्रतिघावराती ।
ताभ्यां जितो यस्तु स हीनसत्वः सर्वस्य दास्यं दिवसैरूपैति ॥ ६२ ॥

स्वसुन्दरीनाथैः जयेन्द्रियारीनिन्द्रेण किं नाकजुषा जितेन ।
हास्यः पुमान् दीप्तमपास्य धाम धावन्नगैत्रीनलनिग्रहाय ॥ ६३ ॥

अद्वैत योधाः शतशो हतास्ते दग्धेयमद्वैत पुरी समस्ता ।
किं विस्मृतं क्रुद्ध इवानुयुडक्षे यन्मां महाराज विषादहेतुम् ॥ ६४ ॥

निर्धर्यतां वा विनिवार्यतां वा निर्भर्तर्यतां वा रजनीचरेन्द्र ।
पृष्ठेन पथ्यं भवतस्तथाऽपि वक्तव्यमेवाच्य विभीषणेन ॥ ६५ ॥

अर्थं गतं संप्रति बान्धवानां व्यावृत्य पश्यन् कुरु नः प्रसादम् ।
सर्वानुयोगेऽव्यसनं विहाय पाहि स्वबुद्ध्या परिशिष्टमर्थम् ॥ ६६ ॥

यैरीषदुक्तः प्रणतिप्रकारः तानेव तातप्रतिमानुपैहि ।
पृच्छाथवा पुष्पकर्मणित्वाऽपि पूर्वापरं पूर्वजमेकपिङ्गन्म् ॥ ६७ ॥

सख्यं तवोऽद्विक्तवले पुरा यज्जातं यथा वालिनि वानरेन्द्रे ।
किं दूषणं दाशरथौ तथैव क्षेमार्थमार्य क्रियतामर्जयम् ॥ ६८ ॥

धन्योऽसि पौलस्त्य सपत्नभावादभ्येति यस्त्वां पुरुषः पुराणः ।
तं सौहृदेनैव पुरः प्रतीच्छ किं मुद्यसि श्रेयसि संमुखीने ॥ ६९ ॥

उत्त्वातकैलासमहाचलस्य किं तेऽयं रेणूद्धरणेऽलसत्वम् ।
मोदस्व पश्यन्विशदीकृतेन तं चेतसा रावण रामभद्रम् ॥ ७० ॥

रामो हरिभूमिसुताऽपि सा श्रीस्ते देवपुत्राः कपयश्च सर्वे ।
उन्मील्यतां चेतसि चिन्मयी दृक् तत्वानि ते सत्वरमुद्भवन्तु ॥ ७१ ॥

१. B C त्यश्च २. A स्मिन्नरीत्राथ ३. CD खा ४ B C ग्य ५. BC तत्करणीयर्पव ६ BC योगम्
७. B C थो ।

क्वायोध्यको दाशरथिः स रामः क्वारण्यकास्ते कपयः क्व लङ्घन् ।
 दैहः क्व चायं भवितव्यतायाः सृष्टिवेयं कियती न जाने ॥ ७२ ॥
 किं सीतया गच्छतु सा तमेव स त्वयुपैतु प्रियतामिदानीम् ।
 लङ्घेण्यमानन्दतु वीतशङ्कर कड्कालकीर्णा किमिर्णा करोषि ॥ ७३ ॥
 हे यातुधानेश्वर नश्वराणि लङ्घनघिपत्यादिसुखान्यमूनि ।
 आदत्स्व भक्तया तमनन्तमूर्ति सौमित्रिमानन्दमनन्तमिच्छन् ॥ ७४ ॥
 अस्मासु राजा विरलप्रसादस्त्वं वल्लभः शश्वदतः शमाय ।
 जित्वाऽवलेपञ्चरवेगमाद्यं मन्दोदरीनन्दन वोधयैनम् ॥ ७५ ॥
 वाक्यं पितृव्यस्य यदि प्रमाणं रामं भजस्वौमिति^३ मेघनाद ।
 दूरं यशस्ते गतमास्त्व जोषं न भ्राजसे वत्स विकत्यमानः ॥ ७६ ॥
 शूरः सुरुपो मतिमान्महेच्छस्त्वं तादशश्चेत्तनयो जनन्याः ।
 अन्यायशौण्डीर्यमपश्यमेतदायुष्यमस्मन्मतमादियर्थं ॥ ७७ ॥
 मोहात्पुरस्तादवधीरितस्य सिद्धौपैधस्येव महामयेषु ।
 विज्ञाय पश्चाद्विहितस्य दोषः को नाम कृच्छ्रेष्ठु नयामृतस्य ॥ ७८ ॥
 आर्यस्य कस्मादपि नास्ति चेद्वैश्चार्येण किं राजसुता हृताऽसौ ।
 अद्योपहारः क्रियतां तयैव स्वस्त्यस्तु नस्त्यक्तरुजे कुलाय ॥ ७९ ॥
 दृष्टं भटाः स्थाम च धाम चोचैस्तस्यैकशारवामृगशावकस्य ।
 शेतामसिस्तत्प्रवरपृष्ठवङ्गसङ्ग्यातसङ्गामसहा न यूयम् ॥ ८० ॥
 विश्रान्तवानद्य जयाधिकारः पक्वान्यसत्कर्मतरोः फलानि ।
 पश्यामि पर्यायमनार्यशीलाः शोकस्य वः सातिशयोत्तरस्य ॥ ८१ ॥
 ध्वस्ता पुरीयं निहतस्तथाक्षः का रक्षसां संप्रति संपदाशा ।
 सर्वादरान्मार्गत सङ्गेन्द्रिस्मिन्नापत्यतीकारविधिं विधिज्ञाः ॥ ८२ ॥
 एतावताऽपि प्रयतास्तमेव रामं यदि ध्यायत यातुधानाः ।
 स्फीताः पुनर्नन्दथ चन्द्रगौरमागःक्षयाद्विक्षु यशः किरन्तः ॥ ८३ ॥

१. B C प्र । २. A यै ३. A तिच ४. B C येथा ५. D स तादशस्तत्र । BC सतमिक्षा ।

हे बन्धुमित्रानुगचाढुकाराः सर्वानयं वक्ति विभीषणो वः ।
किं प्रेक्ष्यते रावण एष मज्जन्तुत्थाप्यतामापदियं गभीरा ॥ ८४ ॥

इत्युक्तिनिष्ठान्दितदृद्धवृन्दं तं दर्पदोषाद्वसद्वशास्यः ।
वैलक्ष्यविच्छायमुवाच पश्चात्तूष्णीमितः सीद वचः श्रुतं ते ॥ ८५ ॥

गच्छाथवा रामसमीपमेव किं नस्त्वया तद्रत्मानसेन ।
तत्रापि न स्थास्यसि युद्धसज्जे हा त्वां पुरस्ताद्वयकान्दिशीकम् ॥ ८६ ॥

इत्युक्त्कुत्सोऽपि कुलस्य हार्दात्तं रामपादप्रणति यथाचे ।
निर्बन्धजातप्रतिघेन जघ्ने निघ्नः पदा मूर्ध्नि स रावणेन ॥ ८७ ॥

कृत्वा विकोशमपि खड्गमसौ निषिद्धः तत्याज न प्रणतिवादमधोक्षजस्य ।
पश्चात्तमास्यगणगोचरमग्रजस्य योधव्रजः स्ववपुषा तिरयांचकारैँ ॥ ८८ ॥

राजाङ्गया बहिरकारि पुरात्तदैव पश्यन् प्रतीपमसकुलपक्षपातात् ।
वेलातटीपरिसरे परिलम्बमानः स्वैर्युज्यते स्म सचिवैः स चतुर्भिरेव ॥ ८९ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये त्रयोर्विंशतितमः सर्गः ॥

यैनाराक्षवयस्वलन्मदकलक्वाणोर्मिकौत्तहलाः ।

प्रेक्ष्यन्ते कवयः स्फुटार्थवचसः सन्दर्भशोभारसात् ।

दृष्टानां निधनानि यो वितनुते संख्येषु संख्यावतां

निस्संख्यानि धनानि सोऽस्तु सुचिरं श्रीहारवर्षो नृपः ॥

१. BCD जोहिता । २. BC न्तरयोब्भूत । ३. C only reads this sloka.

अथ चतुर्विंशः सर्गः

एकः स पालतिलकश्चिरपस्तु सम्राट् कोटिव्ययो न गणितः प्रतिपाठकालम् ।
येनास्य रामचरितस्य समं सदस्यैरेककमूकिपरिभावनगद्ददेन ॥

विभीषणपरित्यन्तं तत्पुरं तत्यजे वृधेः ।
शरीरमिव निर्जीवमिन्द्रियैश्चक्षुरादिभिः ॥ १ ॥

ज्वलत्सु मणिदीपेषु पुष्पेषु विकसत्स्वपि ।
अनालोकमनामोदमभूलङ्घनपुरं तदा ॥ २ ॥

अग्रिभ्य इव दीपेभ्यः फणिभ्य इव सर्वतः ।
ययुस्तदानीमपदे शङ्कां लङ्घननिवासिनः ॥ ३ ॥

उच्छेद्याः क्वाद्य सन्देहाः र्व्याप्यः क्वाद्य श्रुतश्रमः ।
मोदितव्यं क्व गत्वाऽर्थं मोक्तव्याः क्वाद्य मन्यवः ॥ ४ ॥

द्रक्ष्यन्ति कुपितं देवाः केन द्वारेण रावणम् ।
वारयिष्यति विप्राणां विप्रकारशतानि कः ॥ ५ ॥

विभीषणगुणाकृष्टान् कोविदान्को वताधुना ।
लम्भयिष्यति विस्तम्भमदम्भैः सूनृतामृतैः ॥ ६ ॥

अद्य रक्षःपुरी लङ्घन रावणो रावणोऽद्य सः ।
आधाराः सर्वदोषाणामद्य दोषाचरा वयम् ॥ ७ ॥

लङ्घे नगरि दण्डाऽसि पुनर्दीर्घेण वहिना ।
स निर्वाणकरो दूरं गतस्तातविभीषणः ॥ ८ ॥

हा निर्मुदो बन्धुगणान् हा गुणानपरिग्रहान् ।
हा वश्वितं राजकुलं हा पुर्णं मुषितामिमाम् ॥ ९ ॥

अहो वत महाश्वर्यं यदस्मद्विरितानिलैः ।
धूतो विभीषणवीहिनं रावणकडङ्गरः ॥ १० ॥

१. CD omit this sloka २. A वंकरणैश्च । ३. BCD एकसर्वे । ४. BCD असज्जनोऽद्वाः साञ्जिः ।
५. BC लक्ष्मैः ।

ज्वालामुखानां प्रसरादद्य को विचरेद्धहि ।
शीतांशुवदने तस्मिन् गते गेहेऽपि कः सुखी ॥ ११ ॥

गतः स वर्त्मनौ येन तेनैव चलिता वयम् ।
किं नस्तद्विरहाहूतशङ्क्षया लङ्क्षयाऽधुना ॥ १२ ॥

कच्चिदुद्धृत्य कुपितः कुम्भकर्णस्तमानयेत् ।
न तं विवासयेऽद्यूयस्तद्रात्सल्याद्वशाननः ॥ १३ ॥

कच्चित्स्य भ्यमाहेतोर्भातुः सर्वकनीयसः ।
विंशतिश्वसं पुत्रं बोधयेद्विश्रवा मुनिः ॥ १४ ॥

कच्चित्त दैत्यहा देवः संभ्रयेण प्रतीच्छति ।
देशैः स्यादेष राजन्वान् सेत्स्यन्त्यस्मन्मनोरथाः ॥ १५ ॥

न केवलं सुपनसो मन्युमिश्रिमितस्ततः ।
पुरि वीतविचारायामित्यूच्चुः सूचका अपि ॥ १६ ॥

जग्लौ^३ जगन्मनोज्ञाभिर्विभीषणाहितोऽक्तिभिः ।
धन्वंघास इवाम्भोदधाराभिर्दशकन्धरः ॥ १७ ॥

हा पितृव्य गतोऽसि त्वमनाथा बालिशा वयम् ।
ग्राह्योऽद्य विनयः कस्मादित्याक्रन्दिवेन्द्रजित् ॥ १८ ॥

प्रहस्तोऽपि मुखे हस्तं निधाय निभृतश्वरम् ।
चरणाग्रनिविष्टाक्षः प्रतिपेदे दुरासिकाम् ॥ १९ ॥

पिशाचः परमेकस्तं प्रशशंसन् न संसदि ।
विग्रहप्रतिषेधस्य पश्यन् कारणतां भियः ॥ २० ॥

तं निनिन्द शुकः शत्रुस्तुतिपूर्वोक्तिविस्तरम् ।
सारर्णस्तुषुवे ज्येष्ठनिकारनमिताननम् ॥ २१ ॥

कव गमिष्यति मर्मज्ञः स्थिरधीः किं करिष्यति ।
इत्यचिन्तयतामन्तर्देवान्तकनरान्तकौ ॥ २२ ॥

रेचयामास निश्वासान्निकुम्भोऽग्निशिखामुचः ।
गाम्भीर्यपिहितारम्भः कुम्भः कुम्भकमाददे ॥ २३ ॥

अतिकायोऽपि चिन्तावान्महाकायमुपाययौ ।
शठः किमपि वक्रस्य कर्णयोरवदच्छिरम् ॥ २४ ॥

विज्ञातवेदनान् ज्ञातीनथ संभूतविक्रियः ।
उवाच रक्षोऽधिपतिः क्षणमाश्वासयान्निव ॥ २५ ॥

किम्भो विषादलुलितप्रसादवदनेन्दवः ।
विभीषणकणः कोऽसौ सति रावणरोहणे ॥ २६ ॥

हे बान्धवाः प्रमोदध्वमुदृतः कुलकण्टकः ।
मुदः स्थाने शुचमिमां न जाने भवतामपि ॥ २७ ॥

अद्य नन्दत निर्विघ्नमद्य गायत वृत्यत ।
गतोऽसावुत्सवद्वेषी दशास्यनयनामयः ॥ २८ ॥

अस्माभिरिव किं तेन तपस्त्वं शतं समाः ।
उत्कृत्योत्कृत्य मूर्धनः सुहुता वा हुताशने ॥ २९ ॥

आत्तं सर्वस्वमसकृद्वित्तेशस्य बलेन वा ।
आबलीयसमारम्भं जम्भारिल्लिमितोऽथवा ॥ ३० ॥

कृतोऽद्रिदुहितुः कम्पः कैलासोद्धरणेन वा ।
अर्यं वो येन मत्पक्षाः पक्षपातो विभीषणे ॥ ३१ ॥

श्रूयतां तद्रतात्मानं त्यजामि सुतमप्यहम् ।
कर्केशक्षुपर्संश्लिष्टं निर्मोक्षिमिव गृहपात् ॥ ३२ ॥

नयोपदेशो विदुषां लोकयात्रानुवृत्तिषु ।
जितलोकत्रयाणां तु किं नस्तेन फलं बुधाः ॥ ३३ ॥

अतिलोकस्य को दोषः शम्भोर्ब्रह्मशिरश्छिदः ।
किमनश्यत्तनूजायां ब्रह्मणश्च वृषस्यतः ॥ ३४ ॥

गच्छतस्तुरगीं गीतः को दोषस्तेजसां निधेः ।
दत्तस्य जीवंदारेषु इन्स्य राज्ञश्च का क्षतिः ॥ ३५ ॥

अनैश्वर्यमिदं प्राहुर्यदिच्छा न समाप्यते ।
ऐश्वर्येणापि किं तेन येनावैद्यं न लुप्यते ॥ ३६ ॥

ऐश्वर्यं गुरुं सर्वस्मादार्यास्तत्केन पात्यते ।
अपातकमतः सर्वभीश्वराणां विचेष्टितम् ॥ ३७ ॥

दुर्वारदुर्गतेरेव प्राणाशङ्का पदे पदे ।
पुंसः प्राप्नोत्तमगतेर्यत्र तत्रोदयः परम् ॥ ३८ ॥

जानन्तोऽपि जगत्यस्मिन्दुरितस्य दुरन्तताम् ।
ईशत्वबलमालम्ब्य विहरामो यथासुखम् ॥ ३९ ॥

विस्त्रब्धमधिकाराणामवेक्षध्वं कृताकृतम् ।
प्रवर्तयामो वयमप्यनङ्गमहमङ्गलम् ॥ ४० ॥

ततः शुद्धान्तमविशद्विषणोत्तमनायिकम् ।
सरः सायमिव म्लानपविनीकं महागजः ॥ ४१ ॥

निश्चसन्ति किमत्युष्णमेताः पातालयोषितः ।
वहन्ति विधुराणीव किमङ्गनानि सुराङ्गनाः ॥ ४२ ॥

इतश्च मुनिकन्यानामुद्विशमिव किं मनः ।
मानुष्यश्च चिरानीताः चकिता इव किं पुनः ॥ ४३ ॥

किं न गायन्ति किन्धर्यो वृत्यन्त्यप्सरसो न किम् ।
किं नाक्षिपन्ति सर्वास्तान् विलासानमुरद्वियः ॥ ४४ ॥

खण्डिता इव खिद्यन्ते स्वेदाङ्गिन्तमुखेन्दवः ।
यातुधान्यः किमसहाः सह गुणकजामिभिः ॥ ४५ ॥

उपनायितमालीभिरिमाः किं मे मृगीदृशः ।
न वीक्षन्तेऽपि नेपथ्यमपथ्यमिव सव्यथाः ॥ ४६ ॥

१. BC रत्स्य निजदारे । २. BC क । ३. D नवे । ४. BCD जाताशङ्का । ५. A द्विरामो ।

इमाः किं विरतामोदाः सीदन्तिः करपल्लवैः ।
स्फुटीकुर्वन्ति निर्वेदं निर्वसन्ता लता इव ॥ ४७ ॥

किं न कुर्वन्ति मां वीक्ष्य त्रीडावत्यः स्मितव्ययम् ।
आमृष्टाः किं तु धृष्टाभिर्मदभ्यागमचाटवः ॥ ४८ ॥

किं प्रसुप्ताः परीहासाः विलासाः किमुदासते ।
वीणावेणुमृदङ्गनां किमिदं मौनमायतम् ॥ ४९ ॥

किं न प्रपञ्चो लीलायाः किं च्युतं किलिकिचितम् ।
किं ममाद्य वराङ्गनीणां वीतौ विच्छितिविभ्रमौ ॥ ५० ॥

लङ्घनदाहरुगद्यापि किमासामसमापिनी ।
तनोति वा मन्युलंबं विभीषणविवासना ॥ ५१ ॥

अमङ्गलं प्रतिहतं मोदधृमसुराङ्गनाः ।
स्थिते गते वा कृष्णे कोऽनुबन्धो विभीषणे ॥ ५२ ॥

तां तापसीं चिन्तयता कान्तास्ताँः कोपिता मया ।
मानग्रन्थेः श्लशीभावादिदानीमनुशेरैते ॥ ५३ ॥

एकैकशोऽनुनेष्यामि कामी कामवतीरिमाः ।
समं वा समसंवेगाः सौरभेयीरिवर्षभः ॥ ५४ ॥

ब्याकृतानेकभङ्गीर्नामङ्गनानां दशाननः ।
गुखानि पोतुं जानाति॑ सरितां च सरित्पतिः ॥ ५५ ॥

मूढे मानुषि वैदेहि त्वयोऽत्मा वश्चितः परम् ।
आभिस्त्वंदहमाच्छिक्षः संप्राप्स्यसि पुनर्न माम् ॥ ५६ ॥

नूनं समनुरक्ताऽपि मृत्युं पत्युरपेक्षसि ।
त्वदिच्छामनुवत्सर्यामि प्रसुतासि प्रसीद मे ॥ ५७ ॥

सीते सत्यमिमाः संप्रत्यपिया इव मे हृदि ।
शेषे तु भ्यं विशालासि दाक्षिण्यादिदर्मागतः ॥ ५८ ॥

१. BCD प्रमोदङ्गं वरा । २. A स्त्रित् । ३. A शोच । ४. BCD झङ्गा । ५. C सि । ६. D श्वे ।
७. A ममा । ८. BC भर्तुस्समी । ९. A C दह ।

स्वसारं निष्फलं मन्ये साचेदनुपमा न मे ।
स्वसारं त्रिजटां वन्दे यदि तां घटयिष्यति ॥ ५९ ॥

ते रम्भायाः क्व द्वक्षपत्रे ते मेनायाः क्व दोर्लते ।
मदालसायाः क्व च ते निर्मुखे कुचकुञ्जले ॥ ६० ॥

ववास्यचन्द्रैः स हेमायाः क्व रत्नायाः स्मितं च तत् ।
मुञ्जस्थलायाः क्व च सा गतिः श्रोणीभरालसा ॥ ६१ ॥

उत्कैलायाः क्व लालित्यं मेखलायाः क्व तन्महः ।
क्व च ताः पत्रलेखायाः प्रतिगात्रविभक्त्यः ॥ ६२ ॥

क्व तेऽन्तरेण संस्कारमूर्मिलाया वैर्चोर्मयः ।
सा श्रीरधरमुद्रायाः क्व चन्द्रायाः स्मितं विना ॥ ६३ ॥

कुण्डलायाः क्व तौ गण्डौ चित्रायाश्चिकुं क्व तत् ।
क्व च सा कुचशालिन्या मालिन्याः कण्ठकन्दली ॥ ६४ ॥

क्व भानुमत्याः रुफुरितं मुखस्यातिर्भयेऽपि तत् ।
अश्रुमोक्षेऽपि सा लक्ष्मीर्मेघवत्याः क्व पक्षमणाम् ॥ ६५ ॥

क्व स गम्भीरविशदो बुद्धुदाया वचःक्रमः ।
क्व स शोषेऽपि धीरायाः परभागपरिग्रहः ॥ ६६ ॥

तन्नैसर्गिकमङ्गेषु मुकुलायाः क्व सौरभम् ।
तन्यास्तस्या लताख्यायाः क्व ते लावण्यपल्लवाः ॥ ६७ ॥

सा रोपावलिरूर्वश्याः क्व मध्ये वलिभाङ्गिनि ।
सा तिलोत्तमिकायाश्च क्व रुचिर्मेखलापदे ॥ ६८ ॥

उत्कर्षस्त्वयि रूपस्य समाप्तः सर्वसुन्दरि ।
मयि वीर्यस्य विश्रान्तं तारतम्यं तनूदरि ॥ ६९ ॥

त्वया जिता युवतयो मया योधाः परश्चताः ।
अस्तु नौ सद्गोद्बन्दपस्त्ववा च्यथिराद्विधिः ॥ ७० ॥

१. BCD गतं । २. BC वन्धः । ३. BC तत्क । ४. BD भूत ५ D कानना । ६. क । ७. BC भिन । ८. B, शंदेहमस्तंवाच्यचिराद्विधेः ।

इत्युन्मत्त इवात्यन्तमन्तः संचिन्तयन्नसौ ।
विवेश मदनावेशमन्दो मन्दोदरीगृहम् ॥ ७१ ॥

तं प्रतीयेष महिषी संभ्रमेण महीयसा ।
कोऽपि देवः कुलक्ष्मीणां पतिरेव पतन्नपि ॥ ७२ ॥

अवस्थाकथितोद्गेणा सुभगां तां दशाननः ।
पप्रच्छाङ्गमुपानीय मन्दमङ्गनि संस्पृशन् ॥ ७३ ॥

देवि द्रूनासि किमिति त्रिलोकी तव पादयोः ।
अयमादरदत्ताङ्गः किङ्गंरत्निजगज्जयी ॥ ७४ ॥

भद्रं तवेन्द्रजिन्मातर्मत्प्रिये प्रयनन्दिनि ।
वीरत्रयोज्जवलायास्ते किमद्य मलिनं मुखम् ॥ ७५ ॥

स्मितकान्तिच्छटातिथ्यं किमुच्छिन्नं कपोलयोः ।
बिम्बाधरे च किमयं रागस्ते स्तोकर्घुसरः ॥ ७६ ॥

नामुक्ताः किमलङ्गाराः प्रत्युपविकटोपलाः ।
हस्तनान्येव तन्वङ्गिः मङ्गलाभरणानि ते ॥ ७७ ॥

दुनोति व्युषितो वेषस्तवायं लोचनानि. मे ।
क्व सैरन्ध्यः कृतं ताभिरहमेव प्रसाधकः ॥ ७८ ॥

आपाणिग्रहणादेवि दासस्ते दशकन्धरः ।
अयं लाक्षारसेनाद्य पादौ पल्लवयिष्यति ॥ ७९ ॥

इति पादतलप्राप्तप्रसिद्धकरपल्लवम् ।
रुरोध त्रपमाणेव रावणं रमणी निजा ॥ ८० ॥

अनुवधनन्तमाश्लेषैः सविश्लेषा शनैरसौ ।
तमूचे केलितरलं विषादतरला गिरः ॥ ८१ ॥

देशकालोचितं देव दर्शयाकारमात्मनः ।
अस्मिन्महत्यभिसरे नैं विराजत्ययं क्रमः ॥ ८२ ॥

महतां निर्विषादेषु हृदयेषु मुद्भः पदम् ।
येनास्मिन्ब्रापि ते बन्धुकदने मदनोत्सवः ॥ ८३ ॥

कुमारमक्षमद्यापि स्मरन्त्याः कपिना हतम् ।
न मे निर्यान्ति मनसि स्त्रीभावसुलभाः शुचः ॥ ८४ ॥

तेषां मन्त्रिकुमाराणां निधनादधुनाऽपि मे ।
यतस्ततः प्रचलितान्धर्यं हृदयमीक्षते ॥ ८५ ॥

अन्तर्न केवलमयं जनस्ते परित्प्यते^१ ।
विभीषणस्य विरहौद्विहरप्याधयस्तताः ॥ ८६ ॥

आशंसितस्वप्रणर्याँ चरणान्तमुपेयुषी ।
विज्ञापयामि किंचिच्चां यदि नाथ नैं कुप्यासि ॥ ८७ ॥

कषम्ब्रापि कनीयस्त्वान्मर्षणीयो विभीषणः ।
किं निरस्तो रिपुरिव प्रमादः सुमहानयम् ॥ ८८ ॥

मनस्वी मुश्चति प्राणान् मर्मज्ञोरमुपैति वा ।
स निक्रियामनुचितामकरमाल्लमितस्त्वया ॥ ८९ ॥

क्षुद्रभावात्तुदन्तोर्धपि प्राप्तेन श्रियमुत्तमाम् ।
संवर्धनीयाः सततं कुल्याः कल्याणमिच्छता ॥ ९० ॥

सोऽनघश्चेदुपरतः कुलमस्तमिदं तदा ।
प्रविष्टश्चेद्रिंगुं दत्तो विजयाय जलाङ्गलिः ॥ ९१ ॥

आधौ परोत्येऽस्ति गतिर्न गतिर्बन्धुसंभवे ।
साध्यः काष्ठोऽत्रो वहिरसाध्यः सलिलेन्धनः ॥ ९२ ॥

तद्वीमि गृहीताङ्गस्तमुपानय मन्त्रिभिः ।
विलम्बमानो वेलायामस्तीति कथितं जनैः ॥ ९३ ॥

याचे त्वां न महाराज रामपत्न्याः समर्पणम् ।
क्षिपे नैं प्राणसन्देहे शान्तिस्तेऽस्तुं महौजसः ॥ ९४ ॥

१. A न विषा । B निर्विषा । २. A ताम्यति । ३. A हृदय ४. BC यात् ५. BD नाथत्वा किञ्चि-
यदि । ६. C दत्तो । ७. BCI) हिंग । ८. A इपणः C क्षिपनः । ९. A । सन्धिस्तव ।

आर्यपुत्र न ते कार्यं तयाऽत्र स्थितया पुनः ।
अनुयास्यति भर्तारं तमेव हत्यैर्यसां ॥ ९५ ॥

ईर्ष्यामलः कोऽपि न मे सपल्यः सात्मतां गताः ।
न च ते मायि हीयेत गौरवं पितृकारितम् ॥ ९६ ॥

देवदानवगन्धर्वमनुष्योरंगरक्षसाम् ।
वरखीनिवहस्यास्य कृताऽहमुपरि त्वया ॥ ९७ ॥

ऐश्वर्यमुपभुक्तं ते जगच्चयजयार्जितम् ।
दैवं प्रमाणमधुना कुरु नाथ यदिच्छसि ॥ ९८ ॥

त्वदिच्छासिद्धिषु कृतं रहःसाहायकं मया ।
उपहासाः सपल्नीनामभव्यानांमुपेक्षिताः ॥ ९९ ॥

प्रसिद्धाऽहं त्वयैवोच्चैर्नाथ न प्रतिकर्मणा ।
यशश्वन्दनविच्छिन्नस्त्वं च दोर्भिः प्रसाधितः ॥ १०० ॥

एभिरस्मभिरामुक्तैः किं मुक्तादिकनामभिः ।
त्वया मुक्तमकस्माच्चेत् कुलस्याभरणं यशः ॥ १०१ ॥

त्यागः शौर्यं तपः शक्तिः सत्यं धर्मो दमः शमः ।
शीलं शौचमिति प्रोक्ताः यशसो दश योनयः ॥ १०२ ॥

धर्मादिपञ्चकदेषः किं यशोदयितस्य ते ।
तदुपार्जनसामर्थ्यविरहस्तु कुतस्त्वयि ॥ १०३ ॥

त्वयि सर्वगुणोत्कर्षविश्रामजनितं यशः ।
द्रष्टुं दोहदिनी देव दयितेयं मयात्मजा ॥ १०४ ॥

विशदीकृतविश्वस्य क्षितिच्छाया विधोरिव ।
निसृष्टौं कालिकाहेतोर्यशसस्तवं पार्थिवीं ॥ १०५ ॥

मन्ये हसति काकुत्थदत्तघोराधिमद्य माम् ।
अवहेलितपौलस्यवीर्यसंपद्यां शची ॥ १०६ ॥

१. BD मवस्थि C. स्थितिमत्य २. BC विशाच ३. BD देव ४. D स्स. ५. BC पतिरस्मा ।
६. B द्वे । ७. A विस्तृष्ट । ८. A व । ९. A भग्नीर्णजवरा ।

विसद्वक् वीक्षमाणायाः क्व नुँ मे हृदि सौष्ठुवम् ।
धैतौ यत्त्व धर्मार्थौ कामेनाद्य कनीयसा ॥ १०७ ॥

प्रवेशितस्त्वयाऽत्पाऽयं यदैवानर्थसंकटे ।
तदैवान्तःपुरमिदं तत्व स्वीकृतमाधिना ॥ १०८ ॥

बत्ते त्राणं न पश्यामैस्त्वत्यतापे हतेऽरिणा ।
शर्फर्य इव सूर्येण पीते पल्वलवारिणि ॥ १०९ ॥

हतोऽक्षः कपिमात्रेण गतः शत्रुं विभीषणः ।
न पश्यामि पुरः स्वन्तं कृतान्तो वलवानिव ॥ ११० ॥

प्रमाणीक्रियतां कालोऽवधिस्त्वस्य विचिन्त्यताम् ।
जयस्तवाद्यांश्रद्धेयो हैह्यारिजयोद्धुरे ॥ १११ ॥

अर्धे पुंसः पुराणस्य देवौ हरिहरावुभौ ।
एकं तत्र प्रपञ्चस्य प्रदेषः कस्तवापरे ॥ ११२ ॥

यो हरिः स हरो देवः यो हरः स पितामहः ।
नामत्रयविभिन्नेयमेकैव त्रिदशत्रयी ॥ ११३ ॥

य एतां वेति स बुधो यो नमस्यति सोऽनघः ।
योऽभ्यस्यति स तत्रैव लीयते लीनविक्रियः ॥ ११४ ॥

सैद्धान्तिकसमाजेषु प्रत्यक्तत्वानि पश्यतः ।
शुश्रूषमाणया देव त्वत् एव श्रुतं मया ॥ ११५ ॥

कुरु प्रसादं प्रह्लाऽस्मि विह्लाऽस्मि कुलापदि ।
रजो विधूय सत्त्वस्थः पाहि पौलस्त्य बन्धुताम् ॥ ११६ ॥

न कामेषु निरुद्धोऽसि नोपरुद्धोऽसि सङ्कटे ।
मया न धर्मात् कृष्टोऽसि कारणेनार्थकामयोः ॥ ११७ ॥

क्षन्तुपर्हसि जीवेश मयेत्युद्वामयेव यत् ।
कुलस्याद्य निमित्तेन श्रावितोऽसि कटून्यपि ॥ ११८ ॥

१. A ग्रह । २. A क्षीणं । ३. A धृ । ४. A तत्व । ५. BCD मित्र । ६. BD बलिस्तास्मिन् ; C वालि । ७. A य । ८. D अर्धविंशः । ९. BCD ज्वन् ।

इति मन्दोदरीवाक्यैर्निष्पन्दोऽभूदशाननः ।
चिरस्यै ताषुवाचेदं मुखैमुकुलितेक्षणैः ॥ ११९ ॥

तमोऽस्तं दर्शितः पन्थाः सन्तापः क्षपितो हृदि ।
त्वया नश्वन्दिकाभाभिराभिः सुदति सूक्तिभिः ॥ १२० ॥

प्रत्यर्पयामि वैदेहीं मानयामि विभीषणम् ।
रामे वैरं विमुञ्चामि प्रमाणं तव शासनम् ॥ १२१ ॥

द्विजेभ्यो दत्तमभयं देवेभ्यश्च कृतं नमः ।
अद्याकृष्टं परस्त्रीभ्यस्तवादेशान्मया मनः ॥ १२२ ॥

उशन्ति गृहिणीमर्घं मनुष्याणां मनीषिणः ।
मन्दोदरि दशग्रीवः समग्रो भवतीमयः ॥ १२३ ॥

त्वमङ्गननि त्वमसवस्त्वमात्मा च मनश्च मे ।
त्वमन्तश्च बहिश्च त्वं त्वन्मयोऽयं दशाननः ॥ १२४ ॥

त्वत्प्रसादे यमोळाँसस्त्वत्कोपेऽपि कुतूहलम् ।
त्वत्प्रागलभ्ये रतिः कापि त्वन्मौग्ध्येऽपि घना मुदः ॥ १२५ ॥

त्रिजगद्विजयक्लेशं बाह्वो विस्मरन्ति मे ।
निमज्ज्यामृतशतिषु त्वदङ्गेषु वरानने ॥ १२६ ॥

इत्यादिकं स कार्मतैः सत्यानृतमुवाच ताम् ।
वश्वयन्ति विदग्धा हि येन तेनापि योषितः ॥ १२७ ॥

ततः स निष्क्रम्य बैली बलं ज्ञातुं वनौकसाम् ।
रहसि प्रहिणोति स्म मन्त्रिणौ शुकसारणौ ॥ १२८ ॥

अन्तं यथौ न योधानां नायुधानां न वर्षणाम् ।
न खरोष्टगजाभ्वानां न च सारार्थसंपदाम् ॥ १२९ ॥

हेमाद्रिवलयाकारान् प्राकारान् परितुष्टुवे ।
कृतकूरँकवादयां द्वारि द्वारि दृशं ददौ ॥ १३० ॥

नाचिन्तयत्परास्कन्दं मन्दधीः परिखासुं सः ।
लङ्घिताम्बुनिधेस्तस्य कपेर्विस्मृतवानिव ॥ १३१ ॥

ददर्श दुर्निमित्तानि दुःस्वमानन्वभूद्धून् ।
आरेभे न प्रतीकारं दर्पदोषाद्वशाननः ॥ १३२ ॥

वक्ष्यन्ति माममर्यादमनार्यं वाँ मनीषिणः ।
आरब्धरावणवधं साधुकारिणमेव वा ॥ १३३ ॥

त्यजामि वा देहमिमं तपस्तीव्रं चरामि वा ।
कं पृच्छामि क्व गच्छामि गहने कृत्यसङ्कटे ॥ १३४ ॥

किमार्यं धनदं यामि किं तिष्ठे परमेष्ठिने^३ ।
मानयामि किमादेशं पुलस्त्यस्य पितुःपितुः ॥ १३५ ॥

ज्येष्ठमासन्नसंग्रामं गतो मुक्त्वा विभीषणः ।
इतीदमयशो दीपं को मे निर्वाणयिष्यति ॥ १३६ ॥

न मां द्रृक्ष्यति सौमित्रिज्येष्ठभ्रातृवधोद्यतम् ।
सुग्रीवस्त्यक्ष्यति त्रीढामनुरूपसमागमे ॥ १३७ ॥

भिन्नसौदर्यमर्यादे मश्युक्तंभ्रातृमर्मणि ।
रामो दाक्षिण्यनिभृतः किञ्चित्ते न गादिष्यति ॥ १३८ ॥

घिञ्चामराक्षसमिव त्यजाम्यद्यापि तं न यत् ।
एकासुगगन्धसंस्कारं दारुणे^४ दशकन्धरे ॥ १३९ ॥

इति द्वापरमापन्नस्ता निशामत्यवाहयत् ।
वेलाङ्के विलुठन्वेलद्वालशङ्के विभीषणः ॥ १४० ॥

निश्चिकाय निशाशेषे सौमनस्यमुपेयिवान् ।
एकाग्रजनिधांसायामग्रजान्तरसंगतिम् ॥ १४१ ॥

सर्गं प्रहर्तुमकरोदोषराशौ दशानने ।
व्याधावनैकान्तिकता गतः सोदरतागुणः ॥ १४२ ॥

१. BC तस्तु । २. BC यत्तं । ३. BCD नि । ४. BC व । ५. BCD दमष्युक्ते । ६. C क्तत्व-संस्कारो । D व्यधसंसारो । B गुक्ष । ७. BC णो ।

ब्रज रामं महात्मानं त्यज दस्युं दशाननम् ।
वेलासरूप्य इतीवोचैस्तमूर्च्छीचयोऽभ्युधेः ॥ १४३ ॥

तिष्ठ तिष्ठ दशकण्ठ हन्त्ययं त्वां निकारनिघृणो विभीषणः ।
इत्युदीर्य पुरमैकपैङ्गलीं गन्तुमम्बरतलेन तत्वरे ॥ १४४ ॥

अभजन्ततो बुधर्मनोहृदयेन प्रणमन् पुराणपुरुषं हृदयेन ।
गगनाध्यपृष्ठमलैमृज्ज्वलकायाः खचरीरलोकत महोऽज्ज्वलकायाः ॥ १४५ ॥
इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये मन्दोदरीसमुपदशो नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥

कैवीन्द्रैरुद्धूतं जितमनघशीलैः सुकृतिभिः कलावद्विर्लब्धं फलमविकलं स्वाभिलषितम् ।
कृतेन प्रवर्सतं कलियुगमकाण्डे बलवता कुलेन्दौ पालानामवाति युवराजे वसुमतीम् ॥

किं शीधुभिर्मवतु फाणितशर्कराद्यैः किं वा सितासहरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
दुग्धान्धिलब्धसुधयापि न किञ्चिदेव यत्ताभिनन्दसुक्वेः प्रसरन्ति वाचः ॥
५ ते मेघमुक्तमपि न स्तुवते हिमांशुं तेषां मनो न रमते मकरध्वजेऽपि ।
सर्वारवीरविजयप्रसृतप्रशस्तिः श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥

१ CDE तु ज्ञुतोवधि । २. BCDE परनाथपृष्ठतलम् । ३. CD सनो । ४. A omits this sloka! ५. C only reads this sloka. ६. A only reads this sloka.

पञ्चविंशः सर्गः ॥

१०९

कालेन तेन हनुमत्कथितप्रवृत्तिः सौमित्रिणा सह पुरस्सरवानरेन्द्रः ।
यात्रां प्रसन्नकरणोऽनुगुणग्रहेऽहि जग्राह रावणसमाप्तिरणाय रामः ॥ १ ॥

प्रास्थानिकः कपिपतेर्मणिंडिणिमानामाडम्बरः सद्भरोऽम्बरमाततान् ।
सर्वाद्रिकन्दरपरिग्रहमेदुरोर्मिर्घर्मान्तसंभव इवाम्बुमुचां निनादः ॥ २ ॥

तस्याथ राघवसरोरुहसौहृदेन पुत्रच्छलादिव रवेष्वमागतस्य ।
छेन्तुं तमो दशसु दिशु दशाननाख्यं चेलुः करा इव कडाररुचः कपीन्द्राः ॥ ३ ॥

शङ्खस्वनानुपदमुज्जितसर्वकार्यैर्निर्यन्द्रिग्रसरपूथपूथपेन्द्रैः ।
पूर्वाधिवासगिरिकन्दरसंस्थ एव तारस्तारै तटकाननम्बुराशोः ॥ ४ ॥

मैन्दो महेन्द्र इव सावरजश्चाल लीलाधृतद्विविदपाणितलस्तदानीम् ।
आसीदथाम्बुनिधिमार्गधरातिरिक्तं नासीरसन्ततिनिरन्तरमन्तरिक्षम् ॥ ५ ॥

निश्चकमुर्निकटसंख्यरसादसंख्यास्सेनास्तयोरवनिमेव निमज्जयन्त्यः ।
भिद्योद्धृच्योर्नवघनागमपूरवेगादुद्वामडम्बरतरङ्गन्वा इवापः ॥ ६ ॥

संघटपिष्ठतटतालतमालरवणैः तेने बलैः शतबलैः सकलो महेन्द्रः ।
आमूलकम्पशिथिलाक्षमनिवेशबन्धो ° विन्ध्यः पृथुं भैरंमसोढ न वाहिनीनाम् ॥ ७ ॥

प्रष्टप्रधानकपिसंहितिसङ्कृद्यायां तस्यां ममुः ककुभि केसरिणो न सेनैः ।
सौजन्यशीतलमुखोऽपि सुतोऽङ्गनायाः प्रोत्सारणां गुणगणैरकरोत् प्रदीप्तैः ॥ ८ ॥

मध्येवरपुनवगनागचमूसहस्रं सस्ते सहस्रकरभासुरवक्त्रभासा ।
तत्पूर्वसंभ्रमपरिग्रहमुक्तमार्गान्ते मार्गाद्रिसानुषु हरीन् इसेता गजेन ॥ ९ ॥

तुल्यं गवः प्रसरति स्म जलस्थलाभ्यां वलगन्महीगगनयोर्गवयो जगाम ।
पृथ्वीभृतामचलदुन्निमितात्मशृङ्गः शृङ्गाणि भूमिसमतां गमयन् गवाक्षः ॥ १० ॥

१. CD णा । २. A स्तुमुलनिर्देश । ३. BD न । ४. B धर ५. AC क्त । ६. A. रते । ७. A च
८. AC भेदा ९. BCD वनसदाम् । १०. A द्वो । ११. AB न्यून्यथोर्म । १२. A सिंहाः । १३. B भुक्त
CD युक्त १४. BCD सह ।

प्रापत्पुरः कनकभक्तिलसत्किरीटः काष्ठामुखानि मुखकालिकया विलिम्पन् ।
 नीलो दवाग्निरिव विन्यवनाहिंतार्चिः संभिन्नधूमवलयो मलयोपकण्ठम् ॥ ११ ॥
 दूरप्रकाशदशनालिबलाकिनीभिराकेकरेक्षणमरीचिसर्टांतटिङ्गिः ।
 आतस्तिरेऽद्रिवनयार्गतलाधिकाभिः खं कालिकाभिरिव जाम्बवतश्वमूभिः ॥ १२ ॥
 ऋड्सैः कचार्धनिचितारुणभीषणाक्षैरन्वीयिरे हरिभयाः स्फुटकेसरास्ते ।
 भस्मोत्करैरिव विलम्बितविसफुलिङ्गैः कशाम्रयः प्रस्तुतलोलशिखाकलापाः ॥ १३ ॥
 एके विनिद्रकनकाम्बुजगर्भगौरैरन्ये नवोदितविरोचनविम्बताम्रैः ।
 केऽपि प्रवालपटलीपरभागचौरैः केचिच्च भिन्नकुरुविन्दशिलैभिरामैः ॥ १४ ॥
 केचिद्वजाहैङ्कुसुमोत्करतुल्यवर्णैः केचित्प्रकामविलसद्विरिकर्णिकार्भैः ।
 केचिच्च केतकशिखाशुचिरश्मिजालैः केचिच्च रुदशरकाण्डविपाण्डुगण्डैः ॥ १५ ॥
 एकेऽस्मैर्गम्भहरितैरपरेऽञ्जनार्भैरन्ये निरभ्रगगनोदरसंनिकाशैः ।
 केचिद्विचेलुरलिकोकिलकान्तिनीलर्वक्त्रैः शुद्धंपत्तयैः पतगेन्द्रवेगाः ॥ १६ ॥
 केचिद्युर्विपुलबहिंकलापकलृप्तस्तुत्रावलीहसितसान्द्रतमालवण्डाः ।
 केचिच्च धौतविरजोऽञ्जुकवैजयन्तीसन्तानसंहितशरद्धनराजिरन्नाः ॥ १७ ॥
 जग्मुः स्थलीभिरुपशैलमनोकहालीः कापेयखेलमपरे परिलोलवन्तः ।
 साधारणाध्वसुलभोपगमाभिरीयुरङ्गिः करामलकतुल्यतर्लाभिरन्ये ॥ १८ ॥
 जाताः स्थलानि सरितः सरितो मरुणिं रोधांसि रुद्धवनंवेणिरयाणि पेतुः ।
 आसन् कियन्त्यपि रजांसि च मार्गशैलाः सेहे भरः स धरया न हरीश्वराणाम् ॥ १९ ॥
 अन्योन्यसंघटनखेलविलासपत्राः पुत्राख्यर्यैऽत्मगु महीतलगोचरेषु ।
 ब्रह्मादयः परमदेवगणास्तदानीं तेरुस्त्रिविष्टपरुहां प्रसवं तरुणाम् ॥ २० ॥
 आघ्रातवज्जर्हर्वीर्यविशेषगन्धैरुत्कन्धराय चलते महता वलेन ।
 तेने मिथः प्रमदमूर्छितगीतवाद्यैर्विद्याधरैर्विर्यति मङ्गलमङ्गदाय ॥ २१ ॥
 रामश्वचाल मसृणं सह लक्ष्मणेन दूरीचकार ककुदानि वलीमुखेन्द्रः ।
 साधारणश्रमजुषामुपकण्ठमीयुस्तेषामुपान्तनलिनीसुहृदः समीराः ॥ २२ ॥

१. A ढना २. D रा ३. A खा ४. A हि. ५. CD स्म ६. BC-पिरेणु । ७. D पतङ्गगतयः ।
 ८. CD रा । ९. BCP तामुस्तु १०. A तल ११. AB विशाल्यन्तः पुत्राख्यया CD विलासपत्रः ।
 १२. D मद ।

चक्रुः स्वयं सहदया हरयो विविक्तं धीरो बनान्तमरुदन्तिकमाजगाम ।
रामोऽत्रतीर्णविरहाधिरिवादरेण पृच्छन्नियाय हनुमन्तमुदन्तशेषम् ॥ २३ ॥

नात्यादरेण जगृहे फलमङ्गिपाणामासेदिरेऽतिरभसान्न च पुष्पगन्धाः ।
सोऽध्वा न खेदमकरोत्कपियूथपानामध्यक्षरामचरितामृतनन्दितानाम् ॥ २४ ॥

छायाः फलानि कुसुमानि पलाशवन्ति झात्कारवन्ति गिरिनिर्झरिणीजलानि ।
संवेगिनेव सहसा दधिरेऽनितकेषु रामानुष्टुतिसुकृतेन हरीश्वराणाम् ॥ २५ ॥

तास्ताः पुरोगमृदिता मृगपक्षिजातीसुदिश्य दाशरथिना दद्वशे सुषेणः ।
तावानथ पुवगचक्रभरः स चक्रे वक्रं तृणाग्रमैषि नाञ्चसु दक्षिणेषु ॥ २६ ॥

नेशुर्नितान्तसुभगा अपि चन्दनालीस्त्यक्त्वा वितीर्णनिजवेष्टनमार्गचिह्नाः ।
पर्यायसंनिहितजैत्रमुखारवेभ्यः तेभ्यो भयान्मलयसानुषु पञ्चगौधाः ॥ २७ ॥

मा भैष्ट तिष्ठत यथासुखमेष पश्चादेवो दयालुरुपगच्छति गायतोच्चैः ।
इत्यादरोभासितपाणितला वितेनुः विधासमध्वदनासु बनौकसस्ते ॥ २८ ॥

ते मुक्तश्चैर्यनिगडा इव चूतषण्डेष्वाकर्ण्य कोकिलरवं हरयो ववल्लुः ।
रामोऽभवन्निपुणलक्ष्मणलक्षितार्तिः तं दक्षिणानिलगुरुं गिरिमीक्षमाणः ॥ २९ ॥

तासु स्थलीषु ललितासु लतासु तासु तासु प्रसन्नतर्वारिषु वाहिनीषु ।
सौमित्रिसंभ्रमनिवेदितवेदनौशो रामः पुवङ्गपतिभिश्चकितैः परीये ॥ ३० ॥

निस्त्राँसनायकमर्यः मलयापगानां रामानुगाः प्रत्यन्तमध्वरसांदंपश्यन् ।
तं शुक्तिसंपुटशैः पयसः प्रचारैमावज्यमानमलसैः पुलिनोदरेषु ॥ ३१ ॥

तीरान्तिकेष्वपमृताम्बुषु ताम्रपर्ण्यस्तैः सस्मितं दद्वशिरे हरिवीरघृन्दैः ।
ज्योत्स्नांतिशीतविशदां मुहुरुत्पिवन्तो मुक्तारुचं मरिचस्विन्मुखाश्चकोराः ॥ ३२ ॥

केचिच्छैर्वासि मुरलोर्मिवैरधुंवन् केऽप्यसृशब्दगनदीसलिलं सलीलम् ।
सोतस्सु केऽपि दृशमुत्सुकिनो वितेरुः तीरोपलाहतिविवर्तिषु वेत्रवत्याः ॥ ३३ ॥
रेमे रभः शिवरमृक्षवतोऽधिरुहैऽ रम्भो विलोक्य मुमुदेऽम्बुधिकूलरम्भाः ।
तास्ताश्च दर्दुरनितम्बुधुवोऽवगाय गन्तुं गृहाय रभसोऽ रभसं मुमोच ॥ ३४ ॥

१. C वि । २. A त्पयसांनव । ३. D चक्रं मृणालमपि । ४. A निविष्ट । ५. D वारि । ६. A त्रु ।

७. D त्वा । ८. A लम् । ९. A प । १०. BCD वशा । ११. CD का १२. BCD वीरान्तरे । १२. D योस्ताति । A. ज्योत्स्नेति । १४. CD विश्र । १५. CD चैरधि । १६. BCD निरोक्ष्य । १७. B शरमो ।

दातुं^१ शशाक वनवासवनस्थलीषु नाहर्तुमाशु नयनेन्द्रियमिन्द्रपौत्रः ।

रामप्रयोजनरसः स महानहासीद्यच्चन्दनो मलयचन्दनकाननानि ॥ ३५ ॥

वेलाठैवीयवनिकाजनितान्तरस्य शुश्राव घोषमुदधेः शरभो गभीरम् ।

आरब्धवृत्तमिव तं लहरीभिरारादारुद्य सश्वपृष्ठमः प्रसभं दर्दश ॥ ३६ ॥

अन्योन्ययुत्कलितकेलिरसाः कथाभिरज्ञातलङ्घितविशङ्खः टविन्यपादोः ॥

आर्शसिताहवमनोरथमध्वनोऽन्तर्मीयुः क्रमानुदयकान्तमुखाः कपीन्द्राः ॥ ३७ ॥

निन्युर्निविश्य कियतीमपि केऽपि वेलापेलासु गाढफलसौरभनिर्गमासु ।

केचिच्च पाकमुखरीकृतवीजकोशान् जातिद्रुपान् दुधुविरे कपयः कराभ्याम् ॥ ३८ ॥

केचित् क्षणार्धमभजन्त भुजङ्गवृष्टीः केचिछ्ववङ्खः मुकुर्लानि शनैरचिन्वन् ।

केचिच्च धूलिपटलेन मिथः सलीलमग्नं घनेन घनसारवनस्थलीनाम् ॥ ३९ ॥

तेन क्रमाद्विकचकाश्वनकेतकीकं नैकक्रमोन्नतनिरन्तरनारिकेलम् ।

रेमेऽवलोक्य रघुनाथपुरोगर्मानां पूरोन पूगवनशालि समुद्रक्षलम् ॥ ४० ॥

ऊच्चुः पुरः प्रतिहतप्रसरास्तदानीमेतांवदेव वर्तं तत्त्वमिदं महीति ।

आश्र्वयमापुरवलोक्य पुनः कपीन्द्रास्तामस्मभसश नभसश महाविभूतिम् ॥ ४१ ॥

क्वाशाः क्व भूः क्व गगनं क्व वनं क्व शैलाः कीर्णं पुरः सलिलमेव किमुत्तरङ्खःम् ।

किं नः क्षमं कथमनेन गतो हनूमानित्याकुलं कपिकुलं सहसा बभूव ॥ ४२ ॥

स्तोमः स रामचरणान्तजुषां कपीनामन्योन्यमङ्गुतरसाकुलमीक्षमाणाः ।

अर्पिष्णुव्रमणिसंकुलकूलमध्यमैद्यास्त शीकरकणाचितकेसरौघः ॥ ४३ ॥

लभ्या कथं जनकराजसुतेति लक्ष्मीर्वध्यः कथं स च दशाननकालकूटः ।

इत्युत्सुकाः सलिलराशेतटे निषेदुस्ते वानराकृतिभृतस्त्रिदशप्रवीराः ॥ ४४ ॥

दूरावनप्रतटसंमुखशङ्ख्यूथः शङ्खोन्मुखेभमकरावलिवीक्षिताशः ।

तेन पुवङ्गपतिसैन्यमहाभरेण दोलायमान इव नीरंनिधिर्जुघूर्णे ॥ ४५ ॥

तानाकिरन् पृथगुदीरितजैत्रवेगैनाशीःप्रदानसद्वश्वैर्प्रतिघातघोषाः ।

आचारलाजाविसरैरिव शीकरौघैः वृद्धाः समुद्रलहरीवनिताँः कपीन्द्रान् ॥ ४६ ॥

१. BCD दत्त । २. A जानुः । ३. A तीर्थी । ४. BCU त्य । ५. A कूटाः । ६. BCD क्रमाङ्गुदित-कान्ति । ७ ABC महती । ८. BC कुसुमा । ९. B नन्दन यूथपा । १०. BD तव । ११. BCD मङ्गलमवेर । १२. A तीर्थ । १३. BC षा । १४. A र्वसद्वृक् । १५. A ततयः ।

कर्तुं प्रियं रघुपतेः स तदाऽध्युवास वेलातटं निकैटदेहभरो हरीशः ।
मैनाकमम्बुनिधिमग्निवानुसर्तु मेर्महीधरसहस्रपरीतमूलः ॥ ४७ ॥

अन्तः सदर्पविकसत्कुमुदैस्तदानीमुत्केसरैः परिवृतं हरिवीरपद्मैः ।
पारोन्मुखोत्सुकरघूदैहराजहंसमुद्रीवलक्ष्मणमशोभत सिन्धुकूलम् ॥ ४८ ॥

मीलन्निवास शिशुकाकृतिराङ्गनेयः स्वां जाम्बवान् परिणतिश्छथतां निनिन्द ।
नीलाङ्गदद्विविदमैन्दमुखा ववल्युः वीक्ष्याग्रतोऽम्बुनिधिमुग्रजवा युवानः ॥ ४९ ॥

रामोऽस्मरन्नपि चिरन्तनचेष्टितानि पर्युत्सुकत्वमभजज्जलधिं विलोक्य ।
न व्येति पूर्वजननानुभवौधिवासश्वेतस्यपूर्वविधिभारनिरन्तरेऽपि ॥ ५० ॥

शेषस्तथैव स तवास्ति तथैव लक्ष्मीः प्रहस्तथाऽहमपि संप्रति को नियोगः ।
कल्पोलराजिभिरितीव तरङ्गमाली रिङ्गन्नभाषत रघूदृष्टपादमूले ॥ ५१ ॥

श्रोतव्यचाढुरसकोमलमञ्जुनादं पादाव्ययोरुपहितोर्चित्वीचिहस्तम् ।
विस्तीर्णरत्नविसरोपदमम्बुराशिष्ठुन्मील्य दासमिव दाशरथिर्ददर्श ॥ ५२ ॥

तस्मै तदाऽभिमुखनिर्मलवीचिवीथीविश्रान्तसालसद्वशे पुरुषोत्तमाय ।
आचष्टु चाढुकुशलः स्वयमेव सिन्धोः सारं समस्तमिति वानरचक्रवर्ती ॥ ५३ ॥

पूर्वैरियानयमखानि तुरङ्गंहेतोः पातालमूलमवलोक्तिसुद्यतैस्तैः ।
तत्कारणं सुरसरित्ययसामपूरि तप्त्वाऽपरेण भवतोऽयमगस्त्यपीतः ॥ ५४ ॥

लक्ष्म्याः पितैष तव पूर्वभवप्रियायाः प्रीतो हरः स भगवानिह रेखयेन्दोः ।
इन्द्राय साथ्यमिभरत्नमसावस्तु स्वर्गस्य भूषणमितोऽजनि पारिजातः ॥ ५५ ॥

पुण्णाति शत्रुमपि दीमुदारभावादेष श्रितं शिखिनमद्विरजातवाधः ।
अग्रापक्षविपदां कुपितादपीन्द्रादत्रासते शिखरिणामधर्यं कुलानि ॥ ५६ ॥

अन्तर्भवन्ति पयसां पृष्ठेषु मेघाः पूर्णस्सखलन्ति माणिरस्मिशिखासु भासः ।
भङ्गोदरेषु विहरन्ति महाभुजङ्गाः शैलास्तिमिडिङ्गलतलेषु ललन्त्यमुष्मिन् ॥ ५७ ॥

अस्याधिगच्छति न कोऽपि तलं जलानामस्यान्तरीपमवनिः परितोऽयमेव ।
एष स्ववैभवमदोत्कलिकाविलोलः प्रेह्वत्यजस्वमधिरोद्गमिवोपरि द्याम् ॥ ५८ ॥

१. A वि । २. BD क । ३. D हरीश्वर । ४. BD गता । ५. A मन्द । ६. A दिव्य । ७. AC इयस्म । ८. C लो । ९. A सृष्ट । १०. B पूर्णस्तुलन्ति । D पूर्णस्तुलन्ति ।

उद्गेल्लुग्गभुजगाङ्गदीचिवाहुः वेलोच्चलत्तुमुलतोयरवाङ्गासः ।
चन्द्रान्तलप्रथुफेनकपालमालो लीलामयं हसति पर्वसु भैरवस्य ॥ ५९ ॥

रोधस्यजस्यमयमोघरवो नदीनां भेघारवोऽयमुपरि प्रणयप्रगल्भः ।
वीचीरवस्तुमुल एष तथापि तृणीमास्तीर्य सर्वकुम्भः स्वपितीव सिन्धुः ॥ ६० ॥

पश्य प्रसीद विषमोह्लसदङ्गरालिरोचिष्णुविद्रुमकदम्बकम्बुराशौ ।
मीनौघैपद्मतिविशेषलसत्कठोरसंस्थानभेदशतशालि मधोरिवास्त्रै ॥ ६१ ॥

आमृष्टशङ्करविकर्तनवज्रपाणिब्रह्मादिकत्रिदिवसद्वपरम्परस्य ।
निष्कम्पनिर्मलपयःपटलस्तत्वायं निद्रालयः प्रलयकालनिराकुलस्य ॥ ६२ ॥

गव्यूतयोऽस्य कतिचिक्षयननांगुगम्याः आम्यत्यमुष्य कलयद्विभुतां मनोऽपि ।
अस्योदितानि पुनरागमसंहिताभिर्द्विर्पान्तराणि मम गोचरतां गतानि ॥ ६३ ॥

अत्र त्रयीमनुसार पुराणमीनः कूर्मो महीमिह निविष्टतनुविभर्ति ।
अस्मिन्नावसुरभारभरान्निमग्नां गामुज्जहार परिगृह्य महावराहः ॥ ६४ ॥

शून्यासु दिक्षु विपुले तपसि स्वयभूः विश्वं सिसूक्षुरिममेव ससर्ज पूर्वम् ।
तस्याथ बीजपरिषेकनिदानमन्तर्निर्वर्ण्यते स्म जगदण्डमिहैव हैमम् ॥ ६५ ॥

अत्रोदयास्तमयभाजनमंशुमाली सोमोऽस्य वल्लभ इतीव शिवस्य मूर्धिनि ।
अस्यान्तमेकमधिगम्य कमप्यगम्यं मीलत्यचिन्त्यमहिमा भगवाननन्तः ॥ ६६ ॥

मेघाः किरनित जलमस्य भुवि स्वनन्तः सोऽस्तीह मूलमणिरत्नधरास्वनन्तः ।
अस्मिन् पतनित पयसामविराममोघाः श्लाघागिरोऽत्र विदुषां सुतराममोघाः ॥ ६७ ॥

शश्वदिगम्बरपरिग्रहभीमवर्ष्मा वलगत्ययं विशदशीकरमुक्तरङ्गः ।
विसंसिभस्मकणकर्वुरलोलपाणिः कल्पान्तकाल इव शम्भुरमुक्तरङ्गः ॥ ६८ ॥

उद्यन्त्यमी निकट एव महातरङ्गाश्चित्राश्च सत्त्वगतयः स्फुटमुद्भवन्ति ।
दूरादिह क्रमजिताखिलभूमिदोषे निष्कम्पमेकममृतं परमाविरस्ति ॥ ६९ ॥

आयस्तनीलमणिकुट्टिमकोपलानि केचिदिशैनिति हृदि मे^६ भगवन्नमूनि ।
धारीणि विद्रुमसुचिच्छुरितानि सिन्धोः सन्ध्यामैभिन्नशरदम्बरविभ्रमाणि ॥ ७० ॥

१. BD मु । २. CE मीनोऽथ । ३. B अम् D कम् । ४. D पृष्ठगन्ध । C शङ्कसत्त्वर A सत्त्वर ।
५. CA कश्चिद्वि । ६. BCD दये । ७. A न्यांशु । ८. D इम्बरा ।

अन्तर्गताहिरिपुरत्नस्त्रिच्छटानामभ्युदमेन परितो हरितोर्मिजालैः ।

आश्रयमर्पयति चेतसि हृश्यमानः सञ्जातबालतृणराजिरिवास्तुराशिः ॥ ७१ ॥

आदिश्यतामरिपुरीपरिखात्वभाजः किं युज्यते जलनिधेः पूत्रगोत्तमेभ्यः ।

गत्वाऽस्य पारमधुनोपगतो हनूमान् विस्तव्यमन्यदपि शाधि सहास्तवामी ॥ ७२ ॥

इति वचनमुदारं वासरेशः सुतस्य श्रुतिपथमिव नेष्यमन्तरिक्षाल्लम्बे ।

रघुपतिरुदतिष्ठत्सौष्ठुवोद्देददत्तप्रियसखपरितोषः प्रस्तुताचारहेतोः ॥ ७३ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये समुद्रसन्दर्शनो नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥

न त्यागशक्तिमधिगच्छति कश्चिदर्थी नास्त्येव विक्रमगुणस्य समः सपत्नः ।
अर्था विशन्ति पथि यस्य धियश्च शास्त्रमेकः स विस्मयकरः परचक्रभीमः ॥

षडिंशः सर्गः ॥

—३०४—

अथ वासरान्तविधिमम्बुनिधौ विततान दाशरथिरेकमनाः ।
 चरमं पुवङ्गपातिमित्यवद्दिनयानंतं वियति तारकिते ॥ १ ॥

विधिवद्विधिः पुवगराज तंतः कृतमाहिकं प्रियसखाः सुखिनः ।
 इत आस्यतामुदधिरस्यैति नः कृपणोऽतिथीनिव समीपजुपः ॥ २ ॥

अयमुच्चलत्युद्गुपतेरुदयान्मम दूरमाधिरिव नीरनिधिः ।
 अनयोर्जयाय समवैहि सहैरसहस्तवाहेषुपदेष्टुमपि ॥ ३ ॥

मितमित्युदीर्य विरराम विभुविमनाः ससाद पुलिने शुचिनि ।
 नुँदुस्तदङ्गकमनङ्गशराः शशिनीव चुम्बितनिशे निशिताः ॥ ४ ॥

विससर्ज धैर्यमनिवार्यमनोभवरोपरोपितमहातिरियः ।
 न जुगृह लक्ष्मण इव पुवगेष्वपि तत्क्षणं रघुपतिः किमपि ॥ ५ ॥

अयमस्मि देव तव तल्पगृहं निगृहाण रावणमुपैहि पुनः ।
 मुखमुद्धभार शशिविम्बनिभादिति वक्तुकाम इव तं जलयिः ॥ ६ ॥

पिदधे महीमभिजगाम दिशः प्रसरैरपां गिरितटीरहरत् ।
 परिचुम्बति स्म चिरमूर्म्यधरैर्दिवमर्पितेन्दुसुर्मुखीमुदाधिः ॥ ७ ॥

प्रससार शुक्तिपुटपङ्किपुरस्सरमम्बु कम्बुकुलसंवालितम् ।
 विससार वालधिभिरार्द्दसैर्ज्ञायिति पुवङ्गमकुलं परितः ॥ ८ ॥

नवकौमुदीरभसवेगवशादवहत्थाऽम्बुनिधिरुत्कलिकाः ।
 कलुषैर्मुखैः प्रतियुः सरितः प्रभवस्थलीस्त्वरितपेत्र यथा ॥ ९ ॥

सरितो यतीरनुबवन्ध रसन् परिहासवानिव समुद्धसितः ।
 व्यर्द्वंतचिरेण परिगृह निजस्थितिभेदभीत इव सिन्धुपतिः ॥ १० ॥

सुवृहद्यशोष्मृतरसेन तटप्रतिशायिनि पुवगदेवसभे ।
 स्वयमर्पितात्मवपुषा मथनं शशिमन्दरेण जलैर्धर्विदधे ॥ ११ ॥

१. A ग । २. D न ३. A रा ४. BCD नुदयतेनु । ५. BCD खे सहसा सहो । ६. A विमले
 ७. A दुरु ८. तोडप C तैन्दव ९. BCD रुद्गतै or राशगतै १०. BCD अपिब ११. C थि ।

तुहिनांशुतत्प्रतिशरीरभृतोर्विततोङ्गफेनलवयोः परितः ।
न तदा रघूद्रहसमाजवृथैर्वृथैऽन्तरं गगनसागरयोः ॥ १२ ॥

रविनन्दन स्थगय चन्द्रप्रसं मम पश्य संप्रति सुधेति सखे ।
अयमन्तरुद्धकलुपः क्षिपति स्मरवाणवर्त्मसु विषं विषम् ॥ १३ ॥

किमीभिरम्बुजदलव्यजनैः किमीभिरार्द्धकुसुमप्रकरैः ।
मम तापहेतुममुपेव विधुं तुद वालिपुत्र बलवानसि चेत् ॥ १४ ॥

इयम्प्रशराज रजनी न भवत्यहरेव रौद्रमिदमुत्तपति ।
बत्तं कौमुदीति मृगतोयमिमास्तरलीकरोति जलराशितटीः ॥ १५ ॥

नल किं मृणालशकलाभरणैर्मणिभिः फलं किमपि नील न मे ।
कुमुद प्रयच्छ हृदि पाणितलं विरहानलः शतवले बलवान् ॥ १६ ॥

मनसः सुषेण विषमो दवथुर्वितथा वपुष्युदक्युक्तिरियम् ।
अयमुन्मिष्ठत्कुमुदगन्धकदुः पवनः प्रवाति कथमुच्छसिमि ॥ १७ ॥

कियती निशाँ निषध यामर्वती किमितीन्दुरद्य न जगत्यंजति ।
त्वर्यार्य तार सवितारमितश्च्युतचन्द्रिकातपमसौ तपतु ॥ १८ ॥

पुलिनं विनाकृतमिदं प्रियया मम सार्ववालुकमापि ज्वलति ।
पवमानपुत्र किमवन्ति न मामपि सिन्धुपारलहरीमरुतः ॥ १९ ॥

इति यामिनीशमहिकोर्द्धतिभिर्धगिति प्रदीपविरहज्वलनः ।
वद्मान एव स मिमील पुमान् प्रतिपत्रतन्त्र इव चन्द्रगुखः ॥ २० ॥

निकटं निशाचरपुरं हरयः प्रभुरेप निस्सह इव स्वपिति ।
अवधाय जागृत निशीथवतीमिति यामिकानरुणमूरुरँशात् ॥ २१ ॥

अथ कुण्डलाङ्गदकिरीटमणिश्चुतिजालजर्जरितनीलरुचः ।
निजवर्ष्मरुद्धपवमानपथानुपतोयदानिव तटिर्निर्वितान् ॥ २२ ॥

धृतदीपशक्तिमुसलासिगदापरिघाङ्गुशस्वधितिशूलशिलान् ।
विकरालवक्रनखरप्रकराननरालदीर्घधर्नकूर्चकचान् ॥ २३ ॥

१. BCD प्रसवेषु मार्गणपथेषु विषमः २. D नव ३. BCD वसा ४. A माघवती ५. A गजनत्य ।
६. BO मिहिकाद्य ७. BCD भास्करिः उत्तरगच्चकम । ८. त्वा ९. BCD हरि ।

परिमण्डलारुणविशालदृशो दशनच्छदाभ्यधिकतीक्ष्णरदान ।
 जलभिन्नसेतुविषमोचनसानसमञ्चसाकृतिविशेषभृतः ॥ २४ ॥
 क्रमनिर्यद्वर्धविरलक्ष्मयान् सिचयान्तचञ्चदनुवातयनान् ।
 प्रतिपन्नभूमिगमनान् गगनाद्वनगोचरा ददृशुरस्त्रभुजः ॥ २५ ॥ कुलकम् ॥
 उदगुस्तदाऽस्त्रभुज इत्युदितप्रतिघाः पुवङ्गन्पतयः प्रति तान् ।
 अनुगा हरेरिति कृताञ्जलयो रजनीचराः कपिगणानवदन् ॥ २६ ॥
 त्यजताहवथ्रहमुदग्रभुजाः सुहृदा वयं न भवतामरयः ।
 अवधौ भवाम शृणुत प्रचयं विनिवार्यतामयमनीकरवः ॥ २७ ॥
 रजनीचरेष्वनय एष न किं विदितो विभीषण इति पुवगाः ।
 प्रततं पतदशाशिरश्चरितैर्धृतमस्यनेन हि पुलस्त्यकुलम् ॥ २८ ॥
 उचितानुबन्धसरुषाऽग्रभुवा वहु विप्रकृत्य विधुतः स्वपुरात् ।
 परिचिन्त्य भूरि परिपृच्छय गुरुनयमेति रामचरणौ शरणम् ॥ २९ ॥
 परिबोधनाभिरयमर्थपतेश्चयुतसोदरत्वमलेपलवः ।
 त्वरतेऽतिशय्य भवतोऽप्यधुना निधनाय तस्य जगदेकरिषोः ॥ ३० ॥
 परमात्मवेदविदयं विजयी विविधाजिरङ्गरचनाकुशलः ।
 कुरुतां कुतृहलमरिष्वनयो रघुनायकस्य पुरतः प्रहरन् ॥ ३१ ॥
 इदप्रस्त्रमुद्यतमरातिषु वः त्यजत भ्रमं वदत किं कुरुताम् ।
 प्रहरत्स्वपि पुवगयोधगणा न भवत्सु गच्छति विकारमयम् ॥ ३२ ॥
 अयमुज्ज्ञाति स्वमपि दोषवशं गुणगौरवात्परमपि श्रयति ।
 वत विस्मय्यनुसरत्यसृजः पशुरेव गन्धमभितो न बृधः ॥ ३३ ॥
 अनवेत्कारणतया कपयः प्रथमं प्रपञ्चमनुरूपमिदम् ।
 अयुना तु वत्सलतयाऽनलसाः प्रभुमाशु नः कथयत प्रभवे ॥ ३४ ॥
 विवृणोतु रावणरहस्यशतान्ययमादधातु विजयं भवताम् ।
 विजिगीषुपर्यंतपसं भजते न सपत्नकुल्यपरमाणुरपि ॥ ३५ ॥

१. A धिरुसिताप्र २. BC लोर्धकचा । ३. C दयितेवपश्चतघनाविव तान् । A नौ । ५. BD नुपेत ।
 ६. A त्प ।

कपयस्तदोमिति गिरः सकलाः परिगृह्य राघवसमीपमगुः ।
विद्धुर्विभीषणसमागमनप्रचयं च तं सुवचसो विदितम् ॥ ३६ ॥

अवलोक्य सादरमर्थाक्षुतं स एमानुवाच हनुमान् क्व सखे ।
अयमस्मि दास इति सोऽभ्यवद्विदितक्षपाचरकुलप्रचयः ॥ ३७ ॥

नियमात्प्रभोः स रभसोपगतः पुरदाहर्पवणि सुदृष्टचरम् ।
मुमुदे सगन्धमिव गन्धवह्यभूम्बो विभीषणमुदीक्ष्य चिरम् ॥ ३८ ॥

तमुपानिनाय जनकेन्द्रसुतावचनात् प्रतीतचरितं प्रभवे ।
कथितोपसर्पणनिमित्तमथ प्रथमानभक्तिरसमास्यरुचा ॥ ३९ ॥

प्रणनाम रामचरणौ हनुमद्विनिवेदितोपनितिहेतुरसौ ।
रजनीचरः सुचिरमादरवानधिपृष्ठमेनममृशद्वगवान् ॥ ४० ॥

अवदाद्विहस्य च वयस्यमसौ भवेतः श्रमादैवकरे विद्युते ।
कुलमुज्ज्वलत्वममुनाऽस्तम्भुजामुपयास्यति प्रकटसारतया ॥ ४१ ॥

लवणोदधेरिव सुधाकिरणं कनकारविन्दमिव पङ्क्तलात् ।
अवदातशीलमवगच्छ सखे पिशिताल्कुलादुदितमार्यमिमम् ॥ ४२ ॥

इयमंशुमालिसुत रत्नवती जगती न कुत्र सुकृती यदयम् ।
अजनिष्ट विष्टपबुधोऽस्तम्भुजामपि घोरकल्पषनिधौ भर्वने ॥ ४३ ॥

वत वत्सलक्ष्मण इवोपनते सुहृदि त्वयीव सुबहुप्रणये ।
सहसैव विश्वसिति शत्रुकुलादपि मे समागतवतीह मनः ॥ ४४ ॥

अभिषिच्यतामुचित एष पदे पयसा मुदा जलनिधेरधुनाँ ।
चिरमाविरस्तु कपिचक्षपुरस्कृतिधौतरावणनिकारमलः ॥ ४५ ॥

श्रुतमृक्षराट्प्रभृतयः सचिवाः स्वमुदीर्यतां हरिभटाः स्फुरितम् ।
परवानतीव जन एष भवत्स्ववधार्य शिष्ट सुविचिन्त्य मिथः ॥ ४६ ॥

भर्गवन् प्रमाणमिह वायुसुतो विचिकित्स्यते किमिव तूर्णमयम् ।
उपगृह्यतामुपरतः स रिपुनिभृतानि सूचयति मर्मविदि ॥ ४७ ॥

१. BCD वहनप्रभवः पुरतो २. A वयसः । ३. BC दि । ४. C वृ । BD धृ । ५. A प्रविदुधा ।
६. A जन ७. BC D धूनैवजलधेरमुना LBCD omit this stanza.

इति वादिनः प्रमदकटकिताः परितः परिच्छदविशेषभूतः ।
उपसेदुरीशमिव तं निकषातनयं तदैकमतयः कपयः ॥ ४८ ॥

प्रणयप्रवृत्तसकलात्मकथाः कथयांवभूवरतिगृहमपि^१ ।
अथ ते समानकरणीयरसाः सहसाऽविधिपारमधितत्वरिरे ॥ ४९ ॥

समकालमेव जलराशिममुं मम सैन्यमेतदभियाति यथा ।
नल शिल्पवानासि कुरुष्व तथेत्यवदद्विधानतरलोऽधिपौतिः ॥ ५० ॥

घटयामि सेतुमहमत्र नगैः पुवगेश विश्वसिहि यातु निशा ।
प्राहणु क्षितीप्रहरणाय हरीन् प्रहरान्तरे तरसि राशिमपाम् ॥ ५१ ॥

इति विश्वकर्मसुतसंश्रवणात् प्रमुदः पुवङ्गमपतेरपतत् ।
स्ववलेषु दृष्टिरतिहृष्टिकरी कमलेषु दीप्तिरिव चण्डरुचः ॥ ५२ ॥

अवदच्च तानुषसि यूथपतीन् व्रजताहरस्वमविलम्बमिति^२ ।
गुरुदुष्कराङ्गुतविधिप्रवणा लवणाऽविधवन्धनसहानचलान् ॥ ५३ ॥

जगृहुस्तदोमिति चमूपतयश्चतुराः शिरोभिरधिपस्य वचः ।
मुमुक्षुर्मुखैश्च ककुभः सपदि क्षणदानुरागमरुणच्छुरिताः ॥ ५४ ॥

अयमावयोर्द्देहनवाणहतः सहसैव शोपमुदधिर्वजतु ।
रचयाव संक्रममिषुप्रकररथवेह यान्ति किमपी कपयः ॥ ५५ ॥

इति रामलक्ष्मणवचस्यवदत् कपिराट् किमञ्जुतमिदं युवयोः ।
स्वयमेव सत्स्वभिसरेषु नतु प्रथमं परिश्रमजुषः प्रभवः ॥ ५६ ॥

अथ चेलुरुचलितवालधयः कपयो नभस्यपसरत्तमसि ।
प्रमुखेऽहि संनिहितवन्धन्धयादिव सिन्धुराण्णिभूतभावमगात् ॥ ५७ ॥

प्रशशंस दाशरथिरुन्महसः सह लक्ष्मणेन कपियोधगणान् ।
पुवगेभरस्य सुहृदर्थरसः स विभीषणस्य विततान मुदम् ॥ ५८ ॥

चरमं ययुः प्रणयिनः कमलान्यभिहृत्य रामचरणाब्जतलम् ।
प्रथमं समुद्रतमहीत्रकुलाः स्थपतिं पुवङ्गपृतनापतयः ॥ ५९ ॥

१. BCD omit this stanza. २. B विभूय CD भिरूपमिति । ३. C केषुतः D कमतः । ४. A तः ।

हरिवीरवृन्दसकलाङ्गहतान् परिगृह्य पाणितलयोः कलया ।
जनितेन्द्रजालमचलानुदधौ निदधे नलस्तरलभीनकुले ॥ ६० ॥

निपतन्मपज्ज न गरिष्ठमपि प्रचचाल न क्वचिदलग्नमपि ।
अभिकामसंपदमतीत्य बभौ नलशिल्पसंनिमितमद्रिकुलम् ॥ ६१ ॥

अतिशात्मूक्ष्मयमतिवासिमुखः शिखराणि संस्थितिसमान्यकरोत ।
न जहार कालमणुमध्यचलैर्जलधिं वबन्ध सुरशिल्पसुतः ॥ ६२ ॥

च्युतसङ्कट्वविकट्वकथाः सुपथाऽऽशु तेन नलशिल्पभुवा ।
अजयन्नजातपरिखेदकणाः कपयः कृपीटनिधिमेकपदे ॥ ६३ ॥

बलितूर्यभिन्नमुखनिरवर्वां हविषा करम्बितनृमांसचरसम् ।
शुचिरत्नरभिमचयमध्यलसद्विकरालकालपिशिताशिरुचम् ॥ ६४ ॥

बहिरप्यजस्तमभिरामशतैर्दिशतीं दशोर्निंगडवन्धमिव ।
प्रतिरूपतां प्रतिगृहं प्रभया नभसो^३ विनिर्गमण्यं परितः ॥ ६५ ॥

सनवच्छदामरुणरत्नकरैः कुसुमोन्नरां शशिमणिद्युतिभिः ।
फलशालिनीमुपरि हेमघटैरटीति रोपित्तमतिं पुरतः ॥ ६६ ॥

विपुलोत्पताकधवलाश्मगृहामुरुहेमसालपरिवेषवतीम् ।
मणिवप्रदीपपरिखावलयां विमलान्तसंसरणरत्नभुवम् ॥ ६७ ॥

अगृहीतकालनियमां कुसुमैः सलिलैः सदोढकमलप्रणयाम् ।
विभवैः समन्तसुलभातिभरैरनपेक्षिताश्रयविशेषगुणाम् ॥ ६८ ॥

अधितोयराशि गिरिशङ्गन्तटे घटितां महेन्द्रपुरवर्धकिना ।
भवमध्येभाजि गुणजालमर्यां वियमात्मनीर्वं विशुनौऽहमिति^५ ॥ ६९ ॥

प्रतिवारि जातकनकाम्बुरुहां प्रतिशाखि पारकतमूलदलाम् ।
प्रतियातुधानभवन्नान्तलसत्परिमाणशून्यपरिवारंचयाम् ॥ ७० ॥

निजकान्तिमप्रसकलप्रचयामवधानलक्षितललामर्चयाम् ।
असकृत्कराणपरिमष्टुदशो ददर्शदशाननपुरीं हरयः ॥ ७१ ॥ कुलकम् ॥

१. A निशात । B सिशीत शुक्र २. BCD वसा ३. A मन ४. BC हि । ५. A धू । ६. B ने
७. BCD ताहसति । ८. D विभवान्ति । ९. BCD णाम । १०. A प ११. BCD लवा ।

मणिरत्नसानुषु निवेशसहं सह तैर्वलीमुखचमूपतिभिः ।
अचलद्विभीषणमतेन शनैरचलं सुवेलमनु दाशरथिः ॥ ७२ ॥

विनिवेश्य तत्र निजस्मनुबलं सकलं प्रकाशितसमस्तगुहः ।
स्वयमंशुभिः कतिपयैरपरं गिरिमध्यवास दिवसाधिपतिः ॥ ७३ ॥

शिखरान्तगैररपि^१ सवेपथुभिः कपियूथपोद्भमयौ मयुभिः ।
ददृशे दशाननपुरस्यै शिखिप्रतिपञ्चमूल इव सोऽवनिभृते ॥ ७४ ॥

असमोऽयमेव महिमाऽस्य गिरेः स जगाम यत्पुवगसैन्यभरः ।
भृशर्माचितैतदुपकण्ठतलः स्थलकाञ्चनाम्बुरुहस्तुलाम् ॥ ७५ ॥

शिखराणि भूलमूपकण्ठतटीरटवीश वीक्ष्य विततस्तुतिभिः ।
अपि शीलितामरनिकेतनगैः उवागैः सुवेलमनु संमुद्देहे ॥ ७६ ॥

न्यविशन्त नीरधितटे वह्वो वह्वः सुवेलमवसन् परितः ।
वह्वः प्रवेष्टुमनसोऽरिपुरीं हरयोऽन्तरा रसधिरे सचिवैः ॥ ७७ ॥

निपुणैर्विभीषणनिगूढचरैः स्वपुरोन्मुखौ दशमुखप्रणिधी ।
गलितातपेऽहनि कपिध्वजिनीकटकान्तनिर्गमपथे विघ्नतौ^२ ॥ ७८ ॥

कपिभिः कृपारसदरिद्रकर्त्तर्वपुषि प्रयुक्तवहुविप्रकृती ।
सदसि स्मितानुपदमूढघृणो भगवानभाषत सपत्नचरौ ॥ ७९ ॥

अभयं निषीदतममी गमिताः पृतनेश्वरैरसहना हरयः ।
प्रभुकारणादगणितात्यययोयुवयोर्वधात्क इव नो महिमा ॥ ८० ॥

अवगाढ एष यदि सैन्यभरः प्रतिगम्यतां प्रतिभयं न पुनः ।
अबुधं प्रबोधयतमात्मपर्ति निपतत्यनाथ इव किं विषमे ॥ ८१ ॥

अधुनाऽपि सोऽर्पयतु राजसुतां भजतां विभीषणमधीशमिव ।
सुखमस्तु मुक्तवति गर्वमरौ न शराः पतन्ति रघुवंशभुवाम् ॥ ८२ ॥

इति तौ विसृज्य दशकण्ठचरौ सचिवानुवाच विनतप्रभृतीन् ।
रणरागवेगचलितपुवगे सदसि स्वधैर्यसदग्नं स वचः ॥ ८३ ॥

१. BC चुगैरिव २. BC चयो । ३. A दुरन्त ४. BC भि । ५. A वलिभृत् BD निभृतः ।
६. A घनमारि । ७. CD तंशु । ८. BD हे । ९. A धिग ।

विजितोऽम्बुधिः परिगता नगरी रणसंशयस्थमधुनाऽभिमतम् ।
तदुपैतुं कोऽपि दरेष्टैष्टमयं द्विषपमस्पदर्थमभिसांघितुम् ॥ ८४ ॥

द्विषितोऽभियातिं शतमेकचरः सुँभटोऽनभीष्टनिजदेहतृणः ।
दयितप्रभूतपरिवारधनः प्रधनानलं विशति नैव सुधीः ॥ ८५ ॥

गुरुदूतवाक्यहतिभिर्भवतां स निशाचरश्वरणयोः पततु ।
स्पृहयामि हन्तुमधुना विशिखैर्न तमाततायिनमपि प्रण्ठिम् ॥ ८६ ॥

प्रलघ्णांवपि द्विषति बुद्धिमतापभिकामकृत्पशम एव गुणः ।
अधिकृत्य मृत्युरसिकानवृथानुदितो गुणान्तरविधिर्गुरुभिः ॥ ८७ ॥

शर्मबुद्यः समरभारहरां शैंमिता कुतः प्रतिघवेगभृताम् ।
तदुशन्ति पौरुषमुदारधियः प्रथमं जयन्ति हृदि येन रूपम् ॥ ८८ ॥

अपि निश्चयाध्यवासितारिवधाः मृथमुत्तमाः परिहरन्ति पुरः ।
अधमास्तु भीतिरयमेव वदन्त्यनिवद्धभूरिभवादनिभात् ॥ ८९ ॥

तदरेविचिन्तयत मन्त्रवशादवसानमप्हरणोपहितम् ।
तदकौशलं विपुलरक्तनदां जनयन्ति येन वसुधामबुधाः ॥ ९० ॥

नियतं न तस्य नयतन्त्रमिदं मनसि प्रमादरसिकस्य रिपोः ।
पुत्रगाः प्रसीदत नखाशनयः कृतकृत्यतां दधति संप्रति वः ॥ ९१ ॥

नयत क्षपामवहिताः परितस्त्यजतार्जवं पुत्रगवीरगणाः ।
धृतशङ्क्लमाध्वमितरेतरमप्यरयः प्रपञ्चतुराः सविधे ॥ ९२ ॥

उपरुद्यतामियमतीव पुरी कृतमाहवोत्सवविलोलतया ।
रिपुरेष दुर्विषहवामविधिस्त्वरतां रणाय मरणावधये ॥ ९३ ॥

क्रियतां पुरश्चरममूर्च्चमधः प्रधनाय संन्यरचनासु रयः ।
रजनीति नैव शयितव्यमिह च्छलयोधिनामनियतः समयः ॥ ९४ ॥

१. A ति । २. A कपि D वर ३. BCD स्तदर्पमतिसन्धि । ४. A तु । ५. A स । ६. A थम
७. A याद ८. A स ९. D सह १०. A समता ११. A धामधर । D वामविधि ।

रजनिरजनि रामस्येति जन्योक्तिभाजः सदासि सदंसिराजीवाविरासीत्तमःश्रीः ।
कपिशकपिशतास्योऽद्भूतमर्चिस्तदानीमरुणमरुणदुस्वैरैपवीनां सुवेलः ॥ १५ ॥

प्रैलम्भितः ख्यातिमसौ जगत्सु जयेतिहासो जनमेजयेन ।
एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥
सुद्धदविपुलगात्रः शत्रुकीटान्तकारी सततमुपचितार्या संनिविष्टो दशायाम् ।
जगदमलमुदस्ताशेषदोषान्धकारं जनयति युवराजः पालवंशप्रदीपः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो नाम षड्बिंशः सर्गः ॥

१. A रणमरण C रणमरणद्वै २. A only reads this sloka

सप्तविंशः सर्गः ॥

तदैव ताभ्यामथ रावणाय रामस्य निर्विघ्नजिताम्बुराशेः ।
स शक्तिसंपत्प्रचयश्चराभ्यामाश्र्वयगर्भेवचनैः शशंसे ॥ १ ॥

तस्यावलेपस्तिमितादरस्य पुरः पुरस्कारविवर्जिताभ्याम् ।
उद्योगमावेद्य रिपोस्तमुग्रं तूष्णींबभूवेऽतिचिराच्चराभ्याम् ॥ २ ॥

प्रच्छ मिथ्यैव स मन्त्रिवृद्धान् दुर्बुद्धिजम्बालनदीनिष्टः ।
अतिष्ठृतं स्वात्मनिपातमिच्छन्न तेषु तीर्थेष्व निमलेषु ॥ ३ ॥

ददर्श भूयः शुकमस्तशूकश्चख्यौ स रामस्य वचांसि तानि ।
भीतस्तपस्वीति बदन् सहासं स सारणेनाभिदधे यथार्थम् ॥ ४ ॥

जग्राह नासौ वचनं शुकस्य हितैषिणो नापि च सारणस्य ।
रुरोध रोषोच्चलितानमात्यान्नुनोद चाभीष्टनिषेधनित्यान् ॥ ५ ॥

विसृज्य वीरान्विमनाः स सायं प्रासादमारुद्ध सह स्पशाभ्याम् ।
ददर्श तद्वाशरथेदशास्यः सैन्यं सुवेलस्य तटे निविष्टम् ॥ ६ ॥

आरुयाच्च संख्याच्च समुद्द्रवच्च बलच्च बुद्धिच्च विशुद्धताच्च ।
स्थूलोच्चयानूच्चतुरुत्तमानां तौ रावणाय प्रवगेश्वराणाम् ॥ ७ ॥

ययौ न पर्यन्तमनीकिनीनामुदीक्षमाणः स रिपोस्तदानीम् ।
अव्रातरन्म्लानमुखप्रसादः प्रासादशृङ्गन्मनसाऽऽकुलेन ॥ ८ ॥

विसृज्य तौ रामशिरः स तूर्णं निर्मातुमादिश्य कलाविदग्धौन् ।
ययौ समीपं जनकात्मजायास्ततस्तदादर्शितहर्षवेगः ॥ ९ ॥

उवाच तां वारिनिधेरपारे नक्तं निविष्टस्य तवाद्य पत्युः ।
श्रुतं त्वया जानकि यन्मदीयैः प्रजङ्गसुप्रमुखैः प्रयुक्तम् ॥ १० ॥

पतिप्रभावस्थिरनिश्चयायाः संप्रत्ययार्थं दुहितुः स भूमेः ।
आनेतुमार्द्दं द्विषतः शिरस्तज्जवालामुखं किङ्करमादिदेश ॥ ११ ॥

१. BCDE अनिर्वृतः । २. D तप । ३. A दुःखान् C D दस्तान् ।

सुव्यक्तसर्वापघनं घनाजिस्थलीरजोरूपितमौलिवन्धम् ।
रामस्य तेनोपहृतं भटेन शिरः क्षरत्फेनिलरक्तधारम् ॥ १२ ॥

उद्दीक्ष्य सद्यः क्षतकाण्ठनालं मुखारविन्दं रघुनन्दनस्य ।
हा नाथ किं जातमिदं तवेति पपात सा मोहविलुप्संज्ञा ॥ १३ ॥

मायेयमार्ये दशकन्धरस्य प्रत्येषि किं सत्यमिदं ध्रियस्व ।
आश्वासयत्तां त्रिजटेति जोषं सुशीतलैः सूक्ष्मतशीकरार्द्धैः ॥ १४ ॥

अत्रान्तरे रामचमूनिवेशाद्विवेश तत्र क्षणदान्तशंसी ।
प्रगल्भैतालिकचाटुगर्भो भेरीमृदङ्गनकशङ्खनादः ॥ १५ ॥

स किङ्करैघश्चकितश्चकम्पे दशाननः स्वं भवनं विवेश ।
माया गतेति त्रिजटा जहर्ष ददर्श सीता सुमुखीदशाशाः ॥ १६ ॥

आश्र्यमासीत्तदसौ तदा यद्विनीतवेषः कुशपूतपाणिः ।
अगच्छदत्विभिरनुप्रयातः प्रभातकालाहुतयेऽन्यगारम् ॥ १७ ॥

सन्तर्प्य सोऽशित्रितयं त्रिलोकीसंहारदीर्घात्वरदीक्षितात्मा ।
निमन्त्रयामास निजप्रवीरानुपस्थितापूर्वपहाजिभोज्यः ॥ १८ ॥

अथाजगाम प्रथमं प्रमाथी वरुथिनीभिर्गणनातिगाभिः ।
ततोऽविश्वत्कम्पकरः सुराणामकम्पनो नाम निशाचरेन्द्रः ॥ १९ ॥

व्यकूर्दतोचैः कवची पिशाचः क्षपाचरेन्द्रस्य मुदं वितन्वन् ।
आगच्छति स्म ध्वनयन् दशाशाः स्वनैः शठः स्यन्दनरासभानाम् ॥ २० ॥

प्रकामैशाखामृगमांसगर्धान्महोदरः स्वोदरमुन्ममार्ज ।
विशिष्यमाणं रणहर्षवेगान्मही महापार्श्वभरं न सहे ॥ २१ ॥

वियद्वितन्वन्विघसो विवेश घसोऽग्रहीद्विग्रहवेषमुग्रम् ।
रेजे रथस्योपरि रसिमकेतुरदीपयत्तं पुर्नरग्निकेतुः ॥ २२ ॥

ददेन्तकायापि भयं भ्रुकुच्या देवान्तकः स्वान्तिकमागताय ।
लिलेख दंष्ट्राशिखरैः समन्तान्नरान्तकः क्रान्तसभान्तरालः ॥ २३ ॥

संरम्भमूहे निभृतं निकुम्भः कुम्भः क्षयाम्भोधरवज्जगर्ज ।

कालः कपीनां कलहालुलज्जे ममज्ज मन्देऽपि कलौ कपाली ॥ २४ ॥

जिह्वोष्टभेदेषु भटाः कपीनां कपित्थमात्रेषु शिरसु कोऽर्थः ।

अस्माभिरत्रेति हसन्नवादीद्विष्टयुधः संसदि वंज्रदण्डः ॥ २५ ॥

निश्चासवाताः प्रसरन्त्वसङ्गः किमुद्यतैः शख्वशतैः शिरैर्नेः ।

आसन्नजन्यः प्रवर्गेषु गर्वादिति स्मितं व्याकृत वज्रैर्मालिः ॥ २६ ॥

ब्रह्मास्त्रकुल्यामिव तातपादैर्निर्णीय मुक्तामयमुत्पिबामि ।

तां रामसेनामिति कौम्भकर्णिरुद्धूर्णघोरदुघणो जगाद् ॥ २७ ॥

मारीचिपुत्राः सह ताटकेयैवैरान्तमाजग्मुरिवोद्धसन्तः ।

चिराद्यरंसीदिव शूर्पणख्याः स वक्त्रवैरुप्यकृतो विषादः ॥ २८ ॥

द्रुतं ममार्ज त्रिशिराः शरौघान् मर्मप्रहाराय सकामकारः ।

रामे स जातप्रतिघः पुरैव वधाज्जनस्थानजुषः सनाम्नः ॥ २९ ॥

बवन्ध बन्धुत्वमपास्य दूरं विभीषणार्यातिवलः पिपासाम् ।

जगाम संग्रागमुखे नृसंख्यां निशम्य नैराश्यमिवातिकायः ॥ ३० ॥

विस्तीर्णपक्षो गगनं ततान श्येनः समागत्य कुतोऽप्यकस्मात् ।

लघ्वेवं लघ्वीमिव रामसेनां तामुद्दरिष्यन्नवराङ्गशाग्रेः ॥ ३१ ॥

असंभवद्विष्टु जगद्विभुक्षोराहूतसर्वानुगमण्डलस्य ।

क्षपाचराणामपि कर्णशूलं वृद्धंस्य कोलाहलमाततान ॥ ३२ ॥

कृत्स्नैव सोच्चैरथ पूरपूरि घृतकैरफूल्कारपुरोगमाभिः ।

विस्मभहन्तव्यरसोद्धुराभिर्मित्रमुम्भपताकिनीभिः ॥ ३३ ॥

इत्यादयो राक्षसयोधवर्याः पर्यायसंहारितसिद्धसङ्घाः ।

साहायकं भेजुरतीतसंख्याः प्रपन्नसंख्यस्य जगन्नयारेः ॥ ३४ ॥

ततः स्वहस्तोपहिताभिरुच्चैरानर्च द्रवीर्दिभिरर्हणाभिः ।

यथोत्तरं स प्रभुरस्तपाणामुपेयुपः संसदि राक्षसेन्द्रान् ॥ ३५ ॥

१. BD कोलःकपीनांकलयन् । २. D भोज्ये । ३. A वि । ४. A हरन्त्य । ५. AC हतकेतु ।

६. BCD त्यू ७. AD व्येव लख्या । ८. द्वि । ९. A गुध । १०. A वक्त्र C वस्कार D ध्वाक्षा रक्षकार । ११. A चर्चा १२. BCD र्वचा ।

अथैनमास्थानगतं शशास माता हितं माल्यवता सहैत्य ।
जहास तस्या अपि स प्रमादी वात्सल्यकलोलकलं वचस्तु ॥ ३६ ॥

पुनः शनैः प्रेक्ष्य स माल्यवन्तमुवाच मातामहमाहवोत्कः ।
श्रुतं यदुक्तं दुहितुर्मुखेन स्वेनोच्यतामार्य मुखेन कार्यम् ॥ ३७ ॥

सहोदरौ मालिसुमालिनौ ते हतौ चतुर्बाहुभृताऽरिणेति ।
व्याप्त्याऽनयैवार्य किमेष नसा विशङ्कन्यते विंशतिवाहुदण्डः ॥ ३८ ॥

आश्वासयन्नास्त्व मुहूर्तमेतामिहैव मातामह मातरं मे ।
स एष यावन्नरवानराणां निर्गत्य निर्ग्रन्थनमातनोति ॥ ३९ ॥

जगाद् भीतां जननीं स भूयः किमन्व कार्पण्यमिदं तवाद्य ।
तस्यैकवीरस्य सुमालिनस्त्वं रक्षःपतेस्ताक्ष्यजितस्तनूजा ॥ ४० ॥

वीरानलैकारणितामपीत्यमुपेतया किं जननि त्वयौजः ।
पितुः कुलस्योज्जितमादरेण गृहीतमेतत्पतिवंशदैन्यम् ॥ ४१ ॥

न पक्षपातः स्वपितामहे मे॑ मातर्नमोऽस्तु प्रैपितामहाय ।
चराचरेऽस्मिन् प्रथमं प्रतीतो॑ हेतिप्रकर्पादिव यैः प्रहेतिः ॥ ४२ ॥

स माल्यवन्तं पुनरप्यवादीद्विलोक्य वैलक्ष्यमिवापनेष्यन् ।
विवर्तते विप्रियतापराधस्तथाविधानामपि मातृबन्धौ ॥ ४३ ॥

मान्योऽसि मातामह शाधि संयत्पकारमेवैं प्रयतः शृणोमि ।
तवापि नाकर्णयतीतरत्तु कर्णावली दुर्लिलता ममेयम् ॥ ४४ ॥

किं वृद्धभावाद्विकृतिस्तवेयं यदुज्जिताऽत्मप्रकृतिः प्रदीप्ता ।
स्थिताऽथवा मध्यधुनाऽपि डिस्म्भसंभावना नसरि पञ्चिंवक्रे ॥ ४५ ॥

प्रविश्यतां मातरयं नमामि प्रसीदि पुत्रेषु जयोद्दुरेषु ।
मोदस्व मातामह मञ्जुजानां वीर्याङ्गुतं वैरिषु वीक्षमाणः ॥ ४६ ॥

आयुः श्रियं च द्वितयं दशास्यः तयोर्निभेनात्मगतं विसृज्य ।
द्विषामिवाहाननिमित्तमाराह्वारेषु रक्षोनिवहाक्ष्ययुक्तः ॥ ४७ ॥

द्वारं प्रहस्तः प्रपपात पूर्वमपूर्वशाखामृगमांसगृध्नुः ।
नाचिन्तयत्तामनिमित्तवृष्टिं हृतो जयाशामृगतृष्णिकाभिः ॥ ४८ ॥

संरम्भसंभेदविशेषमूर्छत्परस्परास्फालमहारवाभ्याम् ।
क्वाटता द्वारि च दक्षिणस्यामूहे महापार्वमहोदराभ्याम् ॥ ४९ ॥

आत्मा सुताख्योऽथ जगत्रैयारेः पुरन्दरैकारिरिति प्रतीतः ।
अभ्यस्तमायाख्वरहस्यगुप्तिर्गोपाऽभवत्पश्चिमगोपुरस्य ॥ ५० ॥

स्वीकृत्य वैकृत्यविडम्बनानि वलानि वालेययुजा रथेन ।
द्वारं ययावुत्तरमात्मनैव संप्राप्तिनिष्ठादिवसो दशास्यः ॥ ५१ ॥

इत्यप्रमादीव दिशश्चतसः चक्रे चमूरोपितवाटकृत्याः ।
न्यवीविशदृष्टिविशिष्टसारं वीरं विरूपाक्षमनीकमध्ये ॥ ५२ ॥

सर्वत्र सर्वायुधपाणयस्ते तस्युस्तथा रावणमूलयोधाः ।
भयादिवोऽर्हाय यथाऽशु भेजुविभीषणाशामवसर्पकाकाः ॥ ५३ ॥

ततः स सैन्येन सदम्बरोऽन्तर्दीपद्वलानामवलोक्यते स्म ।
मृत्योरपि त्रासकरः सलैलं सुवेलमारुह रघूद्रहेन ॥ ५४ ॥

अवातरद्वीरमथाद्रिशृङ्गनद्वलव्यवस्थानमरेः प्रशंसन् ।
ददौ हशं चात्मचमूपतीन्द्रान् प्रति प्रतिव्यूहविधानहेतोः ॥ ५५ ॥

प्राच्या प्रहस्ताभिमुखं न्ययुङ्गं नीलं नलादिपुवगेन्द्रमुख्यम् ।
भेन्तुं^६ महापार्वमहोदरौ च स वालिपुत्रं दिशि दक्षिणस्याम् ॥ ५६ ॥

सामीरणिं रावणिसंमुखीनं विधाय विश्वासमसावियाय ।
तमात्मनैवावररजद्वितीयः पतिं प्रतीयेष निशाचराणाम् ॥ ५७ ॥

विभीषणक्षेशवलीमुखेन्द्राननीकिनीनां निदधौ स मध्ये ।
युद्धाय सङ्घातरयान्विरुद्ध्य क्षणं पुरोगानिति चादिदेश ॥ ५८ ॥

घलानि विक्रान्तिरसोऽयंमास्तामपश्चिमेनाशु पुनर्नयेन ।
विचिन्त्यतां विद्विषि कार्यसिद्धिराक्रान्तसंसत्सयोऽयमेव ॥ ५९ ॥

१. B D नगर C भुवन २. C छुर्विभीषणश्याम । ३. A पतर्ष । ४. D रेण ५. C नून ६. C त्रातुं
D तन्त्रे ७. BCD सौम । ८. A सन्धेस ।

मित्राणि बन्धुनुजीविसार्थानात्मानमर्थान्दयितं यशश्च ।
सन्देहदोलामधिरोपयन्ति न साहसार्द्यधना महान्तः ॥ ६० ॥

साम्नैव पूर्वं विहरन्ति शूराः क्रूरा भवन्ति व्यतिरेकपक्षे ।
द्विष्टसु दौर्बल्यनिगृहनाय क्लीवाः पुरैवायुधमुद्दिरन्ति ॥ ६१ ॥

न प्राणिहिंसां सुधियश्चरन्ति सत्सु श्रिंयः सिद्धिपथान्तरेषु ।
यदा गतिर्नास्त्यपरा परेभ्यः संख्यावर्तां संख्यरसस्तदानीम् ॥ ६२ ॥

हते द्विषि द्राजिवरमेन्न मन्युः शनैः कृतं तस्य सुखाय तेजः ।
निषिष्यतां तत्क्रमशः स्वज्ञाः शृङ्गं नर्यग्रावणि रावणस्य ॥ ६३ ॥

तमङ्गन्दो वालिनि जातैसख्यं हितानि गत्वाऽशु तथाऽनुशास्तु ।
प्रत्यर्थं सीतामुपहृत्य राज्यं यथा स वः पादरजांसि मार्षि ॥ ६४ ॥

निर्यातु वा निर्जितलोकपालः श्रुत्वा कटूनि प्रथमं स एव ।
ततस्स्वतः स्वस्थविहारशोभाः क्षोभातुरः कँः पुरतो रिषुवः ॥ ६५ ॥

अर्थैर्यदोषं परिहर्तुमार्यास्त्वर्यं क्रमो नत्वनुकम्पयाऽरेः ।
द्विषद्वयेनापि न याति लोपमर्थैर्यदोषप्रभवोऽपवादः ॥ ६६ ॥

नात्यर्थमस्पद्हुमानयोगादुद्वेजनीयः परूपैः पुरैव ।
त्वयाऽङ्गन्द क्रोधरयं स रुद्धा सुहृत्सुतेनेव हितानि वाच्यः ॥ ६७ ॥

स्मरन् पितुस्ते नियतं^१ दशास्यस्तंवौमिति श्रोष्यति सूनृतानि ।
तद्वस्थितामङ्गन्द मङ्गलानि मरुदणस्ते मुदितस्तनोतु ॥ ६८ ॥

विपर्ययेऽपि स्वर्मुदीर्यं वीर्यमार्येषु नः संभृतसायुवादः ।
प्रत्यावज द्रागिति गीयतां ते दौत्यावदानं त्रिदशाङ्गनाभिः ॥ ६९ ॥

स्वयं न जातु प्रणर्थैळटन्ते हठेन सन्देहपर्यं व्रजन्ति ।
उपेक्षिताश्वोपनयन्त्यकीर्तिं स्वार्थाः परेषुत्तमदूतसाध्याः ॥ ७० ॥

इतीरयित्वा स बुधानपश्यत्तेस्तुष्टुवे कण्टकितैर्वपुर्भिः ।
ततोऽचलद्वालिसुतः स्वयूथ्यान् संस्थाप्य तत्रैव महस्सहायः ॥ ७१ ॥

१. A तरन्ति । २. A द्विष ३. BCD प्राग्वि. ४. BCD निज ५. B बद्ध । ६. BCD भः क्षोभान्तरंद्वा: । ७. D रिपुतोऽरिपु । ८. BC यस्त्व । D याः ९. A तिं । १०. A दो । ११. BD विश्व । १२. BCD तप्रणयाद् ।

युवा स वज्रांशुविशालमौलिर्जवलञ्जुभाभ्यां मणिकुण्डलाभ्याम् ।
विवेश विद्याधरवर्तमनाऽरेः पुरीं निरुद्धवनिलोकमार्गम् ॥ ७२ ॥

अज्ञातपातैः प्रतिहारपालैरुरःस्थलेन प्रणुदन् प्रवीरान् ।
सभासदां संजनितेन्द्रशङ्को लङ्काधिपस्य प्रसभं पुरोऽभूत् ॥ ७३ ॥

ततः स रेजेऽरुणवक्त्रविम्बः कदम्बकेषु क्षणदाचराणाम् ।
आकस्मिकालोकभयद्वेषु तमस्सु पूषेव निशावसाने ॥ ७४ ॥

गतः स दग्ध्वा नगरीं हनूमानस्यापि शिष्योन्वैयमेव कोऽपि ।
इैत्यचुरुरास्यैः परिशोषवद्विद्धिः तमीक्षमाणाः क्षणदाचरेन्द्राः ॥ ७५ ॥

स्वयं समाख्याय सं वालिसूनुः सन्त्रासमूकेषु निशाचरेषु ।
मुहूर्तमातिथ्यविनीतमूर्तो जगद्विषि द्रेषमिवोत्सर्ज ॥ ७६ ॥

पितृवधैरविमोक्षनिमित्तं नियतमुपागतवानयमस्मान् ।
वितथवितर्कंजडे हृदि हृष्ट्यन्निति जगदन्तकरः स जगाद् ॥ ७७ ॥

अयमपरोऽस्मदधीशदुरन्तः किमपि करिष्यति वानरवर्षा ।
सचिवगणः क्षणदाचरभर्तुः स्फुटमिति चेतासि वाचमुवाच ॥ ७८ ॥

नाश्र्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
येनानिशं ललितकोपलकाव्यमूर्तेः सष्टेऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥

“ते मेघमुक्तमपि न स्तुवते सुधांशुं तेषां मनो न रमते मकरवजेऽपि ।
सर्वारिवीरविजयप्रस्तप्रसतिः श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये अङ्गददैत्यागमनो नाम सप्तविंशतिमः सर्गः ॥

१. BD नवांशुवक्त्रां C उदंशु । २. A यात्रः । ३. A वशेषा वयमे । ४. A only reads this sloka. ५. BCDE read this sloka.

अष्टाविंशः सर्गः

प्रजहृष्ट दशग्रीवः सामग्रीमाकलय्य सः ।
 वालिपुत्रः प्रविष्टेऽयमिति चेतसि चिन्तयन् ॥ १ ॥
 स तं वीक्ष्य प्रमुदितो भेने वालिनपागतम् ।
 पितरं पुत्रनामानमाहुः सत्यं मनीषिणः ॥ २ ॥
 अहो धैर्यं कपेरस्य यापितो यदियच्चिरम् ।
 तापसापशदोऽनेन पितुर्विस्त्रम्भघातकः ॥ ३ ॥
 पितृद्विषः पितृव्यस्य व्यक्तं व्युषितमत्सरः ।
 छिद्रमासाद्य निष्क्रान्तः कालज्ञो वालिनन्दनः ॥ ४ ॥
 यद्येवं जितमेतेन मतिमानयर्मधकः ।
 गताः स्म सौहृदानृण्यं शौर्यशालिनि वालिनि ॥ ५ ॥
 इति वात्सल्यविच्छिन्नविसदग्भावविक्रियः ।
 मित्रपुत्रादरेणैव तं प्रतीयेष रावणः ॥ ६ ॥
 रामपादरजोभक्तियक्तरावणसौहृदः ।
 कपिर्दिदीपे कोपेन कौणपानवलोकयन् ॥ ७ ॥
 विसर्ज तमावेगं वक्ष्यन् सन्देशमीशितुः ।
 प्रवर्तते हि विशदा हृदि स्वच्छे सरस्वती ॥ ८ ॥
 वात्सल्यवेगोपहृतं भेजे रावणसंसादि ।
 वालिस्मृतिसबाष्पायां पितुरासनमङ्गनः ॥ ९ ॥
 विस्वधमथ विश्रम्य संमुखीनमुखावलिम् ।
 सखेव सुखसंप्रश्नैः पौलस्त्यं समवोधयत् ॥ १० ॥
 प्रयुज्य समुदाचारं स द्रूतोचितमङ्गदः ।
 उवाच वाचं विनयस्वीकारस्वादुविक्रियाम् ॥ ११ ॥

१. BC कार २. BC शं ३. BC क्तुं ४. BC कम.

अहं दौत्येन रामस्य रावण त्वामुपस्थितः ।
शृणु श्रवणपेयानि तद्राक्षयानि मुखेन मे ॥ १२ ॥

प्राप्तास्त्वद्वारपर्यन्तमक्षौहिष्यो वनौकंसाम् ।
अभ्युत्थानत्वराँश्ल्यः किं रावण भवानयम् ॥ १३ ॥

अनागतानागमय पृच्छापृष्ठान्विपश्चितः ।
चिन्तयाचिन्तितं भूयो दत्तस्ते रावण क्षणः ॥ १४ ॥

स्वैरमहाय मन्त्रेण तन्त्रेण च यदिच्छासि ।
कुरु तत्सर्वमस्मासु पश्चाद्वक्ष्यैसि नः क्रमम् ॥ १५ ॥

विलोक्य चेदतिभरं^१ गतः कृपणतामासि ।
ब्रौहि द्रविणमात्मीयं सदृशं प्रार्थ्यसे तर्तुः ॥ १६ ॥

न संभृतं सैन्यहविर्व भृतो^२ दक्षिणादरः ।
परमार्थ्यं वैराग्नि किमारब्धो रणाध्वरः ॥ १७ ॥

आत्मर्पय सौभ्रात्रं विहृणुष्व विभीषणे ।
आकारगुरुर्न फलं शिर्थिलंस्ते रणादरः ॥ १८ ॥

शमः समधिके शत्रौ पाण्डित्यं न भयं विदुः ।
को विक्रमः पतङ्गस्य पततः प्रततेऽनले ॥ १९ ॥

पुलस्त्यपौत्रस्य तमस्तव नैवोपपद्यते^३ ।
सापि मन्ये परीणामं गता ते निकषा निर्शा ॥ २० ॥

प्रकृत्यमित्रा न वयं न च दूरान्तरौकसः ।
मूलमुत्खन वैरस्य शमस्य फलमाप्नुहि ॥ २१ ॥

प्रतापम्लापनोऽन्तर्धिरथमद्य न केवलम् ।
अशुक्कारणारब्धप्राणत्यागोऽपि ते नैर्येः ॥ २२ ॥

चिरमासस्व विनीतात्मा किमनर्थेषु धावासि ।
न त्वामुच्छेत्तुमिच्छामश्छिक्षे कारणकानने ॥ २३ ॥

१. B पाण. २. BCD दिक्षौकसः । ३. B क्रिया ४. BCD श ५. तर्तु BD ६. BD व्यमेव तर्तु ।
७. C इत्तो । D श । ८. CD दा ९. BD न्त । १०. शिशिर ११. BC युज्य । १२. A वि । १३. AC
तवद्वीरी । १४. CD स्तापनो १५. A तमः ।

न नः क्रोधरयः कश्चिदौचित्यादागता वयम् ।
दूरमुत्सार्य मात्सर्यं न्यायं त्वमपि चिन्तय ॥ २४ ॥

पालस्त्यस्य शमोदारमुदारं शृणवीम ते ।
पश्याम नैकषेयस्य निकषं प्रवगेषु वा ॥ २५ ॥

येनोत्कृत्ताः स्वमूर्धानो रुद्राद्रियेन चोद्वृतः ।
दशास्य दर्शयास्मासु साहसं तद्वलं च तत् ॥ २६ ॥

धर्मः स्वमूर्धान् कदनं केन ते गुरुणोदितः ।
क्रौर्य त्वया तदभ्यस्तं छेन्तुं क्व दश दिक्पतीन् ॥ २७ ॥

यिह त्वामेकं नुशंसेषु येनात्मशिरसां त्वया ।
अनुभूतमनार्येण पर्यायच्छेदवैशसम् ॥ २८ ॥

देवा दयौजडतया वलिना येन केनचित् ।
यत्र तत्रापि तुष्यन्ति न पश्यन्ति पुरोऽत्ययम् ॥ २९ ॥

उन्मूलनाय मरुतां मर्त्यानामथ भोगिनाम् ।
यत्ते शम्भुर्वरं तुष्टो ददौ दुष्क्रियया तया ॥ ३० ॥

नातिसुष्टो वरस्तुभ्यं तुष्टेन परमेष्टिना ।
विद्यधेन वधोपायः स तेन तव निर्मितः ॥ ३१ ॥

देवद्विजातिक्रमणात् त्वयैनः संचितं तथा ।
यथा नाथेन तेनापि नियतं नावलम्ब्यसे ॥ ३२ ॥

बहुश्रमः परजयः क्रिमकारणमाहतः ।
स चिन्त्यतामात्मजयो येन भूयो न खिद्यसे ॥ ३३ ॥

ओतुनेवात्मतोकानि॑ त्वया तृसिमविन्दता ।
खादितान्याविनीतेन कृत्वा तानि तपांस्यपि ॥ ३४ ॥

प्रदीपाः पापशिखिनो निर्वाणास्ते तपोऽग्रयः ।
मग्नोऽस्यापदि निम्नायां मुदितास्तव शत्रवः ॥ ३५ ॥

१. BCD षुवामतेः । २. A द्र । ३. A यो । ४. A न्ततोऽपि न ५. B परा ६. BC लेक्य ।
७. C ते पुरेवात्मनस्ता । D नेतुरेवात्मनस्ता ।

वैधेयस्येव भवतः किमचार्पीयमज्ञता ।
 चतुर्दश दशग्रीव विद्यास्थानानि वेत्सि चेत् ॥ ३६ ॥

कः शक्रोति समाहृतुमियतः कपियूथपान् ।
 तवात्रातिकटोः पाकादन्यत्राहितकर्मणाम् ॥ ३७ ॥

उत्तारिता राशिमपामपारमचिरादमी ।
 तवैव कर्मणा तेन केवलेन वलीमुखाः ॥ ३८ ॥

यौस्त्वदीया भजन्ति स्म नोद्यानालीः शिलीमुखाः ।
 तास्त्वत्कर्मबलादद्य विलुप्त्यन्ति वलीमुखाः ॥ ३९ ॥

यासु नार्ककरैः क्रान्तं त्वत्पुरप्रान्तभूमिषु ।
 निविष्टमद्य विस्तव्यं तास्वेवार्कसुतानुग्रः ॥ ४० ॥

अहो महाश्र्वयबलाद्वलवत्कर्म कर्मणः ।
 यच्च वर्णवलोदीर्णः पतितः कर्मणो बलात् ॥ ४१ ॥

अनरण्यस्य राजर्णेदाक्षान्तो न समीक्षितः ।
 येन तस्य तवेदानीं कैवल्यं कालयाप्नेना ॥ ४२ ॥

यत्सत्यं मैथिलीहेतोर्न तथा प्रार्थ्यसेऽधुना ।
 यथा नस्तस्य पूर्वस्य करणेन महीपतेः ॥ ४३ ॥

नियतिस्तस्य नृपतेरीदशी वा करोपि किम् ।
 अस्मासु विनयेनैव तदागः क्षालयाधुना ॥ ४४ ॥

किमन्यद्वेहि वैदेहीमभिपिच्च विभीषणम् ।
 कपीन् प्रणम रामस्ते न प्रपन्नाय कुप्यति ॥ ४५ ॥

हितैषिणः सुहृत्सूनोर्वचनेन ममाप्यसौ ।
 सर्वस्वेनार्च्यतां रामो भगवान् भवनागतः ॥ ४६ ॥

कुलद्वद्वेषु तिष्ठस्वैं हितं शृणु शिशोरपि ।
 गता इव दशग्रीव ते र्त्वोद्यमवासराः ॥ ४७ ॥

१. AD त्रहत । २. BCDE omit this sloka ३. B करान्वयैः ४. A कर्मि । ५. D हानयात ।
 ६. CDE omit these three lines, ७. A त्वु । ८. CDE न तवोद्यम । B यान ।

अद्य सर्वास्तव दिशः संनद्धकपिकण्टकाः ।
 अर्ये विद्धोऽसि विचलन्विमले तिष्ठ वर्त्मनि ॥ ४८ ॥

कृतं न साधु पौलस्त्य निरस्तो यद्विभीषणः ।
 प्रविष्टः सङ्कटं मोहात कमालम्ब्य गमिष्यसि ॥ ४९ ॥

हिंतं हिंतं वदन्त्यार्याः कटुवाक् शास्ति यः शुभम् ।
 स्तावकस्तावकः सर्वो रिपुसङ्खः सुहृद्वैः ॥ ५० ॥

ये नमन्त्यक्रमाहूरं प्रभोरुन्मार्गवर्तिनः ।
 ते मन्त्रिणस्तृणानीव दुरन्तावटपूर्धनि ॥ ५१ ॥

दूरमुत्थापितो लक्ष्म्या नैव त्वं तलमीक्षसे ।
 दुर्लभास्तव ते नूनं ये बुद्ध्या नमिताननाः ॥ ५२ ॥

तातस्य वेत्सि मे वीर्यमनुजस्तस्य नान्यथा ।
 सुग्रीवोऽपि दशग्रीव तव सौहदमर्हति ॥ ५३ ॥

एकवानरमात्रस्य वीक्षितं बलमानिलेः ।
 लङ्घेन्श क इवाद्यापि संघर्षस्ते हरीश्वरैः ॥ ५४ ॥

सीतामर्पय कार्पण्यं किमिव त्रिजगत्पतौ ।
 न्यस्य राज्यं कृती भूयाः स्वभ्रातरि विभीषणे ॥ ५५ ॥

अशान्तसुखतृष्णस्य देवदेवः स एव ते ।
 दास्यत्यप्राकृतान् भोगान् भक्तिसाध्यैः प्रसाधितः ॥ ५६ ॥

उक्त्वेति रामसन्देशमङ्गलः स्वमतं च तत् ।
 क्षणं तत्रास्त निष्कम्पः कम्पयन्निव तां सभाम् ॥ ५७ ॥

अहो कषति पौलस्त्यं रामो रम्याभिरुक्तिभिः ।
 शीतलामलधाराभिरद्विदीपमिवाम्बुदः ॥ ५८ ॥

भूत्वा यद्वालिंपुत्रेण रावणः प्रतिबोध्यते ।
 तद्वोधितोऽङ्गदेनापि प्रमाणं परतो विधिः ॥ ५९ ॥

१. BD संकटः । २. BC पि । ३. BCD ज्ञसमुद्रवः । E सुहृदवः । ४. A क्त्याशाम्य ।
 ५. A फलि D यद्वायु ।

नात्येष्यति वचो नूनं वालिसूनोदिशाननः ।
मैत्रीति॑ सेतुरुक्तुङ्गे न द्वैरपि लङ्घ्यते ॥ ६० ॥

दर्शिताः कार्यगतयः सर्वा एव निरत्ययाः ।
अवसाने दमोऽप्युक्तो दुरुक्तेन विनाश्मृना ॥ ६१ ॥

क्रियंयाऽनिलिना पूर्वं वयमत्र चिरं जिताः ।
वाचा वालिसुतेनेत्थमिदानीमतिरञ्जिताः ॥ ६२ ॥

गाम्भीर्यस्थिगितं तेजः किमप्यस्योज्जिहासति ।
प्रत्युक्तो रावणेनायं न विद्वः किं करिष्यति ॥ ६३ ॥

एकैकशः स्फुटं॒ सृष्टाः शैरस्मत्पुराकृतैः ।
अपी लङ्कानिकेतानामातङ्काय वलीमुखाः ॥ ६४ ॥

निर्देशं पुरमस्माकमञ्जनायाः सुतो गतः ।
तारायास्तनयः कुद्धो न शेषं स्थापयिष्यति ॥ ६५ ॥

शोणिताक्षविरूपाक्षधूम्राक्षप्रभृतिष्वपि॑ ।
मन्त्रिष्वन्तःप्ररूढार्तिचिन्तानिष्वातिपत्तिषु ॥ ६६ ॥

महोदरमहापार्वसुपार्वप्रमुखेषु च ।
महावीरेषु माहात्म्यसंवादमुदितेष्वपि ॥ ६७ ॥

कपालमालिसूनालिविद्युन्मालिमुखेषु च ।
माध्यस्थ्यमिव काकुत्स्थे यातेषूत्तमयातुषु ॥ ६८ ॥

धन्यो दाशरथिर्यस्य द्रूतः सूनृतवागसौ ।
इति भूयः प्रशंसत्सु नीचैर्नीचतमेष्वपि ॥ ६९ ॥

भजतीवार्जवं वक्रे शठे शाळ्यमिवोज्जति ।
ज्वालामुखसमूहे च सौमुख्यमिव गच्छति ॥ ७० ॥

तैर्वालिसुतसाधूक्तैः सिक्तेऽन्तः शीकरैरिव ।
अग्निकेतौ निराकृते निर्वाण इव तिष्ठति ॥ ७१ ॥

शुके सन्धानसङ्गल्पं पुनः स्पृशति चेतसा ।
सारणे रावणत्रासात्तूषीं स्तुवति राघवम् ॥ ७२ ॥

अहो माहात्म्यपिशुनं वचनं विपिनौकसः ।
इतीन्द्रजिति जातास्थे द्रूतसन्दत्तचक्षुषि ॥ ७३ ॥

कपेस्तेनावलेपेन प्राप्ते कम्पमकम्पने ।
अतिकायेऽतिमाये च मुहूर्तीवारिसंपदा ॥ ७४ ॥

विकृतेष्विव कृत्येषु भृत्येषु व्यथितेष्विव ।
संक्रान्तेष्विव कुलयेषु मौलेषु चलितेष्विव ॥ ७५ ॥

चालितेष्विव चेतस्सु दस्यूनांपि सर्वतः ।
स्तुवत्सु बालदृद्धेषु वालिनस्तनयं शनैः ॥ ७६ ॥

उद्दिरत्सु दशग्रीवनिन्दां वैतालिवन्दिषु ।
स्वैरोक्तारिप्रशंसायां ब्रह्मराक्षससंसदि ॥ ७७ ॥

विधूय मूर्ख्नः संघटस्वनत्काञ्चनकुण्डलान् ।
क्षणं निष्टृश्च कण्ठानापन्तरेव रथं रूपः ॥ ७८ ॥

निविश्य मणिपर्यङ्कंपर्यन्तेऽवनिचुम्बिनि ।
कृत्वैकं मणिपीठग्रादङ्गभूरुनिवेशिनम् ॥ ७९ ॥

अकृत्वा सकृदप्यारात् कर्णेषु हितभाषितम् ।
दूरेऽपि मुहुरापन्त्य विमन्त्रोपनयोद्धरान् ॥ ८० ॥

उरस्थलप्रसारेण प्रणुदन् गगनं पुरः ।
उपवेश्य द्विषः पश्चादुच्छासिनि महासने ॥ ८१ ॥

संप्रेक्ष्य राक्षसीः क्षिप्रमशोकवनिकागताः ।
निवार्य नाकबन्दीनामाक्रन्दरवमुच्चकैः ॥ ८२ ॥

विष्वग्वमन्निव विषं विंशत्या रावणो दृशाम् ।
प्रत्यभाषत पीयूषस्वादुवादिनमङ्गदम् ॥ ८३ ॥ कुलकम् ॥

अहो विदग्धः सुग्रीवो यन्त्वामित्यमचेतसम् ।
अङ्गुरं वालिनोऽस्माभिरून्मूलयितुमिच्छति ॥ ८४ ॥

अस्मासु वालिपुत्रोऽहमिति वादी न लज्जसे ।
दास्यं दाशस्थावित्यं गतः परमाविद्विषि ॥ ८५ ॥

त्वया हङ्गन् पुत्रेण मित्रं मे दिवि नन्दति ।
पितृव्ये पितृवैरस्य शक्त्यैकान्त्यमुपेयुषाँ ॥ ८६ ॥

युक्तोऽरिसंश्रयः पूर्वं शिशोरशरणस्य ते ।
सनाथोऽस्यधुनाऽस्माभिः प्रतिप्रहर वैरिण ॥ ८७ ॥

तारया किमपि स्त्रीत्वात् कृतं नूनमसांप्रतम् ।
बत्तस्माज्जठराज्जाल्यं जातस्त्वयरिनन्दनः ॥ ८८ ॥

जाने वाली न रामेण न सुग्रीवेणैँ केवलम् ।
तयोस्त्वयाऽऽत्तदास्येन दस्युना विनिपातितः ॥ ८९ ॥

अस्मत्सङ्गसमुद्भूतं निकृष्टनरसंश्रयात् ।
त्वया विलुप्तं जगति यशो वालिश वालिनः ॥ ९० ॥

निगीर्णः कर्णपरुषं भाषमाणः पुरः पुरा ।
सुहृद्दिर्घितेनापि द्रूतो धनपतेर्मया ॥ ९१ ॥

मुक्तोऽसि वालिनः सख्याद्वच्छ तिष्ठन्त जीवसि ।
कुतः प्रतिनिविष्टेषु मुहूर्तमपि नः क्षमा ॥ ९२ ॥

गिरस्ते रामदूतस्य श्रुताः परिपदाऽनया ।
इदं ब्रूहि वर्यं भूत्वा तापसं कपिसंसदि ॥ ९३ ॥

अकालहरणादेव किं काकुत्स्थ विकल्पसे ।
नन्वानीतः प्रसद्य त्वं कृतान्तर्नास्मदनितिकम् ॥ ९४ ॥

सालाग्रसंप्राप्तमपि क्षुद्रभावादनास्थया ।
शलभोत्थमिवास्माभिः कपियूथमुपेक्षितम् ॥ ९५ ॥

१. A भवयेवात्सुपेयुषि । २. A लिनि । ३. A सुमिवेष्वन् । ४. A हु । ५. A जाप्तम् ।
६. A त्वमत्के । ७. A पात ।

न जानीमो निहीनानि वक्तुमङ्गदं रामवत् ।
गच्छ संनाहयानीकमनीकमित एति नः ॥ १६ ॥

सर्वसेनाङ्गविकलं सर्वसेनाङ्गशालिनः ।
यत्सत्यं वानरबलं जेतुं जातत्रपा वयम् ॥ १७ ॥

नूनमालोक्य नः सैन्यसंनाहं सन्वसाहसः ।
आत्मार्तकाकुः काकुत्स्थः सत्यनामा भविष्यति ॥ १८ ॥

नाद्याप्युज्ज्ञति सीताशां हताशः किमसौ मयि ।
मरुपृष्ठ इवोदन्यामासन्नमरणो मृगः ॥ १९ ॥

मैथिलीत्यसवस्तस्य पूर्वमेव हृता मया ।
परं भविष्यत्ययशो ममाद्य मृतमारणात् ॥ १०० ॥

स चेदिच्छति सन्धानमाच्छिद्यानुजसन्ततेः ।
सीतावरभवास्तिस्त्रो विश्राणयतु नस्तदा ॥ १०१ ॥

विभीषणं विशस्यादौ सुग्रीवं चाग्रजद्विषम् ।
बलं विभजतु क्षिप्रं रक्षोभ्यः स जिजीविषुः ॥ १०२ ॥

यातु यातुप्रवीराणां प्रणम्य चरणानसौ ।
नरो न रोषप्रकरं सोहुमिन्द्रजितः क्षमः ॥ १०३ ॥

न चेदत्युग्रमहसा कपिसङ्घस्तरङ्गवान् ।
अगस्त्येनेव जलधिः पौलस्त्येनाद्य पीयते ॥ १०४ ॥

प्रजज्वालं ततः कोपात्कपिः कपिशकेसरः ।
उत्करालशिखाराजिराज्यसेकादिवानलः ॥ १०५ ॥

उज्जगाम जगद्विप्रदीप्ताननमण्डलः ।
हेमाचलशिरस्तुङ्गदङ्गदः काश्चनासनात् ॥ १०६ ॥

तमुजिहानमालोक्य चकितास्ते निशाचराः ।
छन्नं वानरवेषेण देवेशमिव भेनिरे ॥ १०७ ॥

मुष्टिपूर्वतमाहृत्य विजित्य रभसं रूपः ।
उपसृत्य एुनः सृत्वा पौलस्त्यं कपिरब्रवीत् ॥ १०८ ॥

नास्ति मे राघवादेशस्त्वां निहन्तुमनन्तरम् ।
एष गच्छामि निर्गच्छ प्रतीच्छ कपिवाहिनीः ॥ १०९ ॥

दूरं निमज्ज पौलस्त्य काकुत्स्थशरसिन्धुषु ।
आचृटमध्येष्ठान्स्य यदि क्षालनमिच्छासि ॥ ११० ॥

इति क्षोभचलः पक्षद्यां पश्यत्सु पिशिताशिषु ।
तमुच्चशृङ्खँ प्रासादमपिनद् पिटैरं यथा ॥ १११ ॥

आदिदेश दशग्रीवः सुभटान्निकटस्थितान् ।
आजन्मसंस्तुतहृते हठेनादातुमङ्गदम् ॥ ११२ ॥

उत्पणात स तैः सार्थं निष्पणात च निर्दयम् ।
विसर्सर्ज विसृष्टामून् ललतः स्वलतश्च तान् ॥ ११३ ॥

निर्यृहान्निलयानद्वान्निष्कुटानससभाश्रयान् ।
निर्जगाम भुजैः भञ्जन् प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥ ११४ ॥

प्रासादं च प्रसादं च भद्रकत्वा वालिसुते गते ।
अशाद्वाहिः स्थितः क्रुद्धो बलाध्यक्षान्दशाननः ॥ ११५ ॥

संनादयत संनाहतूर्याणि तुमुलारवम् ।
संपातयत सैन्यानि दैन्यमित्यैक्रमोऽधुना ॥ ११६ ॥

संनद्दं रथपादातमिभावं कच्चिदागतम् ।
विलुप्यतां रामबलं बलरेणुभिरेव नः ॥ ११७ ॥

विभीषिकाः कियन्त्यश्चित् प्रेरणानि च कानिचित् ।
प्रस्तूयन्तां पूर्वज्ञेषु कस्तान् प्रति हि सङ्गरः ॥ ११८ ॥

नरान्त्रनालवलया नरशोणितचर्चिताः ।
कुर्वन्तु कम्पं नरयोर्नरान्तकच्मूभटाः ॥ ११९ ॥

क्रोष्टूष्टुखरधौरेयाः करालशवकेतवः ।
 संक्रीडन्तः प्रतिष्ठन्तां वीभत्सरचना रथाः ॥ १२० ॥

पिशाचमुखचक्रीवच्चक्रवालधुरन्धरः ।
 कल्पयतां विकटाकल्पः स नः कार्णीयसो रथः ॥ १२१ ॥

निर्गच्छतु गजस्कन्धैः कवन्धानां कदम्बकम् ।
 व्रजन्तु वाजिनामग्रे मूर्धानो युद्धलालसाः ॥ १२२ ॥

उच्छूना विक्रियावन्तो निष्क्रामन्तु श्वभिः शैवाः ।
 जनयन्तु द्विषः शङ्खां कङ्गलाः स्वालितोत्थितैः ॥ १२३ ॥

द्वारि द्वारि तटिजिह्वाः सन्तु सन्तमसच्छिदः ।
 ज्वालास्याः सालपृष्टेषु तिष्ठन्तु विवृताननाः ॥ १२४ ॥

विमुक्तकेश्यः कोटव्यो विकटश्रोणिमण्डलाः ।
 राक्षस्योऽसृज्ञधुक्षीवाः क्रीडन्तु पुरतस्तयोः ॥ १२५ ॥

दृश्यादृश्यानि भूतानि वितन्वन्तु विदम्बनाः ।
 दर्शयन्त्वन्द्रजालानि मत्पूज्यस्यान्तवासिनः ॥ १२६ ॥

वीराः कारुण्यमुज्जन्तु भीषयन्तां भयानकाः ।
 वीभत्साः प्रसरन्त्वग्रे निग्रहाय वनौकसाम् ॥ १२७ ॥

एकदैवाभिहन्यन्तां जंत्रवादित्रजातयः ।
 विदीर्णैः कर्णविवरैर्विद्वन्तु वनौकसः ॥ १२८ ॥

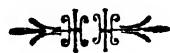
केऽपि घन्तु शतघ्नीभिः केऽपि गुम्फर्णकैः कपीन् ।
 लैीढमस्तिष्कलेपाभिः केऽपि प्रेतकरोटिभिः ॥ १२९ ॥

प्राप्तः कोऽपि न मोक्तव्यः प्रहर्तव्यः पुनः पुनः ।
 मर्यादासेतुरुद्धानां वैरान्तगमनं कुतः ॥ १३० ॥

इत्युक्त्वा रजनिचरेश्वरः स्वयोधान् सौधाग्रं गगनमिवासुरोह तुङ्गम् ।
 संमूर्छन्मुखरवस्मूचितं प्रकारं प्राकारव्यवहितमीक्षितुं कपीनाम् ॥ १३१ ॥

तरेयागमनसमुद्रवत्प्रहर्षप्रोद्वाचः पूवगपताकिनीपतीन्द्राः ।
जन्येच्छारभसगृहीतशैलसौलाः सौलानामुपरि विरंजुरुल्लसन्तः ॥ १३२ ॥
इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये रणभियोगे नाम अष्टाविंशः सर्गः ।

श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्द्र राजा विलासकृतिपङ्कजिनीविवस्वान ।
सर्वाभिरामगुणपत्रथवजैकनीडदुमो विजयते युवराजदेवः ॥

एकोनत्रिंशः सर्गः ॥

प्रतिवृप्तुरपौलिरत्नराजीहचिरुचिरप्रसवार्पिताङ्गिष्ठूजः ।
कृतसद्वशनुर्तिर्महाकवीन्द्रैर्यति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥

तं निशम्य सबलस्य राघवो रावणस्य रणरागमङ्गन्दात् ।
सिद्धमिष्टमभिगम्यतामिति स्वं जगाद् वलमाहवोत्सुकम् ॥ १ ॥

तत्क्षणं मणिष्ठदङ्गमर्दलध्वानभिन्नतुमुलारवोर्पयः ।
रुद्धमुक्तजलपूरवत्पुरीमध्यवन्त परितः प्रवङ्गन्माः ॥ २ ॥

कोटिशः कनकशैलसंनिभाः पद्मशो विकचपद्मकान्तयः ।
शङ्खशः कुलिशजालरोचिषः सर्वशः क्षयदिवाकरोपमाः ॥ ३ ॥

चक्रचापशकटाम्बुजादिकव्यूहमेदरचनाविचक्षणाः ।
मुक्तकादिसकलायुधावलीकृत्यकारितरशैलमुष्टयः ॥ ४ ॥

संप्रतीष्टसुरपुष्टेवृष्टयः संप्रहृष्टसुरवृष्टसौष्टवाः ।
संनिकृष्टसुरशत्रुनिर्जयाः संप्रमृष्टसुरयोषिदश्रवः ॥ ५ ॥

पृष्ठतः कृतसहस्ररथमयः शीतलानुगुणवातवीजिताः ।
सत्त्वसत्त्वरपुरसरावलीकथ्यमानरिपुनिर्गमोत्सवाः ॥ ६ ॥

अङ्गालिलिङ्गुरथ दोहदा इव व्याकृतस्वरुचिसिद्धसंपदः ।
तां जगच्छयजितः पुरीमरेः तेऽन्तकालशास्त्रिनः कपित्रजाः ॥ ७ ॥

तामतीत्य परिखां प्रतस्थिरे राक्षसेश्वरपुरीं हरीश्वराः ।
मैन्त्रणान्तरनिईत्तिशङ्कया दूरमुज्ज्वरनिवेशं भूमयः ॥ ८ ॥

निर्घनान्त्रिपतिता नभस्तलादुत्कटा इव सहस्रकोटयः ।
रेजुराहितमहाचमत्क्रियास्ते पुरोपवनचैत्यशास्त्रिषु ॥ ९ ॥

१. BC दरोद्धराः । २. BC दृष्टिसौष्टवाः । ३. BCD सन्निविष्टसुरदेहसंपदः । ४. CD omit this sloka ५. BCD खाः परीयि । ६. BC य । ७. BCD वि । ८. BC निर्जि । ९. D जे ।

केऽपि चुक्षुशुरधिकुधो यथा केपि च प्रजहसुर्जयोद्धुराः ।
केऽपि दीर्घमभितो ननर्दिरे^१ (?) शैम्बवराः शरदुपागमे यथा ॥ १० ॥

केऽपि राजकुलमेव चक्रमुः केऽपि कोशभवनं व्यलोकयन् ।
केऽपि जग्मुरवरोधसद्वनामग्रमग्रमभिकामरहसः ॥ ११ ॥

केऽपि वृत्यभवनानि भेजिरे केपि चित्रवलभीर्व्यडम्बयन् ।
केऽपि नेदुरुपरुद्धनिष्कुटाः केऽपि सङ्कृतमसङ्कृतं व्यधुः ॥ १२ ॥

केऽपि सालवलयं व्यलङ्घयन् केऽपि गोपुरमपावृतं व्यधुः ।
केऽपि जग्मुरुपकण्ठमोक्सां केऽपि निष्कुटमहीमपूरयन् ॥ १३ ॥

तद्विलोक्य हरिसैन्यमन्तिकादन्तकालशिखिलोलमापतत् ।
अत्वरन्त निजपुद्गलांहुतिं प्रत्यजन्यजलदत्तिषोऽस्त्रपाः ॥ १४ ॥

निर्युनिंजनिकेतनोदरात्ते निजप्रभुनिदेशगौरवात् ।
वर्षणि स्वलितवासवायुधे सस्मितभ्रमितकङ्गाटकटाः ॥ १५ ॥

सावेदलकलितासिपट्टसप्रासपाशहलशूलशक्तयः ।
शातशुभ्रदशनावलीरुचिच्छन्नगाढनिजदेहकालिकाः ॥ १६ ॥

ईयुरुद्धसितरौद्रंहसः सिंहनादमुखरा नभःस्पृशः ।
उद्धताः प्रलयवातलालनाल्लावणस्य जलधेरिवोर्मयः ॥ १७ ॥

सक्तरक्तजलवाहवृष्टयः प्राज्यरक्तमदिरामदोत्कटाः ।
ऊढरक्तकुमुमोत्करस्तजो रक्तवीरँकदलौकदम्बकाः ॥ १८ ॥

निर्गतारुणविलोलदृष्टयः सृष्टभङ्गरभयङ्गरभ्रवः ।
ग्रन्थवन्धयमिताकुलायतमश्रवः श्रवणशङ्कभीषणाः ॥ १९ ॥

मूर्धि संनिहितगृधपङ्गयः पादयोश्वदुलजम्बुकीगणाः ।
विप्रतीपवरवातवेलितच्छन्नवामरकिरीटकेतवः ॥ २० ॥

अग्रतः प्रववृतेऽग्रगामिनामृक्षराक्षसवनौकसां रणः ।
सालतालशरजालवृष्टिर्भिर्दृष्टिपलवितवैरवीरुधाम् ॥ २१ ॥

१. BCD यैथो । २. A ववलिरे । ३. BC शाक ४. CBD omit two slokas. ५. BCD
मुहूर्लोक्तान् । ६. C सृष्ट D स्पृष्ट ७. C चौ ।

तेनुराद्रिविशिखंदुमव्ययं ते वपुर्भिरघटन्त चास्थितम् ।
भेजिरे न सुचिरादपि श्रमं स्वामिकार्यरसमग्रचेतसः ॥ २२ ॥

सेहिरे शरतुषारमज्जुतैरम्बुजैरिव मुखैर्वलीमुखाः ।
अश्मवर्षमसहन्त राक्षसाः क्षोदकीर्णशिखरस्तनूरुहैः ॥ २३ ॥

निर्दयाहतिनिरन्तराहितप्रीतयो नवृतुरुत्समौजसः ।
ते परस्परमनीकतूर्ययोश्छेदवीचिभिरपूर्वरीतिभिः ॥ २४ ॥

द्राकृतेः प्रतिघयोनिरुद्धतप्रत्यनीकतैलताडनोद्धवः ।
संमुमूर्छे समवेत्य शोणिमा कोऽप्यसौ कपिकपोलपालिषु ॥ २५ ॥

गृहमर्पहतिगाढमीलिताः प्रतिये न कपयस्तथाऽभवन् ।
स्पन्दमानतनवोऽप्यसुग्भुजामुत्पत्ताकॅलधिरोद्धमा यथा ॥ २६ ॥

वेद्वि विस्मृतसुरप्रयोजनः केवलं कवलरागर्मग्रहीत् ।
तत्प्रसव्य शमनः समं तदा रामरावणवलं लिलेह यत् ॥ २७ ॥

तत्र केऽपि कपियूथपोत्थिताः कौणपाः कुणपतां प्रेपेदिरे ।
केऽपि मुक्तसकलाङ्गसन्धयः सद्य एव परमाणवोऽभवन् ॥ २८ ॥

वानराश्व पिशिताशिभिः क्षताः शिक्षितैः सकलशब्दवृष्टिषु ।
अध्यश्वेत रतक्लमादिव स्मेरवक्कमलाः समित्वलम् ॥ २९ ॥

प्रागिवोज्जवलमुखद्युतिर्मृतोऽप्याददे न शिवया वलीमुखः ।
जग्रसे तु पिशिताशनः श्वसन्नेव नष्टभृतीपरिग्रहः ॥ ३० ॥

चस्वलुश्युतललाटशोणितस्थासकस्थगितचक्षुषोऽस्पाः ।
न प्रचेलुरुपनीतशृङ्गलाः स्वान्तवालवलर्यवलीमुखाः ॥ ३१ ॥

दुस्सहानुशयसंज्वराज्जहुर्जावितानि पिशिताशिनः क्षताः ।
नाग्रहीङ्गणरुजं वनौकसां रामसंस्मरणशीतलं मनः ॥ ३२ ॥

नैक्षतापि दिशमृक्षरक्षसोरस्पृशत्पुवगमग्रजिह्या ।
जम्बुकी लिखितवाजिपञ्जरा कुञ्जरस्य निममज्ज मज्जनि ॥ ३३ ॥

१. C खा D खैः । २. A प्राकृतः । ३. BC व । ४. ACD स्य । ५. BD प्रत । ६. D तां सम । ७. B D त्र्वा ।

आससाद् करटी कटीतलं मौलिमश्रयत गृथमण्डली ।
पादमादित शिवा शर्यं शुनी जन्यमूर्धिन सुभट्टस्य पेतुषः ॥ ३४ ॥

चर्मवर्मशकलाकुलोर्मयः केशकेसरकलापशैवलाः ।
सस्तुरस्त्रसरितो रथाचलश्रेणिबन्धपरिणद्वरोधसः ॥ ३५ ॥

तायते स्म तरुणेऽपि दारुणं ध्वान्तमहि रजसा हृतातपे ।
शत्रुपातरसितेन जज्ञिरे यातुधानविपिनौकसां क्रियाः ॥ ३६ ॥

गृथकाकुलकेलयः शिवासारमेयपरिष्टुरस्सराँः ।
रक्षसः समिति सीदितोऽभवन् प्राच्च एव परिपार्ख्वतिनः ॥ ३७ ॥

मूर्धिताः शतमचेतनाः शतं शतशत्रुशकलीकृताः शतम् ।
अग्रजन्यरसिकाः पैरीयिरे पश्चिमाजिरभसैः परश्वतैः ॥ ३८ ॥

गोपुरेषु परिश्वासु तोयधेस्तीरभूमिषु सुवेलसानुषु ।
रामरावणबलौर्विचिकियरे बन्धवः प्रहतिवेगनिर्गताः ॥ ३९ ॥

सा पुरस्तुरगनागपत्तिषु प्रद्वृतेषु तुषवत्तरक्षतैः ।
रक्षसां प्रकटसारमण्डलां कण्ठितव रुचे वरुथिनी ॥ ४० ॥

अस्फुरन्नुरसि काननौकसामिष्वासिस्वधितिमार्गसंपदः ।
रक्षसां रुचिरेऽनिषेतुषामप्यरातिमभिसर्वसंपदः ॥ ४१ ॥

न्यस्य वक्षसि गरीयसो गिरीन्यक्रमन्त दशकष्ठसैनिकाः ।
कुर्वते हि हृदि शक्तिशालिनः स्वामिकृत्यभरगौरवं परम् ॥ ४२ ॥

जग्मुरस्थितमुदायुधा मिथस्तेऽस्तपष्टुवगवीरवाहवः ।
नाकिभिस्तदवलोक्य विस्मितैः सस्मरे न बलवासवाहवः ॥ ४३ ॥

लम्बमानमसिना हसन्निव स्वान्त्रनालमलुनान्निशाचरः ।
पाणिरुद्धपृथुपार्श्वशैफँसः पुष्टुवेऽभिरिपु कोपनः कपिः ॥ ४४ ॥

कोणशोणितनिपातमूचितस्वोत्तमाङ्गःहतयः पुवङ्गमाः ।
अभ्यगुद्धिगुणरोषरंहसः सिंहवन्मदकलोपमानरीन् ॥ ४५ ॥

१. BC टम् । २. BC कटा । ३. D तरासवः । ४. BCD प्रती । ५. BCD तण्डु । ६. A कुण्ठि ।
७. C चरुधे । ८. BD नुसाध । ९. BC जिग्यु । १०. A गुल्यव । D गुल्य पुष्प । ११. D कलान्नि-
शाचरान् । B लनिभानरीन् ।

अभ्यगादगणितव्यथस्तथा कोऽप्यरि कपियुवा जवोत्तरः ।
 संविवेद न यथा विनिर्गतं कुन्तमन्तरनुलोमवर्त्मना ॥ ४६ ॥

कोऽपि चाश्वरपुच्छसंस्तरे हस्तिहस्तमूपधाय सुमवान् ।
 वीध्यते स्म रुधिरव्ययोल्बणस्वव्रणोदरसमीरनिस्वनैः ॥ ४७ ॥

नर्जुना चलनवर्त्मना पयन्नर्जुनाहतशिरौ निशाचरः ।
 वानरो विधुरितः क्षिँतिं यद्यौ वानरोषविषभूमि रुट्फलः ॥ ४८ ॥

द्रागसूर्कू स्वति हस्तवानहन्वान्नरः शिरसि राक्षसं तथा ।
 निर्जघान घनमुष्टिवन्यनस्तं यथा न पुनराहवोनमुखम् ॥ ४९ ॥

उच्चखान विहसन्वलीमुखः पुङ्खशेषमुरसः शिलीमुखम् ।
 संविवेद न महीध्रसंहतिं लोमकूपनिभृतां निशाचरः ॥ ५० ॥

वानरैः प्रचुरशस्त्रकोविदा कोविदारतस्मिन्यवर्त्यत ।
 रक्षसां क्षयरसोद्गुरा सभा रासभारवनिवेदितागमा ॥ ५१ ॥

तत्र तत्र घनतां गतेरस्तर्कद्मैर्जग्निहिरे यद्डध्ययः ।
 तेर्न वेग्नि शरशैलदुर्दिनं न व्यतीयुस्मयेऽपि सैनिकाः ॥ ५२ ॥

स्वासिंभिः कापिभिरात्मसात्कृतैः कृन्त्यमानशिरसामस्तम्भुजाम् ।
 दूरमुद्युरस्तद्युखालयो दैवमत्तुमिव शत्रुतां गतम् ॥ ५३ ॥

उत्तमाङ्गपदभागिति ध्रुवं मूर्धि मत्सरमुवाह विग्रहः ।
 यैन्ननर्त तत्वाहुराहवे तत्त्विपातसमकालमेव सः ॥ ५४ ॥

आददे भयदतां न रक्षसश्चापलं न च कपेरचिन्तयत् ।
 तत्पराक्रमगुणैकरञ्जितो नेतुमत्वरत खेचरीगणः ॥ ५५ ॥

वानरोऽप्सरसमीप्सति स्म न स्वामिनो विरहिणः स्मरन्मुहुः ।
 क्षुद्रप्रेतदिति नाकनिस्पृहः स्वीचकार न विमानमस्तुक् ॥ ५६ ॥

पक्षपातमपहाय राघवे रावणे च परिमुच्य मत्सरम् ।
 प्राश्चिकत्वमगमन् सुरास्तयोस्तुल्यभङ्गययोरनीकयोः ॥ ५७ ॥

१. BC वीज्य । २. A व्वल । C वलन । ३. B वपुः ४. BD क्ष । ५. A भृत ६. A प्राक् शिरः ७. A मुष्टिनापिनड्डा ८. BC तत्र D तत्र ९. A मि १०. BC हुतम् । ११ BC तत्त्विपातसमकालमुद्गुजो त्रृत्यति स्म यदसौ रणाङ्गणे ।

राक्षसैर्जुहुविरेऽसवः सुखं प्रार्थितैः कपिभिरपिं वपुः ।
ते॑ द्वयेऽपि यशसः कृते पुनः भेजुरात्तकदनाः कर्दर्यताम् ॥ ५८ ॥

प्रत्यनीकमुखभङ्गंहेतुतां तेन नूनमगमन्नसुग्भुजः ।
यत्पतीयुरालिकांत् प्रतिस्वलच्चश्वलाग्ररसनाः स्वमप्यसूक् ॥ ५९ ॥

वीरवक्त्ररुधिरोक्षितद्विपस्कन्धमांसकबलग्रहोत्सुका ।
उन्ननाद मृगधूतसुन्दरी दुस्तरात्परिवेषरोषिता ॥ ६० ॥

व्यक्तविश्वथवरुथसन्धयो गन्धचश्वलमुखीभिरन्तिकात् ।
भेजिरे युधि सुगालपालिभिर्लोलवीरवपुषो रथवजाः ॥ ६१ ॥

ध्वस्तधुर्युग्योन्त्रूरस्ययः स्तस्तस्तकुथकेतुकूवराः ।
ते ययुर्जयमनोरथा इव प्रक्षयं समिति रक्षसां रथाः ॥ ६२ ॥

सादिनोऽस्थ्यपि लिलेह जम्बुकी नात्ति पत्तिपिशितोत्करं पुरः ।
दुर्लभस्य हि समस्तमिष्यते वस्तु सर्वमितरस्य दुर्भगम् ॥ ६३ ॥

निष्फलप्रकटसङ्गरकियाः कूटयुद्धमसृजन्नसुग्भुजः ।
नारभन्त धृण्या वनौकसो विक्रमैकशरणा रणान्तरम् ॥ ६४ ॥

सालसानुकरकोत्करैररीनृक्षपङ्किरभिवर्षति स्म यौ ।
साऽलसाऽनुपदमस्तृणादधृणाकारिभिर्मुखविलासविन्दुभिः ॥ ६५ ॥

सा च चार नखराङ्गुशावलीभीषणा द्विषदनीकनाकुर्षु ।
गुल्मरुद्धयनमूलसन्धिषु प्राणकीटकुलमृक्षसंहतिः ॥ ६६ ॥

अन्तकोपगमनोत्सवोचितप्रक्रियाविधिविशारदा इव ।
तेनुरन्त्रततिभिः पतत्रिणस्तोरणानि रणसीमशाखिषु ॥ ६७ ॥

रक्षसां वपुषि कीकसान्तरे तारंवैः कपिशतैः कृतारंवैः ।
पावकोऽजनि घनार्य सस्पृहो दारुणे रणंविहारदारुणे ॥ ६८ ॥

क्व प्रयात रजनीचरेश्वरं तोषयाम हरयो वधेन वः ।
देवताः स्परत संभृता वर्य वाससा विरहितासिधेनवः ॥ ६९ ॥

१. BC न २. AD तप्रतीषुरुल । ३. A योक्तु । D युग्य । ४. A नभ्यषदथकालिकोषमा । ५. A मृक्षसंहतिः शीकरानकिरदुक्कफानना । ६. BCD नीषु च । ७. BCD सोत्तरे नारवः कष । ८. D धृणा । ९. D धन ।

यात यत्र शिशवः स्त्रियोऽथैवा केऽत्र यूयमुपहासविन्दवः ।
 रामसंज्ञमपि रावणाह्यो नाभ्युपैति घृणया सविन्दवः (?) ॥ ७० ॥

इत्युदीर्य वचनं निशाचराश्वेरराजिखलपस्थिसङ्कलम् ।
 नेतुमन्तमिव रामभास्वति स्वस्य शेषमपि तामसं कुलम् ॥ ७१ ॥

शान्तसंज्ञमयुतं स्थितं समित्यर्बुदं निवृते वनौकसाम् ।
 रक्षसामविशदाजिसंकटात् कोटिरन्तकरदच्युता पुरीम् ॥ ७२ ॥

भ्रष्टबाहुरपविद्वालधिर्भग्नजानुरवसन्नलोचनः ।
 वानरोऽरिनिधनाय तत्वरे सत्वमस्वलितवेगमुद्दहन् ॥ ७३ ॥

पीतवान्तनिजरक्तैविप्रुषो विप्रकीर्णविकरालमूर्धजाः ।
 स्वर्ध्वजाध्वरथरुद्धवक्षसो राक्षसाः समरसीमिन शिश्यरे ॥ ७४ ॥

अक्षतं पुवगसैन्यमाययौ निर्यावहतमस्त्वभुग्वलम् ।
 सङ्गरः प्रवृते तथा तयोः स्तोकशेषमुभयं यथाऽभवत् ॥ ७५ ॥

द्वन्दशः कपिनिशाचरव्रजास्तेऽभिजग्नुरविशिष्टहेतयः ।
 अङ्गदेन्द्रजयिनोरनन्तरं सङ्गरः प्रवृते भयङ्गरः ॥ ७६ ॥

वालिमूनुरचलायुधो बली दुर्जयो दशमुखात्मजः कृती ।
 संबूत्वतुरुभावर्मणौ तौ जवोत्तमचमूशिरोमणी ॥ ७७ ॥

वेष्टे स्म दिवि देवसंहतिस्तेन तेन करणेन रावणः ।
 तेन वालितनयस्य चाचलश्रोणिवृष्टिरभसेन पिप्रिये ॥ ७८ ॥

साऽग्निपुवगहंसमेण्डली मेघनादचाकिता दिशोऽग्रहीत् ।
 अक्षमिष्ट शरवृष्टिमायतामेकगुङ्गन्व इवाङ्गदः परम् ॥ ७९ ॥

इन्द्रनप्तुरचलौघमिन्द्रजित्तूलवत्तमधुनाद्वनुर्धरः ।
 सूक्ष्ममूत्रपटलीमिवाभिनन्तस्य सोऽपि निविंडा शरावलीम् ॥ ८० ॥

भग्नभुशविषमेषुपङ्गरः संचचार कपिरस्वलन् पुरः ।
 कङ्गन्यप्रतिहताचलावलिन्नाचलनिजपदान्निशाचरः ॥ ८१ ॥

प्राहरन्निविंडमुष्टिमुद्रतं मुद्ररेण गुरुणापि ताडितः ।
प्रेर्य दूरमसिवाटमुत्कटं प्राप शत्रुमुरसि मुवङ्गमः ॥ ८२ ॥

तं विहस्य दशकगठनन्दनः संप्रहारमुरसा तथाऽनुदत् ।
क्रोशताऽरिनिवहेन तर्जितः क्रोशमेकमगमद्यथाऽङ्गदः ॥ ८३ ॥

यावदङ्गमधमन्महेन्द्रजित्तावदनिकमुपस्थितोऽङ्गदः ।
आहवः प्रवृत्ते पुनस्तयोरायुधावलिभिस्तरोत्तरः ॥ ८४ ॥

वौनरस्य बलमीदृशं कुतः कोन्वयं विकटविग्रहः कृती ।
एष वेष्पुषोविंवर्तनाद्वृत्रशत्रुरथ मां जिगीषति ॥ ८५ ॥

इत्युवाच मनसैव स क्षणं निश्चिकाय नतमेव तं पुनः ।
प्रागिव प्रतिघवेगमाहरत् प्राहरत् मुवगयूनि तत्र सः ॥ ८६ ॥

लाघवान्निजतनोरवश्वयत्तचदायुधमनायुधोऽपि सन् ।
पृष्ठतस्त्वकृत शत्रुमदिविर्विद्रुताखिलरणाङ्गमङ्गदः ॥ ८७ ॥

आमुमोच कवचान्तरं चिरादग्रहीत् प्रहरणान्तरं कृती ।
आहरोह च रथान्तरं सतामाक्षिणोत् कपिममुं क्षणान्तरे ॥ ८८ ॥

वालिपुत्रमवधूय स क्षणं पूर्णकल्पमवहन्मनोरथम् ।
तस्य पश्चिमशिलोच्चयाहतेः स्वं रक्ष ननु राक्षसो रथम् ॥ ८९ ॥

उत्पपात हतससिसारथेः नैकघेयपतिनन्दनो रथात् ।
व्यस्तवाह्यकरणाद्विचेतसः क्षेत्रवाऽन्निजकलेवरादिव ॥ ९० ॥

पुष्पद्विसमकालमुच्चकैरङ्गदः सुरगणेन तुष्टुवे ।
क्वेत्यतर्कर्यत न केनचित्पुनर्दीशकन्धरिरहश्यतां गतः ॥ ९१ ॥

मेघजालपिहितात्पविग्रहो विग्रहान्तमकरोद्वनौकसाम् ।
शक्तिशूलहलयष्टिवृष्टिभिः कूटयुद्धनिपुणो निशाचरः ॥ ९२ ॥

उक्ष्यमाण इव रक्तशीकरैर्भास्करोऽर्थं निममज्ज नीरधौ ।
उल्लसत्मु निवहेषु रक्षसां नश्यति स्म दिवसो भयादिव ॥ ९३ ॥

१. BC नवल D नवत २. D निर्जितः । ३. A न्य B व्ज ४. BC omit five slokas ५. D क्षतियान्निज ६. BC ध्व ।

आतान कुभस्तमश्यो मूर्धजोत्कर इव व्यसुच्युतः ।
ज्योतिरङ्गणगणो विदियुते जीवसङ्घ इव देहनिर्गतः ॥ ९४ ॥

उल्लसन्तिमिरजालमासलं मत्तफेरवनिनादभीषणम् ।
प्राश्यं रक्तमिव सान्ध्यमातपं पुस्फुरे रजनिराक्षसीमुखम् ॥ ९५ ॥

दृष्टसन्तमसचौरैपङ्क्षयः पङ्क्षिकण्ठपुरयामिकाँ इव ।
प्रान्तजीर्णतरुकोटरौकसः कौशिकाः कलकलं वितेनिरे ॥ ९६ ॥

अध्यशेत सुभटवजोऽङ्गजैन्यस्तनिस्सहतनुस्तमश्चितम् ।
चित्ररात्रिचरभूतसङ्कुलं तन्महारणपरेतकाननम् ॥ ९७ ॥

आपणानुकृतिरैक्ष्यत क्वचित् क्वाप्यसूच्यत महानिवाहवः ।
भीषणे तमसि तत्र कुत्रचित् पपथे किलिकिलारवः परम् ॥ ९८ ॥

कथिदागमितचिन्निशानिलैरन्वियेष मनसा कपिः सखीन् ।
निस्सहः स्वमपि कोपि चक्षमे नैव पातुमस्त्रभेजनः ॥ ९९ ॥

स्वीचकार कलहोत्तरं शवान् क्षेत्रपालपरिषद्वलीयसी ।
व्याचकार वत वक्तुमक्षमो वैकृतेन कट्पूतनस्तृष्म् ॥ १०० ॥

तत्पुरस्सरशिवाननानलज्वालभिन्नपदवीतमश्ययम् ।
विप्रकीर्णकुणपाङ्गसङ्कुलं मातरः पितृवनं विचिकियरे ॥ १०१ ॥

तदोच्चैर्याचक्रुः स्वभुजरभसं शोणितभुजो न भेजुर्विश्रामं बहुलरजनीयुद्धरसिकाः ।
निजस्कन्धावारोनुखमपि तदाकर्ण्य परितो वितस्थे तत्रैव प्रथमिव शाखामृगबलम् ॥ १०२ ॥

निर्मत्सरः कविरपि प्रभुरप्यवामः कान्तोऽप्यरुद्धसुभगत्वमदप्रमीलः ॥
अत्युग्रशौर्यरभसोऽप्यकठोरवादी पृथ्वीपतिर्जयति विक्रमशीलं जन्मा ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये वानराक्षसयुद्धवर्णनो नाम
एकोनत्रिशः सर्गः ॥

१. A व्य D स्य २. C स ३. A गै ४. D वसि ५. B द्वत C धरा ६. AD शिवाम् ७. B लः
का ८. D माकु ९. D omits this sloka

अथ त्रिंशः सर्गः ॥

—४३.—

निर्घृयाजौ द्वित्रिवर्ज कपीन्द्रानमायानदो^१ नाकिनामप्यदृश्यः ।
नैशे तस्मिन्द्वान्तराशावर्माग्न्मूलाराती राघवौ मेघनादः ॥ १ ॥

तस्याध्वानं रोद्गुमन्तर्धिभाजः संगृह्याद्रीनद्रवन्वानरेन्द्राः ।
केऽपि स्थानेष्वेव सन्ध्या तस्युश्चकुर्दिक्षु प्रत्यवेक्षां च केऽपि ॥ २ ॥

सेहुः केऽपि द्रन्द्युद्धुं विजित्य क्षामा युद्धप्रक्रमेण पूर्वज्ञाः ।
ते^३ धौरेया दुर्लभाः स्वामिनां ये स्फन्धक्षिण्ठाः पृष्ठमप्यर्पयन्ति ॥ ३ ॥

येऽस्त्रकृपङ्के दूरमग्ना निषेदुर्दीना दीर्घध्वानतरुद्धासु दिष्टु ।
त्यक्ताः स्वीयैरातिशब्दानुसाराते निर्विघ्नं जप्तिरे यातुधानैः ॥ ४ ॥

केऽपि क्रोष्टूनन्वधावन् रथेण स्वत्रेणीनां केऽपि मध्ये निषेदुः ।
गृध्रानीकं ध्वानसाम्यादरीणामन्ये जघ्नुस्तत्र धोरेऽन्धकारे ॥ ५ ॥

हेषायोर्षैर्बैद्यतैः सिंहनादैः ज्याटङ्करैः शङ्खभेरीविरावैः ।
नेमिध्वानैरध्वनि ध्वानतरुद्धे केऽपि क्रुद्धाः शत्रुसेनामभीयुः ॥ ६ ॥

केचिद्धन्धादन्धकारेऽभिजग्नुः क्रव्याद्वीरान्वानरेन्द्राः समेत्य ।
केऽपि स्वीयानेव शैलैरमृद्धन् भ्रातृव्यासृक्पङ्कसङ्कान्तिमिश्रान् ॥ ७ ॥

द्रागित्यर्चिर्भेददृक्तुल्यकालं क्वापि क्वाणः शुश्रुवेऽस्थिष्वसीनाम् ।
मूर्छनुच्चैरुच्चचार कचिच्च व्योमव्यापी चापविष्फारघोषः ॥ ८ ॥

ऋक्षस्तोमास्ते च रक्षोनिकायाः स्वच्छायाभिश्चादयन्ति स्म विश्वम् ।
दंष्ट्रालीनामंशुभिस्तु द्युयेऽपि ध्वान्तस्कन्धं जर्जरं ते वितेनुः ॥ ९ ॥

रक्षःकायैः कज्जलक्ष्माधराभैस्तेष्वारेभे पौनरुक्तयं तमस्मु ।
क्रोधात्तात्रैर्वीनराणां मुखाकैः क्वापि प्रातःकालकानितिर्वितेने ॥ १० ॥

हेमाकल्पद्योतविद्युद्विभिन्नश्यामारम्भे तत्र गाढान्धकारे ।
रक्षोमेघव्यूहसंघटजन्मा झञ्जांवायुर्वानरेन्द्रान्त्रुनोद ॥ ११ ॥

स्वस्तैरङ्गैः स्वैरपाजिस्थलीषु स्थूलस्थूलानस्त्रविन्दुन्वमन्तः ।
 तासां रक्षोराजिकादम्बिनीनां वाणासारं वानरेन्द्राः प्रतीयुः ॥ १२ ॥
 तत्रैवागाच्चुङ्गलाङ्गुलकोटिर्नष्टं मार्गच्छङ्गदो मेघनादम् ।
 स्तव्यथ्रीवः क्रोधताम्रायताक्षः तार्श्यः स्वस्तं पञ्चगानामिवेशम् ॥ १३ ॥
 दृष्टाऽवस्थां तां दिदीपे कपीनां खे सन्दद्वान् यातुधानान् ददर्श ।
 तैरत्युच्चैर्गर्ज्यते स्म प्रगल्भैर्जग्राह स्वं विक्रमं वालिपुत्रः ॥ १४ ॥
 दत्तोत्कर्मणं तानि रक्षशतानि व्योम्नोऽनैषीङ्गुतलं तत्क्षणेन ।
 शार्वैकाग्रादात्मनो वक्त्रविम्बं जम्बूनीव प्रौढपाकश्वथानि ॥ १५ ॥
 चिक्षेपोच्चै राक्षसानां सहस्रं लाङ्गुलाग्रेणाङ्गंदो वेष्टयित्वा ।
 यूथेन्द्राणामिन्द्रजितस्य चाग्रे लक्षं शिक्षालाघवेनोन्ममाथ ॥ १६ ॥
 आचस्कन्द स्यन्दनेनार्बुदानि ज्यानादेन व्याधुनात् पश्चमेकम् ।
 संख्ये संख्यां रावणिर्वानराणां तामत्यल्पां चापहस्तश्वकार ॥ १७ ॥
 तं सेनानीरानिलिः सालजालैर्बाणालीनामन्तराले ततान ।
 स प्रत्येकं तानि चिच्छेद यावत् प्रापत्तावत्तालपाणिः सुषेणः ॥ १८ ॥
 चक्रैर्मोचाकाण्डवत्वण्डशस्तान् कृत्वात्यर्थं राक्षसेन्द्रसृष्टेन्द्रान् ।
 नैषा भूमिः क्रूरशस्त्रवजानामित्युज्जित्वा तं यद्यौ सावहेलः ॥ १९ ॥
 विद्युन्मालीत्यस्त्रभुग्विद्युदाभो निर्भिन्दानः सान्द्रमन्दं तमस्तत् ।
 तिष्ठेति द्विर्भाष्माणः सुषेणं निस्सङ्गेन स्यन्दनेनापणात ॥ २० ॥
 तेन स्मित्वा सोऽद्विभिः संप्रतीष्टः कष्टात् धृष्टः प्राप कष्टं तदानीम् ।
 मूर्ढान्तुर्णयं सद्य एव प्रपेदे तस्मिन् साधौ सोऽपि रोपन्ययेन ॥ २१ ॥
 तं मूर्ढान्तं चक्रुरागत्य वैवं दिव्यौषध्यः सिद्धिवेगोपहूताः ।
 मुष्टिश्माभृच्छाखिनां संनिपातात्तस्याजहे तेन धोरः प्रमाथः ॥ २२ ॥
 तत्रासुरे तत्क्षणान्नाकपृष्टं नाकस्त्रीणामुत्सवः कोपि जडे ।
 निश्चाणानां रावणानीकिनीनां हाहेत्युच्चैरुच्चचारात्नादः ॥ २३ ॥
 लङ्कानेत्सङ्गात् पिङ्गलश्मश्रुमालः कालो दंष्ट्रादीसिपीतान्थकारः ।
 निश्चक्राम द्यां दिशश्चाश्रुवानः सेनाङ्गानां डम्बरैर्जम्बुमाली ॥ २४ ॥

ते सुग्रीवस्याग्रसेनापतीन्द्राः तन्द्रामीयुस्तं विलोक्यैव दूरात् ।

एकस्तस्मिन्वानरानीकमध्ये तस्यास्कन्दं चक्षमेऽक्षंप्रमाणी ॥ २५ ॥

संक्रीडन्तः स्यन्दनास्ते तदानीमत्यादित्यज्योतिषो राक्षसानाम् ।

सङ्खगमच्छागैर्वर्गभर्स्य पातं तेनुस्तासां वानराक्षौहिणीनाम् ॥ २६ ॥

प्राञ्जिष्क्रान्तं राक्षसैरल्पसत्वैः शूरास्तेऽप्यी सांप्रतं निष्पतन्ति ।

वर्ष्माभोर्गव्यक्तगम्भीरगवैर्गीर्वाणां रौवणो रावणो यैः ॥ २७ ॥

एतद्यूढं हास्तिकं कः प्रतीच्छेत् पारं^६ प्राप्येतास्य वाशीयसिन्धोः ।

कः पत्तीनामत्र कुर्यादियत्तामुन्मत्तोऽयं राघवो यन्न याति ॥ २८ ॥

इत्युच्चस्ता जम्बुमालिध्वजिन्याः संपातार्द्ये^७ दीनवाचः पुवङ्गाः ।

मा मेत्युच्चैर्मारुतिस्तान्निषेधंनिरसंज्ञैः^८ तद्यातुचक्रं स चक्रे^९ ॥ २९ ॥

स्पेरास्यस्य स्वैर्भट्टैरज्जितस्य स्पष्टं रामे लक्ष्मणे चेक्षमाणे ।

आष्टौ कोव्यः स्यन्दनानामरातेनिष्ठामीयुर्मारुतेरेकमृष्टौ ॥ ३० ॥

यावत्कोधादूरमाकृष्य चापं तेने तीक्ष्णैस्तं शरैर्जम्बुमाली ।

तावत्तस्य क्रोडभाजो भुजाभ्यामुत्खायास्तात्सोऽपतत्स्यन्दनात्क्षमाम् ॥ ३१ ॥

उत्थायास्तस्तेन भूयो इनूमानागत्यार्तः^{१०} कन्धरायां स तेन ।

तं लाङ्गूले पीडयामास रक्षः कुत्तो मौलिस्तस्य शाखामृगेण ॥ ३२ ॥

तासां शत्रोर्वाहिनीनां तथाऽजौ तेजश्शाली शोर्षैमादौ दिदेश ।

जिह्वायामूनकेशोषस्य पश्चात् पीत्वा तस्य द्वन्द्युद्दे यथाऽसौ ॥ ३३ ॥

रामे दूरात् पश्यति प्रीतिभाजि प्रत्यासन्ने वानराणां च पत्यौ ।

संख्याभाजः सोऽकृत क्षिप्रहस्तैः पौलस्त्यस्य प्राणतुल्यान् प्रवीरान् ॥ ३४ ॥

दोस्साहय्यं मारुतौ गन्तुर्मिच्छोस्तस्मिन्दूरं रात्रियुद्दे प्रवृद्दे ।

अग्रे रक्षोवीरसेनासमग्रः सुग्रीवस्य प्रादुरासीत्पञ्चः ॥ ३५ ॥

सैन्यानि स्वान्यग्रतः संप्रणुद्य ज्योर्तीषीव प्रत्युषस्यंशुमाली ।

ध्वान्तच्छायाभोगचौरं निश्चये तनिश्चेषं यातु चक्रे कपीन्द्रः ॥ ३६ ॥

१. BCD ते ते सर्वोच्चप्रसेनः कपी । २. BC क्षि । ३. A. मोर्वाम् । ४. D. वांमा । ५. BCD द्वा ।
६. A रः । ७. BC चाक्षी । ८. यैः । ९. A न्य । १०. शङ्क । ११. A चाचार । १२. BCD हत्यास्तः ।
१३. C शे । १४. BCD छताक्षप्रहृत्ता । १५. BC च्छौ ।

तत्रान्येऽपि प्रत्यनीकप्रवीराः प्रत्येकं ते जग्निरे वानरेन्द्रैः ।
रक्षशश्न्यो जन्यरङ्गस्तदानीं नाकस्सैस्तस्तरे पारिजातैः ॥ ३७ ॥

एष श्रीमान्वीरवाहुः सुवाहुः सानुप्रस्थश्चन्दनो हेमकूटः ।
रक्षकूटं ध्वान्तकूटं च भित्वा देदीप्यन्ते देवयूथप्रवीराः ॥ ३८ ॥

शक्रारातेः स्यन्दनं मुष्टिनाद्य प्रत्यक्षं नः क्षुण्णवानङ्गदोऽयम् ।
त्यक्त्वा युद्धं रावणिः प्राणशेषो निर्वादार्हस्तर्हि सोऽन्तहितोऽभूत् ॥ ३९ ॥

इन्द्रोपन्द्रावश्चिपुत्रौ पुरस्ते पार्वत्योऽयं स्थाणुतुल्यः सुषेणः ।
धर्मः साक्षाद्वक्षराद् पृष्ठतोऽयं सर्वे देवाः सर्वतोऽयं हनूमान् ॥ ४० ॥

तारः सारांन् हन्त्ययं नैकचेयान् सेनां शत्रोरेति गर्जनगजोऽयम् ।
एष क्रुद्धः केसरी तान् भिनति स्वस्थः सैन्यं याति संपातिरेषः ॥ ४१ ॥

प्रत्यासन्नः पन्नदोयं नलोऽयं नीलोऽयं च श्वेत इत्येष वीरः ।
एष क्रोशत्यस्त्रपौधान् प्रमाथी युथस्याग्र रोषणोऽयं रुमण्वान् ॥ ४२ ॥

मथनात्याराघृथपौयं पृथुर्मे सारम्भोऽयं जृम्भमाणोऽस्ति रम्भः ।
वलगत्युच्चैरेष संग्रामरङ्गे गोलाङ्गलव्यूहगोसा गवाक्षः ॥ ४३ ॥

एकैकस्मादत्युदारैर्वचोभिर्युद्धस्यान्तं प्राप्तवन्तो जयेन ।
सुग्रीवेण स्वीयसेनापतीन्द्रा नामग्राहं दर्शिता राघवाय ॥ ४४ ॥

दृष्टः सर्वे युध्यमाना मयोऽमी रक्षोरूपैरन्तकैरेव सार्थम् ।
तेषामेव प्रत्युतानं विधाय व्यावलग्नतो विग्रहाङ्गैः समग्रैः ॥ ४५ ॥

सद्यः क्षुण्णः स्यन्दनः कान्दिशीको दृष्टे नश्यन्नङ्गान्मेघनादः ।
अहोरौशिः पुण्यराशौ विशुद्धयैन दृष्टः संख्ये स प्रजद्वाभिधानः ॥ ४६ ॥

दृष्टः शैलश्रेणिपाणेः सुषेणाद्यक्तो विद्युन्मालिनः कालधर्मः ।
निष्ठावत्यो वातपुत्रस्य मुष्टौ दृष्टः कोद्यस्ताश्च रक्षोभयानाम् ॥ ४७ ॥

श्रान्ताः संप्रत्यासतां तावदेते सार्थं भ्रात्रा दीर्घमव्यापृतस्य ।
क्वाण्युद्देशे रावणिग्रीष्मशेषं वाणासारो लक्ष्मणस्य क्षिणोतु ॥ ४८ ॥

को हन्तव्यो यो हतो न त्वयाऽसीत् तत् किंत्वाजौ निर्जितायां शरैर्नेः ।
मायायोधी श्रूयते मेघनादः तस्यान्तर्धिः शङ्कनीयस्त्वकस्मात् ॥ ४९ ॥

व्यक्ताव्यक्तं वेत्सि विश्वं त्वमेव त्वं मायावान् पूरुषोऽन्तर्बहिश्च ।
इच्छावतैः क्रीडसीत्यं नपस्ते पौलस्त्योऽसौ कस्तवारिवराकः ॥ ५० ॥

त्वत्तेजोभिर्जीयतेऽस्मन्निविष्टैः कष्टेभ्यस्त्वं त्रायसे नः स्मृतोऽपि ।
जानासि त्वं विद्विषामप्यशेषं शेषं सर्वे ब्रूहि किं प्राप्तकालम् ॥ ५१ ॥

तन्निर्वृद्धं सर्वसंपातयुद्धं त्वद्वान्नैव दून्द्युद्धं जितं तत् ।
युद्धं रात्रावेतदाभोगभीमं विश्वासं नो निर्जयेऽपि क्षिणोति ॥ ५२ ॥

ते सेनान्यः सर्व एवाङ्गन्दाद्याः श्रुत्वा सूक्तं राघवस्येत्यवोचन् ।
त्रस्तस्वस्तस्तस्युराजौ जितायामाविभूतैर्दुर्निमित्तैरकस्मात् ॥ ५३ ॥

चिन्तातुल्यं तान् पुवङ्गप्रवीरान् घोरे तत्र ध्वान्तनद्वेऽर्धरात्रे ।
दिग्घ्यत्यासोदीर्णविष्फारघोषं वर्षे भेजे दुर्निवारं शराणाम् ॥ ५४ ॥

पेतुः स्वित्वात् क्षमातलादुद्युः स्वित्पर्यन्तेभ्यः स्विदिशां तिर्यगीयुः ।
तकर्यन्ते स्म प्रोतसर्वाङ्गदेशैः^१ न व्यक्तं ते वानरैर्बाणपूगाः ॥ ५५ ॥

जाताश्र्याः केवलं ते निदध्युः विद्वच्छिन्नस्तविधवस्तकायाः ।
पारावारं न प्रजग्मुस्तदानीं तस्मिन् बाणैकार्णवे सांनिमशाः ॥ ५६ ॥

तानत्युग्रप्रत्यनीकाभियोगान् भेजे रामः सत्वरं सानुजन्मा ।
निस्संपातैः^२ पातशब्दानुसाराद्वाणैर्बाणान् कौणपानां निरुन्धन् ॥ ५७ ॥

तोर्योऽभूदक्षिणे तस्य पार्श्वे वामे चासीन्नैकषेयः कनीयान् ।
आदायोल्काः ससुरग्रेसरौघाः सेदुः पश्चात्प्राप्तगूढप्रहारैः ॥ ५८ ॥

यत्प्रायगच्चसक्तच्चसनेन ग्रीति नीताद्वाधिसूनोर्वासम् ।
तत्प्रायुद्धं प्रस्तुतोपश्चवानामस्त्रं रामो रक्षसां प्रक्षयाय ॥ ५९ ॥

१. A सर्वज्ञोऽसि । २. BC द्वान्नारिः किंजये । ३. A मयुदू । ४. BC वात्यासीद्वैष । ५. BC वर्षन्तोक्षैरस्तपाः प्रादुरासन् । ६. BC सङ्गाः । ७. BC तैः । ८. D बाणः । ९. D राम । १०. B तान् । ११. BCD बाले । १२. BCD सान्द्राः । १३. BCD गूढश्रगादाः । १४. BCD गाभ्यामध्वरा । १५. AD दागतं गाधिसूनोः ।

एकं जडे तत्सहस्रं शरणां तद्भूयोऽभूदिक्षु संख्यादरिद्रम् ।
 प्रत्यस्तेभ्यस्त्वयदिन्दारिवर्जं निष्ठां निन्ये नैर्वितान्विश्वतस्तत् ॥ ६० ॥
 तानत्यर्थं तीक्ष्णशृङ्गानिवोक्षणशिष्ठश्चाशेषप्रग्रहानभ्यवर्षत् ।
 स प्रत्येकं प्रत्यनीकप्रवीरान् वाणासारो मन्त्रमेघप्रसूतः ॥ ६१ ॥
 तस्यां तस्यामापतन्त्यां शरास्ते सेनाङ्गानां संहतौ निर्विषङ्गाः ।
 ब्रह्माख्वाणामोजसा रुद्धवेगाः शक्तारातेः स्यन्दनाग्रे निषेदुः ॥ ६२ ॥
 रामः स्वैर्ये रावणेरप्युपेतान् वाणार्न्वैरङ्गिन्तान् स्वर्णरेखैः ।
 वीक्ष्य स्मित्वा सोऽनुजन्मद्वितीयो वाणादैतं विद्विषत्सु प्रतेने ॥ ६३ ॥
 क्वाप्यद्राजीद्रज्जद्वस्तदानीं भिन्नेनागाज्जत्रुणा यज्ञशर्तुः ।
 दृष्टः सर्पेन सारणः पारमब्देः विज्ञाताऽसीन्न प्रटृतिः शुकस्य ॥ ६४ ॥
 कोऽव्यः सुमास्तत्र तिस्रस्तमिसे दूरं ससे शङ्कुना शङ्किन्तानाम् ।
 सर्वं धात्र्या सायकैः स्यूतमासीज्जन्योपान्ते रक्षसां लक्षमेकम् ॥ ६५ ॥
 क्रोष्टाऽजिघद्वाजिनः सञ्चसंज्ञान गृथः सान्द्रं यन्तुरैन्वं चकर्ष ।
 निन्युः कुम्भैः कुम्भयुग्मादिभानामसोत्पीडं पीतरोषं पिशाच्यः ॥ ६६ ॥
 ज्वालामुख्यः शोणितस्नेहपूर्णाः तस्युः पार्खेष्वन्धकारं पिवन्त्यः ।
 तैर्णींभावं तानि तूर्याण्यनैषीत् फेरुण्डानामारवो डम्बरालः ॥ ६७ ॥
 खे मूर्धानः सत्वरापातचण्डश्येनश्रेणीचञ्चुकोटिप्रतिष्ठाः ।
 गायन्ति स्म च्छेदसंवेगनिर्यद्वादोच्छासग्रन्थिनिर्भेदनादाः ॥ ६८ ॥
 अस्त्रोत्पीडक्रान्तकण्ठान्तरालप्रत्यावृत्तप्राणदीर्घप्रयाणाः ।
 वृत्यन्ति स्म प्रत्यनीकेष्वनुक्तिप्रख्यातव्यप्रीतिबन्धाः कबन्धाः ॥ ६९ ॥
 तापद्राक्षुर्ध्वान्तनिर्वृद्धैनेत्राः प्रेक्षां रक्षप्रेतकायाः क्षपायाम् ।
 कड्डगलानामन्तराले कपीनामुत्थायोच्चैः स्वाङ्गमायच्छमानाः ॥ ७० ॥
 वक्षः पृष्ठं न क्षतं दृष्टमासीद्विष्टान्तोऽभूत् केवलं वीक्ष्यमाणैः ।
 अर्थापत्त्या यातुधानव्रजेषु प्रव्यज्यन्ते स्मार्धनालीकमार्गाः ॥ ७१ ॥

१. BCD चक्षेष्यो भ्रश्य । २. A नष्ट । ३. B तिः C ति । ४. BCD स्या । ५. BCD प्यपसन्
६. BCD जाव । ७. BCD ताः । ८. D शक । ९. BC सर्वे । १०. A ज्वरुन्धम् । ११. BCD omit four lines, १२. C छनिष्ठी । १३. BC णा

दंष्ट्रालीनां विप्रकीर्णेऽवलोके वीक्षापन्नैर्बीक्ष्यमाणा मरुद्धिः ।
 रक्षःकाये रामचापच्युतानां चित्रा मार्गा मार्गणानां विरेजुः ॥ ७२ ॥
 रात्रौ तस्यां ग्रासहेतोः शैवानां ते संभूता भूतसञ्च्याः कृतार्थाः ।
 दीर्घायासक्षेत्रस्यपि सद्यो यैस्तद्वृष्टं सौष्ठुवं राघवस्य ॥ ७३ ॥
 रक्षोगुल्मेष्वेव संसक्तपात्तस्ते रामस्य स्वर्णपुङ्गाः पृष्ठत्काः ।
 ध्वान्ते तस्मिन्दीधितीनां प्रतानैः स्वद्योतानां विभ्रमं विभ्रति स्म ॥ ७४ ॥
 क्षेवडारावैः स प्रमाणी शशाम क्षमोज्ञश्वासस्वस्तभारेव दूरम् ।
 आहार्यश्वीरिद्धमानः ककुप्सु स्वेनैवासीद्वैभवेनान्धकारः ॥ ७५ ॥
 रामस्यात्मे रावणस्य ध्वजिन्यस्ताः संश्लेषाद्वेजिरे दीर्घनिद्राम् ।
 एको जाग्रद्यामिकत्वं प्रपेदे कालापेक्षी केवलं मेघचादः ॥ ७६ ॥
 युग्म्यैर्जोषं किं पिनाथि छुवङ्गांन् किं सेनाङ्गैः संपतामि प्रसद्ध ।
 मृत्युं तस्य भ्रातृसाधारणं वा मायायोधी मानुषस्याहरामि ॥ ७७ ॥
 नैते तावत्तातपादैर्यथा वा शक्यास्कन्दा वानरेन्द्राः प्रकाशम् ।
 रामैश्चायं लक्ष्मणेनानुयातः शङ्केऽस्माभिर्दुर्जयो माययाऽपि ॥ ७८ ॥
 तत्पच्छक्षः सङ्गरे संचरामि चित्तद्रं तावद्गूढमासादयिष्यन् ।
 किं भूयोभिस्तानहं वैरिणीह ब्रह्मपत्तान्नागपाशान् प्रयुज्ञे ॥ ७९ ॥
 वह्नौ वाते वज्रपाणौ यमे वा ये नान्नैवोन्मुक्तशक्ते न मुक्ताः ।
 तानेतास्मिन्द्वयं निर्णीतसारे निर्मोक्ष्यामि क्षुद्रेष्वेषग्रहेऽपि ॥ ८० ॥
 नैते शक्याः स्वर्गिभिर्दृष्टुमारात् का मर्त्यानां शक्तिरालब्धुमेतान् ।
 वाणाकाराः केऽप्यमी काद्रवेयाः सुप्रीतेन स्पर्शिता वेधसा मे ॥ ८१ ॥
 इत्यालोच्य स्ववलविपादि स्वात्मनैव प्रदीर्घं
 रामाभ्याशं रथमगमयत्खेन खेलोत्तपाश्वम् ।
 आरेभे च व्ययमणुमुखं बाणधारावलीना
 प्रावृद्धयक्तातिशयविषमं मेधैवन्मेघनादः ॥ ८२ ॥

१. BCD शि । २. BD प्रवीरान् । ३. B मो नूम् । ४. BCD क्षत्रियेषु । ५. BD
माचिद्वोल्काविषयगगननम् । C प्रावृद्ध कोल्का ।

दृढं पेतुः केचिद्दिद्युरुपरे दुष्करतरं
तथाऽन्ये चार्थ्यं रघुतिलकयोरप्यजनयन् ।

तदानीमिन्द्रारेः कपिसदसि सर्वेऽपि बिभिदुः
शरीरं सर्वस्य प्रलयघनधारा इव शराः ॥ ८३ ॥

किमवनितलादुद्दच्छन्ति स्फुरन्ति किमम्बरात्
किमथ विवरादाविभावं भजन्त्यधुना दिशाम् ।

वदत किमधी बाणव्राताः किमङ्ग भुजङ्गन्माः
ययुरिति न ते चिन्तापारं मिथः कापियूथपाः ॥ ८४ ॥

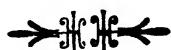
सुषेण विषमा रुजाः पनस पश्य किं नः स्थितं
न वक्ति विनतः शिवं शतब्दे नल प्राणिषि ।

कपीश्वर किमीक्षसे न बत भाषते लक्ष्मणो
गणः स विपिनौकसामिति जगाद गाँगाकुलाम् ॥ ८५ ॥

विषमविशिखश्रेणीनिर्यन्महाभुजगावली—
वलयविधुरो रामः पूर्वं जगाम महीतलम् ।

प्रथमजदशालोकत्रीडानिष्ठैरिपुक्षयः
प्रणिधिवैहितप्राणादाधः क्षणेन च लङ्घणः ॥ ८६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये नागाञ्चबन्धनो
नाम त्रिशः सर्गः समाप्तः ॥

एकार्त्रिंशः सर्गः ॥

त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा त्रिलोकी को विक्रमस्य कणिकामपि संसहेत ।
शास्त्राणि कानि सुबहून्यपि हारवर्षक्षोणीपतेरतिपटुप्रतिभागुणस्य ॥

शक्रध्वजाकृतिधरौ धरणीशाश्रुभावैषि ।
शक्रारिः शरधाराभिः सविशेषमतादयत् ॥ १ ॥

तमुच्चानशयं राममभिराममुखाम्बुजम् ।
बागैर्थ्योऽतुदल्कूरकर्कम्बर्मणि मर्मणि ॥ २ ॥

अप्रोषितमिवाङ्गेषु पश्यन् जीवितलक्षणम् ।
पुनरुक्तमिषुव्रातैस्तीक्ष्णैर्लक्ष्मणमक्षिणोत् ॥ ३ ॥

अथ प्रकाशतामेत्य वर्षादित्य इव क्षणात् ।
कपीनसृक्षपङ्कन्सदः सोऽतुदद्वचेनाशुभिः ॥ ४ ॥

राजचुच्छिष्ठ सुग्रीव किमेवमवसीदसि ।
त्वं किलाहृत्य यूथानि जेतुमस्मानिहागतः ॥ ५ ॥

अयं प्रत्युपकारस्ते काकुत्स्थे हतवालिनि ।
यन्मया हन्यमानेऽस्मिन्नक्षतः साक्षितामगाः ॥ ६ ॥

व्रज संप्रति किञ्चिन्धां कृतं रामप्रयोजनम् ।
विकत्थस्व निजास्थाने यद्यद्यं वीक्षितास्त्वया ॥ ७ ॥

क्व स रामः क्व सा सीतेत्यनुयोगेषु योषिताम् ।
किं नु प्रतिज्ञासदृशं वक्ष्यसि त्वमितो गतः ॥ ८ ॥

हन्मन् कासि मा भैषीः सहं पृच्छति रावणिः ।
त्वं नो रिपुर्ययोरर्थं तौ हतावद्य को भवान् ॥ ९ ॥

एकः पूर्वगसैन्येऽस्मिन्नजनासुत गीयसे ।
अप्रमत्तेन किं मत्तस्त्वयापीमौ न रक्षितौ ॥ १० ॥

१. A विव धरा धरणी तौ गता २. BCD वदद्वा ।

क्वासौ नलो जलनिधिर्येन बद्धः शिलोच्चयैः ।
 स तरत्वधुना क्षुब्धं मेघनादमहार्णवम् ॥ ११ ॥
 भग्नस्स्वया मम रथो वालिपुत्र बली भवान् ।
 मायि भग्नं पितृव्यस्य निर्वाहय मनोरथम् ॥ १२ ॥
 सुषेण शृणुमः सिद्धिं भैषज्ये भिषजस्तव ।
 गाढवाणव्रजरुज्जावुल्लाघय रथूद्धौ ॥ १३ ॥
 अयं स मैन्दद्विविदौ दोर्दर्पः समरेषु वाम् ।
 सुप्तं भवद्धयां नरयोर्यन्मया हन्यमानयोः ॥ १४ ॥
 अयं ते जाम्बवन्मन्त्रस्तन्त्रेणानेन राघवः ।
 यत्सेरितो योधयितुं यातुधानपतिं त्वया ॥ १५ ॥
 विशेषेण विहस्योच्चैर्भाषेऽथ विभीषणम् ।
 रामलक्ष्मणयोर्पूर्वे शोकवैलक्ष्यमीलितम् ॥ १६ ॥
 शूरौ कृताक्षौ सुधियौ सुप्रभूतं पुरोगमौ ।
 इमौ तौ रामसौभित्री पितृव्य यमितौ मया ॥ १७ ॥
 बलं विलुप्तमखिलं मयैकेन वनौकसाम् ।
 त्वं शेषितो दर्शयितुं दाशरथ्योरिमां दशाम् ॥ १८ ॥
 क्व नश्यसि निशीथेऽस्मिन्नामितोऽसि मुखत्विषा^१ ।
 मया युध्यस्व पुत्रेण रामलक्ष्मणशत्रुणा ॥ १९ ॥
 यत्सत्यं युध्यमानेऽपि प्रहर्तुं त्वयि नो धृणा ।
 यदग्रतो भयं पश्यन् यच्चत्कृत्वाँ॒ऽसि निर्गतः ॥ २० ॥
 पतितौ नीडशांखार्भौविमौ ते पुरुषाकृती ।
 लयं लङ्घनाचलाङ्घेषु रक्षोऽधर्मं भजाधुना ॥ २१ ॥
 हताविमौ किं पुवर्गैरेहि यापो निकेतनम् ।
 ताताच्चास्येऽहमय त्वामरातिवधतोषितात् ॥ २२ ॥

१. D ससू २. A नुवीतोसि मुखेन मे । ३. CD त्रकुत्रासि ४. A सखोटा ५. A वलीकेषु B
 चलाङ्घेषु भजा D व्युजाधम भज

किमश्वासि परोच्छिष्टं कर्त्तवं पङ्कौ वनौकसाम् ।
नैकषेयपतिभ्रातर्भवितव्यमहो तव ॥ २३ ॥

श्रुतस्य ते परीणामः स्वकुलादिच्युतोऽसि यत् ।
बालत्वमिदमस्माकं यदमी रिपवो जिताः ॥ २४ ॥

इति कर्कशमुद्दीर्य जितकाशी निशाचरः ।
पुनराह स्म तान् सर्वान् हर्षवादबलात्कृतः ॥ २५ ॥

अयं नयामि नगर्ण शरबद्धाविमावरी ।
दत्त्वा शिरसि वः पादं रक्ष्यतामृक्षवानराः ॥ २६ ॥

तं निशम्यैव निष्पन्दान्यपि निष्पेतुरन्तिकात् ।
सद्यो रूढव्रणानीव बलानि विपिनौकसाम् ॥ २७ ॥

विधुन्वन् शत्रुजालानि चचालोन्मूलितद्रुमः ।
रक्षणःपरगजक्षेभाद्रजो गैंज इवोन्मदः ॥ २८ ॥

आपृच्छ्य गर्वमुत्पुच्छः शरभो रोषमूर्छितः ।
मेघनांदं नभस्संस्थमक्षमोऽपि न चक्षमे ॥ २९ ॥

अपि च्छिन्नास्थिवन्धेन स्कन्धेनोन्नतकन्धरः ।
आजगाम गिरेः शृङ्गं गृहीत्वा गन्धमादनः ॥ ३० ॥

मुखेन क्षुण्णदंष्ट्रेण सुदंष्ट्रः संकुलं वदन् ।
निराकुलेन मनसा निर्जगाम जयन्निव ॥ ३१ ॥

एकेन बाहुनाऽदाय सुवाहुः सकलं द्रुमम् ।
ययावन्येन दधता विकलं पाणिपङ्कवम् ॥ ३२ ॥

जित्वा घुस्णविच्छिन्निमशोभत पुरो भवन् ।
मुखेनार्लिंककीलालधाराङ्केन दरीमुँखः ॥ ३३ ॥

चक्षुषा विकलेनापि सर्वास्त्रग्रामवर्त्मना ।
अैक्षुण्णपृष्ठः पनसः पटु गर्जन्विनिर्ययौ ॥ ३४ ॥

१. BC सुज २. BC सर ३. BC रक्षापरे राजक्षों गजराज ४. A मूर्छा D बल ५. BCD आछिन्नाखिल, ६. BC ली । ७. A वली ७. A वक्षसाविकरालादि:

अपि गम्भीरनिक्षिपथद्रोणीगतोऽङ्गदैः ।
रेजे नदन् सिंह इव गतौँ हरिणतां गतः ॥ ३५ ॥

अपश्यन्नपि धूम्राक्षो वाणभिन्नेन चक्षुषा ।
मन्युना देशकेनेव तमुद्देशमुपागमत् ॥ ३६ ॥

प्रतीकैविशिखप्रोतैरुथितः प्रतिवासपदात् ।
स्वलन्वलन् शतबलिः शिलामादाय निर्ययौ ॥ ३७ ॥

न केवलं प्राणयुँताः प्रेतत्वमपि ये गताः ।
तेऽपि संनह्य संपेतुः श्रुत्वा सैन्यपराभवम् ॥ ३८ ॥

नातर्जयन्नचार्जद्वयमालम्ब्य केवलम् ।
ररक्ष रक्षःप्रवरो राममेव विभीषणः ॥ ३९ ॥

सुग्रीवः शोकविकलोऽयवलेपमुदीरयन् ।
तस्थौ युद्धरसादात्तद्विषदन्तप्रातिश्रवः ॥ ४० ॥

तेन वानरवीराणामवृष्टम्भेन रावाणिः ।
तत्याज नयनारम्भं रामलक्ष्मणयोस्तदा ॥ ४१ ॥

यास्यन् कृतार्थः स पुरीं नारेभे समरान्तरम् ।
नेष्यते मर्तुकामेषु निर्बन्धातिशयोऽरिषु ॥ ४२ ॥

इत्युत्सुज्य रणं लङ्कां प्रविष्टे वासवद्विषि ।
उदियाय शनैरिन्दुर्भिन्दशरणं तमः ॥ ४३ ॥

आनिनाय विमानेन त्रिजटा तत्र जानकीम् ।
रामस्य तां दर्शयितुं दशां दशमुखाङ्गया ॥ ४४ ॥

तां तर्थाऽबोधयत्सर्वः सर्वा तथा पक्षपांतिनी ।
पश्यन्त्यपि यथा पत्युरत्यर्यं न ममार सा ॥ ४५ ॥

तौ तथोव्यां निपतिता निष्पन्दौ नृपनन्दनौ ।
विलोक्य चन्द्रिकालोके विललाप कपीश्वरः ॥ ४६ ॥

१. A प्यागताङ्गदः २. A गजे । ३. A घस्य ४. A युजः । ५. A तस्थौ तथैव यददान्त द्विषद्वचसि
६. BD सान्तरे C सांबे ७. A द्वूयः ८. BC तां

अहो बत महाश्वर्यं यदनार्थेण रक्षसा ।
हताविमौ तमिस्त्रेण सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४७ ॥

भ्रमः स्वग्रोऽथ मायेयं महती पिशिताशिनाम् ।
पश्यामि यदसंभाव्यं रामलक्ष्मणयोरिदिम् ॥ ४८ ॥

हा देव क्व दशो दद्यामरिवाणाः परं पुरः ।
नास्ति क्षमातिलकयोस्तिलस्याप्यन्तरं तनौ ॥ ४९ ॥

धिङ्गां कृतद्धर्मस्त्रिग्धमक्षेतं पापमत्रपम् ।
तयोः पश्यामि कदनं कृतमेवमरातिना ॥ ५० ॥

किमशक्ताः किमस्त्रिग्धाः सर्वे वनचरा वयम् ।
एकं भ्रातरमादाय देव दूरं गतोऽसि यत् ॥ ५१ ॥

किं नादिशासि सौमित्रे राम किं मां न भाषसे ।
अप्रसादः कुतस्त्योऽयं युवयोरुभयोरपि ॥ ५२ ॥

अरूपत्रैश्वादुशर्तैश्वरणावयमाददे ।
केयं संप्रति सौमित्रे^१ व्यथायांमविभागिता ॥ ५३ ॥

आमृशामि क्व हस्तेन क्व लिखामि नखैस्त्वचम् ।
पृच्छामि सद्यं क्व युवां प्रहैतं क्व नै शत्रुणा ॥ ५४ ॥
द्विषज्जयाय ज्यायांसं वत्स लक्ष्मण बोधय ।
मुक्त्वा नः प्रस्थितो रामः क्व सौमित्रिरनुर्त्तरः ॥ ५५ ॥

प्रसन्ने वदनाम्भोजे जाम्बवन् जीवैः प्रभू ।
र्मर्मस्थानेषु विशिखैर्व्यामैष्वर्वचनौ परम् ॥ ५६ ॥

सुषेण संग्रहः कीटक् क्वचिदस्ति प्रतिक्रिया ।
ब्रूहि सत्यं न जापाता कठिनस्ते विदीर्यते ॥ ५७ ॥

पश्यतानुगमर्यादां हे सर्वे यूथपोत्तमाः ।
अयं जीवति सुग्रीवः प्रमीतौ^२ रामलक्ष्मणौ ॥ ५८ ॥

१. BCP मे नाथ २. BD नाथ ३. BC यत्कृ । ४. D शक ५. BC त्य ६. BCD नन्त
७. BD त्रुचित् ८. A वर्ण D वर्ष ९. A सौत्र १०. A वोनिर्जीवौ ।

अङ्गदाहर दारुणि दूरमेति रघूद्वहः ।
त्वया सन्दीप्यतामाशु वातपुत्र सखे शिखी ॥ ५९ ॥

मुञ्च मुञ्चाम्यहं प्राणानिदं दीर्घनिमीलितम् ।
रामस्य वीक्षितुं वक्त्रनलिनं नील नोत्सहे ॥ ६० ॥

किं न संभाषसे राम किं लक्ष्मण न वीक्षसे ।
किमुज्जितः सुवदनौ सुग्रीवोऽनुगतः सखा ॥ ६१ ॥

देव देहि प्रतिवचः क्षणमुन्मील्य पश्य माम् ।
तथा वितीर्णप्रणये केयं मययवधीरणा ॥ ६२ ॥

हे यूथपतयो मौलाः कुलशेषोऽयमङ्गनः ।
प्राप्यतां पदमार्यस्य मयाऽनार्येण द्रौषितम् ॥ ६३ ॥

न शक्यतेऽतिपतितुं विचित्रा नियतेर्गतिः ।
यदुत्तीर्य महासिन्धुं निमग्नाः गोष्ठदेऽधुना ॥ ६४ ॥

अहः संहृतमहाय निहृतः सहसर्वशुमान् ।
नूनं तदस्मदरिणा कृतान्तेन कृतं तपः ॥ ६५ ॥

मन्ये मत्सरमाधाय विधुरद्य विलेहि नैः ।
तिरस्कृतं हि तद्विम्बमनयोर्वदनत्विपा ॥ ६६ ॥

यो न सखलेन्महीयेषु महाविधलहरीषु वा ।
स मे कङ्गपरिसरे समे भयो मनोरथः ॥ ६७ ॥

शाधि मे मरणोपायं जयाशा जाम्बवन् गता ।
मत्कर्मणः फलं पश्य रामः स्वपिति शोणिते ॥ ६८ ॥

त्वमद्यैव सरिन्नाथं तार तारय यूथपान् ।
सहाभ्यामेव सुग्रीवः संस्थितः सिन्धुरोधसि ॥ ६९ ॥

इति शोचति सुग्रीवे गीर्भिः करुणकाङ्कुभिः ।
मुक्तकण्ठः कपीन्द्राणामाक्रन्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७० ॥

१. A दमय । २. BD किंस्तंभितः । ३. A विरयविलंबितः । ४. A नलकर्म ।

रुदितध्वनिना तेन त्रिजटा संशयं यथौ ।
 अतिगम्भीरमविशेषमैथिली मोहसागरम् ॥ ७१ ॥
 नाजयन् कपयस्तर्हि तेषामार्तरवैः पुनः ।
 स महानुत्सवाघोषः पिदधे पिशिताशिनाम् ॥ ७२ ॥
 निष्पात कपीन्द्राणामशुवर्षं तथाऽभितः ।
 ममृजेऽस्तनदीपङ्कस्तावुभौ परितो यथा ॥ ७३ ॥
 हा सुप्रभू दाशरथी सुप्रभूतगुणालयौ ।
 क्षणिकं दर्शयित्वा नः स्वमं कुत्र गतौ युवाम् ॥ ७४ ॥
 अयं योषिदैवीरेव रघुवीरौ विरोदिति ।
 युवयोरायतस्वापदीनो दिनकरात्मजः ॥ ७५ ॥
 मृदाविमौ राजसुतावुत लोकान्तरं गतौ ।
 बत सम्यङ् न जानीमो जाम्बवन् कोन्वर्यं विधिः ॥ ७६ ॥
 अनयोरनयो नास्ति पौरुषं पुरुषाधिकम् ।
 हतौ कथं निहीनेन द्विषा दशरथात्मजौ ॥ ७७ ॥
 किमेतयोरस्त्यशुभं शुभलक्षणदीपयोः ।
 यन्मुद्दतः संयमितौ झषेन्द्राविव जाँलिना ॥ ७८ ॥
 विचारयति नाचारं नचाकारं नच क्रमम् ।
 आक्रम्य संज्ञपयति यथोत्पादमनित्यता ॥ ७९ ॥
 विक्रमन्ते न सुभटाः पलायन्ते न भीरवः ।
 समं द्वयेऽपि सर्पन्ति सदनं समवर्तिनः ॥ ८० ॥
 अग्रे यान्ति गुणोदग्नाश्वरमं निर्गुणा अपि ।
 यथाद्विन् तथा रात्रौ वह्येवैष दार्ढणः ॥ ८१ ॥
 ऋक्षराज हितं शाधि स्वामिनं शोकविह्लम् ।
 नीयेतां सत्वरमिमावितः सन्दिग्धजीवितौ ॥ ८२ ॥

१. BCD मात्रेण । २. BC वशा । ३. B C D दिवाकान्ता । ४. B C तावृपेन्द्राविन्द्र । ५. A न
 तथानित्य ६. A त्युच्चः सु

अस्ति सेतुस्तथैवासावस्ति मारुतिरक्षतः ।
को दोषः पुनरेष्यामः स्वास्थ्ये काकुत्स्थयोः सति ॥ ८३ ॥

इति वाचि कपीन्द्राणामवदज्ञातवेष्युः ।
विभीषणः क्षुर्यसुतं शौर्यसन्दीपनीर्गिरः ॥ ८४ ॥

कोऽयं कपिमहाराज सुग्रीव समयः शुचाम् ।
नन्वाश्वासय सन्त्रासाद्विद्वद्वलमात्मनः ॥ ८५ ॥

नूनं निदेशेन पितुर्नेतुमेतावितोऽधुना ।
स राक्षसः शक्तजयी सब्रह्म पुनरेष्यति ॥ ८६ ॥

व्यवस्थापय यूथानि स्वस्थो भव जहि द्विषः ।
तर प्रतिज्ञासरितं वीर वीरवतं वहन् ॥ ८७ ॥

घूर्णते हरिसेनेयमनाथा समरेऽधुना ।
अम्भस्यकर्णधारेव नौरावर्तभयङ्करे ॥ ८८ ॥

सदृशं चिन्तयारम्यं किं वयस्य विरोदिपि ।
नास्ति रामप्रसादानामश्रुमोक्षणैः निष्कृतिः ॥ ८९ ॥

ध्रुवं ध्रियेते नृपती निमित्तानि वदन्ति मे ।
दैवदैरात्म्यदोषेण व्यतिरेकेऽपि किं शुचा ॥ ९० ॥

विशेषको भव सुग्रीव दशग्रीवो निहन्यताम् ।
अनुप्रयताः काकुत्स्थात् प्राप्स्यामः पारितोषिकम् ॥ ९१ ॥

कपीश फश्य निपुणं प्राणैर्न रहिताविमौ ।
त्वंचि विच्छायताऽन्या सा सब्रनः प्रोषितप्रभोः ॥ ९२ ॥

प्रहारमूळितः स्वामी सुभट्टैः प्रतिबोध्येते ।
स्वबाहुजयनिर्योर्षैर्न एनः परिदेवितैः ॥ ९३ ॥

प्रवर्तस्व महाराज राजधर्ममनुस्मरन् ।
निवर्तस्व जडकीबजनजुष्टादितः पथः ॥ ९४ ॥

अश्रुदुर्दिनमस्माकं किमिदं योषितामिव ।
एहि यामो गतिं शुक्रामुज्ज्वलैर्वीरवर्त्मभिः ॥ ९५ ॥

पृच्छ वीरं हनूमनं जाम्बवनं च पण्डितम् ।
अपण्डित इवेदानीं किमकाण्डे विषीदसि ॥ ९६ ॥

सखे संस्तम्भयात्मानं किमाक्रन्दसि निष्फलम् ।
श्रौयते रुदितैः कथित् निवृत्तः परलोकभाक् ॥ ९७ ॥

यौ खल्विमौ यथ भवान् योऽहं येऽमी तवानुगाः ।
यथारिवेत्सैः सुग्रीव कच्चित्सर्वमनाकुलम् ॥ ९८ ॥

अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयं नास्ति सत्यमिहाप्यपि ।
विवेचयन्ति हि बुधाः^१ विषीदन्त्यविवेकिनः ॥ ९९ ॥

नास्ति भिन्नं चितः किञ्चित्किं प्रपञ्चेन वज्च्यसे ।
अभ्यासेन रहस्यानां वयस्य विशदो भव ॥ १०० ॥

प्रपञ्चविषया वृत्तिः जाग्रन्निद्रेति कीर्तिता ।
स प्रबुद्धस्तु यस्यान्तश्चित्पदीपो निरञ्जनः ॥ १०१ ॥

शून्यमूलः प्रपञ्चोऽयं शून्यताशेखरः सखे ।
सारशून्यतया मध्येऽप्यनास्थाऽस्मिन्मनीषिणाम् ॥ १०२ ॥

अनादिवासनादोषादसन्नेवायमीक्ष्यते ।
गन्धर्वनगराकारः संसारो बहुविभ्रमः ॥ १०३ ॥

चितमभ्यस्य कल्याणीं कैवल्यामृतकन्दलीम् ।
संमुद्दासि किमध्यास्य वासनाविषवीरुद्धः ॥ १०४ ॥

जगदेतन्निपतति ज्ञानालम्बग्रहादधः ।
ते सन्त्युपरि सर्वेषां ये निरालम्बसंविदः ॥ १०५ ॥

तावद्वृढपराकारसारा संविन्महानदी ।
न यावदात्मरूपेण निषुणैरवगाहते ॥ १०६ ॥

१. BC ले वीरवर्त्मनि । २. A श्रुतोऽत स्तुतः कस्य । ३. D वीरं C वंशः । ४. A यान्तविशदम् ।
५. A बुद्धिः ।

प्राङ्गनास्ति चरमं नास्ति नैस्ति सर्वमिदं सरवे ।
 विद्धि मध्येऽपि नास्तीति स्वभवृत्तसमं जगत् ॥ १०७ ॥
 अविद्यायोनयो भावाः सर्वेऽप्यु बुद्धुदा इव ।
 क्षणमुद्धूय गच्छन्ति ज्ञानैकजलधौ लयम् ॥ १०८ ॥
 सुशीतलोदकनर्दीं विदित्वान्तर्विंगाह्यताम् ।
 वहिर्भ्रान्तिनिदानास्ते निर्वान्तु ज्वलिताः शुचः ॥ १०९ ॥
 एकस्य ज्ञानजलधेर्जगदाप्नाव्य तिष्ठतः ।
 उद्येष्टोऽयमहमित्यर्पितविद्यावातसंभवः ॥ ११० ॥
 स विस्वर्वत्ति भेदालीरासाद्यं स्वप्रकल्पिताः ।
 ममत्वोत्कलिकार्वतस्ततः स्वैरं प्रवर्तते ॥ १११ ॥
 रागद्रेषाविति ग्राहौ गृहीतः समनन्तरम् ।
 ततश्चानर्थपातालप्रवेशः केन वार्यते ॥ ११२ ॥
 प्रशान्ताखिलक्षोले कैवल्यामृतवारिधौ ।
 मज्ज मज्जसि किं द्वैतग्रहक्षाराभ्यवीचिषु ॥ ११३ ॥
 कस्तिष्ठति गतः को वा कस्य केन किमागतम् ।
 किं निमज्जसि भायायां पश्य तत्त्वमतन्द्रितः ॥ ११४ ॥
 तत्त्वेमेकं यदात्मेति जगदेतत् प्रचक्षते ।
 ततोऽन्यः कस्तवानीतो यस्तात् विषयः शुचाम् ॥ ११५ ॥
 बालान् प्रति विवर्तोऽयं ब्रह्मणः सकलं जगत् ।
 अविवर्तिनमानन्दमास्थिताः कृतिनः पुनः ॥ ११६ ॥
 अविविक्तो जनः शोचत्यकस्माच्च प्रहृष्यति ।
 तत्त्ववित्तु हसन्नास्ते तस्य मोहो विडम्बनीं ॥ ११७ ॥
 तथा मूक्षमिदं तत्त्वं तिरोहितमविद्यया ।
 यथा स्थूलेषु लोकानां जातः स्वात्मसुं संशयः ॥ ११८ ॥

१. BC वत्तु २. BC तिमिदम् ३. BC भेदाः ४. AC बन्यनदी विदित्यन्त ५. BD कलिताशवः ।
 ६. BC स्या ७. BC ति ८. D व्यु ९. BC संवित्स्वालित १०. BCD गायाश्च प्र । ११. A
 हविडम्बनाम् १२. A नि ।

पृथिव्यादिमहाभूतपरमाणुमयं जगत् ।
स्थितं यदा तदाऽपीह को गतो योऽनुशोच्यते ॥ ११९ ॥

असतः संभवो नास्ति नास्त्यभावः सतः सखे ।
आविर्भावतिरोभावाः संस्थानानाममी परम् ॥ १२० ॥

किं त्वयेकपुरोत्सादाद्विषादमुपगच्छसि ।
भज संचारिताभोमं परमेशं पुरान्तरे ॥ १२१ ॥

दुरितानि दशास्यस्य पच्यन्तेऽद्यापि न ध्रुवम् ।
द्रुतमेवास्य देवस्य पाशाः प्रश्लथतां गताः ॥ १२२ ॥

इपामुदामतमसं जित्वा सत्वबलाच्छुचम् ।
रामस्यानुसराद्वानं विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ १२३ ॥

समाधाय क्षणं पश्य प्रत्यगात्मानमात्मनि ।
इयं विभातु सुव्यक्तं प्राण्वुद्दिरजनी तव ॥ १२४ ॥

कृतं पुरुषकारेण केवलं कर्मणे नमः ।
रामो रावणिना बाणैर्यदेवं यमितो युधि ॥ १२५ ॥

नाभिजात्यं न चारित्रं न नयो न च विक्रमः ।
बलवन्ति पुराणानि सखे कर्मणि केवलम् ॥ १२६ ॥

अनयोरपतीकारात् किमेवमवसीदसि ।
न लुम्पति ललाटस्थापीश्वरोऽप्यक्षरावलिम् ॥ १२७ ॥

क्वायोध्या क्व च लङ्घेयं क्व रामः क्व च रावणः ।
अचिन्तनीया नियतिर्यग्येदं द्वन्द्वमाहितम् ॥ १२८ ॥

हे सुग्रीव दशग्रीवं जहि स्वेनैव मुष्टिना ।
असामान्यमिदानीं ते यशो यातु परापरम् ॥ १२९ ॥

दूरमुत्सहते राजन् महासत्त्वो महापदि ।
अत्यपसत्त्वो जनः शोचत्यल्पेऽपि चै परिक्षये ॥ १३० ॥

जयः पुण्यपराधीनः प्राप्यते कृपणैरपि ।
नहि॑ शूराद्वैतेऽन्येन देहत्यागोऽद्वं यैशः ॥ १३१ ॥

बद्धौ विषक्षभूतेनै॒ कर्मणा रामलक्ष्मणौ॑ ।
सुहृद्भूतेन तेनैव मोचनीयाविमौ पुनः ॥ १३२ ॥

कर्मणि प्रगुणे पुंसः सर्वमेव प्रदक्षिणम् ।
तस्मिन् विगुणताभाजि भजते को न वामताम् ॥ १३३ ॥

सतां सत्कर्मसंवेगः पुराणं प्रणुदत्यधम् ।
वष्टीघ इव शैलानां दवानलशिखोच्चयम् ॥ १३४ ॥

सुखदुःखोपभोगानां पुपनामक्षणोद्गुराः ।
प्रतिजाग्रति कर्तारं केवलं कर्मशक्तयः ॥ १३५ ॥

सखे संन्यस्य कर्मणि ब्रह्मणः प्रणयी भव ।
नेष्यते यदि संसारचक्रावर्तभ्रमश्रमः ॥ १३६ ॥

तावदेव विकल्पोऽयं हृदि यावद्विर्ग्यहः ।
सर्ति॑ कूले हि कल्लोलाः केवलं निश्चलं पयः ॥ १३७ ॥

अयं किमन्धङ्गरणस्त्वया शोकोऽवलम्ब्यते ।
निर्वाहयतु सैव त्वां प्रज्ञायष्ट्रभङ्गुरा ॥ १३८ ॥

ते जातु न विगण्यन्ते गणनासु गरीयसाम् ।
ये तरङ्गैस्तृणानीव हियन्ते हर्षशोकयोः ॥ १३९ ॥

स्वामारुदं दशादोलामहोरात्रमिदं जगत् ।
क्रीड्यते॑ षड्विधैः प्रेष्ट्वैः सखे कस्य विरोदिषि ॥ १४० ॥

सूते संहरति क्षिप्रं पुनः सृजति हन्ति च ।
जगन्ति बहुपर्यायः काल एव कुतूहली ॥ १४१ ॥

१. B C दु॒ २. B C D कर्मणा रामलक्ष्मणौ ३. B C D द्विषद्भूतेन येनैवं ४. B C D यमितौ पुरा । ५. B खेपिशोका । CD खापशापानांपापा ६. BCD तद्विकल्पोत्थंय । ७. A गतः ८. C सन्ति॑ D चलाः ९. B डते । A डन्ते ।

न विशेषग्रहः कथित्वं च कथित्वियामकः ।
जन्तुष्वभ्यवहायेषु प्राकाम्यं कालभोगिनः ॥ १४२ ॥

का कथा मर्त्यपिण्डानां निमेषान्तरनाशीनाम् ।
अपि देवनिकायानां कायाः काँलस्य गोचराः ॥ १४३ ॥

स्वयं नृत्यसि किं भ्रातर्विलपिवैकलेन्द्रियः ।
क्षणं निश्वलमासीनः पश्य संसारनाटकम् ॥ १४४ ॥

अस्यानेकतरङ्गस्य जगतः क्षणभङ्गिनः ।
किं विषङ्गेण मनसि पूवगेश मनागपि ॥ १४५ ॥

एवं विभीषणेनोक्तोऽप्यनिमुक्तमहाशुचम् ।
ऊचे सुषेणः सुग्रीवं प्रत्यग्रौपयिकं वचः ॥ १४६ ॥

द्वूरमाह महाराज व्यतिरेके विभीषणः ।
प्रसीद शृणु यद्भूमो वयमाश्चसितान्वयाः ॥ १४७ ॥

त्यज शोकममङ्गल्यं मङ्गल्यानि विचिन्तय ।
देवसाध्याविमौ देवौ विशदं वीक्षितं मया ॥ १४८ ॥

वद्धौ विषधरीभूय शरैर्यद्यपि दारूणैः ।
इमावापूलमिष्वाकुनन्दनौ चन्दनाविव ॥ १४९ ॥

यैद्यापीदं विघटितं शृङ्गाटकचतुष्टयम् ।
अमी यद्यपि चावर्ताश्वत्वरोऽपि शरैश्चिताः ॥ १५० ॥

सीमन्ता यद्यपि ध्वस्ताः स्सता यद्यपि मातृकाः ।
सर्वायसो यद्यपीषुर्निर्ष्कर्म्प्योऽधिष्ठितावयम् ॥ १५१ ॥

मग्ना यद्यपि चापुंखंमसयोर्विशिखावली ।
उत्क्षेपयोर्यद्यपि च नाराचानामयं चयः ॥ १५२ ॥

यद्यपीदं विशसितं वक्षः कक्षयरावर्धि ।
नाभिनालीषु नालीकाः सङ्गिनोऽमी च यद्यपि ॥ १५३ ॥

१. BCD वासि २. BCD येयेते दुष्का ३. BC पत्तौवि ४. BCD न । ५. BC omit
three lines ६. BC यद्यपीषुः सुनिष्कर्म्प्यो दश्यते ७. A खं शङ्क । ८. BC चक्षुर्विश्वरादपि ।

हत्कुशेशयमाक्रान्तं यद्यपीदं शिलीमुखैः ।
अयं यद्यपि निष्क्रान्तः सास्त्रपिण्डो द्रुकुण्डुकः ॥ १५४ ॥

इन्द्रवस्तावयं यद्यप्यच्छिन्नः प्रवहोऽसृजाम् ।
यद्यप्ययं लोहितासे लक्ष्यते लोहितक्षयः ॥ १५५ ॥

खानि यद्यपि सुसानि लुप्ता यद्यपि चेतना ।
आशीविषपरीतेषु यद्यप्यङ्गेषु नान्तरम् ॥ १५६ ॥

यद्यपि स्वाँपनी विद्वा वृहत्ती यद्यपि क्षता ।
यद्यपीयं विपाठौद्यैः स्वराणीं सरणिः क्षता ॥ १५७ ॥

सर्वप्रस्त्व्यां विसन्धानमिदं यद्यपि दुर्घटम् ।
पाँतः पिशितपेशीनामेष यद्यपि चावनौ ॥ १५८ ॥

स्नायुमर्मसु निर्मग्राः कर्णिनो यद्यपीषवः ।
आविद्धं धमनीजाँलमूर्धं यद्यपि जन्मणः ॥ १५९ ॥

सप्ताग्रमपि सुग्रीव गतं यद्यपि मर्मणाम् ।
हिं तथापि जानीहि देव दीर्घायुषाविमौ ॥ १६० ॥ कुलकम् ॥

सत्यं छिन्नानि भिन्नानि क्षतानि मथितानि च ।
स्वामिन् सर्वत्र सर्वाणि मर्मणि मनुजेन्द्रयोः ॥ १६१ ॥

सद्यः प्राणहरः क्वापि क्वापि कालादिह क्षयः ।
क्वचिच्च शल्योद्धरणान्मरणं मर्मणि ध्रुवम् ॥ १६२ ॥

क्वचिच्छ्रिकलतापत्तिः शस्त्रस्पर्शान्मनागपि ।
केवलं क्वापि मूर्ढन्ति महाराज महारूजः ॥ १६३ ॥

सत्यं तन्मत्यमात्रेषु शल्यतन्त्रे निदर्शितम् ।
मत्यातिशययोः स्वामिनयोस्तत्पुनः कथम् ॥ १६४ ॥

पश्य नासागतिः सैव सैव मुद्रा दृशोरियम् ।
सैव घोरप्रहारेऽपि च्छाया काऽप्यनपायिनी ॥ १६५ ॥

१. B शास्त्रपिण्डोघटुन्दुकः । D छटुन्दुकः २. A स्थ । ३. B धमनी ४. AC टोचैस्तरुणे ५. A प्रातः C पो । ६. A धिकौ । ७. B मू । ८. A क्ष । ९. BC व्ययः D व्यथः ।

देवद्विजगुरुश्रद्धाभरवन्धुरचेतसाम् ।
सदागमप्रमाणानामकालमरणं कुतः ॥ १६६ ॥

रिष्टशून्यतयाऽनिष्टं पश्यामो न मनागपि ।
उत्थास्यति सह भ्रात्रा रामो नूनमनामयः ॥ १६७ ॥

आसप्तरात्राद्विषजां सद्यः प्राणहरेष्वपि ।
आस्ति मर्मप्रहारेषु पुवगेश प्रतिक्रिया ॥ १६८ ॥

अहं भिषक् सहायस्त्वमातुरौ रामलक्ष्मणौ ।
दूराण्यपि न दूराणि भेषजानि च मारुतेः ॥ १६९ ॥

भव्यानां स्वयमायान्ति भिषजो भेषजानि च ।
अनयोर्विषवेगेऽस्मिन् वीक्षे तार्क्ष्यमुपागतम् ॥ १७० ॥

सन्ति सुप्तकचिह्नानि नैवास्ति व्यसुलक्षणम् ।
न चाकृतिविशेषाणामीहशामीदृशं भवेत् ॥ १७१ ॥

इयं विभातु रजनी द्रष्टव्यसि विस्तुजाविमौ ।
धान्वन्तरीया हि वर्यं मा स्म गाः सिद्धिसंशयम् ॥ १७२ ॥

श्रूयते हि शिरश्छिन्नं सप्ततन्तोः पिनाकिना ।
सद्यः संहितमधिभ्यां तत्र तद्वागतोषिते ॥ १७३ ॥

सुरारिभिः शकलितो बृहस्पतिसुतः कचः ।
संजीवितो भगवता भार्गवेण पुनः पुनः ॥ १७४ ॥

देवासुराः समीकेषु मिथः शस्त्राग्निसंस्थिताः ।
सद्यः समीयुरसुभिः प्रभावात्स्वःपुरोधसः ॥ १७५ ॥

इति वदति सुषेणे संपातान्तरिक्षा—
दमृतपृष्ठतजालैर्दुर्दिनं दिक्षु तन्वन् ।

पुवगपतिसुगुमौ सुमकावन्तरा तौ
विषधरकुलशत्रुविष्णुपत्रं पतत्री ॥ १७६ ॥

युगपदथ विशल्यौ कल्पकायावुभौ तौ
 विगतभुजगपाशौ तस्य पक्षानिलाभ्याम् ।
 वलवति वलमानौ संभ्रमे वानराणां
 किमिदमिति कपीन्द्रं सोत्सुकौ पृच्छतः स्म ॥ १७७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये नागपाशपरि-
 भ्रंशो नाम एकत्रिशः सर्गः ॥

जाते युवामतिचिरान्नयने कृतार्थे कर्णे निषिक्तममृतं युवयोश्चिरेण ।
 त्रिशादयं (सुकृतिनां वहुमानहेतुः) दृष्टेऽन्य यच्चिरमयं युवराजदेवः ॥

द्वात्रिंशः सर्गः ॥

द्वशः प्रसर्पतातिभिः क्षणार्थं रुन्धानमाकल्पयणिप्रभाणाम् ।
 दिशश्च लिम्पन्तमिव प्रदीर्घनिर्हारिणा लेपनसौरभेण ॥ १ ॥
 मूर्छद्विरन्योन्यमनेकवर्णेर्घनाविलेऽहीव सहस्रभासम् ।
 तन्वानमिन्द्रायुधजालमुस्तैरुष्णीषकक्षाङ्गदनायकानाम् ॥ २ ॥
 कण्ठेन वज्राङ्कितनिष्कलक्ष्यं महेन्द्रसन्देशमिवोद्धृतम् ।
 तमांसि मुक्तालतया हरन्तमुपेन्द्रभत्तयेव हृदि स्फुरन्त्या ॥ ३ ॥
 चन्द्रातपेनेव सुधासमुद्रं संवीतमार्चिःशुचिनाऽशुकेन ।
 विराजमानं मणिकुण्डलाभ्यां श्रुतिस्मृतिभ्यामिव धर्मकार्यम् ॥ ४ ॥
 दिव्याकृतिं दिव्यविलासमाजमुद्भासिदिव्याभरणप्रवेकम् ।
 अनुदृतैः संविहितावधानं दिव्यैश्च शब्दादिभिरिन्द्रियार्थैः ॥ ५ ॥
 सहानुयोगोपनतं ददर्श रामः समं संमदिनाऽनुजेन ।
 तमग्रतः कीर्णसुवर्णगौरच्छदप्रभामण्डलमण्डजेशम् ॥ ६ ॥ कुलकम् ॥
 अनेन सद्यो विशदीकृतौ स्वः क एष नो बन्धुषु नाकर्त्ती ।
 उपक्रियायाः सदृशं विधेयं किमावयोरित्युभयं ललज्जे ॥ ७ ॥
 तमानतं संनतिभिर्विशेषादुत्थापयन्विस्मृतपूर्ववृत्तम् ।
 अवोचताधोक्षजमल्पमेव रामाभिधानस्थगितं गरुत्मान् ॥ ८ ॥
 प्रसीद गच्छामि नमो नमस्ते समस्तलोकप्रभवेऽच्युताय ।
 गृहण मा क्षिर्प्रमहं त्वदीयः सहाय ते सत्वरमागतोऽस्मि ॥ ९ ॥
 रक्षःपतेरिन्द्रजिता सुतेन स्वाराधितोऽभूद्वरदो विरिञ्चिः ।
 ददौ स तस्मै भगवान् द्विजिह्वान् जंगत्प्रमाथोदयलालसाय ॥ १० ॥
 तेनैव नाथ प्रथमं निसृष्टः सृष्टिप्रक्षयकारणेन ।
 देवेन देवासुरदुस्सहानामाहित्रजानामहमत्ययार्य ॥ ११ ॥

१. B भिः २. A मना ३. BCD कर्णिका ४. B य ५. A छत्रैः CD छत्रै ६. A संक्षिप्त ७. A भुजङ्गान् तातप्रसादोजय । ८. A मित्युपायः ।

साध्या पर्यैते नियतेः प्रभावात्र तु त्वदस्त्यैश्यधिकं पर्यौजः ।
स्थितानि मय्यप्यधुना तवैव रजासि पादाम्बुजयोर्जयन्ति ॥ १२ ॥

स्परात्मनः साधय देवकार्थं तवाजिभाजः क इमे^३ पिशाचाः ।
त्यजार्जवं जिह्वत्पेष्वमीषु जहि प्रकारैः कुटिलैरपीमान् ॥ १३ ॥

इत्युचिवानुत्सुकितप्रवङ्गोऽ विहङ्गमेशः सहसोत्पात ।
दिव्यस्त्रगालेपनगन्यपुण्यश्चिरात्तदङ्गंप्रभवो नभस्वान् ॥ १४ ॥

रामस्य तेनाभ्युदयाद्भुतेन ववल्गुरुचैः कपयः प्रतीर्ताः ।
ततश्चिरात् खेचरचारणाँनां कोणाहता दुन्दुभयो निनेदुः ॥ १५ ॥

महोर्त्सवः संमद्गीतवाद्यैः मुमूर्छं शोकानुर्पदं कपीनाम् ।
हर्षावसाने च विषादमूकं वभूव लङ्घनपुरमेकदैव ॥ १६ ॥

जाताद्भुतैर्यामिकयातुधानैरनक्षरावेदितसंभ्रमस्य ।
विवेश रक्षोऽधिपतेः श्रवांसि स वानराणां प्रमदप्रघोषः ॥ १७ ॥

प्रच्छ स भ्रूकुटिसान्यकारमुखावलिमूलसदः क एषः ।
विलापकाले महकेलिशंसी रवो महान्वानरवाहिनीनाम् ॥ १८ ॥

चरैश्चिरेणाधिगतप्रवेशैर्निवेदितार्थः सुचिरं जुघूर्णे ।
संवृत्य चाकारमुपेतमग्रे जगाद धूम्राक्षमनीकिनीशम् ॥ १९ ॥

हन्ताऽस्मि तं साहसिकं विहङ्गं^३ त्वं भुजश्व कोलाहलिनः प्रवङ्गान् ।
हीरोत्थितां मूर्धरुजं ममेमां धूम्राक्ष विश्राम्यनु मेयनादः ॥ २० ॥

स निर्जगाम क्षणदावसाने निजावसानाय हनूमतोऽङ्गम् ।
क्रव्यादवीर्विर्कृतैः^३ परीतो मृत्युः परेतैरिव रुद्रमूलम् ॥ २१ ॥

पपात^३ पश्यन्ननिमित्तजातं स पश्चिमं द्वारमनीकिनीशः ।
ददर्श चामर्षविकूणिताक्षो वलीमुखदौतविभूतिमग्रे ॥ २२ ॥

असावपार्गन्मृगवाहस्तुं न प्रार्थयामास वनौकसोऽन्यान् ।
विशोभते शाखिनि दीप्यमानस्तुणे धृणाकारिणि को दत्वाम्निः ॥ २३ ॥

१. BC मै । २. BC आ । ३. BC किमी । ४. D प्रयोगो । ५. BC आसीचि । ६. BC वीरा:
७. B वानराणाम् । ८. BC सउ ९. D पनुदः । १०. नंत्र । ११. D हीनो । १२. BCD कचैः
१३ A प्राप्त्वं D पुरःप्र । B व्रजन्

मुमूर्छं युद्धं घनगुल्मभाजामस्तुभुजां वानरवीरवृन्दैः ।
फणाधराणामहिसत्तमानांस्तुपुच्छदण्डैर्नेकुलैः सहव ॥ २४ ॥

क्वाप्यस्तपाः क्वापि परं पुवङ्गाः क्वापि द्वये तुल्यबलोपपन्नाः ।
तेषां निवेशो विषमः स जन्ये भस्माचिंषां कैक्ष इवाविरासीत् ॥ २५ ॥

सशक्तैयः शक्तिगदाशुगानां व्ययं वितेनुविषुलं पलादाः ।
त्यागेन जियुर्गुरुणा गिरीणां तं लाघवेनोपनतं फलादाः ॥ २६ ॥

निघनं कपिं वक्षसि तोपरेण निर्मत्सरेणाम्बरतोऽपरेण ।
स्तुतोऽस्त्रैः सोढवृपहारे मुक्ताः स्तजोऽन्यत्र च दीपहारे ॥ २७ ॥

क्षुण्णो गमिष्यत्यधुनाऽरिमांसैः क्षुण्णोऽयमोघः सकलः कपीनाम् ।
रक्षोभटाः स्वैरमिति प्रहासैरक्षोभकृष्टासिलतास्तदोचुः ॥ २८ ॥

स्वैरं जहासैव यथौ न दैन्यं स्वैरङ्गःभेदैः सुभटः पतञ्जिः ।
मपारयो विश्वपिदं वतेति^१ मपार हृष्टैव समित्यसत्वः ॥ २९ ॥

तेहुः कपीन्द्राश्चिवुकाग्रदग्नीरुदाननाः शोणितपूरसिन्धूः ।
निर्वाहते स्म क्षणदाचरेन्द्रैः हँस्त्रा यशोबान्धवपूरसिन्धूः ॥ ३० ॥

तुरङ्गामातङ्गन्धाङ्गपत्तिसंपत्तिसंमर्दसमुद्गतेन ।
कृत्स्नाम्बरस्वीकरणोद्गुरेण भूरेणुनाचिर्युमणेः प्रणुनम् ॥ ३१ ॥

निगीर्यं निःशेषमथ पुवङ्गनङ्गेष्वनिर्जीतगिरिप्रहाराः ।
स्वमप्यमथन् पृतनावशेषमस्तुभुजः शोणितगन्धमत्ताः ॥ ३२ ॥

विभूषणैः स्तग्भिरस्तग्भिरङ्गैरन्त्रैरुःपद्मलैः पलैश्च ।
आदेहपाताङ्गटयोः कयोश्चिदावर्ततायोधनमायुधान्ते ॥ ३३ ॥

ऋक्षव्रजे वृक्षमृगव्रजे वा न प्राप रोपस्थगितेऽवकाशम् ।
सुखं निविश्याश्मनि कण्ठभाङ्गि पपौ शिवाऽस्तुञ्जि निशाचराणाम् ॥ ३४ ॥

उत्तेजसा रामबलेन विष्वग्निलुप्यमानाऽरिपताकिनी सा ।
छायेव सङ्कोचमगान्निदायै मध्यन्दिनाक्षुतिमण्डलेन ॥ ३५ ॥

१. ACD ओङ्कुरणां परिमण्डला २. A. J. ३ A साक्षा A साक्षो । ४. BCD विद्धः कपिः
५. CD छुताक्षपाः । ६. BC मुक्षतेति । ७ A कु ।

साऽप्यंजनासंभवसिन्दुवर्ज विष्णुजदुग्रायुधरश्मजाले ।
 शोषं पुवङ्गव्यवजिनी जगाम धूम्राक्षनान्नि क्षयधूमकेतौ ॥ ३६ ॥
 स राक्षसव्यूहपतिस्तदानीं परात्मकीलालमुराप्रमत्तः ।
 प्रणुद्य शाखामृगपुङ्गवैधान् मरुचनौजैकमृगेन्द्रमीये ॥ ३७ ॥
 तयोस्तदानीं तुमुलारवोर्मिरभ्यागमत्संयति॑ संप्रहारः ।
 पर्यन्तलीनात्मवलावशेषपर्यायनिध्यांतजयावसादः ॥ ३८ ॥
 तस्थौ तथैव प्रतिरुद्धदिक्षु रक्षः शिलावृष्टिषु वातसूनोः ।
 असौ तदीयास्वपि नावसादमगादगाधासु शरापगासु ॥ ३९ ॥
 निर्वाप्यते स्म प्रसभं स वायोः सुतेन रक्षःपृतनैकदीपः ।
 भेजुर्भयव्यान्तजुषः कथंचिच्छेषाः सखलन्तो दशकण्ठमूलम् ॥ ४० ॥
 आवास्य तानद्वुतशक्तियुक्तं न्ययुङ्गं नक्तञ्चरचक्रवर्ती ।
 कर्तुं कपीनां सपदि प्रकम्पमकम्पनं नाम निशाचरेन्द्रम् ॥ ४१ ॥
 मुमूर्ढं भूयैः कपिराक्षसानां रणस्तथाऽद्विग्रणायुधानाम् ।
 यथा स मुख्यार्भकरेणयुद्धक्रीडेव धूम्राक्षवधः प्रतीये ॥ ४२ ॥
 संशमकानां समरस्तोऽभूदभूतपूर्वः कपिराक्षसानाम् ।
 अन्योन्यनिर्ग्रन्थनदीक्षितानां देवासुराणामिव पूर्वकल्पे ॥ ४३ ॥
 पुवङ्गमाः सङ्गरसीम्यगाधान् वृणोन्मुखास्तेर्हरसकृपयोधीन् ।
 जिह्वाग्रलीढोर्मिशिखाः सुदूरमसुग्मुजस्तेषु तृष्णा ममज्जुः ॥ ४४ ॥
 परस्परं प्रापुरथावसानमनुपूर्वौयाः पृतनाधिपत्योः ।
 तावैक्षिषाँतां परमेकशेषौ दवानलप्लुष्टवनाविवादी ॥ ४५ ॥
 अलं न नेतुं हनुमन्तपन्तं कृतान्तकल्पोऽपि स यातुधानः ।
 चक्रे न वातप्रभवः प्रकम्पमकम्पनस्यापि स च पुवङ्गः ॥ ४६ ॥
 वेगोद्गृतेन प्रथनाङ्गणान्तात्तस्तटिकारविडम्बरेण ।
 अताऽदयत्तं तरुणा हनूमानिरंमदेनेव तर्हं तटित्वान् ॥ ४७ ॥

१ BC. अ॒. A शंसु । ३. A सीतु॑ ४. A मः सागम ५. A र्षी । ६. BC तु॑ ७. A वक्तियेताम्.

विनीय वेगं शिरसि व्यथायास्तथैव तस्थौ स निशाचरन्दः ।

जुहाव हेतीः सकलाः क्रमेण सामीरणौ कारणमन्तरेण ॥ ४८ ॥

तं मुष्टिना वक्षसि निष्टुरेण निष्टामनैषोत्पवनाङ् जन्मा ।

क्षतैस्तथा न क्षतजाशनोऽसौ ववाम वक्त्रेण तदा यथाऽस्त्वक् ॥ ४९ ॥

मुहूर्तमुद्वीप्य ययुविनाशं रणान्ले यातुजतूनि तानि ।

एकः परं तत्र चिरं रराज प्राभञ्जनिः काञ्चनकूटकल्पः ॥ ५० ॥

निःशेषितारैतिवलो हनूमान् हरीश्वरं येन ययौ तदानीम् ।

अकम्पनोदन्तहरः कपीनां जयप्रयोषः स विवेश लङ्घाम् ॥ ५१ ॥

साऽधूर्णयदीर्घमधीश्वरं पूरकम्पनव्यापदि कम्पमाना ।

विश्वभरा मेरुमिवावसानकालानलघ्वस्तकुलक्षितीद्वा ॥ ५२ ॥

तां वज्रपातप्रतिमां प्रवृत्तिं वज्रोपलङ्घार्यद्वदो दशास्यः ।

विष्णव वित्रासितवज्रपाणिमुवाच वाणीमिति^१ वज्रदंष्ट्रम् ॥ ५३ ॥

त्वया पुरोगेण मया मघोनः पृष्ठं सुदृष्टं समराङ्गेणेषु ।

सितेतरं वर्त्म च भीतिवेगान्न भूतियोगादनुभूतमयः ॥ ५४ ॥

तवासिपाणेर्वरुणो वराकः काकोऽन्तकः सज्यशरासनस्य ।

करालदंष्ट्राकलिताननस्य त्रैलोक्यमेकः कवलः किमन्यत् ॥ ५५ ॥

सत्वं महत्त्वं प्रथयन् स्वदोषोरत्युष्णमेव ध्वजिनीसमग्रः ।

छलाद्वलाद्वा कुरु वानराणां निष्कम्प्य निःशेर्पवधात् प्रियं मे ॥ ५६ ॥

प्रोत्साहितं पङ्किःमुखेन रक्षस्तत्क्षिप्रमेवाजिखलं जगाम ।

आतिश्यमस्योरुभिराद्रिवर्षेः स्वयं कपीनामधिपेन तेने ॥ ५७ ॥

समीयुरन्योन्यमथ ध्वजिन्यो ममुर्न तृर्यध्वनयः ककुप्सु ।

ननाश रेणौ सराणः सुराणां मही ममज्ज क्षतजैकसिन्धौ ॥ ५८ ॥

सा वज्रदंष्ट्रेण कपीन्द्रसेना ततः शुनोरभ्रपरम्परेवं ।

आहार्यते स्माशरणं द्रवनी देवेषु हाहेति करान् धुंवत्सु ॥ ५९ ॥

१. BD यासमा २. D शरा ३. BCD तोपेत ४. BC मा ५. B मथ ६. ABC निष्कम्प्यशेषस्य
७. BC श ८. BCD रंहस्ति ९. D राच १० BCD रौधुनानः ।

मा भैषु भोस्तिष्ठत वानरेन्द्रः कोऽयं रिपुर्वो मृतकामिषादः ।
इत्यूचिवानुष्णमयूखजन्मा धामद्वितीयो वलमाललम्बे ॥ ६० ॥

अनेकसंमर्दसहानपि द्राकूं कपीन्द्रकायान् स निशाचरेन्द्रः ।
टसीत्यभाष्टीत् कमलाकरस्थो मृणालदण्डानिव कुञ्जरेन्द्रः ॥ ६१ ॥

तस्थौ परं भास्करसूनुरेकः तन्वन्परानीकमनोकहौयैः ।
चकर्त कार्तस्वरचित्रपुड्हैस्तानस्पोऽर्थेन्दुमुखैः पृष्टकैः ॥ ६२ ॥

रोम्णोपि रक्षोवपुषि क्षतिं ते नगा न चक्रः कपिराजमुक्ताः ।
न लेभिरे लाघवशालिनोऽङ्गः पूवङ्गमस्यापि शराः सुरारेः ॥ ६३ ॥

सालेषु तालेषु च निष्ठितेषु तलेन राजा युयुथे कपीनाम् ।
दंष्ट्राभिरुत्सृष्टसमस्तहतीं रक्षः प्रतीयेष तमङ्गंभाजम् ॥ ६४ ॥

वितेनतुर्दारुणदेहयुद्धौ तौ द्रावपि द्रापरमव्यवस्थम् ।
नादार्थं दंष्ट्रासु रिपोः क्षणार्थं यत्सत्यमादित्यसुतस्तदानीम् ॥ ६५ ॥

ततोऽवलोकं द्विगुणं वितन्वन् विलम्बनिष्कासित्वक्रविम्बः ।
विनिर्यावन्नपिशाचवक्रादभीशुमालीव वलीमुखेन्द्रः ॥ ६६ ॥

जग्राह संग्राहयुगेन भूयः करावरेः सोऽनिकमभ्युपेत्य ।
असानापि व्यथिततद्विन्यो वन्धान्तरेण द्रुतमग्रहीतम् ॥ ६७ ॥

अवश्वयच्छलतावलेन वलीमुखेन्द्रः करणानि शत्रोः ।
कराङ्गिग्नालाङ्गुलविलोलनानि स्थान्नैव रक्षोऽपि रिपोरपास्थत् ॥ ६८ ॥

समाप्य रक्षोऽर्थं गुरुपदिष्टान्नियुद्धमार्गनविलानुदास्त ।
कपिः स्वकुमेन पथा जिगाय जयाभ्युपायः प्रतिभां निजैव ॥ ६९ ॥

वमन्नस्युड्धिर्गतनेत्रजिह्वः स विह्वलो भूमितलं जंगाम ।
निशाचरः सूर्यसुतेन दोर्भ्यो हृदं निरिङ्ग्य प्रतिमुक्तकण्ठः ॥ ७० ॥

वनौकसां प्राप जयप्रयोषः स दाशरथ्योः श्रवणातिथित्वम् ।
यथौ तदा सत्वरमस्पाणां सांगाविणं रावणकर्णमूलम् ॥ ७१ ॥

१. BCD दिखादः २. A विप्राकृ, ३. C खिसि ४. A निवद्वनिष्कासित ५. BCD व्युक्तित
६. D वया ७. BCD ना ८. BC पि ९. D मा १०. BC लं भूत्लमाजगाम,

अथ प्रहस्तस्य दिशं दशास्यो दशस्वपि ध्वान्तवतीषु दिक्षु ।
ददर्श देवासुरसङ्गनेषु विशेषसंपत्कथितात्मधान्नः ॥ ७२ ॥

प्राप्तप्रकर्णोऽधिगत्प्रमोदः प्रणामपूर्वं लसता मुखेन ।
जगाद रक्षः सदसि प्रहस्तः पौलस्त्यमग्रविपद्विहस्तम् ॥ ७३ ॥

किं नाथ खिन्नोऽसि गताः कियन्तः सन्ति प्रवीराः परितः शतं ते ।
विस्तब्धमाज्ञापय कः करोतु पर्यन्तमाजौ नरवानराणाम् ॥ ७४ ॥

यदि प्रसादः सुकृतानुभावान्मय्यस्ति भृत्यावयवे तवाद्य ।
तदुच्यतामुत्सुक एष वाहुः कालाद्वहोर्मे बहुषु प्रहर्तुम् ॥ ७५ ॥

लब्ध्वा स भर्तुः सदृशं निदेशमोमित्युदीर्यं प्रमनाः प्रतस्थे ।
आसन्नसन्नद्वबलः सगर्वं पूर्वेण लङ्घनपुरगोपुरेण ॥ ७६ ॥

तस्याव्रजत्कुम्भहनुः पुरस्ताद्वरन्थरस्तस्य रथं रक्ष ।
प्रसस्तुस्तस्य परीत्य पार्वं समं महानादसमुन्नदौ च ॥ ७७ ॥

अन्येऽपि नानावयवप्रकाराः कारानिकेतोषितनाकिदाराः ।
तस्याग्रतो वारणवाजिपत्राः प्रतस्थिरे राक्षसवीरपुत्राः ॥ ७८ ॥

शतं विकेशाः शतमग्निकेशाः शतं विधूमानलसंनिभास्याः ।
शतं मुहूर्तद्युतिलोलजिह्वाः शतं दरीदारुणवक्रमूलाः ॥ ७९ ॥

शतं सितासिच्छुरिताग्रहस्ताः शतं शतघीरभितः सूजन्तः ।
शतं गृहीताद्वुशपाशदण्डाः शतं शितासिद्युतिदुर्निरीक्षाः ॥ ८० ॥

शतं रथैरश्वरोष्ठधुयैः शतं श्वगोमायुपिशाचपृष्ठैः ।
शतं मनुष्यैः शतमङ्गनाभिः शतं धरित्या शतमम्बरेण ॥ ८१ ॥

सहस्रमस्तोक्षितविग्रहाणां सहस्रमन्त्रावलिमेखलानाम् ।
सहस्रमध्यग्रशवध्वजानां सहस्रमग्रेसरफेरवाणाम् ॥ ८२ ॥

लक्षाणि लाक्षारुणवीक्षणानां कोऽयः कटार्चिह्निरमूर्धजानाम् ।
पद्मानि दंष्ट्राविकटाननानामुल्कामुखानामभितोर्बुदानि ॥ ८३ ॥

रुद्रारुणश्यश्रुजटाटवीकाः सृक्वान्तनिष्क्रान्तकठोरदंष्ट्राः ।
मिथोऽपि यत्सत्यमयुर्विशङ्कां प्रहस्तनासीरनिशाचरास्ते ॥ ८४ ॥

मदोच्चलद्वोरंतरारवोर्मिराडम्बरस्तृप्यकदम्बकानाम् ।
घनप्रतिशुद्धलयोऽ विरिश्वेः कथंचिदप्णं न तदौ विभेद ॥ ८५ ॥

तमापतनं विकर्तैर्बलाङ्गैर्विदुवुर्वीक्ष्य वनौकसस्ते ।
निनाय तानग्रिमुतः कथंचिद्वैक्सः स्कन्द इवाभिजम्भम् ॥ ८६ ॥

प्रहस्तगुप्ताः पिशिताशिनस्ते विश्वस्तमीयुः समरस्थलीं ताम् ।
स्ववीर्यविस्मभनिराकुलस्य नीलस्य मूलं हरयः परीयुः ॥ ८७ ॥

रक्षोभयाः प्रष्ठभयान्तराले नीलस्य नालं मुखमीक्षितुं ते ।
मनोरथेनापि रथोपशल्यं प्रापुः प्रहस्तस्य नच पुवङ्गाः ॥ ८८ ॥

ते नीर्वेषङ्गप्रसरास्तदानीमादित्यवर्णाः समरस्थलीषु ।
यूथानि शारवामृगयूथपानां रथवजाश्चुक्षुदुरस्पाणाम् ॥ ८९ ॥

मर्मदं नीलस्य महीप्रवृष्टिर्घारथानस्त्वभुजः समस्तान् ।
पेतुः प्रहस्तस्य विभिन्न यूथं शिलीमुखाः प्रष्ठवलीमुखानाम् ॥ ९० ॥

ते मार्गणाः काननगोचराणां वपूषि निर्भिन्न जवेन जग्मुः ।
मार्गागतानीव जनङ्गमानां द्विजातिसार्थाः पुटभेदनानि ॥ ९१ ॥

रथान् रथैर्मत्तगजान् गजेन्द्रैर्हयान् हयैरस्त्वुजोऽस्त्वुभिः ।
निष्ठां गतेष्वद्विषु रेषवेगाज्जग्नान वैश्वानरदेहजन्मा ॥ ९२ ॥

ता नासयस्ताँश्च शिता न धारास्ताः कोटयो न द्विजपाणिजानाम् ।
प्रापुः पुवङ्गं प्रविशन्तमाजावकण्टकं सङ्कट्यस्पाणाम् ॥ ९३ ॥

रणाङ्गणं तत्कपियातुधानैराकीर्णमप्येकपदे तदानीम् ।
विविक्तमासीत् प्रतिसंनिपातं तयोद्वियेषां सहसाधिपत्योः ॥ ९४ ॥

तस्तार हस्तद्वितयप्रकर्षात् पृष्ठत्ववर्षैः पुवगान् प्रहस्तः ।
नीलश्च लाङ्गूलशिखाश्चलेन खं छादयामास जयोद्धुतेन ॥ ९५ ॥

१. BC द्वीर २. A यो ३. A था ४. A द्रवैक ५. A म्बम् ६. A शङ्क ७. A स्तारायितास्ता
BC तेनास्य । ८. AD ङ्कम् ।

बभुज पत्राणि जहार शस्त्रं नाहन्यत कापि जघान सर्वम् ।
एकः परं तत्र चिरं चकाशे^१ नीलो रिपुष्वाहितकालधर्मः ॥ ९६ ॥

पपात संयद्धुवि पातयित्वा कपीन्द्रकोटीः कटकप्रसिद्धः ।
प्रहस्त इत्युच्छितप्रतापः स दक्षिणो राक्षसराजहस्तः ॥ ९७ ॥

तस्मिन्महीयसि निशाचरनीडशारिव-
न्युन्मूलिते समिति नीलमहानिलेन ।
चक्रुम्हाकलकलं महता भयेन
ते गृथकौशिकमुखाः पिशितादसङ्घाः ॥ ९८ ॥

तमनलतनुजन्मा वानरः पातयित्वा
समरमपरमुक्तैराचितः पारिजातैः ।
स्वबलनुतिनिषेधव्यग्रपाणिर्जगाम
प्रवगपतिसकारं केसरैः स्वेददष्टैः ॥ ९९ ॥

इत्यमिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये धूम्राक्षाकम्पन-
वज्रदंष्ट्रप्रहस्तप्रमुखमहायोधवधो नाम
द्वार्तिंशः सर्गः समाप्तः ॥

त्रयस्त्रिशः सर्गः

—३७४०—

हालेनोत्तमपूजया कविट्रिषः श्रीपालितो लालितः
ख्यातिं कामपि कालिदासकृतेयो नीताः शकारातिना ।
श्रीहर्षो वितार गदकवये वाणाय वाणीफलं
सद्यः सत्क्रिययाऽभिनन्दमपि च श्रीहारवर्षोऽग्रहीत् ॥

श्रुतपातुलमृत्युमीयिरे सचिवाः पङ्किन्द्रुतं शुचाऽऽकुलम् ।
अवलोक्य चिराच्चिरागतानथ निश्वस्य जगाद् तानसौ ॥ १ ॥
बत सत्यममी वदन्ति यत्पृतनेशस्य रणाङ्गणागतौः ।
अपि वाँग्विषयं समर्थयेत् कैलभेष्यः क इर्वात्ययं हरेः ॥ २ ॥
जयतीह विधिर्न पौरुषं त्रिदशानां विजयो यदाह्वे ।
निहतः स हुताशस्तुना कपिकीटेन ममाद्य मातुलः ॥ ३ ॥
श्रमयामि वृथा वरुथिनीः किर्ममूर्द्ववलात्कृता इव ।
स्वयमेव समुत्क्षिप्तन् कर्पीन् कुपितः संज्ञपयामि तापसौ ॥ ४ ॥
अथमेऽपि रिपौ महीयसः सुधियः शासति यानमात्मना ।
यशसि स्वभुजैकसाधने परहस्ताश्रयणं प्रमादिता ॥ ५ ॥
रिपुरुल्पमूखोऽपि धीमता न विपश्चो विसरन्विसर्पवत् ।
जनयत्यवलेपमूर्च्छितः स हि पीडां सकलाङ्गगमिनीम् ॥ ६ ॥
घदतौपयिकं समन्ततः प्रवगोत्थं कथमाशु भिघताम् ।
अधुनाऽपि समर्थ्यतां पुनः पणबन्धे सधृणो दशाननः ॥ ७ ॥
इति वाचमुदीर्यं संसदि स्थितवन्तं विनयादिव क्षणम् ।
जगदुर्जगदेकविद्रिषं तममात्माः स्तुतिष्ठूर्वेकं वचः ॥ ८ ॥
जितवानसि राक्षसेश्वर ध्वजिनीं तां मरुतामपीशितुः ।
हरयः समराङ्गणादिशो गमिताः शुष्कदलोत्करा इव ॥ ९ ॥

१. D कव २. D मां ३. B शः प्रहतः छवद्वैमैः । C शः स्मरणं रणागतः । D स्मरणं इतः ।
४. A ह ५. BD श ६. BC किमि । ७ A नेपुन C किमहं D यदम ८. A नीनां मरुतापि यस्यते ।

समरे समरे वनौकसस्त्वदनीकैर्निहताः सहस्रशः ।
 कियतायपि रक्षसां वधे विधिदोषात् किमिदं विषीदसि ॥ १० ॥

तव शक्रजिता सुतेन लाविषुरूपैरहिभिर्निषूदितौ ।
 यदि नागरियोस्समागमात्कथमप्युच्छुसितौ ततोऽपि किम् ॥ ११ ॥

युवराद् सहि देवै दीप्यते स गतः पत्ररथो यथागतम् ।
 निरपत्रपयोः पुनस्तयोरसवः पादैत्ले लुठन्ति नैः ॥ १२ ॥

प्रिययोधसमुद्भवाः शुचः सुचिरं चेतसि चत् प्रतिष्ठिताः ।
 प्रयतस्व तदद्य सन्धये न रणो बन्धुपरिक्षयं विना ॥ १३ ॥

अनुपालय वीर पुत्रकानपरित्राओः कुरुषे किमज्जनाः ।
 परिगृह्य स यातु मानुषीं मनुजस्त्वत्तनुजेषु जर्जरः ॥ १४ ॥

स्वजनैः समवैतु मानुषीं भजतु त्वापनिशं विभीषणः ।
 क्रियतां सदृशं न शोभते विसद्वक्संश्रयणं तयोरिदम् ॥ १५ ॥

इयमुच्छतरत्नगोपुरा नगरी नाथ न शोभते तव ।
 अनिमित्तहतर्क्षवानरव्रजबीभत्सतमोपनिर्गमा ॥ १६ ॥

बहवोऽद्य निशाचरा हताः कथिताः केवलमुत्तमास्तवं ।
 अवशेषय नाथ बन्धुतामनुबन्धः समरस्य मुच्यताम् ॥ १७ ॥

अयमात्मपुरे कदा नु ते करुणः कर्णपथं समांगतः ।
 रजनीचरवीरयोषितामनुमारक्षणरोदनारवीः ॥ १८ ॥

क्षणमत्र च नाथ वीक्ष्यतामियमग्निं विशती वराङ्गना ।
 अपकृष्ट्य सुताननोदरात् पतिलोकस्पृह्या पयोधरम् ॥ १९ ॥

स विगाढरसो विलासिनां परिहासः स्मरणीयतां गतः ।
 पुरि नैः परमेधतेऽधुना गणरात्रं परिदेवितध्वनिः ॥ २० ॥

निनदन्ति न वेणवः क्वचिद्भृत वीणाः शयिता इवाधिना ।
 करुणेन बलात्कृता तव क्षयशृङ्गरपरिग्रहा पुरी ॥ २१ ॥

१. C दनेझल २. BC णि ३. D व. ४. B तरणःसूनु । ५. A परिहाणं ६. B णि ७. A मैयिली
 ८. D लोयलो । ९ BC स्त्वयि १०. B थेगतो धुनिः ११. A तृष्णदम्बरः । १२. AD एपिजः परिवर्तते ।

अपयःपृष्ठतः प्रतिक्षणं बत वज्राशीनिजन्मने परम् ।
 खरवातहता वितन्वते गगनं गर्दभनिस्वना घनाः ॥ २२ ॥

अंतिवेलमसूज्जि वर्षति प्रतिसेनापतिनिर्गमं नभः ।
 प्रतिकेतु खगाः शवाशिनो निविशन्ते च निमैन्निता इव ॥ २३ ॥

अपि कल्पितपूजमादरात्मवै हस्त्यश्वरवं विरोदिति ।
 निपतन्ति करादकारणं शतखण्डाः शतकोटयोऽपि च ॥ २४ ॥

अवनिर्भवितव्यदुर्वह्यसुपीडेवं पुरः प्रवेपते ।
 निकटाहवशज्जिन्तां इव प्रतिमाः स्वेदजुषः सुपर्वणाम् ॥ २५ ॥

कहुभः स्थिरदाहधूमिताः परिवेषी परिघाततोर्म रविः ।
 क्षणदाः क्षणदाचरेभर ग्रहसंघातसमीकसङ्कुलाः ॥ २६ ॥

न भजत्यनुकूलतां मरुत्तनयत्याजितभीरिवायुना ।
 नियतं निश्चुतीरिव स्मरन्न हुतं स्वीकुरुते हुताशनाः ॥ २७ ॥

फलपुण्डलानि वीरुधां विपरीतानि पुरोपकानने ।
 पशुपतिसरीरपेषु च व्यतिहारः प्रजनस्य कोऽप्यसौ ॥ २८ ॥

इति वक्त्यनिमित्तसंहतिर्दमरं घोरमरातिसंभवम् ।
 सम्बन्धेहि विधानकोविदैर्विधिदोषेण तवेदमाकुलम् ॥ २९ ॥

स्फुटतर्थ्यैगिरो विसृज्य तान्विजयाय प्रखलैः प्रतारितः ।
 स्वयमेव चचाल रावणः स्मृतसंप्राप्तसमस्तसैनिकः ॥ ३० ॥

प्रतिपन्नधुरं खरव्रजैर्धर्जमालाचितसर्वदिङ्गुरम् ।
 स्थिरसारथिसारितं रथं कुथसंवीतवरूथमास्थितः ॥ ३१ ॥

युगपद्मशमार्गणासनमणिधानार्पितरोपणादरः ।
 सकलाद्विदीरीपरिग्रहस्थिरविष्फारवितीर्णविद्रवः ॥ ३२ ॥

हलशूलगदासितोमरैः परशुप्राप्तविशार्वंमुद्दरैः ।
 मुसलाहुशयष्टिपैद्वसैः परविष्टः प्रसरैरिव कुधाम् ॥ ३३ ॥

१. D तव पक्षा २. B प्र ३. A बलि ४. A द्वृत ५. A पाते ६. BCD संकटा ७. A भूमिकाः ।
 B धूसराः ८. A रितो ९. A किं १०. BD वै ११. A पथ्य C मत्य १२. D ष १३. BCD पाशपद्धिष्ठाः

विपुलाधरपृष्ठरोपितस्फुटदंष्ट्राशनिकोटिभिर्युतैः ।
ग्रसमान इवावलोकयन् शिथिलस्वस्त्ययनादरानरीन् ॥ ३४ ॥

अपकारमिवातिसंन्धयस्तमसत्पक्षमिवापहेतवः ।
उपसेदुरुदायुधालयः क्षयकालीमलिनाः सनाभयः ॥ ३५ ॥

विकटाभरणाः सकड्डायाः समदोल्लासितशातहेतयः ।
ययुराहवरागचञ्चलाश्वलयन्तः सकलां भुवं भटाः ॥ ३६ ॥

स्थगयन् गगनं दिशो नुदन् नमयन्मनुधिमेखलां भुवम् ।
सह बन्धुगणेन रावणो रणसंभोज्यकुतूहली ययौ ॥ ३७ ॥

जगदे तमुदीक्ष्य विस्मयाज्जगदेकप्रमुणा विभीषणः ।
महतोऽपि महानुपैति मामहैतोदग्रविभूतिरेष कः ॥ ३८ ॥

सहशाः परिपार्थतोऽस्य के भरुतां पत्युरिवामराः सर्वे ।
अधमाहवलज्योज्जितं धनुरालिङ्गंति मे करोऽधुना ॥ ३९ ॥

अनुरूपरणोत्सवागमपमदोल्लासलसन्मुखेन्दवे ।
विनिवेदयति स्म संवैर्मादिति तस्मै विशदं विभीषणः ॥ ४० ॥

अयमेव स राम रावणो रणरागोल्लसदुग्रविग्रहः ।
पिदधाति सहस्रोचिषं दशचूडाभरणोपलांशुभिः ॥ ४१ ॥

ककुदानि महाधनान्यमून्यमुमुच्चैः परितश्चकासति ।
सुरदानवयक्षभोगेनामुपर्नातानि भयादधीश्वरैः ॥ ४२ ॥

अयमानकशङ्खगोमुखादिकसंख्यातिगतूर्यभेदभूः ।
ध्वनिरस्य पुरः पुरन्दरध्वजिनीवर्भर्मणो विमूर्ढति ॥ ४३ ॥

अयमेकनिधानमोजसामयमाश्र्यसमृद्धिंभाजनम् ।
अलुनान्निजकन्धराटवीमयमग्रेऽनुपदं द्विष्टुमान् ॥ ४४ ॥

अयमस्य च मेघनाद इत्यवलिप्तस्तनयो महेन्द्रजित् ।
चरतीद्मृगेन्द्रकेतुना स्थरत्नेन मनोरथाधिकम् ॥ ४५ ॥

१. BCD नुरान् २. A भि ३. B तुमामहि ४. BCD सकमा ५. BCD रावणो रणे ६. BCD
दन्वणो ७. A समस्त D विभूति

विलसन्धवलोक्यतापितस्तरलाभीयतरङ्गंशालिनि ।
 अयमात्मचमूनदीमुखे मकराक्षो रजनीचरेश्वरः ॥ ४६ ॥

विकटेभघटः शठाह्यो दशकण्ठप्रणयी निशाचरः ।
 अयमीक्षितवानरावलिः सह वक्रेण विकत्यतेराम् ॥ ४७ ॥

मुसलं मुहुरेष लालयत्यधिरूढो महिषं महोदरः ।
 अतिकाय इति क्रमेलकैः क्रैमसंवाहारथोऽयमस्तुषुक् ॥ ४८ ॥

क्रथनोऽयमुरभ्रपृष्ठभागयमाखदशिवारथः क्रथः ।
 विहसन्विघसोऽयमग्रतो घसनामायमनीकिनीपतिः ॥ ४९ ॥

क्रमते चरमं नरान्तको धुरि देवान्तक एष दीप्यते ।
 अभितः पिशिताशनेश्वरं पृतने कुम्भनिकुम्भयोरिमे ॥ ५० ॥

द्विजकण्ठकयज्ञकोपयोर्व्यतिमिश्रं वलमेतद्ग्रतः ।
 पितृकाननकाननोत्थयोः शिखिनोरचिरिवैकतां गतम् ॥ ५१ ॥

चतुरङ्गंपताकिनीपतिश्चतुरश्चण्डतमेषु कर्मसु ।
 परमेश पिशिताशी इत्ययं पिशिताशी पिशितात्पतिप्रियः ॥ ५२ ॥

रथरेणुरयं प्रमाधिनः कदलीजालंमिदं कपालिनः ।
 अयमद्भुतरीतिभीषणद्विशिरस्तूर्यरवो निशम्यते ॥ ५३ ॥

वदतीति विभीषणे रणस्तुमुलस्तुलयबलावलेपयोः ।
 उभयोश्च पुरोगसैन्ययोरजनि ग्रावजलौघयोरिव ॥ ५४ ॥

बहुविप्रकृतं निशाचरैर्निजसैन्यं समुदीक्ष्य विद्रवत् ।
 अभिजन्यमजन्यवह्निवत्कपिराजः स्वयमेव पुष्टुवे ॥ ५५ ॥

रुधिरारुणसङ्गंराम्बरोद्यतसुग्रीवदिनेशदर्शनात् ।
 विननाश विलोलतारकः स दशग्रीवचमूनिशागमः ॥ ५६ ॥

तरुणे तरणाविवोद्यति पूवगे तत्र ततोग्रतेजसि ।
 मृथपर्वणि भेजुरुच्चकैर्दशकण्ठाननराहवो रुषम् ॥ ५७ ॥

स जहास निशाचरेश्वरः पुरतस्तस्य विलोक्य चापलम् ।
पञ्चकोप चिरेण तं प्रति प्रहितकूरमहीयसंहतिम् ॥ ५८ ॥

शतमेकमसंभ्रमात् कपेः पिशिताशी निशितैर्निरन्तरम् ।
निचकर्त महामहीभृतां कदलीकाण्डसुखं शिलीमुखैः ५९ ॥

नतिवर्जितपार्गणावलिर्वलितव्यर्थितखङ्गमुद्धरः ।
वितुदन्तिकटेऽथं तेन स द्विभुजो विशितिबाहुना ददे ॥ ६० ॥

स कपिः कुपितेन रक्षसा दिवि देवेषु रुदत्सु सारवम् ।
श्लथवालधिरुद्धमन्नसुग्रमयित्वा पिपिषे महीतले ॥ ६१ ॥

निममज्ज निजाङ्गंजाम्बुधौ विधुरोऽष्टादशपद्मनायकः ।
ददृशे दशकन्धरः स्फुरन्नमैरस्तीर्णमहाहवार्णवः ॥ ६२ ॥

हरिकेसरितारचन्दनानय मैन्दद्विविदौ दरीमुखम् ।
गवयं गवगन्धमादनौ पनसं पनसमङ्गन्दं गजम् ॥ ६३ ॥

रभरम्भगवाक्षगोमुखप्रमुखान् स्वामिमहोदयक्षमान् ।
समरे स ममाथ यूथपानगणेयानगणेयसाहसः ॥ ६४ ॥

तमुपेत्य जगाद मारुतिर्मरुतां शृण्वति सादरं गणे ।
गुरुशत्रूहतान्वलीमुखानाविलानन्तरयन् स्ववर्षणा ॥ ६५ ॥

निहतस्तनयो मयैव ते नगरी रावण भस्मसात्कृता ।
अपकारिणि तिष्ठतीह मय्यवधीः किं लुवगाननागसः ॥ ६६ ॥

इति सत्यपराक्रमः कपिः स गदित्वा निननाद सिंहवत् ।
प्रववलग विलोलवालधिर्वलमृत्सार्य रुचैव रक्षसाम् ॥ ६७ ॥

तमुदीक्ष्य दशाननः स्मरन् सुतमक्षं विपुलाक्षमात्पनः ।
विपिनौकासि तत्र सोऽक्षिपद्युषितं मन्युमिवाशुगच्छलात् ॥ ६८ ॥

प्रथमाहैतैवत्पुवङ्गन्मं स जघान क्षणदाचरेश्वरः ।
सहि तस्य सुताह्यानसूनहरत् प्रागदहत् पुरं पुनः ॥ ६९ ॥

स विवेद हतीर्नं रक्षसः स्फुटवक्षाः पवनात्मजो हरिः ।
तमभाषत शोणिताशनं जहि जिह्वास्तव किंनु बाहवः ॥ ७० ॥

प्रहर प्रहरार्पितं वपुः क्व ममाङ्गे पतितास्तवेषवः ।
भवता विजितः कथच्चवसावमुना बाहुबलेन वासवः ॥ ७१ ॥

किमनोकहशैलवृष्टिभिर्मम मुष्टीर्विषहस्य भोः क्षणम् ।
इति वाचमुदीर्य संस्थितं निजघानोरसि रक्षसां पतिम् ॥ ७२ ॥

अथ तत्पथमं मिमील स प्रसर्भं जन्मुणि शनुणा हतः ।
अवलोक्य तदा तदद्भुतं पवनः पुत्रिषु तुष्टुवे सुरैः ॥ ७३ ॥

ननृतुर्मुदिता वनैकसो भुवि गात्रं मुमुक्षुः शुचाऽस्तपाः ।
जगुरप्सरसस्तदानिलेग्रथितं वाचि भुजार्जितं यशः ॥ ७४ ॥

अवशिष्टतयाऽऽयुषो जगच्छितयारिस्तिमिरं ततार तत् ।
पुनराहत निष्प्रपः कपिं त्रपितं वन्ध्यतया निजाहतेः ॥ ७५ ॥

तमथ प्रहरन्तमनिकादवधीत्प्रत्युरसं दशाननः ।
अवहासविवर्धितक्रुद्धं कुलिशक्रूरतलेन मुष्टिना ॥ ७६ ॥

अतिवेलमरत्निकर्तरीतलमुष्टिप्रतलैरवर्तत ।
समरः समरोषवेगयोरुभयोस्तुल्यसुरासुरस्तवः ॥ ७७ ॥

श्रममाप चिरेण वानरः कठिनाङ्गः पिशितान्न विव्यथे ।
श्लथवाहुप्रहन्महायुजस्तनुजं र्मणि मारुतस्य सः ॥ ७८ ॥

निपपात कपिः स निःसहः सह वह्नेस्तनयेन रावणः ।
सुचिरं युयुधे महायुधो विविधायोधनमार्गवेदिना ॥ ७९ ॥

तमपि रूपलोलवालाधिं ज्वलनास्त्रेण युयोज रावणः ।
अदहद्धरणीतिलं गतं सुतहार्दन्नं तमाश्रयाशनः ॥ ८० ॥

प्रधनाङ्गन्णमपृवङ्गन्मं स चकार क्षणदाचरेश्वरः ।
तदुदीक्ष्य चुकोप लक्ष्मणः शरशिक्षां महतीमुदीरयन् ॥ ८१ ॥

प्रणिपत्य स रामपादयोः प्रचचाल प्रधनाय धन्वभृत् ।
पुरतोऽस्य शरीरसौषुवं चकितः प्रेक्ष्य स राक्षसोऽभवत् ॥ ८२ ॥

विसर्जन निशम्य तद्भुर्गुणटङ्गारमसावहङ्गतिम् ।
प्रददर्श दिशं दशाननस्तदिषुच्छन्मुखीं न कामपि ॥ ८३ ॥

क्षणमीलितलोचनावलिः क्षुथसंग्रामखलभ्रमादरः ।
निषसाद निशाचरेष्वरः प्रतते लक्ष्मणवाणदुर्दिने ॥ ८४ ॥

दृढुक्षरचित्रवर्त्मसु द्विष्टतः प्रेक्ष्य विशेषमसभुक् ।
प्रतिकारदरिद्रतामगादिषुयोग्यासु विरामवानिव ॥ ८५ ॥

बहुवानरवीरविग्रहश्रमसन्नापयनो दशाननः ।
क्षणमेकमरातिसायकान् प्रतियोद्धुं न शशाक सायकैः ॥ ८६ ॥

न सर्ज शरान् स राघवे सदृशीं वीक्ष्य निजामिषुकियाम् ।
अधिकेन हि सिद्धिरिष्यते विधिना विद्विषि विक्रमोद्धुरे ॥ ८७ ॥

प्रजिधाय घनांशुमालिनीं मनुजे शक्तिमसावमानुषीम् ।
क्षयकालवलाहकोऽशर्नि कनकप्राय इवावनीधरे ॥ ८८ ॥

विशिखैः शिखिभिस्तैरिव प्रतिकर्तुं न स तामपारयत् ।
चरितैरतिनिर्मलैरपि क्षयभागी नियतिं पुमानिव ॥ ८९ ॥

निपपात वसुन्धरातले स तया भिन्नभुजान्तरोऽनघः ।
निरुरोध निर्गलानसून् सहस्राऽस्योरसि वैष्णवं महः ॥ ९० ॥

उदियाय जयारवो महानथ रक्षयतिमूलवर्तिनाम् ।
ववृषुर्भयमुद्दितैर्मुखैर्बहुनेत्रोदकमम्बरौक्सः ॥ ९१ ॥

धृतसहस्रजं जघन्यजं दधतं धाम निजं विशेषवत् ।
समवेक्ष्य समाययौ चिरादथ रामः सह तेन रक्षसा ॥ ९२ ॥

समरः स तयोरवर्तत द्युसदां यत्र चिरस्य भेजिरे ।
जयमेकतरस्य मार्गतां करयोरेव परिक्षयं स्तजः ॥ ९३ ॥

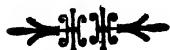
जनकेन्द्रसुतापतीष्वो हृदि रक्षोथिपतेरलभ्यन् ।
 स्मरबाणरुजां विषहतामविषहैर्निजवर्त्पनां पदैः^१ ॥ ९४ ॥

तमवोचत सर्वभावविद्धगवान् भग्नरणोत्सवादरम् ।
 ब्रज संप्रति जातवेदनो विहैं त्वामिषवो रैजन्तु नः^२ ॥ ९५ ॥

पुनरागमनाय गम्यतां दशकण्ठ क्व तवानुयायिनः ।
 द्रुतमेव विनश्य पश्य भोः प्रतिबुद्धाः कपिचक्रवर्तिनः ॥ ९६ ॥

इति वदत्यनघे स रघूद्वहे बहुसमीकपरिश्रमनिस्सहः ।
 दशमुखः स्वपुराभिमुखं ययावनुवन्ध न कश्चन कञ्चन्नै ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये दशमुखयुद्ध-
 लक्ष्मणशाक्तिभेदवर्णनो नाम त्रयांश्चिंशः सर्गः ।

१. BD तां प्रती २. A नाङ्कदैः ३. C रथम् ४. A भ ५. D न ६. A तस्यतम्।

चतुर्स्त्रिशः सर्गः ॥

तथा गृही न पौत्राणां नवोढानां च योषिताम् ।
युवराजः कवीन्द्राणां प्रणयान्मोदैते यथा ॥

अन्येत्युः कृतसमरान्तरव्यवस्थः काकुत्स्थः सह सच्चैवैरदृष्टपूर्वम् ।
अद्राक्षीदशमुखमन्दिरोपकण्ठे देवारिं दिवमपिधाय निष्पतन्तम् ॥ १ ॥

कोऽयं भोः कषाति किरीटकोटिभिः खं दंष्ट्रभिलिंखति मुखानि दिग्बधूनाम् ।
पातालं गमयति मेदिनीमकाण्डे चण्डेन स्वतनुभरेण भूतभेदः ॥ २ ॥

साहाय्यं किमथ चिकीर्षति प्रपञ्चो देहित्वं दशवदनस्य दुष्कृतौघः ।
विस्वब्धं विलसति पश्चिमः पुरेऽस्मिन्नुद्वामप्रणयपरिग्रहो गुणो वौ ॥ ३ ॥

पौलस्त्यप्रतिघमहानिलप्रणुनो लङ्घनायां किमयमुदेति कालमेघः ।
आहोस्तित् पितृपतिरस्त्रपैर्निरस्तः ताननुं बलिमभिलष्यतीत्थमस्तैर् ॥ ४ ॥

इत्युक्ते रघुपतिना सविस्मयेन प्रत्यूचे नतशिरसा विभीषणेन ।
आश्र्वयं समुपगतेन वीक्ष्य वृत्रं सुत्राम्णा सुरगुरुणेव सादरेण ॥ ५ ॥

निर्याति स्फुटदशनो दशाननस्य भ्राताऽयं विपुलवपुर्ग्रहः कनीयान् ।
कुर्वोणश्चरणभराज्जगन्ति लोलप्रान्तेभक्षुभितककुम्भं कुम्भकर्णः ॥ ६ ॥

जित्वाऽस्युद्धमणिभिः^१ प्रबोधखेदं निष्क्रान्तः समरमहोत्सवाय वृत्यन् ।
एषोऽस्यत्युपचयिना मरुनिकायाम् कायेन प्रलयपयोदमेदुरेण ॥ ७ ॥

उन्मौलिर्मणिवलयी विलोलहारो विच्छिन्नः समृगमदेन चन्दनेन ।
पौलस्त्यप्रणयपरिग्रहत्प्रसिद्धो रौद्रोऽयं रस इव रूपवानुपैति ॥ ८ ॥

विन्ध्याद्रेपि विपुलः शरीरवन्यो धीः सूक्ष्मा कुर्वशिरवरादपीष्यतेऽस्य ।
अन्यस्य व्रतसमुपार्जितः प्रतापः संजातः सह महसाऽयमन्तुतेन ॥ ९ ॥

जग्म्भारेरपि सरहस्यजृम्भकानामख्याणां प्रतिहतिरत्र सुप्रसिद्धा ।
मथनाति त्रिजगति योधपुङ्ग्वानां शृङ्गाणि प्रसभमयन्तु मुद्दरेण ॥ १० ॥

१. B C तपैरा २. B C च्छोक्ते पुरा ३. D गेन ४. A स्पाद ५. B मुखितः D मदनिष्ठः C ततिभिः ६. D ल ।

एतस्य त्रिजगदिदं तृणं रणेषु स्वभूत्वं कुशलममुष्य विष्टपानाम् ।
 निशशङ्कः निवसति रावणोऽस्य बाहुप्राकारव्यवहितशत्रुवाहिनीकः ॥ ११ ॥

सञ्चद्वस्वसद्वशवाहिनीसमग्रः सङ्ग्रामे क इव निवेद्यतामयं ते ।
 वक्तव्यं किमपरमेधि सावधानः संजातं जगदविलं तुलाधिरूढम् ॥ १२ ॥

सुग्रीवः स्वयमभवत्ततः पुरस्तादध्यास्तैः श्वसनसुतः प्रदेशमूलम् ।
 संवर्द्धयमितरे कथश्चिदन्तः सौमित्रिं रघुपतिरन्तिके चकार ॥ १३ ॥

यूथेन्द्रैरथ पृथुचन्दनाङ्गाद्यैरायनतः पिशितभ्रुजः प्रतीयिरेऽ ते ।
 संमूर्छत्वरजवकीर्णरेणुजातैर्जीमूताः प्रतिपवनैरिवोल्लसन्तः ॥ १४ ॥

तूर्याणांमुभयच्चमूसमुद्भवानां संमूर्छन्मलयसुवेलयोर्गुहासु ॥
 मूकत्वं किमपि दिशब्नभश्चराणामातेने गगनमपारमारवोर्मिः ॥ १५ ॥

रक्षोभिः कपिषु शरैस्ततः प्रज्ञे तैस्तेषु द्रुमगिरिदुर्दिनं वितेने ।
 आवत्तैः कतिभिरपि क्षपाचराणां स व्यूहः समजनि कुम्भकर्णशेषः ॥ १६ ॥

नाश्रौषीत्कद्मपि सिंहनादमारान्नाद्राक्षीत् प्रलघुतयाऽग्रतोऽपि० किञ्चित् ।
 जग्राह क्षेतजविलोकनात्स्ववर्ष्यारम्भं कपिकबलायै कुम्भकर्णः ॥ १७ ॥

नादत्त प्रथमकपीरितान् प्रहारानुक्षणां न महदनीकमैक्षतापि॑ ।
 सुग्रीवप्रहतिविबुद्धयुद्धकण्डः संवेगप्रतिसद्वशं च संचेचाल ॥ १८ ॥

काभ्यांचिंत्प्रसभमपूरयत्कपोलौ जग्राह द्विजशिखरैर्यद्वच्छयाऽन्यान् ।
 जिह्वायां लयमनयच्च कांश्चिदद्वन् प्राकाम्यं कपिषु कपित्थंकेष्विवाप ॥ १९ ॥

भूयोऽन्यानभिमुखपातिनः सलीलं पर्यस्यन्नलिन इव पुवङ्ग्न्योधान् ।
 निर्याण्यंशुतिचकितामरप्रवीरः संरेजे त्रिजगदरातिगन्धहस्ती ॥ २० ॥

नासांस्यश्रुतिकुहरेषु कामचारं० निर्विश्य क्षितिधरकन्दरादरेण ।
 तस्यान्तर्जिठरविवर्तनाद्वि जग्मुव्रह्याण्डोदरवलनं वलीपुखेन्द्राः ॥ २१ ॥

१. BCD त्वात् । २. A भिवर्तितः । ३. A स्तः । ४. BC चक्रु । ५. A यान्तः CD यातः ।
 ६. A वि । ७. BC रूपा ८. BC तत् ९. A वि १०. BC नित्के ११. C क्षिति १२. BC मपि रणा
 १३. B लैरं तं D स्वरं १४. A समं १५. BC केषा १६. A किमिच्छ १७. BD वं १८. A मा
 १९. A राजि

तारेयश्चरणजोऽद्विंपैर्दुधाव क्षोणीध्रैदहनसुतो ममर्दे जडे ।
तस्यास्यं ज्ञातिति खटाँदिखण्डखाद्यैः सामीरिः समरखले समाससाद ॥ २२ ॥

संसज्य द्वुमध्यरणीध्रजालमन्ये^३ निःशङ्कः नभसि गतांद्वयो हरीन्द्राः ।
तस्यान्तर्मदभरमन्थरस्य दस्योर्दृष्टिणामकृष्टत किञ्चुभिः प्रमाणम् ॥ २३ ॥

नीलाद्याः कपिपतयः सहस्रमाजावासीदब्धधरशरीर एव तस्य ।
सुग्रीवः कथमपि संभ्रमोद्धुरत्वाद्वित्राभिः प्रुतिभिरवापदूर्ध्वकायम् ॥ २४ ॥

आसेदुर्घुकुलितचक्षुषः पुरस्तात्ताराद्याः कपिपतर्यस्तमद्रिहस्ताः ।
कस्तस्य प्रलयपतङ्गमण्डलाभौ दग्गोलावलमवलोकितुं द्विष्टसु ॥ २५ ॥

नापश्यत्प्रलघुतया बहून् घ्रातोऽपि स्पर्शेन स्फुटमवधीद्वहनुपेतान् ।
सोऽद्विभ्यां मृद इव पर्यटन्ननैषीच्छूर्णत्वं रणचतुरान्बहून्हरीन्द्रान् ॥ २६ ॥

तावत्तं कपिमशकाः समाकुलत्वं सङ्कीर्णे रणसदने समेत्य निन्युः ।
दुर्वासप्रतिघहुताशयोनिरुच्छूर्म्येव भुकुटिरुदेति नास्य यावत् ॥ २७ ॥

स भ्राम्यन् मृध्युवि दृश्यते स्म देवैदेहेन क्षतजविनिर्गमारुणेन ।
संचारी गिरिरिव गैरिकस्ववन्तीसम्भिन्नाखिलवृपदां समुच्छ्रयेण ॥ २८ ॥

सं क्वापि दुघणमपातयद्वदां वा गम्भीरप्रतिघरयो निशाचरेन्द्रः ।
तद्वाहुद्रविणविलोकवीतगर्वा सर्वाऽसौ कपिपरिषदिशः पपात ॥ २९ ॥

संरुध्य स्वशपथदन्तिंभिः पुरोगान् जग्राह क्षतजमुर्जं भुजद्वितीयः ।
सुग्रीवः शिखरिभिरञ्जनासुतादिभेष्यौघत्वरितसमुद्धृतोपनीतैः ॥ ३० ॥

तद्वैर्दिनपतिसंभवस्य भूयः संभूय स्तुतमितरेष्वदृष्टपूर्वम् ।
यत्तस्य प्रधर्नविर्मदसंप्रखप्रस्वेदः किमपि चुकोप कुम्भकर्णः ॥ ३१ ॥

तेनाहङ्कृतिरशनाधुतापसारो धोराजिक्रतुचतुरेण चेष्टमानः ।
ग्रीवायां करयुगलेन पीडयित्वा सुग्रीवः पशुरिव साधितः शमित्रा ॥ ३२ ॥

होहेति ध्वनिरुद्भूतभश्चरणां भूलोकः क्षयतमसीव नश्यति स्म ।
विन्यस्य पुरुगपतिं विसंजमंसे निर्सिंशः स निजपुरं प्रति प्रतस्ये ॥ ३३ ॥

१ C. खडा BCD षडा २. BCD न्यस्यहुत ३ A झे ४ BC द्वोरसिनिमिता ५. BCD मायोरासीदनुदरसमीप ६. BCD अविक्ष ७. ABC दक्षि ८. BC स्मै ज्ञवग.

पच्छमः पवनसुतस्तमन्वयासीन्मूर्छातः कपितिलकं जहारं कालः ।

पाणिभ्यां रदशिखरैः स वेगशाली तस्यारेः सपदि चकर्त कर्णनासम् ॥ ३४ ॥

संरुद्धोऽनिलतनयेन सोऽथ विग्रेः सुग्रीवं प्रति विनिवृत्य संप्रधावन ।

निष्ठीय स्वरुधिरमस्तभुक् प्रमत्स्तस्यापि व्यधित वधाधिकामवस्थाम् ॥ ३५ ॥

निस्संज्ञं कपिमपहाय कुम्भकर्णः संरुद्धो दशरथसूनुमाहतोच्चैः ।

स स्पेरस्तमधिरुषं वर्व वाणीर्घोणास्त्रपितकरालदन्तमालम् ॥ ३६ ॥

आह स्म स्मितकुपितः स रामगुच्छैर्जानीषे मनुजपशो न मां यथावत् ।

सञ्चातस्तव खरदूषणाख्यरक्षः सामन्तापशदवधात् किलावलेपः ॥ ३७ ॥

चक्षुष्मानसि यदि पश्य नः प्रमाणं घोणायाः श्रवणयुगस्य किं क्षतेन ।

दंष्ट्राणां पटलमुदीक्ष्यतामिदं भोः स्वानैर्थं हुतकपिचक्रचक्रवालम् ॥ ३८ ॥

पाशासिद्वृघणपरश्वथाङ्कुशानां को नु त्वं कुसुमपलाशकोमलाङ्गः ।

आगच्छ प्रहर निषीद नश्य वा त्वं नात्यर्थं त्वयि रूपमेति कुम्भकर्णः ॥ ३९ ॥

किं नामोपहसासि नः शैनैस्तथैव स्वास्थ्यं तेऽनधिगतमेव किं गतासोः ।

तिष्ठारान्निजनिधनत्वरोत्थिता चेन्निश्चिन्त्कः पतासि पृष्ठकपाणिरेषः ॥ ४० ॥

इत्युक्त्वा तमभिपपात जातरोपः संमूद्रन् प्रवगबलानि संपतन्ति ।

काकुत्स्थः पुनरपि सस्मितः शिताग्रैर्जग्राह द्रुतमिषुभिस्तमापतन्तम् ॥ ४१ ॥

संपातिः शतबलिरङ्गदः सुषेणः सुग्रीवः शिखितनयः समीरजन्मा ।

तस्योच्चैरधिरुहुर्जगत्रयारेरङ्गनानि प्रुतिरभसाः प्रवङ्गन्वीराः ॥ ४२ ॥

सौमित्रिर्घनशरसंहतिप्रमोक्षादिक्ष्वन्धन्तम इव तस्य सन्ततान ।

निर्धूय त्रिदशजयी विपाठजालं रामस्य स्फुटमिषुवाहिनीं जगाहे ॥ ४३ ॥

नालीकैर्भ्रमरविपाठसिंहतुण्डरधेन्दुक्षुरविहगस्यवत्सदन्तैः ।

पर्यांतं वपुषि निशाचरस्य तस्य प्राणानां गमनपथं ससर्ज रामः ॥ ४४ ॥

बाणानां मनुजपतेर्विषह वेगं जग्राह द्रुघणप्रसुगभुजापथीशः ।

पूर्वस्त्रव्ययैचकिता नभश्चरौघाः पर्यन्ते लयमभजन्नभोऽङ्गनस्य ॥ ४५ ॥

वैरूप्यं पिशितभुजस्तदुग्रमाजौ सौमुख्यं किमपि रघूदहस्य तच्च ।

सन्दध्युः सदृशविगहणप्रशंसैच्चेतांसि त्रिदशवधूकदम्बकानि ॥ ४६ ॥

स भ्राम्यन् भुवनभयङ्करः प्रतीये रामस्य ज्वलनशरेण मुद्ररः स्वे ।

व्यावलग्ननिलविलूनमूलबन्धो विन्ध्यादिः प्रलयसहस्रकोटिनेव ॥ ४७ ॥

आदत्त स्वधितिमथ क्षपाचरेशस्तस्यार्थं रघूपतिरग्रहीत्सुरप्रम् ।

मुष्टिभ्यां रजनिचररस्तमन्वयासीत्तं रामः कुणिमकरोच्छरद्वयेन ॥ ४८ ॥

तस्याङ्ग्नी सपदि महीन्दुर्र्धचन्द्रद्वन्द्वेन द्रुतमहरत्पथावितस्य ।

जानुभ्यामथ स तथैव सक्षिथदधीरुद्धृष्ट्य क्षतजतरङ्गिणीर्विवलग ॥ ४९ ॥

काकुत्स्थप्रलेयघनाघनेषुधारासंभेदश्ल्यसकलाङ्गसानुसन्धेः ।

प्राभूवन्नचलतनोस्ततः प्रपातप्रोद्धिन्नप्रणुदितवेणयोऽस्तनद्यः ॥ ५० ॥

प्रभ्राम्यत्कपिकुणपावलिप्रकामग्रासेच्छातरलतटस्थजम्बुकेन ।

तस्योच्चरपिदधिरे भुवः सुदूरं पूरेण क्षतजमहातरङ्गिणीनाम् ॥ ५१ ॥

क्रोशार्धादहरत जिह्या चलन्त्या दन्ताग्रैर्ग्रहपतिगोचरेऽप्यगृह्णात् ।

निष्ठीरवकिरति स्म वानराणां दृक्सीमाभुवि च कुलानि कुम्भकर्णः ॥ ५२ ॥

तत्सर्वैः कपिपतयो न चक्रुङ्गैः संकुञ्जो रदरंसनेन यच्चकार ।

अत्याक्षीत्तदनु रघूदहस्तदानीं व्यङ्गत्वादुपनिहितापवध्यबुद्धिम् ॥ ५३ ॥

ग्रासाय प्रवगपतङ्गमण्डलानां यावर्त्तव विवृतमुखः स धावति स्म ।

तावत्तं द्रुतप्रसुरैरिसात्तराहुव्यापारं विशिरसमाशुगेन चक्रे ॥ ५४ ॥

कीलालं कलश इवोद्भूमन् स सूक्ष्मैः^{१३} मूर्धार्देशरथमनुवाणनुवाणः^{१४} ।

आनीतः क्षयपवनोद्भूताद्रिशङ्को लङ्कायां पिशितभुजः शतं पिषेष ॥ ५५ ॥

निर्धाताधिकविकरालतन्निर्पातप्रधानप्रचकितचञ्चलास्यमालः ।

चक्रन्द स्वयमनुभूतसोदरान्तस्तन्द्रार्तिविति विललाप चास्तपेशः ॥ ५६ ॥

हा भ्रातस्त्वमपि हुतो मयाऽहवाग्नौ केनाद्य द्रुतमुपनेयमीसितं मे ।

धिग्दैवं नरपरमाणुना मुहूर्ताद्रक्षोऽद्रिर्युधि यदथं विलूप्य कीर्णः ॥ ५७ ॥

१. A णं प्रशंसा । २. D सं ३. BD लोल ४. A झीद्वयमवनिन्युर ५. BC थम ६ AD रसन्धे ७. BC ब्रथ ८. B ते सर्वे ९. A व १०. BC म ११. BD ज्ञ १२. BC प्रथमसुरा १३. A ऊर्ध्वमूर्द्धैः १४. D पूर्वा १५. A लजः १६. AD सूर्य

स्लेहस्याभजत सहक् तव प्रहस्तः स्वस्त्रेयः परमयमेव कुम्भकर्णः ।
 किं वश्यत्यफलविलम्बितानुयात्रो निर्लज्जः कुलरिपुरेष रावणस्तु ॥ ५८ ॥

पुत्राश्च श्रयसि सनाथतापिदानीं नीतस्ते निकटमयं द्विषा पितृव्यः ।
 भ्रातृव्यैः^१ परिगत एष दुःखमास्ते दोषीह च्युतवति केवलं दशास्यः ॥ ५९ ॥

विस्तब्धं वदत् बुधाः शृणोमि सर्वं किं कस्यापहृतमहं समर्पयामि ।
 अन्यायात्मिजगति यज्ञुजाश्रयेण प्रारब्धाः स मम गतेऽद्य कुम्भकर्णः ॥ ६० ॥

जन्तूनामुचितमनित्यता न पश्यत्युत्पादं परमियमीक्ष्यते नृशंसा ।
 क्षुद्रायां यदयमगच्छदन्तमाजावव्याजप्रथमजभक्तिरेकशूरः ॥ ६१ ॥

मूर्धाऽऽयं समधिगतः समग्रमौलिः प्रत्यार्द्धः समिति विचीयतां कवन्धः ।
 सुभ्रातुः शकलयुगं विधाय वक्षस्यक्षेपी प्रविशतु रावणः कृशानुम् ॥ ६२ ॥

वाचस्ताः श्रवासि कृता न यद्गुरुणामात्तं यन्न च वचनं विभीषणस्य ।
 तस्यैतत्कदुतरपाकमक्रमेण क्रूरस्योपनमति कर्मणः फलं मे ॥ ६३ ॥

कं वीक्षे कव बत निवेदयामि दुःखं कुत्रोच्चररिवधसंश्रवं शृणोमि ।
 त्वय्येकप्रकटपराक्रमे गतेऽद्य भ्रातर्मेषु भुवनमिदं विभाति शून्यम् ॥ ६४ ॥

शोकार्तं पितरमिति प्रतीतसत्त्वाश्रत्वारः प्रियतनयाः समं समीयुः ।
 साकूर्तैत्विभिरवलोकितः कनिष्ठैर्ज्येष्ठत्वादिदमवदद्वचत्विमूर्धा ॥ ६५ ॥

किं तात त्रिभुवनजित्वमेकशूरः शोकाय स्वमिति निहीनवद्दासि ।
 नन्वेभिः कृतवहुविद्रवाय दोर्भिर्दातव्यस्तव रिपवेऽस्ति कालघर्मः ॥ ६६ ॥

सा तात शशुरसमर्पिताऽस्ति शक्तिस्तच्चोग्रं त्रिनयनदत्तमस्ति शूलम् ।
 अस्त्यस्त्रं तदरिलमागतं विरिच्चेः किं चेतशक्तिमिवाद्य ते विभाति ॥ ६७ ॥

शक्तारिः स तव तथैव सुनुरास्ते फश्यैनं सुतमतिकायमनितकेऽपि ।
 सन्नदौ सुरमनुजान्तकावितस्त्वां याचेते रिपुकदनं मदाननेन ॥ ६८ ॥

मध्येव प्रकटय वा पितः प्रसादं प्रेक्षस्व प्रियसुतमाहवोद्धरं माम् ।
 कत्थस्व प्रथमपिहोद्धृतोद्धृतारिस्तीत्रोऽयं विरमतु कुम्भकर्णशोकः ॥ ६९ ॥

न त्यागस्तव महसः कदाऽपि शत्रौ नत्यागः किमिदमुदीरितं त्वयाऽद्य ।
मुण्णाति प्रसभमसौ धियं न केषामुण्णाऽतिप्रियजनविप्रयोगंबाधा ॥ ७० ॥

चतुर्णामाकर्ण्योर्जितमिति वचस्तत्त्वनुभवां
तमुच्चैरत्याक्षीदनुजवधशोकं दशमुखः । .
निजांशंसोत्तालं युगलमपरं स्वावरजयो-
रमीषां वालानां समिति सहसाऽनुप्लवमशात् ॥ ७१ ॥

प्रैतिनृपसुरमौलिरत्नराजीरुचिरचिरप्रसवार्पितद्विष्टुपूजः ।
कृतसद्वशनुतिर्महाकवीन्द्रैर्जयति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥

इत्याभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये कुम्भकर्णवधवर्णनो
नाम चतुर्स्निशः सर्गः समाप्तः ॥

अथ पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥

कुमारास्तेऽथ चत्वारः पञ्चतोत्सुकिता इव ।
 ययुः सहस्रं भ्रातृव्यान् पितृव्यद्वयसंयुताः ॥ १ ॥
 प्रससार पुरस्तेषामश्वारुदो नरान्तकः ।
 उल्लासयन् कुन्तलतामुत्पातोल्कामिवानिलः ॥ २ ॥
 मन्ये^१ महिषमुत्सज्य तुरङ्गेण त्वरावता ।
 आससाद् समिञ्चाजस्तद्याजेन यमः कपीन ॥ ३ ॥
 तं द्रुक्षवर्षैरकिरन्मग्नं रामसैनिकाः ।
 मन्दराद्रिमिवोदन्वत्क्लोलाः शीकरोत्करैः ॥ ४ ॥
 अन्येऽभ्यवर्षन्नचलैस्तं सोढुमदुर्दिनम् ।
 गुर्वस्त्रमोक्षमिच्छन्ति ज्ञातसारेषु वैरिषु ॥ ५ ॥
 तान् कुन्ताशनिमुद्यम्य हयसादी स राक्षसः ।
 हर्यर्थं इव संकुद्धः^२ क्षितिध्रानभितोऽभिनत् ॥ ६ ॥
 पुरतः पार्वयोः पश्चात् पाशाग्रेषु ततः स्वयम्^३ ।
 उत्केसरानग्रथयत्^४ कपीन कुमुमलीलया ॥ ७ ॥
 हतशेषानथाशासुं वीक्ष्य विद्रवतो हरीन्^५ ।
 ऐहत स्वयमभ्येतुमभ्यराति हरीश्वरः ॥ ८ ॥
 ततः संवर्त्य संग्राहं सुग्रीवानुजया व्रजन् ।
 पिपेष तं वालिसुतः सतुरङ्गं रणाङ्गेण ॥ ९ ॥
 श्रान्तमन्तरयामास मार्गवाहनिरङ्गदम् ।
 रुद्धानस्तिशिरःसेना तामनन्तां कृतान्तवत् ॥ १० ॥
 स जघान त्रिमूर्धानं दशाननसमुद्धवम् ।
 दृष्टाङ्गसौष्ठुदो देवैर्देवान्तकमनन्तरम् ॥ ११ ॥

१. B C अन्यो २. B C क्ष ३. B C क्षुब्ध ४. B क्षुब्धानभितो ५. A प्रासादे पततः समम् ।
 ६. A प्रणयन् ७. A श्वस्य ८. B D तः कपीन् ।

ते रथातिरथाः सर्वे ते सर्वे गजवाजिनः ।
ययुस्तदानीमुष्टौ निष्ठामेकहनूमति ॥ १२ ॥

नीलकालानले शोषमगान्नागसमन्वितः ।
द्रूरोल्लसितरोषोर्मिंमहोदरमहार्णवः ॥ १३ ॥

उल्लस्तपत्रबहुलं सरित्पूर इव द्रुमम् ।
सुषेणः^१ पार्खसंप्राप्तं महापार्खमपातयत् ॥ १४ ॥

प्रतीयुरतिकायस्य समेत्य हरयश्चमूम् ।
जयसंमदसंमृष्टयज्ञारिसमैरश्रमाः ॥ १५ ॥

भयेषु कपिसैन्येषु स जघ्ने शक्तिशालिना ।
रामानुजकुमारेण रावणात्मजदानवः ॥ १६ ॥

मेने स निर्वूढ इव रणभारो नभश्वरैः ।
गतयोरन्तकागारं कुम्भकर्णातिकाययोः ॥ १७ ॥

ययावराक्षसं कृत्वा सौमित्रिभ्रातुरन्तिकम् ।
जयोत्सवादगणित्वर्णौधैः पुवर्गैर्वृतः ॥ १८ ॥

ते नामचिह्नाः प्रत्यङ्गमतिकायशिलीमुखाः ।
उदखन्यन्त सौमित्रौ सुषेणस्य समाधिना ॥ १९ ॥

ऊचे विभीषणो हृष्णन् रक्षोवीरकथेयती ।
तिष्ठतः कष्टजेतव्यौ परं रावणिरावणौ ॥ २० ॥

अतिकायादयो वीराः सर्वेऽपी सत्यविक्रमाः ।
मेघनादस्तु मायाक्ष्वच्छन्नकार्यो न कोऽपि सः ॥ २१ ॥

नीतिनिरभ्युपायेव लङ्घन साऽद्य नैं शोभते ।
प्रकृष्टामन्तरेणेमां राजपुत्रचतुष्टयीम् ॥ २२ ॥

महोदरमहापार्खौ विना तौ च भुजाविव ।
नूनं निन्दति निर्देषमात्मानं रावणोऽधुना ॥ २३ ॥

१. A. निधनाय प्रधावन्तं नीलाङ्गदहनूमताम् । २. अष्टमः ३. A त्रयःसंमर्द्दसंमृष्टसश्चारि । ४. A वसि

५. A च्छमायो नकोऽपि सन् ६. BC य न वि

नालं विसोऽुं कपयः कम्पं प्रत्येकमद्य वः ।
 छिन्नप्रधानयोधाद्विः क्षयो दशमुखद्वमः ॥ २४ ॥
 निकुम्भिलायां ब्रह्मात्रं मेघनादः प्रसाधयन् ।
 गत्वा निहन्यतामाशु निहतः सोऽस्तु रावणः ॥ २५ ॥
 इति वादिनमादित्यो विभीषणमभीशुना ।
 मुकुलीक्रियमाणेन पाणिनेव न्यवारयत् ॥ २६ ॥
 अपश्यन्निव कल्याणं रामस्यासन्नरावणेः ।
 जहौ रविस्तूर्णरथो रणसाक्ष्यमैनोरथम् ॥ २७ ॥
 ददृशेऽथ न दिक्षु क्वापि दिग्यापी कपिभिः परम् ।
 मेघनादचमूर्योषो घोरस्तमसि शुश्रुते ॥ २८ ॥
 नादश्यत पुरः किंश्चिन्न पश्चान्न च पार्श्वयोः ।
 शरबन्धनिशीथिन्यामवसदे वलीमुखैः ॥ २९ ॥
 धृतगर्भगतावस्थौ काकुत्स्थावपि सेदतुः ।
 छञ्चाकृतेः प्रवीच्छन्तावरातेरखदुर्दिनम् ॥ ३० ॥
 आस्वास्व वत्स सौमित्रे शत्रुघु प्रहरत्स्वपि ।
 नाविज्ञातविशेषेषु विशुजन्त्यखमुक्तमाः ॥ ३१ ॥
 वरं विपन्नमावाभ्यामस्त्रेऽस्मिन् परमेष्ठिनः ।
 न तु च्छन्नतगौ दीने द्विषि^३ दिग्यात्रमुज्जितम् ॥ ३२ ॥
 सन्तो मुहूर्तसन्धानान्मन्त्रिणो जाम्बवन्मुखाः ।
 चिन्तयिष्यन्ति कान्तारं नार्यन्तमिदं द्विषः ॥ ३३ ॥
 उद्यतं ब्रह्मणोऽत्मेण तदा कर्तुमराक्षसम् ।
 रुरोधावरजं क्षुब्धगिति वादी रथद्वहः ॥ ३४ ॥
 एषोऽहमहितोऽमाथी रथी दशरथात्मजौ ।
 प्राप्तः समिति संहर्तु भूयो वां सह वानरैः ॥ ३५ ॥

१. BC शोष्य २. BC यद्यसच्चनसः D यद्यसस्य ३. BC निशि ४. A शत्रोर्मु ५. BC तानाम
 ६. BCD रमर्पय ७. BCD मिन्दजिन्मा

हन्यमानं मयेदानीं पाहि राम विभीषणम् ।
किं निषीदासि रे तूष्णीमयं ते शरणागतः ॥ ३६ ॥

पितृव्य शक्रजिद्वालः सोऽयं ते समराजिरे ।
नरवानरवीराणां प्राणैः क्रीडति वार्यताम् ॥ ३७ ॥

एशोहि जीवयेदानीं विहङ्गेश रणाङ्गने ।
मया कालभुजङ्गेन गाढदृष्टविमौ पुनः ॥ ३८ ॥

तमसाऽवृतरूपस्य रिपोर्वाणान्तरोजिन्नताम् ।
शुश्रुवानपि तां वाचं रामः किमपि नाकरोत् ॥ ३९ ॥

प्रतिकारदरिदे ग तदुरुक्तं दुरात्मनः ।
चक्षमे लक्ष्मणनास्य शरीरेण न चेतसां ॥ ४० ॥

ताः कर्कशाः कपीन्द्रेण श्रुता नेन्द्रजितो गिरः ।
स्थाने प्रतीष्टं पुरतस्तेन मोहस्य शासनम् ॥ ४१ ॥

उपोद्घुखभङ्गेन नाङ्गदेनापि सा मुहुः ।
तस्य प्रार्थयतो वाणी कदर्येणव शुश्रुवे ॥ ४२ ॥

प्रहारनिस्सहैः सर्वैः कपिभिः सोढगर्जितैः ।
जङ्गाम तर्जितः पृष्ठे कालेन रजनीचरः ॥ ४३ ॥

दस्यौ दूरं गते तस्मिन्नुत्थाय व्रणवान् शनैः ।
चचार तां मर्ही घोरापुल्कापाणिविभीषणः ॥ ४४ ॥

ध्रस्तवित्रस्तसर्वाङ्गनपश्यत् परितः कपीन ।
शकलीकृत्य शक्रेण विकीर्णानिव पर्वतान् ॥ ४५ ॥

स तत्र शोकविकलः प्रस्वलन् कुणपालिषु ।
आललभ्वे मुमूर्षूणामस्थिच्छेदश्यथैर्भुजैः ॥ ४६ ॥

अयं शेते सह भ्रात्रा भ्रातृव्यशरपूरितः ।
सर्वोत्तरगुणारामो रामः कर्मफलेन मे ॥ ४७ ॥

१. BC वेण ३. BCD रावणिनो ३. BC omit five lines ४. BCD स्तु शुग्रजते ५. BCD omit this line. ६. BCD वक्रपाणि ७. A पीड़ि

अंपीषुच्छिभद्रेहस्य देवस्यास्य निषेदुषः ।
आधिकोच्छासिनी दीप्तिः प्रतिहारयतीव माम् ॥ ४८ ॥

नूनं पानयतः सबौवस्त्रं धातुर्नरोत्तमौः ।
न मुक्तजीवेयोर्जातु भव्यतेयमुदीक्ष्यते ॥ ४९ ॥

जीवन्मृतः पुनरहं निर्वादनिरयोष्मणा ।
यदुत्पश्यामि भूयिष्ठमनयोर्जीवसंशयम् ॥ ५० ॥

हा हा हतोऽस्मि धिग्धिज्ञा यन्मयाऽयमुदीक्ष्यते ।
अस्तारूढ इवादित्यः सुग्रीवः स्नपितोऽसृजा ॥ ५१ ॥

धिग्दैवमङ्गदः सोऽयं शेते शत्रुशराचर्चितः ।
भूमावव्यवधानायामविधानं इवेतरः ॥ ५२ ॥

हा कष्टमयमुक्तानो गतासुर्गन्धमादनः ।
अयं सन्दर्श्य धरणीं प्राणान्मुञ्चति चन्दनः ॥ ५३ ॥

ताङ्गितः शरथाराभिर्मेघनादस्य रक्षसः ।
अयं निर्वाति नीलाग्निर्निरुद्धो मोहमस्मना ॥ ५४ ॥

अयमस्तं गतो वीरः केसरी हनुमत्पिता ।
कपीन्द्रश्वरुरस्तारस्तरत्यस्तनदीमयम् ॥ ५५ ॥

अयमृक्षपतिर्घृन्त्रोऽधमनीशेषकंन्धरः ।
न मुञ्चत्याहवश्रद्धामुक्तरार्थेन विस्फुरन् ॥ ५६ ॥

अयं पिर्वैति कीलालं धमन्यादानंभीषणैः ।
वैमन् व्रणमुखैर्बाणैर्नसहान्तव्यैः पृथुः ॥ ५७ ॥

गुर्वीं सर्वेन्द्रियग्लानिरिन्द्रजानोरियं पुनः ।
अयं विपद्यते पश्चाद्वीरवाहुविधेर्वलात् ॥ ५८ ॥

अयं दधिमुखोऽमात्यश्छब्दस्त्यानैरसृक्षपथैः^{१८} ।
अयं पिशितपङ्कन्स्थः सानुपस्थो हरीश्वरः ॥ ५९ ॥

१. A पिश २. BCD निषेदुषइलातले । ३. BD शत्रा ४. A देह ५. A व्यदेह ६. BCD दुष्टारादिं । ७. BCD वोत्त ८. AC न्दि ९. BC भूमौ १०. A केश ११. A वम् १२. A वमिन्यापार १३. A अन्त्र १४. A बांधम १५. A ब्रेणः १६. BC व्ययैः

मीलत्येष प्रमीलावान् सर्वशिल्पनिधिर्नेतः ।
 अयमात्मास्तशय्यायां शेते शतबलिर्बली ॥ ६० ॥

शरभः शरतल्येऽस्मिन् निद्रामेति निरायताम् ।
 प्राणैः प्रभुप्रसादानामनृणत्वमुपेयिवान् ॥ ६१ ॥

अयं बत नतो मन्त्री निजमन्त्रं बहिर्गतम् ।
 अनाहृत्य वलत्याराद्विनं प्रति चक्षुषा ॥ ६२ ॥

अयमुज्ज्ञतसर्वाङ्गस्वाम्यः समरसञ्चरात् ।
 क्रव्यादान् पतितोऽभ्याशे निषधो न निषेधति ॥ ६३ ॥

अयमप्रतिबोधाय प्रसुप्त इव पचदः ।
 पनसः पश्यतीवायमुद्वृत्तारुणलोचनः ॥ ६४ ॥

विडम्बितोऽयं गवयश्छम्पुच्छो मुमूर्षति ।
 बत वीतमदः सीदत्ययं लूनकरो गजः ॥ ६५ ॥

एते बहिर्गते दूरं वीक्षणे वेगदर्शिनः ।
 अलुमपत्यभिज्ञानाः संपातेः शकला अमी ॥ ६६ ॥

अयं गवाक्षः पतितो गोलाङ्गुलचमूर्पतिः ।
 विशीर्यते गवस्यैतद्पुर्विपुलतेजसः ॥ ६७ ॥

एष गाढप्रहारोऽपि मैन्दो मन्दं न चेष्टते ।
 द्विधा कृतोऽपि द्विविदो वंदतीवाननत्विषा ॥ ६८ ॥

श्रुतः पद्मो विकलितः क्व बतेत्यं शिलीमुख्यैः ।
 कुमुदस्य च कुत्रेदं निशि व्यसनमीक्षितम् ॥ ६९ ॥

कोटयः कपिमुख्यानां तेनैकेन दुरात्मना ।
 अद्य विघ्वांसिताः सायं धिङ्गां तद्रीर्यसाक्षिणम् ॥ ७० ॥

हनूमन्तं न पश्यामि स मन्ये पुण्यवान् गतः ।
 प्रत्यानेतुमसूनेषां सशरीरोऽन्तकालयम् ॥ ७१ ॥

ऋक्षराजस्य कानु स्यादिह प्रतिसरस्थली ।
 कं पृच्छामि शवानीके तस्योद्देशं महामतेः ॥ ७२ ॥

दूरमेति सहत्सार्थः सर्वोऽयं समपेव ते ।
 कस्य हेतोस्त्वमेकाकी विभीषण विलम्बसे ॥ ७३ ॥
 धिग्देवं ध्रियतेऽद्यापि गदापाणिविभीषणः ।
 अभित्र इव मित्राणामीक्षमाणो दशामिमाम् ॥ ७४ ॥
 धर्म त्रातुपशक्तस्त्वमधर्माय कृतं नमः ।
 हतानि रामसैन्यानि जितं रावणसौनिकैः ॥ ७५ ॥
 इति वादिनमश्रोषीनिकषा निकषासुतम् ।
 अन्तराले प्रभीलानां मौलिमुन्नम्य जाम्बवान् ॥ ७६ ॥
 अवादीच समुद्रीक्ष्य हर्षाश्रुद्रवया दृशा ।
 पौलस्त्यं पुत्रहार्देन स पितामहसंभवः ॥ ७७ ॥
 कच्चित् प्राणिषि पौलस्त्य काकुत्स्थौ कच्चिदीक्षितौ ।
 ऋक्षवाननरवीराणां कच्चिदुच्छुसतीश्वरः ॥ ७८ ॥
 उपसंगृह्य पाणिभ्यां पादौ तस्य विभीषणः ।
 पुरस्तात् प्रह्लमासीनः शनैरित्यब्रवीद्वचः ॥ ७९ ॥
 जीवन्ति कपयः सर्वे जीवतस्तौ नरेश्वरौ ।
 अरिमन्महति संवर्ते यत्त्वं जीवसि जाम्बवन् ॥ ८० ॥
 कच्चिन्नार्यस्य कायोऽयमनार्यस्य शरैः क्षतः ।
 कच्चित् पश्यसि रामस्य ससैन्यस्य पुनः शिवम् ॥ ८१ ॥
 सैन्यानि प्रतिजीवन्ति पुनरुन्मीलतः प्रभू ।
 केनेदमभ्युपायेन स्वमवृत्तसमं भवेत् ॥ ८२ ॥
 प्रत्युवाच तमृक्षेशः कच्चिद्विग्विषयं गतः ।
 विभीषण सुषेणस्ते सोऽस्ति वा पवनात्मजः ॥ ८३ ॥
 तदभावे किमस्माभिः किं सुषेणेन किं त्वया ।
 अप्यस्मिन् सर्वसंहारे सोस्ति चेत् सर्वमस्ति नः ॥ ८४ ॥
 ब्रूहि पौलस्त्य विस्तव्यं नास्ति मृत्युर्ददस्य ये ।
 कच्चिदप्रोषितप्राणावीक्षितौ रामलक्ष्मणौ ॥ ८५ ॥

न्यवेदयथादृष्टमृक्षराजाय राक्षसः ।
 तौ द्वौ ततः सुषेणस्य गन्तुमुच्चलितौ दिशम् ॥ ८६ ॥

तावथोल्कार्चिषा वीक्ष्य वीक्षापन्नावुपासदत् ।
 अक्षतः क्षतजाभ्यन्तौ समन्दक्षोऽज्ञनासुतः ॥ ८७ ॥

महापादि महात्मानौ मुमुदाते विलोक्य तम् ।
 जगत्प्रलयकाष्ठायां रुदं ब्रह्माच्युताविव ॥ ८८ ॥

अकृतात्मचिकित्सेन व्रणबीभत्सवर्घणा ।
 प्रभीतेष्वपि सैन्येषु संग्रहस्फीतचेतसा ॥ ८९ ॥

ऊचे तेभ्यः सुषेणेन पृच्छद्दयः प्रयतात्मना ।
 अभ्युपायस्य दूरत्वादुदृत्तालसपाणिना ॥ ९० ॥

वैयंसुविश्लिष्टविच्छायसशल्यवपुषः प्रति ।
 भेषजान्युपदेश्यामि ग्रियमाणे हनूमति ॥ ९१ ॥

पुनस्तं प्रह्लमवददुदिश्यानिलनन्दनम् ।
 अनन्यकरणीयेन करणीयेन संप्रति ॥ ९२ ॥

उद्यम्य रभसात् पुच्छं गच्छ गन्धवहात्मज ।
 अर्धयामेन यामिन्याः पुण्यमोषधिपर्वतम् ॥ ९३ ॥

हेमकूटस्य निकटे दूरे हिमवतो गिरेः ।
 कैलासर्षभयोर्मध्ये महीग्रः स प्रतिष्ठितः ॥ ९४ ॥

चतस्रस्तस्य चतस्रष्वाशास्त्रोषधयोऽद्विताः ।
 सान्ति भानावनुदिते ताभिरत्र प्रयोजनम् ॥ ९५ ॥

मृतसङ्खीवनी शुक्रा सन्धानी कनकप्रभा ।
 शल्यनिर्हणी नीला वञ्चिवर्णा सवर्णकृत् ॥ ९६ ॥

दूरीभवन्ति नश्यन्ति चकासति च ताः पुनः ।
 अपूर्वेऽर्थिनि संप्राप्ते सत्रीडा इव कन्यकाः ॥ ९७ ॥

चरमं चारुशीलानां विनयेन विमार्गताम् ।
 आविर्भवन्ति भव्यानामभव्यानामगोचराः ॥ ९८ ॥

मानसे सरसि स्नात्वा नत्वा विघ्नविनायकम् ।
शिवार्पितमनाः पुण्यं तमारोह महीथरम् ॥ १९ ॥

गणगन्धर्वयक्षाणामृषीणामूर्धरेतसाम् ।
तत्र क्षोभमकुर्वाणः प्राप्स्यसि त्वं महौषधीः ॥ १०० ॥

सङ्गः क्वापि न कर्तव्यः कृती शीघ्रमवातर ।
जीवन्तु सर्वसैन्यानि यशः स्वीकुरु शाश्वतम् ॥ १०१ ॥

ऊचे तमृक्षराजोऽपि शीघ्रं साधय मारुते ।
राघवार्थस्त्वयाऽरब्धस्त्वयैवाद्य समाप्यताम् ॥ १०२ ॥

वह गुर्वी धुरमिमामङ्गनासुत पाहि नः ।
समे सर्वे वयममी विषमे^१ विषमे भवान् ॥ १०३ ॥

तद्वाक्यं वृद्धयोरोमित्यादाय शिरसाऽनिलिः।
वर्धमानः सुवेलाग्राद्वागगच्छदुदुर्जमुखः ॥ १०४ ॥

तत्पादभरभग्नानां पततां शिखराश्मनाम् ।
रवेण रावणो निद्रां विजहौ विजयाहृताम् ॥ १०५ ॥

ते हनूमति विश्वासालुब्धाच्चासा इवाभवन् ।
मूले मनुजासिंहस्य ऋक्षराक्षसवानराः ॥ १०६ ॥

उत्तरस्यापथ दिशि दद्यशुस्ते सविस्मयाः ।
मित्वा दूरं तयो नैशमुनिषष्ठन्तीस्ततीस्त्विष्ठाम् ॥ १०७ ॥

ते मारुतिमभिज्ञाय जिज्ञासानन्तरं ततः ।
स्फुटमालोक्य तं शलं दूरं वृद्धिरे मुदा ॥ १०८ ॥

विलम्बशङ्कनी हनुमान् कृत्स्नमेव महीथरम् ।
आजगाम तमादाय पुरस्तेषां मनोरथात् ॥ १०९ ॥

यथाविधि यथावार्थं ताः प्रयुज्य महौषधीः ।
स चक्रे बलमुलाधं लाघवेन महाभिष्कृ ॥ ११० ॥

प्रत्याव्रजन्निजस्थाने निधायाद्रिं महौषधिम् ।
हनुमाननुमानेन विज्ञातव्यगतागतः ॥ १११ ॥

कथ्यमानः सुषेणे लज्जयान इवानिलिः ।
 पपाताङ्गुतमुग्घस्य रघुनाथस्य पादयोः ॥ ११२ ॥

एते प्राणास्त्वमस्माकमिति गद्गदभाषिणा ।
 उत्थाप्य संब्रमेणासौ रामेण परिष्वजे ॥ ११३ ॥

साऽथ प्रभाता रजनी रामसेना च सोत्थिता ।
 स्मरन्ती रात्रिवृत्तान्तं स्वप्नतुल्यमिवाङ्गुतम् ॥ ११४ ॥

सुषेणं तुष्टुवुः केऽपि तुष्टुवुः केपि चौषधीः ।
 तुष्टुवुः सुत्यकर्माणं केऽपि केवलमानिलिम् ॥ ११५ ॥

अन्योन्यसद्यपश्चेन प्रमोदेन महोत्सवैः ।
 यथौ कपीनां तदहश्चिन्तामैनेन रक्षसाम् ॥ ११६ ॥

राक्षसानामनिष्कासाज्ञाततत्कदनत्वरः ।
 लङ्घादाहाय सुग्रीवः प्रमुखानादिशत्कपीन् ॥ ११७ ॥

तामथोदीपयामासुः प्रविश्य कपयः पुरीम् ।
 स विशालशिखो वहिर्दूरं द्यामप्यदीपयत् ॥ ११८ ॥

तेनादीपनकोपेन कर्पिस्तानाततायिनः ।
 पेतुः पिशाचप्रमुखाः संभूय पिशिताशिनः ॥ ११९ ॥

रक्षोभिरनुबद्धस्य कापिसैन्यस्य निर्यतः ।
 सप्ततुः सज्यधन्वानौ रक्षार्थं रामलक्ष्मणौ ॥ १२० ॥

रामलक्ष्मणवाणानामासारं सोङ्गमक्षमाः ।
 विविशुर्विग्रहखलात्ते लङ्घां राक्षसर्षभाः ॥ १२१ ॥

अन्येऽपि ये पुण्यजनाः स्वनाशं निश्चित्य निश्चक्षुराहवाय ।
 न तेऽपि काकुत्स्थशरस्त्वन्तीपूराहताः स्थातुमलंबभूवुः ॥ १२२ ॥

सा यामिनी सङ्कुलजन्यदोलाकोलाहलेनोभयसैन्यजेन ।
 अगादगालीवलयप्रतिश्रुत्मतिश्रुताशेषवियद्वहेण ॥ १२३ ॥

प्रमृष्टः संज्ञे कथमपि स तावत्प्रतिच्छ्रू—
 जिघांसाबीभत्सो दशवदनसेनाकलकलः ।
 श्रुतोऽभूदत्यर्थं चिरचकितनाकिश्रुतिसुखो
 जयोद्धोषः स्फीतः पुवगशतजन्मा रघुपतेः ॥ १२४ ॥
 गतवाति लयं दिक्षु ध्वान्तैः सहास्त्रभुजां बले
 मुखस्त्रिचरुचा दीप्त्या विष्वग्विजित्य चकासतः ।
 स्फुटपरिमलामातन्वानाः प्रसिद्धिसरोजिनीं
 जगदुखदयं रामार्कस्य पुवङ्गमरीचयः ॥ १२५ ॥

जयति मुग्धमृगाङ्गसुतो बुधः सुरवधूशतगीतगुणोदयः ।
 कविगुरुपनतिक्रमवर्धितः स्वपरभागविशेषसमुच्छ्रयः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये राजकुमारचतुष्टयीकदनमेघनादब्रह्मास्त्रमोक्षणससैन्यरामवि-
 कलताहनूमदोषधिसमानयनवानरसेनोल्लाघतावर्णनो नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ।

अथ षट्त्रिंशः सर्गः ॥

—६४५—

तेनोत्तमोत्तमनिजव्वजिनीपतीनामस्याहितेन हतशेषचमूजयाशः ।

ऊचे शुगन्तरितयुद्धरसो दशास्यः कुम्भेन डिम्भपृतनापतिपुङ्ग्वेन ॥ १ ॥

देव प्रसीद तव कः पुरुषाधमोऽसौ जाने शयान इव तेन हतः पिता मे ।

प्रत्यग्रबोधरभसे भवति॑ क्व पातस्ताते विलुम्पति॑ वलीमुखयूथपौघान् ॥ २ ॥

आसीदसौ विजयवेगवशात् प्रमादस्तातस्य यत्कवलितः कपिराण्ण हृत्वा ।

तत्स्कारणं मरणमस्य रणेऽधमे वा स्तैर्षु किमत्र विधिना यर्मितः करोतु ॥ ३ ॥

एतानि शोकतिमिरोपहतच्छवीनि राजनिति राक्षसपते न तवाननानि ।

तत्प्रागिव ज्वल पुलस्त्यकुलप्रदीप कस्ते विपक्षशलभेषु महाविषादँः ॥ ४ ॥

दूरं व्यतीत्य कपिकर्दममुद्धृतेन मर्लानारविन्दलघुना मनुजाननेन ।

क्रीडन् करिष्यति समीक्षरोनिवृत्तस्त्वां कुम्भकर्णतनयः सहसा सहासम् ॥ ५ ॥

किं शक्रजित्प्रभृतिभिर्युवराजवीरैः ज्यायोभिरुजितसुराजिनियोजनीयैः ।

बालेषु लोलकपीटकुलक्षयाय मामेकमादिश निकुम्भमथानुजं मे ॥ ६ ॥

विश्वव्यमादिश किमाहरंतु प्रियं ते राजन् प्रियवरजसंभव एष कुम्भः ।

संभावयैनमनुरूपनिदेशदानाच्छिन्थि द्विष्णविधनसूत्रमिदं० प्रदीर्घम् ॥ ७ ॥

कः कर्कशाहवसहे सति कौम्भकणौं वीरान्तरार्भकचमूघटनादरस्ते ।

रौद्रौ०० स्थिते मघवतो रिपुनिग्रहार्थ देवात्मजेषु न वलन्ति विलोचनानि ॥ ८ ॥

भ्रातुः सुतं तमिति वादिनमादरेण संप्रेक्ष्य पङ्किवदनः सदनं विवेश ।

कुम्भः स्मृतागतसमस्तबलाङ्गभेदः संभिद्यते स्म हरिवीरवरुथिनीषु ॥ ९ ॥

तेषामुदारतरसौं हरियूथपानां तेषाच्च तीव्रमहसौं निकषासुतानाम् ।

जग्ने मिथः प्रथर्मेंकमसंप्रवृद्धं युद्धं ततस्तुमुलतूर्यरवोर्मिरौद्रम् ॥ १० ॥

१. DC सुता B चा । २. A यो । ३. स बत ४. BC ग । ५. A स्तू B स्तू । ६. D घटि । ७. B C D वसा ८. A ते ९. B C वह D हवसु १०. CD वन्निधनतस्त्वमदं ११. B C छे १२. A पिंगु १३. B C D मन १४. D नीचमन १५. A C मथन

एषोऽन्तकाधिकभयङ्गरसंभारः कुम्भः कुमारपृतनापतिरग्रतो वः ।
संभूयतां त्यजते चापलमित्यवादीत् रुष्टः पुलस्त्यकुलमौलिमणिः पुवङ्गान् ॥ १ ॥

बन्धुर्धर्मर्थजनिबद्धकरालमौलिं तं ब्रूरकेकरंविलोहितमण्डलाक्षम् ।
उत्कूणितोष्टपुंद्रविस्फुटदंष्ट्रमापुंरुदीक्ष्य रोद्धुमसहाः कपयः प्रकम्पम् ॥ २ ॥

किं विद्विषोऽप्युपचरत्यधुर्ना सुषेणो यन्नोऽभिषेणयति संप्रति कुम्भकर्णः ।
तच्चुल्यमात्मजमुदीक्ष्य तदा क्षमन्ते (?) इत्यूचुरुज्जितपृथीतभयाः पुवङ्गाः ॥ ३ ॥

सोत्साहमुक्तसविडम्बरसिंहनादः संहारकालघनमेदुरकायवन्धः ।
तेनेऽन्धकारंमुपरुद्ध्य सहस्रभासं सोऽस्ताशनैः समरभूमिसंदां कपीनाम् ॥ ४ ॥

तं संस्मरन्निजपितुर्निकृतिप्रपञ्चं कुम्भः क्रुधा विवृतरौद्रमुखान्तरालः ।
और्वः समुद्रसलिलौयमिवावसानं तन्नेतुमारभत कीशबलं वलीयैन् ॥ ५ ॥

आक्रान्तसंमुखसमस्तनभोऽन्तरालमङ्गातनिष्ठतितरामशरावलीकम् ।
आलोक्य कङ्गन्टकरालमुर्त्तस्तदीयं दूराद्दुः^{५५} पुवगवीरबलानि पृष्ठम् ॥ ६ ॥

कैश्चिद्वित्य विद्वृत्प्रतिघैरघानि कैश्चिद्यतैर्जिं स विदूरत एव वीरः ।
कैश्चिद्वयडम्बि मुखवैकृतडम्बरेण कैश्चित् परीत्य परुषाणि वहून्यभाणि ॥ ७ ॥

इत्यग्रतः कपिभिराहवकेलिलोलैः प्रत्याहतेषु पुनरुक्तमुपषुवेषु ।
क्लान्तासु चाभिसरदिम्भचमूषु कुम्भः संजातर्कशविहारकुतूहलोऽभूत् ॥ ८ ॥

ताः पांसुर्णतृणशारिमहीधराणां वृषीर्विधूय विदधे स वलीमुखेषु ।
केऽपी पुरः कृमय इत्यनुदीरितास्त्रः शत्र्वव्ययं सदृशसंयुगसंनिवद्धम् ॥ ९ ॥

चुक्षोद कोटिमपिनद् प्रयुतं प्रहस्य चिक्षेप लक्षमनवेक्ष्य वभञ्ज पद्मम् ।
शैर्दुः^{५६} समीक्तलनिश्चलमुच्चवान शाखामृगप्रवरयोधपताकिनीनाम् ॥ २० ॥

स ज्यातलध्वनिविभिन्नादिगन्तरालश्वस्वालैँ न कचिदपि क्षणदाचरेशः ।
बन्धाम संयति युगान्तमरुत्पचण्डो निर्वृष्टनीरदलघून् पुवगान् धुनानः ॥ २१ ॥

१. D जघन २. A त्रस्तान ३. B C णि ४. D झाः । ५. B C D ति ६. B C D दष्टोष्टु-
दुरविनिर्गत ७. A मीयुः D भासम ८. B C D नसूत् ९. A तदीयमन्तरि । १०. BCD स्वेनान्तसार
११. B C D स प्रासरत १२. B C सीम १३. A कनी । १४. A च १५. A ययुः १६. A त C ध
१७. B D स B C व १८. B C कुद्दः १९. B C D चुक्षोभ ।

क्षितिमभूद्वितोऽप्येसूनुः पिण्डे नलः कमलयोनिसुतोऽवधूतः ।
तेन प्रसहा पिशिताशकिशोरकेण तत्राहवे हनुमतोऽपि हतोऽवलेपः ॥ २२ ॥

तं भास्करिः सुरितभास्वरवक्त्रविम्बः संवर्तकालतिमिरौघमिवापतन्तम् ।
अभ्यासदत् प्रततपादपैलवृष्टिः विश्रामदृष्टसुविशिष्टतरंप्रतापः ॥ २३ ॥

ऊचे स तेन रविसूनुरभिपृष्ठतो^३ धृष्टेन कच्चिदधिगच्छसि बाहुयुद्धम् ।
ओमित्युदीर्यं रभसोन्नतपुच्छकोटिरस्फोटयद्विकटवर्षम्^४ वलीमुखेन्द्रः ॥ २४ ॥

रक्षः कठोरकरघातविजृग्भमाणस्वोरः स्थसव्यभुजमण्डलचण्डनादम् ।
उबद्धगाधयनकर्परेमाजिमूर्धिन रेजे नियुद्धरभसेन रथावतीणम् ॥ २५ ॥

तौ नर्तकाविव ततः क्षणमेकमलौ तुल्याहवोत्सवसमागमजातहृष्णौ ।
संघर्षहेतुभिरुपस्थितसैन्यचक्रौ चिक्रीडतुर्विकटरीतिभिरङ्गहरैः ॥ २६ ॥

चूर्णीकृताभिरपविधर्य गुणान्मणीभिः^५ वक्षोऽकिरत्कपिकरोटिभिरेव रक्षः ।
शैलैश्च मुष्टिदलितैश्चुरयाम्बभूव पृष्ठोपनीतवनमालमुरो हरीशः ॥ २७ ॥

तौ चित्रहस्तरचनारचितेन्द्रजालौ भूयश्च^६ हस्तपुटमुष्टिनिविषिल्यौ^७ ।
निर्वृद्धवाहुयुगलच्छटकांदिभेदादुद्रूतकैरनुपदं मृथमारभेताम् ॥ २८ ॥

नक्तश्चरेण कपिराट् पिपिषे सुवेले तेन क्षणादविकलेन स चिक्षिपेऽब्धयौ ।
तत्कालमेवै^८ कलिताडिघ्रयुगः सपत्नं^९ व्योम्नि प्रदूरमनयञ्चमैणावसाने ॥ २९ ॥

तेनाप्यकारि समुपेत्य स पूर्णद्वूम्भः कुम्भेन चुम्बितभुवा विदये वराही ।
स्वाङ्गननि कच्छपिकया कपिचक्रवर्ती संहृत्य न प्रचलति स्म चैलत्यरातौ ॥ ३० ॥

अत्युग्रमुष्टिकुलिशाहतिपिष्ठनिष्कावत्युद्धुराडिघ्रयुगलडिघ्रयतमौलिबन्धौ^{१०} ।
आयोर्धनिर्गतनिदायकृताङ्गरागौ तौ रेजतुः स्फुटरुचा निजविक्रमेण ॥ ३१ ॥

एकेन धृष्टमंपरेण दृढं निपिष्टमन्येन रुद्धमपविद्धमयेतरेण ।
निर्भग्नमस्थि परिति^{११} स्फुटनादमन्येनान्येन वैर्म चादिति त्रुटदाशु कृष्टम् ॥ ३२ ॥

१. B समापि कोपः । B C जजान कोपः । २. C D तरलरिजन ३. A तिग्रविद्धे ४. B C लु
५. A बन्धुर ६. A द्व ७. A C D नाम् ८. B C D रक्षोऽभिनत्करिकुथादिभिरेकवक्षः । ९. B C स्व
१०. B C शत्र्यौ ११. B C D मुहमुसलोक्तकादि १२. A अ १३. A एवम् १४. A म्नोऽपि १५. B C D
द्रमना १६. B लितःप्र १७. B C रत्नौ १८. A अप्योघ १९. A धृष्ट २०. C मणि २१. B C च

तौ केशकेसरसटेदरगाढ़मुष्टी दंशूललौमतिलकौ समरोदरेषु ।

अन्योन्यदेहलयनिर्जितवर्वचैन्द्राविन्द्रादिभिः सुरगणौश्रिरमैक्षिषाताम् ॥ ३३ ॥

द्वावप्युपोद्दृढबाहुवलावलेपौ द्वावप्यनेकसमराधिगतप्रतिष्ठौ ।

द्वावप्यमर्षभैरवबृहत्सिंहादौ द्वावप्यजस्मतिर्कर्कशसंप्रहारौ ॥ ३४ ॥

द्वावप्युदीर्णरभसोत्करणानुरागौ द्वावप्यसोदृपरिकर्मकलाविलम्बौ ।

द्वावप्युदग्रनिजसैन्यजयग्रथोपौ द्वावप्युपस्थितनभश्चरपुष्पवर्षौ ॥ ३५ ॥

रक्षः कदाऽपि कपिरेव परं कदाऽपि द्रन्दं कदापि रज एव तयोः कदापि ।

शब्दः कदापि न किमप्युभयोः कदापि सैन्यैः समस्तमुभयोर्दद्वशे कदापि ॥ ३६ ॥

व्यावलगतोश्च वल्तौश्च विनिघ्नतोश्च निर्गच्छतोश्च विशतोश्च नियुद्धमर्गैः ।

दध्वान दूरमनयत् प्रचचाल विञ्चकू विश्वम्भरा भैरंसोह तयोः कथञ्चित् ॥ ३७ ॥

तौ द्वौ तदेति भुवनत्रयवान्यवाँरी बन्धोपवन्धविधिभिः सुमहानुवन्धौ ।

संभेज्ञतुर्भुजसमीकमर्षरौद्रं रुद्रान्तकाविव कपिक्षणदाचरौ द्वौ ॥ ३८ ॥

आलोक्यतामधिपतिः प्रथमं कपीनां निर्वर्ण्यतां तदनु पुण्यजनप्रवीराः ।

किं दर्पणेन पुनरुक्तमुदीक्षितेन जातं समग्रमिदमालि तमालपत्रम् ॥ ३९ ॥

किं दूरमापत्तैसि मानसवेगपुत्रि पत्रं न पत्ररथवर्त्म विगाहते नः ।

अत्रैव तिष्ठ निधनोत्सवसाक्षिणीनांमेष्यन्ति नः स्वयम्भी सुभर्तीः समीपम् ॥ ४० ॥

प्रत्यकू प्रतीर्य रिपुबाणनदीरुपेतः सोदा न ते सुभट एष कटाक्षबाणान् ।

एषोऽप्यरातिकरिकुम्भैर्भेददक्षः सन्नस्तवालि कुचकुम्भविलोकनेन ॥ ४१ ॥

एषेव निर्षीतिघमृत्युरसोऽदुरेषु रम्भे रमस्व रजनीचरपुङ्गवेषु ।

दिव्यानुभावनिरपायरणोत्सवेन वामोरु वानरवलेन किमीक्षितेन ॥ ४२ ॥

कस्येदमानतमुखं सुंभटोत्तमस्य विश्वं^० निवेशयसि चेतसि चित्रलेखे ।

अङ्गैः सवाधवलनैरवलोकमात्रात् त्वं कस्य ताम्यसि कृते सर्वि पत्रलेखे ॥ ४३ ॥

किं पृष्ठमेव सर्वि पृच्छसि पञ्चत्रूडे रुषेव किं वदसि मामलके न किञ्चित् ।

उन्मादिनीव किमियं त्वमपीन्द्रलेखे नाख्यासि मम्यपि किमाधिमनङ्गसेने ॥ ४४ ॥

१. B C D करालवदनौ २. C ज ३. B C D त ४. AB रस ५. BC D प्युपोढ ६. A फ
७. B रु ८. B C नियच्छ ९. B C चल १०. A झम् ११. B व्वराचर १२. B C D धकारौ १३. B
C मम्लेच D यस्तेचतु १४. A नम D तप १५. D त्वम् १६. B C D विभियः १७. B C जंनवि
१८. B C D नप्र १९. A यमानतमुखी २० A बुद्धि

आरादरोचकिनि तिष्ठ तिलोत्तमे त्वमेत्यूर्वशी सरभसात्र विशेषभूषैः ।
वीरप्रिया वियति वीरविमर्दजन्मेत्यङ्गैर्मृथाङ्गःणरजोऽपि समाहरन्ती ॥ ४५ ॥

कोऽयं तवाविरतचन्दनपङ्गुशेषवङ्गैर्बनङ्गन्वति कर्म्पसखो निदाघः ।
एते वचस्सु बत केच तैवाप्यकस्माद्दीरे तरङ्गवति गद्धदिकातरङ्गाः ॥ ४६ ॥

एहोहि देहि सुभगे सुभटाय हस्तं न्यस्तेन किं प्रतिमुहुः (१) प्रतिकर्मणा ते ।
नेतव्य एष सखि सत्वरथा क्यापि तर्हि त्वयाऽश्रुविधुरं परमासितव्यम् ॥ ४७ ॥

दृष्टे रणस्तरुणि तास्यसि किञ्चिपित्तं किं व्याकरोति करभोरु तवोरुकम्पैः ।
किं धूर्णसे घनविशालकुचादुरस्तः स्तं समुद्र वराङ्गि वरांशुकान्तम् ॥ ४८ ॥

वीरद्वुमं कमवलम्बितुमस्वरेऽस्मिन्नुद्वेलसीत्यमलसाऽपि लते लतेव ।
कस्यानुभावमयमाह तवाप्यकस्मादत्युल्लस्तपरिमलो मुकुले विकासः ॥ ४९ ॥

हंसीव हंसगमने किमियं कुचाभ्यां कं चुम्बतीव सखि संनमताऽननेन
त्वं चाग्रतः किमिव कामिनि मन्यमाना मन्यूत्तरैर्वियदुपालभसे वचोभिः ॥ ५० ॥

गत्वा विमानमणिवीथिमिमां विविक्तमङ्गानि देहि सुरसिन्धुसमीरणाय ।
निर्वातु निर्गतकणः कुचयोरयं ते वीरवजोचयपरिश्रमजो निदाघः ॥ ५१ ॥

सङ्कल्पसंनिहितवीरभुजोपगृहा बाढं निमीलसि मुधैव मदालसे त्वम् ।
त्वं चाप्यसंशयमलीकवियोगतापं मेने विनोदयसि चन्दनचर्चिकाभिः ॥ ५२ ॥

दृष्टाः प्रहृष्टपनसः सुभटाः सहस्रमध्यागताः शतममी जयिनो युवानः ।
कर्तव्यमस्ति रतिमन्दिरमिन्दुमौलेर्यामः किमाहवसमासिसमीक्षणेन ॥ ५३ ॥

केऽमी समस्तगगनेचरचक्रवर्तिंसाधारणाः सुरगिरेः शिखरप्रदेशाः ।
यत्सत्यमेतदपि संप्रति नाकपृष्ठं नाईत्यमून् प्रकटिताङ्गुतशौर्यशोभान् ॥ ५४ ॥

पद्मोदरेष्वपि शिराः करजैरुदस्य प्रान्ते निवेश्य कलमञ्जुगिरः षड्ङ्गीन् ।
मध्येविमानमभिमानिनि पुष्पशश्या कस्यातिवल्लभतरस्य कृते कृतेयम् ॥ ५५ ॥

अर्हन्त्यमी तव घनस्तनि हस्तयाराद्विरा विमानपरिवेषतलान्तभाजः ।
एते च सोढसुद्वारिपृष्टकवर्षा वर्षं मुहुः सुमनसां मधुशीतलानाम् ॥ ५६ ॥

इत्याहवं तपवलोकितुमागतानां वाचः प्रहृष्टसुभटान्तरदर्शनोत्थाः ।
ईर्याकषायहृदयैक्षिदिवाङ्गनानामाकर्णिताः कथमपि त्रिदशप्रवीरैः ॥ ५७ ॥

सोऽभज्यताथ रणमूर्धिन कपीश्वरेण कुम्भः क्षितिः क्षतजवारिभिराप्लुताऽभूत
दासीव दर्शितमहाभयवेगदीना सेना निवृत्य दशकण्ठतले पपात ॥ ५८ ॥

विज्ञाय कुम्भनिधनं रजनीचरेन्द्रः चक्रन्द्र योषिदिव दुर्घरशोकवेगः ।
अत्रान्तरे तदस्तिलं पुरमाततान हाहेति रुद्धसकलव्यनिरात्नादः ॥ ५९ ॥

प्रत्यालयं तदनु वीरपरिग्रहाणां जडेऽनुमाररवतूर्यरवोर्मिरुचैः ।
तेनाहतो जलधरागमनिन्नगायाः कूलद्रुमं दशमुखस्तुलयाम्बभूव ॥ ६० ॥

हा मातुलप्रभृतयः क्षणदाचरेन्द्राः दूरीकृतः किमयमेकपदे दशास्यः ।
एहोहि कुम्भ मम देहि श्वजावलम्बीमित्यूचिवान दशमुखः सुचिरं जुघूर्णे ॥ ६१ ॥

भेजे निकुंभम इति कुम्भजघन्यजस्तं जन्योत्सवादरतिरस्कृतशोकदैन्यः ।
ऊचे च संभ्रमाविशेषितमन्युवेगमुद्गेगलङ्घितविकल्पनसंनिरोधः ॥ ६२ ॥

शोकस्य लोकनिधनोद्धुर कः क्रमोऽयं कालोऽयमप्रतिहतः प्रतिधानलस्य ।
शाधि त्रिलोकमस्तिलं कवलीकरोमि कस्तापसः कपिकृमित्यजिनीसमेतः ॥ ६३ ॥

पित्रा न यत्कृतमनुक्तमपौरुषेण भ्रात्रा च तेन जगदङ्घतविक्रमेण ।
प्रापेन रूपमनयोरनुशासनाभ्यां तत् पश्य तात कृतमद्य मयाऽजिमूर्धिन ॥ ६४ ॥

स्थूलोच्चयान् प्रथमतः पूवगानशुङ्क भूयश्च यः समिति शेषयति स्म कांश्चित् ।
सोऽयं समापयति संप्रति विद्विष्टते तातस्तृतीयमवलम्ब्य निजप्रभेदम् ॥ ६५ ॥

आरामलक्ष्मणवधाद्गुरुणा गृहीतस्तेन पूवङ्गपृतनानिधनाधिकारः ।
द्वूरान्तरोऽपि सुतसञ्चरितात्मरूपः तातः स एव तव तात निहन्ति शब्दन् ॥ ६६ ॥

जातोऽस्मि वर्षहरं एष शिशुर्न सोहं^३ को मां सहेत भवदङ्कन्तलप्ररूपम् ।

नालोक्यते मदकलैरपि जृम्भमाणः सन्दिग्धदन्तमुकुलो मृगराजशाबः ॥ ६७ ॥

उच्छिष्टतामुपगतौ^४ रणमूर्धिन गुर्वोः^५ गुर्वाह्वोत्सवरसप्रसृतो निकुम्भः ।

तावद्य मर्त्यमृतकौ भवतो निदेशान्निशेषता नयतु पश्य दिशो विविक्ताः ॥ ६८ ॥

आनीय वीतगुरुचापरवौ कराभ्यां युद्धोद्धताग्रहरिवीरतरङ्गन्मालौ ।

तावुत्पिवन् युगपदुच्चलिताविवाढी कुम्भोद्धवं हसतु कुम्भजघन्यजन्मा ॥ ६९ ॥

१. BCD कुमारवध. २. BCD र्षव । ३. A डम् । ४. BC लिष्ट । ५. BC तौ । ६. BC गवौ ।

७. AC D धीर or वीर ८. BCD क्षुब्धोद ।

उक्त्वा गता बहुतरं बहवस्तवाग्रे तद्वर्जितेन किमकारणमूर्जितेन ।
तात प्रसीदसि रणाङ्गनं एव शृण्वन् भ्रातुः सुतस्य मम शत्रुषु सिंहनादम् ॥७०॥

गच्छामि शत्रुकदनाय किमाङ्गया ते को वलभानुजसुतस्य ममोपराधः ।
सत्यं पितुः शिशुरहं तदपि द्विषस्तानयैः कणस्तृणचयानिव निर्दहामि ॥७१॥

तेनात्मनः शिशुजनस्य सुभाषितेन तद्वैमनस्यमजहात् क्षणदाचरेन्द्रः ।
अन्तर्गतस्य कथयन् प्रमदस्य भासमास्यैर्वोचदिति विस्फुरिताधरैस्तम् ॥ ७२ ॥

एतेहि वत्स गुरुवत्सल शौर्यशालिन्नालिङ्गः मां विनयबन्धुर वीतबन्धुम् ।
जानामि वक्ति पुरतो मम कुम्भकर्णः कुम्भोऽथवा पुनरूपेत्य रिपुक्षयाय ॥७३॥

यत्सत्यमुक्तमिति न प्रथमं प्रदीप्तं ताभ्यामपि प्रधनकर्मणि दीक्षिताभ्याम् ।
किं भूयसा यदि वदेत् पुरतो हरस्य ऋञ्चारिरादिसुरवीरवधार्थमेवम् ॥ ७४ ॥

त्वां वक्ति कः शिशुरिति स्फुटवाचमेवं त्वं नः कुमार कुलदृद्धतमेषु कोऽपि ।
यत्प्राप्तकालमनुतिष्ठ तदात्मनैव जानाति वः किमपि संप्रति नैष नेता ॥ ७५ ॥

मां चेत् प्रमाणयसि वत्स भजस्व मायां मायाबलेन बलिनो वयमाहवेषु ।
तामन्तरेण रणमूर्धिन गतौ गुरुं ते मुक्तो युनक्ति कुशलैर्न खलु स्वंधर्मः ॥७६॥

इत्यादि तोषभरगद्वदकण्ठमुक्त्वा मुक्त्वा शुचं सकलबन्धुभवौ दशास्यः ।
विश्रम्य विश्रुतभयङ्गरसाहसेनं सेनापतिर्त्वविजयाय तमादिदेश ॥ ७७ ॥

अविशदथ रथी बलं कपीनां कपिशशिखण्डकभासुरो निकुम्भः ।
अधिगतचरमानिलश्चलर्चिश्चयरुचिरोऽप्तिरिवौघमडिघपानाम् ॥ ७८ ॥

प्रथमजवधमन्युदीपितेन प्रकटमपि प्रधनाङ्गनोद्रतेन ।
पुवगपरिवृद्धस्य तेन तेजः शिखिन इवाहि विवस्तवा निरुद्धम् ॥ ७९ ॥

रघुवृषभपुरोगास्तेऽथ शाखापृगेन्द्राः दशमुखशिशुसेनानायकेनाशु तेन ।
बलिभुज इव नक्तं नीडवृक्षाग्रलीनाः तिमिरनिकरभाजा जग्निरे कौशिकेन ॥ ८० ॥

हस्तिपतिमथ मार्गन्मार्गवाहिं स वेगादुपनतमुपतस्थे यूथपेषु द्रवत्सु ।
दिनमणिमुपरुन्धन् तत्क्षणात्प्रावृषेण्यः पवनामिव पयोदः प्रोषितेष्वाकुलेषु ॥ ८१ ॥

१. BCD खन्धो । २. BCD नं प्रदिष्टम् । ३. D दत् । ४. B कुलस्य ५. D टाम् ६. B D श्रान्त
७. B C D माहसेना । ८. A नाःसप्तन् । ९. B C लात् । १०. A शुचिसमयनिरोधाद्युत्थितो विप्रतीपं
११ B D प्रोषितक्षीकुलेषु ।

प्रवृद्धः किं विन्द्यः पुनरपि निरोहुं रेतिरथं
 निकुम्भोः निष्कान्तः किमयमथ कुम्भान्तकुपितः ।
 कपिस्कन्धावारे कनकशिखरीवोल्लसति कँः
 स नूनं सामीरिः स्फुटमिति जगुदेवनिवहाः ॥ ८२ ॥
 तयोरासीढीर्घः तरुपरशुपातव्यतिकरः
 ततो जडे भूयानचलकुलिशोत्सर्गरभसैः ।
 ततो दन्तादन्ति प्रथनमभवत्तुल्यरसर्यो—
 रसुग्रन्थिच्छेदं कपिरकृत कृच्छ्रादैर्य रिषोः ॥ ८३ ॥
 ननाद सुरदुन्दुभिर्षुवमियाय पुष्पं दिवो
 जगुत्तिदशचारणा नव्यतुरप्सरश्रेणयः ।
 भृशं वृषुराशिषो मुनिगणाः समीरात्मजे
 जुगूह मधवा श्रुदं सपदिं मेघनादं स्मरन् ॥ ८४ ॥
 विभीषणमभाषत प्रवगराइ जितो रावर्णः
 तमोमिति जगाद स श्लथ इवावशेषेक्षणात् ।
 खरात्मजविकत्थनाद्वितथमेव हर्षं ययौ
 निकुम्भनिधनेऽपि यद्वशमुखस्य सा मूर्खता ॥ ८५ ॥

१. A नवि २. D रस्थूलातिकः । ३. B तल्पातप्रहरणः । D शान्थरभसः । ४. BC तरसोः D रभसोः ५. A सुहदः । ६. BCD मुदमङ्गदः ७. A मनसि ८. B णिः ९. BC वैच्छयो

जंयति जगन्ति भ्रमन्ती कीर्त्या सह हारवर्षनुपशशिनः ।
 शिरसि कृता कृतविद्यैः कृतिरियमार्याविलासस्य ॥
 क्रैक्षणां भूरिधाम्नां श्रितमधिपतिना प्रसुरर्ज्ञीमतारं
 स्फारं नेत्रानलेन प्रसभनियमितोच्चापमीनश्वजेन ।
 रामायत्तं पुरारेः कुमुदशुचि लसनीलसुग्रीवमङ्गं
 प्लावड्गं सैन्यमन्यद्वशवदनशिरश्चेदहेतुः श्रियेऽस्तु ॥

पौलान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय
 तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेत्वराय ।
 कोटिप्रदानघटितोज्जवलकीर्तिपूर्तिः
 येनामरत्वपदर्वीं गमितोऽभिनन्दः ॥
 किं शीघ्रभिर्भवतु फाणितशक्तरादैः
 किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
 दुग्धाब्धिलब्धसुधया च किमन्यदेव
 यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥
 तथा गृही न पौत्राणां नवोढानाश्च योषिताम् ।
 युवराजः कवीन्द्राणां प्रणयान्मोदते यथा ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये कुम्भनिकुम्भवधवर्णनो नाम षट्क्रिंशः सर्गः ।

१. C D omit this sloka, २ B only reads this sloka. ३ C only reads these three slokas.

परिशिष्टम् । १ ।

अथ सप्तत्रिंशः सर्गः ॥

अथ कुमारकुलक्षयकातरं पितरमेत्य सरोषमिवाब्रवीत् ।
धृतसुदुर्विषहश्ववणज्वरं परबले रवलेपिनि शक्रजित् ॥ १ ॥

जितवतस्तव तात जगत्पुरा क इव हस्तमदत्त सनाभिषु ।
ननु जुषः स्वयमेव जयत्वर्वा गतवती तव तीव्ररूषः क्व सा ॥ २ ॥

किमनुशोचसि निष्फलमर्भकान् क इव कर्कशवर्त्मसु तेऽरिषु ।
तव समृद्धिरूपैतु मयि स्फुरत्करणके रणकेलिविलोकनम् ॥ ३ ॥

किमिव सीदसि कुप्यसि मे न चेत् किमिव तात न योजितवानासि ।
अनवधानविवर्धितविद्रवः स्वपृथुकं पृथुकम्पकृतं द्विषाम् ॥ ४ ॥

क्व स रथः खरकोटिधुरन्धरः क्षणमितः समुपेत्य विलोकय ।
कलितजैत्रपरिच्छदसंहर्तेम रणं मरणं च चनौकसाम् ॥ ५ ॥

तव लसन्तु गृहेषु महोत्सवाः प्रविश तात नियुज्य रणाय माम् ।
जयासि यासि न भाजनतां शुचः पृतनया तनयार्पितया पुनः ॥ ६ ॥

किरतु संप्रति संसरणस्थलीः विशिखजालमनन्तरमेव ते (मे) ।
किमपरं निपतन्नवलोक्यतां रिपुरसौ पुरसौधशिखाततेः ॥ ७ ॥

जय पितः कुपितः कलशोद्धवं भज निजासनमेतदचञ्चलम् ।
उपहरामि तवोत्कलिकाकुलं कपिवलं पिब लङ्घितसागरम् ॥ ८ ॥

इति वदन्तमभाषत रावणस्तनयमिन्द्रजितं जितवेदनः ।
जयति वत्स भवान् वहन्त्यमी मम करा मकराक्षपरिक्षये ॥ ९ ॥

अपिच वत्स न विस्मृतिमीयते समरमूर्ध्नि स कुम्भनिकुम्भयोः ।
प्रुवगवीरकदम्बकानिग्रहः श्रमसहे मसहेतुरसुव्ययः (?) ॥ १० ॥

प्रहर दूरत एव जय च्छलाद्विचर वत्स परेष्ववधानवान् ।
श्रवणयोः कथयामि निशम्यतां न सुतरा सुत रामशरावली ॥ ११ ॥

^१ बहुमातृकासंवादेन शैलीतारतम्येन चाभिनन्दस्य कृतिः षट्ट्रिंशत्सर्गान्ते विच्छिन्नते संभाव्यते । इदस्य परिशिष्टम्येन कविनाऽभिनन्दनान्ना प्रक्षिप्य पूर्तिमित्यपि प्रतीयते ।

जयकलाः सकलास्त्वमधीतवान् गुरुरसि च्छलयुद्धंविपाश्चिताम् ।
 अवितथं त्वमभीप्सितमीशिषे गमयितुं मयि तुङ्गमनोरथः ॥ १२ ॥
 न मनसा विगृशामि नरद्युयं न कलयामि कपीनितरानापि ।
 त्वयि तनूज कठोरपराक्रमे हनुमतोऽनुमतोऽद्य मम क्षयः ॥ १३ ॥
 नगरदाहपराभवपांसुना मलिनमात्मकुलं धवलीकुरु ।
 त्वयि समाप्तिषुपैतुं सं वातभूद्वकरोऽवकरोपमतां गतः ॥ १४ ॥
 स्मरसि तात सुरेन्द्रजयं मम पुवगजन्तुषु कैव समित्कथा ।
 सद्वशमादिश देहि जयाशिषं जय मया यमयामि नरौ पुनः ॥ १५ ॥
 स च इत्यमिधाय समुलसट्टिकट्काश्चनकेसरिकेतुना ।
 रथवरेण रणाङ्गमधावत ध्वनिभृता निभतारिमहाभटः ॥ १६ ॥
 अनुययुस्तमुदीरितभीषणध्वजवरुथवितानकुथा रथाः ।
 पुवगचक्रचमत्कृतिकारिणः प्रयुतशोऽयुतशोभिसमृद्धयः ॥ १७ ॥
 प्रहरणाभरणप्रभया पुनः कपिकुलं स चकार चमत्कृतम् ।
 नरयुगं परमैक्षत सोऽग्रतः सुरुचिरं रुचिरञ्जितदिङ्गमुखः ॥ १८ ॥
 प्रकिरतस्तस्थभिः प्रथमं कपीनुपजहास दशानननन्दनः ।
 न पिदधे विशिखैरचलायुधान् समरे समरेचितविक्रमान् ॥ १९ ॥
 ययुरसृग्भुजि पर्वतवृष्टयः प्रतिहतिं पुवगध्वजिनीरिताः ।
 हनुमतः प्रविवेश न साऽङ्गकेष्वपि शिता पिशिताशशरावली ॥ २० ॥
 हरिपृथुक्रथनीलनलाङ्गना द्विविदकेसरितारदरीमुखाः ।
 युयुधिरे सह दंष्ट्रिभिरस्त्वैः सुदशना दश नायकयूथपाः ॥ २१ ॥
 हरिर्मार्गदनर्गलविक्रमान् शतबलिर्विमर्द बलीयसः ।
 अभिजघान दशानननन्दनादनितरानि तरान्न (न्स) समीरभूः ॥ २२ ॥
 विटपिभिः स पिपेष धुरन्धरान् ध्वजमपातयदस्य महीधरैः ।
 अद्भुत सूतमधीक्षणमुपषुप्तैर्विधुरितं धुरि तंतुशतैर्युतम् ॥ २३ ॥
 अभजतान्यमथाहवसाधनं पितृनिदेशनिधापितमिन्द्रजित् ।
 अपि मुहूर्तमभूम्ब स विघ्वानुपरतः परतश्च स मारुतिः ॥ २४ ॥

तमजयत् पुवगं त्रिदशेन्द्रजित्तदुपरुद्धरथो दद्वशे न सः ।
पुनरजृम्भत रावणिरानिलिः पुनरसौ नरसौष्ठवहृद्धभौ ॥ २५ ॥

अभिजघान घनैर्घटमुष्टिभिन्निकटमेत्य निशाचरमानिलिः ।
प्रतिजघान निष्टल्य स मुद्रैरूरसि तं रसितं बहु मोचयन् ॥ २६ ॥

सच शचीरमणैकरिषुः कपेस्तदसहन्मुहुराहवचापलम् ।
अविचलन् बलवानपि दोर्बलाक्षिजगृहे जगृहे किल तेन सः ॥ २७ ॥

कपिरुवाच तमुद्धतवालधिविजितवानसि यत्समयैव मे (माम्) ।
प्रहर तद्वदुपौषे न संप्रति प्रकुपितः कुपितस्त्वयि माशतिः ॥ २८ ॥

यदपराद्गृष्णिष्वसकृत्वया पितुरधीतमसञ्चारितं च यत् ।
गुणलब्धो न यदर्याविभीषणादधिगतो धिगतो भवदुद्वयम् ॥ २९ ॥

तमितिवादिनमिन्द्रजयी हसन् प्रतिजगाद वलीमुखमग्रतः ।
गुरुरिव पुवगाधम किं वदस्ययमितो यमितोऽव भविष्यसि ॥ ३० ॥

स्मरसि यत्तदनेन महौजसा नियमितोऽधिगलं निशि नीयसे ।
तव करोतु किमव स रावणिर्व(र्व)द हरे दह रे नगरं पुनः ॥ ३१ ॥

प्रधुरुपैतु स ते रविनन्दनः सच पुमानुपसर्पतु सानुजः ।
त्वमपि तिष्ठ तथा सति मे सद्गम्भुजवतो जवतोऽधिगतो मृधः ॥ ३२ ॥

दशरथात्प्रजयोस्तपनात्प्रजे त्वयि च वज्रतनौ पवनात्प्रजे ।
जयनिकामसमाप्तिरवाच्यतामयति मे यतिमेति नराधमे (?) ॥ ३३ ॥

प्रहर तत्प्रभुयुग्मपुरस्कृतः क्षिपासि कालमकारणमेव किम् ।
अथ परिश्रमवानासि गम्यतामयमहं यमहन्तृसमः स्थितः ॥ ३४ ॥

जनयिता पवनस्तव कोन्वसौ चरति नः पुरि पौरमनोरथैः ।
मम पिताऽधिगतैरभवद्वैर्गिरिशतोऽरिशतोष्मानिषूदनः ॥ ३५ ॥

इति मिथः स्फुटवाग्व्ययिनोस्तयोः सुभटयोर्जटिति ज्वलितं मनः ।
प्रववृते सपरः समवीर्ययोः सुरसमे रसमेदमपश्यति ॥ ३६ ॥

स गत (तदनु) चित्तमकारि वलीमुखं दशमुखप्रभवेण रणाङ्गनात् ।
कुमुतिभिर्विनिवर्तयितुं श्रमच्युतमुदा तमुदाच्चपराक्रमम् ॥ ३७ ॥

अथ भयाकुलपक्षमल्लोचना हनुमतः पथि लोचनयोरभूत् ।
 उपगता युवतीर्विरहातुरा धुरमरेमरेन्द्रजितः स्फुटम् ॥ ३८ ॥

तदुपमानदरिद्रमिदं मुखं तदिदमाश्रवणं द्वितयं दृशोः ।
 चरणपाणि तदेतदिदं बपुस्तदिव सा दिवसान्तसरोजिनी ॥ ३९ ॥

इति वितर्कनिपातितसंभ्रमस्तिपितनेत्रयुगेन हनूमता ।
 निगमिता गृहिणी जगतः प्रभोः प्रतिभयातिभयाकुलभाषिणी ॥ ४० ॥

किमपरं रभसः स निशाचरः शितमसि परिगृह्य लुलाव ताम् ।
 चिरमधूर्णत वीक्ष्य तदाऽऽनीलिः करुणयाऽरुणया रहितस्त्वपा ॥ ४१ ॥

अवसराधिगमेऽपससार स प्रतियौ कपिरप्यतिकातरः ।
 किमिदमित्यथ पृच्छति राघवे तदवदद्वददग्ध इव द्रुमः ॥ ४२ ॥

अहह किं वदसीति विशुश्रुते रघुपतेरुदभून्न वचस्ततः ।
 अवरजः कथमप्युपसान्त्वनैरतमसं तमसन्नमिवाकरोत ॥ ४३ ॥

इति जगाद् च तं विशदं मनाक् किमियताऽर्य गतौऽसि विजिह्वताम् ।
 असदृशग्रहकल्पषपावके बहुतराहुतराज्य तवाहवः (?) ॥ ४४ ॥

बत यदोज्जितवानसि गामिमां तव तदैव गताऽर्य महिष्यपि ।
 सुविशदाहवलभ्यमनामयं भुजपदं जप दम्भविनाकृतः ॥ ४५ ॥

अपितु राज्यसुखेषु धृणावतस्तव तपोवनमेव हृदि स्थितम् ।
 शुभमशूद्यदभाग्यवती गता न भवतो भवतोऽद्य भयं क्वचित् ॥ ४६ ॥

नरपतिर्भरतो जननीबलादवनिमद्य भुनक्ति ससागराम् ।
 त्वमहमित्युभयं विधिना हतं निधनभाग्यनभाग्यविवर्जितम् ॥ ४७ ॥

जयति नः कुलवेश्मनि मन्थरा वितनुतेऽद्य न किञ्चन कैकयी ।
 परगृहेष्विव ते परमावयोर्वनगयोर्नगयोरिव शुष्कयोः ॥ ४८ ॥

धनमिति स्फुटमुच्छुसितं वृणामपथनोऽपगतासुरुदाहृतः ।
 मलिनिमापि जडैरभिनन्द्यते धनवतो नवतोयभूतो यथा ॥ ४९ ॥

भज महावतमेहि महावनं प्रविश वा दहनं सहलक्ष्मणः ।
 स्फुरासि न त्वमतीर्णपराभवस्तव तमो बत मोक्षपथोऽप्यसौ ॥ ५० ॥

शुहुधि देहमिहैव महाहवे मयि समिच्छुलया सुहुते पुनः ।
 भवति शुद्धिरवन्ध्यपथार्पिता तव दशा वद शास्यति केन सा (?) ॥ ५१ ॥
 उपनताऽर्थ्य तव स्वपदत्यजः सुमहतीयमनर्थपरम्परा ।
 किमधुनाऽधमवत्परितप्यसे ननु भवान्नु भवापदि विज्वरः ॥ ५२ ॥
 इदमुशान्ति नराधमलक्षणं विपदि यद्विधुरत्वपरिग्रहः ।
 स्वलति चित्तगतिर्विषमे लघोः सुमहतामहता हि मनोरथाः ॥ ५३ ॥
 ब्रज रणाजिरमास्त्व मुधा रुदन्नयमहं विनिहन्मि तव द्विषः ।
 वत स एष न तेऽवरजोऽधुना निभरतं भरतं हतवान् यः ॥ ५४ ॥
 बलमपेतमिदं विपिनौकसां वद विभीषणमेत्वभयां दिशम् ।
 युधि न यावदिह क्रियतेऽरिणा स(श)कलशः कलशः सुनयाम्भसाम् ॥ ५५ ॥
 अथ जगाद् निजं बलमाकुलं द्रुतमुपेत्य कुतोऽपि विभीषणः ।
 कपटमेतादिति क्व विदेहभूर्निहत तं हततन्त्रमस्यभुजम् ॥ ५६ ॥
 इदमसत्यमसत्यमरातिना कपिरयं पिशुनेन निवर्तितः ।
 कृतकया जनकात्मजया रणे निहतया हत यातुचमूशतम् ॥ ५७ ॥
 क्रज्जुरयं पवमानसुतः कपिः स्फुटमुपैति समस्तमररपि ।
 भगवती हतरावणमूनुना शकलिता कलिता यदनेन सा ॥ ५८ ॥
 शृणुत रामकपीश्वरलक्ष्मणाः प्रहरतीन्द्रजिदित्यमरातिषु ।
 इदपनित्थपोहितमुद्रता युवतयो वत योधतमा अपि ॥ ५९ ॥
 इति विधाय गतः स निकुम्भिलामभिचरन्निशि तिष्ठति तत्र सः ।
 कुरुत विघ्नमुपेत्य स हन्यतामितरथा तरथास्य न वाहिनीम् ॥ ६० ॥
 निकटसिद्धिरसौ विधिरस्य भोः प्रतिहतः क्रियतां कपिभिर्द्रुतम् ।
 पततु रावणिना सह रावणः प्रभवतां भवतां कथितं मया ॥ ६१ ॥
 अथ विभीषणमालुतिजाम्बवत्प्रमुखविश्रुतवीरचमूरृतः ।
 अभिययावनुजाख्यजगत्पतेस्तमहितं महितं मरुतामपि ॥ ६२ ॥
 श्रुतिमुपेयुषि लक्ष्मणसंश्रवे तदभिचारविधानपरोऽभवत् ।
 प्रसभमाहवमूर्ण्णिन महेन्द्रजिङ्ग सहते सह तेन शरव्ययम् ॥ ६३ ॥

उदगमन् कपयः पितकाननं तदपि यत्र स पुण्यजनः शनैः ।
मरवमर्थवमहोष्पसमर्थकं प्रतनुतेऽतनुतेजासि रावणे ॥ ६४ ॥

कपिभिराददिरेऽथ निकुम्भिलाककुदभूतपहावटमूलगाः ।
क्षतजमज्जवसाधृतपिच्छिलाः सरणयो रणयोग्यबहिर्भूतवः ॥ ६५ ॥

जुहुधि जोषमुदेति हुताशनात्तत्र रथोऽयमद्वरमनोरथः ।
स्थकुदुम्बिन एष शिरोमणः करचयो रचयोरि(मि)तिमा(सा)दरम् ॥ ६६ ॥

अयमसिः सुतया (गदया) सह सिध्यति स्फुरति कुन्तलताग्रमिदं पुरः ।
इदमुदेति निपीय जुहूमुखाद् घृतवसे तव सेषुधिकं धनुः ॥ ६७ ॥

इदमितश्च यथायथमाहितस्फुरितवेगविडम्बरमीक्ष्यते ।
कुलमिव स्फुटमम्भसि यादसां हुतवहे तव हेतिकदम्बकम् ॥ ६८ ॥

जय कपीनरिविलान् जय राघवौ जय कुलद्विष्पमाशु विभीषणम् ।
किमपरं मदनारिमधुद्विषौ सविधिकौ विधिकौशलतो जय ॥ ६९ ॥

जय दशाननपुत्र जगत्रयं हयरवः श्रुतिमेति महानयम् ।
लसति हास्तिकमेतदतिस्फुटं ध्वजपटं जपटङ्गतिनिर्गतम् ॥ ७० ॥

इत इतः खलु शौर्यरसादमी समुदयन्त्यसिवर्मभृतो भटाः ।
रणति रावणनन्दन दुन्दुभिर्विजयदो जयदोहदिमस्तव ॥ ७१ ॥

परिसमाप्त इव क्रतुरेष भोः कतिचिदाहुतयः परमासते ।
कुरु पितुः करणीयमिदं क्रुधो जय जर्वं यज बन्धुरिताननः ॥ ७२ ॥

इयमुपपुवकारकवानरवजमयी भवतो वत कैव भूः ।
जयसि कर्मबलोपनतामरत्रय दिवं यदि वञ्चयसि क्षणात् ॥ ७३ ॥

इदमुदेति समिद्धरवन्धुरं कवचरत्नमितश्च शनैः शनैः ।
भगवता विधिनैव समन्ततो घृतवता तव तात विनिर्मितम् ॥ ७४ ॥

ग्रहजुहूसमिदाज्यचरस्तुचामुपरि पश्य चमूं चतुरङ्गीणीम् ।
परिगृहाण कृती सकलामिमामव कुलं वकुलं तव राघवः ॥ ७५ ॥

अयमहं भवतः कुलदेवता कमलभूर्बदं वत्स किमिच्छसि ।
जगदिदं वितरामि तवाचिरादकलहं कलहंसमपि स्वकम् ॥ ७६ ॥

रिपुरपि क्रतुयापितमत्सरः गृण सुजात यदाह जनार्दनः ॥
 निभृतमास्व निहन्त्यहितानयं तव यमो वयमोमिति च सुमः ॥ ७७ ॥
 सततसन्ततमर्चति रावणस्त्वमपि तर्पयसीत्थमतः स ते (?) ।
 भवसि वत्स शिवस्य गुहादपि प्रियतरो यतरोषरयो रुचः (?) ॥ ७८ ॥
 विशासिताः पशवः शतसंख्यया धनभरैर्गमिता मुदमृत्विजः ।
 निमिषमेधि यथाविधि मा विधेवलवतो लवतोऽपि कृथाः क्षतिम् ॥ ७९ ॥
 इदपनीकमनेकपरिच्छदं विभव एष धनाधिपदुर्लभः ।
 तव जयाय समृद्धिरियं चरोरुदयते दयते विधिदेवता ॥ ८० ॥
 इति निशम्य निशाचरसंपदं कपिवरप्रकराः पुरतोमुखाः ।
 विलुलितं व्यधुराहितमीहितं हविरतो विरतो विधिरस्त्वति ॥ ८१ ॥
 तुनुदुरुभदतः सदयं पशून् विजहसुर्विघृणं शतमृत्विजाम् ।
 परियुर्यजमानमनु क्षमाधृतरुणं तरुषण्टतलस्थितम् ॥ ८२ ॥
 किमसि भो निभृतः कपियूथपैरयमस्त्रकपिशिताहुतिलालितः ।
 अभिमुखैरपि वेद विलुप्यते हुतवहस्तव हस्तविदूषितः ॥ ८३ ॥
 स्वयमशान शवामिषमाहितं क इव मूर्खं तवैष मखग्रहः ।
 हस्ति लक्षणं एष विलक्ष ते समरतोऽमरतोषमुपाहर ॥ ८४ ॥
 उपरतोऽसि न जीवसि रावणे तव यशो गतमिन्द्रजयार्जितम् ।
 न यदिदं इटिति स्फुटमानया रिपुरुषा पुरुषाधम दीप्यसे ॥ ८५ ॥
 निकृतिभिर्निकटेषु हरीश्वरास्त्वरितमाहरतास्य हृदि कृथः ।
 इह तथा सति विक्रमतामरौ सुरपतेरपतेजसि लक्षणः ॥ ८६ ॥
 इति वचोऽनुपदं कपिविद्रवे महति मुक्तसमाधिपरिग्रहः ।
 अभजत क्रुध्यैक्षत नाध्वराश्रियपसौ यमसौहृदमोहितः ॥ ८७ ॥
 मुदमगुस्तमुदीक्ष्य वनौकसः प्रतिगताऽनुतनूतनसंपदम् ।
 स्पृतसमेतसमस्तचिरन्तनप्रधनसाधनसाध्यजयश्रियम् ॥ ८८ ॥
 गृथगुपेतगृहीतचिरद्रुमः कपिगणस्तमुपेत्य समाहत ।
 स हनुमन्तमभाषत भारतीमिति मितां तिमितां मदवीचिभिः ॥ ८९ ॥

युगशतान्तरिताहवकर्मवित्तमहणत्तरसाऽधिकविक्रमः ।
 प्रसभमृक्षपतिः क्षणदाचरं हरिवरैरवरैरुदितोदितम् ॥ ९० ॥
 गतिरहो वपुरेतदहो बत व्रज कपीन् कबलीकुरु नाकुषु ।
 क इव वैकृतयुक्तिभवानिति स्थविरतो विरतो युधि सोऽभवत् (?) ॥ ९१ ॥
 समुपयातु युवा बलवान् स वो मम समत्वसहः समरेषु यः ।
 विरम नश्य विषीद न सर्वथा जरति रे रतिरेति भवादृशि ॥ ९२ ॥
 वद पितृव्य गदायुधकौशलं यदि चिरेण न विस्मृतवानसि ।
 व्रजति शोषमपक्रमरोषितात्तनयतोऽनयतोयनिधिर्भवान् ॥ ९३ ॥
 कुलविनाशपटो रिपुनन्दन व्रज विभीषण नैष विलोक्यसे ।
 मितनिमित्तगतागतगर्हितादपि शुनः पिशुनः परिभूयते ॥ ९४ ॥
 त्वमपि पूयसमीरणज व्रज स्वभुजरोपितलक्ष्मणमस्तकः ।
 प्रथमजो धृतिमेतु विद्म्बयन्वरजं वरजम्बुकर्ता गतः ॥ ९५ ॥
 इति निगद्य निरन्तरपातिनामुपरि तेन करद्वयशालिना ।
 शरततिविंतता विपिनौकसां निधनदा धनदानुजस्तुना ॥ ९६ ॥
 विषमभूरिभयङ्गरकोटिभिः स्फुटधनुर्मुखमण्डलनिर्गतैः ।
 पुवगचक्रभीक्षणमशेषयत्तदशनैर्दशनैरिति सायकैः ॥ ९७ ॥
 हरिजिताऽशु तमोऽस्त्रविसर्जनात् क्षणविलम्बितलक्ष्मणदीपयः ।
 पिहितजन्यदिशः पुवगेश्वरा दद्वशिरे दशि रेणुहता इव ॥ ९८ ॥
 उदयशैलमहीयसि मारुतौ नमितचण्डशरासनमण्डलः ।
 शरमहेभिरनन्तविकर्तनस्तदधुनादधुनाऽनुपदं तमः ॥ ९९ ॥
 कृतवलीमुखपद्मनिमीलने तमसि तत्र विमूर्छति रावणोः ।
 स्मितहिमप्रभया परमुद्धभावविधुरो विधुरोमिति लक्ष्मणः ॥ १०० ॥
 हर इव प्रधनाभिमुखे कृते दिविषदां धृतसज्यशरासनः ।
 अहरदन्तिकभाजि वनौकसां भयमरौ यमरौद्रमहिन्नि सः ॥ १०१ ॥
 इतरवानरबद्ध(वन्न)रवानरास्तदिषुनामजलव्यसनं महत् (?) ।
 सणदि तेजपि तपान्तसमुत्थितादिनवतो नवतोयथरात् पषुः ॥ १०२ ॥

स वृद्धे नरनैऋतयोस्तयोः समधिकोत्तरादिव्यशरव्ययः ।

अथरशस्त्रपरिग्रहणादरव्युपरमे परमेश्वरयोर्ष्ट्रः ॥ १०३ ॥

क्षयमियाय गवाक्षपताकिनी गजगवौ गवयानुपदं गतौ ।

जगृहिरे च दिशो न विषेहिरे शरभरं रथम्भदरीमुखाः ॥ १०४ ॥

अपिशिताखिलमुक्तशरादिवक्षितिरुहातु महायुधसङ्कुले । (?)

स्मितविविक्तदृशस्त्रिदशास्तदा महति खे हतिखेदभयं जहुः ॥ १०५ ॥

उदपतत्परितः कपिराक्षसदुमनगेष्वसृगाशनिदुर्दिनम् । (?)

हतविधूतविहस्तहरिश्चिरं रविरथो विरथोऽभवदम्बरे ॥ १०६ ॥

वरुणवहिमरुद्यमरूपिणं कपिषु रोपमरोपयदिन्द्रजित ।

व्यथितवक्षसि रक्षसि लक्ष्मणस्त्रिगतिं गतिकम्पजितं शरम् ॥ १०७ ॥

वलितमुष्टिरनोकहसंचयात् कपिरतीव समीपमियाय सः ।

अगमयत् क्षयमुद्धृतवानसिं द्रुतमसौ तमसौ रजनीचरः ॥ १०८ ॥

तदथ युद्धविन्दत चन्दनः शरभिया शरभो न विचक्रमे ।

प्रसरति स्म निशाचरयूनि कः श्रुतरवे तरवे तस्मो चरः ॥ १०९ ॥

भ्रुवि निषीदति वानरमण्डले सुरगणे दिवि साक्षिणि लक्ष्मणः ।

विशिखमिन्द्रजिति स्वभुवोऽसृजन्मरणदं रणदम्भनिराकृतः ॥ ११० ॥

यादे ममार्घमुपैतु न कश्मलं जनयिता यदि तेऽपि मयस्ततः (?) ।

तव लुनातु शिरोऽस्त्रमिदं विधेरशबलं शबलम्पटचेतसः ॥ १११ ॥

स एवं ब्रह्मास्त्राद्विमलविकरालांगुपरिधेः सुराणां प्रत्यक्षं सह दशरथेनोपरिसदाम् ।

सुमित्रायाः सूनोः स्मरणसमुपेताहतिमहानहोरात्रैरन्तं त्रिदशपतिशतोस्तटिदगात् (?) ॥ ११२ ॥

स कृत्वा कर्तव्यं परममिति कृत्सनस्य जगतो गतो रामस्यान्तर्गुरुस्तरमुदः पादयुगलम् ।

तदानीं रूढारिप्रतिविशिखमार्गेण वपुषा सुषेणस्य स्पर्शान्वत इव बभौ धर्मविजयी ॥ ११३ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सप्तत्रिंशः सर्गः ।

अथाष्टत्रिंशः सर्गः ॥

सौमित्रिशैलप्रभवावि(भि)रासीत् प्रवेशिता रावणकर्णमूलम् ।
 असुग्भुजामश्चतरङ्गिणीभिः सा मेघनादस्य वधप्रवृत्तिः ॥ १ ॥
 नोचे न चक्रन्द मुमोच नाङ्गं तस्थौ बत स्तम्भ इव क्षणं सः ।
 सर्वस्य तस्य व्यसनस्य मूलमुच्छेत्तुमुवर्तनयामियाय ॥ २ ॥
 कृतं कुमारेण रणे न युक्तं मायामयी यत्पुरतो हताऽसीत् ।
 सत्येन सीतानिधनेन शत्रोः करोमि संहारमहं तदद्य ॥ ३ ॥
 निश्चित्य निर्स्त्रशतयां तदैव चकर्ष कोशादथ चन्द्रहासम् ।
 कोपादिंतस्यास्य तदोऽद्वृतासेवूरं ययुर्मूलसदः प्रवीराः ॥ ४ ॥
 रुरोध निर्गत्य कुलीनभावात्तमाकुलं व्याकुलकेशपाशा ।
 मन्दोदरी तुल्यशुचा समेत्य मात्राऽतिकायस्य जगाद चेति ॥ ५ ॥
 मा मा महाराज तपस्विर्णि तामावां स्वजाये शकलीकुरुष्व ।
 विराजते पुंसि तवैष वेगो वधूजने कः कृपणे कृपाणः ॥ ६ ॥
 निवर्ततां नाथ न वर्तते ते वीरस्य नारीषु नृशंसभावः ।
 यतस्व तस्यैव रिपोर्वर्धार्थमर्थान्तरं शक्तयवसादमाहुः ॥ ७ ॥
 जातो गतः संयति मेघनादः किमेति भूयः क्रिययाऽनया ते ।
 अहं न शास्मि स्वयमेव देव दैवस्य दोषे सदृशं विधेहि ॥ ८ ॥
 जहि द्विषश्वकमिदं प्रशाधि चक्रेशयान् विद्धि कदापि कोऽपि ।
 प्रकाश्य यत्किञ्चन दूषणं ते विभीषणस्यानुकृतिं करोति ॥ ९ ॥
 देहि प्रमीताय हुताशतोये सान्द्रवणान् सहश्रुपेत्य पृच्छ ।
 सञ्जातसर्वायुधयुग्यनाशानयाचितः संविभृहि प्रवीरान् ॥ १० ॥
 पितुः पदे रोपय वीरपुत्रान् दिश स्नुषाणामनुर्मतुमाज्ञाम् ।
 शनैरपुत्रस्य विचिन्त्य यत्नात्तद्व्यभाजः सुभद्रान् गृहण ॥ ११ ॥
 त्वत्कारणादन्तरितैकपुत्राः प्रतीच्छ मातृरिह सान्त्वनाभिः ।
 यहे यहे लुम्प मलीमसं त्वं जातं शुचा शोकमिमं निष्ठृत्य ॥ १२ ॥

श्रुत्वा समाप्तं युधि मेघनादं मन्दोदरी जीवति जीवितेश ।
स्वं रक्षोऽधिप मामवीरां कुरुत्व मा मन्त्रिगृहाणि गच्छ ॥ १३ ॥

प्रसीद खड्डैकसखः सप्तनानुच्छन्धि कस्त्वामधुना रुणदि ।
तवेत्यपस्तङ्गंतसर्वबन्धोर्न सन्धिमिच्छत्यबलाजनोऽपि ॥ १४ ॥

हा मेघनादं सुतमेकवीरं पितुः पुरस्तात् प्रथनानभिज्ञम् ।
इति श्रुते तारतरं तदानीं रुरोद कण्ठैर्देशभिर्दशास्यः ॥ १५ ॥

हा मेघनादं क्व गतोऽसि मुक्त्वा लङ्घनाधिपत्यं तृणवत् क्षणेन ।
साक्षात् पितुः पञ्चिंमुखात् किमिष्टः कनिष्ठतातस्तव कुम्भकर्णः ॥ १६ ॥

कासि प्रहस्त प्रतिहारपाल कुम्भं हृदि स्थाप्य तस्मिल्वी !
भग्नः स चेद्वशय मे निकुम्भमस्मभेनिधि तद्विरहे विशामि ॥ १७ ॥

बत क्व सा पुत्रचतुष्टयी मे गता पितृव्यद्वितयेन सार्थम् ।
निवर्तते कोऽपि न किं समीकादेकोऽहमेषोऽधिपतिर्विरौमि ॥ १८ ॥

पुत्रातिकाय स्मर नः प्रसादानर्थासनं गोत्रभिदः कियते ।
किं दूषणं मे सुत मेघनादं त्वयोक्षितं यत्सहसोज्जितोऽस्मि ॥ १९ ॥

प्राभातिकाम्भोजदलायताक्षं द्रक्ष्याम्यहं कुत्र कुमारमक्षम् ।
नवाम्बुद्भ्यामतनुः पुनर्मे कदाज्यतो यास्यति जम्बुमाली ॥ २० ॥

शोकादिति प्रत्यहसङ्गरोत्थात्मुत्थितोत्तालविलापदन्यम् ।
कथञ्चिदन्तर्हितमन्युवेगा मन्दोदरी सान्त्वयितुं प्रपेदे ॥ २१ ॥

तवाग्रतो वक्तुमहं न जाने जानामि जीवेश जगद्गृहवस्थाम् ।
संस्थापयात्मानमरिस्वभावान्न ते विलापावसरः प्रसीद ॥ २२ ॥

अल्यायुषस्ते कतिचिद्विपन्नास्तपोभिरन्ये घटिता भटास्ते ।
तथैव देवाशु दयस्व पत्योरपुत्रयोः पुत्रगुणग्रहान्नौ ॥ २३ ॥

ब्रह्मास्त्रासीद्विफलं सुतस्य तवाद्य गानर्थर्वमरीनिहन्तुः ।
स्मराथवा देव तमेकदैव द्विषोस्तयोः पाशुपतं प्रयुद्धत्व ॥ २४ ॥

गुरुन् प्रमाणीकुरु वर्तमानान्न सर्वदा त्वत्क्रिययाऽस्ति सिद्धिः ।
रहस्यमन्यं विधिमारभेथाः क्षयीणि ते पूर्वतपःफलानि ॥ २५ ॥

किं दुष्करं पुष्कलसंपदस्ते विशङ्कुनीयः स विभीषणोऽस्ति ।

निकुम्भिलायां निशि मेघनादो येन द्रिषा विद्विषि कथ्यते स्म ॥ २६ ॥

आनाय्यतां बुद्धिवलेन राजन् स भेद्यतां मानुषयोः कथंचित् ।

एतावतैव द्रिष्टतामपैति द्वन्दं किमिन्द्राभ्यधिकः स रामः ॥ २७ ॥

अन्तःपुरं सर्वमिदं तथैव तथैव लङ्कापुरमस्ति पूर्णम् ।

तथैव ते रावणवाहुदण्डास्तथैव सर्वं न परं कुमारः ॥ २८ ॥

उवाच ते तीव्रशुचौ शुचार्तः पल्यौ प्रयत्नप्रतिपञ्चर्थैर्यः ।

प्रसीदतं गच्छतमुत्थितोऽस्मि प्रमाणमाङ्गा युवयोः सदा मे ॥ २९ ॥

देव्यौ किमित्यं प्रतिकूलदैवः करोतु वां रावण एष दासः ।

किं दैवमेवाद्य बलेन जित्वा निरत्ययः शत्रुबलं निहन्मि ॥ ३० ॥

प्रविश्यतां पश्यतमभ्युपेतमुत्खातरक्षःकुलकण्ठं माम् ।

तामद्य सीतामचिरादवीरां पर्यायदासीं युवयोः करोमि ॥ ३१ ॥

तयोस्तदत्यादरतस्तदार्नीं विशोकमन्तःकरणं बभूव ।

स्तोकं हि तोकं धनमङ्गनानां गतं सति स्वामिनि सुप्रसन्ने ॥ ३२ ॥

तमूचतुस्ते जय जीवनाथ दीर्घानुगे संविहिते तवावाम् ।

रणोऽपि किं नौ भवतः पुरस्तात् तथापि तावभिलयं गते स्वः ॥ ३३ ॥

कुर्वन्तु शान्तिं कुलदेवतास्ते करोतु रक्षां निकषा च माता ।

त्वां चिन्तयन्त्वद्विरजांसि धातुस्तव प्रसीदन्तु पुलस्त्यमिश्राः ॥ ३४ ॥

इति प्रसादाभिमुखे महिष्यावसत्यतादात्विकतद्वियोगः ।

स पार्वयोः संरुहये भुजाभ्याषुदासिताष्टादशवाहुदण्डः ॥ ३५ ॥

स्त्रोद ताभ्यां सह मुक्तकण्ठः पुनर्नवं मन्त्युरयं विवृण्वन् ।

अहः क्षणार्धस्य सहस्रकृत्वस्तस्योदययुः शोकसमुद्वेगाः ॥ ३६ ॥

हा पुत्र हा पुत्र पुरन्दरारे मन्दोदरीनन्दन मेघनाद् ।

कथं कुथच्छक्षमहारथस्थो हतोऽसि तेनाद्य नराधयेन ॥ ३७ ॥

उवाच साचीकृतकण्ठपङ्कज्जर्जयै स नक्तश्चरचक्रवर्ती ।

किमेकदैव त्यजथः पतिं मां तमस्यगाये विनिधाय देव्यौ ॥ ३८ ॥

यातः कमालम्ब्य च विस्वलन्त्यौ शोकान्धकारेण दिशो निरुद्धाः ।
निर्वापितौ दुर्विनयान्मया वामत्युज्ज्वलावात्मजरलदीपौ ॥ ३९ ॥

इति ब्रुवन् वैरिविलुप्तक्रश्क्रन्द नारीव निशाचरेन्द्रः ।
ससार भिन्नप्रतिषेधसेतुः प्रत्यालयं कोषि तदा रवौघः ॥ ४० ॥

निवारयामास पुनर्विलापकोलाहलं स प्रतिपन्नमौनः ।
क्षणेन शुद्धान्तमनाययच्च ते धर्मपत्न्यौ निजसौविदल्लैः ॥ ४१ ॥

निमन्त्रयामास महाहवाय वीरानशेषान् स गृहतिनाम्नः ।
इयेष वर्षान्तरवासिनां च साहायकं संप्रति चेतसैव ॥ ४२ ॥

सन्नाहभेरीमुरजानकादित्यारवं घोरमथादिदेश ।
पप्रच्छ कः प्राणिति सारणस्य शुकस्य को वाऽय कुलावशेषः ॥ ४३ ॥

अत्रान्तरे तन्त्रभरेण दूरात् प्रापद्विलाक्ष इति प्रवीरः ।
प्रागलभ्यदुर्वारमुरः प्रणुच्छ्रारं विरूपाक्षवलं विवेश ॥ ४४ ॥

अहश्यतोऽच्चैः खरकेतुरग्रे समग्रसेनाङ्गं समूहशाली ।
वभौ दशग्रीवसभाङ्गं तत्पूर्णं हयग्रीवचमूभरेण ॥ ४५ ॥

विवेश हर्षादथ संप्रणृत्यनुन्मत्त इत्यस्मुजामधीशः ।
स रावणेनादरगददेन शिरोभिरुहे भगवानिवेगः ॥ ४६ ॥

मत्तः स्वलन् खेल इवोपतस्थे वीरस्त्वराशेषितवीरपाणः ।
स्वान्तः पुरस्वस्त्ययनप्रपञ्चात् कथं कथञ्चित्प्रतिपन्नयात्रः ॥ ४७ ॥

संख्यानदीष्ठैरपि राजपुम्भिरनासप्तस्त्यश्वपदातिपारः ।
अम्भोधिरुद्देल इवाविवेश प्रतर्दनो नाम निशाचरेन्द्रः ॥ ४८ ॥

संहादिनश्छेदतरङ्गं भीमा ममुर्न तृष्णवनयो धरायाम् ।
विष्फूर्जयुः क्रोधविषप्रसूतो दिक्षु द्विजिह्वस्य च दुससहोऽयूत् ॥ ४९ ॥

आपृच्छय दुर्वारसहप्रयाणमनोरथानर्धपथेऽवरोधान् ।
उरेभिरार्द्धस्तनकुहुमाङ्गलं झैर्वरं केऽपि ययुर्युवानः ॥ ५० ॥

किं वर्मणा नर्मभिदो न यावद्विभीषणस्य क्रियतेऽवसानम् ।
इत्येकवासा युवभिर्युवाऽन्यो ययौ परिच्छेदधिया न वाचा ॥ ५१ ॥

दिग्वाससं कोऽपि चकार स हीं सा वीक्षिता किञ्चिदितीषुशांसि ।
नान्यः समैक्षिष्ट रणोद्धतत्वाद्बूर्वादलं दुर्बलयोपनेयम् ॥ ५२ ॥

नाप्रीयतान्यः स्वविलासवत्याः श्रुथोत्तरीयेण पयोधरेण ।
आशंसितारातिकरोटिभङ्गमयोगुडं पाणिगतं तुनाव ॥ ५३ ॥

संगृज्य भूयः स्वपटाश्वलेन सासुक्लङ्कां करवालधाराम् ।
ययौ निषिद्धोऽप्यपरः सुहृद्दिर्ग्रद्रवणोन्मोचितपद्मवन्धः ॥ ५४ ॥

दृद्धाशिषामग्रहणादुदीर्णस्वान्तस्थितासुव्ययदोहदस्य ।
कस्यायलब्धानुनया वितेने मनस्विनी मङ्गलसंविधानम् ॥ ५५ ॥

प्रकाशराजीशतचादुवादं विवेश नान्तःपुरमेकवीरः ।
ययौ जिगीपारसभावितात्मा समीक्षेवोद्यतसिंहनादः ॥ ५६ ॥

आचार इत्यध्वनि ते किलायं सृष्टोऽपसर्पाय पमानुवन्धः ।
वदृच्छ धीरं किमियं त्वरेति गामश्रुतां कोऽप्यकरोत् प्रियायाः ॥ ५७ ॥

मया विमुक्तोऽसि न मुश्वतीयं त्वां नाथ सौभाग्यवती नवोदा ।
मृदे समाश्वासय गेहिनि त्वमितीषदुक्त्वा सुभयो जगाम ॥ ५८ ॥

एकः प्रियावाहुलतोपथानमाश्लिष्य पुष्पास्तरणं रणाय ।
ययौ विलीनश्च्युतहस्तां तामन्तशश्यां बहुमन्यमानः ॥ ५९ ॥

दृष्टुपि कथिन्निजवासगेहादुद्वादसंग्रामरसः प्रियायाः ।
विहस्तताविश्वथमेखलाया नाभीतलं निष्कलवज्जगाम ॥ ६० ॥

जगाम कथिन्निजवासगेहान्नितम्बिनो द्वारगतामतीत्य ।
असावुपेक्ष्यः शिथिलोच्यश्रीः प्रभुप्रसादान् गुरुनितम्बः ॥ ६१ ॥

किं रावणालोकनलाघवेन यामो वयं यत्र रघुप्रवीरौ ।
इति स्वदोर्दण्डबलावलेपादालोकयन्ति स्म मिथो रणोत्काः ॥ ६२ ॥

आपृच्छय भृत्यानस्विलानयासीदाशंसितास्मैकभुजो भटोऽन्यः ।
अन्योन्यसंवासमनोरथेन वहन्नसाधारणमाजिभारम् ॥ ६३ ॥

तले सति क्षुद्रमुशन्ति धीराः सहस्रधारं किमनेन यामः ।
इत्युज्जितव्यासुतया तदानीं निजासुनाथामपि तत्यजुस्ते ॥ ६४ ॥

तिष्ठन्ति कारास्वमरक्षियो वः किमाहवेनेति वधूर्वदन्तीः ।
वीक्ष्य क्षणं सस्मितमीयुरेव वीराः परीहासरसं न भेजुः ॥ ६५ ॥

विवृत्य दन्तैकपदं पुरस्तादन्यो मुखत्राणमुदस्य किंचित् ।
दूरानुयात्रां दयितापञ्चुम्बत पपौ न विमोष्टमधित्वरोऽस्याः ॥ ६६ ॥

संभोगबाधाशयितामुरस्तः प्रेर्य प्रियामेकपदे यदीयुः ।
तेन प्रकाशोदितकेलयोऽपि रक्षोभटा राक्षसतां विवनुः ॥ ६७ ॥

आमोदनिद्रागमनादतीये न वाहुपाशं सुभटः प्रियायाः ।
कश्चित् प्रियालम्बितकण्ठ एव भटः प्रतस्थे दशकण्ठमूलम् ॥ ६८ ॥

तदङ्गनालिङ्गनलालनीयं शृङ्गारलीलायतनं क्षणेन ।
रक्षांसि जग्मुः परिद्वित्य रूपमरातिरोषप्रतिघातहेतोः ॥ ६९ ॥

तद्वाम पौष्णं नृकपालमाला तच्चन्दनं लोहितमस्तच्चाँ ।
तेषां तु यूनां रदनाश्च रम्या दंष्टा बभूवुः कुटिलायताग्राः ॥ ७० ॥

आस्वादितं मांसमिदं कपीनां निपीतमेवं नरयोरसुक्च ।
आपानगोष्ठ्यामिति कश्चिद्गुचे मनोरथं सिद्धमिन् स्वकीयम् ॥ ७१ ॥

शून्यावुभौ यत्र नरप्रवीरावृत्याः(क्षाः) शर्तं ते कपयश्च मुख्याः ।
तयोर्न चास्माकमिदं च यानमुक्त्वेति संशसकवृन्दमीये ॥ ७२ ॥

जायायुगस्थापितखङ्गचर्मवर्माऽर्धमत्तः स्वयमेव युज्ञन् ।
आपानगोष्ठीं ललितामियाय जन्यक्रियां कोऽपि च मन्यमानः ॥ ७३ ॥

अवातरन्कविमानजुष्टादसग्भुजः खादसिखेटकाभ्याम् ।
पातालमूलादुदगुस्तदाङ्ग्ये कालामिस्त्रद्वितेशिनोऽपि ॥ ७४ ॥

ज्वालामुखाः सूचिमुखाः प्रसमुः स्वनः श्रुतोऽभूत् कटपूतनानाम् ।
चस्वालं कङ्गलकुलं पुरस्तादहस्तपादं पिशिताय धावत् ॥ ७५ ॥

मिथः कराग्राहितफक्कवन्यं कवन्यवृन्दं निरियाय नृत्यत् ।
दन्तोष्टजिह्वाभ्रुकुटीजटाभिः दीपानि दिग्भ्यो निरग्नुः शिरांसि ॥ ७६ ॥

आखूरगन्याघविडालचक्रन्यस्तस्वहस्ताङ्गिशिरःकटीकम् ।
अलं विकुर्वाणमितस्ततश्च वैतालवृन्दं विकटं पुरोऽभूत् ॥ ७७ ॥

मुण्डा जटाला विकटा विशालाः कालाः करालाश्च दिग्न्तरेभ्यः ।
तमीयिरे तृथनिनादहूताः पति पशूनामिव भूतभेदाः ॥ ७८ ॥

नासीरबन्धाय निषेदुरारादरालजङ्घाः पिशिताशसङ्घाः ।
तृथाणि तृणाङ्घुतबोधनानि रेणू रणौत्सुक्यभृतां भटानाम् ॥ ७९ ॥

आसप्राथोनिधिकूलपीठात् पीठेश्वराः क्षमां च दिवं च रुद्धा ।
युद्धाय लब्धप्रमदप्रकर्षाः समीयिरे राक्षसपादमूलम् ॥ ८० ॥

आकेतितादध्यतिदूरभाजः क्षेत्रेश्वराः सत्वरमभ्युपेयुः ।
विलुप्यते न प्रभुषु प्रमत्तैः द्विष्टक्षणोपेक्षणजन्यमागः ॥ ८१ ॥

इति क्रमाप्रतिहारमूलास्तदैव निर्जातकुलावदानाः ।
निवेदितास्ते सुभदा वभूवुः प्रहस्तपुत्रेण दशाननाय ॥ ८२ ॥

प्रणेमुरन्ये त्वनिवेद्यमानाः क्रव्याशिनः क्रव्यभुजामधीशम् ।
अर्हन्ति पूजां हि विशेषभाजः सामान्यभृत्याः प्रणमन्त्युपेत्य ॥ ८३ ॥

तद्वीक्ष्य लङ्घनाधिपतिः समन्तादनन्तमात्मीयमनीकचक्रम् ।
जहो शुचं पूर्वभटावसानसमुद्धवां गृदमहा महेच्छः ॥ ८४ ॥

संभूय भेजे सह तैस्तदानीं स वीरपाणं मधुनेतरेण ।
स उन्मना राघवयोरस्त्रिभिः पानान्तराय प्रधनावसाने ॥ ८५ ॥

तैः पूर्वयोधाभ्यधिकप्रपञ्चैः पञ्चत्वलोलैः सुभटैः परीतैः ।
रथेन मथनन् कपियूथपालीर्विनिर्ययौ सान्द्रशवध्वजेन ॥ ८६ ॥

नेशुस्तमालोक्य वलीमुखेन्द्राः सेन्द्रा इवादौ मरुतां निकायाः ।
स रामसौमित्रिहन्मृतामप्यभूत्तदा विस्मयनीयतेजाः ॥ ८७ ॥

विभीषणेनाथ चिरं चकम्पे तं प्रेक्ष्य रक्षोधिपसैन्यशेषम् ।
तत्पूर्वसङ्ग्राम इवावतेने स जाम्बवानप्यतिसाध्वसेन ॥ ८८ ॥

नलस्य न स्म प्रतिभाति किंचिन्नीलस्य हस्तादगलन्महीधिः ।
तारस्य चेतस्तरलं चचाल न केसरी भद्रमुवाच पृष्ठः ॥ ८९ ॥

ईये न जीवान्तमहं गदेऽस्मिन् गृहीतपादो रघुनन्दनस्य ।
पृच्छत्सु पृच्छत्स्विति सत्यमूर्च्छिर्विशिष्यताऽस्येन सुषेणमिश्राः ॥ ९० ॥

गजो ललजे गवयो मिमील मनोऽविशत्कश्मलमङ्गदस्य ।
ययौ रुमण्वानपदिश्य यत्तद्धौ न पुच्छं पनसस्तदोच्चैः ॥ ९१ ॥

दरीमुखः क्षुब्ध इव क्षणार्थं सुक्रोशनः क्रोशमतीत्य तस्यौ ।
समं गवाक्षेण विलक्ष एव गवोऽपि गव्यतियुगं जगाम ॥ ९२ ॥

मा भैषु मा भैषु गृहीतशैलाः समं मया सर्पत वानरेन्द्राः ।
इत्यर्कसूनुर्वंचसा बभाषे न चेतसाऽस्तंगतसौष्ठवेन ॥ ९३ ॥

इति रजनिचरणां विक्रमेण प्रणुन्नं
दिशि दिशि तदनश्यद्वानराणामनीकम् ।
तरणिसुतहनूमजाम्बवद्वालिपुत्रैः
कथमपि च चतुर्भिः स प्रसादः प्रपेदे ॥ ९४ ॥

रघुपतिरपयानं तत्कपीनामियेष
द्विषि बलवति मृत्युर्निश्चितः कातराणाम् ।
अनुजमपि तदानीमिन्द्रजियुद्धस्विनं
कथमपि शपथौघैरात्मपृष्ठे चकार ॥ ९५ ॥

अथमवरजः सुग्रीवोऽयं पुरो हनुमानयं
मम च कतिचिद्वाणास्तेऽमी निषङ्गनिषादिनः ।
किमसि विमनाः कोऽयं पापः कृती भवसि क्षणात्
क्षणमिति गिरं रामेणोच्चेरभाषि विभीषणः ॥ ९६ ॥

उदितमभवद्वृष्टा देवैः समिद्धुवि तावुभा-
वनुचितामिदं पद्मयां देवो रथेन यदस्तभुक् ।
मनसि मरुतामीशश्चिन्तामधादथ निश्चया-
दनलसवलच्छुर्मालः स मातलिमैक्षत ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्येऽष्टत्रिंशः सर्गः समाप्तः ।

अथैकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥

— अथैकोनचत्वारिंशः सर्गः —

अथान्तरिक्षाद्वपुषः प्रभाभिर्लिम्पनिद्शो दाशरथेः पुरोऽभूत् ।
निबद्धसर्वारिकुलप्रमाथं रथं समादाय सुरेन्द्रसूतः ॥ १ ॥

स मातलिर्भूतलगोचराय देवाय देवार्थसमुद्यताय ।
नपश्चार प्रथमं विपश्चिज्जगाद् पश्चादिति सूत्रतानि ॥ २ ॥

प्रतीहि मां मातलिम्पिन्द्रसूतमात्मानिम्पिन्द्रानुजमप्यवेहि ।
त्वमादिदेवो भगवाननन्तस्त्वमन्तहेतोरिह रावणस्य ॥ ३ ॥

मीनस्त्रयीमन्वसरस्त्वमप्सु त्वं विश्वमेतत् कमठो विभर्षि ।
दंष्ट्राङ्कुराग्रेण समुद्रमूलात्प्रया वराहेण धरोऽद्वृतेयम् ॥ ४ ॥

जगद्वायीविद्रवदं हिरण्यपूर्वं पुरा त्वं कशिपुं व्यदारीः ।
तथाऽर्धसिंहार्थमनुष्ठमुग्रं कृत्वाऽद्वृतं रूपमभूतरूपम् ॥ ५ ॥

मायामयं वामनविप्ररूपमुत्पाद्य पादत्रययाचनेन ।
बलं तथाक्रान्तसमस्तलोकं रसातले वासितवानसि त्वम् ॥ ६ ॥

परश्वथायौ हुतराजलोकं त्रिःसप्तकृत्वस्तदनन्तपूर्तेः ।
त्वमेव रूपं मलिनीचकर्थं स्वरध्वरोधाद्वपुषाऽमुनव ॥ ७ ॥

जयस्यरीनित्यमपि त्वमुव्यामेभिः किमस्माभिरिहागतैस्ते ।
परं गृहाणाग्रजगौरवेण पौरन्दरीमभ्युपपत्तिमेनाम् ॥ ८ ॥

इदं तदाहुः कवचं निवातमिदं पयोदाभिजनं धनुश्च ।
सहस्रसंख्या भगवन्नमी ते मयूरकण्ठद्युतयस्तुरङ्गः ॥ ९ ॥

प्रतीच्छ सर्वं विजयस्व वेगात् प्रसीद पश्य द्रवतः कपीन्द्रान् ।
अनेन मच्छन्दधरेण धोरं जहि द्विषं दाशरथे रथेन ॥ १० ॥

तेनेन्द्रसाहाय्यमहोत्सवेन समीयुरुद्वामगिरः कपीन्द्राः ।
विलज्जमानोऽधिरुरोह रामः क्षणादपर्यस्तकुर्थं रथं तम् ॥ ११ ॥

स देवसूतः सविशेषमूर्छद्युर्यानुगुण्यप्रथितानुभावः ।
तमस्तुताश्र्वयरथाधिरोहक्रियागुणन्यकृतशक्रशोभम् ॥ १२ ॥

प्रशस्य भूयस्तमिदं जगाद मानुष्यके विस्फुरितं मयैतत् ।
 तवोपयातस्य महेन्द्रमूलमुपेन्द्रभावेऽपि न दृष्टमासीत् ॥ १३ ॥

अथस्तवायं हरयस्तवामी तवाहमग्रे वद किं करोमि ।
 वेरोचनेवञ्चनकारणेन भ्राता कनीयानसि वासवस्य ॥ १४ ॥

प्रसीद सन्धेहि पृष्ठकधाराः सौत्रामणं चापमिदं गृहाण ।
 तपान्तजीमूत इव प्रसर्पन् जयोद्धतश्रीर्दिशि दक्षिणस्याम् ॥ १५ ॥

ततः प्रतीताः कपयः प्रतीयुर्निशाचरानागतसंप्रहर्षान् ।
 ते पूर्वमासन्नमुरवारिभङ्गदलब्धयुद्धेकमहा महान्तः (?) ॥ १६ ॥

ततान तारः प्रकरं गिरीणां न प्रागिवाकर्ण्यत शङ्कर्णीत् ।
 कमप्यथाज्जन्यकलावलेपं नलस्तलेनाहतहस्तिकर्णः ॥ १७ ॥

पिपेष भूयः पिशिताशयूनामेकोऽङ्गन्दः कोटिमनोकहाङ्गैः ।
 अग्रे यद्यच्छाधिगतेन घोरं ग्रावणाऽवधीत् कुम्भहनुं हनूमान् ॥ १८ ॥

आदेहपातादयमाहवोऽपि रामस्य सारोऽपि विलोकनीयः ।
 क्षपाचराः खादत खादतापि न घातमात्रादरयोऽद्य हेयाः ॥ १९ ॥

इति श्रुतायां प्रभुघोषणाया रक्षोवलं तत् क्षुभितं चचाल ।
 तद्विक्ष्य द्वूराज्जगदुः प्लवङ्गाः परस्परं साध्वसकश्मलाङ्गाः ॥ २० ॥

स कुम्भकर्णः सच मेघनादः सच प्रहस्तः खलु नैव कश्चित् ।
 एतेऽधुना राक्षसशब्दवाच्याः पुरः पिशाचैः सह युद्धमासीत् ॥ २१ ॥

को मातलिः के हरयस्तथाऽमी स एव को वा मघवाऽभ्युपेतः ।
 युद्धस्य रक्षोधिपतेः पुरस्तादस्य त्रिलोकयेव न कापि के स्मः ॥ २२ ॥

यस्यानिशं दूषणमेव जाल्मो विभीषणः श्रावयति प्लवङ्गन् ।
 सोऽयं समभ्येति चमूसमग्रः क्षुब्धो दशग्रीव इति प्रवीरः ॥ २३ ॥

इति प्रताणाच्चकितैः कपीन्द्रैरैन्द्रं मुहुः स्यन्दनमाश्रयाद्विः ।
 अदृश्यत प्रष्टनिशाचरालीकालीनियीलद्वशदिग्दशास्यः ॥ २४ ॥

रे राम रे लक्ष्मण रे हनूमन् यूयं त्रयः केवलमाहवेऽस्मिन् ।
 अस्मासु जज्ञानिलभीषणेषु विभीषणो रेणुरर्यं वराकः ॥ २५ ॥

ध्वस्तः पुरा रावणिरावणाभ्यां येनागमज्जम्बुकवद्विदौजाः ।
 तेनाधुना संप्रति गच्छ राम निर्वाहको मातलिरागतस्त्वाम् ॥ २६ ॥
 इत्यग्रहीद्वाणपरम्पराभिरग्रे सुमित्रातनयं प्रसृत्य ।
 छेत्तच्यदन्ताधरतालुजिह्वानसुभुजः कर्णकटूपदेशान् ॥ २७ ॥
 वनौकसामाहवलक्षणानां चचाल कोटिः सह लक्ष्मणेन ।
 तं रावणस्योपशयस्थमाये कृत्वापसव्यं रथमिन्द्रसूतः ॥ २८ ॥
 सा कण्ठहेषालहरी हरीणां स रासभानां रसितोर्मिरुचैः ।
 विवत्रतुर्भूरजसि प्रदृष्टे तद्वैरथं युद्धमभूतपूर्वम् ॥ २९ ॥
 यत्सत्यमिन्द्रादपि सातिरेकं रामः स्तुतो मातलिना तदानीम्
 मरुद्विरस्तृयत सौष्ठुवं तदपुण्यराशेरपि रावणस्य ॥ ३० ॥
 योग्याभिरायोधनसाधनानामुभौ समानौ मुहुरैक्षिपाताम् ।
 स पक्षपातश्वकरे मरुद्विर्यत्पुण्यवर्णेण रघुप्रवीरः ॥ ३१ ॥
 असंख्यशावामृगराक्षसर्क्षमसंख्यसेनाङ्गविशेषसंपत् ।
 असंख्यशङ्खादिकतृथ्यभाण्डं चण्डप्रतिद्वन्द्व नियुद्धमासीत् ॥ ३२ ॥
 क्रूराङ्गुलिः सङ्गरगोचराणामावेदयन् मर्म सलोहितानाम् ।
 विभीषणो रावणलोचनानामभूत् पुरो राघवकर्णमूले ॥ ३३ ॥
 ततश्वकम्पे गुरुसाध्वसोर्मिर्विभीषणः संवरणोद्गुरोऽपि ।
 ररक्ष रामे रथिनि क्षितिस्थं तं लक्ष्मणः पङ्क्षिगुखाननेभ्यः ॥ ३४ ॥
 आलोकनोद्भूतनिजान्ववायद्रोहक्रियारम्भफलोपभोगात् ।
 स रावणात् कारणरूढवैरान्मार्भीतिवादः कापिभिः प्रपेदे ॥ ३५ ॥
 रथस्य ताक्षर्यादपि कामगत्वं योग्यावलान्मातलिराजहार ।
 वाहाश्च ते वर्हिरुचः प्रकामं तमूहुरावलिगभिरङ्गहरैः ॥ ३६ ॥
 ते तेऽवतस्थुः(प्रजहुः)कपयोऽभ्यमित्रं जैत्राभिरामैः करणप्रभेदैः ।
 महोजसो भूमिषु तासु तासु कराङ्गिलाङ्गूलगृहीतलीलाः ॥ ३७ ॥
 रथं वरुथं कुथमक्षमश्वान् सूतं च नाभीक्षणमभीक्षते स्म ।
 सौमित्रिसुग्रीवसमर्पितात्मा रामः परं लक्षमिषोश्वकार ॥ ३८ ॥

शरेष्वप्मोघेषु रघूद्वहस्य जग्मुः क्षयं राक्षसवीरवर्याः ।
 व्रणे सुषेणस्य द्वैरैव रोहत्यविघ्नरोषा हरयो ववल्गुः ॥ ३९ ॥
 दूरं पमज्जे दशकन्धरेण स्वकन्धरालीरुधिरापगासु ।
 रराज रामः परितः प्रवृत्तास्तदा यशःक्षीरसमुद्रवीचीः ॥ ४० ॥
 जानूरुनाभीकुचकण्ठघोणाललाटवेशान्तशिखाधिकाभिः ।
 क्षपाचराः काननगोचरेभ्यो ररक्षिरे शोणितनिन्नगाभिः ॥ ४१ ॥
 निषूदिताग्रेसरयातुधाना वनौकसः शेषमभिप्रवृत्ताः ।
 सेदुः सवलन्तः समरस्थलीषु नासुड्डीकर्दमपारमीयुः ॥ ४२ ॥
 रिपावपि स्वार्थकणानुवन्धानमूर्खः प्रणामप्रवणस्य पातात् ।
 ननर्ते जातोत्सववल्कवन्धः फेरण्डकोलाहलदम्बरेण ॥ ४३ ॥
 पपुः शिवा न व्युषितान्यसृज्ञि जुगुञ्जुरुष्णोष्णनवास्पानात् ।
 व्यसोरापि क्रव्यलवान्न गृथा भेजुर्भटास्य भ्रुकुटीभयेन ॥ ४४ ॥
 मर्मदे रक्षोधिपतिः कपीन्द्रानिन्द्रकुधा मातलिमभ्यधावत् ।
 रामः प्रतीयेष तमापतन्तं पृष्टकवर्षेण भुजान्तराले ॥ ४५ ॥
 हसन्नवादीचं क एष कोपः सूते दशग्रीव रिपुस्तवाहम् ।
 ततस्तमुत्सज्य निशाचरेन्द्रस्ततान रोषेण रघुप्रवीरम् ॥ ४६ ॥
 स्पेराननस्तं वदति स्म रामश्चिरात् प्रपञ्चं सदृशं त्वयैतत् ।
 सन्धेहि सन्धेहि शरानुदारानुदारमोजः शृणुमस्त्वदीयम् ॥ ४७ ॥
 पौलस्त्य पौलस्त्य बली किलासि कैलासमुन्मूलितवानसि त्वम् ।
 प्रकाशयाशु द्रविणं तदद्य त्वयारिणा तुष्यतु रामभद्रः ॥ ४८ ॥
 ततः कपीन्द्राः प्रभुमून्तेन तेनोन्मदस्तेष्वरिषु प्रजहुः ।
 जहुर्भयम्लानरुचः पिशाचानुचेजसः पुण्यजनानमार्गन् ॥ ४९ ॥
 बलोत्तरं वालिसुतो जघान जघान वीर्योत्तरपाञ्जनेयः ।
 अभृदसंख्या युधि राक्षसानां यथोत्तरं जाम्बवता हतानाम् ॥ ५० ॥
 ततश्चमूर्दुर्गतिसंभृतकुञ्चिर्गत्य वेगेन रणाङ्गणस्यः ।
 हस्तैरुद्दर्शैः कपिमात्तमात्तमभुङ्क नक्तश्चरचक्रवर्ती ॥ ५१ ॥

अपोचयन्मोचनिभान् कपीन्द्रान्दन्तोषजिह्वागलतालुभेदी ।
द्विषस्ततः स्वादुभुजो भुजाभ्यां दिघेषु पूर्णोपनयेन रामः ॥ ५२ ॥

नालीकनाराचविकर्णकर्णिविपाठवैतस्तिकसिंहतुण्डैः ।
गोजाविगोधाननवत्सदन्तैराजम्भुस्तावितरेतरस्य ॥ ५३ ॥

शब्देषु वैयर्थ्यमुपागतेषु सस्मार सोऽस्त्राणि निशाचरेन्द्रः ।
रामः पुरस्तानि परिस्फुरन्ति प्रत्यस्त्रवर्णेण हसन्तुनोद ॥ ५४ ॥

आर्तस्वरं रावणं जिगाय स योग्यया केवलयैव रामः ।
वस्त्वन्तरग्राहमसुष्य बुद्धेरद्वैतवादी मितया गिरेव ॥ ५५ ॥

अस्त्रान्तरैरन्तरयाश्वकार दशाननः संनिहितावसानः ।
मुहूर्तमस्त्राणि रघूद्वरस्य मन्दकुधः काम इवेश्वरस्य ॥ ५६ ॥

दशाननत्रासचलाग्रहस्तमुत्साहयामास रघुप्रवीरः ।
स्तं हरेः स त्रप्या मुहूर्तमवाङ्मुखश्चोदयति स्म धुर्यान् ॥ ५७ ॥

किमग्रतो याति किमेति पश्चात् किमीयतेऽधः किमथोपरिष्ठात् ।
स्थितः किमन्ते किमकाण्डलोलः संवर्तवायोः परिणामभेदः ॥ ५८ ॥

किमर्थहेतुः किमनर्थहेतुः किमन्धकारः किमुत प्रकाशः ।
श्चित् द्विषस्तस्य गतैर्वितेने महेन्द्रजालानि महेन्द्रमृतः ॥ ५९ ॥

आसादितारातिजयोद्धुरत्वादभीक्षणमाविष्कृतसामवादः ।
आत्माधिकां सारथिवृत्तिमिन्दः स्वसारथेदाशरथौ ददर्श ॥ ६० ॥

अहो रथस्यास्य होरिदानीं सच्चोद्धुरः संयति संप्रचारः ।
असावधिष्ठातृकृतो विशेषः स्विदित्यनुच्छैर्मरैर्वभाषे ॥ ६१ ॥

स रावणः शत्रुरथं शरौषैः सहस्रकृत्वः कृतमाजिवाद्यम् ।
प्रक्षेत्रमासीत् प्रधनात्तदानीं नालं तिलस्यार्धमपि स्वदोर्भिः ॥ ६२ ॥

रामक्षुरपैरविषयवेगैः शिरांसि लूनानि शरोत्तरेण (?) ।
नाबुध्यत व्यग्रतया दशास्यस्तदुष्णकीलालपरिष्टुतोऽपि ॥ ६३ ॥

एकं न जडे हतमृत्तमाङ्गं शरं निषङ्गादिव बाणपूर्णात् ।
जहर्षं मूर्धास्यभराद्धूर्ना (द्विलूनात्) लघूभवन्धर्चपुर्भरेण ॥ ६४ ॥

अपश्चिमेनाथ रघूदहस्य प्राप्तान्तरालानि शरानिलेन ।
 निपेतुरुत्पाकपरिश्छथानि रक्षस्तृणेन्द्रस्य शिरःफलानि ॥ ६५ ॥

वेलां न सिन्धोर्नमुचेर्न मूलमासाद्य लङ्घगमपि नैव तस्युः ।
 असुभुजो रामशरप्रणुजा विशश्रमुर्मृत्युमुखान्तराले ॥ ६६ ॥

ते दक्षिणाशामुखसंप्रसूताः पीतार्कभासो दशकण्ठवाणाः ।
 काष्ठामुदीचीमनयन् कपीन्द्रान् धर्मान्तमेधा इव राजहंसाम् ॥ ६७ ॥

चकार तृणीरशतं च तुच्छं न किञ्चिदाधत्त परोपयातम् ।
 न चापराद्वेषुतया ललज्जे जहर्ष गोणीभिरस्योगुडानाम् ॥ ६८ ॥

आपूलदूनानि शिरांस्यरोहन् भुजो भुजांशैर्जघनैर्न कृत्तः ।
 न राघवस्यापि शराः शितास्ते ददुः क्षतिं कामपि रावणस्य ॥ ६९ ॥

चापान्तरं पार्व्वचरोपनीतं सद्यः समादाय समाहितेषुः ।
 रघुप्रवीरस्य शरासनज्यां लक्ष्यं चकार क्षणदाचरेन्द्रः ॥ ७० ॥

स तर्जितः सारथिनार्धमार्गे तस्यैव सैन्यावयवे पपात ।
 एवं न किञ्चित्तु ददुत्तदीयाः शराः रथोत्सारणयावधूताः ॥ ७१ ॥

अकैतवोपस्थितमुत्तमायामप्युज्ज्ञाति प्राग्बडबो न रेमे ।
 सत्यं गतोऽसीत्यभिधाय मूढां स्मरन् प्रियाप्सरसि प्रवीरः (?) ॥ ७२ ॥

अयुध्यतायोधनमूर्धिन् दीर्घं गवः शराकारकृता भटेन ।
 जित्वा बिडालाक्षमनुक्षतेन वीरं विरूपाक्षमहन् गवाक्षः ॥ ७३ ॥

द्विधा चकार द्विविदो हताक्षं ममाथ रुष्टः शतमिन्द्रजानुः ।
 मम्ले पिशाचाय निजे गजेन न चन्दनस्तृप्सिपगादरीणाम् (?) ॥ ७४ ॥

द्रुतं दशग्रीवरथः स भग्नः सुग्रीवनुब्रेन शिलोच्चयेन ।
 रथान्तरस्थेन स तेन पश्चादपश्चिमायां निदधे दशायाम् ॥ ७५ ॥

हा मित्र सुग्रीव हतोऽस्थनेन पापीयसेति प्रमिमील रामः ।
 तं मातलिर्बोधयति सम यावत्तावद्वितन्द्रः शुशुभे कपीन्द्रः ॥ ७६ ॥

एकेषुणा सन्नशिलाशतानि विशालविष्कारविडम्बराणि ।
 हसन् हसन्नेव शरासनानि रामो दशास्यस्य दशाप्यलावीत् ॥ ७७ ॥

संवेगभिन्नप्रतिशब्दजालादलातस इद्यातनिभादभीक्षणम् ।
रामस्य रक्षोधिपसायकौघान्मर्माणि धर्मः सुतरामरक्षत् ॥ ७८ ॥

स वीरवादनिलविप्रणुन्नो विलोचनोल्कावलिदुर्निरीक्ष्यः ।
निर्वाणमेष्यन्निकटीबभूव रामाम्बुदे रावणकृष्णवर्त्मा ॥ ७९ ॥
अथोत्पत्तिः क्षतजप्रवाहैः शिरोधराभ्यो दशकन्धरस्य ।
दूराद्ववन्तोऽपि घृणारयेण नभस्सदामाददिरे समूहाः ॥ ८० ॥

अथ दिवमुपनीते रावणे राघवेण प्रथमनिमिषाणामम्बरे डिम्बमासीत् ।
प्रसरदनयभावेनोपसंगृह्यमाणास्त्रिदिवसदनभूतास्तेन पश्चाननन्दुः ॥ ८१ ॥
रणरवलमवतेषुः कर्मणा तेन विष्णोरूपहितपरितोषाः सर्व एवामरौघाः ।
दशरथ इति राजा सोऽपि शक्तेण सार्थं निजसुतविजयश्रीदर्शनायाजगाम ॥८२॥

शतमख सखे दुर्भार्यायाः प्रमाणयता वचो मनुजतिलकस्तैः कष्टैर्मर्यैष कदर्थितः ।
विलसितमभूतद्वेवानां न तद्युवयोः कुतं कुतमनुशयेनेति स्मरो हरिस्तमसान्त्वयत् ॥ ८३ ॥

दद्वशुरमरा भूयो जैत्रैर्वपुर्मिरधिव्रणै—
रमृतमपतद्वारासारैः परीत्य रणस्थलीम् ।
अधिनववपुःशोभाभाजः सभाजितनाकिनो
जहृषुरसुभिः प्रत्यायातैः पुवङ्गमयूथपाः ॥ ८४ ॥
समुत्थायाग्रातः शिरसि पृष्ठदश्वेन हनुमान
जतु(मृदु)ज्वालाजालः सुचिरममृशन्नीलमनलः ।
स्फुटं सुग्रीवं च स्फुटकलितरोमाश्वनिकरो
निनाय स्वोत्सङ्घं निजकरसहस्रेण सक्तिः ॥ ८५ ॥
कृतार्थानां तेषामिति समरपारं गतवतां
गतं तत्तत्राहस्त्रिदशगणसंवादसुभगम् ।
विधाय ज्येष्ठस्य व्युपरतवतः कर्म विहितं
स्तद्वायादेशात् पुरमविशदेकः पलभुजाम् ॥ ८६ ॥

इत्याभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये एकोनचत्वारिंशः सर्गः समाप्तः ।

अथ चत्वारिंशः सर्गः ॥

—४३७—

अथाविर्भूतहर्षस्ते सहस्राक्षसमन्वयः (?) ।
 पितुः स्परति सोत्कण्ठं रामे सौमित्रिणा सह ॥ १ ॥
 स्वपुत्रार्तिनिरासार्थं हरिपादरजांसि च ।
 परिमार्गति सुग्रीवे स्वैरं शिरसि पाणिना ॥ २ ॥
 एथेहि दृष्टेऽसि चिरादिति गद्गदभाषिणः ।
 वायोः स्तुवति वात्सल्यमर्घोद्भुद्धे हनूमाति ॥ ३ ॥
 अङ्गार्पणैर्व्यञ्जयति स्वैरं मुण्डे पितुः पितुः ।
 मरुत्पतेः परिष्वङ्गं वर्तमानमिवाङ्गदे ॥ ४ ॥
 कुतो गतास्तव ज्वालाः स्पृश कामं न रोदिमि ।
 इति स्वमायमाने च नीले बाल इव क्षणम् ॥ ५ ॥
 स्वयम्भूवः क्षणे तस्मिन् जाम्बवत्परिणाहवाः (?) ।
 चिनिश्चिन्वति रामस्य प्रवृत्तिं मैथिलीं प्रति ॥ ६ ॥
 शयानेष्वेव कपिषु तपस्यरुणजर्जरे ।
 प्रवाति वाते सुरभौ नलिनीकोशनिर्गते ॥ ७ ॥
 प्रपञ्चे तूर्यपटहैमौने शून्येषु वेशमसु ।
 स्फुटं रटितुमारब्धे लङ्गनिष्कुटकुकुटैः ॥ ८ ॥
 हा मन्दोदारि सम्राजि क्व गतासि हता वयम् ।
 इतीव भाषयन्तीषु वापीष्मूर्मिभुजैरुरः ॥ ९ ॥
 कासांचिदविशिष्टानामैधव्यविलम्बिते ।
 उन्मूर्छति भट्टक्षीणामनुमारमहारवे ॥ १० ॥
 सम्यगादिश्य दारूणि स्नुषाणां करुणावशात् ।
 जगाम राघवाभ्याशां शान्तवेगो विभीषणः ॥ ११ ॥ (कुलकम्)
 स दूरात् प्रत्यभिज्ञातः क्षपान्तक्षणयामिकैः ।
 आवेद्यतासन्नतरः प्रथमं कपिनायके ॥ १२ ॥

प्रविक्ष्य प्रश्रयवशात्तल्पान्तं पवनात्मजः ।
 विभीषणस्यागमनं कथयामास लक्ष्मणम् ॥ १३ ॥
 रजनौ सावशेषायामेव राजा विभीषणः ।
 समायात इति श्रुत्वा रामः शयनमत्यजत् ॥ १४ ॥
 कार्यमार्यागतं वेदि वक्तुमभ्युद्धतत्वरः ।
 अयमहाय संप्राप्तस्तवामेषु विशेषवान् ॥ १५ ॥
 वदतीति सुमित्रायास्तनये कोसलात्मजः ।
 उत्थाय महयामास महाराजं विभीषणम् ॥ १६ ॥
 आसांचक्रे समं तेन सुग्रीवमुपवेशयन् ।
 सगौरवं जाम्बवति व्यावर्तितमुखाम्बुजः ॥ १७ ॥
 पप्रच्छ समुदाचारपर्यन्तेऽथ विभीषणम् ।
 लङ्घनगतमनातङ्कुं त्वराशङ्की रघूद्वः ॥ १८ ॥
 पप्रच्छ तं प्रह्लिराः सौमित्रिस्तदनन्तरम् ।
 वेपमानः प्रजावत्याः प्राणितव्ये विनिश्चयम् ॥ १९ ॥
 सत्यं ब्रूहि वलत्यार्या रावणे निहतेऽपि यत् ।
 सर्प्या स्वयमार्याया देवपादैरुपेक्षिता ॥ २० ॥
 आर्य विज्ञापयाम्येष किमार्या विस्मृतेव वः ।
 तदनन्तरवृत्तान्तं यन्न पृष्ठो विभीषणः ॥ २१ ॥
 तावूचे वाक्यसंक्षेपान्मितवादी विभीषणः ।
 नाथौ किं बहुनोक्तेन गम्यतां यत्र जानकी ॥ २२ ॥
 मयि स्थिते स्थितैवासावस्तुन् संरुद्ध्य गत्वरान् ।
 एतावत्सु मुहूर्तेषु संशयो मम तां प्रति ॥ २३ ॥
 प्रसीद गम्यतां नाथ जीवन्ती वीक्ष्यतामियम् ।
 ग्रियेत वेलामियतीमप्रामाण्यादसंशयम् ॥ २४ ॥
 अवोचत सभास्तारानभीक्षणं समुदीक्ष्य सः ।
 विदाङ्कुरुत वैदेही विलम्बान्नावलोक्यते ॥ २५ ॥

मान्ये ततो जाम्बवति हनूमत्येकवल्लभे ।
 सुग्रीवे सुहृदि प्रह्ल वहून् व्यञ्जयतीङ्गितम् ॥ २६ ॥
 तारे हरौ केसरिणि सुषेणे शरभे रभे ।
 सानुप्रस्थे पृथौ धूम्रे धूम्राक्षे गन्धमादने ॥ २७ ॥
 दरीमुखे च सुमुखे कपौ दधिमुखेऽङ्गदे ।
 तत्र तत्रापि विज्ञातसाहायकमहागुणे ॥ २८ ॥
 विभीषणस्यानुगुणं भाषमाणे रथूद्वहः ।
 प्रह्लालम्ब्य सौमित्रिमशोकवनिकां ययौ ॥ २९ ॥
 उन्मीलोन्मील वैदेहि पश्य देवि दिशः शुभाः ।
 एति त्वत्पतिमादाय क्षणादार्यविभीषणः ॥ ३० ॥
 गतो दुःसहदुःखोष्मा कालः कमल्लोचने ।
 अनन्यशीताः सुचिरमाटत्ता दिवसास्तव ॥ ३१ ॥
 उन्मूलितं रिपुकुलं सुवेले पतिदेवरौ ।
 मनोरथः स्तोकशेषः किं तथैव विषीदसि ॥ ३२ ॥
 यद्यपीदं प्रियसखि त्रिजटे तदपि स्फुटम् ।
 न ममात्मनि कल्याणमन्तःकरणमीक्षते ॥ ३३ ॥
 शृणु कारणमन्तःस्थमार्यपुत्रस्य वेद्यहम् ।
 स विभेति महासत्त्वः कौलीनस्य कणादपि ॥ ३४ ॥
 एकाकिनी दीर्घमहसुषिता शत्रुसद्वनि ।
 मित्रस्थानस्थितोऽपीह कः साधु मयि वक्ष्यति ॥ ३५ ॥
 आन्तरः पुरुषो वेत्ति वेत्ति वायुः शिखी तथा ।
 वेत्तीयं व्यौर्भगवती वेत्ति भूर्जननी च माम् ॥ ३६ ॥
 पश्यन्त्येव जगद्वृत्तं न वदन्ति किमप्यमी ।
 अहं साध्वीति संपृष्ठा कथं वक्ष्याम्यसाक्षिकम् ॥ ३७ ॥
 किं भूयसा भगिनि मां गणयान्यगतामितः ।
 विरहज्वलनोच्छिष्टं जुहोमि ज्वलने वपुः ॥ ३८ ॥

मैवं पैथिलि भर्ता ते दृद्धसेवी रघूद्रहः ।
 वेन्ति वेदवतीवृत्तं रम्भावृत्तं च स ध्रुवम् ॥ ३९ ॥
 अत्यरुन्धति च स्नैणमापाणिग्रहणात्तद ।
 रामो जानकि जानाति जनवन्न पुमानसौ ॥ ४० ॥
 तपस्विन्योरिति तयोः संवदन्तयोः परस्परम् ।
 आसीत्पुरस्तात्परिष्टसविशेषं विभीषणः ॥ ४१ ॥
 किमन्यत्पण्डितमन्ये जाते रघुपतौ तदा ।
 धिगिति स्वयमुद्दीसं साऽविशद्वहनं सती ॥ ४२ ॥
 तामरुन्धन्त कपयस्तस्याः प्रतिहतास्त्विष्ठा ।
 किमन्यत्सोऽपि काकुत्स्थः प्रेक्ष्य तां चकितोऽभवत् ॥ ४३ ॥
 पृष्ठो न जाम्बवानेष पृष्ठो नैव विभीषणः ।
 सुग्रीवोऽपि न पृष्ठोऽयं न पृष्ठो हनुमानयम् ॥ ४४ ॥
 अनुष्टिं घोरमिदं त्वया राघव लाघवात् ।
 यद्गुरुक्तैः प्रतीष्टेयं पुरस्तादेव मानिनी ॥ ४५ ॥
 केन केनाहृतं दारु केन केनाहृतः शिखी ।
 केन केन कृतो द्रोहश्चपलेन वनौकसा ॥ ४६ ॥
 केन त्वमाहृतो वहे केन चैषा हुता त्वयि ।
 राजस्वं कथमादत्से तीक्ष्णादण्डः कपीश्वरः ॥ ४७ ॥
 आकृष्यतां द्रुतं देवी कृशानुः किं करिष्यति ।
 धियतामात्मतनुभिः सतीयं वानरेश्वरैः ॥ ४८ ॥
 हा मुखं मुग्धविम्बोष्टुं हा नेत्रे पश्मलायते ।
 हन्त हेमतरोवर्णीं दण्डां धिगिति वह्निना ॥ ४९ ॥
 तेनाक्रन्दनिनादेन कपीनां गगनस्पृशा ।
 अष्टादशमरुत्कोद्यः समानीता भुवस्तलम् ॥ ५० ॥
 ऊचुस्तास्तात् काकुत्स्थ कोऽयमद्य मनीषिणः ।
 तत्र च्यन्वकचूडेन्दुलेखायां लाज्जनध्रुमः ॥ ५१ ॥

तात नान्यगृहस्थाऽपि चलत्येवंकिधा वधुः ।
 सा योषिज्ञातिरन्यैव या स्वगेहेऽपि चञ्चला ॥ ५२ ॥

शीलं नाम तदेतस्याः परं जानीमहे वयम् ।
 पृच्छ नः सत्यमितरो दोषमेवेक्षते जनः ॥ ५३ ॥

पश्य रामकलत्रस्य चारित्रं ज्वलतोऽनलात् ।
 उदेति शुद्धचाऽधिकया शिखिशौचमिवांशुकम् ॥ ५४ ॥

प्रमाणमनुधावन्ति पण्डिता भवदादयः ।
 प्रमाणाभासमासाद्य किमस्यां व्यतितिष्ठसे ॥ ५५ ॥

आर्यं पूर्वस्तवेक्ष्वाकुः सूर्यसायुज्यमीयिवान् ।
 कृत्स्नं पश्यति काकुत्स्थ नृणां सुकृतदुष्कृते ॥ ५६ ॥

अयमाह विशेषेण विशुद्धेयं वधुस्तव ।
 माभूः शङ्कुशुकी तात गृहाणोमिति गेहिनीम् ॥ ५७ ॥

वैवस्वतो मनुरथं त्वामाह गृहिणीमनु ।
 मा गच्छ वत्स सन्देहमसन्दिग्धगिरो वयम् ॥ ५८ ॥

अयं दिलीपो भूपालः पौलस्त्योन्मूलनात्तव ।
 दूरं राघव तुष्टेऽपि रुषो वाम्यपरिग्रहत् ॥ ५९ ॥

रघुर्घुतरं प्राह त्वामयं कुपिताननः ।
 यदहासीर्विना दोषान् कुशध्वजसमुद्भवाम् ॥ ६० ॥

हे देवा मम दुर्बुद्धेस्तनयः सहगीहशः ।
 इत्यवादीदशरथो विनिश्चस्य मितं वचः ॥ ६१ ॥

अहो बालस्य कौलीनभयमस्येत्यजोऽब्रवीत् ।
 यदर्थमास्मदेहस्य छित्वायां दूरमाक्षिपत् ॥ ६२ ॥

किं वद्धः सरितां नाथः क्लेशिताः किं वनौकसः ।
 त्यक्तव्या यदि वैदेही किं हतो दशकन्धरः ॥ ६३ ॥

इति रामं समुद्दिश्य चिन्तयत्सु परस्परम् ।
 गतेषु हर्षादित्युक्त्वा सूर्यवंशेषु राजसु ॥ ६४ ॥

जज्वालं परमत्युच्चैरचिप्मानं सुरसंसदि ।
 नादहन्तां सतीत्यग्निः कोऽप्ययं तत्र कः शिखी ॥ ६५ ॥

मरुदण्णानां सर्वेषां पूर्वेषां च रघूद्रहः ।
 प्रामाण्यात् परिजग्राह प्रियामप्रिसमर्पिताम् ॥ ६६ ॥

ययुर्दत्त्वाऽशिषं देवाः कपयो नवृतुमुदा ।
 रक्षांसि भेजुर्लङ्घनायामभिषिक्तं विभीषणम् ॥ ६७ ॥

(असंपूर्णः) ।

परिशिष्टम् । २ ।

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

तत्राथ तं हनुमता निहतं निकुम्भं वीक्ष्य प्लवङ्गःपतयो जयघोषणाभिः ।
 उद्यत्प्रमोदरससम्भृतमानसास्ते व्यालोलकुण्डलितवालधयो ववलगुः ॥ १ ॥

तेषां स कोपि रणमूर्द्धनि वानराणां तद्देतुरुद्रदतजयध्वनिरुच्चचार ।
 श्रोत्राध्वना दशमुखस्य मनः प्रविश्य शोकेन यः सपदि सङ्गमयांबभूव ॥ २ ॥

पुत्रेषु वनधुषु सुहत्सु सुहज्जनेषु भृत्येषु तेषु न तथा युधि निष्ठितेषु ।
 विश्वत्रयस्य जयिनः स यथाऽनुजस्य प्रीत्या शुशोच किल कुम्भनिकुम्भनाशे ॥ ३ ॥

तूर्णं रणादपगतक्षणदाचरेभ्यो विज्ञाय तन्निधनमाधिकरं दशास्यः ।
 नेत्रावलीविगलदश्रुपरम्पराया व्याजाज्जलाङ्गलिमिवैष ददौ जयाय ॥ ४ ॥

मानैकगेहमपि दूरमभूतपूर्वा सम्प्राप योषिदिव कातरतामकस्मात् ।
 आसन्नवर्तिनिरतस्य विनाशकाले सञ्चायते विननयः प्रकृते न कस्य(?) ॥ ५ ॥

धैर्यं विहाय स जगच्चयधैर्यहारी शोकातिरेकविकलीकृतचित्तवृत्तिः ।
 वक्षेस्तदा दशभिरशुजलाभिषिक्तैरित्थं सगद्रदपदं व्यलपद्वशास्यः ॥ ६ ॥

आगच्छ वत्स मम यच्छ वचो निकुम्भं प्राप्ता त्वया विमुखता पितुरग्रजे किम् ।
 आबालकेलि विनयैकनिकेतनेन मच्चित्तवृत्तिपदवी न कदाऽप्यलङ्घ ॥ ७ ॥

दुःखाकुलं हृदयमेहि परिष्वजस्व सम्प्रत्यदो मम निवारय दीर्यमाणम् ।
 हा हन्त तातगुरुमेनमनिष्टकष्ट कष्टमिमामनुभवन्तपुषेक्षसे किम् ॥ ८ ॥

उत्तिष्ठ विष्टपजयी त्वमिति प्रतीयः कोसौ प्लवङ्गःपशुना भवतोऽवसादः ।
 एतेहि वीरवर नन्दय नन्दयैनं शोकात्समुद्धर समुद्धर को विलम्बः ॥ ९ ॥

कुत्र व्रजामि हृदयं क विनोदयामि कस्याग्रतो निजमिदं कथयामि दुःखम् ।
 स्मृतुः सखा सहचरः सचिवो रहस्यरक्षैकतत्परमना हि भवान्ममाभूत् ॥ १० ॥

धिग्दुर्विधेविलसितं विषयेन द्वुद्देः त्वं येन संस्मरणमात्रमनायि वत्स ।
 किंवाऽथ तस्य मदभाग्यमहानिलेन निर्जूतपादप इवासि परं निरस्तः ॥ ११ ॥

वालोप्यसि प्रचुरवीररसाम्बुराशिरग्रेसरः समरकर्मणि वाहिनीषु ।
 वीरेषु वासवजिदादिषु सत्सु वत्स नाहं जयं प्रति न सम्प्रति संशयालुः ॥ १२ ॥
 उन्मील्य शोकविकले मयि मुञ्च चक्षुः सम्पत्यहो न समयश्चिरशायितायाः ।
 निद्रायितं समिति चेद्भवता प्रसिद्धधाम्नोऽपि राक्षसपतेर्मम का जयाशा ॥ १३ ॥
 हेलाविहारितपुरन्दरकुम्भिकुम्भ कुम्भानुज त्वमपि वानरकीटकेन ।
 तेन प्रसह समरे विनिपातितोऽसि लीलायितं जयति केवलमीश्वरस्य ॥ १४ ॥
 वाण्याम्बुपूरलहरीपरिष्ठकण्ठः सोऽलं विलप्य सहसा किल जोषमास ।
 शोकस्य हन्त विषयः प्रसरः स कोऽपि येनात्मसादशमुखोऽपि बलादकारि ॥ १५ ॥
 तस्मिन्नपापशुचिमौलिकिरीटकोटिरित्वद्युतितिकरस्तिमितैर्बभासे (?) ।
 सा राक्षसैः परिषदिन्द्रधनुर्विराजिनिर्वातनिश्वलतयैर्जलदैरिव द्यौः ॥ १६ ॥
 पाकोन्मुखं दशमुखस्य पुराकृतानां दुष्कर्मणां भनसिकृत्य फलं तदानीम् ।
 संसत्सदः परिगलन्नयनाम्बुसिक्तां केऽन्यासनान्तभुवमुलिलिखुर्नखाग्रैः ॥ १७ ॥
 केऽप्यस्मरन् गिरमृषेहृदि नारदस्य केऽपि स्फुटं भवमनित्यतया निनिन्दुः ।
 केचिज्जगुर्नियतिरेव बलीयसीति दीर्घा विकल्पपटलों चिरमीयुरन्ये ॥ १८ ॥
 सौहित्यमस्ति न जगद्रसतां परं नस्तेषां कियत् कबलनं नरवानराणाम् ।
 दोविक्रमादगणिताखिलविश्वसाराः केऽन्युत्कटा इति हृदा घट्यांबभूवुः ॥ १९ ॥
 अस्तोकशोकविकलं तमवेक्ष्य चण्डोदर्दण्डपदलितामरवीरवीर्यम् ।
 इत्यूर्जिताक्षरमुवाच वचः खराङ्गजन्माथ संसदि तदा मकराक्षरक्षः ॥ २० ॥
 लीलाप्रचालितमहेशनिवासशैल स्वामिन् शुचाऽन्यजनवत् परितप्यसे किम् ।
 निःशेषिताखिलवनान्तमहाद्रूपोऽपि पाथोनिधिं दहति न प्रवलो दवान्निः ॥ २१ ॥
 प्रायो द्विषत्यभिभवेन स शोकपात्रं जायेत तत्प्रतिविधान अनीश्वरो यः ।
 सीदेत्तद्युभिरपां हि रयो न तेषाम्बूलनक्षमतमो विटपाहतोर्मिः ॥ २२ ॥
 स्फूर्जद्वलात्मविषयीकृतविश्व विश्वश्रीसारिकाश्रितमहाभुजपञ्चरस्य ।
 कस्ते रिपुस्त्रिभुवनस्य भवान् विजेता सम्भावना मनसि का व्यतिरेकपक्षे ॥ २३ ॥
 भास्वलिकीटमणिराजिविराजिमौलिमन्दारचारकुसुप्रकरं किरन्तः ।
 इन्द्रादयोऽपि ककुभां पतयः पदाग्रे येन प्रसह विजितास्तव लोलुठन्ति ॥ २४ ॥

पूर्वं विचीर्णतपसा परितोषिताद्यः सम्प्राप सर्वपरमात्मशतानि धातुः ।

तेजस्विनं तनुभुवं तव मेघनादं कस्तं सहेत समरे रजनीचरेन्द्र ॥ २५ ॥

आस्तां महेन्द्रविजयी स हि वीरवर्यः किं तेन नीचनरयोः कपिकीटकेषु ।

त्वच्छासनादहमपि क्षणदाचरेन्द्र कुञ्जो रणे त्रिभुवनं कबलीकरोमि ॥ २६ ॥

क्रोधोद्भुरभ्रुकुटिधिकृतधूमकेतुर्निर्घातयोरघनघर्घरसिंहघोषः ।

स्वामिन्हां जगदुपपुवदानशौण्डः कुर्वन् पृथग्गमकुलप्रलयं विलज्जे ॥ २७ ॥

वेगान्निपातिविशिखप्रकरेण कण्टात् सञ्चेदितैर्वनसदां स्वदश्रुमिश्रैः ।

अद्यान्तनालवलयग्रथितैः शिरोभिर्लङ्घणपथेषु तनवै वद तोरणानि ॥ २८ ॥

को विक्रमो विनिहैमुजशालिनो मे तैर्भूरिभीतिभवनैः कपिभिर्वराकैः ।

गम्भीरवारिनिधिबन्धनगर्वितौ तौ द्वावेव हन्मि दशकण्ठ रणे मनुष्यौ ॥ २९ ॥

सन्तर्प्य रक्तसुरया कपियूथपानां तेषां शिरांस्युपनयन् प्रयतः फलानि ।

उत्कृत्तकण्ठपरिकृत्सनरोपहारैः कुर्यां वलिं पलभुजां रणचत्वरेऽस्मिन् ॥ ३० ॥

कीलालकलिप्तनदे रणदीक्षितोऽस्मि स्नातः समुच्चलितदुष्कृतिमन्त्रगर्भम् ।

क्लपपृथग्गसमिधो जठराग्निकुण्डे रामं जुहोमि रचयन्वरमेधयज्ञम् ॥ ३१ ॥

स्थामैकधामभुजनिर्जितविश्वसारो न प्रापयामि युधि दाशरथी रथी चेत् ।

अद्याहमन्तकपुरं क्षणदाचरेन्द्र तत्का भवेत्सुभटसंसदि मे प्रशंसा ॥ ३२ ॥

प्रत्यक् विचारय निवारय मोहमन्तः पौलस्त्य कोऽहमिति चिन्तय मा विषीद ।

स्मेराशयो निजशिरांसि भवानिवान्यः कथश्वदर्चिषि निकृत्य जुहाव वह्नौ ॥ ३३ ॥

इत्युत्कटस्फुटवचांसि निशम्य तस्य मूढः परां मुदमवाप निशाचरेन्द्रः ।

स्थाम्नामिहास्ति भुजयोस्तव किं न साध्यमित्यं प्रशस्य समराय तमादिदेश ॥ ३४ ॥

उद्भर्जता प्रियवचोभिरधीश्वरस्य प्रोत्साहितेन रजनीचरकुञ्जरेण ।

चित्रं मदान्धमनसा हरयोऽपि तेन सङ्ख्याधिका न गणिताः स्फुटकेसरास्ते ॥ ३५ ॥

शक्तिग्रिशूलहलमुद्भरभिष्ठमालप्रासासिपद्विशगदाङ्कशपाशगर्भम् ।

हैमं रथं ध्वजविराजितमेत्य वाजियुक्तं स सारथिसमाहतमारुरोह ॥ ३६ ॥

हृष्णद्विरायुधधरैर्निशितासिरोमसंस्पर्शनोदितपरस्पररोषबाष्णैः ।

क्लौरैः स्थलप्रधनविद्विरुद्ग्रीवीर्यवक्षः स्थलप्रतिहेन्द्रपविप्रहारैः ॥ ३७ ॥

पिङ्ग्रदीपनयनैर्नवनीरदाभैर्दीर्घास्यकोटरललद्रसनाकरालैः ।
 अत्युन्नतायतरदोल्लिगितान्तारक्षै रक्षोभट्टरनुगतः स ययौ रणाय ॥ ३८ ॥ युग्मम् ॥
 दानोद्गुरद्विरदबृहितवाजिहेषासंभूच्छतप्रतिदिशं पिदधे पयोधे: ।
 स्फारं प्रघोषमपि राक्षसवाहिनीनां तत्कालनिर्गमनतूर्यमहानिनादः ॥ ३९ ॥
 मूर्च्छन् सुवेलगिरिकन्दरकोटरेषु मन्द्रायुधध्वनितसंमिलितं समन्तात् ।
 रुं व्यानशे तरलयन् द्युसदां समाजं प्रस्थानिंडिमरवः पलभुक्त्वमूनाम् ॥ ४० ॥
 मध्ये स्वलल्त्करितुरङ्गनरथैः प्रतीपवातोद्गुतध्वजपटायुधचामराद्यैः ।
 बाद्यात्मनामशकुनैर्विदितोऽप्यपायः सेनाचरैर्न दद्वशेऽतिमदावलेपात् ॥ ४१ ॥
 भ्रान्तास्तदा शिरसि मांसभुजो न शृग्राः सेनादिभिस्तदशुभं विविदुः पुनस्तैः(?) ।
 अत्युन्नबोधि(?)पतगा अपि नः स्वपक्षच्छायाभिरुद्रतभयाः प्रियमाचरन्ति ॥ ४२ ॥
 तैर्दुर्निमित्तशतशंसितसन्निपातैरप्याहवोत्कलिक्याऽङ्गुलितैः पलादैः ।
 आत्यन्तिकान्वयपरिच्युतशेषुषीकै(?)रैक्षि पुवङ्गमवलं तुमुलं पुरस्तात् ॥ ४३ ॥
 ग्राहोग्रराक्षसगणामनणुप्रमाणां घोरारत्वां करितुरङ्गतरङ्गमालाम् ।
 सेनां रुरोध सहसा प्रबलः पुवङ्गव्यूहो महान् विधिनियोग इवाभ्यवेलाम् ॥ ४४ ॥
 प्रावर्तत पुवगराक्षसवाहिनीनामन्योन्यर्मदनरसातिशयो रणोऽथ ।
 मुष्ठिद्वामाद्रिनखरप्रतिरुद्धवेगनिस्त्रिशमुद्गरगदापरिघप्रहारैः ॥ ४५ ॥
 अम्भोजनालवदलं कपिभिः प्रणुञ्चा निन्युः शैरः शिखरिणः शतखण्डशस्ते ।
 तैर्मुक्तशैलशिखरैः पिशिताशनानामग्रान्त आशु शमिताः शितशक्तयोऽपि ॥ ४६ ॥
 ग्राहग्रहा वलयिताः ततपुच्छदण्डैरावेष्टय रोषरभसद्विगुणारूणास्यैः ।
 उर्व्यां प्रकम्पितफणीन्द्रफणासहस्रमाजघ्निरे प्रसभमस्त्वज्ञः कपीन्द्रैः ॥ ४७ ॥
 गाढप्रहारपतिता रजनीचराणां वान्तो मुखेन रुधिरं हरयो मुमूर्च्छ्वः ।
 प्राणाः परं रुरुधिरे नियमेन तेषां रामाभिधानहरिकार्यरसामृतेन ॥ ४८ ॥
 अङ्गेषु वज्रकठिनेषु निपत्त्य तेषां मुक्ताः शिलाः कपिभिरापुरणुत्वमुच्चैः ।
 हस्तोद्गुतानि हतये पलभुग्मिरेव ते चायुधानि रभसोत्पूवनेन जहुः ॥ ४९ ॥

तेषां वलीमुखबलेरितशैलसानुसंघट्जं कुलिशकर्कशविग्रहणाम् ।
 शङ्खानपगुः शिखिनमुग्रशिखं निरीक्ष्य सिद्धा दिवि प्रलयकालमहानलस्य ॥ ५० ॥

नक्तञ्चरैर्विनिहताः परिघप्रहारैः सम्भूर्तिता रणभुवि प्रवगा निपेतुः ।
 ये न्यस्य पादमुरसि द्रुतलब्धसंज्ञास्तेषां शिरांसि रुषिताश्रक्तुर्षुर्नखाग्रैः ॥ ५१ ॥

आत्मानमध्यगणयंश्च रणानुरोधी स्वीयांत्रपात्रमवभिद्य नर्खैः प्रवङ्गः ।
 कथित्विजास्थिशकलायुधभृतिहन्तुं यान्तं प्रहृत्य रजनचिरमध्यधावत् ॥ ५२ ॥

कथिद्विपन्नकरिदन्तविवलादङ्गस्तस्थौ गतासुरपि शोणितभुक् तथैव ।
 मद्भादमुष्टिनिहतोऽपि पपात नासौ धिङ्गां मुहुः स्वमिति तु प्रवगो निनिन्द ॥ ५३ ॥

भग्रोद्यमाः सकलर्जरितास्थिवन्धवक्षस्युदग्रतलमुष्टिहताः कपीन्द्रैः ।
 हस्ताविजानि विविदुः क्ष्वथमुष्टिवन्धात् शस्त्राणि ते न निपतन्त्यपि नष्टसंज्ञाः ॥ ५४ ॥

तेषाममन्दमदमेदुरम्भत्सराणां सेनायुदग्रतरसां प्रवगप्रवीराः ।
 निन्युर्जयं रणरसोद्धुरकेसरास्ते पञ्चानना इव घटा युधि सिंधुराणाम् ॥ ५५ ॥

मस्तिष्ककीकसयकुद्रसमज्जमेदोमांसास्थिशोणितवसाकुलितप्रदेशम् ।
 गृध्रादिपक्षिनिकरस्य च जम्बुकानां सौहित्यहेतुरभवत्समरांगणं तत् ॥ ५६ ॥

निष्ठां प्लवङ्गमबलैर्बलशालिनोऽपि ते निन्यिरे पलभुजो वहुशः समीके ।
 उद्धर्जयोत्तरलतारदृशः कियन्तः सेनापतिं च शरणं मकराक्षमीयुः ॥ ५७ ॥

मा भैष्ट तिष्ठत विमुच्चत मा मृधं वो भीतिभ्रमो मनसि कोऽयमभूतपूर्वः ।
 तत्कोऽस्मि संयति न चेज्जगदय वाणैः कुर्यामरात्रवमलक्ष्मणमप्लवङ्गम् ॥ ५८ ॥

रक्षांसि तेन गिरमित्यभिधाय तानि दोर्गर्ववर्वितथिया रजनीचरेण ।
 वैरं पितुर्यनसि संस्मरता कपीन्द्रान्मुक्त्वा रणाय चकमे रघुनाथ एव ॥ ५९ ॥

सुग्रीवनीलरभरम्भनलाङ्गनेयताराङ्गदद्विविदमैन्ददरीमुखाद्याः ।
 तं न प्लवङ्गपतयो रुधुर्वृत्तैकवीरे भटे न हि घटेत मृधेऽन्यरोधः ॥ ६० ॥

सार्द्धं चतुर्दशसहस्रनिशाचरैर्यं पूर्वं भवान् खरमुदग्रबलं जघान ।
 स्वामिन् विलोकय पलाशवरुथिनीनां नेता तवाभिमुखमेति तदङ्गजोऽयम् ॥ ६१ ॥

प्रत्यग्रकूटकुशलेषु रणोत्कटेषु योधेषु सत्स्वपि निशाचरचक्रवर्ती ।

सेनापुरः सरममुं मकराक्षमेकं कृत्वा जिगाय भुवनानि चतुर्दशापि ॥ ६२ ॥

सर्वान्सुराञ्जयति संयति लीलयैव मत्यानसौ न गणयत्यभिमानदोषात् ।

आशीविषभृकुटिमीक्षितुमप्यशक्तो लोकोत्तरः प्रतिभटः पुरुषः पुरोऽस्य ॥ ६३ ॥

युक्तस्य दोर्भिरपि विशतिभिः प्रसिद्धैः द्रावेव पञ्छिवदनस्य तु मुख्यदोषौ ।

एकः पिबन्निव जगत्रयमग्रतोऽसावन्यो न कस्य विदितो युधि भेघनादः ॥ ६४ ॥

अस्तप्रहस्तमुखमुख्यमहाभटोऽपि लङ्घापतिर्यदमुनैव दधाति दर्पम् ।

तस्मादमुं यमपुरीपथिकं कुरुत्व तत्तादशां हि महसां तव किं न साध्यम् ॥ ६५ ॥

देव प्रसह भवता भुजगेन्द्ररौद्रैर्निष्ठापितस्य रणमूर्धिन् पुरा पृष्ठत्वैः ।

पन्थानमेष गत एव पितुर्निजस्य कार्यं हि कारणगुणै(र्व्य)तिरिच्यते(न) ॥ ६६ ॥

इत्यं विभीषणवचांसि धृतावधानः श्रुत्वा स मानवतनुः पुरुषः पुराणः ।

देवैः प्लवङ्गमशरीरधरैः परीतः तं लीलयैव भगवानवलोकते स्म ॥ ६७ ॥

काकुत्स्थ वेदि बलवानसि मानवेषु मा गर्वमुद्रह कृतं तव विक्रमेण ।

साङ्गामिकत्वमथवा यदि किञ्चिदस्ति तत्तिष्ठ रे तव विलोकयिताऽस्मि सारम् ॥ ६८ ॥

कोदण्डदण्डगुणसंहितबाणपुङ्खवेष्टकरं तमिति वादिनमापतन्तम् ।

तद्योद्धुकामपनुजं विनिवार्य रामः प्रापत्तमस्तपमनगलमात्मनैव ॥ ६९ ॥

अन्योन्यसायकबलाहतिजातवन्हज्वालाकरालितसमस्तनभोन्तरालः ।

पश्यत्सु मत्सरभृता दिवि निर्जरेषु तेनाहवः प्रवृत्ते रघुनन्दनस्य ॥ ७० ॥

आकर्णकुण्डलितकार्षुकमुक्तबाणः क्षैडारवैमुखरयन् ककुभां मुखानि ।

सूर्यान्वयस्य पुरतः स पिधाय सूर्यं तत्कालरात्रिमिव रात्रिचरश्चकार ॥ ७१ ॥

दिव्यापिभिः प्रचुरवीर्यभराभिरामो रामोऽपि तस्य विशिखान् विशिखैर्विभिद्य ।

तद्यानकेतुमलुनात्सहसा सुराणां दोलायमानमनसां सह साध्वसेन ॥ ७२ ॥

यावच्च रोषपरुषः प्रधनाय धन्वी भूयोऽपि पौरुषधनः स धनुर्धुनाति ।

तावत्पात धनुषा सह तस्य बाहुर्बाणेन बालहरिणाङ्गमुखेन लूनः ॥ ७३ ॥

अत्रान्तरेऽथ तुरगेषु च सारथौ च चक्रद्वयभ्रमदरेषु च कूबरे च ।

बाणास्तथा रघुपतेर्निशिता निपेतुः सर्वात्मनैव स यथा विरथो वभूव ॥ ७४ ॥

तत्कालमुज्जितरथः प्रतिगृह्य कुन्तं हन्तुं स गाधिसुतशिष्यमगाधवीर्यम् ।

अभ्युत्पपात समुदञ्चितबाहुदण्डः क्रुद्धः क्षितिग्रविवरादिव पुण्डरीकः ॥ ७५ ॥

कुन्तभ्रमश्रमचमत्कृतसिद्धसङ्खं तं वीतसाध्वसमथार्द्दपथप्रपन्नम् ।

ठित्वा शिरः क्षुरमुखेन शिलीमुखेन सम्पापयद्रघुपतिः पुरमन्तकस्य ॥ ७६ ॥

पौलस्त्यस्य त्रिभुवनरिपोर्मुख्यरक्षःप्रवीरे नीते नाशं दशरथभुवा तत्र पुत्रे खरस्य ।

अङ्गैरुद्यद्वहलपुलकैः पद्मनालायमानैः वीरध्यानं किमपि कपयः प्रीतिभाजो ववल्गुः ॥ ७७

इत्यभिनन्दकृतौ रामचारिते महाकाव्ये महंभीमकृतौ सप्तत्रिंशः सर्गः ॥

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुधा ।

अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भीमकवेः कवितारसे ॥

अष्टत्रिंशः सर्गः ॥

अथ क्षुरप्रेण रघूद्रहस्यं तं छिन्नशीर्षं समवेक्ष्य खारिम् ।
 प्रापुर्भयभ्रान्ताविलोचनानि रक्षांसि शेषाणि कियन्ति लङ्घाम् ॥ १ ॥

समन्ततो दृष्टरघूद्रहस्यं शङ्खान्धकारादिव दिग्विमूढेः ।
 स्वनाशशङ्खाकुलमानसैस्तैः कथञ्चिदापे दशकण्ठसंसंत् ॥ २ ॥

दशाननायेति मलीमसाभा नाशं शशंसुः खरनन्दनस्य ।
 ते यातुधाना इव सम्परायभङ्गोद्भवाकीर्तिमषीविलिप्ताः ॥ ३ ॥

तत्स्थैर्यमौज्ञत्तदपायवात्यावलाङ्गुतो यदशकण्ठशाखी ।
 तदेन्द्रजिङ्गाहुविकत्थनैव लता ग्रहेऽभूदवलभ्वनाय ॥ ४ ॥

आकुञ्चितं सव्यप(व)द्वकर्मा निवेश्य पादं मणिरत्नपीठे ।
 दुर्वारदोर्दर्पमसौ जगाद दशाननः संसदि मेघनादम् ॥ ५ ॥

वदन्त्यमी सङ्गरकान्दिशीकाः प्रत्येषि कञ्चिन्मकराक्षनाशम् ।
 तस्मिस्तु मायापिहितस्वरूपे मन्येऽत्ययभ्रान्तिरमीभिरापे ॥ ६ ॥

ऋक्षप्लवङ्गैकपरिच्छदेन निरोजसा विक्रमवर्जितेन ।
 न जीयते तेन स तापसेन गोमायुनेव द्विरदोऽतिमत्तः ॥ ७ ॥

कासौ तरस्वी मकराक्षवीरः क्षुद्रस्तपस्वी क स रामनामा ।
 कस्तर्कयेन्नाशममुष्य शावात्पञ्चाननस्येव कुरङ्गुत्रात् ॥ ८ ॥

स तेन चेत्संयति शौर्यशाली छलेन केनापि हतो महौजाः ।
 न जातु पुंसां हि बलं बलीयः कालो बलीयानिति मे वितर्कः ॥ ९ ॥

बैलोक्य(?)लोकोत्तरविक्रमस्त्वं रणाय वत्सोत्सहस्रे न यावत् ।
 चेतश्चमत्कारकराणि तावत् मनुष्यडिग्मभस्य विजृग्मितानि ॥ १० ॥

समन्ततस्त्वच्छरजालवृष्टया सान्द्रान्धकारे सति मेघनाद ।
 वभूव नालं युधि दर्शनेऽपि सहस्रनेत्रस्य सहस्रनेत्री ॥ ११ ॥

नेन्द्रादयः संयति लोकपाला न च ग्रहा नो वसवो न रुद्राः ।
 न सिद्धविद्याधरकिन्नराश्च तवाभिमुख्यं बलिनोऽपि जग्मुः ॥ १२ ॥

पितामहाराधनदृष्टसर्वमहास्त्रपारस्य जगत्त्वयेऽपि ।
 कः संयुगे वत्स तवोर्जितस्य सोऽुं शरासारमलंभविष्णुः ॥ १३ ॥
 भीरुस्वभावाच्चपला कपीनां जातिनं सा तेऽभिमुखी भवित्री ।
 तौ तिष्ठतश्चेदुरगेन्द्रभीमैः शरैः समाप्तिं मनुजौ नयस्व ॥ १४ ॥
 तावद्य मिथ्याजटिलौ मनुष्यौ सुग्रीवमात्माग्रजघातिनं तम् ।
 कुलद्रुहं वत्स विभीषणञ्च त्वमन्तकस्यान्तिकमापयाशु ॥ १५ ॥
 तत्त्वस्तसर्वप्रधनातिभारः स सञ्चिगद्येति तदा व्यरंसीत् ।
 वृत्रद्विषद्वैर्यपि वीरवर्यस्तां वाचमोमित्युररीचकार ॥ १६ ॥
 अथारिनिर्मूलनबद्धक्षो विक्षोभयन्नाकसदां मनांसि ।
 ययौ प्रणम्य क्षणदाचरेन्द्रं स ब्रह्मरक्षोनुगतोऽन्यगारम् ॥ १७ ॥
 स क्रूरकर्मा शरपत्रदर्भानास्तीर्य वहावभिचारमन्त्रैः ।
 हविमहाजाङ्गलमक्षवृक्षसमित्समिद्दे(?)जुहवांबभूव ॥ १८ ॥
 निकृत्तकण्ठस्य शितिच्छगस्य निधाय शीर्षं सुचि लोहमय्याम् ।
 अच्छिन्नधाराभिरसुड्मयीभिः पूर्णाहुतिं शक्ररिपुश्चकार ॥ १९ ॥
 अथो रथं न्यस्तसमस्तहेतिमारुह्यं मायापिहितस्वरूपः ।
 आधाय सन्धां रिपुनिर्जयाय ययौ स जन्याय भुजाभिमानी ॥ २० ॥
 किमेतदित्यन्द्रुतमीक्षितासु दिक्षु पूवङ्गैः स समाशशंस ।
 विभीषणस्तं रवमाहवाय निर्गच्छदिन्द्रारिधनुर्गुणस्य ॥ २१ ॥
 नभश्चराणामपि लोचनानामगोचरत्वं वियति प्रयातः ।
 स ताडयामास बलेन वाणीर्वलीमुखात्राक्षसराजस्तुः ॥ २२ ॥
 यतो यतः सम्पततः पृष्ठकानद्राक्षुरक्षामरुषः कपीन्द्राः ।
 दधाविरे ते द्रुमशैलहस्ता जिघासया व्योमनि तत्र तत्र ॥ २३ ॥
 मायाविनस्तस्य रणे न रूपं न कार्षुकं नापि रथो न यन्ता ।
 परिस्फुरद्वाणपरम्पराभिर्विद्धं स्वमेवैक्ष्यत वानरेन्द्रैः ॥ २४ ॥
 यान्येककालं शतशः समेत्य सानून्यमुञ्चन् दिवि वानरेन्द्राः ।
 अलब्धलक्ष्याणि दिवः पतन्ति तानेव तानि व्यथयांबभूवुः ॥ २५ ॥

संपश्यतां वैरिदिवक्षया द्यां केषाच्चिद्वक्षप्तुवगेष्वराणाम् ।
स पूरयित्वा परितः पृष्ठकैमुखानि भस्त्राकरणीचकार ॥ २६ ॥

स्फारस्फुरत्तद्विशिखाभिघातस्फुटल्कपीन्द्रोद्भृतशैलजन्मा ।
जगद्विसर्पी ध्वनिराविरासीत्संवर्तनिर्घातसहस्रघोरः ॥ २७ ॥

शरोत्करेण प्रहरत्यवश्यं मामेव नान्यं रुषितो हठेन ।
वलीमुखेन्द्रैरिति वाणभिन्नैः प्रत्येकमन्तविभरांवभूवे ॥ २८ ॥

तदीयनाराचशताभिपातक्षतक्षरच्छोणितशोणशोभम् ।
मधूदये पुष्पितकिंशुकानां तदानरानीकमवाप लक्ष्मीम् ॥ २९ ॥

प्रत्यङ्गमृक्षप्तुवगप्रवीरास्तद्वाणभिन्नाः शतशो मुमूर्च्छुः ।
करोद्भृतान्नो विविदुमाद्रिंस्ते नष्टसंज्ञाः पततः पृथिव्याम् ॥ ३० ॥

रे रे प्रकाशीभव मुञ्च मायां त्वमाद्यवीरो दशकन्धरस्य ।
वीरवतं क स्थलयोधिता चेत्वया विजिग्ये कथमित्थमिन्दः (?) ॥ ३१ ॥

मुहुः समास्फोटितपुच्छदण्डं नर्दन्तमुच्चैस्तरमित्युदीर्य ।
विशिष्य सोऽक्षस्मरणेन वाणीर्वां समीराङ्गजमाजघान ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥

समुद्भृतक्षिप्तगिरीन्द्रशृङ्गैराच्छादयन्तं जलदैरिव द्याम् ।
शिलीमुखैः संयति सूर्यसूनुं विच्याध स व्याध इव द्विपेन्द्रम् ॥ ३३ ॥

अवार्यवीर्यस्य सुरेन्द्रशत्रोः पतत्पृष्ठकैश्चित्युद्धमाप्तान् ।
हदान्न सच्चागृतमुत्तरङ्गः चित्रं मनागभ्यगपन्नलस्य (?) ॥ ३४ ॥

चिक्षेप शृङ्गाणि तथा गिरीणां शालानिवशालानपि वालिसूनुः ।
तदूर्जनव्यग्रतया कथच्चित्स वाणसन्धानपरो यथाऽसीत् ॥ ३५ ॥

निरन्तरं व्योमनि शैलशालविक्षेपजातश्रमसालसाङ्गः ।
तन्मार्गणैर्मर्मसु विद्धमात्रो निपत्य नेत्रे निमिमील नीलः ॥ ३६ ॥

तारं त्रिलोकीविदितैकसारं भूभृत्कराग्रं नभसि स्फुरन्तम् ।
निशातशक्त्या हृदये निहत्य स लम्भयामास विसंज्ञयुर्वाम् ॥ ३७ ॥

गवो गवाक्षो गवयो गजश्च दरीमुखश्वन्दन इन्द्रजानुः ।
रम्भो रम्भान् विनतो नतश्च रभः सुवाहुः द्विविदोऽथ मैन्दः ॥ ३८ ॥

तन्नैकशस्त्राहतिभिः समन्तात् शराससंग्राहविशीर्णगात्राः ।
 एते तथाऽन्येऽपि वलीमुखेन्द्राः सङ्गामखिन्ना इव शेरते स्म ॥ ३९ ॥

तदाशुगावेगतयाभिरामबलैकशालाग्रविणी विशाला (?) ।
 अहाय शाखामृगराजिशाखा प्रवेपमाना किल भङ्गमाप ॥ ४० ॥

वेलातटान्तांश दरीगिरीणां द्रीपानि वार्द्धस्तरुकोटराणि ।
 दृष्टा निपातं युधि यूथिकानां भयादनीकानि युयुः कपीनाम् ॥ ४१ ॥

हरीश्वरो जाम्बवताऽङ्गदेन समं सुषेणेन हनूमता च ।
 विभीषणः स्वैः सचिवैश्वतुर्भिस्तस्थौ प्रभू दाशरथी परीत्य ॥ ४२ ॥

किं कान्दिशीकैर्निहैरमीभिर्मयेति मुक्तः (कत्वा) प्लवगानहतास्थः ।
 अत्यादरादाशरथौ शरौघान् वर्वर्ष (ततैव) तथेन्द्रशत्रुः ॥ ४३ ॥

आकर्णकुष्ठोत्कटचापदण्डे सुरेन्द्रशत्रौ क्षिपति क्षुरप्रान् ।
 अहो महोवर्ष्य पुराणपुंसः तन्मर्मरक्षैकपरं वभूव ॥ ४४ ॥

किंकार्यतामोहमना विनाशे प्रत्येकमुत्सर्पति वानरेषु ।
 स्वैरपचारं तमवेक्ष्य शत्रोः रामं तदा लक्षण इत्युवाच ॥ ४५ ॥

क्षयाय सर्वक्षणदाचराणां वैरिश्वमहं तदहं नियोक्ष्ये ।
 क्षयाग्निरादार्चिषि यस्य यास्यन्त्युत्त्वातपक्षाः शलभत्वपेते ॥ ४६ ॥

ततोऽध्वगानां कुशलोऽस्तु पन्थाः सुराः परं संमदमुद्दहन्तु ।
 निर्विघ्नमुच्चैर्मुनयो जयन्ता (?) मनैकधेये विहितेऽद्य विश्वे ॥ ४७ ॥

रोषातिरेकात्कृतसर्वरक्षः क्षयाय (नु) सन्धानदृढप्रयत्नम् ।
 प्रोवाच सुम्प्रेरमुखाम्बुजश्रीः रामः सुमित्रातनयं नयज्ञः ॥ ४८ ॥

किमेष रक्षोपसदेषु तेषु विजृम्भते ते प्रतिघान्धकारः ।
 स्फुरद्विवेकांशुनतोऽपि रोचि (?) विलुप्यते येन निरङ्गुशेन ॥ ४९ ॥

अयुध्यमानान् पृथुकान् प्रमत्तानन्तःसतः साध्वसिनोऽतिवृद्धान् ।
 तत्र भतो मांसभुजोऽपि भानोः कुलावलेपी भविता कलङ्गः ॥ ५० ॥

रोषान्विवर्तस्व न युक्तमेतत् न धर्ममुज्ज्ञान्ति रणेऽपि शूराः ।
 विमुक्तधर्मस्य कदाऽपि पुंसः किं वत्स सिध्यन्ति मनीषितानि ॥ ५१ ॥

उदारगम्भीरगुणाभिराममुक्तवेति वाक्यं विराम रामः ।
निर्वर्तयामास निजं क्रियायास्तस्याः सुमित्रातनयोऽपि चेतः ॥ ५२ ॥

बलं विलुप्तं सकलं कपीनां रोमाघ एवापि मम क्षतिर्न ।
एतावजित्वा बत तातपादान् पश्यामि न श्यामिकया कयाऽपि ॥ ५३ ॥

विदारितेन्द्रद्विरदेन्द्रकुम्भा अप्येतयोर्मे विशिखास्स्वलन्ति ।
तातेन दिष्टोऽस्यनयोर्जयार्थमलङ्घनीयो हि गुरेनियोगः ॥ ५४ ॥

यमः सुरेन्द्रो धनदः प्रचेता जिता मयाऽधी युधि लोकपालाः ।
मनुष्यमात्रावपि तावदेतौ मनो विजेतुं मम संशयालु ॥ ५५ ॥

तन्मायया मोहयितुं यतिष्ठे मूढाविमौ मे भवतः सुजेयौ ।
इत्यादि चित्ते सुचिरं विचिन्त्य जगाप लङ्घनं दशकाण्डमूर्तुः ॥ ५६ ॥

तस्मिन्गते जाम्बवतो निदेशात् महौषधीनामुचितक्रियाभिः ।
क्षणात् शरीरैर्विशदान् कपीन्द्रान् चक्रे चिकित्सां चतुरः सुषेणः ॥ ५७ ॥

मुखाम्बुजानि व्यक्तसन्तुराणां गतेऽन्तरिक्षादथ मेघनादे ।
ये वाऽभवन् नष्टचराः पुवङ्गस्तेषांजकीटा (खड्डरीटा) इव शीघ्रमीयुः ॥ ५८ ॥

प्राप्तप्रबोधैः प्रसर्म परस्य पुरी परीये परितः पुवङ्गैः ।
तदा सुरेन्द्रारिकृतस्तु तेषां दुःस्वमतुल्यः स बभूव दिम्बः ॥ ५९ ॥

आक्रान्तकान्तनगरीनिलयाग्ररथ्याप्राकारचैत्यशिखरोपवनद्रुमाणाम् ।
कोलाहलेन मुदमुद्दहतां कपीनां चक्रे पदं हृदि सुरेन्द्ररिपोरमर्षः ॥ ६० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये अष्टत्रिंशः सर्गः ।

न मधुरं मधु फलगु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुधा ।
अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भामिकवेः कवितारसे ॥

एकोनचत्वारिंशः सर्गः ।

अथो निदेशाच्चिदशेन्द्रशत्रुनिर्गृहमन्तस्य दशाननस्य ।
 मायामर्यां रामवधूं विधाय स पश्चिमं द्वारमवाप पापः ॥ १ ॥

म्लानां कृशां शोकनदीनिमशां दीनां कृपाहीमकृपेन तेन ।
 करावकृष्टामिव वारणेन तां पद्मिनीमैक्षत गान्धवाहिः ॥ २ ॥

तां वीक्ष्य निस्तिंशकरेण तेन साध्वीं पुरस्ताङ्गुतवेणिमूलाम् ।
 दुःखस्य रोषस्य कृपारसस्य जगाम कोटिं परमां हनूमान् ॥ ३ ॥

उल्लङ्घितो वारिनिविर्यदर्थं भ्रान्तं त्वयाऽस्मिन्नगरे यदर्थम् ।
 प्रभुप्रभुस्ते व्यथते यदर्थं तां रक्ष रे वानर हन्यमानाम् ॥ ४ ॥

आवालकालादपि संचितं यत् संदर्शयास्मासु बलं तदद्य ।
 स सान्त्वनेनैव निषेद्धुकामं हसन्नुवाचेति पुनः पुनस्तम् ॥ ५ ॥

त्रायस्व मां राम जगच्छरण्य युक्ता न ते लक्ष्मण मर्युपेक्षा ।
 तदक्षनिर्वाणपरं हनूमन् गतं बलं तेऽद्य यतः श्लथोऽसि ॥ ६ ॥

पापाऽस्मि तात प्रियदुःखदेति स्थाने तवाशीर्मयि निष्फलाऽसीत् ।
 तवापि हा गोत्रगुरो वसिष्ठ रामेनये किं फलिता न वाच ॥ ७ ॥

तामातुरां गदादिकार्तकण्ठीमिति ब्रुवाणामतिदीनवाचम् ।
 हत्वाऽसिना तस्य पुरो दुरात्मा यथागतं रात्रिचरश्चार ॥ ८ ॥

स कोऽपि हा हेति रवस्तदानीं वनौकसां तत्र समुल्लास ।
 पप्रच्छ येनान्तरनिष्टशङ्खीं रामः शुचां कारणमागतास्तान् ॥ ९ ॥

शनैरशंसन्नतिमात्रपृष्ठास्तदिन्द्रजिद्वारुणकर्म तेऽस्मै ।
 तद्वाक्यतीव्राशनिना हतोऽसौ पपात शाखीव विभिन्नमूलः ॥ १० ॥

कैकेयिमातः फलितस्तवैव सहस्रशाखः खलु कामशाखी ।
 इति ब्रुवाणेन च लक्ष्मणेन पादारविन्दोपरि तस्य पेते ॥ ११ ॥

ययुः परां निर्गतचेतनास्ते काष्ठां शुचः कामपि वानरेन्द्राः ।
 विभीषणस्तत्त्वविदेक एव न शोकपङ्केन पुनर्विलिप्तः ॥ १२ ॥

पयोऽभिषेकेन पदाम्बुजाग्रे संवाहनेन व्यजनानिलेन ।
 मूर्च्छा तयोर्दुर्जरशोकवेगसमुद्धवा शान्तिमनायि तेन ॥ १३ ॥
 क्षणं मुमूर्च्छा क्षुधगात्रयष्टुः क्षणं स चैतन्यमिव प्रेपेदे ।
 क्षणं पुरस्थामिव वीक्षमाणः प्रियां प्रसीदेति जगाद् रामः ॥ १४ ॥
 मृगाक्षि मामानतपौलिमेन मुक्तत्वा (मत्वा) मुखे मोचय मौनमुद्राम् ।
 मनो मुहुर्मानिनि मथ्यमानमुपेक्षसे किं मम मन्मथेन ॥ १५ ॥
 मृषा किमित्यं रसने ब्रवीषि गैतैव साऽत्यन्तमदर्शनं मे ।
 विभीषणस्तं प्रलपन्तमेवं कर्णामृतप्रायमुखाच वाक्यम् ॥ १६ ॥
 अद्वैत देवी न विर्पयोऽत्र साक्षात्कृता नाथ चर्मदीयैः ।
 निकुम्भलाहोमपरेण तेन मायाविनाऽसौ निरमायि माया ॥ १७ ॥
 न कारयेत्तादगनिष्टमस्या जयाशया रुद्धमतिर्दशास्यः ।
 विधातुमीशो न विना तदाङ्गं भृशं नृशंसोऽपि च मेघनादः ॥ १८ ॥
 तस्य प्रसन्नस्तपसा विरिञ्चिः पुरा वराणां शतमुत्ससर्ज ।
 स साम्रतं निश्चितमस्ततन्द्रो जुहोति हव्यं विजयाय वन्हौ ॥ १९ ॥
 समूतवर्मायुधवाजिकेतुः संजुहृतस्तस्य रथोऽग्निकुण्डात् ।
 आविर्भविष्यत्यपि तं न तस्मिन्नारुदमीशोऽपि विजेतुमीशः ॥ २० ॥
 निकुम्भलाहोमसमुत्सुकत्वान्मोहात्मकीमित्यकरोत्स मायाम् ।
 किमन्यथा वानरयूथपेभ्यो निरत्ययं पूर्णमनोरथः स्यात् ॥ २१ ॥
 तस्यैकतानत्वमुपागतस्य सम्पूर्यते होमविधिर्न यावत् ।
 असंशयं सम्प्राप्ति नाथ तावदाक्रम्यते नेतरथा स जेयः ॥ २२ ॥
 तस्येति वाक्यामृतशीकरौयैर्निर्वापिताशेषमनोऽभितापः ।
 रामः कियद्विः कपियूथनाथैः सहादिशङ्क्षमणमाहवाय ॥ २३ ॥
 नीलानिली दक्षिणवामपक्षे विधाय पश्चात् नलदुर्मुखादीन् ।
 पुरस्सरीभूतविभीषणेन सौमित्रिरादिष्टपथश्चाल ॥ २४ ॥
 सुरर्षयो हर्षविकासिवक्रा जयाशिषोऽस्मै ददुरम्बरस्थाः ।
 स्वर्योचितश्चाक्षतपात्रहस्ताः प्रास्थानिकं मङ्गलमस्य चक्षुः ॥ २५ ॥

अपि स्वयं स्वात्मजनायकस्य तस्यैव तन्वश्चनुजीविधर्मम् ।
 सुरेन्द्रशत्रुं तरसा जिगीषोः समीरणः प्रष्ठचरः सुखोऽभूत् ॥ २६ ॥

छन्नान्तरिक्षसितिदिग्वितानां तामापतन्तीं पृतनां कपीनाम् ।
 कुम्भनिला(निकुंभिला)यामिकयातुथानाः पौलस्त्यपुत्राय समाशशंसुः ॥२७॥

तत्कालमृतमृज्य कृतार्थहोमं स निर्ययौ रोषवशंवदात्मा ।
 अग्रेसरं वानरवाहिनीनां विभीषणं चाथ हसमधादीत् ॥ २८ ॥

भ्रातुस्तनूजः प्रणयत्ययं त्वां दिष्टथाऽद्य दृष्टोऽसि चिरात्पितृव्य ।
 अस्मद्धर्थार्थं सह मानवेन भवानकपीनां बलमानिनाय ॥ २९ ॥

धातुः कुलेऽभूदशकन्धरस्य वीराधिवीरस्य च सोदरोऽसि ।
 मुक्त्वा तपत्रावसरे परेषां किं कारणं किङ्करतां करोषि ॥ ३० ॥

यस्य प्रसादाऽद्वताऽग्रजस्य त्रैलोक्यसाम्राज्यमिहोपभृत्तम् ।
 विमुच्चतस्ते व्यसनोदये तं लज्जाभरेण स्फुटिं न वक्षः ॥ ३१ ॥

अस्मत्कुले प्रोत्तवीरपुंसि क्षुद्रस्वभावो मलिनस्त्वमीहक् ।
 कल्पद्रुचिन्तामणिरत्नयोनौ जातः पयोधाविव कालकूटः ॥ ३२ ॥

स्वबन्धुवैरं रिपुभृत्यता च केनोपदिष्टस्तवं धर्म एषः ।
 अमी भविष्यन्त्यतिदुष्ट्रितिनिष्ट्रितिश(क्षा)गुरवः शरा मे ॥ ३३ ॥

स्फारप्रणादैर्मुखरीकृताशं करेण मौर्वीं मुहुरामृशन्तम् ।
 साटोपमित्यं विरतं निगद्य तं प्रत्युवाचाय विभीषणोऽपि ॥ ३४ ॥

वीरः पिता ते यदि मेघनाद छलेन किं रामवधूमनैषीत् ।
 सुपार्खच्छपुटगोचरस्यः कथं स वाणीं कृपणामभाणि ॥ ३५ ॥

अहर्निशं तीर्णकुर्कमकोटिः स्फायन्महापातकपङ्गलिसः ।
 पिताऽपि तावत् न विमुच्यते किमहो कथा का वद सोदरस्य ॥ ३६ ॥

बन्दीकृतानेकमहर्षिकन्यानिःश्वासधूमोर्मिनिलीनशक्तिः ।
 निष्टामसत्कर्मफलैः स यन्ता रामेष्वससन्तु निमित्तमात्रम् ॥ ३७ ॥

तथाऽपराद्दं भुवनैः किमस्य तान्येव मथनाति निरन्तरं यत् ।
 तद्रक्षणार्थं वसुधावतीर्णं न वेच्चि रामं पुरुषं पुराणम् ॥ ३८ ॥

उपासते यं सनकादयोऽपि पश्यन्ति यं चेतसि योगिनश्च ।
रे राक्षसानामुदितं क्षयाय परं पुमांसं तपवेहि रामम् ॥ ३९ ॥

तस्यानुजं लक्ष्मणमाजिभाजं म(न)त्वा भज त्वं यदि जीवितेच्छा ।
असंशयं नो रघुवंशजानां पतन्ति पादप्रणते पृष्ठत्काः ॥ ४० ॥

नो चेदग्न्येषुपरम्पराभिर्विलृप्तमूर्ढा भविता परासुः ।
त्वच्छोणितास्वादनितान्तलोला न कालजिह्वा सहते न(हि)कालम् ॥ ४१ ॥

सौमित्रिन्दारिमवेक्ष्य तद्रीबद्धकुरुं रोपितरोपचापम् ।
विभीषणं तत्क्षणमादरेण स्वविग्रहेणान्तरयाश्वकार ॥ ४२ ॥

प्रावर्ततान्योन्यविमुक्तवाणपरम्पराच्छब्दियद्वितानः ।
चेतथमत्कारकरः सुराणां शक्तिररामानुजयोर्महाजिः ॥ ४३ ॥

उभौ महोदग्रवलाभिमानौ नभस्थले पश्यति सिद्धसङ्के ।
अशेषशक्तविशारदौ तावयुध्यतां लक्ष्मणपेघनादौ ॥ ४४ ॥

एकत्र धातुर्वरलब्धमोजः सद्वैष्णवं धाम परं परेऽस्मिन् ।
जयैषिणोरेकतमं तयोस्तत्त्वातर्कि देवैरधिकं बलीयः ॥ ४५ ॥

विदार्य रक्षोधिपसूनुवक्षो वज्राकररक्षमाधरभूकठोरम् ।
ययौ प्रियं रुद्यातुमिवोरगेभ्यो रसातलं लक्ष्मणकङ्गन्यत्रः ॥ ४६ ॥

भीत्या श्रितानि त्रिदशैः पुरा यैः कुलादिसानून्यपि भेदितानि ।
तैर्मेघनादस्य शरैः कथश्चित्तच्छोणितास्वादरसोऽनुभूतः ॥ ४७ ॥

परिस्वच्छोणितपङ्कन्दिग्धे वक्षस्थले राक्षसराजस्त्वोः ।
आपुङ्गमग्नेष्वपि तच्छरेषु मनागपि क्षाममभून् धैर्यम् ॥ ४८ ॥

प्रत्यङ्गमिन्द्रारिशरावलीभिः परिक्षतस्यापि च लक्ष्मणस्य ।
निर्भर्त्सिताखण्डशरच्छशाङ्का रेजे मुखश्रीर्घुरैव तस्य ॥ ४९ ॥

अनेकरक्षपूर्वगप्रवीरैः प्रोत्साहिताभ्यां बलगर्विताभ्यां ।
इत्थं न संग्रामरसेन ताभ्यां त्रयं दिनानां गतमप्यवेदि ॥ ५० ॥

शश्राम जग्लौ विषसाद् मम्लौ तयोर्पहामत्सरयोर्न कोऽपि ।
विमुक्तशक्तप्रतिशक्तजालैः परस्परं प्राहरतां पुनस्तौ ॥ ५१ ॥

इयच्चिरं तिष्ठति विष्टपान्तकर्तापि रुद्रो न रणे पुरो मे ।
 शस्त्राणि तान्येव स एव चाहमिहाय यातः कथमन्यथात्मम् ॥ ५२ ॥

धिक्कार्पुकं मे धिगिष्वनिमास्तान् यैः सद्यते सम्प्रहरन् मनुष्यः ।
 इतीन्द्रजिज्ञेतसि सम्प्रधार्य दिव्याख्यमोक्षेषु बभार बुद्धिम् ॥ ५३ ॥

ज्वलज्जगद्व्यापिशिखावलानामन्तर्गतो यस्य बभूव भानुः ।
 स्फुरत्स्फुलिङ्गाकृतिरन्तरिक्षे सोऽमुञ्चदस्त्रं शिखिदैवतं तत् ॥ ५४ ॥

तदख्यातस्य तदा समन्ताद्विस्तारिणीभिः शिखिनः शिखाभिः ।
 ज्वलत्सु पुच्छेषु वलीमुखानां चकम्पिरे चेतसि सिद्धसङ्घाः ॥ ५५ ॥

सौमित्रिभ्राजत पावकस्य ज्वालावलीभिः परिवेषिताङ्गः ।
 करालनेत्रानलदीप्यमानो दाहक्षणे रुद्र इव स्मरस्य ॥ ५६ ॥

क्रतुक्रियारक्षणदक्षिणेन यत्कौशिकात्तेन मुनेरवासम् ।
 अमोघमस्त्रं मुमुचे तदख्यानिवारणं वारुणसंज्ञकं तत् ॥ ५७ ॥

तदा तदख्याहृतवारिदालीकालीकृताशेषनभोविभागः ।
 धारावलीभिः पयसां समन्तान्निर्वापयामास हुताशनं सः ॥ ५८ ॥

यद्यत्सुरेन्द्रारिरमुञ्चदस्त्रं तत्त्रिजाख्येण वृथा स चक्रे ।
 सौमित्रिणा निष्फलसर्वयत्नो वैलक्ष्यविच्छायवपुर्वलोकि ॥ ५९ ॥

अत्रान्तरे विस्फुरदुग्रेतेजा जयेति देवैरभिनन्द्यमानः ।
 शरं पुरेव त्रिपुरे पुरारिः स सन्दधे सायकमर्द्धचन्द्रम् ॥ ६० ॥

तपग्रजं चेतसि सन्निधाप्य सीतापदाम्भोजरजःकणांश्च ।
 आकर्णमाकृष्य शरासनान्तं वीरस्तमस्मिन्विसर्ज वाणम् ॥ ६१ ॥

स्फुरच्छिखो व्योमनि सिद्धसङ्कैर्दृष्टः क्षणं लक्ष्मणकड्कपत्रः ।
 अपातयत्तस्य शिरः क्षणार्द्धात्तच्छृङ्खमद्विव वज्रपातः ॥ ६२ ॥

प्रकम्पयन् संहननातिभारात्साम्भोनिधिद्वीपवनाद्रिमुर्वीम् ।
 आनन्दशोकप्रभवाश्रुपूरैः पपात सार्द्धं स सुरासुराणाम् ॥ ६३ ॥

रणाङ्गणे क्ष्मातलतूलतल्पे तस्मिन् प्रसुप्ते क्षयकालरात्रौ ।
 परःशता वानरदीपकेषु रक्षःप्रवीराः शलभत्वमापुः ॥ ६४ ॥

अथान्तरिक्षात्मुरलोकमुक्तप्रभूतमालाञ्जितकण्ठपीठः ।

सौमित्रिराजिश्रमवारिबिन्दुसन्दोहमुक्ताफलभूषिताङ्गः ॥ ६५ ॥

वलगद्विरुचैः प्रमदप्रकर्षाद्वलीमुखेन्द्रैनुगम्यमानः ।

संस्तूपमानः सुरचारणौघैस्त्रपानमन्मौलिरियाय रामम् ॥ ६६ ॥ युग्मम् ॥

गाढप्रहारव्रणजर्जराङ्गमुद्धृत्य दूरादवनौ लुठन्तम् ।

तं वक्षसा स्नेहभराभिरामो रामोऽग्रहीद्वाष्पपरिलुताक्षः ॥ ६७ ॥

न चन्द्रनैर्नेन्दुकरैः प्रशान्तो न पद्मिनीपृष्ठवमास्तर्यैः ।

क्षणं स सीताविरहामितापस्तदङ्गसङ्गेन शशाम तस्य ॥ ६८ ॥

जयावदानं युधि लक्ष्मणस्य तस्मै तदानन्दपराः शशसुः ।

वलीमुखेन्द्रा जयनादभङ्गीसङ्गीतकैस्तत्र वक्त्युग्रन्ये ॥ ६९ ॥

कर्णाटवीदारुणदाववन्हर्मनोविनोदार्णवकुम्भयोनिः ।

जयारवः कोऽपि कणीश्वराणामभूद्विसर्पन्दशकन्धरस्य ॥ ७० ॥

संशोषिते संयति मेघनादमहानदे लक्ष्मणभास्करेण ।

तदाश्रयैस्तपुरवासिलोकैरत्याकुलैर्मानकुलायितं तैः ॥ ७१ ॥

प्रत्यङ्गनश्च प्रतिमण्डपश्च प्रत्यालयश्च प्रतिचत्वरश्च ।

विलुप्तसर्वान्यकथाविशेषं हाहेति सर्वत्र महाविरावम् ॥ ७२ ॥

प्रियप्रणाशोऽवशोकदीर्णचक्षुःपुरन्धीपृथुकार्तनादम् ।

विलापकोलाहलमूर्च्छनाभिरपास्तपाथोनिधिघोरघोषम् ॥ ७३ ॥

निश्चासधूमोर्मिभिरङ्गनानां शीर्णाङ्गणाशोकनवप्रवालम् ।

विलोचनेभ्यः स्वदश्वपूरैः द्रुतालयप्रान्तविहारभूमि ॥ ७४ ॥

प्रत्यालयं शान्तिनिशान्तशंसिभेरीमृदङ्गानकशङ्गनादम् ।

निवृत्तनानाविधन्तभिन्नमूर्च्छामिलन्मङ्गलमङ्गनाम् ॥ ७५ ॥

उत्तालशैवालजटालवापीजलस्वलद्वालयरालमालम् ।

लीलावतीलालनलाभलोभविनिश्चसत्केलिकुरङ्गशावम् ॥ ७६ ॥

अनलपतूर्यत्रयनादभङ्गीसङ्गीतकैरुज्जितरङ्गशालम् ।

दिनावसाने कुसुमापणांतर्विमुक्तसञ्चारविलासिलोकम् ॥ ७७ ॥

वैधव्यविधवस्तवधूविलासं विमुक्तवाद्यत्रतवेणुवीणम् ।
 वियुक्तवैतालिकवर्गदाहं (?) विस्तीणविश्वव्यसनावतारम् ॥ ७८ ॥
 सर्वत्र वक्रान्तरचञ्चदग्निज्वालावलीघोरशिवाविरावम् ।
 सर्वत्र मत्तश्वरणानुषङ्गिकड़गलकीर्णाखिलराजमार्गम् (?) ॥ ७९ ॥
 निरञ्जनाक्षिसवदशुबिन्दुमुक्ताफललिङ्गिधनस्तनीभिः ।
 परिस्फुरत्कड़णराजिरक्तकराग्रसुप्राननपड़न्जाभिः ॥ ८० ॥
 विष्वग्निलोलालकवल्लरीभिर्घृतैकलावण्यविभूषणाभिः ।
 अगाधदुःखाम्बुधिमध्यमग्नोभिरध्यासितमङ्गन्नाभिः ॥ ८१ ॥
 उत्पातवातान्वितवानघात्तं (?) सज्जातवातायनजालपातम् ।
 कटुकणत्काककदम्बकेन समन्ततः संश्रितसौधशृङ्गम् ॥ ८२ ॥
 तत्पूर्वजाताङ्गुतवैशसेन लङ्गापुरं संश्रितशोकलोकम् ।
 अगण्यकारुण्यरसाम्बुराशौ निमज्जयामास न कस्य चेतः ॥ ८३ ॥ कुलकम् ॥
 इत्यं कथश्चिद्विनिरुद्धवाष्पपूर्जनानां पुरसुन्दरीणां (?) ।
 तदा परं शुश्रुविरे समन्तात् कारुण्यगर्भाणि वचांसि तत्र ॥ ८४ ॥
 भ्राता मदीयो निहतः सुतो मे सहे न चाहं प्रियशोकदाहम् ।
 ममास्ति शेषः शिशुरेक एव हताऽस्मि हा हाऽस्तमितं कुलं मे ॥ ८५ ॥
 हा तात हा बान्धव हा तनूज प्राणेश हा हा बत बन्धुवर्गाः ।
 किं कारणं प्रेमपरा परास्ता समेत्य सर्वैरहमेककालम् ॥ ८६ ॥
 यद्वीक्षणशोभकरीक्षमाणां मामक्षिणोदक्षिनिमेषमुद्रा ।
 प्रियस्य तस्यापि चिरप्रवासे जीवामि पापा प्रियजीविताऽस्मि ॥ ८७ ॥
 रामः श्रुतो मन्मथमुग्धमूर्तिरुष्टासि दौर्भाग्यनिकेतने त्वम् ।
 हा तेन ते शूरपणवे मनोभूकेलीरसेच्छा कथमाविरासीत् ॥ ८८ ॥
 गर्भस्थितैवासि न किं विलीना जाता कथं चेदथ जीविता किम् ।
 येनाधुना रावणराजधान्याः संवर्तहर्तुर्भवती वभूव ॥ ८९ ॥
 कृतापराधाऽपि रघूद्वेन न तेन कारुण्यवता हताऽसि ।
 अशेषलङ्गापुरघस्मरेण हुताशनेनापि कथं न दग्धा ॥ ९० ॥

एतस्य जाता रघुनन्दनेन मूलं महावैरमहीरुहस्य ।
 अक्षादिरक्षः कुलकालरात्रेऽपैकगेहं भवती प्रदोषः ॥ ९१ ॥

रौद्रं शिशुत्वेऽपि बभज्ञ चापं यो हैह्यारिं तरसा जिगाय ।
 एकः खरादीन् शतशो जयान पौलस्त्य किंते वितथेन (न तथापि) वैरम् (?) ९२

त्वयाऽनुभूतं बलमिन्दसूनोः कर्पेर्न तस्मिन्निहते भवांश्चेत् ।
 रामेण वैराद्विरराम कस्मादम्भोधिबन्धे न महाद्भुतेऽपि ॥ ९३ ॥

अखर्वगर्वादवमानिताश्चेच्यया पुलस्त्यप्रमुखा श्वाचः ।
 मज्जन्तमज्जानमहाम्बुराशौ निजं निजेनैव न किं निषिद्धः ॥ ९४ ॥

अद्यापि संविन्मयलोचनेन सम्यड्ङ्गिनरीक्ष्यान्तमुपैहि रामम् ।
 प्रसाद शेषानपि पाहि बन्धून् ममात्मजाश्चापि निभूषणानि ॥ ९५ ॥

अत्यर्थं प्रादुरासन् प्रसभमरतयो नैकरक्षःक्षयाद्या—
 स्तेनात्यर्थैविनोदैविर्तिथविहसितैर्गोपयाच्चक्रिरे ताः ।

तस्याशेषप्रणाशप्रगुणपलिनताधूमराजिः समन्ता—
 दिन्द्रारातिप्रणाशप्रभवमकथयस्त्किंतु शोकाश्रिमन्तः ॥ ९६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये एकोनचत्वारिंशः सर्गः ।

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुथा ।
 अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भीमकवेः कवितारसे ॥

चत्वारिंशः सर्गः ।

—४४४—

शक्रवैरिणि गते शलभत्वं लक्ष्मणौजसि महोदरवीरः ।
 आदरादभिदधे दशकण्ठे सङ्गरोत्कलिकयाऽङ्गुलितं स्वम् ॥ १ ॥
 शक्तिपट्टिशगदाङ्गुशहस्तैः स्यन्दनाश्वमयवारणयानैः ।
 सोऽनुगौस्सह निदेशमवाप्य स्वामिनः समरभूमिमगच्छत् ॥ २ ॥
 उद्धृतोऽद्वृधुरघैर्हरिवीरैरङ्गदद्विदैन्दनलाघैः ।
 तत्र मौलरजनीचरयोधाः सङ्गिनःसङ्गरसैः समगच्छन् ॥ ३ ॥
 मेघनीलवपुरायतदन्तो मत्तवारण इव प्रतिगर्जन् ।
 सोऽपि पर्वतशयेन हरीणां नायकेन रुधे रुधिराशी ॥ ४ ॥
 वश्वनाय रणशृङ्गलचारीरीतिभिस्तदुभयोरजनिष्ट ।
 बाहुयुद्धमतिदारणमुच्चैः शक्तशैलशरचापगतेन ॥ ५ ॥
 निष्पुरं हृदि निपात्य स मुष्टिं चेतनां कपिपतेरपनिन्ये ।
 पिष्टवांश्च विधिलम्भितसंज्ञो यातुधानपुरसा तरसा सः ॥ ६ ॥
 व्याणकर्णनयनाननरन्त्रैरुद्धमन् रुधिरमाप स नाशम् ।
 पारिजातकुसुमानि किरदिस्तुषुवे कपिवरः सुरसार्थैः ॥ ७ ॥
 तद्विनाशमवगम्य समीकाङ्गुसराक्षसमुखैर्दशकण्ठः ।
 तत्प्रियत्वरिषुपत्सरभावाद्वःखरोषपरमावधिमाप ॥ ८ ॥
 निर्ययावथ विष्टय युयुत्साकेलिकौतुकसमुत्सुकवाहुः ।
 सोऽधिरुद्ध रथमुत्तरलङ्गगोपुरेण सह सर्वचमूभिः ॥ ९ ॥
 उत्सृजन्तपमितः शरजालं रावणं भ्रुकुटिभीषणभालम् ।
 अप्यवेक्षितुमहो युधि नालं वानरास्तमभवन्निव कालम् ॥ १० ॥
 उत्कटभ्रुकुटिकोटिविटङ्गस्पष्टसङ्गटललाटतटान्तः ।
 उच्चलन् विकटनिष्टरमुष्टीन् कोटिशः कपिभटान् स्म पिनष्टि ॥ ११ ॥
 लीलया नलिननालदलानां निर्ममन्थ परितः प्लवगेन्द्रान् ।
 सञ्चरन् समरभूमिसरस्यामुन्मदः स गजराज इवोच्चैः ॥ १२ ॥

कांश्रिदक्षिपदपान्निधिनीरे कानपि क्षितितलेन ममर्द ।
 निष्पिषेष परिरभ्य च कांश्रिदक्षसा स तरसा हरिवीरान् ॥ १३ ॥
 पार्खयोर्न पुरतोऽथ न पश्चात्स्थातुमक्षमतया युधि तस्य ।
 दूरगाः श्रुतधनुर्गुणनादैः सेदुरुग्रमहसोऽपि कपीन्द्राः ॥ १४ ॥
 तेन रोषरभसेन जिघांसावेशवश्यहृदयेन मुहूर्तात् ।
 सङ्ग्नराजिरमकारि विनाशत्रासविद्रुतहरीन्द्रदरिद्रम् ॥ १५ ॥
 विद्रवद्वलमवेक्ष्य कपीनां तन्निषेद्धुमनुयोज्य तदीशम् ।
 द्वां दिशश्च पिदधन् शरजालैर्लक्ष्मणो रणरसेन तमाप ॥ १६ ॥
 एष शक्रजयिनो युधि हन्ता निश्चितं मम रिपोरसवश्च ।
 इत्यवेत्य स विरिश्चिवितीर्णा लक्ष्मणस्य हृदि शक्तिममुच्चत् ॥ १७ ॥
 शक्तिभिन्नहृदयो निपपात क्षमातले रघुपतेरनुजन्मा ।
 स्वःसदां गगनवर्तमनि हाहेत्युच्चचार करुणाव्यनिरुच्चैः ॥ १८ ॥
 शक्तिभिर्विटपिभिर्गिरिकूटस्तं निजधनुरभितो हरिवीराः ।
 तस्य वज्रवपुषो न पुनस्तौ रोममात्रमपि भेदमवाप ॥ १९ ॥
 राघवोऽनुजनिपातसमुत्थं शोकवेगमविचिन्त्य कथञ्चित् ।
 दुर्दिनं किमपि वैरिणि वीरो वाणसंहतिमयं विततान ॥ २० ॥
 शत्रुसान्दशरसंहतिसिन्धुं तं मनागपि तरीतुमशक्तः ।
 अप्यनल्पणखेलनखिन्द्रः स्वां पुरीं प्रतिजगाम दशास्यः ॥ २१ ॥
 नेतुमौषधवरं हिमशैलप्रस्थसंस्थमय वीक्ष्य तमित्यम् ।
 मारुतिः श्वशुरबोधितसौरीस्प्रेतिरो दिशमगच्छदुदीचीम् ॥ २२ ॥
 यच्छयानमनुजं रणभूमौ वीक्ष्य तस्य हृदयं न विद्रो ।
 तर्कयामि तदभूत्परमेकं कारणं परमपूरुषधाम ॥ २३ ॥
 तं निधाय गतचेतनमङ्के भ्रातरं रघुपतिः क्षितिपीठात् ।
 अश्रुपूरपरिपूरितनेत्रो भूरि शोकविकलो विललाप ॥ २४ ॥
 वत्स यच्छ गुरुवत्सल वाचं त्वं ममाशयशयार्थविधाता ।
 अद्य ते मयि पराङ्मुखवृत्तिः कथयतां कथमभूस्त्वमकस्मात् (?) ॥ २५ ॥

वीक्ष्यसे वदसि किं न पुरस्तादार्तमग्रजममुं विलपन्तम् ।
मोहमीलितविलोचनपद्मं मञ्जुलं वदनमुक्तमयैतत् ॥ २६ ॥

अङ्गस्तव कृतो वनयाते वाष्पगद्दगिराऽस्मि जनन्या ।
वत्स मां परिसरेऽरिनगर्या हा विहाय कथमद्य गतोऽसि ॥ २७ ॥

तादशः सहचरस्तव राम प्रोज्जितः स भवता कथमेकः ।
आर्ययेति करुणं वद पृष्ठः का भविष्यति मुखे मम वाणी ॥ २८ ॥

जीवितं मदनुजस्य गृहीत्वा नष्टवान्प्रभमन्तकचौरः ।
आदिशाशु रविपुत्र हरींस्तनिग्रहाय च तदानयनाय ॥ २९ ॥

अङ्गद प्रहिणु वानरवीरान् यान्त्वमी स्वविषयेषु यथेच्छम् ।
जीवितेऽपि हृदयं निरपेक्षं किं जयेन जनकात्मजया किम् ॥ ३० ॥

आततायिनपरातिमहत्वा नाभिषिञ्च्य च विभीषणमेनम् ।
सत्यसन्ध्य समरे वद कस्मादाहृताऽद्य भवता चिरनिद्रा ॥ ३१ ॥

त्वद्भुजौ मनसिंकृत्य मयाऽसावाहृतोऽतिविषमो रणभारः ।
एतयोस्समुचिता चिरनिद्रा साम्रतं किमसमाप्य विपक्षम् ॥ ३२ ॥

मुक्तकण्ठमतिशोकरथार्तो धैर्यमौज्ज्य (?) विलपन् रघुनाथः ।
सौषधीकगिरिशुद्धकराग्रं वीरमैक्षत पुरो हनुमन्तम् ॥ ३३ ॥

शक्तिशल्यमपनीय सुषेणस्तत्समाहृतवरौषधियोगात् ।
लक्षणस्य च सचेतनभावं स्वभृत्तिसममाशु चकार ॥ ३४ ॥

तत्क्षणं वनसदां जयघोषः कोऽपि स प्रतिदिशं विजजृम्भे ।
येन यातुपतिविंशतिनेत्री चिन्तयाऽजनि विनिश्चलतारा ॥ ३५ ॥

कुद्धकेसरिकठोरकराग्रकान्तकुञ्जर इवोज्जितदर्पः ।
निःश्वसन्तितरा स जुघूर्णे तार्श्यपक्षतिभयादिव सर्पः ॥ ३६ ॥

केलिवेशमसु विनोदयुतेषु प्राप राक्षसपर्तिर्विनोदम् ।
वीरमेकमपि राममनेकं पश्यति स्म पुरतः प्रहरन्तम् ॥ ३७ ॥

मा मुधा क्षिप मृगाक्षि कटाक्षान् स्त्रिग्धमुग्धहसितैरलमेतैः ।
विश्वविश्वमपि पश्यति चित्तं शत्रुपत्रिमयमेव ममाद्य ॥ ३८ ॥

सनु सुन्दरि मनोभवभावाः किं वृथैव विदधासि विलासान् ।
कापि निर्वृतिपुर्णैति न चेतो रामचापचकितं चपलाक्षि ॥ ३९ ॥

पुष्पकं विविधविस्तृतपुष्पं नैव केलिसदनश्च सुखाय ।
भोगिभोगसदृशा मम भोगा राममेव पुरतोऽयं निरीक्षे ॥ ४० ॥

यग्नकृतानि च वचांसि गुरुणां पुण्यधीर्यदनुजोऽपि निरस्तः ।
यज्ञगन्ति मथितान्यभिमानात्तक्फलं प्रियतमेऽनुभवामि ॥ ४१ ॥

भ्रातृमित्रसुतवन्युविनाशादप्यदस्तुदति मामतिमात्रम् ।
सोऽनुजो यदनिशं हितवादी मानितो नहि मया मयपुनि ॥ ४२ ॥

हा विभीषणं न मे कथमेकं सोढवानसि गुरोरविवेकम् ।
यातु यातु रमना शतधा सा त्वं यथा कटुबचोभिरपास्तः ॥ ४३ ॥

रामरोपविधुरः शरणार्थं यामि तस्य यदि विश्रवसोऽङ्गम् ।
साम्प्रतं तदवधीरितपूर्वो लज्जयिष्यति स मामुपहासैः ॥ ४४ ॥

क ब्रजामि मम धीरतिमूढा शाखि सुन्दरि करोमि किमद्य ।
कोऽपि मां न परिरक्षितुमीशस्तं विहाय गिरिजापतिमेकम् ॥ ४५ ॥

किं ब्रवीमि कृपणोचितमेतद्रावणोऽस्मि विजिताखिलविश्वः ।
साऽस्ति होमपतिरीश्वरदत्ता येन मे करगतैव जयश्रीः ॥ ४६ ॥

इत्युदीर्यं महिषीं कुशपाणिः स्नानपूतवपुरीश्वरमन्त्रैः ।
संजुहाव विधिवद्विजयार्थी यातुधानपतिरग्निपु हव्यम् ॥ ४७ ॥

चारुबोधितविभीषणवाक्यैः(क्यः)तत्क्षणं रविसुतोऽङ्गदमुख्यान् ।
तस्य होमविधिनाशनहेतोरादिदेश दश वानरवीरान् ॥ ४८ ॥

ते मिथः कथितदोरभिमानास्तुङ्गशङ्गमपि दुर्गमतीत्य ।
होमधामनि गता यमिनं तं वीक्ष्य विस्मयमनल्पमवापुः ॥ ४९ ॥

तन्नितान्तपर्वतवाक्यैर्नोदितिष्ठदपहाय स होमम् ।
प्राकृतप्लवगबालकलीला तेन तेषु विदधे त्व(भि)मानात् ॥ ५० ॥

तत्र ते मयसुतामथ नीत्वा गाढमाचकृषुरुलिलिखुश्च ।
तामवेक्ष्य कृष्णं विलपन्तीमुञ्जिताहुतिविधिः स उदस्थात् ॥ ५१ ॥

पात्रपङ्किमवभित्र च पिष्ठा वेदिकाश्च शिखिनं शमयित्वा ।
 रावणस्य रुषितस्य समक्षं ते यथागतमगुः क्षणमात्रात् ॥ ५२ ॥
 साम्प्रतं प्रमथशङ्करमूर्तेरहणां रणरसेन विधास्ये ।
 चन्द्रहासदलितैर्गलमालाद्रामलक्ष्मणकपीन्द्रशिरोऽज्ञेः ॥ ५३ ॥
 इत्थमादरथुतोद्धतसन्धो निर्जगाम च रणाय मदान्धः ।
 श्वेतगृध्रशतपक्षनिवातप्रोद्धुतव्यजपटेन रथेन ॥ ५४ ॥
 अवानयन्दशशरासनमौर्वानिस्वर्वन्दर्शदिशावदनानि ।
 अभ्यगादशरथात्मजमाजिपीतिवर्द्धितरसो दशकण्ठः ॥ ५५ ॥
 मातलिर्दशरथात्मजहेतोरायुधानि विविधानि च वर्म ।
 आनिनाय रथमिन्द्रनिदेशात् तारहारिमणिरत्नवरुथम् ॥ ५६ ॥
 स्यन्दने दशमुखः पदचारी राम इत्यनुचितं हृदि मत्वा ।
 अम्बरे रणनिरीक्षणरागादागतेन हरिणा न विषेह ॥ ५७ ॥
 भानुनन्दनविभीषणवाचा स्वीचकार कथमप्युपरोधात् ।
 प्राभृतं मघवतस्तदुपेतं रामनामपिहितो दनुजारिः ॥ ५८ ॥
 वन्नवर्म परिधाय तदेष प्रस्फुरत्परमधामनिधानम् ।
 भानुमानुदयशैलमिवोच्चैरस्त्रोह तमथो रथमैन्द्रम् ॥ ५९ ॥
 स्यन्दनेन जविना गरुडेन प्रोद्यमान इव काश्चनभासा ।
 तेन घोररिपुणा रणराणी संययौ स भगवान्मनुजाङ्गः ॥ ६० ॥
 वाडबो भृगुपतिर्भवता यो निर्जितः सुभट तावदकाण्डे ।
 साधु रावण कथं वद सत्यं तावोव सच्च हैह्यहन्ता ॥ ६१ ॥
 अप्यकम्पयमुमासहितं तं पर्वतोद्धरणपर्वणि शर्वम् ।
 विश्व(पश्य)विश्वजयिनोऽपि तदाद्यं नाम रावण इति प्रथितं ते ॥ ६२ ॥
 राम यो मम रणेऽभिमुखोऽभूदेक एव बलवान् स जटायुः ।
 सोऽपि किं न दशकण्ठ सुपार्वो योऽर्द्धवर्तमनि ततो मिलितस्ते ॥ ६३ ॥
 यद्वलेन भवतो विजयेच्छा तेतु काननसदः पशवो मे ।
 केऽपि केऽपि पुनरेषु सवार्या (माना) वालिनस्तदनुजात्मजमुख्याः ॥ ६४ ॥

उत्तरोत्तरपदै रघुनाथस्येत्थमुत्तरवशाद्वकण्ठः ।
म्लायमानवदनावलिलक्ष्यो गृहमर्महतिदून इवाभूत् ॥ ६५ ॥

भूय एव स विहस्य विशेषात् रावणेन परुषाक्षरमूचे ।
डिम्भमेवमनुजाधमवस्थामन्वशाद्वचनपाटनमेवम् (?) ॥ ६६ ॥

मुग्धमन्दमुख सम्प्रहरन्तः सायकास्त्वयि घृणां दधते नः ।
केदमक्षमतमं भवदङ्गं कामरेन्द्रकरिकुम्भमिदोऽमी ॥ ६७ ॥

वालचापलतया प्रतिकूलं क्षान्तमक्षमतया तव सर्वम् ।
गच्छ मानव न जीवसि तिष्ठन् किं हतेन वत दैवहतेन ॥ ६८ ॥

कुम्भकर्णमवधीश्चिरनिद्राघृणीमानमलसेन्द्रियमाजौ ।
गर्वमुद्रहसि किं विधिदोपः केवलं स खलु नो भवदोजः ॥ ६९ ॥

पौरुषं तदिह किं यदि बद्धो भूरिभिः कपिभिरम्भिरविधिः ।
संहनानि हि तृणांयपि सान्द्राण्यद्विभेदि सलिलं स्वलयन्ति ॥ ७० ॥

नान्तको न वरुणो न कुवेरो न त्रिविष्टपसदामपि भर्ता ।
आभिमुख्यमभजन्मम युद्धे राम कर्त्त्वमासि मानवमात्रम् ॥ ७१ ॥

नायकं वनसदां रणतीर्थे सानुजं च विनिहत्य भवन्तम् ।
अद्य सर्वमशिताऽस्मि परेतांस्तर्पयामि रुधिराञ्जलिदानैः ॥ ७२ ॥

सन्तु शूलपरिघासिमुशुण्डीपट्टिशप्रहतयस्तव हत्यै ।
एकमेव मम चापविषुक्तं सायकं परममुं विषहस्व ॥ ७३ ॥

त्वं निशाचर विक्त्थनमेतत् किङ्करो (हृतं) युधि निदर्शय कर्म ।
इत्युदीरितवति स्मयमाने राघवे स विशिखं विससर्ज ॥ ७४ ॥

तं निकृत्य शरमम्बरमार्गं भूर्तदर्पमिव तस्य किरीटम् ।
पाटयन्नविशदाशु धरित्रीं राघवेषुरसमग्रमुगाङ्कः ॥ ७५ ॥

आश्रुतिश्रयितकार्युक्मौर्वीनादसंमिलितसिंहनिनादैः ।
भेदयन्निव दिशः स समन्तादावृणोद्घुपतिं शरजालैः ॥ ७६ ॥

मुक्तमार्गणमरीचिसमूहैस्तामरातिशरसंहतिमुच्चैः ।
 वारिवाहपटलीमिव भित्वा विस्फुरन् रविरिवैक्षयत रामः ॥ ७७ ॥

नोपमानमथ नाष्टुपमेयं भूतभाविभवदाजिभिरपे ।
 यस्य यत्तदुभयं स्वयमासीत्कृत्ययोरनिजमन्युजजन्यम् (?) ॥ ७८ ॥

विस्फुरन्वियति तद्रथचक्रोत्वातभूतलभवो युधि रेणुः ।
 तत्परस्परशिलीमुखलोहच्छेदजातशिखिधृम इवासीत् ॥ ७९ ॥

निर्विकल्पममलं परमेकं ब्रह्म मानवतनुस्थगितं यत् ।
 तन्महःप्रसरतो युधि धैर्यं रक्षसः किमपि पश्यत तस्य ॥ ८० ॥

राघवस्य शरधोरणिधारारुद्धर्वनयनप्रसरण ।
 केवलं स्वशरसंहतिरुग्रज्यानिनादमनु तेन वितेने ॥ ८१ ॥

एष विंशतिमुजस्य शरान्मे सम्प्रतीच्छति शर्द्विमुजोऽपि ।
 सोऽतिविस्मयमियाय न यस्मात् स्वाधिकं कमपि वेत्ति न मानी ॥ ८२ ॥

तत्तनुच्छदपरिस्वलनोत्थं वीक्ष्य पावकमुद्दर्चिषमाजौ ।
 व्योम्नि सिद्धपरिषद्वहनास्त्रभ्रान्तिमाप दशकण्ठशरेषु ॥ ८३ ॥

सर्वतः कृततनुच्छदभेदैर्भेदितेऽपि हृदि राघवाणैः ।
 मौलिरत्नमपि(भि)मानधनानां नो मनागपि ययौ स विकारम् ॥ ८४ ॥

तौ परस्परशरौघनिपातप्रस्फुरद्विधरशोणशरीरौ ।
 प्रापतुः समरकाननभूमौ स्मेरशालमलिपलाशविलासम् ॥ ८५ ॥

भूरिभीतिजननं भुवनानां दारुणं प्रबलमौरगमस्त्रम् ।
 रावणेन मुमुक्षेऽथ जयश्रीवाञ्छया रघुपतौ रुषितेन ॥ ८६ ॥

उत्फणैश्च विषमैर्विषमास्यैरुद्वमद्विरुरगैरुरुभोगैः ।
 व्यानशे जगदपि क्षयकालक्षुद्धवारिनिधिर्वीचिच्यामैः ॥ ८७ ॥

मध्यमानमहिमिः कपिसैन्यं वीक्ष्य चात्मनि निबन्धनमुग्रम् ।
 स द्रुतं तदपनोदनहेतोर्गारुडं बलवदस्त्रममुच्चत् ॥ ८८ ॥

उच्चलत्कनकशैलतटाभाः पक्षतिक्षुभितदिग्गजराजाः ।
 चञ्चुकोटिदलिताभ्रनिकाया दारुणा ददृशिरे दिवि ताक्ष्याः ॥ ८९ ॥

तानवेश्य विलसद्पुराभापिञ्चरीकृतसमस्तदिग्न्तान् ।
 तानि भीतिरलानि समन्तादद्रवन् सपदि नागकुलानि ॥ ९० ॥

आददेऽथ रजनीचरभर्ता यत्किल ज्वलनदैवतमस्त्रम् ।
 वासुणेन विशिखेन तदानीमापततदपि शान्तिमनैषीत् ॥ ९१ ॥

अक्षिपत्क्षयदिवाकरदीपां शक्तिमस्तपतिर्निशितां याम् ।
 अन्तरा क्षुरमुखेन शरेण व्याञ्छिन्तसपदि तामपि रामः ॥ ९२ ॥

संरुष्टविनयनदत्तमुग्रसारं सावर्तातुदशशतकोटिकान्ति (?) ।
 पौलस्त्यस्त्वमल्पमोघपातमुच्चैः शस्त्राख्यव्ययस्थितोऽग्रहीच्छशूलम् ॥ ९३ ॥

स्फूर्जन्चौर्यातिरिक्तोच्छुसितसमुदितस्फाररोमाञ्चगात्रः
 त्रुञ्जतसन्धानसन्धिः समररसवशावेशविभ्रान्तनेत्रः ।

क्रूरः क्रोधाद्वाणो दशभिरपि मुखैस्तिष्ठ तिष्ठेति रामं
 यानात्सोऽभ्युत्पत्पात द्रुतमरजनक्षोभकृच्छ्लहस्तः ॥ ९४ ॥

विश्वत्रयव्यसनवारणकारणाय स्वस्त्यस्तु ते दशरथात्मज नस्तपोभिः ।
 शूलस्य तस्य वलमद्वतपीक्षमाणा दिव्यास्तदा मुनिगणाः सममित्यवोचन् ॥ ९५ ॥

अद्यानिष्टं भवति जगतामाः किमेतत् किमेतत्
 प्रापस्येतद्विफलय विधे प्रोद्धृतं शूलमुग्रम् ।

यावद्रीः स्यादिति दिविषदां रायवस्तावदाशु
 ब्रह्माख्वेण त्रिभुवनरिपोराञ्छिनच्छीर्षराजिम् ॥ ९६ ॥

उद्भूतभूलिपटलैः परिधूसराणि संसक्तसङ्करसोद्भुरितालकानि (?) ।
 स्पर्द्धावशादिव परस्परमेककालं पेतुः शिरांसि विशदानि दशाननस्य ॥ ९७ ॥

क्षणं भ्रमित्वा स्वलदाकुलक्रमं सपृष्टलास्पालितपिञ्छलच्छवि (?) ।
 पपात निर्घातसहस्रनिस्वनप्रकम्पितोर्वीवलयश्च तद्रूपः ॥ ९८ ॥

अलभत गतभारा भूमिरुच्छुसमुच्चैः रविरपि निजवंशस्योदयात्संदिदीपे ।
 प्रमदमधिकमीयुर्नाकिनो वीतशङ्का धृतवति जयलक्ष्मीप्रुद्यते रामनाम्नि ॥ ९९ ॥

जगुरथ सुरमार्गे चारु गन्धर्ववर्या ननृतुरपरनार्यो दिव्यतूर्याणि नेदुः ।
 दशमुखरिषुमौलौ लोलरोलम्बमाला सुरवरकरमुक्ता पुष्पदृष्टिः पपात ॥ १०० ॥
 चिन्ताकुले रघुपतौ स्फुटमुल्लसन्ती गीर्देवता भगवती स्फुटमन्तरिक्षात् ।
 क्रव्यादमन्दिरचिरोपितराजपुत्रीस्तीकारसंशयविकारमपाचकार ॥ १०१ ॥
 नीतं विजित्य धनदं दशकन्धरेण हत्वा परं रघुपतिः स्वयमग्रहीत्यत् ।
 संशुद्धया हुतभूजि प्रियया विमानं तच्चानुजेन सह पुष्पकमास्त्रोह ॥ १०२ ॥
 प्रहं प्रहित्य सरथं दिवि शक्तूतं सार्द्धं ससैन्यकपिराजविभीषणाभ्याम् ।
 मिद्राङ्गनाभिरभिगीतजयावदानो देवो जगाम नगरीं निजराजधानीम् ॥ १०३ ॥

रामस्यासीद्वासिष्ठप्रमुखमुनिवर्त्तेत्य सम्यक्प्रणीतः
 सुग्रीवादिष्ठहृष्टलवगशतसमानीततीर्थोदकेन ।
 मूर्च्छन्माङ्गल्यतूर्यध्वनिमिलितमनोहारिगेयप्रपञ्च –
 स्फीतो राज्याभिषेकः त्रिभुवनजनतानन्दकुत्सुन्दरेऽन्हि ॥ १०४ ॥

इति श्रीमदभिनन्दकाल्ये कायस्यज्ञातिकुलतिलकेन महंश्रीदेवपालतनयेन
 महंश्रीभीमकृतौ सर्गचतुष्टयां चत्वारिंशत्तमः सर्गः ॥

रामचरितान्तर्गतपद्याना—मकाराद्यनुक्रमणिका ।

अ	पृष्ठ.	पृष्ठ.
अकरोदसकृत्प्रसादवान्	११४	अचलत्यपि तत्र कार्यसिद्धिम्
अकारणं सत्यमकारणं तपो	३९	अचिन्तयल्लाभसमम्
अकालहरणादेव	२४९	अनुम्भवदेकेन वधूमुखम्
अकुतोभयमध्युवास	६९	अजनि प्रथमं ततोपयन्ता
अकृतविहगानीको०	४६	अजनिष्ट कुलेऽरविन्द्रवन्धोः
अकृतात्मचिकित्सेन	३१९	अजयत्कमशः शुभाः स भूमीः
अकृत्रिमैश्चाटुशतैः	२७९	अजिवन्नथ संकीर्णम्
अकृत्वा सकृदप्यारात्	२४८	अजोऽयं जायते योगी
अकृत्वा समसंभाषाम्	८७	अज्ञातपातः प्रतिहारपालैः
अकृपे कृष्णामकारणम्	१०८	अटवीमर्याति स्म निकलः
अक्षतं पूर्वगैत्यमाययौ	२६०	अत ऊर्ध्वमहं न वेद्धि वृत्तम्
अक्षात्रं क्षत्रिययुवा	९	अतिकायादयो वीरा:
अक्षा मृगाक्षयो मृगया	२३	अतिकायोऽपि चिन्तावान्
अगर्जवर्षेः पिदधे	४८	अतिकृशामपि दीधितिं०
अगात्परिगतस्ताभ्याम्	७२	अतिक्रान्तः कालः परिक्लित०
अगादतिक्रम्य दिनानि	३२	अतिक्रान्तास्त्वयाऽन्धेन
अगाधं वैयमार्यस्य	४	अतिथीन्दुविलोकनोत्थया
अगृहीतकालनियमां कुसुमैः	२३१	अतिथे परिगृह्यतामियम्
अगृहीतनरेश्वरार्थ्यपाद्यः	७०	अतिरिक्तबलेन वालिनाऽसौ
अग्निभ्य इव दीसेभ्यः	२०६	अतिलशुपतनैरतिप्रगल्मैः
अग्रतः प्रवृत्तेऽग्रामिनाम्	२९९	अतिलोकस्य को देषः
अग्रतः शिखरशास्त्रिसंहतेः	१२	अतिविदूरगतोऽपि गतागत
अग्रहीदय समुद्रपिशाची	१४४	अतिवेलमरत्निकर्तरी
अग्रे यान्ति गुणोदयाः	२७७	अतिवेलमसृजि वर्षति
अङ्गितेष्वपि करङ्गविशेषैः	१३७	अतिशातसूक्ष्ममतिवासिमुखः
अङ्गदाहर दारूणि	२७६	अतिसृष्टसुखः सुखोचिते

पृष्ठ.		पृष्ठ.
अतीत्य नक्तं चरतस्करावलीम् १६४	अथ प्रहस्तस्य दिशम् २९३	
अतीत्य शैत्यं तटवालुकानाम् २७	अथ मारुतसूनुसूनुतः ११७	
अतो न मेऽस्ति त्वयि काष्यसूया ९०	अथ माल्यवतः प्रस्ये १	
अत्यगत्तमगमङ्गुलिकोऽया १४४	अथ वातमृगं सृगव्यशीलः ६७	
अत्यर्थितबलात्कारम् १८०	अथ वासरान्तविधिमञ्चुनिधौ २२६	
अत्यशेताङ्गदं दैत्यः १०१	अथ विजित्य भुजिष्यजनोचितम् १८	
अत्युग्रमुष्टिकुलिशाहति० ३२९	अथ संभृतसंस्तेरण राजा ६९	
अत्र तेऽन्वनि विशुद्धपठ्या १४३	अथ सदृशविलासदीपशोभम् ४७	
अत्र त्रीमनुसार पुराणमीनः २२४	अथ सा हनुमत्यनामयम् १०८	
अत्रान्तरे मदनवातविधूतनिद्रः १६९	अथ सिद्धवृंशं स्वयंप्रभाम् ११०	
अत्रान्तरे रामचमूनिवेशात् २३६	अथ स्तिमितपक्षाग्राम् ९०	
अत्रापरा केयमिति ब्रुवाणो १९१	अथाजगाम प्रथमम् २३६	
अत्रेदमुच्चैः कदं द्विजानाम् १९०	अथाञ्जनेयाहितसौष्ठुवोऽपि ३९	
अत्रैव निष्कम्पमहस्तमीपु २००	अथादरालोकितकाननान्तरे ३१	
अत्रैव शत्रुं तमभिप्रतीच्छ २००	अथापतन्नपर्यन्तम् ९०	
अत्रोदयास्तमयभाजन० २२४	अथावद्विविग्न गर्जन्तौ १००	
अथ कारणमानुषी नभस्तः ६७	अथार्यायीः कार्यसौरस्यात् ८९	
अथ कुण्डलाङ्गदकिरीट २२७	अथासावास्थितद्वारो ९९	
अथ कृतदिवसस्थितिः ४७	अथेक्षितर्क्षेन्द्रसमीर ४३	
अथ कोपलकेक्याभिजाते ६८	अथैनमास्थानगतम् २३८	
अथ गोपतिपौत्रमङ्गदम् ११६	अथोदकक्षितत्त्वेन पाणिना ३९	
अथ चिन्तयतामनारतम् १०४	अथेष्विष्टेषु कपिष्वनुक्रमात् ४०	
अथ चेलुरुच्चलितवालधयः २३०	अयो स भीतातुरबालवृद्धान् २४	
अथ तत्प्रथमं मिमील स ३०२	अदृश्यतारात्तरलैः स्थलीपु २८	
अथ तां ततस्तत इति १७०	अदृश्यन्त पुरस्तेन २	
अथ प्रकाशतामेत्य २७१	अदृष्टान पश्यतोदेशान् ८३	
अथ प्रतीक्षमाणेन ७२	अद्द्विद्विषु व्यवहितामिव १६४	
अथ प्रथीयस्युदये १९९	अदृश्यहं वानरमिमम् १८१	
अथ प्रबुद्धः प्रथमम् २१	अद्य नन्दित निविघ्नम् २०८	

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
अद्य रक्षःपुरी लङ्गा	२०६	अनयोरनयो नास्ति	२७७
अद्य सर्वास्तव दिशोः	२४६	अनयोरप्रतीकारात्	२८१
अद्यापि चित्तयसि किम्	१६७	अनरण्यस्य राजर्णे:	२४९
अद्यापि चेचेतयसि	९७	अनर्थिभावादुपचारावादात्	२१
अद्यापि पूवसे बाल	९८	अनवासाविपत्पारः	९
अद्याप्ययमेति मेस्मद्रिम्	१२९	अनवेतकारणतया	२२८
अद्यैव योधाः शतशो	२०३	अनागतानागमय	२४३
अद्यैव सायमयवा	७९	अनादादानाः कबलम्	८६
अधमेऽपि रिषौ महीयसः	२९६	अनादिनिधनः श्रीमान्	७२
अधिक्षर्पं सौधशिरस्तलेपु	१४८	अनादिवासनादोषात्	२७९
अधिगतो यदि जम्बुरसा०	५९	अनाश्रयो वृद्धगिराम्	१८२
अधितोयराशी गिरिशृङ्गतटे	२३१	अनुकृतनरलोकलील	९३
अधिलक्षणतेयमाकृतेः	११७	अनुगोदं गतामोदा	८६
अधिवसति स कल्पशाखि	४८	अनुचितामिह कामपि सा भुवम्	९६
अधिवासकष्टमट्टीषु	१७२	अनुदन्ननुजीविनः प्रभून्	१०३
अधिवासिया महीभृताम्	१११	अनुपवनभिया मुहूर्तमात्रात्	९३
अधिविद्यमतीद्वर्णना	११३	अनुपालय वीरं पुत्रकान्	२९७
अधिशयितसमस्तविन्ध्यसानुः	९१	अनुबध्नन्तमाश्लेषैः	२१२
अधिसमरमरातिहस्तमुक्ताः	९३	अनुभूतान्वयामोदम्	१८०
अधुनाऽपि सोऽर्थयतु	२३२	अनुरूपरणोत्सवागम०	२९९
अधुनैव गतः श्रमोऽथवा	११७	अनुसरति खरातपेड़हि	९१
अधैर्यदोषं परिहत्मार्याः	२४०	अनूपविष्टमनुजम्	७
अध्यशेत सुभट्टव्रजोऽङ्गज	२६२	अनृत्यतेवाद्युतरौद्रमुच्चैः	१९३
अध्यास्व सौधवलभीम्	१६७	अनेकसंमर्दसहानपि द्राक्	२९२
अध्वर्जर्जरितराजलक्षणम्	१४	अनेन कूर्माकृतिना	७६
अनन्तरं जम्बुकदिङ्मुखातिथे:	१९३	अनेन सद्यो विशदीकृतौ स्वः	२८७
अनन्तरं परममिति प्रपञ्चवान्	१३९	अनेन स प्रतिहत०	७९
अनयदनिलसून्यस्तकार्यातिभारः	७१	अनेनार्थविद्वद्देन	७४
अनयन्निपात्य पवित्रेजसम्	१७७	अनैर्वर्यमिदं प्राहुः	२०९

अन्तं ययौ न योधानाम्
 अन्तः सदर्पविकसत्कुमुदैः
 अन्तः सीतानुबन्धेन
 अन्तकोपगमनोत्सवोचित
 अन्तर्रारितिसमीरसुता सा
 अन्तर्ताताहिरपुरत्वनुचिः
 अन्तर्न केवलमयम्
 अन्तर्भवन्ति पयसाम्
 अन्तस्तत्रैव सुष्वाप
 अन्यत्र चाभिनवमाल्यचितम्
 अन्येद्युः कृतसमरान्तरव्यवस्थः
 अन्येऽपि नानावयवप्रकाराः
 अन्येऽपि ये पुण्यजनाः
 अन्येऽभ्यर्वशन्नचलैः
 अन्येऽवर्षन् शिलाजालम्
 अन्योन्यदूरपरिषक्तविशाल०
 अन्योन्यमुत्कलितकोलिरसाः
 अन्योन्यसंघटनखेलविलास
 अन्योन्यसद्यप्रश्नेन
 अन्वस्य न सामिषः सुपार्श्वः
 अन्विष्टा सुसर्सिहासु
 अपकारमिवातिसन्धयः
 अपयःपृपतः प्रतिक्षणम्
 अपश्यन्नपि धूम्रासो
 अपद्यन्निव कल्याणम्
 अपससुर्भयात्पादैः
 अपहरन्ति न तापमपां कणाः
 अपादिशिखरं विन्द्यम्
 अपावृतवधुहार

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२१६	अपि कल्पितपूजमादरात्	२९८
२२३	अपि क्षपायामभिलङ्घकमुच्चकैः	१९६
१८३	अपि गम्भीरनिर्खिश	२७४
२१९	अपि चिछन्नास्थिवन्धेन	२७३
१४९	अपि तं मुक्तसंरक्षम्	१८१
२२९	अपि तामितिरक्तिशालिनीम्	१०६
२१३	अपि तुलाग्रवशाद्यादि जीवति	९६
२२३	अपि निर्बन्धस्थेन	१८७
८२	अपि निश्चयाध्यवसितारि	२३३
१६१	अपि पत्रविशेषशोभितानाम्	६४
३०९	अपि पूर्वमजातसौहृदः	१०६
२९३	अपि प्रदीपानि हिरण्यत्वात्	१९४
३२१	अपि प्रदेशं जगतः सुग्रसम्	१४९
३१२	अपि प्रयुक्तकापकृतौ त्वयीत्थम्	१९०
९९	अपि प्रियालोकनलोल्याऽन्यया	१९४
१९	अपि भृशविवशत्रिकमिलोकीम्	९२
२२२	अपि मुक्तसमस्तभूषणैः	११०
२२०	अपि मुहुरमरौवसीमुरुद्धः	४८
३२१	अपि संमुखसाध्वसद्रुत	११२
१२७	अपि सत्यमाह कपिरेष	१७०
८८	अपि स्यात्तातसुग्रीवः	७८
२९९	अपीषुच्छिन्नदेहस्य	३१६
२९८	अपूर्वः प्रातराशोऽयम्	१८१
२७४	अप्तर्तोदिशि विचेष्टते रविः	१२
३१४	अप्रवेशितकीनशाम्	१७९
९२	अप्राकृतविग्रहं विहङ्गम्	१२०
५७	अप्राप्तसंतोषमसंविभक्त	२४
९९	अप्रोषितमिवाङ्गेषु	२७१
८९	अब्रवीदथ कालज्ञः	२

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२१८	अमूनुमासंभ्रमसंस्मृतेरिव	४९
११९	अयं कुकुप्सु प्रहिणोति यूथपान्	३६
२३२	अयं किमन्धङ्गरणः	२८२
१०३	अयं कुशद्वीपचरः पुवङ्गराट्	४४
११८	अयं गवः पुङ्गवलोलवालधिः	४९
६९	अयं गवाशः पतितो	३१७
११६	अयं चिरान्नन्दसि वालिपुष्ट्र	१९०
१८१	अयं ते जाम्बवन्मन्त्रः	२७२
४८	अयं त्राता चतुर्भुः	७३
९७	अयं दधिमुखोऽमात्यः	३१६
६४	अयं नयामि नगरीम्	२७३
१०७	अयं न हारः शिशिरोऽधुना मे	१९७
९४	अयं निर्गच्छति करी	७९
२२९	अयं निहन्त्यकुपितः	७३
४२	अयं पिवति कीलालम्	३१६
१९६	अयं प्रत्युपकारस्ते	२७१
३२	अयं ब्रत नतो मन्त्री	६१७
१९९	अयं ब्रह्मर्षयः पूर्वे	७३
२९८	अयं मरुद्वाहिरयं	१९९
७०	अयं महः किमपि किमप्ययं तरः	१३४
१४४	अयं महाराज न राजते क्रमः	३९
२१०	अयं योषिद्वीरेव	२७७
१९९	अयं रवेः सूनुरयं सदागतेः	३२
४४	अयं वयस्यः पनसोऽभ्यसूयति	४९
४९	अयं वहत्याहृतपुष्पसौरभो	३६
४४	अयं विभातश्लथबन्धनच्युतः	३१
१९३	अयं विशायः सुरासिद्धयोषिताम्	१९६
७४	अयं व्युत्क्रान्तनिस्सार	७३
९३	अयं व्रजाभ्युपरि महासरित्पतेः	१३४

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३१९	अयमुन्मौलिरथवा	९९
१३१	अयमुपनरति प्रसादवर्षे:	९१
२७२	अयमुपनतिरुद्धरुद्रकोपः	४७
७३	अयमुभयमहापथान्तगामी	९३
१३३	अयमुरुविधिभार भारतेऽस्मिन्	१०
१०९	अयमृक्षपतिर्घूम्रो	३१६
४७	अयमेकनिधानमोजसाम्	२९९
४९	अयमेव भूमिनिहितैकज्ञानुना	१७७
२४१	अयमेव स राम रावणो	२९९
४९	अयाच्छैकामधरोष्टपलुवम्	१६०
३१७	अयि ममानिशलालनलालसे	९७
७३	अयि समस्तमिदं हृदि रोपितम्	६२
६३	अयि सुखेन सखे रजनी गता	९९
६०	अरक्षदाकारमलक्षितेज्जितः	११८
६२	अराजदारुद्ध दिवं द्रवीयसीम्	१९९
३१६	अरुणभिन्नमिवारुणसारथे:	९८
२२६	अरोचत समस्तेभ्यो	९०
२९९	अरोपशमितोदग्र	६
२९७	अर्द्धायोद्धचलत्विक्रमघिया	१३६
२९९	अर्धं गतं सम्प्रति बान्धवानाम्	२०३
१७३	अर्धे पुंसः पुराणस्य	२१९
१८६	अर्हन्त्यमी तव घनस्तनि	३२७
२३०	अलं न नेतुं हनुमन्तमन्तम्	२९०
१७७	अलक्ष्यत बिलद्वारि	९४
६९	अलङ्घयद्योम शिलावलीभिः	१९४
२२६	अलङ्घवा मैथिलीवार्ताम्	८२
२२८	अलङ्घवासनमादित्यैः	१७९
३१७	अलमलं पृवगेश विशङ्कया	९७
४९	अलमलमसर्नेषा भूमिः	१६९

पृष्ठ.		पृष्ठ.
४०	अवित्यैरथ तैः सुहृदीरितैः	६०
१८९	अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयम्	२७९
१६३	अविद्यायोनयो भावाः	२८०
६३	अविरतमपरान्तसिन्धुवेलाम्	९०
२३२	अविलेपनदानसौरभेण	६४
१०३	अविविक्तो जनः शोचत्य०	२८०
७४	अविशद्ध रथी ब्रलं कपीनाम्	३२०
१०४	अविहितविकृतिमरीरतीत्य	९०
२९२	अवेश्य कच्चित्तिष्ठानपदलं भवान्	४०
२३०	अव्याजतां च विनयं च	४६
६३	अव्याहतिवर्धमानवेग	१२३
१७०	अशान्तसुखतृणस्य	२४६
२२९	अशाययत्कामपि दोष्पु दुर्लभाम्	१६०
११२	अश्रद्धयेव काशेण	१८०
६६	अश्रुदुर्दिनमस्माकम्	२७९
२९८	अथुवेगैः प्रमीलाभिः	४
१९३	अष्टादशद्विकपीन्द्रमौलिः	२४
१७३	असंख्यचरणो दोषम्	७३
९	असंभवहिक्षु जगदुभुक्षोः	२३७
१०७	असंशयं तामगृहीतसान्त्वनाम्	३२
११९	असंशयं स प्रतिहारपाली	२२
११६	असतः संभवो नास्ति	२८१
२२९	असमधामभृतः प्रभवन्त्यमी	९६
३०२	असमाप्तविधेरसौ वधः	११८
६९	असमोऽयमेव महिमाऽस्य गिरे:	२३२
२१२	असावनागतः श्रेयान्	९
१००	असावमार्गन्मृगवाहसनुम्	२८८
२१९	असावस्माभिरवट०	८४
११८	असावितस्ततः स्थूल	८३

पृष्ठ.		पृष्ठ.
४१	अहं सुवष्टो मम दत्तमासनम्	४०
१९४	अहः संहृतमहाय	२७६
८४	अहमङ्गिरेणुरपि	१७४
७८	अहर्दिवं द्रविणपरिक्षयप्रदैः	१३५
४९	अहस्त्वमीषु क्षण एव नासीत्	२२
३३	अहृदयमहीपालास्थान	९४
४०	अहो कषति पौलस्त्यम्	२४६
१२८	अहो चयाः कीकसपर्वतानाम्	१४९
२७८	अहो दीसिरहो कान्तिः	९
१४३	अहो धैर्य कपेरस्य	२४२
१८८	अहो वत महाश्र्वयम्	२०६; २७९
९	अहो भयं नाम महत्	१८६
२०१	अहो महन्मोहनमन्धकारम्	२१
२९७	अहो महाश्र्वयब्रलात्	२४९
२४९	अहो माहात्म्यापिशुनम्	२४८
८७	अहो विद्ग्नः सुग्रीवो	२४९
२०८		आ
२२		
२०४	आः पाप निष्प्रप निशाचर	१६८
२४९	आकृष्टमालतीगन्धः	१
७४	आक्रम्य ब्लेन तामिदानीम्	१२८
२२३	आक्रान्तसंमुखसमस्त	३२४
२८३	आस्त्याश्च संस्त्याश्च समुद्ववच्च	२३९
७६	आगतामागतां निद्राम्	७४
७९	आगन्तव्यं ध्रुवं तेन	६
२६८	आघातवज्रधरवीर्य	२२०
१९७	आचन्द्रसूर्यं निदधे जगत्सु	१६०; १८९
२४३	आचस्कन्द स्यन्दनेनार्बुदानि	२६४
२८९	आततान ककुभस्तमश्चयो	२६२

आत्तान गगनाङ्गणाधिकैः
आत्तायी स विज्ञातो
आत्तं सर्वस्वसमस्तुत्
आत्तजैत्रनिजपृष्ठधन्वनो
आत्तर्पय सौभ्रात्रम्
आताटकासंज्ञपनात्प्रपन्नः
आत्तभिरामसरसप्रसवोपदाभिः
आत्तावरजभवेन
आत्मा सुताख्योऽथ जगत्रयोरः
आदृत्त स्वधितिमथ
आददे भयदत्तां न रक्षसः
आददे वियदलाङ्गनवत्तम्
आदाय तमापतामि सद्यः
आदिदेश दशग्रीवः
आदिश्यतामपिरुपिरिखा०
आधौ परोत्थेऽस्ति गतिः
आध्रं सुखमत्र वाऽहमेकः
आनिनाय विमानेन
आनीय वीतगुरुचापरवौ
आपणानुकृतिरैक्यत क्वचित्
आपतत्सु तरसु व्रतीषु
आपाणिग्रहणादेवि
आपृच्छ्य गच्छन्ति वधुः
आपृच्छ्य गवमुत्पुच्छः
आपृच्छ्य तौ चीरभृतौ
आभिमुख्यं प्रपन्नेन
आमुञ्च काञ्चनवतीः
आमुमोच कवचान्तरं चिराद्
आमृशामि क हस्तेन

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१९	आमृषशङ्करविकृत्तन	२२४
९	आययौ सहाकटकात्	८२
२०८	आयस्तनीलमणिकुट्टिम०	२२४
१८	आयस्तवैदूर्यमयानि यस्याम्	१४७
२४३	आयस्तस्फटिकासन्दी	१७९
२९	आयुः श्रियं च द्वितयं दशास्यः	२३८
१६६	आरात्मायस्व वा पृष्ठम्	८९
७९	आरादपि सत्वरा न चेरुः	१२१
२३९	आरादरोचकिनि तिष्ठ	३२७
३०९	आरादाकर्णितस्तिन्ध	८
२९८	आरामलक्ष्मणवधात्	३२८
१८	आरूढव्रणवीर्त्तस्	१८२
१२७	आरूढो मणिपर्यङ्कम्	१८३
२९१	आरोप्यतां रावण सिंहिकायाः	१९९
२२९	आरोप्य सन्ध्यां दिशि वज्रपाणेः	२६
२१३	आरोहत मामितः कुमाराः	१२८
१२८	आर्यपुत्र न ते कार्यम्	२१४
२७४	आर्यस्य कस्मादपि नास्ति	२०४
३२८	आर्या न कार्यस्य गतिम्	२००
२६२	आर्यायाः शिवमेवास्ति	४
१३८	आलम्बतांसतटमुच्छ्रुत०	१६६
२१२	आलम्बयतामिह स धैर्यतरुः	१६३
८०	आलिङ्गनात्प्रागपि यत्र गाढात्	१४७
२७३	आलिलिङ्गं रजनीमहासयत्	१८
९७	आलिलिङ्गुरथ दोहदा इव	२९४
१८९	आलोकयतामधिपतिः	३२६
१६६	आवर्जितः शक्तयी	१८९
२६१	आवां यदैवाद्रिटे निविष्टौ	२२
२७९	आवां विहगान्वयावतारे	१२३

आविष्कृतविशुद्धिभ्याम्
 आशंसितस्वप्रणया
 आशाः सुदूरमभवन्धि
 आशीः फलिता न ते सुमित्रे
 आश्चर्यनिधिः स शौर्यशाली
 आश्चर्यमासीत्तदसौ तदा यत्
 आश्चासयन्नास्व मुहूर्तमेताम्
 आश्चास्य तानद्वृतशक्तियुक्तम्
 आसक्तस्त्वयि भारोऽयम्
 आसपरात्राद्विपन्नाम्
 आसपाद करटी कठीतलम्
 आसितुं समय एष नावयोः
 आसीत्कुरप्रस्य कियन्विलम्बः
 आसीदसौ विनयेवगवशात्
 आसेदुर्मुकुलितचक्षुषः
 आस्तां त्वयोग्यतोऽन्नीवः
 आस्तामसाविविवृत
 आस्पदाधिगमग्विर्वोऽस्तु
 आस्वास्व वत्स सौमित्रे
 आहरनपरे तस्मात्
 आहरामि लवणार्णवलीनः
 आह स्म तानाशयवित्
 आह स्म स्मितकृपितः स
 आहारं देहि वैदेहि
 आहारकृते ततो द्वीयान्
 इ
 इत आस्व विनीयतां क्लमः
 इतः कार्पण्याथस्मतस्य
 इतः कृतद्वे मयि मन्दिरम्
 इतः शानैर्लोककर्शानकावली

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३	इतः सुदृष्टैर्निचितानि	३०
२१३	इतश्च निदानिभृताम्	३१
१६९	इतश्च मुनिनक्ष्यानाम्	२०९
१२६	इतस्ततः करचरणम्	१३४
१२१	इतस्ततः परिणतिम्	१
२३६	इतस्ततश्चरन्त्येव	७९
२३८	इतस्ततः सिकतिलाः	९०
२९०	इतस्ततो दाहवशात्	१९६
७९	इतस्तुषं संजनयन्तु शीलनात्	१९७
२८९	इति कर्कशमुद्दीर्य	२७३
२९७	इति कान्यपि लक्षणानि	६४
११	इति कुण्ठसमस्तविभ्रमाम्	१०९
२६	इति क्षोभचलः पद्मयाम्	२९१
३२३	इति चतुर्दशलोकविषयश्चित्तम्	६०
३०७	इति च विवृतविम्मयाय तम्मै	४७
७७	इति चेतसैव तमुदीक्ष्य	१७७
७६५	इति तं वदन्तमवदत्प्रियम्	४६
१६	इति तामभिलक्ष्य लक्षणौचैः	६९
३१४	इति तामवदन्त्स मारुतिः	११६
१८१	इति तौ विसृज्य दशकण्ठचरौ	२३२
१४४	इति द्वापरमाप्ननः	२१७
१९९	इति निषितियोस्तयोर्द्युयोः	१०
३०८	इति परुषमुदीर्य राजपुत्री	१६९
८६	इति पादतलप्राप्त	२१२
१२७	इति प्रकटसुप्रभुत्रयमहा	६२
११२	इति प्रसन्नां गिरमग्रजस्य	२४
८७	इति प्रसादद्वसूक्तिवर्षणो	४२
४४	इति प्रहस्तानुचरस्य कस्यचित्	१९८
३०	इति प्रेषणैर्वैयर्थ्यं	८२

इति बहुरसैः स्वैराल्पैः
इति ब्रुवन्तश्चृगृष्टकद्भक्तम्
इति ब्रुवाणं पुवं तमैचे
इति ब्रुवाणम्य गिरं जगद्गुरोः
इति ब्रुवाणम्य जवात्
इति ब्रुवाणा विघुरं विचेदुः
इति भूतमुदीर्य सा निरात्
इति मदोदीरीवाक्यैः
इति मे रहस्यमिदमज्जनासुत
इति यामिनीशमहिकोद्धितिभिः
इति रामभद्रसहर्षमचारिणीभु
इति रामलक्ष्मणवचस्यवद्
इति लेखयति स्म लेखकैः
इति वक्त्यनिमित्तसंहतिः
इति वचनमुदारं वासरेशः
इति वदति पुरस्तात्
इति वदति सुषेणे
इति वदत्यनवे स रघुद्रहे
इति वाचमुदीर्य संसदि
इति वाचि कपीन्द्राणाम्
इति वाचि प्रगल्भायाम्
इति वात्सल्यविच्छिन्न
इति वादिनः प्रमदकण्ठकिताः
इति वदिनमश्रौषीत्
इति वादिनमादित्यो
इति विक्रमशालिनः कपीन्द्रान्
इति विविधवितर्कचञ्चलम्
इति विश्वकर्मसुतसंश्रवणात्
इति शोचति सुग्रीवे
इति श्रुताधिपितिगिरः

पृष्ठ.		पृष्ठ.
८०	इति सत्यपराक्रमः कपि:	३०१
३४	इति स्तुतिप्रमुखमधीशितुः	१३६
१९१	इति स्फुटार्चिंभयचञ्चलानाम्	१९७
३७	इतीदमुक्त्वा तमसौ	१९२
९९	इतीरित्वा स बुधानपश्यत्	२४०
१९९	इतीरितान्तर्गतमन्युपश्चुणः	३९
११९	इतीरिते तेन रदान्	१९२
२१६	इतीरितेनेव पतिव्रतायाः	१९३
१७३	इतो महत्कष्टमिदं दुनोति	३६
२२७	इतोऽवतीर्यतां प्रस्थात्	४
१७३	इतो वित्य दीयन्ताम्	४
२३०	इत्यं गतस्याखिलदोषभाजः	२०३
१९७	इत्थं गते कः पणबन्धकालः	२००
२९८	इत्थं गते तत्र गतस्य केन	२३
२२९	इत्थं न मां प्रत्युपपत्तिमेति	२४
१८९	इत्थं पुरेऽस्मिन्निपताम्यहं चेत्	१४९
२८९	इत्थमीक्षितगतिर्गग्नेऽस्मिन्	१४०
३०४	इत्यग्रतः कपिभिराहव	३२४
२९६	इत्यजस्वमनुजातसेवया	१९
२७८	इत्यन्तरं प्रकटमेव	१६८
९३	इत्यन्योन्यमुपारुढः	१०१
२४२	इत्यप्रपञ्चोदितकारणानि	२६
२३०	इत्यप्रमादीव दिशश्चतस्रः	२३९
३१८	इत्यभीक्षणं क्षपयतः	९६
३१४	इत्यागतस्य प्लवगस्य मृत्योः	२०२
६६	इत्यादयो राक्षसयोधवर्योः	२३७
१११	इत्यादिकं राक्षसचारणानाम्	१९९
२३०	इत्यादिकं स कामार्तः	२१६
२७६	इत्यादिकानि सुवहूनि	७१
१३३	इत्यादि तोषभरगद्गद्धकण्ठ	३२९

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
इत्यादि स व्योमनि संग्रहार्थ	१९०	इदं त्वसद्वशं बाल	९७
इत्यायतमैथिलीविलाप	१२६	इदं ध्रुवं राजकुलं पुरस्तात्	१४९
इत्यालोच्य स्वबलविपदि	२६९	इदं लतावेशम् विविक्तमत्र	३३
इत्याहवं तमवलोकितुम्	३२७	इदमस्त्रमुद्यतमरातिषु वः	२२८
इत्युक्तकुलसोऽपि कुलस्य	२०९	इन्द्रजालमजनिष्ट महीयः	१४४
इत्युक्तनिजापदानसारः	१२७	इन्द्रजित्पाशनिष्पन्दे	१८१
इत्युक्तिनिमीलितं प्लवङ्गाः	१२२	इन्द्रनप्तुरचलौघमिन्द्रजित्	२६०
इत्युक्तिनिष्पन्दितवृद्धवृन्दम्	२०९	इन्द्रवस्तावयं यद्यप्यो	२८४
इत्युक्तिसमानकालमासीत्	३०९	इन्द्रोपेन्द्रावश्चिष्पुत्रौ पुरस्ते	२६६
इत्युक्ते रघुपतिना	३०८	इमं ममाभ्योनिघिलङ्घनार्थम्	१४९
इत्युक्त्वा तमभिपपात	२९२	इममत्र यत्नमधुनाऽपि	१७०
इत्युक्त्वा रजनिचरेश्वरः	१२६	इममुत्तरेदुदधिष्म	१७२
इत्युग्रविपाकमेकपाकः	२६६	इमां किमहाय बलादराते:	१४९
इत्युत्त्रस्ता जम्बुमालिध्वजिन्याः	९९	इमाः किं विरतामोदाः	२१०
इत्युत्प्लुत्य विलौक्याशाः	२७४	इमामुद्दामतमसं	२८१
इत्युत्सृज्य रणं लङ्घाम्	८९	इमे न रोहन्त्वह वल्लिपल्लवाः	१९७
इत्युदीरितभूतार्थान्	१४९	इयं रसत्यद्य शिवाऽशिवाकृतिः	३६
इत्युदीर्य वचनं तमुदीर्ण	२६०	इयं विभातु रजनी	२८९
इत्युदीर्य वचनं निशाचराः	१४४	इयती कुतः सुरपतेः	१७७
इत्युदीर्य सरमा विराम	२१२	इयमंशुमालिसुत रत्नवती	२२९
इत्युन्मत्त इवात्यन्तम्	१४	इयमभ्युपैति परितः	१७१
इत्युभौ व्यवहितान्तरव्यथौ	२६१	इयमियं दिवि दिक्षु च	९७
इत्युचाच मनसैव स क्षणम्	९९	इयमुक्तिरियं द्युतिस्तनोः	११७
इत्युचाच स तानृतः	२८८	इयमुक्त्रतरत्नगोपुरा	२९७
इत्यूचिवानुत्सुकितप्लवङ्गो	१६९	इयमृक्षराज रजनी न भवत्य	२२७
इत्यूचिवान्निभृतमेव	१२७	इयमेति मन्युकुपितेय	१७५
इत्यूचिषि मरयघोमुखोऽभृत्	३१	इप्वैक्या मया विद्धो	९
इदं किमत्रैव दिनम्	३३	इह यामि द्यं मयं चिरात्	११४
इयं घनश्यामतृणोल्पाचितम्	३९	इहार्णवे समुद्दितशक्ति	१३२
इदं जनन्या भरतस्य	१९९	इहास्यतामतिशयित	१३४
इदं तदक्षणं द्युतिचोरमुत्पलम्			

पृष्ठ.		पृष्ठ.
४२	उत्कर्षस्त्वयि रूपस्य	२११
३७	उत्कलायाः क्व लालित्यम्	२११
१३२	उत्खातैलासमहाचलस्य	२०३
	उत्तमाङ्गपदभागिति भ्रुवम्	२९८
२५९	उत्तरस्यामथ दिशि	३२०
२१४	उत्ताम्यसि प्रततमद्य	१६२
२०३	उत्तारिता राशिमपाश्	२४९
१६२	उत्तिष्ठ कुलोचितं कुरुत्वा	१२२
	उत्तिष्ठ वत्स गच्छावः	८
१२८	उत्तेजसा रामबलेन विष्वग्	२८९
६	उत्थायास्तस्तेन भूयो हनूमान्	२६९
१२९	उत्पपात स तैः सार्वध्र	२९१
१२९	उत्पपात हतसहितारथेः	२६१
७०	उत्सारितेवाभ्रकरेणुकुम्भात्	२७
२४६	उदगुस्तदाऽत्मभुज इत्युदित	२२८
२६१	उद्दीयत कीरपङ्किभिः	१०९
८३	उदपत्तजनलोकमसौ यदि	६०
२२८	उदयुवानि पुरतः	१८७
१९	उदिताधिकवीर्यपुष्टयो	११६
२९८	उदियाय यजारवो महान्	३०३
१६	उदीर्णकोपातपमेतदन्तिकात्	३६
९७	उद्भर्मशुक्तियुवति	८४
९२	उद्भ्रत्सु दशग्रीव	२४८
२६	उद्भृत्य घोरायुधवृद्वृष्टिम्	२६
३	उद्भद्वो न जटाभारः	८७
३२८	उद्भयास्यरुचमुद्भयमुभ्य	१३९
२९२	उद्यतं ब्रह्मणोऽन्नेण	३१४
२०६	उद्यता हिमवतः शिरवरीन्द्रात्	१४२
२९०	उद्यन्त्यमी निकट एव	२२४
१७	उद्यमाश्च निर्गीषूणाम्	८५

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३ १९	उपेत्य वा यूयमनन्तरं दिशो	६९
१ ३७	उपोदमुखभङ्गेन	३ १९
८६	उरःस्थलप्रसारेण	२ ४८
२ ३६	उल्कामुखशताकरीण्य	१ ८०
२ २४	उल्ङड्य रवेरह हयालीम्	१ २३
१ ३७	उल्सत्तिभिरजालमासलम्	२ ६२
१ ४४	उल्सत्पत्रबहुलम्	३ १३
१ २	उवाच तां वारिनिधेरपारे	२ ३९
६	उशन्ति गृहिणीमर्धम्	२ १६
१ ६६	अ	
२ ४४	ऊचिवानिति बभूव निवचाः	१९
३ ०९	ऊचुः पुरः प्रतिहतप्रसराः	२ २२
१ १६	ऊचुः पूवगास्तमाद्रवाचः	१ २१
९९	ऊचुश्च ते वालिसुतम्	९६
१ १३	ऊचे स तेन रविसुन्	३ २१
२ ०९	ऊचुः सेनापतिं नाथ	९३
१ १८	ऊचे तमृक्षराजोऽपि	३ २०
१ ०९	ऊचे तेभ्यः सुषेणेन	३ १९
१ १९	ऊचे चिभीषणो हृष्यन्	३ १३
१ १९	ऊचे सेनापरिक्षिपः	९७
४९	ऊदोऽयमिन्द्रिजितपाशः	१ ८७
९२	ऊहे जलैराहितकोपरागः	२८
८३	ऋ	
२ ३३	ऋक्षराज पुनः शाधि	७९
६	ऋक्षराजस्य कानु स्यात्	३ १७
३ १८	ऋक्षराज हितं शाधि	२ ७७
१ ०९	ऋक्षव्रजे वृक्षमृगव्रजे वा	२ ८९
१ ०८	ऋक्षस्तोमास्ते च रक्षोनिकायाः	२ ६३
१ ४८	ऋक्षाणां भूरिधाम्नां श्रितमधिष्ठिनाः	३ ३
४ १	ऋक्षैः कचार्धनिनितारुग	२ २०
	ऋजुरादीयतां पन्थाः	४

ऋते सुतेरितरवलीमुखोपमः
ऋषिरस्य सुतार्थमृष्यशङ्कः ए
एकं जडे तत्सहस्रं शरणाम्
एकः परं सम्प्रति सत्कियाभिः
एकः प्लवगसैन्येऽस्मिन्
एकः स परं प्रपञ्चधीरो
एकः स पालतिलकः
एककः प्रार्थयामास
एकत्र पूर्वसुरवीरपरिग्रहाणाम्
एकत्र मत्तशयितोक्तटयातुधान
एकदैवाभिहन्यन्ताम्
एकवानरमात्रस्य
एकस्य ज्ञानजलये:
एकिकेव निजबृन्दमध्यगा
एकेन घृष्टमपरेण दृढं निषिष्ठम्
एकेन बाहुनाऽऽदाय
एके विनिद्रकनकाम्बुजगर्भगौरैः
एकेऽश्मगर्भहरितरपरेऽङ्गनामैः
एकैकशः कृशैरङ्गैः
एकैकशः स्फुटं सृष्टाः
एकैकशोऽनुनेष्यामि
एकैकस्मादत्युदारैर्वचोभिः
एतदेकमतिवाहातामहः
एतद्वृदं हास्तिकं कः प्रतीच्छेत्
एतन्मनामवलतु लोचनमद्वतु भः
एतस्य त्रिजगदिदं तृणं रणेषु
एतर्हि मामवनिषुत्रि भजैकनाथम्
एतर्हि सायं यदि वा परेद्यः
एतानि शोकतिमिरोपहतच्छवीनि

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१३४	एतावताऽपि प्रयतास्तमेव	२०४
६८	एतासु मे विकटवज्रशिलानिबद्ध	१६७
	एति भूतपतिरेव कदापि	१४०
२६८	एते तैकसुभगस्य जयन्ति पादाः	९९
१७८	एते निकामरासिकस्य जयन्ति पादाः	१०,९९
२७१	एते प्राणास्त्वमस्माकम्	२२१
१२०	एते बहिर्गते दूरम्	३१७
२०६	एते वयमस्य ते भजिष्या	१२२
९७	एतेषु हेमरजतस्फटिकाऽश्मगर्भ०	१६७
१६१	एथयित्वा तमाशीर्भिः	१८२
१६१	एभिश्ममिरामुक्तैः	२१४
२९२	एवं विभीषणेनोक्तो	२८२
२४६	एवं विवृतात्मर्थैर्यापारम्	१२३
२८०	एष गादप्रहारोऽपि	३१७
१९	एष पश्य पतितो नभस्तलाद्	१२
३२९	एष पश्य विपुलोर्मुखद्वन्वान्	१३८
२७३	एष प्रसहोऽथ पार्वतीयः	१२०
२१०	एष मुक्तकरपाट्वो रविः	१२
२२०	एष श्रीमानीरचाहुः सुचाहुः	२६६
८१	एषोऽन्तकाधिकभयङ्गरसंप्रहारः	३२४
२४७	एषोऽस्मयहं निजवचस्मु	८१
२१०	एषोऽहमहितोन्माथी	३१४
२६६	एषोऽहमहितिद्वस्तनूनः	१२९
११	एषोऽव निष्प्रतिघमत्युरसोऽद्वेरेषु	३२६
२६९	एहि जानकि भुजान्तरं खरः	१७
१६६	एहि यामि पवनात्मज तुष्टा	१४३
३०६	एह्येहि जीवयेदानीम्	३१९
१६८	एह्येहि देहि सुभो सुभद्रय हस्तम्	३२७
२००	एह्येहि प्रियसंलाप	७
३२३		

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
एश्वेहि वत्स गुरुवत्सल शौर्यशालिन्	३२९	कच्छिद्वालिसगन्वस्त्वम्	१८९
एश्वेहि स दद्यतां कुरङ्गः	१२६	कच्छिन्मत एष वः कर्णीन्द्रः	१२९
ए		कटकं निवेश्य कटकेऽथ भूमृतः	४९
ऐश्वर्यं गुरु सर्वस्मात्	२०९	कण्ठेन वज्राङ्कितनिष्कलक्ष्यम्	२८७
ऐश्वर्यमुपभुक्तं ते	२१४	कतिपयगणगोचरानुदीचः	४७
ओ		कतिभिश्चिदपोढकृत्यगन्धैः	११८
ओ नमोऽच्युतविरिच्चिबिदौजः	१४१	कति मन्त्रिणः कति रहस्यरक्षिणः	१७१
ओओ मे शरसरितामनेन तीर्णः	१७८	कथं कथंचिजिन्तकोपेवेगो	१९१
ओतुनेवात्मतोकानि	२४४	कथं न सीतामुषितोऽस्मि लक्षण	३४
औ		कथं बताध्यक्षसरोषदेशिताम्	३२
औदयेन शशिनो गभस्तिना	१७	कथमप्यनघे तपस्विना ते	६९
औदार्यमार्य हनुमन्	७७	कथमेवमादिभिरजस्तमाधिभिः	१७२
औरसानपि सुतानरीनिव	११	कथय प्रतिश्रुतमहाजिकर्मणे	१७५
औषधीनामधिपतिः	७८	कथयामि संनिहितमेव किनु तम्	१७९
क		कथयामि सखीगतं रहः	११७
कं वीक्षे क बत निवेदयामि दुःखम्	३१०	कथा कैव नृशंसानाम्	१७९
कः कदाऽप्यभिमतेन घटेत	१४३	कथावशः किं समयं हरत्यसौ	१९७
कः कर्कशाहवसहे सति	३२३	कथिताः प्रथितौजसश्च पूर्वे	६६
कः शक्तोति समाहर्तुष	२४९	कथयमानः सुवेणेन	३२१
ककुदानि महाधनाय्यमूनि	२९९	कदनेन कुमाराणाम्	१८०
ककुभः स्थिरदाहधूमिताः	२९८	कदाऽपि चक्रेण हरेगवासम्	१९१
ककुभामुवाच विचयं तमुच्चकैः	१७१	कनकपर्वतकूटकुतूहलम्	९६
कक्षोलीतरवत्तुङ्गाः	८९	कन्दराणि च महामहीभृताम्	१८
कक्षयोरस्तिपत्पाशम्	१००	कपयः किमाहुरवलोक्य तं जनम्	१७२
कच्छित्तं दैत्यहा देवः	२०७	कपयः प्रतिबोधाय	९९
कच्छित्तस्य क्षमाहेतोः	२०७	कपयस्तदोमिति गिरः सकलाः	२२९
कच्छित्प्राणिषि पौरूस्त्य	३१८	कपालमालिसङ्गमालि	२४७
कच्छिदुद्ध्य कुपितः	२०७	कपिकीटाः कुतो यूयम्	९३
कच्छिन्नार्थस्य कायोऽयम्	३१८	कपिन्नवः कोऽप्ययमप्रियोक्तिः	१९२
		कपिभिः कृपारसदरिद्रकैः	२३२

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
कपियोध्युवानमित्यसौ	१०७	कवीन्द्रैरुद्धतं जितमनशशीलैः	२१८
कपिराज गच्छ पुनरेहि राघव	१७९	कश्चिदागमितचिन्निशानिलैः	२६२
कपिराजसमर्पितं च गाढ	९९	कपत्रपि कनीयस्त्वात्	२१३
कपि: स दग्धो न विलोक्यतेऽग्नौ	१९९	कस्तिष्वति गतः को वा	२८०
कपिसुभट्टसमाजदत्तकर्णः	९२	कस्यात्र च रुद्यते गतः कः	१२१
कपीश पश्य निपुणम्	२७८	कस्यार्थस्य कृते विद्धाः	९
कपेस्तेनावलेपेन	२४८	कस्यावलम्बादकरोत्परासुम्	२६
कमलासनप्रतिसमः स जाम्बवान्	१७४	कस्यास्ति शक्तिस्तत्र राजधानीम्	१९९
कम्पं नियम्य स जगत्रयकम्पकारी	१६६	कस्येदमानतमुखम्	३२६
कथापि लब्धं जनसंनिधो रहः	१९४	का कथा मर्त्यपिण्डानाम्	२८३
कथापि सार्वं विधुते ससंभ्रमम्	१९९	काकुत्स्थं प्रलयघनाघेषुधारा	३०९
कथाऽप्युपालभ्यत मन्युगद्गदम्	१६०	कान्त्या परप्रहरदक्षमसौ तदानीम्	१६९
करकं च करेण विभ्रती	११०	काण्यभिमूल्या विरजसोः	१
करपलवपर्वमूलमूर्च्छत्	६४	काभ्यांचित्प्रसभमपूर्यत्कपोलै	३०६
कराभ्यामभिनत्वङ्गम्	१००	कारौकसि त्वमुषितश्चिरमेष यम्य	१६८
करी करेणुष्विव सल्लकीवने	१६०	कार्यदिग्मृह्यतां कापि	३
करुणैस्परम्यसे चिरम्	११९	कार्यमार्यं परिशिष्टमुच्यताम्	११
करेणादाय लाङ्गूलम्	६७	कार्यत्वराभिः स्खलितं न धैर्यम्	२०१
करोति काच्चिन्न वृथा जलव्ययम्	४२	कार्यान्तराशारहितेन तेन	२१
करोति लोलानलिनो	८०	कालत्रयोर्मिविजयी	७३
करोतु कृत्यं मणिदीपशाखिनाम्	१९७	कालनेमितमो घोरम्	७४
कर्तव्यनिर्णयविरुद्धमनः प्रसाद	२९	कालस्तरङ्गवति महाल्मन्द्रकाणाम्	१६२
कर्तव्यमथ प्रियान्तरं चेत्	१२९	कालेन तेन हनुमत्कथितप्रवृत्तिः	२१९
कर्तव्योपकृतिः सद्द्विः	९	कालो मयाऽनशशरत्पदवीरसेन	४६
कर्तुं प्रियं रघुपतेः स तदाऽध्युवास	२२३	किं कुम्भकर्णानुज संनिकृष्टे	२०२
कर्मणि प्रगुणे पुंसः	२८२	किं क्षिप्तमचलप्रान्तात्	९
कलं क्षणान्त्यः कलहंसमाला:	९१	किं गुणानां समग्राणाम्	७७
कलहा रीतयस्ताश्च	८९	किं तात त्रिभुवननिष्टव्यमेकशूरः	३१०
कविश्च जीवश्च सुतश्च भूमे:	२६	किं ते किष्कन्धया कार्यम्	९७
कवीनां किं दैतः	२०	किं ते कृतं सुरगणैः	१८९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
किं तेन मैथिलि करिष्यसि	१६८	किमङ्गनानां भुजकन्दलीयम्	१९१
किं त्वमेकपुरोत्सादात्	२८१	किमङ्गिघणा विलिखासि मैन्द मेदिनीम्	१३२
किं दुर्गमर्गलभिदां हरिपुङ्गवानाम्	७१	किमत्र पश्यामि किमत्र लीये	१९०
किं दूरमापतसि मानसवेगपुत्रि	३२६	किमधः शिवलिङ्गलङ्घनात्	११०
किं न कुर्वन्ति मां वीक्ष्य	२१०	किमनिमित्तममी निपतन्ति वा	९६
किं न गायन्ति किञ्चर्यां	२०९	किमनेन कायविभवेन वारिधिः	१७१
किं न विष्टः शतघ्नीमिः	१८१	किमनोकहशैलवृष्टिमिः	३०२
किं न प्रपञ्चो लीलायाः	२१०	किमन्यद्वेहि वैदेहीम्	२४९
किं न संभापसे राम	२७६	किमपि कोपि न पश्यति पृष्ठतः	९८
किं नाथ खिञ्चोऽसि गताः किथन्तः	२९३	किमपि निष्कर्णस्मरसायक	९७
किं नादिशासि सौमित्रे	२७५	किमपि सन्दिशा वस्त्वतिसुन्दरम्	९८
किं नामोपहससि नः	२०८	किमभाङ्गीः शितिरुहान्	१८३
किं पश्यत यात लोकपालाः	१२६	किममीभिरम्बुद्गलव्यजनैः	२२७
किं पुत्रि कामवति कातरतामुपैषि	१६२	किमम्बरे किं भुवि किं पयोनिधौ	३२
किं प्रसुसाः परीहासाः	२१०	किमयं सुमहान् भुजङ्गमः	१०३
किं प्रस्तबलतीव सत्त्वचञ्जुः	१२०	किमर्थमिममुद्देशय	९९
किं पृष्ठमेव सखि पृच्छासि	३२६	किमवनितलादुद्गच्छन्ति	२७०
किं भूयसा वा मम चिन्तितेन	१९०	किमवाससर्मीहितान्तरः	११४
किं भूरिभिरारितैः कपीन्द्राः	१२९	किमशक्ताः किमान्तिश्वाः	२७९
किं वः कथयामि वानरेन्द्राः	१२७	किमश्वासि परोच्छिष्टम्	२७३
किं विद्विषोऽप्युपचरत्ययुना सुपेणो	३२४	किमस्तमस्त्येव गतो विवस्वान्	१९०
किं बृद्धभावाद्विकृतिसत्त्वेयम्	२३८	किमार्यं धनदं यामि	२१७
किं वैष्णवस्य महसः	७७	किमित्यमेव क्षपितो निशीथः	२१
किं शक्तिप्रभूतिभिर्युवराजवीरैः	३२३	किमित्यमेवाक्तरामि तूर्णम्	१४९
किं सीतया गच्छतु सा तमेव	२०४	किमिन्दुना चन्द्रनवारिणापि किम् ३९,६३,८०	
किं सीदसीत्यमधिगच्छ मनीषितानि	१६६	किमिन्दुनेन्दीवरमप्रयोजनम्	१९९
किं सूनैतैः शक्तिः शिशोर्मे	२०२	किमियं करुणा शरीरणी	११०
किं स्विद्वीयसो देशान्	७९	किमुच्यते बहुतरमेवमादिपु	१३६
किञ्च वत्स दशासाम्यात्	८	किमुडुः स्वलितेयमन्तरात्	११०
किमगाद्विन्याय वज्रिणो	११४		

किमुत स्मरणाणिता रति:
 किमुत्सवानुत्सवजातरङ्गान्
 किमुदितैवहुभिर्वहुविसमया
 किमेतदित्यूद्वितीर्कदोलो
 किमेतयोरस्त्यशुभम्
 किमेष्यतास्याः सदृशं निकेतयोः
 किम्भो विषादलुलित
 कियच्चिरं त्यक्ष्यति मानुषी न सा
 कियच्चिरं पुनरसौ
 कियच्छेषमहः पश्य
 कियती निशा निषध यामवती
 कियन्नभः क्षमा कियती पयोधयः
 कीर्णामवर्णकणिकाभिरिव प्रसिद्धिम्
 कीर्यते कृतरवैः खगव्रन्नैः
 कीलालं कलश इवोद्भ्रमन्
 कुटीयमल्पा शतपत्रसद्गनः
 कुण्डलायाः क तौ गण्डौ
 कुतः कस्त्वं कथमिह
 कुतस्त्यमोजः सहस्रदमग्नेः
 कुमार कुरु विश्वासम्
 कुमारमक्षमद्यापि
 कुमारास्तेऽथ चत्वारः
 कुमारि कीरं करयोः कुरुष्व
 कुमुदवनमहेतु त्यक्तनिद्रम्
 कुम्भकर्णः किमत्राह
 कुरुत मार्गमन्तर्गलरहसः
 कुरुतामियं किमथ नाथ
 कुरु प्रसादं प्रह्लादस्मि
 कुरु यदाह महाहृदयः सुहृत्

पृष्ठ.		पृष्ठ.
११०	कुरु स्थिरं परिकरमीयतामितः	१३९
१९०	कुर्वाणयोः सरसि पञ्चवनावनद्वे	२९
६०	कुलभवनममुष्य भूभूतोऽस्तौ	४९
९१	कुलवृद्धवसिष्ठवारिताश्रुः	६७
२७७	कुलवृद्धेषु तिष्ठस्व	२४९
३२	कुलाङ्गनाः सेदुरुपोडसाध्वसाः	१९४
२०८	कुलालिकां मार्गति मत्तहंसी	१९६
३३	कुल्योहङ्कृनलाघवेन जलघीन्	९४
६	कूजत्कारण्डवकुला	८८
७९	कृच्छ्रलघ्वनगृह्णगृह्णगसमन्धयो	१९
२२७	कृतं त्रिलोकीकर्दनं कदापि	१९१
४६	कृतं न किञ्चिदक्षेण	१८८
१६४	कृतं न साधु पौलस्य	२४६
१३	कृतं पुरुषकारेण	२८१
३०९	कृतकुलिशकठोरमुष्टिवृन्धः	१६९
४६	कृतकृत्यमिवागतं पुरस्तात्	६३
२११	कृतवसतिरयं कपिः कुमार्याम्	४९
१८६	कृतसमस्तनियोगमनागसद्	९८
१९७	कृतानतीनुत्तमयूथपानसौ	१९
७२	कृतावहेलः प्रणयप्रसन्नम्	१३
२१३	कृतोऽद्विदुहितुः कम्पः	२०८
३१२	कृत्वा विकोशमपि खङ्गमसौ निषिद्धः	२०९
१९६	कृत्स्नैव सोचैरथ पूरपूरि	२३७
२०	कृपणं न लक्षणमर्पीक्षतेऽधुना	१७३
१८६	केचिच्छ्रवांसि मुरलोर्मिरवैरधुन्वन्	२२१
६२	केचित् क्षणार्धमभजन्त भुजङ्गवल्लीः	२२२
१७१	केचित्तमाक्रान्तबिलम्	९९
२१९	केचिद्गजाह्वकुमुमोत्करतुल्यवर्णैः	२२०
६०	केचिद्गृन्धादन्धकारेऽभिजघ्नुः	२६३

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
केचियुविंपुलबहिकयापकलूम्	२२०	क्रमते चरमं नरान्तको	३००
केतकीपु कदलीषु वालुका०	१९	क्रमनिर्यदूर्धविरलर्शन्यान्	२२८
केऽपि क्रोष्टनन्वयावन् रयेण	२६३	क्रमोन्निताचारकुठारखण्डत	४१
केऽपि धन्तु शतधीभिः	२९२	क्रान्ताः सन्ततमाकन्द्	८४
केऽपि तुकुशुरधिकुधो यथा	२९९	क्रियतां पुरश्चरममूर्धमधः	२३३
केऽपि नृत्यभवनानि भेजिरे	२९९	क्रियतामधुनोत्साहः	४
केऽपि राजकुलमेव चक्रमुः	२९९	क्रिययाऽनिलिना पूर्वम्	२४७
केऽपि सात्वत्रयं व्यलङ्घयन्	२९९	क्रीडाचलानुपवनानि सभाः सरांसि	१६५
केऽमी समस्तगग्नेचरन्वकर्तिं०	३२७	क्रीडतां मृगवनेषु वन्विनाम्	११
केयमिन्द्रजितः श्लाघा	१८१	क्रीडाधिकारश्रमसालसाङ्गीः	१४८
केलिकमायातकलाविवाद०	१४७	कूरं मुसलमुद्यम्य	९९
के वयं वायुपुत्रादैः	९४	कूरोदारमहाकल्पे	१८४
केवलं पलभुजो न तस्य नः	११	क्रोशार्थादहरत जिह्या चलन्त्या	३०९
केवलं शकुनयो न नीडगाः	१९	क्रोष्टाऽनिघद्वाजिनः सन्नसंज्ञान्	२६८
कैकायि क्षयमूपैहि नृशंसे	१४९	क्रोष्टूष्टवरपौरेयाः	२९२
कैवार्य संप्रत्यपराऽस्त्यपेक्षा	२०२	क गतोऽसि राम परिहाय मामितः	१७१
कैः शिक्षिता वर्तयितुं तदासीत्	२७	क गमिष्यति मर्मदः	२०७
कैश्चिद्विवृत्य विवृतप्रतिष्ठैरघानि	३२४	क्वचिच्च यस्यामसितोपलाद्व	१४६
कोट्यः कपिमुख्यानाम्	३१७	क्वचिजपाभाः क्वचिदृग्भासः	१९४
कोटिशः कनकशैलसंनिभाः	२९४	क्वचित् किरातीकचपाशमेचकम्	१९४
कोट्यः सुसास्तत्र तिस्तस्तमित्वे	२६८	क्वचित्पताका इव कार्दमिक्यः	१९४
कोऽपि चाश्वरपुच्छसंस्तरे	२९८	क्वचित्प्रसूतं क्वचिदास्यौवनम्	१९४
कोऽयं कपिमहाराज	२७८	क्वचिद्वाल इवोल्लिलः	७३
कोऽयं तवाविरतचन्दनपङ्कशेषे	३२७	क्वचिद्विकलतापत्तिः	२८४
कोऽयं भोः कषति किरीटकोटिभिः खम्	३०९	क तेज्ज्ञतरेण संस्कारम्	२११
कोऽवगच्छति शिवे तव तस्यम्	१४३	क दुग्धसिन्धुः क च तस्य वीचयः	१९७
कोष्णशोणितनिपातसूचित०	२६७	क नश्यसि निशीथेऽस्मिन्	२७२
को हन्तव्यो यो हतो न त्वयाऽसीत्	२६७	क नीतेति न जानीमो	८७
क्रथनोऽयमुरभ्रष्टभाक्	३००	क नु सद्वत्सलः श्रीमान्	९७

क प्रयात रजनीचेरेश्वरम्
क बिलं क च साऽमरावती
क भानुमत्याः स्फुरितम्
क रभसः क्रमते रभरम्भयोः
क स गमिष्यति संग्रहति पापकृत्
क स गम्भीरविशदो
क स रामः क सा सीता
क मुखं मुहूर्तमपि सर्वशङ्किनो
काप्यव्राजीद्वज्रदंष्ट्रस्तदानमि
काप्यस्तपाः कापि परं पुष्वङ्गाः
क्वायोध्यको दशरथिः स रामः
क्वायोध्या क च लङ्केयम्
क्वाशाः क भूः क गगनम्
क्वासौ नलो जलनिधिः
क्वास्यचन्द्रः स हेमायाः
क्षिश्वाति साधुचरितान्
क्षणं प्रिये मन्युरयं निवार्यताम्
क्षणं मिथः केलिरयं निवार्यताम्
क्षणं व्याकृत्य काठिन्यम्
क्षणः कलानामयमेव नर्तकाः
क्षणमत्र च नाथ वीक्ष्यताम्
क्षणमस्त्वयमर्हणाक्रमः
क्षणमिह क्षणकोपिनि सुप्यताम्
क्षणमीलितलोचनावलिः
क्षणविनीतपवित्रपरिच्छदो
क्षतशतविषमीकृतोद्धराक्षिः
क्षतधरं सवणमेखलातलम्
क्षन्तुमर्हसि जीवेश
क्षान्तं प्रमादकापेयम्

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२९९	क्षितिधरमनयोर्महेन्द्रमेकः	९२
११७	क्षितिमयमनुशोचति प्लुतार्धात्	४९
२११	क्षितिमेकरथेन सिन्धुनेमिम्	६७
९९	क्षितमंशुकमिदं मयोरसि	१७
६१	क्षितमिन्दुसुचिभिर्यलम्बत	१८
२११	क्षितोऽङ्गदः क्षितिमभूत्	३२९
२७१	क्षुण्णः कपिकिशोरेन्द्र	८६
१७७	क्षुण्णा घनसंहतिर्ग्रहोघः	१२३
२६८	क्षुण्णायां दिशि युष्माभिः	८९
२८९	क्षुण्णो गमिष्यत्यधुनाऽरिमांसैः	२८९
२०४	क्षुद्रभावात्तुदन्तोऽपि	२१३
२८१	क्षेमवानिव दुष्कालः	१८४
२२२	क्षेषडारवैः स प्रमाथी शशाम	२६९
२७२	ख	
२११	खण्डिता इव खिद्यन्ते	२०९
७७	खरादिरक्षः कदनेषु दर्मिष्म्	२९
३३	खानि यद्यपि सुसानि	२८४
३८	खे ककुप्सु भुवि च क्षपापते:	१८
७४	खे मूर्धानः सत्वरापातचण्ड	२६८
१९७	ख्याताऽसि तयोद्वयोः प्रवृत्तिष्म्	१२९
२९७	ग	
११३	गङ्गे सरयु प्रतीरयोर्वास्मि	१२६
९७	गच्छतस्तुर्गां गतिः	२०९
३०३	गच्छन्ति गतिं त एव शुक्लाम्	१२१
६०	गच्छन्त्यमी सिन्धुतटीः	८०
९१	गच्छ वत्स शयनीयमात्मनः	१९
१९९	गच्छाथवा रामसमीपमेव	२०९
२१९	गच्छाथवा शत्रुकदनाय किमाज्ञया ते	३२९
९३	गजगिरेर्यदि शीलयति स्थलीः	९९

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३ २०	गृहाद्विवासो वनवासयातना	३ ४
१९०	गृहीतसाधुवर्त्मापि	९
२ ४ १	गेहगर्भा विद्भर्णाम्	८ ६
२ ० ७	गोपुरेषु परिखासु तोयधे:	२ ९ ७
३ २ २	ग्रंथिपलुकयोः सन्धौ	८ ८
३ ८	ग्रस्तामिव त्विषमयोगमल	१ ६ ४
८ ६	ग्रामगोष्ठसभारामा	८ ३
३ २ ७	ग्रावाणो रावणकूरा:	९ ०
१ ८ २	ग्रासाय मृगपतञ्जमण्डलानाम्	३ ० ९
१ ७ ३	ग्राहीभिरागलमिधीमिव	१ ६ ४
१ ७ ०	ग्राह्यसे त्वमतरङ्गसुधोद	१ ४ ३
२ २ ४		घ
२ ४ ७	घटमानबालवनकोमलाम्बराः	१ ७ ४
१ ० ९	घटयति परिशुद्धबुद्धिसूची	९ ४
२ ४ ९	घटयामि सेतुमहमत्र नगैः	२ ३ ०
३ ३	घटितं किमप्यथ चिरात्पुराकृतैः	१ ७ ०
१ १ ३	घटितेक्षणवर्त्मसंपुटाम्	१ १ ८
९ ०	घनघर्षपयःकणावली	१ ० ८
३ ८	घनमलिनमुखांशुजालधूमो	९ ३
६ ६	घनवंशीवनश्यामाः	८ ४
३ ४	घनविभ्रमभङ्गमालिनी	१ ० ७
६ १	घनसर्वागमोद्वार	१ ८ ४
२ ३ ३	घूर्णते हरिसेनेयम्	२ ७ ८
४ १	घोरभिचारमीमांसा	१ ७ ९
		च
३ १ ६	चकार कस्यामपि चाटुमुत्तमम्	१ ६ ०
१ ४ १	चक्रचापशकटाम्बुजादिक	२ ९ ४
२ ६ ६	चक्रः स्वयं सहृदया	२ २ ६
२ ९ ७	चक्रीने पीडयति पङ्कजिनीने	१ ६ ७

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
चक्रे चक्रे हुताराति:	७७	चालितेष्विव चेतसम्	२४८
चक्रे शकलत्रयं जटायुः	१२०	चिक्षेपोच्चै राक्षसानां सहस्रम्	२६४
चक्रैर्मेचाकाण्डवत्खण्डशस्तान्	२६४	चित्तमभ्यस्य कल्याणीम्	२७९
चक्षुषा विकलेनापि	२७३	चित्राङ्गदे चिकुरमाहर वेलतु भः	१६२
चक्षुष्मानासि यदि पश्य नः प्रमाणम्	३०८	चिन्ताकुलेऽपि हृदि सप्रणयोपचारः	४६
चचार चीरान्तविलोलमर्चिः	१९३	चिन्तातुरुयं तान् प्रवज्ञप्रवीरान्	२६७
चचाल वाचालमहीधरा मही	३७	चिरं तदाऽध्यास्त मनोभवजरात्	१९६
चञ्च्चैव कथंचिदक्षमत्वात्	१२२	चिरं प्रदीप्योपरतार्कपावकम्	१९९
चतस्रस्तस्य चतस्रूषु	३१९	चिरमास्व विनीतात्मा	२४३
चतुरङ्गपताकिनीपतिः	३००	चिरादप्यशक्लोल	८८
चतुरन्तचलद्विलोचनो	१०४	चिरान्मनोहारि तथेदमद्य मे	३१
चतुर्णामाकर्ण्योर्जितमिति	३११	चुक्षोद कोटिमपिन्द् प्रयुतं प्रहस्य	३२४
चतुर्दशानां भुवनेश्वराणाम्	१४७	चूर्णीकृताभिरपविद्य गुणान्मणीभिः	३२९
चतुष्पाणि चतुष्पादम्	१०१	चेलुरुन्मूलितासन्न	९४
चन्द्रातपानुभवगाढतराभितापः	१६६	चैत्यषण्डेषु पाण्ड्यानाम्	८९
चन्द्रातपेनेव सुधासमुद्रम्	२८७	च्युतसङ्कटत्वविकटत्वकथाः	२३१
चरणरागमयावकसंभृतम्	६१		छ
चरणेष्वसुरा लुठन्ति नः	११२	छायया निजतनोः स तदानीम्	१३९
चरणौ कुरुष्व विवृणुष्व	१७३	छायाः फलानि कुसुमानि	२२१
चरमं चारुशीलानाम्	३१९	छायामिवोष्णगलहरीभिरुपलुतां ताम्	१६४
चरमं ययुः प्रणयिनः कमला	२३०	छित्रा शतसरं हारम्	९३
चरैश्चिरेणाधिगतप्रवैशैः	२८८	छिन्नाः सटाः शिरः पिष्टम्	९६
चर्मवर्मशकलाकुलोर्मयः	२९७	छिन्नामिव श्रुतिमपस्मृतिसंहिताभिः	१६४
चल चन्दन गन्धमादन	१०३		ज
चलति मेसरपानिधिरुच्चल	९६	जगतीक्षितेह पवमानसंभव	१७२
चलेषु वायोः प्रतिघेषु वन्हे:	१४८	जगत्कामन्ति निर्विधाः	८०
चस्तवलुक्ष्युतललाटशोणित	२६६	जगदेतान्निपतति	२७९
चस्त्वाल नामसु ननाम	१६६	जगदे तमुदीक्ष्य विस्मयात्	२९९
चाटुः स च कोऽपि किङ्कराणाम्	१२४	जगाद भावं वचसैव जाम्बवान्	४३

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
जगाद भीतां जननीं स भूयः	२३८	जर्जरं त्यजति वासरपूवम्	१३
जगाद सैमित्रिमुदीक्ष्य चान्तिकात्	३१	जलं जलं यावदुदीरयन्ति	१९४
जगाम भञ्जन् कमलानि कोकः	२९	जलजानां सुमनसाश्	३
जगाम सिद्धोषधताम्	९४	जलनिधिमधु मेरुवीजकोशम्	९२
जगृहुर्दशापि दशकण्ठसैनिकाः	१७६	जलपङ्क्रजोऽनिलातप०	१०९
जगृहुस्तदेमिति चमूपतयः	२३०	जलमुच इव धारा	१८९
जग्मुः स्थलीभिरुपशैल	२२०	जलैर्जहासे विघुतैर्दिवोपे	१९४
जग्मुरस्थितमुदायुधा मिथः	२९७	जवेन कोचिज्जग्नुः	१९६
जग्मुर्जाम्बवतो मूलम्	८१	जहार जीवेशहृदि	१९६
जग्रसे गजतनुर्दनुसूनः	१४२	जहीहि बाणं विशदोऽस्मि लक्षण	३६
जग्राह नासौ वचनं शुकस्य	२३९	जागर्ति योगनिद्रालुः	७४
जग्राह संग्राहयुगेन भूयः	२९२	जागर्षि काश्मरि निषीदिसि कोविदार	१९
जग्लौ जगन्मनोज्ञाभिः	२०७	जागर्षि जानकि विषीदिसि किम्	१६६
जनकः कुशिकात्मजेन जोषम्	६९	जातं विभातममलम्	३
जनकेन्द्रसुतापतीष्वो	३०४	जातप्रकाशासु वहिःस्थलीषु	२७
जनं न प्रपञ्चं निषेधपणिडतम्	१९४	जाताद्दुतैर्यामिक्यातुधानैः	२८८
जननीति सा न परमेव कैकयी	१७३	जाताश्र्वर्याः केवलं ते निदध्युः	२६७
जनयति क्रियमाणमसाहृदम्	९७	जाताः स्थलानि सरितः सरितो	२२०
जनयति न भयं हयाननानाम्	४७	जाते युवामतिविराक्षयने कृतार्थं	२८६
जन्तूनामुचितमनित्यता न पश्यत्यु०	३१०	जातोऽस्मि वर्महर एष शिशुर्ने	३२८
जग्भाररपि सरहस्यजूम्भकानाम्	३०९	जानन्तोऽपि जगत्यस्मिन्	२०९
जयः पुण्यपराधीनः	२८२	जानाति भवानिमं पुरावित्	१२९
जयति जगन्ति भ्रमन्ती	३३१	जानासि तत्त्वं परमायुवानाम्	२०१
जयति मुग्धमृगाङ्कसुतो बुधः	३२२	जानासि वालिनो वीर्यम्	१८९
जयतीह विधिर्न पौरुषम्	२९६	जानासि वीर्यमनये मम	७०
जयत्यदः प्रतिदिनंशुमानियत्	१३३	जाने पिशितं च कातरणाम्	१२७
जयत्यपारे पयसि	७३	जानेऽवरजस्य न प्रवृत्तिम्	१२७
जयत्यस्य घनश्यामो	७९	जाने वाली न रामेण	२४९
जयत्वयं त्वदभिसरः सरित्पतिम्	१३४	जाने सखि ज्वलति पः सकलेय	१६२
जयाङ्गनातनय तनुष्व वर्ष्म तत्	१३९		

पृष्ठ.	त	पृष्ठ.
१७	तं कालकल्पं कियता श्रेष्ठ	२६
२९६	तं केलिचञ्चलविलासिनं प्रदोषम्	१६१
१९०	तं धुताग्रजलवाहधवित्रः	१३९
१३२	तं निनिन्दं शुकः शत्रुः	२०७
१४८	तं निशम्य सबलस्य राघवे	२९४
१३१	तं प्रतीयेष महिषी	२१२
१३४	तं प्रत्युग्रायुवग्राम	१००
१३३	तं बभार न विधुः नवोदयम्	१८
२७३	तं भास्करिः स्फुरितभास्वरवक्त्रिम्बः	३२९
१२२	तं मुष्टिना वक्षसि निष्टुरेण	२५१
३०९	तं मुहूर्तधुतशृङ्गमगेन्द्रम्	१३७
२३७	तं मूढोन्तं चक्रागत्य वैद्यम्	२६४
३१८	तं राजपुत्रापशादम्	९८
३१६	तं वर्तमानमपि कल्पय वृत्तमेव	१६७
२८	तं विलोक्य चकिताश्चिन्नशिष्यान्	१४०
१४३	तं विलोक्य जलधेरुपरिष्ठात्	१३९
२५	तं विलोक्य पथि कान्यपि दूरम्	१४०
२१७	तं विहस्य दशकण्ठनन्दनः	२६१
२०६	तं वृक्षवर्णरकिरन्	३१२
४८	तं संस्मरन्नचिन्पितुर्निंकृतिप्रपञ्चम्	३२४
३९	तं सेनानीरानिलिः सालजालैः	२६४
१४७	तटशिखरगतस्तटान्तराग्र	९०
७८	तटिदिव तरलस्ततो विराजत्यु०	४८
२०७	ततः परिकरन्यास	१००
२६८	ततः प्रतस्थे रघुनाथसन्निधिम्	३९
१९९	ततः प्रतिभटाटोप	९४
१०९	ततः प्रफुल्लस्थलपञ्चनीनिभा	४६
	ततः शुद्धान्तमविशत्	२०९

श्ल

शास्त्रिति षुवगाग्रणीरणाम्

शृष्ट.		शृष्ट.
३ १२	तत्प्रत्ययरोपितायतास्थो	१२६
२ १६	तत्त्वमेकं यदात्मेति	२८०
२ ४१	तत्सर्वैः कपिष्ठतयो न चकुरङ्गैः	३०९
२ ३९	तत्र केऽपि कपियूथपोत्थिताः	२९६
२ २७	तत्र तत्र घनतां गतैरसूक्	२९८
१ १३	तत्र तत्र च शयानयोश्चिराद्	१९
३८	तत्र मुख्यपृष्ठस्तमोघने	१६
१९३	तत्राङ्गदकुमारेण	७२
४ १	तत्राणिमादिगुणसंश्यणादशब्द०	१६१
३९	तत्रान्येऽपि प्रत्यनीकप्रवीराः	२६६
८ १	तत्रापश्यन्न सरसीः	९१
१०	तत्रारुद्देतत्क्षणात्राकपृष्ठम्	२६४
२६५	तत्रैवागात्तुङ्गलाङ्गुलकोटिः	२६४
१९८	तथा गृही न पौत्राणाम्	३०९, ३३२
२७	तथा चतुर्मासकर्दर्थनावशाद्	४४
१९९	तथा तूर्णं कवे: कस्य	३९
१ ३४	तथा न तस्या मृगशाबचक्षुषः	३६
१९३	तथा न पूर्वं त्रिपुरेन्वनोऽग्निः	१९४
२९२	तथा न भीतं कुलबालिकाभिः	१९६
१ १	तथा न रेजे पुण्यावकान्तः	१९५
१ ३८	तथापि प्रत्याशास्तिमितनयनाः	११९
२९४	तथा पूर्वं कवे: कस्य	७२
१८२	तथा सुधौतं वरयोपितां मनः	१५६
९०	तथा सूक्ष्ममिदं तत्त्वम्	२८०
९२	तदङ्गनाचक्रमनङ्गलालभस्म्	१९९
३२०	तदतिशान्तिजडं जगतां प्रभोः	९८
२६२	तदनु प्रथमासप्यदत्त	६९
८२	तदनुरुपमनन्तरमात्मनः	९८
२६९	तदपास्तनिष्कलनिजाक्षयोस्तयोः—	१७७

मेकाराद्यनुकमणिका ।

४६७

तदभावे किमस्माभिः
 तदरेविचिन्तयत मन्त्रवशाद्
 तदादिना तेन महाभटानाम्
 तदाशु क्षणमन्दाक्ष
 तदित्यमुत्थानसमाकुलत्वात्
 तदीक्षितं जनस्थानम्
 तदेव हेतुना केन
 तदेष निष्कर्ष्य तथा करोमि
 तदेष मे निर्मलसर्गसर्गः
 तदैव कालीकरणाय सन्ततेः
 तदैव ताभ्यामथ रावणाय
 तदैव दैवहतयोः
 तदोच्चैर्याच्चक्रः स्वभुजरभसम्
 तद्वैदिनपतिसंभवस्य भूयः
 तद्वीमि गृहीताङ्गिः
 तद्वक्रमार्केस्तरुणाकर्ताप्रभ
 तद्वाक्यं वृद्धयोरोमि०
 तद्वाक्यमोमिति पुरन्दरसनुसूनोः
 तद्विभातु रजनी सुखेन ते
 तद्विलोक्य हरिसैन्यमनिकात्
 तद्यतिक्रमसमुत्थितमागः
 तनुनि स्तनभारपीडिते
 तनूराजीववनम्
 तनूदका मार्गनदीयमग्रतः
 तन्निर्दूढं सर्वसंपातयुद्धम्
 तन्नैसर्गिकमङ्गेषु
 तन्मरीचिरवचितो रुचेऽठिः
 तपनांशुरुचस्तपस्विनी
 तपन्त्यमूर्कशिलावलभ्यः

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३१८	तपस्वी रमतामेवम्	८
२३३	तमःकोपितनिश्वास	८४
१९०	तमःसवर्णं विदधे विभूषणम्	१९४
९९	तमकाण्डमहाप्रचण्डतेजः	६९
२९	तमङ्गदो वालिनि जातसर्व्यम्	२४०
८६	तमथ प्रहरन्तमन्तिकात्	३०२
९	तमनलतनुजन्मा वानरः	२९९
२९	तमपत्यन्तुष्ट्यैकपूज्यम्	६९
२२	तमपि कृमलोलवालिधिम्	३०२
४४	तमवोचत सर्वभावविद्	३०४
२३९	तमसकुदुपहूतप्राञ्जलिम्	७१
१८६	तमसाऽऽवृतरूपस्य	३१९
२६२	तमसे नमः सरजसे	१७७
३०७	तमसौ सहकारमञ्जरीम्	१०७
२१३	तमस्त्वगाधेविव चन्द्रमःकराः	१९७
२२	तमहं बोधयिष्यामि	६
३२०	तमहमग्रिक्योद्धरवानर	९९
१३०	तमानतं संनतिभिविशेषात्	२८७
१९	तमापतनं विकटैवलाङ्गैः	२९४
२९९	तमाशु चन्द्रं नपक प्रयच्छ मे	१९९
१४१	तमुज्जिहानमालोक्य	२९०
१०८	तमुत्तानशयं रामम्	२७१
७८	तमुदीक्ष्य दशाननः स्मरन	३०१
३३	तमुद्यम्य महाकायम्	१०१
२६७	तमुपानिनाय जनकेन्द्रसुता	२२९
२११	तमुपेत्य जगाद् मारुतिः	३०१
१३९	तमुवाचाङ्गदः कुद्धः	९८
११०	तमहुरङ्गरलसैर्निजाङ्गनाः	१९९
१९७	तमोऽस्तं दर्शितः पन्थाः	२१६

पृष्ठ.		पृष्ठ.
७	तस्य च प्रवयसो जटायुपः	११
३०	तस्य तन्मत्सरान्धोऽपि	९७
३०	तस्य पित्रा निरस्तस्य	९८
३३०	तस्य वीक्ष्य वपुस्त्रतवक्त्राः	१३९
२९०	तस्य साहायकं स्दाः	१८२
१००	तस्याकृतिविशेषस्य	२
१०४	तस्यागमाद्यः सहसा भविष्यत्य०	२३
३००	तस्याद्वन्द्वी सपदि महीन्दुरधन्दन्द	३०९
१३९	तस्यां तस्यामापतन्त्यां शरास्ते	३६८
२९७	तस्यात्र कदाचिद्विद्यतीते	१२६
१७४	तस्याथ राघवसरोहसौहृदेन	२१९
४२	तस्याध्वानं रोद्धुमन्तर्धिमाजः	२६३
४१	तस्यापतन् शनैः मूर्ध्नि	९२
२९१	तस्याभ्युदयेन तेन तेने	१२८
१९१	तयामातिक्षुद्रसमाससर्याम्	२०२
१३९	तस्यावलेपस्तिमितादरस्य	२३९
१३९	तस्यावजत्कुम्भहनुः पुरस्तात्	२९३
२९४	तस्यैकस्य निकामदानरभस	९१, १६०
१२२	तस्योर्जितेनातिरेववद्यम्	२४
१६	तां गान्धवाहिर्गणस्य एव	१४६
७२	तां तथाऽत्रोधयस्य	२७४
२६०	तां तापसीं चिन्तयता	२१०
२९२	तां चिभेदं ब्रनपीवरकायाम्	१४१
८	तां वज्रपातप्रतिमां प्रवृत्तिम्	२९१
१२९	तां वागुरामिव दृढां दृढीनवक्षाः	१४६
२९९	तां वित्कर्कणकूणितनेत्रः	१४०
१६३	तां विदार्य निरियाय हनूमान्	१४९
२२३	ताः कर्कशाः कपीन्द्रेण	३१९
२	ताः पांसुपर्णतृणशाखिमहीघराणाम्	३२४

	४७.		४७.
ताः संपदस्ता विशेखाः सशाखाः	१९८	तारेयोऽभूदक्षिणे तस्य पार्श्वे	२६७
ताडितः शरधाराभिः	३१६	तावत्तं कपिमशकाः समाकुलत्वम्	३०७
तातस्य तातामित्रस्य	७	तावयोल्कार्चिषा वीक्ष्य	३१९
तातस्य वेत्सि मे वीर्यम्	२४६	तावदेव विकल्पोऽयम्	२८२
ताताः क्षिपताप्सु मामितोऽद्वे:	१२२	तावहृष्टपराकार	२७९
तादात्मिकात्मस्यति कोऽप्यपायाद्	२०१	तावुभौ भ्रातरौ यत्र	८६
तानत्यर्थं तीक्ष्णशृङ्गानिवोक्षणः	२६८	तासां तदैव शुचिसूनृतं	१६३
तानत्युग्रप्रत्यनीकाभियोगान्	२६७	तासां प्रकामतनुकान्तिं	१६१
तानथाश्वास्य चकितान्	९४	तासां शत्रोर्वाहिनीनां तथाऽऽज्ञौ	२६५
तानाकिरन् पृथगुदीरित	२२२	तासु श्लथोत्तरवरांशुकपलवासु	१६१
ता नासयस्ताश्च शिता न	२९४	तासु स्थलीषु ललितासु लतासु	२२१
तान् कुन्ताशनिमुद्यम्य	३१२	तास्ताः पुरोगमृदिता मृगपक्षिः	२२१
तापः ग्वलदुप्पलापजन्मा	१२९	तिरश्चकार केयूरम्	९६
तापसीनां समाजेपु	८७	तिरोऽभवज्जर्जरझलरीरवैः	३७
तापिङ्ग्छकल्पः ककुभि प्रतीच्याम्	२७	तिष्ठ तिष्ठ दशकण्ठ	२१८
तामतीत्य परिखां प्रतस्थिरे	२९४	तिष्ठ प्रहर सारं ते	९८
तामथोहीपयामासुः	३२१	तीरान्तिकेस्वपस्ताम्भुपु	२२१
तामद्राक्षुर्ध्वान्तनिर्वृद्धनेत्राः	२६८	तीर्णा मही महाभाग	८४
तामनीक्षितवरीमधीरताम्	११	तुङ्गैरङ्गदपर्युत्स	१८३
तामन्तरिक्षादवतीर्य दूरम्	१४८	तुरङ्गमातङ्गरथाङ्गपत्तिं	२८९
तामीक्षमाणो नगरीमक्षमात्	१९१	तुव्यं गवः प्रसरति स्म	२१९
तामुवाच हनुमानुचिता ते	१४१	तुषुवे सुरसंघातैः	१०१
तामेकपत्नीं रघुनन्दनम्य	१४९	तुहिनांशुतत्प्रतिशरीरभृतोः	२२७
तायते स्म तस्मेऽपि दारुणम्	२१७	तूर्याणामुभयच्चमूसमुद्धवानाम्	३०६
तारः सारान् हन्त्ययं नैकेषेयान्	२६६	तूलीं धूलीभिरकिरन्	९२
तारया किमपि खील्वात्	२४९	तृणोद्ग्रामभैर्गरुडोपलानाम्	१४६
तारायास्तनयोऽयमार्यसदृश	९४	तेऽङ्गदद्विविदनीलनलाद्याः	१३७
तारेयश्चरणरजोऽङ्गिवैः	३०७	ते च तस्यास्तलस्त	८३
तारेयागमनसमुद्दवत्प्रहर्ष०	२९३	ते चोपसस्तुः शनकैः	९३

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१८७	ते ब्राह्मकरणप्रायाः	७९
२८२	तेऽभिजग्मुस्तमुद्देशम्	९४
१८८	ते मारुतिमिज्ञाय	३२०
१४८	ते मार्गणाः काननगोचराणाम्	२९४
१४२	ते मुक्तवैर्यनिंगडा इव	२२१
१२३	ते मेघमुक्तमपि न	२१८; २४१
७९	ते यामिकनाकिनः समन्तात्	१२४
९२	ते रथातिरथाः सर्वे	३१३
२२२	ते रम्भायाः क द्वक्पत्रे	२११
१३७	तेरुः कपीन्द्राश्चिनुकायदग्नीः	२८९
१६३	ते विनिश्चित्य सुचिरम्	९०
१३९	तेगां मन्त्रिकुमाराणाम्	२१३
२७४	तेषामारोपरुच्चिरैः	९
१४९	तेषामुदारतरसाम्	३२३
९४	तेषु तेषु विगाढोरः	८८
२६४	ते सुश्रीवस्याग्रेसनापतीन्द्राः	२६९
३२९	ते सेनान्यः सर्व एवाङ्गदाव्याः	२६७
१६८	ते हनूमति विश्वासात्	३२०
३२१	तैरथादश्यत पुरः	८१
९३	तैर्वालिसुतसाधूकैः	२४७
३२९	तौ केशकेसरसयोदर	३२६
३१३	तौ चित्रहस्तरचना	३२९
१२९	तौ तथोद्यां निपतितौ	२७४
३०७	तौ दीर्घं विधिवदुपास्य	९९
९२	तौ द्वौ तदेति भुवनन्त्रय	३१६
२९४	तौ नर्तकाविव ततः	३२६
२९६	त्यजताहवग्रहमुदग्रुञ्जाः	२२८
२८७	त्यजति जगति केवलं न	४८
३२६	त्यज देवि संशयमधीश्वरं प्रति	१७३

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१३३	त्वमङ्गानि त्वमसवः	२१६
११२	त्वमदैव सरित्राथम्	२७६
९६	त्वमानिलिर्द्वयमिह नो जवोत्तरम्	१३४
२८३	त्वमिहैव दीर्घमवनीरुहि स्थितः	१७१
१७३	त्वमुच्यसे सुभट्कुलैकचन्द्रमाः	१३१
२१७	त्वमुद्धतं व्रज गन दिग्जेन्द्रवत्	१३१
२१४	त्वमुद्ध्रहन्नलघुधुरं धरातले	१३१
२७१	त्वया जिता युवतयो	२११
१२३	त्वयाऽपि चेलक्ष्मण धैर्य०	३९
१००	त्वया पुरोगेण मया मत्रोनः	२९१
२१६	त्वया ह्यङ्गद् पुत्रेण	२४९
१७१	त्वयि सर्वगुणोर्कर्ष	२१४
९२	त्वराभिलिपितौ कान्तौ	१००
१९९	त्वां जगन्मतमहां महयामि	१४२
१८२	त्वां वक्ति कः शिशुरिति	३२९
७६	त्वामर्चयन्तु चतुरन्त	१६७
१९१	त्वामहं विधुमिवाद्य निर्गीर्य	१४९
८	द	
१४२	दंष्ट्रनिभादिन्दुकला:	१८३
१४२	दंष्ट्रलीनां विप्रकीर्णेऽवलोके	२६९
१८८	दक्षः स पिताऽऽवयोर्जनन्याः	१२३
२६७	दक्षिणाद्धि शिखरान्मलयाद्रे:	१४४
६	दक्षिणेन स पथाऽभ्युधराणाम्	१३९
२१६	दग्धः कपि: संनिहितो	१९९
२१४	दग्धव्यमेतदाचिरात्	१६८
८	दत्त हस्तमृष्यद्विदशानाम्	१४९
१४२	दत्तान्तरे स्वे च पुरे	७६
१६८	दत्तोत्कर्षं तानि रक्षःशतानि	२६४
१३६	दत्तोऽयमुरस्युरुः कवाटः	१२२

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
ददर्श दुर्निमित्तानि	२१७	दिशमयमधितिष्ठति प्रतीचीम्	४८
ददर्श भूयः शुकमस्तशूकः	२३९	दिशि दशशतनेत्रपालितायाम्	४९
ददृशुस्तस्य दूरस्थाः	९३	दिशो ददृशिरे तेन	२
ददृशेऽथ न दिक् क्वापि	३१४	दीधितीः परिचिताः परित्यज०	१४
ददृशेऽनिमिषेण तैर्दशाशा०	६९	दीपः सतां स खलु पाल०	१०२
ददेऽन्तकायापि भयं भ्रुकुच्चा	२३६	दीपकृत्यमकरोदुपान्तिके	१७
दधदपि शिशुतामयं जितान्तः०	९३	दीप्रक्षमुन्नसंमरालशिरोरुहाग्रम्	१६९
दधिमुखः किमभीप्साति मातुलः	९९	दुनोति व्युपितो वेषः	२१२
दधिमुख इति मातुले ममायम्	९१	दुन्दुभयो दिवि दध्वनुरुचैः	१०२
दध्युः प्रवृद्धं व्यसनं तदेव	१९८	दुरितानि दशास्यस्य	२८१
दन्तमूलनिहितैकसल्लक्षी	१३	दुरुपक्रमघोरमर्मशल्यम्	६८
दन्तैदन्तच्छदपुटम्	९६	दुर्नीरीक्ष्यमुखमण्डलदीप्ति०	१४०
दर्पः शररीव दशाननस्य	१९१	दुर्वारदुर्गतेरेव	२०९
दर्शयिष्यामि युप्माकम्	१८८	दुर्वारशूलाः सुलभार्धचन्द्राः	१४७
दर्शिताः कार्यगतयः	२४७	दुष्टदैत्यकुलमारि नमते	१४२
दशकण्ठभयादिवागतम्	१०९	दुस्सहानुशयसंज्वराजनहुः	२९६
दस्यौ दूरं गते तस्मिन्	३१९	दूरं निमज्ज पौलस्य	२९१
दातुं शशाक वनवासवन०	२२२	दूरं मम न मूवङ्गवीराः	१२८
दारानुदारचरितो	८६	दूरं व्यतीत्य कपिकर्दम०	३२३
दास्यं दश ता दिशो भजन्त्यः	१२४	दूरतोऽध्वश्रमक्षामाः	८१
दिक् सरागमुखसन्निधापित०	१८	दूरदन्तप्रभापीठम्	१८०
दिक्षु दक्षमवनावनाकुलम्	१६	दूरप्रकाशदशनालि	२२०
दिक्षु सन्नद्धमेवासु	८	दूरमस्वलितशक्तिशरीरा	१४३
दिग्ङनानां गगनाङ्गणस्य	३६	दूरमाह महाराज	२८३
दिग्दशयामास मुखं सरागम्	२६	दूरमिश्रितपरस्पराङ्गकैः	१६
दिङ्निरोधिनि दिग्न्तरलिप्ये	१३९	दूरमीयुश्च दृष्टैव	९२
दिङ्मुखाहूतविस्थ्यात	९	दूरमुत्थापितो लक्ष्म्याः	२४६
दिव्याकृतिं दिव्यविलासभाजम्	२८७	दूरमुत्सहते राजन्	२८१
दिश निशाम्बुजदीनमुखाय मे	९८	दूरमेति सुहृत्सार्थः	३१८

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२२२	देवस्य दाशरथितां भजतः	१६४
३१९	देव प्रसीद तव कः	३२३
१३७	देवात्प्रसूतेन हिमेतराशोः	२१
२७०	देवा दयाजडतया	२४४
३०३	देवासुराः समक्रिषु	२८९
२८७	देवि क्षमस्व दिवसानयमेति रामः	१६५
१४	देवि दूनासि किमिति	२१२
२९२	देवि देवकरणीयनिमित्तम्	१४३
२०४	देवो गोवृष्टवाहनः	१३६
२६६	देवाकालोचितं देव	२१२
८३	देशितोऽयमहत्सत्व येन	१४०
२६२	देहत्यागोद्यतायां च	१८७
४६	देहि देवि गमनाय नियोगम्	१४३
३२७	देहे दशोर्दशनवाससि	१६६
२६६	दैत्योऽहं दुर्दमो नाम	९८
१६१	दैवं भयाद्यस्य सदा	२०१
१४	दोम्साहाय्यं मास्तौ गन्तुमिच्छोः	२६९
१२७	द्यौ रवीन्दुरहितापि निर्मला	१४
८९	द्यौमुक्तमेघावरणा	२
१२७	द्रक्ष्यन्ति कुपितं देवाः	२०६
१९८	द्राकृतः प्रतिवयोनिरुद्धत	२९६
३२७	द्रागसूक्त स्वति हस्तवान्	२९८
१२३	द्रागित्यर्चिर्भेदद्रक्तुल्य	२६३
२६४	द्राङ्गिनिदाघमनुदद्वजो	१७
१२४	द्रुतं द्रुतं दानवि धेहि	१९६
२१४	द्रुतं ममार्ज त्रिशिराः शरौप्रान्	२३७
२७६	द्रुतसमिद्धमनोरथशालिनः	६१
२८९	द्रन्दशः कपिनिशाचरवजाः	२६०
२४४	द्वारं प्रहस्तः प्रपणात पूर्वम्	२३९

द्वारि द्वारि तटिजिहा:
 द्वार्युत्तरस्यामपरं नियुडक्ष्व
 द्वावप्युदीर्णरभसोत्करणानु०
 द्वावप्युपोदहन्वाबुबलाव०
 द्विजकण्टकयज्ञकोपयोः
 द्विजेभ्यो दत्तमधयम्
 द्वितयं द्वितीयाभिरस्यति
 द्विषज्जयाय उयायांसम्
 द्विषतोऽभियाति शतमेकन्तरः

ध

धनुरिदं परिगृह्य समार्गणम्
 धनुधनुव्योम्नि कथं न
 धन्या वयमद्य रामहेतोः
 धन्यो दाशरथिर्यस्य
 धन्योऽसि पौलस्त्य
 धर्मः स्वमूर्खोऽनि कदनभ्
 धर्म त्रातुमशक्तस्त्वम्
 धर्मादिपञ्चकद्वेषः
 धावद्विरयमत्युप्यैः
 धिक् तं धनुष्पाणिमनुष्वं माम्
 धिक् तटात्तवसतीनिसित०
 धिक् त्वामेकं नृशंसेषु
 धिक् शाततां सन्नतपर्वताम्
 धिगस्तु मां तं प्रति विप्रतीपम्
 धिगुदारां धिगुरोष०
 धिद्वैवं ध्रियतेऽद्यापि
 धिद्वैवमङ्गदः सोऽयम्
 धिङ्मां कृतघ्नमास्निघ्म
 धिङ्मामराक्षसमिव

पृष्ठ.

२९२

१९९

३२६

३२६

३००

२१६

११२

२७९

२३३

९७

३४

१२०

२४७

२०३

२४४

३१८

२१४

७३

२६

१३

२४४

२९

२४

१७२

३१८

३१६

२७९

२१७

धीमाननुजः स ते जटायुः

धुतिरोपितव्रणशतः स

धृतगर्भगतावस्थौ

धृतदीपशक्तिमुसलासि०

धृतमहरुजं जघन्यजम्

धैर्यवानिव संक्षेभम्

ध्रियतेऽद्य सखी मदाशया

ध्रुवं तदैव क्वचिदुद्विलापया

ध्रुवं द्रवद्वीसविलोक्यमानान्

ध्रुवं द्विषद्वाग्निवेगविह्वला

ध्रुवं ध्रियेते नृपती

ध्रुवं वचः स्वलति महा०

ध्रुवं विनाऽमुनेदानीम्

ध्रुवमद्य स विस्मृतो मयः

ध्रुवमाशु भवद्विरीदृशैः

ध्वनिः स तस्य गम्भीरः

ध्वस्तधुर्युग्योक्तरश्मयः

ध्वस्तमग्रतहुपुष्पवितानम्

ध्वस्तविष्ट्रस्तसर्वाङ्गान्

ध्वस्ता पुरीयं निहतस्तथाक्षः

न

न कस्यामपि काष्ठायाम्

न कामेषु निरुद्धोऽसि

न किञ्चित्ते कृतं प्रष्ठैः

न किञ्चिदस्याप्यथवा

न केवलं प्राणयुताः

न केवलं सुमनसो

न कोऽप्ययं जरठनदः

नक्तञ्चरेण कपिराट्

पृष्ठ.

१२१

१७६

३१४

२२७

३०३

१८४

११४

३२

१९०

३२

२७८

१३९

७६

११६

११७

१८६

२९९

१३८

३१९

२०४

८९

२१९

८९

३२२

२७४

२०७

१३३

३२९

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१९६	न दुर्गमं किमलसरदूऽ०	१३३
९९	न दूरमिष्वो यान्ति	८९
११८	न द्वितीयमनुभूयते स्म	१६
१०८	न नः क्रोधरयः कथित्	२४४
१०८	ननर्त नमिताग्राङ्गिभ्यः	९६
९९	ननाद् सुरदुन्दुभिः	३३०
१०९	ननाम सौमित्रिनिषिद्धसाध्वसः	३९
१०९	ननु विश्वविलोभनक्षमे	१०९
१९६	ननृतुर्मुदिता वनौकसो	३०२
१०९	नन्द पौत्रविजयेन पुलस्त्य	१४९
१०९	नन्दयन् भुवनमुन्मुखं चिरात्	१८
१०९	नन्दिकेश जगतामशुभेन	१४९
१०७	न पक्षणातः स्वपितामहे मे	२३८
२९०	न परित्यज्यते मार्गः	९
१९१	न पीता वातगण्डूषाः	८७
१७१	न पुरत्रयमस्मरद्रसन्	११४
४३	न पेतुरल्पेषु न भेजुरन्तरम्	११४
१८९	न प्राणिहिंसां सुधियश्चरन्ति	२४०
४२	न बोधितः किं बत कुम्भकर्णः	१९९
२९०	न बोधितः स्यामुपसृत्य०	४४
९	न भजत्यनुकूलतां मरुत्	२९८
९६	न भस्तलात्खगपतौ	७
९०	न भेजुरुच्छ्यं पुच्छाः	८१
३०१	नभोम्बुधी निषध निरत्ययौ	१३१
१३९	नमः श्रीहारवर्षाय० ३९, ६३, ८१, १११	१११
३२	न ममात्ययः कच्चिदपहि	१७९
२२९	न मां द्रक्ष्यति सौमित्रिः	२१७
३११	न मुखेन तिरस्कृतेन्दुना	१०८
९२	नमो नृपतिचन्द्राय	३०

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
नमोऽस्तु ते चित्रमनोभवाय	१९७	न विशेषग्रहः कश्चित्	२८३
नमोऽस्तु ते निविरयमीक्षयताम्	१३६	न वेद्यच्च हं धीमति कोऽभ्युपायः	१९६
नमोऽस्मै जितमेतेन	७७	न शक्यतेऽतिपतितुम्	२७६
नमोऽस्मै मन्त्रघोषाय	७९	नश्य नश्य कपिशावक दूरात्	१४०
न मौलतां कल्यति	१३३	न संशयः सच्चरिते तवास्ति	४०
नयत क्षपामवहिताः परितः	२३३	न सन्तुतोष हनुमान्	७२
नयनोदकनिष्ठगातिवेगात्	६४	न सम्भृतं सैन्यहविः	२४३
न याच्यसे भूरि वलीमुखेश्वर	३६	न संव्रमाक्षिदशारिपौ	१३४
न यान्ति रत्नाकरसम्मुखा०	३९	न सर्वदाऽऽशाः पिदधाति	१९१
नयोपदेशो विदुषाय	२०८	न सप्तर्ज शारान् स राघवे	३०५
नरकुञ्जरयोस्तयोरधीयन्	११८	न सूर्यो न स्थविरा न	२३
नरदेवि देहि नियमम्	१७३	न स्थली न पुलिनं न	१६
नरदेवि निरस्यताम्	६९	नस्म भाति किमपि स्फुटम्	१७
नरान्त्रनालवलया	२९१	नाकर्णितः खगो मार्गान्	८७
न रोचते वः कृपणः	१९२	नाकसत्सु गिरिशात् लुबगते	१४४
नर्जुना चलनवर्त्मना पयन्	२९८	नाचिन्तयत्परास्कन्दम्	२१७
नल किं मृणालशकलाभरणैः	२२७	नाजयन् कपयस्तार्हि	२७७
न लक्षणोऽपीक्षित०	३४	नातर्जयन्नन्नगर्जत्	२७४
नल जीवसि जीव जाम्बवन्	१०३	नातिसृष्टो वरस्तुम्यम्	२४४
नल स्थलं जनय जलौघ०	१३२	नात्यर्थमस्मद्दहुमानयोगात्	२४०
नलिनीज्वनिद्रनलिनासु०	१७४	नात्यादरेण जगृहे	२२१
नवकौमुदीरभसवेगवशाद्	२२६	नात्येष्यति वचो नूनम्	२४७
नवधनवलयैरिवाञ्जनाद्रिः	९२	नादत्त प्रथमकपीरितान्	३०६
नवतिग्मदीपितिकडारलोचनो	१७४	नादश्यत पुरः किञ्चित्	३१४
न वदति न विकर्थते	९३	नाद्याप्युज्जाति सीताशाम्	२९०
नवाम्बुवाहच्छविरग्रतो नमत्	३९	नापश्यत्प्रलघुतया बहून्	३०७
न विचित्रपरागपांसुलैः	१०८	नाभिजात्यं न चात्रित्रम्	२८१
न विरोदिमि श्वसिमि	१७६	नामुक्ताः किमलङ्काराः	२१२
न विलासविवर्तनैन्नेत्रवोः	१०९	नालं विसोदुं कपयः	३१४

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३०८	नारीकैर्त्रमरविपाठसिंहतुपौँडै:	२३१
१९२, १७८, २४१	नाश्र्वयमावहति कस्य	१४
३०६	नाश्रौषीत्कृतुमपि सिंहनाद०	१९
३०६	नासास्यश्रुतिकुहरेषु	३०२
१२१	नासौ सुमहात्मनामुदन्वान्	२७७
८	नास्ति प्रत्युपकाराशा	३०३
२७९	नास्ति भिन्नं चितः किञ्चित्	१९८
२९१	नास्ति मे राघवादेशः	२३२
२२७	नास्ति वत्स चिकित्साऽस्य	३०१
४६	निकटं निशाचरपुरं हरयः	६९
१०६	निकटनिजविधिभ्याम्	२३३
३१४	निकषा नष्टचृत्यकौ	११७
९९	निकुम्भिलायां ब्रह्माख्यम्	१८९
२४९	निगमयेयुरमी च विदूरो	१७२
२८९	निगीर्णः कर्णपरुषम्	२४९
७७	निगीर्ण निःशेषमथ मुवङ्गान्	२२९
२८९	निगृहीतेन्द्रियग्रामाः	६९
६७	निघ्न् कर्पि वक्षसि तोमरेण	१९२
२३१	निचुलान्तरिते पयस्यथास्याः	४३
६३	निजकान्तिमग्रसकलप्रचयाम्	१०६
६४	निजगाद् गुणान् पुनः प्रियायाः	१३४
९१	निजदेहपरिच्छदावलोक०	३१
४८	निजबलयुवभिर्विलक्ष्यमाण०	८९
६८	निजमणिगृहदेहलीसमाख्या०	२९२
१९८	निजसंसदि लक्ष्मणाद्वितीयम्	२९९
१४८	निजादैषीति क्षणदाचरीगणात्	१९८
२९७	निद्रां यथा गच्छति कुम्भकर्णः	२०१
२३३	निनदन्ति न वेणवः कच्चित्	२९४
	निन्यार्निविश्य कियतीमपि	३०९

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
निर्झरोऽयमियमापगा सरः	१४	निषसाद निशीथमल्लिका	१०८
निर्णिनेज महसा सुषुप्तस्तः	१४	निषीद मूर्धना भुजमूर्धिन मामके	३३
निर्दयाहतिनिरन्तराहित०	२७६	निषेदुपरे पश्चात्	८१
निर्दद्वा पुरमस्माकम्	२४७	निष्कनायकपादाग्र०	१७९
निर्धार्यतां वा विनिवार्यतां वा	२०३	निष्कोपलच्छविच्छन्न	१८३
निर्धूयाजौ द्वित्रिवर्जं कपीन्द्रान्	२६३	निष्फलप्रकटसङ्गरक्रियाः	२९९
निर्भत्सनाभिरिव सत्कृतिमात्त०	१६४	निस्त्रासनायकमयम्	२२१
निर्मत्सरः कविरपि०	२६२	निस्संजं कपिमपहाय	३०८
निर्मलेन्दु नभो रेजे	१	निस्संशयं तात गतः पुवङ्गः	२००
निर्यन्त्रणं यत्र न वर्तितव्यम्	२६	निस्संशयं विहितजैत्रवपुर्ग्रहेण	१६८
निर्युर्निजनिकेतनोदरात्	२९६	निहतस्तनयो मयैव ते	३०१
निर्यये निरवकाशितरन्धैः	१३७	निहितहिमनिजावलोकपिण्डः	४८
निर्याति स्फुटदशानो	३०९	नीर्तिनिरभ्युपायेव	३१३
निर्यातु वा निर्जितलोकपालः	२४०	नीलः प्रत्यङ्गमुद्दाम	८२
निर्यूहान्निलयानद्वान्	२९१	नीलकालानले शोषम्	३१३
निर्वाप्यते स्म प्रसामं स वायोः	२९०	नीलस्तमनु सेनानीः	१८९
निर्विकासा निरामोदा	८१	नीलाद्याः कपिपतयः	३०७
निर्वेशनिर्यातनशाळ्यनिद्राम्	२२	नूनं निदेशेन पितुः	२७८
निवर्त्य पारादपरस्य वारिघेः	१९३	नूनं मानयतः सन्नौ	३१६
निविश्य मणिपर्यङ्क	२४८	नूनं समनुरक्ताऽपि	२१०
निशापतेरात्मवधूमुखस्य च	१९९	नूनमालोक्य नः सैन्य०	२९०
निशिताशुगदरभिन्नमर्मा	६७	नूनमुण्णं न तसाऽपि	७६
निशीथ एव किमितो	१८६	नूनमेष्यत्तमोदोषात्	८०
निःशेषितारातिबलो हनूमान्	२९१	नेशुर्नितान्तसुभगा अपि	२२१
निश्चकमुर्निकटसंख्यरसाद्	२१९	नैकदुवरघोराधि	७
निश्चिकाय निशाशेषे	२१७	नैक्षतापि दिशमृक्षरक्षसोः	२९६
निश्चसन्ति किमत्युष्णम्	२०९	नैते तावत्तातपादैर्मया वा	२९९
निश्चस्य दीर्घं कुल्मात्मनस्तत्	२०२	नैते शक्याः स्वर्गिभिर्द्रष्टुमारात्	२९९
निश्चासवाताः प्रसरन्त्वसङ्गम्	२३७	नैससङ्ग्यमालम्ब्यत कैरवेषु	२८

मकाराद्यनुक्रमणिका ।

४२९

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१८७	प्रच्छ स भ्रूकुटिसान्धकार	२८८
७८	प्रच्छ ससंभ्रमः स पक्षी	१२०
१३	प्रच्छाङ्गदमालोक्य	९९
२३२	परं प्रसूनस्य हिनस्ति	४१
३१९	परमाद्विविदयं विजयी	२२८
२९७	परवत्यपरिच्छदे कपौ	१०९
	परस्परं प्रापुरथावसानम्	२९०
१६७	परस्य दाहश्रवणादसाधुः	१९९
२९८	परिगतो यदि तिष्ठति वहिना	६०
१२३	परिगृह्य विशेषमस्तुवन्	११४
१२९	परिगृह्य सखीं ममानघाम्	११४
१२९	परिचरति नरोपसेवितेति	९०
१२७	परिचर्य वसिष्ठकामधेनुम्	६६
१८९	परिणतिशिथिलोऽपि	४९
१९३	परितः पयोनिधिरयं सुदुस्तरः	१७०
४९	परिबोधनाभिरयमर्थपतेः	२२८
६४	परिमण्डलारुणविशालदशो	२२८
११९	परिमलं प्रतिगात्रमकृत्रिमम्	६१
२७२	परिमलभरवाहिनीकः	६१
२३५	परिमाणलसत्कलामपि	१०६
११९	परिवेषयति स्म सादरम्	११६
३०	परीत्य चिन्तामणयोऽथ	१९८
३२७	परीत्य पौलस्त्यसभामियाय	१९३
९६	परीयुरन्येऽप्यभिरामचाटवः	१९८
२८८	पर्यश्रुलोचनदलं श्लथकण्ठनालम्	१६२
२९९	पवनाङ्गमुवा तरङ्गिणी	१०४
१६६	पश्यतानुगमर्यादाम्	२७६
२३९	पश्य नासागतिः सैव	२८४
३००	पश्यन्त्या इव कष्टां ताम्	२

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
पश्य प्रसीद विषमोहुम्	२२४	पुत्राक्ष श्रयसि सनाथताम्	३१०
पात्रभूतः प्रतीच्छन्ति	७८	पुनः पुनर्वर्त्स कथं स	३२
पादाब्जयोर्यस्य भुजप्रतापात्	२०१	पुनः प्रसन्नां पुनरातपं विद्वोः	१९९
पाद्यतां प्राप्तमस्येति	७९	पुनः प्रस्त्रवणस्याद्वेदः	८८
पारं तुषारक्षणसान्वकारम्	२९	पुनः शनैः प्रेक्ष्य स माल्यवन्तम्	२३८
पाराद्भूवं वारिनिधेः	१८९	पुनः स सप्त्सार विदेहभूपतेः	१९८
पार्श्वयोरुपदधे महेषुधी	१९	पुनान्ति पश्यन्तमपि	८३
पार्श्वस्थावरजसंप्रमोपनीत०	२९	पुनरागमनाय गम्यताम्	३०४
पालान्वयाम्बुजवैकविरोचनाय	२०, ६३, १३०, ३३१	पुनरुच्यते स्म परिबोधसंभवो	१७६
पाशासिद्वृणपरश्वथाङ्कुशानाम्	३०८	पुनस्तं प्रद्वावदत्	३१९
पितुरग्रतस्तमुरुसाहसो दघौ	१७७	पुरः पतीनामसतीनेन	१९६
पितुरुत्सविनो निमन्त्रणा०	११४	पुरतः पार्श्वयोः पश्चात्	३१२
पितुर्नः प्रियमित्रस्य	७	पुरुमिति कृती कृत्वा स द्राक्	१९७
पितृद्विषः पितृव्यस्य	२४२	पुरस्कृतप्राजाकुलीनदेशकः	४०
पितृपतिपिशिताशापावकानाम्	९०	पुरस्तथापीक्षितुमास्यभासम्	१९२
पितृवधैरविमोक्षनिमित्तम्	२४१	पुराविभातं कलशोद्धवाश्रमा०	३१
पितृव्यकथितोद्देशाम्	८३	पुरुषः सदृशारम्भी	१८८
पितृव्य शक्जिद्वालः	३१९	पुलस्त्यपौत्रस्य तमः	२४३
पित्रा न यत्कृतमनुत्तम०	३२८	पुलिनं विनाकृतमिदम्	२२७
पिदधे महीमभिजगाम	२२६	पुष्णाति शत्रुमपि दीप०	२२३
पिबति च नृपचन्द्र चन्द्र०	९०	पुष्पवृष्टिसमकालमुच्चकैः	२६१
पिशाचः परमेकस्तम्	२०७	पैर्वैरियानयमखानि तुरङ्गहेतोः	२२३
पिशाचमुखचक्रीवत्	२९२	पृच्छ वीरं हनूमन्तम्	२७९
पिशिताशिविर्भीषिकानुबन्धात्	६४	पृच्छच्चमानोऽथ पनसः	८२
पिशुनितसविशेषविकमोष्मा	९१	पृथक्कृताः पत्रपुटाः	८८
पीतवान्तनिजरक्तविशुषो	२६०	पृथक् पृथक् कथयत वीर्य०	१३१
पीतः सोऽमृतवत्पूष्णो	७८	पृथिव्यादिमहाभूत०	२८१
पीयते स्म कुमुदं न लोचनैः	१९	पृष्टक्वज्जलनिषिलङ्घनो०	१३४
		पृष्ठं परिक्षता मयैव	१२३

मंकाराद्यनुक्रमणिका।	४३१
पृष्ठतः कृतसहवरश्मयः	पृष्ठ.
पेतुः स्वित्खात् क्षमातलादुद्युः	२९४
पौलस्त्यप्रतिघमहानिल०	२६७
पौलस्त्यस्य शमोद्गारश्	३०९
पौष्ण कलापमनुदग्नव०	२४४
प्रकटभिव निरीक्षते	१६६
प्रकटय क्रियाऽऽशु	६२
प्रकामशाखामृगमांसगर्धात्	६१
प्रकामासृड्मधुक्षीबैः	२३६
प्रकाशरोचिर्निचयो	१७९
प्रकृत्यमित्रा न वयम्	३०
प्रगल्भेनाप्रमत्तेन	२४३
प्रचरति प्रमना दिशि यत्र	९६
प्रच्छन्नः पवनसुतः	३०८
प्रजज्वाल ततः कोपात्	२९०
प्रजर्हष दशश्रीवः	२४२
प्रजहास वासवजितम्	१७६
प्रजिवाय घनांशुमालिनीम्	३०३
प्रज्ञावानसि पौलस्त्य	१८६
प्रणनाम रामचरणौ हनुमत्	२२९
प्रणयप्रवृत्तसकलात्मकथा:	२३०
प्रणयरभसपूजितेन तेन	४७
प्रणिपत्य स रामपादयोः	३०३
प्रणिहन्मि कानपि किमस्त्र०	१७९
प्रणुदन्मधुर्पर्कपाणिरुचे	७०
प्रतलैर्मुष्टिभिर्लेष्टः	९९
प्रतापस्त्रापनोऽन्तर्धिः	२४३
प्रतिक्रियारम्भरसोच्च०	४३
प्रतिनपसुरमौलिरत्नराजी	२९४, ३११
	पृष्ठ.
प्रतिपञ्चधुरं खरव्रजैः	२९८
प्रतिपालय निद्रान्तम्	७४
प्रतिबोधमयाच्यताङ्गिर्व०	६७
प्रतियामि रामगृहिणि क्षणादहम्	१७९
प्रतिवारि जातकनकाम्बुरुहाम्	२३१
प्रतिविधूय तमः स्वयमेव तत्	६१
प्रतिष्ठिता श्रीर्विपुलेयमद्य	४०
प्रतिहतिरहितस्य रूपवत्ताम्	९४
प्रतीकारदरिद्रेण	३१९
प्रतीकैर्विशिखप्रोतैः	२७४
प्रतीयुरतिकायस्य	३१३
प्रतीष्टक्षेशकल्लोलः	७९
प्रतीष्टोपत्यकासाल	४
प्रत्यक् प्रतीर्य रिपुबाण०	३२६
प्रत्यङ्गणं प्रतिगृहम्	१६३
प्रत्यनीकमुखभङ्गहेतुताम्	२६९
प्रत्यभान्न पुरतो न पृष्ठतः	१६
प्रत्यर्पयामि वैदेहीम्	२१६
प्रत्यालयं तदनु वीर०	३२८
प्रयाव्रजन्ति जविनो	७७
प्रत्याव्रजन्तिस्थाने	३२०
प्रत्यासन्नः पञ्चदोऽयम्	२६६
प्रत्युद्योतहतोद्योताः	९३
प्रत्युसमात्रं दिशि देवभर्तुः	२७
प्रत्युवाच तमृक्षेशः	३१८
प्रत्यूचुरथ निर्जित्य	८३
प्रत्येकममी महानुभावाः	१२९
प्रत्येकमित्यप्रियतापराधात्	१९९
प्रथमजवधमन्युदीपितेन	३२९

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१८	प्रवर्तस्व महाराज	२७८
३०१	प्रवालशङ्खस्तनिते समन्ततः	३७
६८	प्रविश्यतां पाणविकाः फणाभृतः	१९७
१९१	प्रविश्यतां मातरयं नमामि	२३८
१९०	प्रविष्टोऽङ्गददोःपाशम्	१०१
२७	प्रवृद्धः किं विन्ध्यः	८२
२४४	प्रवीशितस्त्वयाऽऽत्माऽयम्	२१९
३०२	प्रशशंस दाशरथिरुन्महसः	२३०
२७९	प्रशशंसुर्नृशंसास्ते	१८६
१३२	प्रशान्तास्तिलकलोले	२८०
२३	प्रश्नेषु तस्य बहुषु	१८६
६१	प्रष्ठप्रधानकपिसंहति	२१९
३०	प्रसत्तिनिर्वृद्धसुधामयूकम्	२७
९९	प्रसन्ने वदनाम्भोजे	२७५
३०९	प्रसमं चलतीव कः खले	१०३
४४	प्रसभात्तपरिग्रहः स तेन	६९
४१	प्रसरन्ति संप्रति परीत्य	१७४
२१९	प्रससार पुरस्तेषाम्	३१३
३६	प्रससार शुक्तिपुष्टपङ्क्तिः	२२६
३२२	प्रसिद्धाऽहं त्वयैवैचैः	२१४
११७	प्रसिद्धैः स्वभुजस्तम्भैः	१८३
७०	प्रसीद कम्पः क्वचिदस्ति	४४
२४२	प्रसीद कुरु भूयोऽपि	४
२३३	प्रसीद कैश्चिद्विवसैः	३१
१७९	प्रसीद गच्छामि नमो	२८७
२३४	प्रसीद जीयतां मोहः	६
९१	प्रसीदतासीदत चन्द्रिकातपे	१९६
६६	प्रसीद तेजः प्रतिहन्यते	४४

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
प्रसीद दीयतां कर्णः	३	प्रासः कोऽपि न मोक्षव्यः	२९२
प्रसीद मन्दोदरि चन्द्रमानय	१९९	प्रासप्रकर्षोऽधिगतप्रमोदः	२९३
प्रसीद सौभ्यानन पद्म पद्मशः	४६	प्राप्तसूक्ष्मघनपल्लवान्तरैः	१९
प्रसीद स्वामितनय	७८	प्राप्तानि विश्रुक्ष्टानि	८९
प्रस्त्वलद्धिरूपलैरुपरिष्ठात्	१३८	प्राप्तस्त्वद्वारपर्यन्तम्	२४३
प्रस्थाप्यतां प्रत्ययितश्च	१९९	प्रावेशयद्वीमुखः	९६
प्रस्त्रिघ्वशाद्वलश्यामस्म	९०	प्राप्तादं च प्रसादं च	२९१
प्रहरन्तमायुधविशेष	१७७	प्रास्थानिकः कपिपते:	२१९
प्रहर प्रहरार्पितं वपुः	३०२	प्राहरन्निविडिमुष्टिमुद्यातम्	२६१
प्रहर्तुमिच्छाऽस्ति	१९१	प्रियनामचिह्नमवलोक्य	१७१
प्रहस्तगुसाः पिशिताशिनस्ते	२९४	प्रिययोधसमुद्धवाः शुचः	२९७
प्रहस्तोऽपि मुखे हस्तम्	२०७	प्रियस्य सूनोर्न विलोक्ये	३४
प्रहारनिस्तस्ते: सर्वैः	३१९	प्रियापहरजः शास्येत्	७
प्रहारमूर्छितः स्वामी	२७८	प्रेर्यते न महता महतयिष्य	१४१
प्रहिणु शांसितपूर्वरहः	९८	प्रोत्साहितं पङ्किमुखेन रक्षः	२९१
प्रहिणोतु नामरगणः स	१७०	पूवगध्वनिनीपतिश्च सीते	६६
प्रहितः प्रयुताधिपः प्रतीचीम्	६६	पूवगेशा किं प्रभुसुहृत्तमः	१७१
प्रहिताऽस्मि मयप्रवृत्तये	११४	पूवज्ञमाः सङ्गरसीम्न्यगाधान्	२९०
प्रहौः कपिभिर्वीर्तीर्णकर्णः	१२९	पूवङ्ग्यूथाधिपतेरवेक्षया	६०
प्रागिवोज्ज्वलमुखद्युतिर्मुतो	२९६	प्लुतिभिर्लिताभिरग्रतः	१०६
प्रागेवापिदधुः कर्णैः	१८४	फ	
प्राङ्मास्ति चरमं नास्ति	२८०	फलद्विन्नित्रोपलदीस्त्रेत्वः	१९४
प्राङ्मनिष्क्रान्तं राक्षसैः	२६६	फलपुष्पदलानि वीरुधाम्	२९८
प्राच्यां प्रहस्ताभिमुखम्	२३९	फलमर्धपक्षमिव पाणिना	१७६
प्रातरस्ति बहु कृत्यमावयोः	१९	ब	
प्रापत्पुरः कनकभक्तिं	२२०	बत उवलस्येव तरङ्गमाली	१९९
प्रापद्वन्ध्यश्रमो विन्ध्यात्	८२	बत त्राणं न पश्यामः	२१९
		बत सत्यममी वदन्ति यत्	२९६

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
बत वत्सलक्षण इवोपनते	२२९	बहुश्रमः परजयः	२४४
बत विचेतुमितो मनसा	९८	बहूनसौ पत्रथस्तपस्वी	२९
बद्धौ वैराविव व्यालौ	१००	बाणानां मनुजपतेविषह्य वेगम्	३०८
बद्धौ विपक्षभूतेन	२८२	बालान् प्रति विवर्तोऽयम्	२८०
बद्धौ विषधरीभूय	२८३	बिब्मलूकचिरा रवेरमी	१९
बन्धुद्विषः शत्रुवशंदस्य	२०२	विभीषिकाः कियन्त्यश्चित्	२९१
बबन्ध बन्धुत्वमपास्य दूरम्	२३७	विभ्रता भासुरमुरो	७४
बबन्ध मुद्रामलसा सरोजिनी	१९३	विलानि प्रतिवल्मीकम्	८८
बभूष पत्राणि जहार शस्त्रम्	२९९	विसदण्डानिवादाय	९९
बभुर्धजाः सांशुकरत्नपल्लवाः	३७	वीभत्सकेलीरसचञ्चलानाम्	१४६
बभुर्विदूरादजिरेषु रोजिरे	१९६	बुद्धिरूपिणि विरूपदशस्त्	१४२
बधूर्धमूर्धजनिबद्धकराल०	३२४	बुबुधे बिबुधोन्माथी	९९
बलं विलुप्तमखिलम्	२७२	ब्रह्माञ्चकुरुत्यामिव तातपादैः	२३७
बलवद्विनिवर्तितत्वराः	११६	ब्राह्मि वैश्रविणि वैष्णवि	१४२
बलानि दिक्रान्तिरसो	२३९	ब्रुवता पुनरुक्तमग्रतो	१०६
बलित्यभिन्नसुरबन्दिरवाम्	२३१	ब्रूत प्रियमाचरामि किं वः	१२९
बली विलुप्त्यबलम् न	४१	ब्रूत हे जाम्बवन्मिश्राः	७२
बलोदयेनैव महर्घिनाऽमुना	४०	ब्रूहि पौलस्य विस्वव्यधम्	३१८
बहवस्तं सभाशूराः	१८०	ब्रूहि प्रकाममभितः किमु०	१६७
बहवोऽत्र निशाचरा हताः	२९७	भ	
बहिरप्यजस्तमभिरामशैः	२३१	भगवन् प्रमाणमिह वायुसुतो	२२९
बाहिः स्फुरत्पीवरदोः	७९	भग्नभुग्ननिषेषुपञ्चरः	२६०
बहु तत्तदपूर्वमद्भुतम्	१०४	भग्नस्त्वया मम रथो	२७२
बहुना किमुदीरितेन वा	११७	भग्नेषु कपिसैन्येषु	३१३
बहुपर्वसु पर्वतादयः	११३	भजतीवार्जनं वक्ते	२४७
बहुमोहतरङ्गमालिनीम्	१०४	भद्रं तवेन्द्रजिन्मातः	२१२
बहुवानरवीरविग्रह	३०३	भद्रं भाद्रपदच्छेद	४
बहुविप्रकृतं निशाचरैः	३००		

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
भयात्तदार्नि किल सोऽति०	१९२	भ्रमति स्म समन्ततः परम्	१०४
भयादमी ते न वदन्त्य०	१९०	भ्रमः स्वप्नोऽथ मायेयम्	२७९
भरं विकाराणामसु०	११९	भ्रष्टबाहुरपविद्ववालधिः	२६०
भर्तृदारक भक्तानाम्	८३	भ्रष्टोऽथ नभस्तलादनूरः	१२०
भवद्विरप्यचकितमद्य	१३३	भ्राता तव गीयतेऽप्सरोभिः	१२१
भवातिशीतः पूर्वगे प्रियोक्तौ	१९३	भ्रातुः सुतं तमिति वादिन०	३२३
भवोत्प्रिता देवि दहत्युपान्ते	१९७	म	
भव्यानां स्वयमायान्ति	२८७	मखनिष्ठितकृत्तनसारकोशः	६७
भिन्नः परिदेवितेन तेषाम्	१२१	मग्ना महति मीनेन	७९
भिन्नसौदर्यमयदे०	२१७	मग्ना यद्यपि चापुंखम्	२८३
भीमानिर्झरनिवेष	८४	मघवति परदारश्रद्धयेव	१६०
भुवि भास्वदभीषुग्राम्	३	मञ्जुस्थले जयसि यासि	१६३
भुवि सप्तसमुद्रमेखलायाम्	६९	मणिपीठमुखैः परिच्छदैः	१०९
भूतं ब्रुवाणस्य न दूषणं चेत्	१९९	मणिभित्तिषु तेन वेशमनाम्	१०४
भूत्वा यद्वालिपुत्रेण	२४६	मणिरत्नसानुषु निवेशसहम्	२३२
भूयश्चार चगचत्वर०	१६३	मणिरूम्यूखतिरिष तावकः	१७९
भूयिष्ठं त्वयि जिघ्रामो	१८६	मत्तसुसेषु रक्षःसु	१८७
भूयोऽन्यानभिमुखपातिनः	३०६	मथनात्याराद्यूपौषं पृथुमे	२६६
भृगुपतिशरवत्मनैष र्तिर्यक्	४७	मदकेलिकला मदालसा	११२
भेजुरुज्जितविचित्रशिलाली	१३८	मदोच्चलद्वोरतरारवोर्मिः	२९४
भेजुरैक्यमिव तुल्यवैशसाः	१६	मद्धिभेति विरही रघूद्रहो	१७
भेजे न मूलं जनकात्मजायाः	१९८	मधु क्षरेति द्विजराजमब्रवीत्	१९६
भेजे निकुम्भ इति कुम्भ०	३२८	मध्येनिद्रमयं लीला	७४
भेजेऽर्धपीतमधुर्म०	१६१	मध्येवरपूर्वगनागचमूसहस्रम्	२१९
भेजे विनिद्रां नलिनीं न	२९	मनसः सुषेण विषमो दवथुः	२२७
भोः पश्यत संपत्तामि लङ्काम्	१२९	मनस्वी मुञ्चति प्राणान	२१३
भो भो भटा॒ः स्फुटमयम्	१८६	मन्दो मनुरन्तकोऽधिनौ द्वौ	१२४
भ्रमति भूः पततीव	९७	मन्द्रध्वनिं मणिमिव	९२
भ्रमति रविगभस्तिभिः	९२	मन्ये मत्सरमाधाय	२७६

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३१२	मन्ये महेषमुत्सज्ज्य	१३३
२१४	मन्ये हसति काकुस्थ	२४७
१७२	मम कारणात् पितृसंखस्य	३१३
११८	मम ताश्च तिलोत्तमादयः	१९१
९२	मम पनसमुखास्तटीमिमाश्च	३२९
१७७	मम बाल्य एव स गतः	१३८
१०३	मम मार्गांति को नु वक्षसि	९८
२९४	ममर्द नीलस्य महीधिवृष्टिः	१०
११२	मम सख्यवशंवदोर्वशी	१२६
१४८	ममामरावत्यनुभूतपर्वा	३२०
१९९	ममार्ज मत्तः स्वयमेव पुष्करम्	१२९
१९६	ममावलम्बस्व करं वरोरु	२३८
९८	ममोद्गोवितकण्डूते०	२२१
३७	ममौ मयूरीमदनादमांसलो	२९२
९८	मयानुरोधेन मया	२३६
६६	मयि कृत्स्नमुदीरितम्	२३७
११४	मयि दूरत एव शंसितम्	१३८
११२	मयि देवगणा दियालवो	७२
३१०	मय्येव प्रकटय वा पितः प्रसादम्	२२६
१८९	मर्तुमिच्छोः कपिच्छव्यामा	२४०
१००	मल्लावुत्कुलवक्त्राब्जौ	२७
१९८	मसारगल्वर्कमयेषु मूलतः	२९
२१३	महतां निर्विषादेषु	१७२
१७३	महतामनास्थमवलाजने	१९२
११३	महतीगुरवो गणेश्वराः	३१७
३१९	महापदि महात्मानौ	२२३
३१९	महाबध्यो यान्ति निदाप्त०	१९
१८७	महेन्द्रस्य गिरेः शृङ्गात्	६२
२८८	महोत्सवः संमदगीतवाद्यैः	१०६
	महोदधौ मल्यसुवेलयोस्तयोः	
	महोदरमहापार्श्वं	
	महोदरमहापार्श्वै	
	महोदरेणादरदत्तपाणिः	
	मां चेत् प्रमाणयसि	
	मां पिनष्टि कपिरद्धुतरूपः	
	मा ग्रहीस्तस्य नामापि	
	मातः कैकायि तुष्टासि	
	मातिर्मिथिले न वीक्षिताऽसि	
	मानसे सरसि स्नात्वा	
	मान्यं तमथो निषिद्धसैन्यः	
	मान्योऽसि मातामह शाधि	
	मा भैष्ट तिष्ठत यथासुख०	
	मा भैष्ट भोस्तिष्ठत	
	मायेयमार्ये दशकन्धरस्य	
	मारीचपुत्राः सह ताटकेयैः	
	मारुतान्मसृषिरे खरवेगान्	
	मासावधिप्रवासास्ते	
	मितिमित्युदीर्य विराम विभुः	
	मित्राणि बन्धुतनुजीविसाधार्थान्	
	मिथः कृतालोकमहोत्सवानाम्	
	मिथः प्रसादस्वलनादुपाधेः	
	मिथिलेशपुत्रि रघुनाथवल्लभे	
	मिथोऽस्तपानोन्मद्यक्षरक्षः	
	मीलत्येष प्रभीलावान्	
	मीलन्निवास शिशुकाङ्क्षिः	
	मीलितोन्मिषितलोचनः शनैः	
	मुकुलितां मिथिलेन्द्रसुता०	
	मुकुलैः सशलाटुभिक्षितम्	

मुक्तमोहमवलोक्य लक्षणः
मुक्तोऽसि वालिनः सख्यात्
मुखारवः प्रादुरभूत्पुरस्तात्
मुखेन क्षणंदृष्टे
मुखेन पूर्वाद्विललाटविस्फुरत्
मुखेन भाति स्म सहस्रप्रस्त्रम्
मुखेन मे प्रार्थयते गरीयसीम्
मुखैरतुष्यन्न तदात्मयोषिताम्
मुखैर्वल्मीमुखालोक
मुच्च क्षमातलपिदम्
मुच्च मुञ्चाम्यहं प्राणान्
मुच्च मोहमवतीर्यतामितः
मुदितेव राजतनया तमब्रवीत्
मुनिशापतमोहतः स राजा
मुमुचे नमुचेर्व उ स
मुमुदे नृपतिः सुतैश्चतुर्भिः
मुमूर्ढ भ्यः कपिराक्षसानाम्
मुमूर्ढ युद्धं घनगुल्मभाजाम्
मुमूर्षुरेष प्रवगस्तपस्त्री
मुष्ठिमुद्यतमाहत्य
मुसलं मुहुरेष लालयत्य
मुहुरनिलविमानशंवराली०
मुहुर्वान्तसफेनास्त्रो
मुहूर्तं क्रियतामार्य
मुहूर्तमुद्दीप्य यथुर्विनाशम्
मृढाविमौ राजसुतौ
मूढे मानुषि वैदेहि
मूर्छद्विरन्योन्यमनेकवर्णैः
मूर्छान्तरोद्धरविलोचन०

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१२	मूर्छिताः शतमचेतनाः शतम्	२९७
२४९	मूर्तिः सुधांशोरिव लाङ्छनेन	१४९
१९४	मूर्धाऽयं समधिगतः समग्रमौलिः	३१०
२७३	मूर्धन्ना जाम्बवतोऽभिवाद्य	१३६
१९९	मूर्धिन संनिहितगृध्रपङ्क्यः	२९९
२८	मृगाः सम्प्रति शालेयम्	३
४९	मृणालकण्ठीप्रिव मानसालयः	१९९
१९६	मृतसञ्जीवनी शुक्का	३१९
१८३	मेरखलासु विकलासनबन्धैः	१३८
१६७	मेत्रजालपिहितात्मविग्रहो	२६१
२७६	मेघाः किरन्ति जलमस्य	२२४
१२	मेने निमील्य नयने नय	१६२
१७९	मेने स निर्व्यूद इव	३१३
६८	मैथिलीत्यसवस्तस्य	२९०
६६	मैन्दो महेन्द्र इव	२१९
६८	मोघं विहृत्य स ततो	१६३
२९०	मोहात्पुरस्तादवधीरितिस्य	२०४
२८९	म्लानाकृती मलिनचीरधरौ	१६८
१९३	य	
२९१	यं दूरमैध्यद्वेधाः	७९
३००	य एतां वेत्ति स बुधो	२१९
९१	यतध्वमवधेरवर्क्	७७
१०१	यत्प्राग्यानध्वंसकध्वंसनेन	२६७
४	यत्र ता निष्कुटभुवः	८९
२९१	यत्र यत्र तव सिद्धिरग्रतः	११
२७७	यत्र वाति न कुमद्रतीमस्त्	१४
२१०	यत्रासितः स्वद्वुतिमोषदोषात्	१४७
२८७	यत्रैव तत्रैव पतामि तावत्	१९०
१६९	यत्रोच्चवीच्चयच्चुम्बितेन्दोः	१४८

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
यत्सत्यं जयति समीरणम्	१७८	यद्यपि स्वापनी विद्वा	२८४
यत्सत्यं मैथिलीहेतोः	२४९	यद्यपीदं विश्वितम्	२८३
यत्सत्यं युध्यमानेऽपि	२७२	यद्यपीदं विशासितम्	२८३
यत्सत्यं रामदूस्त्वम्	१८६	यद्येवं जितमेतेन	२४२
यत्सत्यं रावणस्थानम्	१८०	यज्ञास्ति धान्नि धनदस्य	१६७
यत्सत्यं वालिनः सूनुः	९७	यया कयाऽपि कल्या	११९
यत्सत्यमन्तर्जनयन्ति	१९०	यया न येषामनुशङ्कपातिनी	३३
यत्सत्यमादित्यसमुद्भवत्वात्	२३	ययावराक्षसं कृत्वा	३१३
यत्सत्यमुक्तमिति न	३२९	ययौ न पर्यन्तमनीकिनीनाम्	२३९
यथा तथाऽस्मासु विचेष्टताम्	४२	ययौ यतेः कुम्भभवस्य	१९२
यथात्याऽपि विहरामि	४४	ययौ लयं मूर्ध्यपरस्य	१९४
यथाऽयमावाति सरोजिनी०	३१	ययौ विरहसंवर्तः	२
यथावयोस्तातजटायुषोक्तम्	२३	यस्तयोपकृतः पूर्वय	६
यथाविधि यथाबाधम्	३२०	यस्यां कचित्केतकसूचिभासः	१४६
यथा विलुप्तेऽुकदम्भकायाम्	२८	यस्यां जहुः सादरशक्सान्त्व०	१४७
यथाश्रेणि निविष्टानाम्	१७९	यस्यां मनसङ्गमनोहरेषु	१४८
यथेयमन्हः स्पृहणीयता मुखे	३१	यस्यां महावेशमु पद्मराग .	१४६
यवाद्विरहो रामः	२	यस्यां लसद्वेषकुलोज्जवलायाम्	१४६
यदि जगाम चिरात्	९९	यस्यान्वयः साहस्रेभाजः	२०१
यदि त्वर्मथलोभेन	१८९	यस्यामकल्याणविधानकल्यः	१४७
यदि नमस्यति वित्तपमत्रपः	६०	यां सिन्धुमध्ये दिशि	१४६
यदि निरुद्भवद्यवेष्युः	६०	यान्ते त्वां न महाराज	२१३
यदि प्रसादः सुकृतानुभावात्	२९३	यात यत्र शिशवः द्वियो	२६०
यदि विकम्पमधावत	९९	यातु यातुप्रवीराणाम्	२१०
यदि विजित्य जवात्	६०	यानिमानमृतभानुवलक्षान्	१४९
यदि विदेहपदं प्रतिपन्नवान्	६०	यानिति स्विन्नजनसेव्यताम्	१३
यदि विभिद्य कुटीपटलम्	६०	यायजूकवपुषो गिरिशस्य	१४२
यदि विवेश रसातलमन्तिमम्	६०	या रत्नविन्यासविचित्र०	१४६
यदि स तेषु कलत्रमलिम्लुचः	९९	या लोलकलोलभुजस्य	१४६

मकाराद्यनुकमणिका ।

४३६

	पृष्ठ		पृष्ठ.
यावच्च वलामि लब्धसंज्ञः	१२९	येऽसृक्पङ्के दूरमग्ना निषेदुः	२६३
यावत्क्रोधादूरमाकृष्य चापम्	२६९	यैरीषदुक्तः प्रणितप्रकारः	२०३
यावदङ्गमधमन्महेन्द्रनिजत्	२६१	यो न स्वलेन्महीघ्रेषु	२७६
यावत्त्र विश्राम्यति वेगजन्मा	२२	योऽस्तु सोऽस्तु मतेऽस्माकम्	९४
यावन्निपत्तामि निष्प्रयत्नः	१२७	यो हरिः स हरो देवः	२१९
यासु नार्ककरैः क्रान्तम्	२४९	यौ खल्विमौ यश्च भवान्	२७९
यास्वदीयाः भजन्ति स्म	२४९		र
यास्यन् कृतार्थः स पुरीम्	२७४	रंहसश्च महसश्च समाधेः	१६९
युक्तोऽरिसंश्रयः पूर्वम्	२४९	रक्तोत्पलमण्डलः स मौलिः	१२४
युगपच्च युगेन वीणयोः	११३	रक्षःकठोरकरवातविजृम्भ०	३२५
युगपच्चलितेषु यूथेषु	६३	रक्षः कदाऽपि कपिरेव	३२६
युगपज्जमतुर्मौहम्	१०१	रक्षःकायैः कज्जलक्ष्माघरामैः	२६३
युगपत्कुमुदारविन्दयोः	१०९	रक्षःपतेरिन्द्रनिता सुतेन	२८७
युगपदथ विशल्यौ	२८६	रक्ष क्षणदाचराद्वधूं स्वाम्	१२६
युगपदशमार्गेणासन०	२९८	रक्षन्तु नक्तनिद्वमासुवेलाद्	१९९
युग्यैर्जोर्खं किं पिनष्मि	२६९	रक्षसां वपुषि कीकसान्तरे	२९९
युयुने निजकारणानुसारात्	६८	रक्षोगुलमेष्वेव संसक्तपाता:	२६९
युयुत्सारभसोत्वात्	३	रक्षोभयाः प्रष्टभटान्तराले	२९४
युयुधाते महायोधौ	१०१	रक्षोभिः कपिषु शरैस्ततः:	३०६
युयुधे शतमन्युना सहोच्चैः	६६	रक्षोभिरनुबद्धस्य	३२१
युवराट् स हि देव दीप्यते	२९७	रक्षोभुजङ्गः सोऽनिष्टः	८४
युवा स वज्रांशुविशालमौलिः	२४१	रक्षोवदनान्न रक्षितऽहम्	१२६
यूथेन्द्रैरथ पृथुचन्दनाङ्गदाद्यैः	३०६	रक्षोवनेऽस्मिन्मनुजेन्द्रसूनोः	१४९
यूयं सुकृतिनस्त्रासात्	७६	रक्षयतेऽस्मरपथोऽन्तिकलङ्कः	१४४
ये नमन्त्यक्रमादूरम्	२४६	रघुनाथवधूर्ने चेक्षिता	११६
येनाद्य रामस्तिथ्	९१	रघुपतिः कपिषूपयमात्	६१
येनाराक्षवयस्त्वरम्०	२०९	रघुपतेः प्रथमं चरणाबन्योः	६१
येनोत्कृताः स्वमूर्धनो	२४४	रघुवृषभपुरोगास्तेऽथ	३२९
येऽपि प्रत्यायर्मग्नाः	९४	रजनयो दिवसाश्च सदा	९८

रजनिरजनि रामस्येति
 रजनीचरेष्वनघ एष न
 रजनी समाप्तिमियमेति मास्तु
 रजोनुषः सत्यपराङ्मुखस्य
 रणखलाक्रमणोचितमुच्यताम्
 रणदोहदोद्धृतमहामहीधरा:
 रणाङ्गणं तत्कपियातुधानैः
 रत्नाकल्पविशेषैः
 रथरेणुरयं प्रमाथिनः
 रथान् रथैर्मत्तगजान् गजेन्द्रैः
 रभरम्भगवाक्षगोमुख
 रमणकं निपुणो यदि सेवते
 रम्भाक्रमितुः कुबेरसूनोः
 रराज लाक्षारसरक्तमम्बरम्
 रराज सा चन्द्रमयूखमालिनी
 रविनन्दन स्थगय चन्द्रमसम्
 रसवन्ति रसातलोद्धवाः
 रसेन कञ्चित्वरसेऽय नः कृते
 रहस्समेतैः क्षणदाचरेन्द्रैः
 राक्षसानामानिष्कासात्
 राक्षसापशादः कोऽसौ
 राक्षसेन्द्रनियोगेषु
 राक्षसैर्जुहुविरेऽसवः सुखम्
 रागद्वेषाविति ग्राहौ
 राघवौ वालिनः शत्रुः
 राघवौ रविसुतो युवराजः
 राजन्त्रात्तिष्ठ सुग्रीव
 राजन्निजेनैव गुणवजेन
 राजाज्ञया बहिरकारि पुरात्तदैव

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२३४	राजा दशरथो धन्यः	७६
२२८	रात्रौ तस्यां ग्रासहेतोः शत्रानाम्	२६९
१७६	रामं मनुजशार्दूलम्	१८८
१९०	रामः पितुराज्ञैयैतदेष्यत्यै०	१२९
९६	रामः स देवासुरगुह्यकेषु	१९९
१७४	राम इत्यवतीर्णोऽयम्	७६
२९४	राम इत्युज्ज्वलज्ज्वाला	७६
१८४	रामदूतः कपिरथम्	१८२
३००	रामनामपिहितस्य हितैषी	१४३
२९४	रामपादरजोभक्ति	२४२
३०१	रामलक्ष्मणवाणानाम्	३२१
९९	रामश्चत्राल मस्तुणं सह	२२०
१२८	रामसुग्रीवयोः सस्यम्	१८७
१९३	रामस्य तेनाभ्युदयाद्भुतेन	२८८
१९५	रामस्य रामजयिनः	१८८
२२७	रामस्याद्वै रावणस्य ध्वजिन्यः	२६९
११६	रामस्वाग्रे रावणेरप्युपेतान्	२६८
४२	रामाभिधानस्य हरेरधीयन्	२०२
१४८	रामाय पूरापगम	२
३२१	रामे दूरात् पश्यति प्रीतिभाजि	२६९
४	रामोऽस्मरत्पि चिरन्तन०	२२३
१८२	रामो हरिर्भूमिसुताऽपि सा	२०३
२९९	रिपुः सखा वा भव नो दशास्य	१९१
२८०	रिपुरत्पमुखोऽपि धीमता	२९६
९८	रिष्टं न दृष्टं पवमानसनोः	२१
१४३	रिष्टशून्यतयाऽनिष्टम्	२८९
२७१	सर्वं कविद्विश्लथेष्टानाम्	१९४
२०२	सुचिराहवकर्मतोषित०	१०३
२०९	सुचेयमाराजति यावती रवे:	४४

रुचोऽधिका यत्र चतुष्पथेषु
रुजा गृहीतचरणः
रुणतिस किं मां कलहंसि
रुणद्वि कच्चित्कृमसुप्रसरोहिते
रुदितध्वनिना तेन
रुद्धस्तपस्वी स कथं न
रुद्धा मुनिभिरारुयात्
रुद्धोऽस्मि गिराऽद्वयाऽद्वि०
रुधिरारुणसङ्घराम्बरो०
रुचे घनक्षतजनिर्गमो०
रुढारुणश्मश्रुजटाटवीकाः
रुपिता साऽपि यत्नेन
रेचयामास निधासात्
रेजेऽरविन्दैररविन्दवन्धोः
रेजे स राक्षसपतिः
रेमे रभः शिखरमृक्षवतो
रोधसः पुलिनमठिनर्नी ततः
रोधस्यजन्मयमयोधरवो
रोम्णोऽपि रक्षोवपुषि क्षतिं ते
रोषानलः संप्रति मे घनादः

ल.

लक्षाणि लाक्षारुणवीक्षणानाम्
लक्ष्म्या पितैष तव पूर्वभवप्रियायाः
लघूलसङ्घरितुषारतस्करैः
लङ्कादाहरुगद्यापि
लङ्के नगरि दग्धाऽसि
लङ्केयमयं क्षपाचरेशः
लङ्कोत्सङ्घनात् पिङ्गलश्मश्रुमालः
लतिकाभिरात्तविटपाभिरन्तिकात्

५६

पृष्ठ.	पृष्ठ.	
१४७	लब्ध्वा स भर्तुः सदशम्	२९३
७८	लभ्या कथं जनकराजसुतेति	२२२
१९६	लम्बमानमसिना हस्तिन्व	२९७
४२	लम्बमानो ब्रौमौ कण्ठात्	९६
२७७	लवणोदधेरिव सुधाकिरणम्	२९९
२१	लवलीमभिनीतविक्रिया	१०६
८८	लसद्दिविविधोणीष	१८३
१२९	लहरी लहरीषु नर्मणाम्	११२
३००	लाघवाचिनजनोरवच्यत्	२६१
१७६	लाङ्गूलेन गभस्तिमानवलयितः	१३६
२९४	लावणोऽहमिह वारिणि रक्षः	१४४
८४	लिखतीव नखेन कविकम्	१०३
२०८	लिङ्गं न किञ्चिदभिकाङ्क्षितः०	१६४
२८	लुप्तामिवाघततिभिः	१६९
१६९	लुप्यते स्म कृपणोचितचेष्टा	१३७
२२१	लुलोठ धूलीषु पपौ मधूनि	२८
१३	लोकानुवर्तनघृणोऽज्ञितत्रिकूटः	७०
२२४	लोचनालिनिवैहैकपङ्गजम्	१८
२९२	लोभस्य मोहस्य मनोभवस्य	२२
१६१	लोलुप्पविटोलुलितानाम्	१६७
व.		
२९३	वक्षः पृष्ठं न क्षतं दृष्टमासीत्	२६८
२२३	वक्ष्यन्ति माममर्यादम्	२१७
१३२	वचोमनःकायनिवेदितत्वरा	४३
२१०	वच्यित्वाऽनश्चेणीम्	१८२
२०६	वतंसकाङ्गात्किर्लिनै वारितो	३३
१२८	वत्सेन मया च खं भजद्द्वचाम्	१२३
२६४	वदतीति विभीषणे रणः	३००
१७०	वदतौपायिकं समन्ततः	२९६

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
वदन्त इव वृत्तान्तम्	८६	वाङ्मश्रणात्स चास्माभिः	८८
वदन्ति भीताः सञ्चिवा न किञ्चित्	२३	वाचस्ताः श्रवसि कृता न	३१०
वदन्ति वर्त्म वाराह	८०	वाडवः किमुदधेषुदितोऽयम्	१४०
वद् वर्त्म विलोदरादितो	११६	वात्येयं केवला नोभौ	१०१
वद् वीर सन्दिशति किम्	१७१	वात्सल्यवेगोपहृतम्	२४२
वधवन्वादयस्तास्ता:	१८६	वानरस्य बलमीदशं कुतः	२६१
वनानि पुष्पं सलिलानि मौक्किकम्	१९६	वानरस्य विदितेह न तेऽहम्	१४४
वने विन्यस्यति पदम्	१८७	वानराश्च पिशिताशीभिः क्षताः	२९६
वनौकसस्तस्य नवेश्वरस्य	२१	वानरैः प्रचुरशङ्ककोविदा	२९८
वनौकसां प्राप जयप्रत्रोषः	२९२	वानरोपरसमीपस्ति स्म न	२९८
वन्यः सुतः स खलु राम	७२	वामतेरेक्षणपुटस्फुरितप्रहृष्टः	१९२
वपुरप्रतिसुन्दरं क्षणात्	१०७	वार्ताऽपि न श्रुता काञ्चित्	८९
वमन्नसृङ्गिर्गतनेत्रजिह्वः	२९२	वालिपुत्रमवधूय स क्षणम्	२६१
वयमप्यनुभूतवत्स्परामः	७०	वालिसूनुरचलायुधो बली	२६०
वयमप्सरसः परशशताः	११२	विकटाभरणाः सकङ्कटाः	२९९
वयमुक्ता मुनिवरैः	८७	विकटेभवठः शठाह्वयो	३००
वरं विपन्नमावास्याम्	३१४	विकलसकलकाया	१८९
वरमित्थमिदं गतं वयो	११६	विकसत्कलिकानुकारिणीम्	१०७
वरुणोऽयमस्ति निभृतो	१७७	विकार इव शोभावान्	१८४
वरेष्यः स हिरण्याक्षः	७९	विकृतेष्विव कृत्येषु	२४८
वल्त्यत्युच्चमासाद्य	१८८	विक्रमन्ते न सुभटाः	२७७
वसादिकस्नेहविशेषदिभ्य	१९२	विक्रमेण सुहृदामभिकामम्	१३९
वह गुर्वां धुरमिमाम्	३२०	विचक्रमेऽथ क्रमेवगविक्रिया	४३
वहन्त्यमी वनोत्सङ्ग	७९	विचरति चुलुकोद्धृताम्बुराशेः	५०
वाह्निः पलालेषु पर्विन्गेषु	२००	विचरति परकारणेन कृत्स्नाम्	५३
वाह्निः स च पिङ्गलः प्रजानाम्	१२४	विचरति लघुलघ्वलोकपारः	५२
वह्नौ वाते वज्रपाणौ यमे वा	२६९	विचारयति नाचाराम्	२७७
वाक्यं कटु तत्पुरङ्गमानाम्	१२०	विचित्य विन्द्यमखिलम्	९०
वाक्यं पितृव्यस्य यदि प्रमाणम्	२०४	विचित्रविकान्तिविकुञ्चित०	४९

विचित्रवेषाकृतयः
विचिन्वन्तश्चिरतरम्
विचुचुम्ब वृहद्विडम्बना
विचेष्टमानात्कुचमण्डलान्तिके
विजयाय भवासीनो
विजयो विक्रमेणव
विजितोऽम्बुधिः परिगता
विजित्य जम्भप्रभृतीन्
विजित्य पौलस्त्यभटाकलेपम्
विजित्य मूर्छामुत्पुच्छाः
विजीयतामाधिरूपस्थितो
विज्ञातनिशाचरप्रवृत्तिः
विज्ञातवेदनान् ज्ञातीन्
विज्ञाय कुम्भनिधनम्
विडम्बितोऽयं गवयः
वितत्रतनिस्सहे मया
विततार च वानेर स तत्र
विततार फलानि संमुखम्
विततार्द्रजोभुजाहित
वितस्थिरे केवलमर्यहार्दात्
वितेनतुर्दारुणदेहयुद्धौ
विदर्शितोत्प्रासल्वे
विद्ध्यमानौ युगप्त्
विदितं न जलं न च
विदीर्विश्रामितसालमाड्ग्रयो
विदूरतः प्रतीहार
विदेहराजस्य सुता
विद्यावासी विलिखित
विद्युजिह्वाद्यस्ते च
विद्युन्मालीत्यस्तुभिद्युदामो

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१८१	विद्वानसि दशग्रीव	१८८
९०	विधिवद्विधिः प्लवगराज०	२२६
१०७	विधिविरचितरत्युपायरम्यम्	४८
३३	विधुन्वन् शक्षजालानि	२७३
३	विधूदयेऽभूद्विवसागमभ्रमः	१९९
७४	विधूय मूर्च्छः संघट	२४८
२३३	विधूय लाङ्गूलमथ स्फुलिङ्गैः	१९३
४२	विध्वस्तं विपिनमनेन तत्	१७८
१९४	विनयचलितवालधिर्विलास	४९
९६	विनयवारितवाव्ययविस्तराः	९६
३१	विनियुज्य तव प्रवृत्तये माम्	६६
१२०	विनिवेशितवाहिनीपतिः	१०४
२०८	विनिवेश्य तत्र निजसूनबलम्	२३२
३२८	विनीय वेगं शिरसि व्यथायाः	२९१
३१७	विन्ध्याद्रेष्टि विपुलः शरीर	३०९
११७	विर्षयेऽपि स्वमुदीर्य वीर्यम्	२४०
६३	विपिनात्पिशिताशिना हतायाम्	६९
१०६	विपुलमूर्ध्न महाजगतीरुहः	९९
१०६	विपुलाधरपृष्ठरोपित	२९९
१९९	विपुलोत्पताकधवलाश्मगृहाम्	२३१
२९२	विप्रकीर्णविकृतिः प्रकृतिस्त्वम्	१४२
४३	विप्रचित्तिप्रभृतिपु	९३
१९६	विप्रतीपित एव वलेशा	१४१
१०४	विवोध्यते किं बत कुम्भकर्णः	१९२
३०	विभक्तसामन्तसमूहलाङ्घनः	३७
१७९	विभातसन्ध्येव कपीन्द्रवाहिनी	३६
७	विभीषणर्केशवलीमुखेन्द्रान्	२३९
७३	विभीषणगुणाकृष्णान्	२०६
१८२	विभीषणपरित्यक्तम्	२०६
२६४	विभीषणं विशस्यादौ	२९०

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३३०	विविनक्ति पुरो न वासरम्	१०९
१८४	विवृणोतु रावणरहस्यशतान्ययो	२२८
२८९	विवेश गर्ते गतमुत्तमेहि	२८
३४	विवेश बालः शिखिनोऽन्त०	१९६
२९२	विशदीकृतविश्वस्य	२१४
७८	विशन्ति कच्चिन्निभृतम्	४१
१९७	विशिखैः शिखिभिस्ततैरिव	३०३
२३६	विशुद्धगत्वर्कमहागृहेषु	१४७
७६	विशेषकस्थानमयं विशेषवान्	३३
११७	विशेषज्ञ विशेषण	८४
१७२	विशेषितावलेष्ट्या	१८३
२३	विशेषण विहस्योच्चैः	२७२
१३२	विशोको भव सुग्रीव	२७८
१३२	विश्रान्तवानद्य जयाधिकारः	२०४
४३	विश्राम्यत परिश्रान्ताः	८९
१५३	विश्वाचि विश्वसिहि किम्	१६२
३२०	विश्वेश कुरु विश्वासम्	३
६७	विषमविश्वश्वेणीनिर्यत्	२७०
९०	विष्वलीप्तिव ऋषीषु	१८४
३००	विष्वसाद् विशेषविह्वला	१०८
१७९	विष्वग्वमन्त्रिव विष्वम्	२४८
१९१	विसद्कू वीक्षमाणायाः	२१९
१३१	विसर्जिता वा पुनरागमाय	२४
१९०	विसर्जितोऽुः क्षणिमिन्दु०	२६
२४३	विसर्जनं तमावेगम्	२४२
८२	विसर्जनं धैर्यमनिवार्य	२२६
१९३	विसर्जनं निशम्य तद्धनुः	२०३
३७	विसर्जनं विरूपाक्षः	१८१
८१	विसृज्य तं निजकरणीय	१३१
३७	विसृज्य तौ रामशिरः स	२३९

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२६	वैधेयस्येव भवतः	२४९
२३९	वैरूप्यं पिशितभुजस्तदुग्रमाजौ	३०९
२३७	ब्रजत द्रुतमिष्टसिद्धये	११८
३१०	ब्रजत साधयतारविगोचरात्	६२
२४२	ब्रज रामं महात्मानम्	२१८
२०९	ब्रज वलीमुखनाथ स्थागतम्	९६
३२३	ब्रज सम्प्रति क्रिञ्चिन्वाम्	२७१
२९	ब्रज सिद्धये हतसमस्त	१७६
१७२	व्यकूदतोचैः कवची पिशाचः	२३६
११८	व्यक्तं न तदा मयाऽनुजस्य	१२९
४८	व्यक्तवर्त्मविलवाहिनीवन	१९
१६२	व्यक्तविश्लथवरूपसन्धयो	२९९
१६१	व्यक्ताव्यक्तं वेत्सि विश्वं त्वमेव	२६७
३२७	व्यजृम्भत व्यवहितभास्करातपम्	१३६
२९९	व्यतरत्खरकन्धरासालिताम्	६४
२९२	व्यतिरेकेऽपि यत्कार्यम्	६
२३८	व्यतीतविघ्नः सुहृद्वर्णिन्द्रो	२४
१७९	व्यलीकमन्युष्विव कामिनीभिः	१९१
०६	व्यलोक्यत्कामपि कर्कशस्तनीम्	१६०
१६	व्यवस्थापय यूथानि	२७८
२	व्यसुविश्लिष्टविच्छाय	३१९
१३८	व्यस्मर्यतामृतमरीचिकराभितापः	२९
२८०	व्यस्य वर्ष्म विकरालमथारात्	१४१
१२२	व्याकृतानेकभङ्गीनाम्	२१०
१६७	व्याक्रोशनादपि कटु क्षणदा०	१६२
२९६	व्याततोडुदशनापि मुच्यसे	१९
२६०	व्याप्य द्रुमथ निर्मलं वियत्	१८
२२२	व्यावलगतोश्च वलतोश्च	२२६
१९८	व्याहताश्चाटवो लाटैः	८९

व्योमि कीर्ण इव काञ्चनद्रवः
श
शकभूपरिपोरनन्तरम्
शक्तस्य युद्धादपरो न पक्षः
शक्तिरस्मि जगदीशितुरुग्मा
शक्यमर्चितुमनुच्चपाणिभिः
शकध्वजाकृतिधरौ
शकारातेः स्यन्दनं मुष्टिनाद्य
शकारिः स तव तथैव
शङ्खस्वनानुपदमुज्जितसर्वकार्यैः
शतं रथैरश्वरोष्ठृधुर्यैः
शतं विकेशाः शतमग्निकेशाः
शतं सितासिच्छुरिताग्रहस्ताः
शतकृत्वः शिखरिणः
शतमेकमसंभ्रमात् कपे:
शत्रुसन्ततिपक्षेऽपि
शनैरनेहः करपत्रभित्रयोः
शनैः स्वनक्षिश्वलकण्ठकन्दलाः
शमः समधिके शत्रौ
शमबुद्धयः समरभारहराः
शयालो चिलमुत्सृज्य
शरदमलतले नभस्युड्नाम्
शरभः शरतल्पेऽस्मिन्
शशाक रोद्धुं रभसो
शशाम वृष्टिर्मेघानाम्
शशिप्रभां रक्ष तमः क्षमस्व
शश्विगम्भरपरिग्रहभीमवर्णा
शाखापुराणि पुनरुक्तवराङ्गनौघ
शाखासु पर्वसु दलेषु दलान्तरेषु

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१३	शाधि मे मरणोपायम्	२७६
	शान्तनिर्देशाल्कार	२
१९०	शान्तसंज्ञमयुतं स्थितं समित्य०	२६०
२००	शालिपिङ्गमहीपृष्ठ	६
१४१	शास्त्रादरः सूक्तरसात्पितुर्मे	१०१
१२	शिखराणि मूलमुपकण्ठतटीः	२३२
२७१	शिखरान्तगैरपि सवेष्युभिः	२३२
२६६	शिखिनं प्रदीपमनु तम्	१७६
३१०	शिखी स लङ्काहुतिल्लितार्चिः	१९४
२१९	शिरसि न्यधादुरसि दीर्घमाद्ये	१७१
२९३	शिलाः कठोराः कुटिलास्तरङ्गिणीः	४२
२९३	शिवचापसमीकृतं स विष्णोः	७०
२९३	शिशुचापलाच्च रविमध्युपेयुपः	१७९
८८	शीतातिभीतेरिव वर्जितायाम्	१९८
३०१	शीर्णा अपि दशार्णानाम्	८९
९७	शीलयन्ति करिणः स्वासिता	१३
१९४	शीलयन्त्यचलमेखलास्वमी	१४
१९३	शीलिताः स्वैरक्लोल	८४
२४३	शुके सन्ध्यानसङ्कल्पम्	२४८
२३३	शुश्राव तत्र स तदा	१९२
९९	शुश्राव शश्यागृहग्रहान्तः	१९१
४९	शुष्यदृददेहकाण्डशेषः	१९८
३१७	शून्यपर्णचतुःशालम्	८७
४३	शून्यमूलः प्रपञ्चोऽयम्	२७९
१	शून्यासु दिक्षु विपुले तमसि	२२४
१४८	शून्ये सुचिरं स्दत्सु रोधस्य०	१२१
२२४	शूरः सुख्यो मतिमान्	२०४
१६३	शरौ कृताङ्गौ सुधियौ	२७२
१६४	शृणोतु संवर्तकमेघमण्डली	३६

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२३०	श्रुत्वाऽपि लङ्घणपैशसं तत्	१९८
२३३	श्रूयतां तद्रूतात्मानम्	२०८
२३६	श्रूयते हि शिराश्छन्नम्	२८९
१२८	श्रोतव्यचाटुरसकोमल०	२२३
३२८	शृथबाहुल्लोपगूढकुम्भम्	६८
३१०	शृथेन केचिद्विविशुरुमुखेन	२८
२४७	श्याघापदानीति भरोमहर्षा	२०२
१२२	श्याध्याः कस्य न ते यूथम्	८९
४७	श्वशुरः शिशुरेव तेऽभिषिक्तः	६७
१९१	श्वशुरः सुषेण इति चास्मदीशितुः	१७४
१२९	श्रसिति जनकपुत्री सत्वरो	२०
स		
३०२	संक्रीडन्तः स्यन्दनास्ते तदानीम्	२६५
२९६	संक्षिसमेतार्हि करोमि देहम्	१४९
३१३	संघट्विष्टतरतालतमालखण्डैः	२१९
२६६	संनद्धं रथपादातम्	२९१
१४	संनद्यतामाहितलक्षणानाम्	२००
११०	संनादयत सनाह	२९१
२९३	संनाहकृतवेगैस्तैः	९९
१९२	संपातिः शतबलिरङ्गदः सुषेणः	१०८
३१७	संपूर्णकल्पेऽपि मनोरथेऽस्मिन्	१९०
१८८	संप्रति प्रथममार्य गृह्णताम्	१२
२९६	संप्रतीष्टसुरपुष्पवृष्टयः	२९४
२२९	संप्रेक्ष्य राक्षसीः क्षिप्रम्	२४८
११४	संबभूव नगमूर्धनि तस्मिन्	१३७
२७३	संभवत्यभिमरः पुरेऽथवा	१२
११३	संभोगवानिव व्याधिः	१८४
७७	संभ्रमन्निपुणद्विष्टरघस्तात्	१४४
२०१	संमुखीनवनपत्रबन्धनात्	१३

संरम्भमूहे निभृतं निकुम्भः
 संरम्भसंभेदविशेषमर्द्धत्
 संरुद्धोऽनिलतनयेन सोऽथ
 संरुध्य स्वशपथदन्तिभिः
 संवित्तयस्तत्त्वविगाहादुभ्राः
 संशप्तकानां समरस्ततोऽभूत्
 संसज्य द्रुमधरणीध्रजालमन्ये
 संसरत्येष न परम्
 संसारगतिः स्थितेयमार्य
 स कुप्सु कथायशीलम्
 स कपिः कुपितेन रक्षसा
 स करिष्यति लोकभावनः
 स किङ्करौघश्चकितश्चक्ष्ये
 सकोलकाः शर्करिलाः
 स कृतप्रणिधिः कृतप्रणामः
 सक्तरक्तनलवाहवृष्टयः
 स क्वापि द्वुघणमपातयत्
 स क्वाप्यपश्यदसतीरसताम्
 सखि स्वसः स्वामिनि पुत्रि
 सखीन् समाहर्तुमिमानितो मया
 सखे महाराज दिवाकरात्मज
 सखे रभ श्लथरभसं किर्मीक्षसे
 सखे संन्यम्य कर्माणि
 सखे संस्तम्भयात्मानम्
 सरुयं तवोदिक्कब्दे पुरा यत्
 सगोमुखकाणतरङ्गसंहतिः
 सगौरवस्त्रेहरसार्द्धभारतीः
 सङ्कल्पसनिहितवीरभुजोपगूढा
 सङ्कुचिद्विरभिरामताधिके

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२३७	सङ्गः क्वापि न कर्तव्यः	३२०
२३९	स चकार महावीरः	९९
३०८	स च प्रत्युपकाराय	९
३०७	सचमत्कृतिद्रुतममोचयत्	१७०
२७	सचिवात्मजानथ निनाय	१७६
२९०	स चेदिच्छति सन्धानम्	२६०
३०७	स जगाम निर्गमनमार्गतोरणम्	१७६
७७	स जगाम यथागतं चिरेण	७०
१२१	स जग्रान विमूर्धानम्	३१२
१०९	स जहास निशाचरेश्वरः	३०१
३०१	स जातवान् नितिमह तेन	१३२
११६	स ज्यातलङ्घनिविभित्वा	३२४
२३६	सज्वालमिव कैश्यामिः	१८०
८८	सञ्चिन्त्यतां मद्भुजनिर्जितोऽपि	२०१
६९	स तं वीक्ष्य प्रमुदितो	२४२
२९९	स तत्र तत्राशनिशक्तिशूल	१९१
३०७	स तत्र शोकविकलः	२१९
१६१	सतां सत्कर्मसंवेगः	२८२
१९६	स तेनाच्छिन्नमुसलो	१००
४६	सत्यं छिन्नानि भिन्नानि	२८४
४०	सत्यं तन्मत्यमात्रेषु	२८४
१३२	सत्यं मिथः संप्रतिपन्नपक्षाः	२०३
२८२	सत्यमेष्यति सुग्रीवः	८
२७९	सत्वरप्रह्लादौमित्रि	६
२०३	सत्वं महत्वं प्रथयन् स्वदोप्णोः	२९१
३७	सदसि दाशरथेः स तदा	६०
३९	सदसि स्फुटवादिनामजैषीत्	७०
३२७	सदा जयस्मेरनिशाचरेन्द्र	१४६
१९	स दुर्निवारो हरिरद्य शोताम्	२१

पृष्ठ.		पृष्ठ.
२७८	स प्रतिश्रुतमर्थं नः	६
२९९	स प्राक्तनो नूनमनर्थभाजा	२३
१८७	स बहूक्तव्यविशेषचिह्नो	६९
२६६	स भयङ्करताटकान्तकारी	६८
२८४	स भ्राम्यन् भुवनभयङ्करः प्रतीये	३०९
१९१	स भ्राम्यन् मृध्युभि दृश्यते स्म	३०७
१२४	समं विभक्तो विनयः	४२
२३१	समं विशश्राम विमुक्तवीवधा	३७
१०	समकालमेव जलराशिममुम्	२३०
११९	समदिशत्सदर्शं प्रणयस्य यत्	६१
१०७	समन्तादुद्भूत्यन्त	९०
२८८	स ममार्जु गुणं गुणैः	६९
२४	समरः स तयोर्खर्तत	३०३
२३६	समरे समरे वनौकसः	२९७
२८९	समर्थितं साधु समस्तमेव	२४
३१४	समर्थितः कोऽस्मि रघूद्रहेन	१९०
१३	समवाहयदूरमादरात्	१०७
१६३	समादधे काञ्चिमकुञ्चयत्	१६०
३०६	समाधाय क्षणं पश्य	२८१
१४०	समानय द्रन्दमिदं पतत्रिणोः	१९७
१७४	समाप्य रक्षोऽथ गुरुपादिष्टान्	२९२
१९९	स माल्यकन्तं पुनरप्यवादीत्	२३८
६९	समीयुरन्योन्यमथ ध्वजिन्यो	२९१
१९१	समुदिताः कपयश्च नलादयः	६१
१९४	समुपस्थितजीवितान्तबाधः	६८
१३९	समेतनानाविध्यसूक्ष्ममूलभूः	४०
२८४	समेतसङ्घर्ष्यतिगशाकशाल्मली	४९
१८३	समेत्य जृम्भानुपदं स्वयूथयैः	२८
	समेहि शत्रुग्नं समं सहोदरौ	३४

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१७०	सम्यगुणग्रहपवित्रधियां प्रभूणाम्	२८०
२२	सम्राट्पदस्थस्य पदादपेता:	८६
१९८	स यक्षरक्षः सुरसिद्धयोषिताम्	२८९
७६	स यथास्तीर्णशेषाहिः	१९७
९३	स रक्षति बिलं वीर	९८
६३	सरभसमवसाव्य वृक्षराजीः	१९२
६८	सरभसादरवेगपुरस्कृताः	१९८
६६	सरभसाश्चलिताश्च नभश्चरैः	११३
११८	सरसीः सरितश्च तेऽभिजम्भुः	९९
२९०	स राक्षसव्यूहपतिस्तदानीम्	९७
२२६	सरितो यतीरनुबबन्ध रसन्	१९७
३४	सरिद्विद्विति शरत्समागमे	१८२
१९३	सरेचकैः कुत्रचिदङ्गहरैः	२९३
२१७	सर्गी प्रहर्तुमकरोत्	३४
१६	सर्वतः परिगतेव पर्वतैः	२३८
२३९	सर्वत्र सर्वायुधपाणयस्ते	२८७
१४१	सर्वघर्ममयि सर्वनमस्ये	७१
२८४	सर्वमस्थनां विसन्धानम्	२६०
२९०	सर्वसेनाङ्गविकलम्	२९१
१२८	सर्वेऽपि शकुन्तराजकेतोः	२९९
७९	सर्वे वर्यं चलिष्यामः	३१०
९३	सर्वे वयमधो नीताः	१४३
९	स वत्स विरलो जन्तुः	९२१
२९७	स विगाढरसो विलासिनाम्	१४०
६७	स विजित्य चिरेण शोकबाधाम्	८७
१७४	स विलोलबाहुयुगलः	२९९
३०२	स विवेद हर्तीने रक्षसः	२०१
७७	स विष्टपत्रयगुरुः	२८८
६९	स विसृज्य सुतामगर्भजाम्	८०

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
सानुजस्य तमासि प्रमीलतः	१७	सुखदुःखोपभोगानाम्	२८२
सानुरागमुपगूढमत्रिमैः	१७	सुग्रीवः शोकविकलो	२७४
सानुनि सानुमति संनिहितानि	१६२	सुग्रीवः स्वयमभवत्तः	३०६
सान्द्राः स्वजो मलयजोऽक्	१६६	सुग्रीवस्य स्तिमितनयनम्	६४
सा पुरस्तुरगनागपत्तिषु	२९७	सुतरां सुदूरमपि तथ	१७२
साऽप्यञ्जनासंभवसिन्धुवर्जम्	२९०	सुदूरोक्तपर्यन्ताः	३
सामान्यस्तुवगधियं न तातपादाः	१७८	सुहृदविपुलगात्रः	२३४
सामीरणिं रावणिसंमुखीनम्	२३९	सुदृष्टौ लवणाभ्योधेः	८९
साम्नैव पूर्वं विहरन्ति शूराः	२४०	सुनीतिभित्रं तव कच्चित्	४१
सा यामिनी सङ्कृतजन्यदोला	३२१	सुपाश्च पार्थितोऽपृच्छन्	१८१
सारार्थस्पर्शनादैर्य	८६	सुप्रवाक्यमिति मैथिलीपते:	१७
सा रोचनिकी दुकूलपालिः	१२४	सुवृहद्यशोमृतरसेन तट	२२६
सा रोमावलिरुवश्याः	२११	सुभूषितां मूर्तिमिवोद्द्रितो गुणः	१९९
सार्थं मयाऽद्य विहरेह गिरौ	१६८	सुभ्रातुरथ स्मरन् जटायोः	१२१
सार्वतुकस्तवकशालितस्त्रवेकम्	१६४	सुमनसस्तव सन्त्वाधिपा दिशाम्	६१
सालसानुकरकोत्करैररीन्	२९९	सुमेरुणा तलमिव साचलम्	१३९
सालाग्रसम्प्राप्तमपि	२४९	सुरचारणचक्रवर्तिनाम्	११३
सालेषु तालेषु च निष्ठितेषु	२९२	सुरमार्गनदीनिमज्जनैः	११३
सा लोहितचन्दनस्य भक्तिः	१२४	सुरशतनिलयोऽमुना सलीलम्	९१
सा वज्रदण्डेण कर्पन्दसेना	२९१	सुरशिल्पसूनुरयुतस्य	१७४
सावहेलकलितासिपट्टम्	२९६	सुराङ्गनाः सादरमभ्यभापत	१९८
सा वितत्य वियदेव वितस्ये	१४०	सुरारिमिः शकलितो	२८९
साहाय्यं किमथ चिकीर्षिति	३०६	सुरासुरैरयमहिनद्वमन्दर	१३३
सितजलमपरं ततोऽविष्येष	४९	सुवाक्सुधासारसमीरवीजिताः	४३
सितारूणैरन्दुमहोभिरौद्यैः	१९६	सुवीक्षितघनद्वेणी	८२
सीतामर्पय कर्पण्यम्	२४६	सुव्यक्तं स्वयमन्योऽसि	१८८
सीताशिषोऽन्ते प्लवगः क्षणेन	१९८	सुव्यक्तसर्वापवनं घनाजि	२३६
सीताहरणपुष्पस्य	१८०	सुशीतलोदकनदीम्	२८०
सीते सत्यमिमाः संप्रत्य	२१०	सुषेण तुष्टवुः केऽपि	३२१
सीमन्ता यद्यपि ध्वस्ता:	२८३	सुषेण विषमा रुजः पनस	२७०

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
१०४	सुषेण शृणुमः सिद्धिम्	२७२	स्थगयन् गगनं दिशो नुदन्
२७९	सुषेण संग्रहः कीटक्	२७९	स्थलं कुरञ्जीनयनैरनिद्रैः
१०४	सुसमे विषमत्वमयग्रहीत्	१३८	स्थानभङ्गविकलैर्जलाहैः
७९	सूचयन्ति श्वपाकानाम्	८९	स्थानान्तराणि दृष्टानि
२८२	सूते संहरति सिप्रम्	१३८	स्थाने निरस्तः सुधियाऽयजेन
१३९	सूनुभावसुलभादिव हार्वात्	१६६	स्थानेऽवसीदसि रघूद्रह
६	सूनृतैरिति सौमित्रेः	१९३	स्थितं दर्दश स्वयमेव देवी
७७	सेव्यमानः श्रिया सोऽपि	१८०	स्थितं विनीतमिव तम्
२९६	सेहिरे शरतुषारमद्भुतैः	१३४	स्थितः स्थिरे मलयमहेन्द्रयोः
२६३	सेहुः केऽपि द्वन्द्वयुद्धं विजित्य	२९	स्थितोऽस्मि तावदिनमेतत्
२१६	सैद्धान्तिकसमाजेषु	६४	स्थिरसान्द्रकषायायग्न्यगर्भेः
३१८	सैन्यानि प्रतिजीवन्ति	१२४	स्थूलायतनिर्निमेषनेत्रम्
२६९	सैन्यानि र्वान्यग्रहतः संप्रणुद्य	३२८	स्थूलोच्चयान् प्रथमतः
१६	सोऽतिशीतहिमशकिरो मस्त्	८०	स्नानगन्धाः किरातीनाम्
३२४	सोत्साहस्रुत्सविडम्बरसिंहनादः	२८४	स्नायुर्मसु निर्ममाः
२१३	सोऽनघश्चेदुपरतः	१२२	स्निग्धानिति शोकवेगदीनो
८७	सोऽपि नो विदितो दस्युः	३१०	स्नेहस्याभजत सद्गृह तव
३२८	सोऽभज्यताथ रणमूर्धन्	१४१	स्पर्धयाऽथ वृथे हरिवीरः
८३	सोऽसकृद्गुणम्भीर	९७	स्पृश कपीश करेण जडेन माम्
७८	सौदासेन वसिष्ठस्य	२३	स्पृष्टो न चेद्रिकियया कयापि
८६	सौमित्रिणा शूर्पणखा	११०	स्फटिकाश्मगृहादनन्तरम्
३०८	सौमित्रिर्वनशरसंहतिप्रमोक्षात्	१४	स्फीतमब्जकुलमीक्ष्यतामितः
१४९	सौम्यः समन्तादयमस्तुषिश्वेत्	२९८	स्फुटतथ्यगिरो विसृज्य तान्
१०३	स्वलतां चलतां विश्रृतात्म	१९३	स्फुटत्विषा पश्चिमसन्ध्यायाऽर्पित
११०	स्तनबन्धवर्ती नितम्बनी	१०७	स्फुटनाभितला तलोदरी
१०८	स्तिमिताञ्जितपक्षममालयोः	११०	स्फुरदनविनीलभासि यस्य
१८९	स्तेनवत् किं प्रविष्टोऽसि	९३	स्फुरत्वसन्ध्यय मैष चक्षुषः
२०२	स्तोकं वचः कर्म तवात्युदारम्	३६	स्फुरन्महोल्लासहसा
७९	स्तोताऽनुवादी सुलभो	९९	स्फुरन्मुखः शिखरितवभु
२२२	स्तोमः स रामचरणान्तजुषाम्	१३२	

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
स्मरति किञ्चिद्यं न तवाग्रनः	६१	स्वयमुत्पत विस्तव्यम्	१८७
स्मरति यो न गृहं निजमुन्मनाः	९९	स्वरंहसः कुरुत कपीश्वराः	१३३
स्मरन् पितुस्ते नियतं दशास्यः	२४०	स्वर्भौगोपचितस्वाङ्ग	७८
स्मरव्ययक्वान्तवलत्पुलिंदी	२७	स्वविक्रमप्रतिसद्यगीक्ष्यताम्	१३१
स्मर स्मरारिप्रमथस्य शापम्	१९०	स्वसारं निष्फलं मन्ये	२११
स्मरागमान्वाचयतु स्वयं पुरः	१९७	स्वस्ति तेऽस्तु निकषातनयानाम्	१४३
स्मरात्मनः साधय देवकार्यम्	२८८	स्वसुन्दरीनाथ यजेन्द्रियारीन्	२०३
स्मरस्थिभिः सृष्टिवास्तोक्षितैः	१९९	स्वागतं वः क्षणमिह	८२
स्मरिष्यति त्वां न स वोध्यमानो	२२	स्वामारुद्धं दशादोलाम्	२८२
स्मरेष्यकलिकाजालम्	१	स्वाराङ्गजितः संयतवातसूनोः	२०१
स्मितकानितच्छटातिश्यम्	२१२	स्वालोचितं वक्तु भवानिदानीम्	२४
स्मितभिन्नमुखीं च सप्तलाम्	१०६	स्वासिभिः कपिभिरात्मसात्कृतैः	२९८
स्मितार्द्विभ्वाधरमुद्द्रयुव्रासम्	३४	स्वासिलूनपुनर्जाताम्	१८३
स्मितेन वाचाऽभिनयैरभिज्ञया	४०	स्वीकरोति शनकैरनोकह	१३
स्मृताङ्गनेयसम्बन्धो	९१	स्वीकृतं न नलिनैर्नीलितम्	१३
स्मेरमुग्धमुखचन्द्रमसा वा	१४२	स्वीकृत्य वैकृत्यविडम्बनानि	२३९
स्मेरास्यस्य स्वैर्भैरौजितस्य	२६९	स्वीचकार करकोटिलालना	१८
स्याद्रूत्स रामहतकात्	७	स्वीचकार कलहोत्तरं शवान्	२६२
स्वस्तैरङ्गैः स्वैरमाजिस्थलीषु	२६४	स्वीयानामिव मे धाम्नाम्	१८६
स्वं स्वं वदत विज्ञानम्	९९	स्वैरं जहासैव ययौ न दैन्यम्	२८९
स्वकार्यलाभस्तिमितः कपि:	२१	स्वैरं प्रहस्तहस्ताग्र	१८४
स्वकृत्यभारसन्न्यासी	९	स्वैरमग्रकरजौर्विवृत्य च	१९
स्वजनैः समवैतु मानुषी	२९७	स्वैरमहाय मन्त्रेण	२४३
स्वनैरनुत्रासविचित्रकाकुभिः	३०	स्वैरमाकृष्य नेत्राणि	१८४
स्वन्तमेतदिति सृनृतयोक्त्या	१३८	ह	
स्वपन्ति कच्चिद्गृहिणो	४१	हंसीव हंसगमने किमियम्	३२७
स्वप्न्यपुण्णता कायम्	८	हतशोपानथाशासु	३१२
स्वयं न जातु प्रणयाद्वन्ते	२४०	हतहेमन्त्रमूरुणा मुर्मूर्षेः	६९
स्वयं नृत्यसि किं भ्रातः	२८३	हताविमौ किं घृवैः	२७२
स्वयं समाख्याय स वालिसूनः	२४१		

हतोऽस्मि हा दैव हुतो
 हते द्विषि द्राविरमेत्र मन्युः
 हतोऽक्षः कपिमात्रेण
 हत्वा वा वालिसुग्रीवौ
 हनुमदर्शनकुब्धा
 हनूमन् क्रासि मा भैषीः
 हनूमन्तं न पश्यामि
 हन्तोऽस्मि तं साहसिकम्
 हन्यमानं मयेदानीम्
 हरन्त्यमी कुडमलशालिनो
 हरिकेसरितारचन्दनान्
 हरिचन्दनविच्छिन्निम्
 हरिचन्द्रपथेन वः क्षणात्
 हरिचापशतं मनोहरम्
 हरिपतिमय मार्गन्
 हरिपतिरथमुत्तरापथश्री
 हरिवीरवृन्दसकलाङ्गहतान्
 हलशूलगदासितोमैः
 हस्तिकर्णहयग्रीवौ
 हा कष्टमयमुत्तानो
 हा कुमारकमकालविषज्ञम्
 हा देव क दशो दद्याम्
 हा निर्मदो बन्धुगणान्
 हा पितृय गतोऽसि त्वम्
 हा भीरु हा प्रियतमे
 हा भ्रातस्त्वमपि हुतो मया
 हा मातुलप्रभृतयः
 हा राम हरत्ययं हताशः
 हालेनोत्तमपूजया कविवृपः
 हा वत्स भवतोऽपीयम्

पृष्ठ.		पृष्ठ.
१९३	हा सुप्रभू दाशरथी	२७७
२४०	हा स्वर्गममुना शून्यम्	७६
२१९	हा हा हताः स्मः सर्वेऽमी	१०१
९९	हा हा हतोऽस्मि धिघिड्माम्	३१६
१८०	हाहेति ध्वनिरुद्भूतमश्चराणाम्	३०७
२७१	हा हेत्यकरोद्गुर्गिरै	१२९
३१७	हिंसाधिकारं दधुरन्तकम्य	१४७
२८८	हितं वा शृणु मे वाक्यम्	१८८
३१९	हितं हितं वदन्त्यार्याः	२४६
३७	हितारोचकिभिर्मुखैः	९८
३०१	हितैषिणः सुहृत्सूनोः	२४९
१८३	हतोऽसि कच्चिद्विधिभिः	४१
११८	हत्कुशेशयमाकान्तम्	२८४
१०९	हृदयं स्वमिवानिवार्यमान	६४
३२९	हृदि संनिधाप्य कुलदेवताशतम् ०	१७६
९०	हे बन्धुमित्रानुगचाटुकाराः	२०९
२३१	हे बान्धवाः प्रमोदध्वम्	२०८
२९८	हेमकूटस्य निकटे	३१९
१८१	हे मन्त्रिणः किं नुतिरेत्र	२००
३१६	हेमाकल्पयोतविद्युद्विभिन्न	२६३
१४९	हेमाद्रिवलयाकारान्	२१६
२७६	हेमाभिजन्नीं वलयितामित्र	१६४
२०६	हे यातुधानेश्वर नश्वराणि	२०४
२०७	हे यूयपतयो मौलाः	२७६
१०	हेलावहतगीर्वाण	९९
३०९	हे शक्रानिज्जीव वदन्त्यमात्याः	२००
३२८	हेषाघोषैर्वैहितैः सिंहनादैः	२६३
१२६	हे सुग्रीवं दशग्रीवम्	२८१
२९६	हैमः स रथो महाप्रमाणः	१२३
७	हैमैद्रवीभूय गृहैर्वितस्ये	१९८

परिशिष्टद्यगतपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

शिल्प

शुष्ठ.	पृष्ठ.
अ	
अकैतवोपस्थितमुत्तमायाम्	३६४
अक्षिपत्क्षयदिवाकरदीपाम्	३८९
अखर्वंगर्वाद्वमानिताश्चेत्	३८१
अङ्गस्तव कृतो वनयाते	३८४
अङ्गद् प्रहिण वानरवीराम्	३८४
अङ्गार्पणैर्यज्ञयति	३९६
अङ्गेषु वज्ञाकठिनेषु निपत्य	३६६
अत्यरुन्धति च स्त्रैणम्	३९९
अत्यर्थं प्रादुरासन् प्रसभमरतयो	३८१
अत्रान्तरे तन्त्रभरेण दूरात्	३४४
अत्रान्तरेऽथ तुरगेषु च	३६८
अत्रान्तरे विस्फुरटुयतेजाः	३७८
अथ कुमारकुलक्षयकातरम्	३३२
अथ क्षुरग्रेण रघूद्रहस्य	३६९
अथ जगाद् निजं बलमाकुलम्	३३६
अथ दिवमुपनीते रावणे	३९९
अथ भयाकुलपक्षमल्लोचना	३३६
अथ विभीषणमारुतिजाम्बवत्	३७९
अथान्तरिक्षात्सुरलोकमुक्त	३४९
अथान्तरिक्षाद्घृष्पुषः प्रभासिः	३७०
अथारिन्मूलनवद्वक्षक्षो	३९६
अथाविर्भूतहर्षस्ते	३९६
अथोत्पताद्द्विः क्षतजप्रवाहैः	३९६
अथो निदेशात्तिदशेन्द्रशत्रुः	३७४
अथो रथं न्यस्तसमस्तहेतिम्	३७०
अदृश्यतोच्चैः खरकेतुर्ग्रे	३४४
अद्यानिष्टं भवति जगताम्	३८९
अद्यापि संविन्यलोचनेन	३८१
अद्यैव देवी न विष्ययोऽत्र	३७९
अनलपतूर्यत्रयनादभङ्गी	३७९
अनुययुस्तमुदीरितभीषण	३३३
अनुष्टितं घोरमिदम्	३९९
अनेकरक्षः पुर्वगप्रवैरैः	३७७
अन्तःपुरं सर्वमिदं तथैव	३४३
अन्योन्यसायकवलाहतिजातविनिः	३६७
अपश्चिमेनाथ रघूद्रहस्य	३९४
अपि च वत्स न विस्मृतिमियते	३३२
अपितु राज्यसुखेषु पृष्णावतः	३३९
अपिशिताखिलमुक्तशरादिव	३४०
अपि स्वयं स्वात्मजनायकस्य	३७६
अध्यकम्पयमुमासहितं तम्	३८६
अभजतान्यमथाहवसाधनम्	३३३
अभिजघान घैर्नघटमुष्टिभिः	३३४
अमोच्यन्मोचनिभान् कपीन्द्रान्	३५३
अम्भोजनालवदलं कपिभिः प्रणुत्वा	३६९
अयं दिलीपो भूपालः	३६०
अयमवरजः सुग्रीवोऽयम्	३४८
अयमसिः सुतया सह सिद्ध्यति	३३७
अयमहं भवतः कुलदेवता	३३७
अयमाह विशेषेण	३६०
अयुध्यतायोधनमूर्धन दीर्घम्	३९४
अयुध्यमानान् पृथुकान् प्रमत्तान्	३७२
अलभत गतभारा भूमिरुच्छासमुच्चैः	३८९

पृष्ठ.	पृष्ठ.
अल्पायुषस्ते कतिचिद्रिपन्नाः	३४२
अवसराधिगमेऽपससार सः	३३६
अवातरन्नकीविमानजुष्टाद्	३४६
अवार्यवीर्यस्य सुरेन्द्रशत्रोः	३७१
अवोचत सभास्तारान्	३६७
असंख्यशाखामृगराक्षसर्क्षम्	३६१
अस्तप्रहस्तमुखमुख्यमहाभटोऽपि	३६७
अस्तेकशोकविक्लं तमवेक्ष्य चण्ड	३६३
अस्त्रान्तरैरन्तरयाच्चकार	३६३
अस्मत्कुले प्रोद्यतवीरपुंसि	३७६
अहर्निंशं तीर्णकुक्मक्रीडिः	३७६
अहह किं वदसीति विशुश्रुते	३३९
अहो बालस्य कौलीन	३६०
अहो रथस्यास्य हरेरिदानीष्	३५३
आ	
आकर्णकुण्डलितकार्मुकमुक्तबाणः	३६७
आकर्णकृष्टोत्कचापदण्डे	३७२
आकुञ्जितं सव्यम् (व) द्यकर्मा	३६९
आकृष्यतां द्रुतं देवी	३९९
आकेतितादप्यतिदूरभाजः	३४७
आक्रान्तकान्तनगरीनिलयाग्र	३७३
आखूरगव्याघ्रिडालचक	३४६
आगच्छ वत्स मम यच्छ वचो	३६२
आचार इन्यध्वनि ते किलायम्	३४९
आततायिनमरातिमहत्वा	३८४
आत्मानमप्यगणयश्च रणानुरोधी	३६६
आददेऽप रजनीचरभर्ता	३८९
आदेहपातादयमाहवोऽपि	३९०
आनायतां बुद्धिबलेन राजन्	३४३
आन्तरः पुरुषो वेत्ति	३९८
आपृच्छ्य दुर्वारसहप्रयाण	३४४
आपृच्छ्य भृत्यानखिलान्	३४६
आचालकालादपि संचितं यत्	३७४
आमूलदूनानि शिरांस्यरोहन्	३५४
आमेदनिद्रागमनादतीये	३४६
आर्तस्वरं रावणं जिगाय	३९३
आर्य पूर्वस्तवेक्ष्वाकुः	३६०
आर्य विज्ञापयाम्येष	३९७
आलोकनोद्भूतनिजान्ववाय	३९१
आश्रुतिश्रयितकार्मुकमौर्वी	३८७
आसपापायोनिधिकूलपीठात्	३४७
आसांचके समं तेन	३९७
आसादितारातिजयोद्भूत्वात्	३९३
आस्ता महेन्द्रविजयी स हि	३६४
आस्वादितं मांसमिदं कपीनाम्	३४६
इति	
इति इतः खलु शौर्यरसादमी	३३७
इतरवानरबद्धरवानराः	३३९
इति क्रमाप्रतिहारमूलाः	३४७
इति जगाद् च तं विशदं मनाक्	३३९
इति निगद्य निरन्तरपातिनाम्	३३९
इति निशम्य निशाचरसंपदम्	३३८
इति प्रतापाच्चकैः कपीन्द्रैः	३९०
इति प्रसादाभिमुखे महिष्या	३४३
इति ब्रुवन् वैरिविलुसचकः	३४४
इति मिथः स्फुटवाम्ययिनोस्तयोः	३३४
इति रजनिचराणां विक्रमेण	३४८
इति रामं समुद्दिश्य	३६०

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
इति वचोऽनुपदं कपिषविद्रवे	३८८	उत्सुजन्तमभितः शरजालम्	३८९
इति वदन्तमभाषत रावणः	३९२	उदगमन् कपयः पितृकाननम्	३९७
इति वितर्कनिपातितसंभ्रमः	३९६	उदपतपरितः कपिराक्षस	३४०
इति विधाय गतः स निकुम्भिलाम्	३९०	उदयशैलमहीयसि मास्तौ	३३९
इति श्रुतायां प्रभुवोषणायां	३८०	उदारगम्भीरगुणाभिरामम्	३७३
इत्थं कथञ्चिद्विनिरुद्धवाष्प	३८७	उदितमभवहृष्टा देवैः	३४८
इत्थं विभीषणवचांसि धृतावधानः	३८९	उद्भर्जता प्रियवचोभिरधीश्वरस्य	३६४
इत्थमादरधृतोद्भृतसन्धो	३९१	उद्भृतेद्भुरपूर्वैर्हर्खिवैः	३८२
इत्यग्रहोद्भाणपरस्पराभिः	३९४	उद्भृतधूलिपट्टैः परिधूसराणि	३८९
इत्युत्क्रस्फुटवचांसि निशम्य तस्य	३८६	उन्मीलोन्मील वैदेहि	३९८
इत्युदीर्य माहिषी कुशपाणिः	३८९	उन्मील्य शोकविकले मयि	३६३
इदं तदाहुः कवचं निवातम्	३४९	उन्मूलितं रिपुकुलम्	३९८
इदमनीकमनेकपरिच्छदम्	३३८	उपनताऽऽर्थं तव स्वपदत्यजः	३३६
इदमसत्यमसत्यमरातिना	३३६	उपरतोऽसि न जीवसि रावणे	३३८
इदमितश्च यथायथमाहित	३३७	उपासते यं सनकादयोऽपि	३७७
इदमुदेति सामिद्वरबन्धुरम्	३३७	उमौ महोदग्रबलाभिमानौ	३७७
इदमुशान्ति नराधमलक्षणम्	३३६	उलङ्घितो वारिनिधिर्दर्थम्	३७४
इयच्चिरं तिष्ठति विष्टपान्त	३७८	उवाच ते तीव्रशुचौ शुचातः	३४३
इयमुपप्लवकारकवानर	३३७	उवाच साचीकृतकण्टपङ्किः	३४३
	ई		ज
ईये न जीवान्तमहं गदेऽस्मिन्	३४७	ऊचुस्तास्तात काकुत्स्थ	३९९
	उ		ऋ
उच्चल्लक्तनकशैलतटाभाः	३८९	अक्षप्लवज्ञेकपरिच्छदेन	३६९
उत्कटभुकुटिकोटिविट्कङ्क	३८२	ऋजुरयं पष्मानसुतः कपिः	३३६
उत्तरोत्तरपदै रघुनाथ	३८७		ए
उत्तालशैवालजटालवापी	३७९	एकं न ज्ञे हतमुत्तमाङ्गम्	३५३
उत्तिष्ठ विष्टपनयी त्वमिति	३६२	एकः प्रियाबाहुल्सोपधानम्	३४९
उत्पातवातान्वितवानवात्तम्	३८०	एकत्र धातुर्वरलवधमोजः	३७७
उत्कण्ठैश्च विष्मैविष्मास्यैः	३८८	एकाकिनी दीर्घमहम्	३९८

पृष्ठ.	पृष्ठ.
३१४	किमेतदित्यङ्गुतमीक्षितासु
३८१	किमेष रक्षोपसदेषु तेषु
३८८	किरतु संप्रति संसरणस्थलीः
३८३	कीलालकलिपतनदे रणदीक्षितोऽस्मि
३१६	कुतो गतास्तव ज्वालाः
	कुत्र ब्रजामि हृदयं क विनोदयामि
३३७	कुन्तभ्रमश्रमचमत्कृतसिद्धसञ्चम्
३३४	कुम्भकर्णमवधीश्वरनिद्रा
३७९	कुर्वन्तु शान्तिं कुलदेवतास्ते
३६६	कुलविनाशपटो रिपुनन्दन
३८३	घृतं कुमारेण रणे न युक्तम्
३६७	कृतवलीमुखपद्मनिर्मलिने
३१७	कृतापराधाऽपि रघूद्वहन
३१६	कृतार्थानां तेषामिति समरपारम्
३७२	केन केनाहृतं दारु
३७२	केन त्वमाहृतो वह्ने
३४३	केऽप्यस्मरन् गिरमृषेष्वदि
३६०	केलिवेशमुषु विनोदयुतेषु
३८९	कैकेयि मातः फलितस्तवैव
३१८	कोदण्डदण्डगुणसंहितबाणपञ्च
३४९	को मातलिः के हरयस्तथाऽस्मी
३४४	को विक्रमो विनिहतैर्भुजशालिनो
३१६	क्रतुक्रियारक्षणदक्षिणेन
३३२	कुद्धकेसरिकटोरकराग्र
३१९	क्राराङ्गुलिः सङ्गरणोचराणाम्
३३१	क्रोधोङ्गुरभुकुटिधिकृतधूमकेतुः
३१३	क ब्रजामि मम धीरतिमूढा
३३८	क स रथः ग्वरकोटिधुरन्घरः
३१८	कासि प्रहस्त प्रतिहारपाल
३६२	क्रासौ तरस्वी मकराक्षवीरः

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
क्ष			
क्षणं भ्रमित्वा स्वलदाकुलकम्	३८९	जगाम कश्चिन्निजवासगेहात्	३४६
क्षणं मुमुच्छे शुथगात्रयष्टः	३७६	जगुरथ सुरमार्गे चारु गन्धवर्वया	३९०
क्षयमियाय गवाक्षपताकिनी	३४०	जज्वाल परमत्युच्चैः	३६१
क्षयाय सर्वक्षणदाचराणाम्	३७२	जनयिता पवनस्त्व कोन्वसौ	३३४
ग		जय कपीनखिलान् जय राघवौ	३३७
गजो ललज्जे गवयो मिमील	३४८	जयकलाः सकलास्त्वमधीतवान्	३३३
गतिरहो वपुरेतदहो बत	३३९	जयति नः कुलवेशमनि मन्थरा	३३९
गतो दुःसहदुःखोष्मा	३९८	जय दशाननपुत्र जगत्रयम्	३३७
गर्भस्थितैवासि न किं विलीना	३८०	जय पितः कुपितः कलशोद्भवम्	३३२
गवो गवाक्षो गवयो गजश्च	३७१	जयस्यरीनित्थमपि त्वमुव्याम्	३४९
गाढप्रहारपतिता रजनीचराणाम्	३६६	जयावदानं युधि लक्षणस्य	३७९
गाढप्रहारव्रन्नजर्जराङ्गम्	३७९	जहि द्विषश्वकमिदं प्रशाधि	३४१
गुरुन् प्रमाणीकुरु वर्तमानान्	३४२	जातो गतः संयति मेघनादः	३४१
ग्रहञ्जुहूसमिदाज्यचरुत्तुचाम्	३३७	जानूरुनाभीकुचकण्ठघोणा	३९२
ग्राहग्रहा वलयिताः ततपुच्छदण्डैः	३६६	जायायुगस्थापितव्यचर्म	३४६
ग्राहोग्राक्षसगणामनणुप्रमाणाम्	३६९	जितवतस्त्व तात जगत्पुरा	३३२
घ		जीवितं मदनुजस्य गृहीत्वा	३८४
घ्राणकर्णनयनाननरन्मैः	३८२	जुहुधि जोषमुदेति हुताशनात्	३३७
च		जुहुधि देहमिहैव महाहवे	३३६
चकार तुणीरशतं च तुच्छम्	३९४	ज्वलजं नगद्वच्यापिशिखावलानाम्	३७८
चापान्तरं पार्श्वचरोपनीतम्	३९४	ज्वालामुखाः सूचिमुखाः प्रसन्नुः	३४६
चारुबोधितविभीषणवाक्यैः	३८९	त	
चिक्षेप शृङ्गाणि तथा गिरीणाम्	३७१	तं निकृत्य शरमम्बरमार्गे	३८७
चिन्ताकुले रघुपतौ स्फुटमुल्लसन्ती	३९०	तं निधाय गतचेतनमङ्गे	३८३
छ		ततः कपीन्द्राः प्रभुसूनृतेन	३९२
छन्नान्तरिक्षक्षितिदिग्भितानाम्	३७६	ततः प्रतीताः कपयः प्रतीयुः	३९०
ज		ततश्चकम्पे गुरुसाध्वसोर्मिः	३९१
जगत्रयीविद्रवदं हिरण्य	३४९	ततश्चमूर्दुर्गितिसंभृतकुत्	३९२
		ततान तारः प्रकरं गिरीणाम्	३९०

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
३७२	तयोस्तदत्यादरतस्तदानीम्	३४३	
तत्कालमुज्जितरथः प्रतिगृह्य	३६८	तले सति क्षुद्रमुशन्ति धीराः	३४५
तत्कालमुत्सृज्य कृतार्धंहमम्	३७६	तव लसन्तु गृहेषु महोत्सवाः	३३२
तत्क्षणं वनसदां जयघोषः	३८४	तवाग्रतो वक्तुमहं न जाने	३४२
तत्तनुच्छदपरिस्खलनोत्थम्	३८८	तस्मिन्गते जाग्रक्तो निदेशात्	३७४
तत्पूर्वजाताद्भुतवैशसेन	३८०	तस्मिन्नपापशुचिमौलिकिरीट	३६३
तत्र ते मयसुतामथ नीत्वा	३८९	तस्य प्रसन्नस्तपसा विरिच्छिः	३७५
तत्राथ तं हनुमता निहतम्	३९२	तस्यानुञ्जं लक्षणमाजिभाजम्	३७७
तत्स्थैर्यमौज्ज्ञत्तदपायावत्या	३९९	तस्येति वाक्यामृतशीकरौघैः	३७९
तथाऽपराद्धं भुवनैः किमस्य	३७६	तस्यैकतानत्वमुपागतस्य	३७९
तदङ्गनालिङ्गनलालनीयम्	३४६	तां वीक्ष्य निर्दिशकरेण तेन	३७४
तदथ युद्धमविन्दत चन्दनः	३४०	तात नान्यगृहस्थाऽपि	३६०
तदख्नातस्य तदा समन्तात्	३७८	तादृशः सहचरस्तव राम	३८४
तदा तदख्नाहृतवारिदाली	३७८	तानवेक्ष्य विलसद्गुरुभा	३८९
तदाशुगावेगतयाभिराम	३७२	तामरुच्यन्त कपयः	३९९
तदीयनाराचशताभिपात	३७१	तामातुरां गद्विदिकार्तकण्ठीम्	३७४
तदुपमानदिद्रिमिदं मुखम्	३९६	तारं त्रिलोकीविदितैकसारम्	३७१
तद्वाम पौर्णं नृकपालमाला	३४६	तारे हरौ केसरिणि	३९८
ताद्विनाशमवगम्य समीकात्	३८२	तावद्य मिथ्याजटिलौ मनुष्यौ	३७०
तद्वीक्ष्य लङ्काधिपतिः समन्तात्	३४७	तावूचे वाक्यसंक्षेपात्	३९७
तनितान्तपरुषाद्भुतवाक्यैः	३८९	तिष्ठन्ति कारास्वरमरखियो वः	३४६
तत्त्वैकशक्ताहतिभिः समन्तात्	३७२	तूर्णं रणादपगतक्षणदाचरेभ्यो	३६२
तत्त्व्यस्तसर्वप्रधनातिभारः	३७०	ते तेऽवतस्युः कपयोऽभ्यमित्रम्	३९१
तन्मायया मोहयितुं यतिष्ये	३७३	ते दक्षिणाशामुखसंप्रसूताः	३९४
तपस्विन्योरिति तयोः	३९९	तेन रोषरभसेन जिघांसा	३८३
तमग्रं चेतासि सक्षिधाप्य	३७८	तेनाक्रन्दनिनादेन	३९९
तमजयत् पृष्ठां त्रिदशोन्द्रजित्	३३४	तेनेन्द्रसाहाय्यमहोत्सवेन	३४९
तमिति वादिनामिन्द्रजयी हसन्	३३४	ते मिथिः कथितदोरभिमानाः	३८९
तमूच्चतुस्ते जय जीवनाथ	३४३	तेषां वलीमुखबलेतिशैलसानु	३९६

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
तेषां स कोपि रणमूर्द्धनि	३६२	द्रुतं दशग्रीवरथः स भग्नः	३९४
तेषाममन्दमदमेदुरमत्सरणाम्	३६६	द्विधा चकार द्विविदो हृताक्षम्	३९४
तैः पूर्वोधाभ्यधिकप्रपञ्चैः	३४७		ध
तैर्दुर्विमित्तशतशंसितसन्निपातैः	३६९	धनमिति स्फुटमुच्छुमितं नृणाम्	३३९
तौ परस्परशरौघ्रनिषात	३८८	धातुः कुलेऽभूदशकन्धरस्य	३७६
त्रायस्व मां गम जगच्छ्रण्य	३७४	धिक्कामुकं मे धिगिषूनिमांस्तान्	३७८
त्रैलोक्यलोकोत्तरविक्रमस्त्वम्	३६९	धिगुर्विवर्विलासितं विषयेन बुद्धे:	३६२
त्वं निशाचर विक्त्यनमेतत्	३८७	धैर्ये विहाय स जगत्रयधैर्यहारी	३६२
त्वत्कारणादन्तरितैकपुत्राः	३४१	ध्वस्तः पुरा रावणिरावणाभ्याम्	३९१
त्वद्गुजौ मनसिकृत्य मयाऽसौ	३८४	ध्वानयन्दशरासनमौर्वी	३८६
त्वमपि पूयसमीरणज व्रज	३३९		न
त्वयाऽनुभूतं बलमिन्द्रसूनोः	३८१	न कारयेत्तादृगनिष्टमस्याः	३७६
	द	नक्तञ्चर्विनिहताः परिघप्रहारैः	३६६
दद्युत्तरमरा भूयो जैत्रैः	३९६	नगरदाहपराभवपांसुना	३३३
दरीमुखः क्षुब्ध इव क्षणार्धम्	३४८	न चन्दनैनेन्दुकैः प्रशान्ता	३७९
दरीमुखे च सुमुखे	३९८	नमश्वराणामपि लोचनानाम्	३७०
दशरथात्मजयोस्तपनात्मजे	३३४	न मनसा विमृशामि नरद्युषम्	३३३
दशाननत्रासचलाग्रहस्तम्	३५३	न मधुरं मधु फलगु च फाणितम्	३६८,-
दशाननायेति मलीमसाभा	३६९		३७३,३८१
दानोद्धुरद्विरदबृहितवाजिहेषा	३६९	नरपतिर्भरतो जननीबलात्	३३९
दिग्वाससं कोऽपि चकार स खीम्	३४९	नलस्य न स्म प्रतिभाति किंचित्	३४७
दिग्म्यापिभिः प्रचुरवीर्यभराभिरामो	३६७	नान्तको न वर्णो न कुवेरो	३८७
दुःखाकुलं हृदयमेहि परिष्वजस्व	३६२	नाप्रीयतान्यः स्विविलासवत्याः	३४९
दूरं ममजे दशकन्धरेण	३९२	नायकं वनसदां रणतीर्थे	३८७
दृप्यद्विरायुधधरैर्निशितासिरोम	३६४	नालीकनाराचविकर्णकर्णी	३६३
दृष्टुपि कश्चिन्निजवासगेहात्	३४६	नासीरबन्धाय निषेदुराराद्	३४७
देव प्रसव्य भवता भुजगेन्द्ररौद्रैः	३६७	निकटसिद्धरसौ विधिरस्य भोः	३३६
देव्यौ किमित्यं प्रतिकूलदैवः	३४३	निकुम्भिलाहोमसमुत्सुकत्वात्	३७३
देहि प्रमीताय हृताशतोये	३४१	निकृतिभिर्निकटेषु हरीश्वराः	३३८

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३७०	परिसमाप्त इव क्रतुरेष भोः:	३३७
३४४	परिस्वच्छोणितपङ्कदिग्घे	३७७
३८०	पश्यन्त्येव जगद्वृत्तम्	३९८
३७१	पश्य रामकलत्रस्य	३६०
३८२	पाकोन्मुखं दशमुखस्य	३६३
३८८	पापाऽस्मि तात प्रियदुःखदेति	३७४
३४१	पात्रपङ्किमवभिद्य च पिष्टा	३८६
३४४	पार्श्वयोर्न पुरतोऽथ न पश्चात्	३८३
३४१	पिङ्गप्रदीसनयनैर्नवनीरदामैः	३६९
३७९	पितामहाराधनदृष्टसर्वं	३७०
३९२	पितुः पेद रोपय वीरपुत्रान्	३४१
३६६	पिषेष भूयः पिशिताशयूनाम्	३९०
३८२	पुत्रातिकाय स्मर नः प्रसादान्	३४२
३९०	पुत्रेषु बन्धुषु सुहृत्सु सुहृजनेषु	३६२
३७९	पुष्पकं विविधविस्तृतपुष्पम्	३८९
३३८	पूर्वं विचीर्णतपसा परितोषिताद्यः	३६४
३८३	पृथग्पेतगृहीतचिरिद्रुमः	३३८
३६९	पृष्ठो न जाम्बवानेष	३९९
३४७	पौरुषं तदिह किं यदि बद्धो	३८७
३७७	पौलस्त्य पौलस्त्य बली किलासि	३९२
३४१	पौलस्त्यस्य त्रिभुवनरिपोः	३६८
३८८	प्रकम्पयन् संहननातिभारात्	३७८
३८९	प्रकाशराज्ञीशतचाटुवादम्	३४६
	प्राकिरतस्तरमिः प्रथमं कपीन्	३३३
३९२	प्रणेमुरन्येत्विनेद्यमानाः	३४७
३९७	प्रतीच्छ सर्वं विजयस्व वेगात्	३४९
३६७	प्रतीहि मां मातलिमिन्द्रसूतम्	३४९
३७९	प्रत्यग्विचारय निवारय मोहमन्तः	३६४
३४९	प्रत्यग्रकूटकुशलेषु रणोत्कटेषु	३६७
प		
पपुः शिवा न व्युषितान्यस्तज्जि		
पप्रच्छ तं प्रह्वशिराः		
पप्रच्छ समुदाचार		
पयोऽमिषेकेन पदाभ्वुजाग्रे		
परश्वथार्णौ हुतराजलोकम्		

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
प्रत्यङ्गणञ्च प्रतिमण्डपञ्च	३७९	बालचापलतया प्रतिकूलम्	३८७
प्रत्यङ्गमिन्द्रारिशरावलीभिः	३७७	बालोप्यसि प्रचुरदीररसाम्बुराशिः	३९३
प्रत्यङ्गमृक्षपूषवग्प्रवीराः	३७१	बाष्णाम्बुपूलहरीपरिरुद्धकण्ठः	३९३
प्रत्यालयं शान्तिनिशान्तशंसि	३७९	ब्रह्मास्त्रमासीद्विफलं सुतस्य	३४२
प्रपञ्चे तूर्यपटहैः	३९६		भ
प्रभुरूपैतु स ते रविनन्दनः	३३४	भग्नोद्यमाः सकलजर्जरितास्थि	३६६
प्रमाणमनुधावन्ति	३६०	भज महाव्रतमेहि महावनम्	३३९
प्रविश्यतां पश्यतमभ्युपेतम्	३४३	भानुनन्दनविभीषणवाचा	३८६
प्रविश्य प्रश्रयवशात्	३१७	भास्त्रविक्रीटमणिराजिविराजिमौलि	३६३
प्रशस्य भूयस्तमिदं जगाद्	३५०	भीत्या श्रितानि त्रिदशैः पुरा यैः	३७७
प्रसीद खड्डकसखः सपत्नान्	३४२	भीरुस्वभावाच्चपला कपीनाम्	३७०
प्रसीद गम्यतां नाथ	३९७	भुवि निषीदति वानरमण्डले	३४०
प्रसीद सन्धेहि पृष्टकधाराः	३१०	भूय एव स विहस्य विशेषात्	३८७
प्रहरणाभरणप्रभया पुनः	३३३	भूरिमीतिजननं भुवनानाम्	३८८
प्रहर तत्प्रभुयुग्मपुरस्कृतः	३३४	आता मदीयो निहतः सुतो मे	३८०
प्रहर दूरत एव नय च्छलात्	३३२	आतुस्तनूजः प्रणमत्यर्यं त्वाम्	३७६
प्रह्लं प्रहित्य सरथं दिवि शक	३९०	आतुमित्रसुतबन्धुविनाशात्	३८९
प्राप्तप्रबोधैः प्रप्रभं परस्य	३७३	आन्तास्तदा शिरसि मांसभुजो न	३६९
प्राभातिकाम्भोजदलायताक्षम्	३४२		म
प्रायो द्विष्टयभिमवेन स	३६३	मत्तः स्वल्ल खेल इवोपतस्ये	३४४
प्रावर्तत प्लवगराक्षसवाहिनीनाम्	३६९	मथ्यमानमहिभिः कपिसैन्यम्	३८८
प्रावर्ततान्योन्यविमुक्तवाण	३७७	मध्ये स्वल्लक्षिरत्तुरङ्गरथैः प्रतीप	३६६
प्रियप्रणशोद्धवशोकदीर्ण	३७९	ममर्दं रक्षोधिषतिः कपीन्द्रान्	३९२
	ब	मया विमुक्तोऽसि न मुच्चतीयम्	३४९
बत क्ष सा पुत्रचतुष्यी मे	३४२	मयि स्थिते स्थितैवासौ	३९७
बत यदोऽज्ञितवानसि गामिमाम्	३३९	मरुदणानां सर्वेषाम्	३६१
बन्दीकृतनेकमहर्षिकन्या	३७६	मस्तिष्ककीकसयक्त्रुद्रसमजमेदो	३६६
बलं विलुप्तं सकलं कपीनां	३७३	मातलिर्दशारथात्मजहेतोः	३८६
बलमपेतमिदं विपिनौकसाम्	३३६	मानैकगेहमपि दूरमभूतपूर्वाय	३६२
बलोत्तरं वालिसुतो जघान	३९२		

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३६८	यद्यत्सुरेन्द्रारिरमुच्चदद्यम्	३७८
३६९	यद्यपीदं प्रियससि	३९८
३८८	यद्वीक्षणक्षोभकरीक्षमाणाम्	३८०
३८१	यमः सुरेन्द्रो धनदः प्रचेता	३७३
३८४	ययुः परां निर्गतचेतनास्ते	३७४
३८९	ययुरसृग्मुजि पर्वतवृष्टयः	३६३
३७०	ययुदेत्वाऽशिषं देवाः	३६१
३८६	यस्य प्रसादाद्वताऽग्रजस्य	३७६
३८९	यस्यानिशं दूषणमेव जाल्मो	३१०
३८४	यातः कमालम्ब्य च विस्वलन्त्यौ	३४४
३८८	यान्येककालं शतशः समेत्य	३७०
३७३	यावच्च रोषपरुषः प्रधनाय	३६७
३८७	युक्तस्य दोर्भरपि विंशतिभिः	३६७
३२८	युगशतान्तरिताहवकर्मवित्	३३९
३७१	योग्याभिरायोधनसाधनानाम्	३११
३६९	र	
३७९	रक्षांसि तेन गिरमित्यभिधाय	३६६
३७९	रघुपतिरप्यानं तत्कपीनाम्	३४८
३८२	रघुर्लघुतरं प्राह	३६०
३९९	रजनौ साक्षेषायाम्	३१७
३७४	रणाङ्गणे क्षमातलतूलतस्ये	३९९
३८३	रथं वरुथं कुथमक्षमश्वान्	३११
३७०	रथस्तवायं हरयस्तवामी	३१०
३११	रथस्य ताक्ष्यादपि कामगत्वश्च	३११
३३४	राघवस्य शरधोरणिधारा	३८८
३४०	राघवोऽनुजनिपातसमुत्थम्	३८३
३८६	रामः श्रुतो मन्मथमुधमर्तिः	३८०
य		
यच्छयानमनुजं रणभूमौ		
यतो यतः सम्पततः पृष्ठकान्		
यत्सत्यमिन्द्रादपि सातिरेकम्		
यदपराद्वमृषिष्वसकृत्या		
यदि ममार्यमुपैतु न कश्मलम्		
यद्वलेन भवतो विजयेच्छा		

रामक्षुरप्रैरविषहोवेगैः

राम यो मम रणेऽभिमुखोऽभूत्
रामरोषविभुरः शरणार्थस्
रामस्यासीद्विष्टप्रमुख
रिषावपि स्वार्थकणानुबन्धात्
रिपुरपि क्रतुयापितमत्सरः
रुरोद ताभ्यां सह मुक्तकण्ठः
रुरोध निर्गत्य कुलीनभवात्
रे राम रे लक्ष्मण रे हनूमन्
रे रे प्रकाशीभव मुञ्च मायाम्
रोषातिरेकात्कृतसर्वरक्षः
रोषान्निर्वर्तस्व न युक्तमेतत्
रौद्रं शिशुत्वेऽपि बभञ्ज चापम्

ल

लील्या नलिनानालदलानाम्
लीलाप्रचालितमहेशनिवासशैल

व

वज्रवर्म परिधाय तदेष
वञ्चनाय रणशृङ्खलचारी
वत्स यच्छ गुरुवत्सल वाचम्
वदतीति सुमित्रायाः
वदन्त्यमी सङ्गरकान्दिशीकाः
वद पितृव्य गदायुधकौशलम्
वनौकसामाहवलक्षणानाम्
वरुणवह्निमरुद्यमरुपिणम्
वलितमुष्टिरनोकहसंचयात्
वलगद्विरुचैः प्रमदप्रकर्षात्
वाढ्वो भृगुपतिर्भवता यो
विटपिभिः स पिषेष धुरन्धरान्

पृष्ठ.

३९३

३८६

३८९

३९०

३९२

३३८

३४३

३४१

३५०

३७१

३७२

३८१

३८२

३८३

३८४

३६३

३८६

३८२

३८३

३९७

३६९

३३९

३११

३४०

३४०

३७९

३८६

३३३

३९१

३४०

३७९

३८६

३३३

३११

३११

पृष्ठ.

३७३

३७७

३८३

३९८

३४७

३४६

३४४

३३८

३८९

३३९

३८०

३८८

३८४

३७६

३४९

३६४

३८०

३९४

३७२

३८०

३९०

३३६

३१६

३४४

३८४

३४२

३९९

३४२

३८२

३११

३४२

३११

३११

३११

३११

पृष्ठ.

३७३

३७७

३८३

३९८

३४७

३४६

३४४

३३८

३४१

३८९

३४०

३७१

३८२

३८३

३८४

३११

३४०

३८०

३१०

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

३१६

पृष्ठ.

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

पृष्ठ.

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

पृष्ठ.

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

पृष्ठ.

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

पृष्ठ.

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

३११

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३८३	स गतचित्तमकारि वलीमुखम्	३३४
३७४	सच शनीरमणैकरिपुः कपे:	३३४
३९६	सततसन्ततमर्चति रावणः	३३८
३९२	स तर्जितः सारथिनार्धमार्गे	३९४
३७१	स तेन चेत्संयति शौर्यशाली	३६९
३७७	सत्यं ब्रूहि वलत्यार्या	३९७
३९३	स दूरात् प्रत्यभिज्ञातः	३९६
३६०	स देवसूतः सविशेषमूर्छत्	३४९
३४६	सन्तर्प्य रक्तसुरया कपियूथपानाम्	३६४
३९८	सन्तु शूलपरिवासिभुशुण्डी	३८७
३३६	सन्तु सुन्दरि मनोभवभावाः	३८९
३४२	सनाहभेरीमुरजानकादि	३४४
३३६	समन्ततस्त्वच्छरजालवृष्टया	३६९
३४२	समन्ततो दृष्टपूर्वस्य	३६९
३४४	स मातलिर्भूतलगोचराय	३४९
३७१	समुत्थाप्याघातः शिरसि	३९९
३४७	समुद्रतक्षिप्तगिरिन्द्रशृङ्खः	३७१
३४६	समुपयातु युवा बलवान् स वो	३३९
३४५	सम्यगादिश्य दारूणि	३९६
३८९	स रावणः शनुरथं शरौघैः	३९३
३६९	सर्वतः कृततनुच्छेदभेदैः	३८८
३७९	सर्वत्र वक्रान्तरचञ्चदग्नि	३८०
३४४	सर्वान्सुराञ्जयति संयति लीलयैव	३६७
३४०	स वच इत्यभिभाय समुलसत्	३३३
३९०	स वृद्धे नटनैऋतयोस्तयोः	३४०
३४०	स वीरवादानिलविप्रिणुन्नो	३९६
३७४	समूतवर्मायुधवाजिकेतुः	३७९
३७०	सा कण्ठहेषालहरी हरीणाम्	३९१

पृष्ठ.		पृष्ठ.
३६६	स्वबन्धुवैरं रिपुभृत्यता च	३७६
३६६	स्वयमशान शावामिषमाहितम्	३३८
३७५	स्वयम्भुवः क्षणे तस्मिन्	३९६
३७८	ह	
३७७	हर इव प्रधनाभिमुखे कृते	३३९
३४१	हरिजिताऽशु तमोऽन्नविसर्जनात्	३३९
३६३	हरिगृथुकथनीलनलाङ्गदा	३३३
३६४	हरिरमार्गदनर्गलविक्रमान्	३३३
३७६	हरीश्वरो जाम्बवताऽङ्गदेन	३७२
३७१	हसनवादीच्च क एष कोपः	३९२
३७८	हा तात हा बान्धव हा तनज	३८०
३८९	हा पुत्र हा पुत्र पुरुदरारे	३४३
३६३	हा मन्दोदरि सम्राज्ञि	३९६
३३३	हा मित्र सुग्रीव हतोऽस्यनेन	३९४
३३४	हा मुखं मुग्धविम्बोष्टम्	३९९
३९२	हा मेघनादं सुतमेकवीरम्	३४२
३८६	हा मेघनाद क गतोऽसि	३४२
३८६	हा विभीषण न मे कथमेकम्	३८६
३९६	हे देवा मम दुर्बुद्धेः	३९०
	हेलाविहारितपुरन्दरकुम्भिकुम्भ	३६३

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES.

Critical editions of unprinted and original works of Oriental Literature, edited by competent scholars, and published by the Oriental Institute, Baroda.

I. BOOKS PUBLISHED.

	Rs. A.
1. Kāvyamīmāṁsa : a work on poetics, by Rājaśekhara (880-920 A.D.): edited by C. D. Dalal, and R. Anantakrishna Sastry, 1916. Re-issue. 1924	2-4
<i>This book has been set as a text-book by the Bombay and Patna Universities.</i>	
2. Naranārāyaṇānanda : a poem on the Paurāṇic story of Arjuna and Kṛṣṇa's rambles on Mount Girnar, by Vasupāla, Minister of King Viradhvālā of Dholka, composed between Samvat 1277 and 1287, i.e., A.D. 1221 and 1231: edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916	<i>out of print.</i>
3. Tarkasaṅgraha : a work on Philosophy (refutation of Vaiśeṣika theory of atomic creation) by Ānandajñāna or Ānandagiri, the famous commentators on Śaṅkarācārya's Bhāṣyas, who flourished in the latter half of the 13th century: edited by T. M. Tripathi, 1917 ..	2-0
4. Pārthaparākrama : a drama describing Arjuna's recovery of the cows of King Virāṭa, by Prahlādanadeva, the founder of Pālanpur and the younger brother of the Paramāra king of Chandrāvati (a state in Mārwār), and a feudatory of the kings of Guzerat, who was a Yuvarāja in Samvat 1220 or A.D. 1164: edited by C. D. Dalal, 1917	0-6
5. Rāstraudhavarīśa : an historical poem (Mahākāvya) describing the history of the Bāgulas of Mayūragiri, from Rāstraudha, king of Kanauj and the originator of the dynasty, to Nārāyaṇa Shāh of Mayūragiri by Rudra Kavi, composed in S'aka 1518 or A.D. 1596: edited by Pandit Embar Krishnamacharya with Introduction by C. D. Dalal, 1917	1-12
6. Lingānuśāsana : on Grammar, by Vāmana, who lived between the last quarter of the 8th century and the first quarter of the 9th century: edited by C. D. Dalal, 1918	0-8
7. Vasantavilāsa : an historical poem (Mahākāvya) describing the life of Vastupāla and the history of	

	Rs. A.
Guzerat, by Bālachandrasūri (from Modheraka or Modhera in Kaḍi Prant, Baroda State), contemporary of Vastupāla, composed after his death for his son in Samvat 1296 (A.D. 1240) : edited by C. D. Dalal, 1917	1-8
8. Rūpakaṣṭkam : six dramas by Vatsarāja, minister of Paramardideva of Kalinjara, who lived between the 2nd half of the 12th and the 1st quarter of 13th century : edited by C. D. Dalal, 1918	2-4
9. Mohaparājaya : an allegorical drama describing the overcoming of King Moha (Temptation), or the conversion of Kumārapāla, the Chalukya King of Guzerat, to Jainism, by Yaśahpāla, an officer of King Ajaya- deva, son of Kumārapala, who reigned from A.D. 1229 to 1232 : edited by Muni Chaturvijayaji with Introduction and Appendices by C. D. Dalal, 1918 ..	2-0
10. Hammīramadamardana : a drama glorifying the two brothers Vastupāla and Tejahpāla and their King Vira- dhavala of Dholka, by Jayasimhasūri, pupil of Vira- sūri, and an Ācārya of the temple of Munisuvrata at Broach, composed between Samvat 1276 and 1286 or A.D. 1220 and 1239 : edited by C. D. Dalal, 1920.	2-0
11. Udayasundarikathā : a romance (Campū, in prose and poetry) by Soddhala, a contemporary of and patronised by the three brothers Chchittarāja, Nāgārjuna, and Mummujirāja, successive rulers of Konkan, composed between A.D. 1026 and 1050 : edited by C. D. Dalal and Pandit Embar Krishnamacharya, 1920 ..	2-4
12. Mahāvidyāviḍambana : a work on Nyāya Philosophy, by Bhatta Vādīndra who lived about A.D. 1210 to 1274 : edited by M. R. Telang, 1920	2-8
13. Prācīnagurjarakāvyaṅgraha : a collection of old Guzerati poems dating from 12th to 15th centuries A.D. : edited by C. D. Dalal, 1920	2-4
14. Kumārapālapratibodha : a biographical work in Prākrita, by Somaprabhāchārya, composed in Samvat 1241 or A.D. 1195 : edited by Muni Jinavijayaji, 1920	7-8
15. Ganakārikā : a work on Philosophy (Pāśupata School) by Bhāsarvajña who lived in the 2nd half of the 10th century : edited by C. D. Dalal, 1921	1-4
16. Saṅgītamakaranda : a work on Music by Nārada : edited by M. R. Telang, 1920	2-0
17. Kavīndrācārya List : list of Sanskrit works in the collection of Kavīndrācārya, a Benares Pandit (1656 A.D.) : edited by R. Anantakrishna Shastrī, with a foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921	0-12
18. Vārāhagṛhyasūtra : Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda : edited by Dr. R. Shamasastri, 1920 ..	0-10
19. Lekhapaddhati : a collection of models of state and private documents, dating from 8th to 15th centuries	

	Rs. A.
A.D. : edited by C. D. Dalal and G. K. Shrigondekar, 1925	2-0
20. Bhaviṣayattakahā or Pañcamīkahā : a romance in Apabhraṇa language by Dhanapāla (<i>circa</i> 12th cen- tury) : edited by C. D. Dalal, and Dr. P. D. Gune, 1923	6-0
21. A Descriptive Catalogue of the Palm-leaf and Im- portant Paper MSS. in the Bhandars at Jessal- mere , compiled by C. D. Dalal, and edited by Pandit L. B. Gandhi, 1923	3-4
22. Paraśurāmakalpasūtra : a work on Tantra, with com- mentary by Rāmēśvara : edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923 <i>out of print.</i>	
23. Nityotsava : a supplement to the Paraśurāmakalpasūtra by Umānandanātha : edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923 <i>out of print.</i>	
24. Tantrarahasya : a work on the Prābhākara School of Pūrvamimāṃsā, by Rāmānujācārya : edited by Dr. R. Shamasastri, 1923	1-8
25, 32. Samarāṅgana : a work on architecture, town- planning and engineering, by king Bhoja of Dhara (11th century) : edited by Mahamahopadhyaya T. Gaṇapati Shastri, Ph.D., 2 vols., 1924-1925 ..	10-0
26, 41. Sādhanamālā : a Buddhist Tāntric text of rituals, dated 1165 A.D. consisting of 312 small works, com- posed by distinguished writers : edited by Benoytosh Bhattacharyya, M.A., Ph.D., 2 vols., 1925-1928 ..	14-0
27. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Central Library, Baroda : Vol. 1 (Veda, Vedalaksana and Upanisads), compiled by G. K. Shrigondekar, M.A. and K. S. Ramaswami Shastri, with a Preface by B. Bhattacharyya, Ph.D., 1925	6-0
28. Mānasollāsa or Abhilāśitārthacintāmaṇi : an ency- clopaedic work divided into one hundred chapters, treating of one hundred different topics by Someśvarade- va, a Chalukya king of the 12th century : edited by G. K. Shrigondekar, M.A., 3 vols., vol. I. 1925 ..	2-12
29. Nalavilāsa : a drama by Rāmchandrasūri, pupil of Hemachandrasūri, describing the Paurāṇika story of Nala and Damayanti : edited by G. K. Shrigondekar and L. B. Gandhi, 1926	2-4
30, 31. Tattvasaṅgraha : a Buddhist philosophical work of the 8th century by Śāntarakṣita, a Professor at Nālandā with Pañjikā (commentary) by his disciple Kamalaśīla, also a Professor at Nālandā : edited by Pandit Embar Krishnamāchārya with a Foreword in English by B. Bhattacharyya, M.A., Ph.D., 2 vols. 1926	24-0

	Rs. A.
33, 34. Mirat-i-Ahmadi : By Ali Muhammad Khan, the last Moghul Dewan of Gujarat: edited in the original Persian by Syed Nawabali, Professor of Persian, Baroda College, 2 vols., 1926-1928	19-8
35. Mānavagrhyasūtra : a work on Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda with the Bhāṣya of Astāvakra: edited with an introduction in Sanskrit by Pandit Rāmakrishna Harshaji Sāstri, with a Preface by Prof. B. C. Lele, 1926	5-0
36. Nātyāśāstra : of Bharata with the commentary of Abhinavagupta of Kashmir: edited by M. Ramakrishna Kavi, M.A., 4 vols, vol. I, illustrated, 1926 ..	6-0
37. Apabhraṁśakāvyatrayī : consisting of three works, the Carcarī, Upadeśarasāyana and Kālasvarūpakulaka, by Jinadatta Sūri (12th century) with commentaries: edited with an elaborate introduction in Sanskrit by L. B. Gandhi, 1927	4-0
38. Nyāyapraveśa , Part I (Sanskrit Text): on Buddhist Logic of Dūnāga, with commentaries of Haribhadra Sūri and Pārvadeva: edited by Principal A. B. Dhruva, M.A., LL.B., Pro-Vice-Chancellor, Hindu University, Benares	Shortly.
39. Nyāyapraveśa , Part II (Tibetan Text): edited with introduction, notes, appendices, etc., by Pandit Vidhushekhar Bhattacharyya, Principal, Vidyabhavana, Visvabharati, 1927	1-8
40. Advayavajrasaṅgraha : consisting of twenty short works on Buddhist philosophy by Advayavajra, a Buddhist savant belonging to the 11th century A.D., edited by Mahāmahopādhyāya Dr. Haraprasad Sastri, M.A., C.I.E., Hon. D. Litt., 1927	2-0
42. Kalpadrukośa : standard work on Sanskrit Lexicography by Keśava: edited with an elaborate introduction and indexes by Pandit Ramavatara Sarma, M.A., Sahityacharya of Patna. In two volumes, vol. I, 1928	10-0
43. Mirat-i-Ahmadi Supplement : by Ali Muhammad Khan. Translated into English from the original Persian by Mr. C. N. Seddon, I.C.S. (retired) and Prof. Syed Nawab Ali, M.A. Corrected Re-issue 1928 ..	6-8
44. Two Vajrayāna Works : comprising Prajñopāyaviniścayaśiddhi of Anaṅgavajra and Jñānasiddhi of Indrabhūti: two important works belonging to the little known Tantra school of Buddhism (8th century A.D.): edited by B. Bhattacharyya, Ph.D. 1929 ..	3-0
45. Bhāvaprakāśana : of Sāradātānaya, a comprehensive work on Dramaturgy and Rasa, belonging to A.D. 1175-50; edited by His Holiness Yadugiri Yatiraja Swami, Melkot and K. S. Ramaswami Sastri, Oriental Institute, Baroda 1929	7-0

Rs. A.

46.	Rāmacarita : of Abhinanda, Court poet of Hāravarsa (cir. 9th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri 1929	7-8
47.	Nañjarājayaśobhūṣaṇa : by Nṛsiṁhakavi alias Abhi- nava Kalidāsa, a work on Sanskrit Poetics and relates to the glorification of Nañjarāja, son of Virabhūpa of Mysore : edited by Pandit E. Krishnamacharya 1929 ..	5-0
48.	Nātyadarpana : on dramaturgy by Rāmacandra Sūri with his own commentary : edited by Pandit L. B. Gandhi and G. K. Shrigondekar, M.A. 1929 ..	5-0

II. BOOKS IN THE PRESS.

1. Nātyāśāstra : Vol. II. edited by M. Ramakrishna Kavi.
2. Jayākhyasarīhitā : an authoritative Pāñcharātra work :
edited by Pandit E. Krishnamacharyya of Vadtal.
3. Buddhist works on Logic : containing reconstructed
texts from Chinese, Tibetan texts and English transla-
tion of Chinese texts of ancient authors like Nāgārjuna
Vasubandhu, etc., by Prof. Giuseppe Tucci.
4. Mānasollāsa or Abhilasītārthacintāmaṇi, vol. II. edited
by G. K. Shrigondekar, M.A.
5. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental
Institute, Baroda, vol. II (S'rauta, Dharma and
Grhya Sūtras) compiled by the Library staff.
6. A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhan-
dars at Pattan : edited from the notes of the late Mr.
C. D. Dalal, by L. B. Gandhi, 2 vols.
7. Siddhāntabindu : on Vedānta philosophy by Madhusū-
dana Sarasvati with commentary of Purusottama :
edited by P. C. Divanji, M.A., LL.M.
8. Tathāgataguhyaka or Guhyasamāja : the earliest and
the most authoritative work of the Tantra School of
the Buddhists : edited by B. Bhattacharya, Ph.D.
9. Portuguese Vocables in the Asiatic Languages :
Translated into English from Portuguese by Prof. A. X.
Soares, M.A., Baroda College, Baroda.
10. Ahsan-ul-Tawarikh : history of the Safvi Period of
Persian History, 15th and 16th centuries, by Ahsan
Ramlu : edited by C. N. Seddon, I.C.S. (*retired*),
Reader in Persian and Marathi, University of Oxford.
11. Abhisamayālāṅkārāloka : a lucid commentary on the
Prajñāpāramitā, a Buddhist philosophical work, by
Śimhabhadra : edited by Prof. Giuseppe Tucci.
12. Mirat-i-Ahmadi Supplement of Ali Muhammad
Khan : Persian text giving a history of Guzerat : edited
by Syed Nawab Ali, M.A., Principal, Bahauddin College,
Junagadh

Rs. A.

13. **Kalpadrukośa**, Vol. II : indexes and vocabulary : edited by the late Mahamahopadhyaya Pandit Ramavatara Sarma Sahityācārya of Patna.
14. **Padmānanda Mahākāvya** : giving the life history of Rishabhadeva, the first Tīrthaṅkara of the Jainas by Āmarachandra Kavi of the 13th century : edited by H. R. Kapadia, M.A.
15. **Dandaviveka** ; a comprehensive Penal Code of the ancient Hindus by Vardhamāna of the 12th century A.D. : edited by Mahamahopadhyaya Kamala Krishna Smrititirtha.
16. **Nityotsava** : a supplement to the Paraśurāmakalpasūtra by Umānandanātha : second edition by Swami Trivikrama Tirtha.
17. **Saktisaṅgama Tantra** : a voluminous compendium of the Hindu Tantra comprising four books on Tārā, Kāli, Sundarī and Chhinnamastī : edited by B. Bhattacharyya, Ph.D.
18. **Pārānanda Sūtra** : an ancient Tantric work of the Hindus in Sutra form giving details of many practices and rites : edited by Swami Trivikrama Tirtha.
19. **Udbhaṭālaṅkāravivṛti** : an ancient commentary on Udbhaṭā's Kavyalaṅkārasārasangraha generally attributed to Mukula Bhatta (10th century A.D.) : edited by K. S. Ramaswami Sastri.

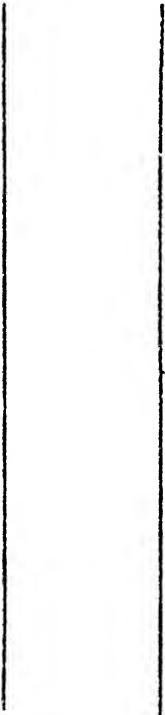
Write to—

THE DIRECTOR,

*Oriental Institute,
Baroda*

DATE OF ISSUE

This book must be returned
within 3, 7, 14 days of its issue. A
fine of ONE ANNA per day will
be charged if the book is overdue.

S81

A216 RG

Akhinada. —

Rāmācarita .

153 | 17